

Agnieszka Wandel

PRZEMIANY WSPÓŁCZESNEJ

POPULARNONAUKOWEJ DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

na przykładzie
francuskiej oferty wydawniczej

universitas

PRZEMIANY WSPÓŁCZESNEJ

KSIAŻKI

POPULARNONAUKOWEJ
DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Agnieszka Wandel

PRZEMIANY WSPÓŁCZESNEJ
KSIĄŻKI
POPULARNONAUKOWEJ
DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

na przykładzie
francuskiej oferty wydawniczej

Kraków

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez Wydział Filologiczny
oraz Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu
Wrocławskiego

Monografia jest efektem realizacji projektu badawczego numer
2013/11/D/HS2/04543 sfinansowanego ze środków Narodowego
Centrum Nauki

© Copyright by Agnieszka Wandel and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2019

ISBN 97883-242-3509-4
e-ISBN 97883-242-2949-9
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzent
dr hab. Michał Rogoż, prof. UP w Krakowie

Opracowanie redakcyjne
Barbara Turnau

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

Jeśli nie podano inaczej, ilustracje pochodzą z archiwum autorki.

www.universitas.com.pl

Moim Rodzicom – z wdzięcznością

Spis treści

Wstęp	11
1. Cel i przedmiot pracy	14
2. Zasięg pracy	16
3. Stan badań	17
4. Metodologia i źródła	23
5. Struktura pracy	29

Część I. Dzieje francuskiej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w zarysie

Rozdział 1. Od początków do końca XIX wieku	35
XVIII wiek – potęga encyklopedyzmu	37
XIX wiek – złoty wiek książki popularnonaukowej	45
Pierwsza połowa XIX wieku – romantyczny zachwyt nad cudami przyrody	50
Druga połowa XIX wieku – pozytywistyczny zachwyt nad cudami nauki i techniki	53
Rozdział 2. Od początku XX wieku po przełom XX i XXI wieku	69
Dwudziestolecie międzywojenne – w poszukiwaniu nowej formy	71
Po II wojnie światowej – eksplozja form, gatunków, tematów	77
Od 1945 do początku lat 80. – nowe pomysły zza Atlantyku	79
Od początku lat 80. po czasy współczesne	93

Część II. Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na współczesnym rynku wydawniczym we Francji

Rozdział 3. Współczesny francuski rynek książki dla dzieci i młodzieży i jego społeczno-kulturalne uwarunkowania	105
Struktura i rozmiary rynku książki dziecięco-młodzieżowej we Francji ..	107
Segmentacja francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży	113

Działalność instytucji na rzecz popularyzacji książki dla dzieci i młodzieży	115
Targi książki dla dzieci i młodzieży oraz nagrody literackie	117
Rozdział 4. Krytyka i upowszechnianie książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży we Francji	121
Próba definicji i problemy terminologiczne	122
Krytyka książek popularnonaukowych	128
Upowszechnianie książki popularnonaukowej	136
Rozdział 5. Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w repertuarze największych francuskich wydawców w latach 1983–2012. Strategie w zakresie strukturyzacji oferty	139
Rozmiary analizowanej oferty – podstawowe dane liczbowe	141
Najważniejsze serie i kolekcje wydawnicze – ogólna charakterystyka edytorska	143
Wznowienia – strategie w zakresie reedycji serii	161
Rozdział 6. Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w repertuarze największych francuskich wydawców w latach 1983–2012. Analiza formalna i rzeczowa	165
Segmentacja oferty według wieku czytelników	166
Od książki popularnonaukowej do książki edukacyjnej	171
Typy książek popularnonaukowych w podziale na gatunki	
piśmiennictwa	177
Gatunki stricte popularyzatorskie	182
<i>Monografie tematyczne</i>	183
<i>Książki aktywizujące</i>	188
Hybrydy gatunkowe i gatunki pogranicza	193
<i>Formy paraliterackie</i>	194
<i>Komiks dokumentalny i historyczny</i>	200
<i>Publicystyka, eseistyka i literatura faktu</i>	201
<i>Edukacyjna książka obrazkowa</i>	202
Tematyka książek popularnonaukowych według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej	208
Tematyka książek edukacyjnych dla nie-czytelników (I poziom czytelnicy)	209
Tematyka książek popularnonaukowych dla samodzielnych czytelników (II–IV poziom czytelnicy)	212
<i>Zagadnienia ogólne (dział 0)</i>	213
<i>Filozofia. Psychologia (dział 1)</i>	216
<i>Religia. Teologia. Religioznawstwo (dział 2)</i>	218
<i>Nauki społeczne. Prawo. Administracja (dział 3)</i>	218
<i>Matematyka. Nauki przyrodnicze (dział 5)</i>	221
<i>Nauki stosowane. Medycyna. Nauki techniczne. Rolnictwo (dział 6)</i> ..	222
<i>Sztuka. Rozrywki. Sport (dział 7)</i>	224
<i>Językoznawstwo. Nauka o literaturze (dział 8)</i>	226
<i>Archeologia. Prehistoria. Geografia. Biografie. Historia (dział 9)</i>	226

Rozdział 7. Najważniejsze kierunki w edytorstwie współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Innowacje – inspiracje	
– interakcje	229
W poszukiwaniu autorytetów	231
Książka popularnonaukowa elementem systemu „produktu totalnego” ..	236
Wielka zabawa	239
Pół żartem, pół serio	245
Konwencjonalne media i nowe technologie – razem czy osobno?	249
Podsumowanie	257
Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii	265
Tablica chronologiczna. Historia francuskiej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w skrócie	293
Wykaz skrótów	297
Literatura podmiotu	299
Literatura przedmiotu	306
Zestawienia liczbowe	317
Spis tabel i wykresów	321
Spis ilustracji	323
Indeks osobowy	329
Indeks tytułów serii	337
Summary	345
Résumé	349

Wstęp

Tradycje książki popularnonaukowej (czy zgodnie z nowszą terminologią – edukacyjnej) dla dzieci i młodzieży sięgają XVIII wieku, jej rozkwit zaś – i w Polsce, i na świecie – nastąpił w kolejnym stuleciu. Od tego momentu datuje się nieprzerwane zainteresowanie wydawców i czytelników tego typu publikacjami oraz ich nieustanny rozwój zarówno z punktu widzenia formy, stosowanych rozwiązań edytorskich, jak i treści. Od samego początku po dzień dzisiejszy książkom tym przypisuje się istotną rolę w wychowaniu, przekazywaniu wiedzy, zaspokajaniu i budzeniu zainteresowań naukowych, a nawet poszerzaniu horyzontów myślowych. Co więcej, oczekuje się od nich dostosowania do poziomu intelektualnego młodego odbiorcy oraz atrakcyjnej formy, która ma za zadanie ułatwiać proces przyswajania przekazywanych informacji¹.

Tak zdefiniowana książka popularnonaukowa teoretycznie wpisywała się idealnie w politykę wydawniczą okresu PRL. Ówcześni wydawcy publikacji dla młodych czytelników, na czele z Instytutem Wydawniczym „Nasza Księgarnia”, deklarowali ogromne zainteresowanie i konieczność edycji takich dzieł. Tadeusz Twarogowski, redaktor Naszej Księgarni i jednocześnie znany popularyzator, na konferencji zorganizowanej w 1966 r. i poświęconej właśnie literaturze popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży określał udział tego typu książek na jedną piątą w tytułach i jedną

¹ Por. J. Papużyńska, *Literatura popularnonaukowa*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. A. Przecławaska, Warszawa 1978, s. 161–165; M. Kątny, *Droga do wiedzy. O literaturze popularnonaukowej dla młodego odbiorcy*, Kielce 2008, s. 12–15; B. Staniów, *Rola książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1956. Fakty, opinie, komentarze*, „Roczniki Biblioteczne” 2010, t. 54, s. 97.

czwartą w arkuszach całości planu wydawniczego i liczył na to, że proporcje te będą się jeszcze na korzyść książki popularnonaukowej zmieniać w przyszłości. Podkreślał ponadto: „mamy też nadzieję, że uda nam się w końcu stworzyć odpowiedni i różnicowany typ książki popularnonaukowej (...)”². Niestety, postulat ten udało się zrealizować jedynie w części. W ciągu całego okresu PRL Nasza Księgarnia wydała ogółem nieco ponad osiemset tytułów książek popularnonaukowych, w przeważającej większości monografii tematycznych dla dzieci starszych i młodzieży. Była to produkcja niewspółmiernie niska w stosunku do oczekiwań czytelników. Publikowano zbyt mało encyklopedii, słowników, atlasów, książek edukacyjnych dla młodszych dzieci; również z punktu widzenia podejmowanej problematyki nie poruszano wielu atrakcyjnych dla dziecka tematów³. Poza tym – pomimo powszechnej dbałości o wysoki poziom merytoryczny książek (nawiązywano współpracę z uznanymi specjalistami, m.in. Janem Żabińskim – zoologia, Janem Gadomskim – astronomia, Bolesławem Orłowskim – historia techniki), a także wyróżniającego poziomu ówczesnej polskiej grafiki książkowej i zaangażowania w prace nad wydawnictwami popularnonaukowymi najlepszych ilustratorów (Zbigniewa Rychlickiego, Bohdana Butenki, Mateusza Gawrysia i in.)⁴, dzięki czemu wiele z tych publikacji cechowała wysoka wartość estetyczna – książki tego typu nie odzwierciedlały światowych nurtów w tej dziedzinie. Wynikało to przede wszystkim z politycznego zamknięcia i braku kontaktów z wydawcami z krajów Zachodu, a także słabości ówczesnego polskiego zaplecza wydawniczego i poligraficznego⁵. Z zazdrością patrzyliśmy więc wtedy na

² T. Twarogowski, *Informacja o działalności wydawniczej I.W. „Nasza Księgarnia” z zakresu literatury popularnonaukowej*, w: *Problemy literatury popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży*, red. M. Wadecki, Warszawa 1966, s. 35–36.

³ A. Wandel, *Nie tylko dinozaury – obca książka popularnonaukowa w polskim repertuarze wydawniczym*, „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 1(43), s. 91–102 (zwłaszcza s. 93), URL: <http://www.bibliothecanostra.awf.katowice.pl/nr-1-43-2016-ksiazka-dla-dzieci/> [dostęp: 13.02.2018].

⁴ Zob. m.in. J. Friedrich, *Ziemia, niebo i czas plus całe mnóstwo innych rzeczy. O ilustrowanej książce edukacyjnej czasów PRL*, „Ryms” 2010, nr 10, s. 10–13.

⁵ Przypomnijmy, że lata 1945–1989 to okres centralizacji produkcji wydawniczej i co za tym idzie braku konkurencyjności pomiędzy wydawcami, a także czas całkowitego uzależnienia wydawców od polityki państwa. Najważniejszym wydawcą w sektorze książki dla dzieci i młodzieży był Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”. Oprócz niego w sektorze tym działało ledwie kilka dodatkowych podmiotów, m.in.: Państwowe Wydawnictwo „Iskry”, a od lat 70. Młodzieżowa Agencja Wydawnicza i Krajowa Agencja Wydawnicza. Więcej na ten temat zob.: M. Rogoż, *Wydawcy literatury dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, t. 3, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc, Katowice 2013, s. 352–384, a także I. Socha, *Książka dla dzieci i młodzieży (dziecięca)* [hasło], w: *Encyklopedia książki*, t. 2, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 115.

bogato ilustrowane, zagraniczne edycje książek popularnonaukowych dla dzieci, a francuskie wydawnictwa informacyjne Larousse'a stały się dla Polaków synonimem najwyższej jakości i niedoścignionym wzorem⁶. Zresztą również wśród nielicznych wydawnictw popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży tłumaczonych z języków obcych, które udało się wprowadzić na polski rynek przed 1989 r., to właśnie książki zachodnioeuropejskie były najczęściej wznawianymi i poszukiwanymi przez czytelników bestsellerami, jak choćby *Całe życie Marianny, czyli Historia Francji* Jeana Duché (w tłumaczeniu Janiny Więckowskiej i doskonałej oprawie graficznej Bohdana Butenki; wydane przez Naszą Księgarnię trzy razy w 1975, 1979 i 1987), encyklopedia przyrody Larousse'a (*Ziemia, rośliny, zwierzęta*, tłum. Jadwiga Wernerowa, Nasza Księgarnia 1970, 1982 i 1985) oraz *Złoty faraon: groby, awanturnicy, badacze* Karla Brucknera (tłum. Janina Karczmarewicz-Fedorowska, Nasza Księgarnia 1968, 1971 i 1978).

Rynek dziecięcej książki popularnonaukowej odżył po 1989 r., przede wszystkim za sprawą lawinowego napływu publikacji tłumaczonych z języków obcych. Nowoczesna oferta, której rozpoznawalnym znakiem stały się atrakcyjne, błyszczące okładki i kolorowe, dynamiczne rozkładowki, szybko znajdowała nabywców, toteż stała się dla wydawców źródłem stosunkowo łatwego dochodu. Na takim repertuarze działalność oparło wiele nowo powstałych, dzisiaj często już zapomnianych oficyn, jak choćby BGW czy Delta W-Z. Na licencyjnej książce edukacyjnej zbudował też swój kapitał jeden z obecnych liderów polskiego rynku książki dla dzieci – Wydawnictwo Olesiejuk, które w ciągu pierwszej dekady swojego istnienia opublikowało porównywalną z Naszą Księgarnią liczbę niemal ośmiuset tytułów książek popularnonaukowych⁷. Niestety, ta długo wyczekiwana oferta z różnych przyczyn szybko stała się obiektem krytyki⁸; poza tym znaczna jej część wcale nie odzwierciedlała idei upowszechniania nauki (nowych osiągnięć, ustaleń czy debat) i związanej z tym klasycznej wizji

⁶ M. Zając, *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży. Wczoraj, dziś i jutro*, w: G. Leszczyński, M. Zając, *Książka i młody czytelnik. Zbliżenia, oddalenia, dialogi – studia i szkice*, Warszawa 2013, s. 261–262.

⁷ Oczywiście znakiem nowych czasów były też znacznie niższe od poprzedniego okresu nakłady książek. Poza tym oferta ta była całkowicie odmienna od repertuaru Naszej Księgarni. Dla wielu publikacji Wydawnictwa Olesiejuk miano „książka popularnonaukowa” stosować można jedynie umownie, jako pewien typ publikacji dla dzieci i młodzieży, o czym więcej w artykule cytowanym we wcześniejszym przypisie, a także poniżej oraz w cz. II w rozdz. 4 niniejszej rozprawy.

⁸ Zasygnalizowano mnóstwo złych przekładów, pełnych błędów językowych, gramatycznych, stylistycznych, a nawet faktograficznych, krytykowano również niedostosowanie tekstów do polskiej rzeczywistości. Np. Z. Beszczyńska, *Po co krab wciąga samice do jamy?*, „Guliwer” 1993, nr 6, s. 34–35; A. Lis, *Znów kiepska encyklopedia*, „Guliwer” 1991, nr 2, s. 32 – przykłady można by mnożyć.

książki popularnonaukowej, skupiona zaś była głównie na przekazywaniu podstawowych faktów, a nawet krzewieniu banalnej rozrywki. Dotychczasowe wyobrażenie wydawnictw popularnonaukowych dla dzieci przewartościowały przede wszystkim monografie szokujące tematem lub sposobem jego ujęcia, kompendia powtarzające w nieskończoność popularne zagadnienia podejmowane w toku nauki szkolnej, a także edukacyjne książki dla najmłodszych dotyczące elementarnych pojęć i/lub umiejętności, np. z zakresu higieny osobistej⁹. W przeciągu krótkiego okresu w edytorstwie książek poznawczych dla dzieci dokonały się diametralne zmiany, a ich efektem stały się rosnące problemy związane z ich nazwaniem i sklasyfikowaniem, czego najlepszym wyrazem są kontrowersje, jakie wywołuje dzisiaj już samo używanie terminu „książka popularnonaukowa” (więcej zob. cz. II, rozdz. 4).

1. Cel i przedmiot pracy

Z powyższych konstatacji zrodził się pomysł na niniejszą rozprawę, która ma cztery podstawowe cele: (a) pokazanie, w jaki sposób jest definiowana i klasyfikowana współczesna zagraniczna (tu: francuska) oferta popularnonaukowa/edukacyjna dla dzieci i młodzieży; (b) zrekonstruowanie kolejnych etapów w kształtowaniu się tego typu publikacji w sytuacji wolnego rynku; (c) prześledzenie strategii współczesnych wydawców w zakresie budowania i strukturyzacji oferty oraz (d) zaprezentowanie różnorodności wydawanych książek pod kątem ich cech formalnych i treściowych i uchwycenie głównych tendencji rozwojowych. W takim kontekście zasadne będą odpowiedzi na pytania dotyczące rozmiarów analizowanej oferty, ewolucji jej formy edytorskiej i piśmienniczej, np. obecności i funkcji ilustracji i/lub aparatu pomocniczego, zmian w podejmowanej tematyce, a także wieku jej czytelników, proporcji pomiędzy przekładami a książką rodzimą, obecności międzynarodowych i międzyinstytucjonalnych koedycji wydawniczych. Ważnych informacji dostarczyć ma również prezentacja najciekawszych realizacji, czy to konkretnych dzieł, czy serii wydawniczych, oraz wyeksponowanie tych elementów ich wyposażenia edytorskiego, typograficznego i graficznego, które przyczyniają się do właściwej percepcji zawartych w nich treści.

Jako przedmiot badań nieprzypadkowo wybrano książkę francuską. Francuskie edytorstwo ma za sobą długą historię, a tamtejszy rynek wy-

⁹ O których Michał Zając pisał m.in. „(...) trudno książeczkę dla malucha, promującą trudną sztukę używania nocnika, powiązać z jakąkolwiek nauką, nawet popularną”. M. Zając, *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży*, op. cit., s. 259.

dawniczy należy do najbardziej renomowanych na świecie. Podobnie, dawne i bogate są też w tym kraju tradycje publikacji popularnonaukowych, zarówno dla dorosłych, jak i dla dzieci oraz młodzieży. Francja nie tylko jest bowiem ojczyzną encyklopedystów, tutaj powstał też słynny *Spectacle de la nature...* Noëla-Antoine'a Pluche'a uważany dzisiaj za jedną z pierwszych na świecie książek popularyzujących wiedzę wśród młodych czytelników¹⁰. Również współczesny francuski rynek książki popularnonaukowej może poszczycić się znacznymi osiągnięciami. Wiąże się to m.in. z edycją znanych na całym świecie serii popularnonaukowych (by wspomnieć tylko „La Vie privée des hommes” wydawnictwa Hachette, w Polsce publikowaną pt. „Tak Żyli Ludzie” przez Wydawnictwo Dolnośląskie), a także z innowacyjnością zasadzającą się na ciągłym poszukiwaniu nowatorskich rozwiązań, które niejednokrotnie zyskują międzynarodowe uznanie, o czym świadczą choćby laury na targach książki w Bolonii (w ostatnim tylko czasie nagrody w kategorii *non-fiction* dwukrotnie trafiły do francuskich twórców: w 2013 r. za słownik encyklopedyczny *Dictionnaire fou du corps* Katy Couprie wyd. Thierry Magnier oraz w 2015 za edukacyjną książkę obrazkową *Avant Après* Anne-Margot Ramstein i Matthiasa Aregui, wyd. Albin Michel Jeunesse; pol. *Przed i po*, wyd. Format 2016).

W tym miejscu warto wyraźnie podkreślić, że **używane w niniejszej pracy określenie „książki popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży” stosowane jest umownie, w szerokim znaczeniu, jako odpowiednik francuskiego określenia *documentaire*. Pojęcia te – jak pokazuje praktyka bibliotekarstwa dziecięcego oraz częściowo krytyka literacka – są zbieżne**, chociaż *documentaire* z punktu widzenia semantyki jest bardziej pojemny (etymologicznie wychodzi od słów *dokument* i *dokumentalny*) i przez to łatwiej go zaadaptować do tej części produkcji nieliterackiej dla dzieci i młodzieży, która nie mieści się w klasycznej wizji popularyzacji nauki (więcej na ten temat zob. cz. II, rozdz. 4). **Używa się go zatem na określenie książki, której celem jest upowszechnianie wszelkiego rodzaju faktów i/lub rozmaitych umiejętności w sposób dostosowany do etapu rozwojowego młodego czytelnika i która wyróżnia się ściśle zdeterninowaną funkcją poznawczą (informacyjną) w przeciwieństwie do pu-**

¹⁰ D. Raichvarg, *Documentaire scientifique et technique* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse. La littérature d'enfance et de jeunesse en France*, sous la dir. de I. Nières-Chevrel et J. Perrot, Paris 2013, s. 294 oraz idem, *Les livres scientifiques pour les jeunes. Passé, présent et avenir*, w: *Livres d'enfance, livres de France*, dir. A. Renonciat, en collab. avec V. Ezratty et G. Patte, Paris 1998, s. 117, a także A. Nikliborc, *La littérature française pour la jeunesse au siècle des Lumières*, Wrocław 1975, s. 88. Więcej na ten temat w cz. I w rozdz. 1.

bliskacji o dominującej funkcji estetycznej i/lub rozrywkowej (głównie książek literackich i/lub obrazkowych, np. tzw. książek wczesnokonceptowych dla najmłodszych dzieci)¹¹. Książka ta należy do sektora lektur spontanicznych w przeciwieństwie do szeroko pojętej książki szkolnej (franc. *parascolaire*), która obejmuje szkolne wydawnictwa informacyjne (np. encyklopedie, słowniki, atlasy), repetytoria i kompendia przedmiotowe, zeszyty edukacyjne i wakacyjne itp.¹²

Zdając sobie jednak sprawę z kontrowersji, jakie może budzić tak szerokie rozumienie terminu „książka popularnonaukowa”, zwłaszcza w odniesieniu do najnowszej produkcji wydawniczej dla dzieci, wprowadzamy do tego tekstu dodatkowe terminy: „książka edukacyjna” (określenie, które upowszechniło się w pod koniec lat 90. XX wieku zwłaszcza w praktyce edytorskiej, w szerokim kontekście, w odniesieniu do książki wspomagającej procesy dydaktyczne i publikacji dla najmłodszych dzieci)¹³ i „poznawcza” (określenie popularne w latach 70. XX wieku i stosowane do dzisiaj w niektórych bibliotekach publicznych w celu wyodrębnienia książek popularnonaukowych dla młodszych czytelników)¹⁴, a niekiedy nawet francuskie *documentaire* oraz dosłowne tłumaczenie jego przymiotnikowej wersji – „książka dokumentalna” (ewentualnie „dokumentalno-informacyjna”).

2. Zasięg pracy

Chronologicznie praca obejmuje okres od XVIII wieku, tj. epoki narodzin książki popularnonaukowej dla młodych czytelników, po czasy obecne. Prezentacja tych zagadnień została podzielona na dwie zasadni-

¹¹ Co nie znaczy, że książka edukacyjna, jak to wykażemy w dalszych częściach tej pracy, nie może się posługiwać charakterystycznymi dla tych typów dokumentów środkami wyrazu.

¹² Granica pomiędzy tymi sektorami nie zawsze jest łatwa do uchwycenia. W Polsce w latach 90. XX wieku niektóre popularnonaukowe encyklopedie Larousse’a wydane były jako encyklopedie szkolne, np. *Encyclopédie des jeunes*, pol. *Encyklopedia szkolna Larousse* (Delta).

¹³ Por. B. Staniów, *Książka edukacyjna* [hasło], w: *Encyklopedia książki*, t. 2, op. cit., s. 120–121, a także M. Kątny, *Droga do wiedzy*, op. cit., s. 22–23. Szeroko pojęciem „książki edukacyjnej” posługuje się również Krystyna Zabawa, łącząc z nim utwory o dużych wartościach poznawczych i niekwestionowanych walorach literackich. K. Zabawa, *Literatura dla dzieci w kontekstach edukacyjnych*, Kraków 2017, passim.

¹⁴ W praktyce termin ten również jest nieostry, gdyż jak stwierdziła Joanna Papużyńska, „stanowi on sugestię, iż cała pozostała twórczość dla dzieci jest «nie-poznawcza», czyli pozbawiona funkcji poznawczych”. J. Papużyńska, *Literatura popularnonaukowa*, op. cit., s. 162–163.

cze części. Pierwszą z nich stanowi ogólny zarys rozwoju książki popularnonaukowej we Francji ukazany w kontekście przemian historycznych i formowania się francuskiego rynku książki dla dzieci. Druga obejmuje dokładną analizę oferty popularnonaukowej za lata 1983–2012 pięciu wybranych, największych francuskich wydawców. Zakres ten również ma swoje uzasadnienie. Rok 1983 był pierwszym rokiem ukazywania się serii wydawniczej pn. „Découverte Cadet”, która zapoczątkowała rozwój emblematycznej dla francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży kolekcji „Découvertes” wydawnictwa Gallimard Jeunesse. Od tego momentu nastąpił lawinowy rozwój tego typu wydawnictw, a każda kolejna z trzech następujących po sobie dekad przynosiła w tym względzie nowe koncepcje i rozwiązania.

Pomimo wyraźnie zarysowanych ram czasowych i przestrzennych nie interesuje nas ani drobiazgowa historia, ani też statystyka francuskiej książki popularnonaukowej. Zarówno przedstawione dzieje, jak i współczesny stan francuskiej książki popularnonaukowej stanowią przede wszystkim egzemplifikację i służyć mają opisaniu tych zjawisk, których polscy czytelnicy byli i są świadkami w niewielkiej części albo też w zbyt krótkim okresie, aby je dobrze zrozumieć i nabrać do nich odpowiedniego dystansu. Wydaje się wręcz, że ich chronologiczny i rzeczowy przegląd może wskazać czynniki, które doprowadziły do dzisiejszego rozwarstwienia tak jednorodnej kategorii, jaką do 1989 r. była na polskim rynku wydawniczym książka popularnonaukowa, a nawet dać odpowiedź na pytanie, co sprawiło, że tego typu publikacje, do niedawna postrzegane jako niezbędne dla prawidłowego rozwoju młodych czytelników, zaczęły być utożsamiane ze sztampą, nieustannym powielaniem utartych schematów, a nawet ograniczoną wizją nauki lub rzeczywistości¹⁵. Recepcję tych treści mają też ułatwić ujęte w tekście informacje odnoszące się do tłumaczeń i kolejności wprowadzania niektórych tytułów na polski rynek.

3. Stan badań

Książki popularnonaukowe nie są gatunkiem faworyzowanym ani w polskiej, ani francuskiej literaturze przedmiotu. Mimo to we Francji, w porównaniu z Polską, publikacje te częściej stają się przedmiotem badań specjalistów książki dziecięcej, a główna różnica pomiędzy polską

¹⁵ Takie skrajnie negatywne opinie formułowano niekiedy odnośnie do popularnych edukacyjnych serii wydawniczych, które zalały polski rynek książki po 1989 r. Por. K. Kossakowska-Jarosz, *Wzorce kultury masowej w książce dla dzieci*, w: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zajac, Warszawa 2006, s. 38–42.

a francuską literaturą fachową rysuje się w tym zakresie przede wszystkim w obecności lub braku haseł poświęconych tego typu publikacjom w najważniejszych dziedzicznych wydawnictwach informacyjnych¹⁶.

Hasło „książka (ew. literatura) popularnonaukowa” nie zostało uwzględnione w żadnym z polskich słowników poświęconych literaturze dla dzieci¹⁷. Lukę w tym względzie częściowo zapełniła nowa *Encyklopedia książki*, w której wyjaśnienie znalazły wyrażenia „k. edukacyjna” oraz „k. popularnonaukowa”¹⁸. Artykuły te nie są jednak do końca satysfakcjonujące w kontekście niniejszej pracy, ponieważ o ile definicja „k. edukacyjnej” odnosi się do publikacji dla młodych czytelników, o tyle wyjaśnienie „k. popularnonaukowej” koncentruje się na wydawnictwach dla dorosłych, a w tym przypadku istnieje zasadnicza różnica w sposobie ich pojmowania. W powszechnym rozumieniu wyrażonym *explicite* w cytowanej *Encyklopedii* publikacje popularyzatorskie dla dorosłych traktuje się jako jeden z wielu odmiennych typów książki i odróżnia się na przykład od publikacji poradnikowych. W odniesieniu do książki dla dzieci takiego rozróżnienia się nie stosuje, a poradniki, np. książki kucharskie, traktuje się jako jeden z typów książki popularnonaukowej (więcej zob. cz. II, rozdz. 4 i 6).

W przeciwieństwie do tego wyjaśnienie pojęcia *documentaire*, również w odniesieniu do czytelnika dziecięcego, znaleźć można we wszystkich ważniejszych francuskich kompendiach z dziedziny literaturoznawstwa i/lub bibliologii¹⁹. Szczególne znaczenie mają w tym przypadku słowniki poświęcone książce dla dzieci i młodzieży, w tym przede wszystkim *Dictionnaire du livre de jeunesse*, w którym znalazły się dwa obszerne przeglądowe hasła poświęcone książce popularnonaukowej z dziedziny historii oraz nauk ścisłych i technicznych²⁰. Hasła te zawierają nie tylko definicję,

¹⁶ Polska literatura przedmiotu i krytyka literacka w zakresie książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży zostały omówione szczegółowo w autorskim artykule: A. Wandel, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w oczach krytyków – rekonesans badawczy*, „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 247–269.

¹⁷ Pojęć „książka/literatura popularnonaukowa” (lub ew. „edukacyjna”, „niebeletrystyczna”, „nieliteracka”, „poznawcza”, „dokumentalna”, „faktu” itp.) nie precyzują najważniejsze polskie kompendia wiedzy o literaturze i książce dla dzieci i młodzieży, m.in. *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002 oraz S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, W. Bojda, *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 2007.

¹⁸ Red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, op. cit., w której wyjaśnienie znalazły wyrażenia „książka edukacyjna” (aut. B. Staniów) oraz „książka popularnonaukowa” (aut. M. Matwijów).

¹⁹ Por. hasła *Documentaire* oraz *Livre pour la jeunesse*, w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, Vol. 1–2, sous la dir. de P. Fouché, D. Péchoin et P. Schuwer, Paris 2002–2005, s. 798 oraz 634–642. Więcej na ten temat cz. II, rozdz. 4.

²⁰ Mowa tu o hasłach: *Documentaire historique* (aut. J. Vidal-Naquet, s. 291–294) oraz *Documentaire scientifique et technique* (aut. D. Raichvarg, s. 294–298), w: *Dic-*

ale również syntetyczny zarys dziejów tego rodzaju publikacji oraz analizę współczesnych dokonań w tym zakresie.

W badaniach nad książką popularnonaukową dla dzieci i młodzieży dominują dwa zasadnicze nurty – historyczno-krytyczno-literacki oraz bibliologiczny. W Polsce w pierwszy z wymienionych nurtów badawczych wpisują się przede wszystkim prace Joanny Papuzińskiej i Marka Kątnego oraz pojedyncze artykuły dotyczące wybranych aspektów, zazwyczaj tematyki książki popularnonaukowej. J. Papuzińska poświęciła uwagę temu zagadnieniu w latach 70. XX wieku, a jej dziełem jest ważny i do dzisiaj zachowujący sporo cennych spostrzeżeń rozdział nt. książek popularnonaukowych w podręczniku akademickim do literatury dla dzieci i młodzieży²¹. Papuzińska dała w nim krótki wykład z dziejów tego rodzaju książek i przede wszystkim omówiła poszczególne typy piśmiennictwa zaliczane do gatunku literatury popularnonaukowej. M. Kątny z kolei opracował pod koniec lat 90. pierwszą monografię w całości poświęconą literaturze popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Podjął w niej próbę zwięzłej syntezy dziejów (sporo uwagi poświęcił książkom okresu PRL) i nakreślił pobeżny, współczesny obraz tej literatury²². W bieżącej literaturze przedmiotu coraz częściej spotyka się natomiast artykuły poświęcone nowatorskiej tematyce, która dotychczas była z rzadka lub nie była wcale spotykana w literaturze dla najmłodszych. Uwagę przyciągają publikacje z filozofii, sztuk pięknych, nauk społecznych czy politycznych podejmujące problematykę współczesnego świata: zagadnienia tolerancji i nietolerancji, praw człowieka i praw dziecka, nierówności społecznych itp.²³ Debaty oraz pró-

tionnaire du livre de jeunesse, op. cit. Oprócz tego krótki artykuł hasłowy *Documentaire* znajduje się również w: J.-P. Gourévitch, *Abcdaire illustré de la Littérature Jeunesse*, Le Puy-en-Velay 2013, s. 83. Niestety, w żadnej z nich nie wyeksponowano poszczególnych rodzajów książek popularnonaukowych, nie przewidziano też dla nich odrębnych haseł (typu: słowniki, encyklopedie, przewodniki, poradniki itp.). Więcej na ten temat w autorskiej recenzji pierwszego z wymienionych słowników („Przegląd Biblioteczny” 2015, z. 2, s. 272–277).

²¹ J. Papuzińska, *Literatura popularnonaukowa*, op. cit., s. 161–177.

²² M. Kątny, *Literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży*, Kielce 1998. W 2008 r. ten sam autor wydał nowszą, przeredagowaną wersję tej książki: M. Kątny, *Droga do wiedzy*, op. cit.

²³ Np. B. Kulka, *Literatura, muzyka, malarstwo – wprowadzenie dzieci i młodzieży w świat sztuki przez literaturę popularnonaukową*, w: *Nowe opisanie świata. Literatura i sztuka dla dzieci i młodzieży w kręgach oddziaływań*, red. B. Niesporek-Szamburska, M. Wójcik-Dudek, Katowice 2013 (w tym tomie również inne wartościowe artykuły na interesujący nas temat, autorstwa m.in. S. Gajownik, D. Michułka i M. Wójcik-Dudek); R. Kępa, *Wielkie pytania małych ludzi – o książkach filozoficznych dla dzieci*, w: *Media a czytelnicy. Studia o komunikacji i uczestnictwie kulturowym młodego pokolenia*, praca zbiorowa, red. nauk. M. Antczak, A. Brzuska-Kępa, A. Walczak-Niewiadomska, Łódź 2013.

by oceny prowokuje również pojawienie się na polskim rynku liberalnych książek tłumaczonych głównie z języka angielskiego lub szwedzkiego, a podejmujących kontrowersyjne tematy związane głównie z seksualnością lub fizjologią człowieka²⁴.

W nurcie bibliologicznym mieszczą się przede wszystkim prace dotyczące historii książki popularnonaukowej ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji jej treści oraz formy edytorskiej, a także kwestii jej użyteczności w procesie edukacji i samokształcenia młodych czytelników²⁵. Największe znaczenie mają w tym względzie prace Bogumiły Staniów, która podejmuje rozległe badania skoncentrowane głównie wokół książek popularnonaukowych w okresie PRL. W polu jej zainteresowań znajdują się zarówno problemy krytyki i czytelnictwa tego typu książek, jak i różnicowania ich form oraz środków, za pomocą których realizowana jest ich funkcja poznawcza²⁶.

We Francji badania w zakresie historii książki popularnonaukowej podejmowane są głównie przez Daniela Raichvarga oraz Michela Defourny. D. Raichvarg jest obecnie emerytowanym profesorem Uniwersytetów w Burgundii i Dijon, uznanym we Francji teoretykiem i praktykiem w dziedzinie popularyzacji nauki²⁷. W swoich pracach podejmuje przede

²⁴ Mowa tutaj o publikacjach typu: *Mała książka o kupie*, *Wielka księga siusiaków*, *Boga przecież nie ma* itp., wywołujących skrajne emocje czytelników, od entuzjazmu po negację. Np. S. Gajownik, *O szkodliwości książek trywialnych*, w: *Młody odbiorca w kręgu lektur pożytecznych i szkodliwych*, red. K. Heska-Kwaśniewicz; przy współpr. S. Gajownik, Katowice 2012, s. 155–166.

²⁵ Np. I. Piróg, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830–1863*, „*Studia o Książce*” 1983, t. 13, s. 77–109; B. Łapeta-Golachowska, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży do roku 1918*, w: *Książka dla dziecka, wczoraj, dziś, jutro*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha, Katowice 1998, s. 126–145; M. Gwadera, *Literatura popularnonaukowa w okresie PRL-u*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 4, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc, Katowice 2014, s. 135–159; A. Wandel, *Nie tylko dinozaury – obca książka popularnonaukowa w polskim repertuarze wydawniczym*, op. cit.; eadem, *Francuska książka popularnonaukowa w repertuarze polskich oficyn wydawniczych przełomu XIX i XX wieku*, w: *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XIX i początkach XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016, s. 115–134.

²⁶ Wiele z nich jest cytowanych w niniejszej pracy i uwzględnionych w bibliografii załącznikowej. Do tego zestawienia warto jeszcze dodać m.in. *Książki o książkach – dla dzieci, jak popularyzowano wiedzę o piśmie i książce wśród młodych czytelników w PRL-u*, w: *O etosie książki. Studia z dziejów bibliotek i kultury czytelnicznej*, red. T. Wilkoń, Katowice 2017, s. 704–715; *Książki z serii „Biblioteka Młodych Miczurinowców” jako przykład łączenia popularyzacji wiedzy i ideologizacji młodego pokolenia w latach 50. XX wieku*, „*Roczniki Biblioteczne*” 2016, t. 60, s. 209–221; *Rola książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1956*, op. cit.

²⁷ Ten autor, znany przede wszystkim z monografii naukowej *Savants et ignorants. Une histoire de la vulgarisation des sciences* (wspólnie z J. Jacquesem, Paryż

wszystkim tematykę XIX-wiecznej literatury popularnonaukowej, a do jego zasług na tym polu należy m.in. wyodrębnienie różnych form ówczesnej książki popularnonaukowej oraz przybliżenie sylwetek najwybitniejszych popularyzatorów. M. Defourny z kolei, specjalista w dziedzinie literatury dziecięcej i profesor belgijskiego Uniwersytetu w Liège, zajmuje się przede wszystkim specyficzną odmianą książki sytuującej się na pograniczu popularyzacji i książki obrazkowej. Do jego najciekawszych i jednocześnie – za sprawą licznych ilustracji – najładniejszych prac należy monografia pt. *De quelques albums qui ont aidé les enfants à découvrir le monde et à réfléchir* (Paryż 2013), w której dał przegląd takich publikacji poczynawszy od słynnego *Orbis pictus* Jana Komeńskiego, skończywszy zaś na współczesnych realizacjach utożsamianych we Francji przede wszystkim z kolekcją „Archimède” wydawnictwa L'École des loisirs.

W obrębie badań literaturoznawczych sytuują się przede wszystkim prace Daniela Jacobi, profesora Uniwersytetu w Awinion kierownika tamtejszego Laboratorium Kultury i Komunikacji. Domeną tego badacza stała się m.in. drobiazgowo analiza wybranych książek popularnonaukowych dla dzieci poświęconych określonej tematyce. Rozbiór poszczególnych utworów na czynniki pierwsze, obejmujący analizę słownikową, metajęzykową oraz typograficzną, pozwala w sugestywny sposób ukazać mankamenty i walory badanych publikacji. Badania te przynoszą zaskakujące rezultaty odnośnie do poziomu merytorycznego i naukowego, pokazując wyraźnie, do jakiego stopnia te z pozoru identyczne książki mogą oferować czytelnikom bardzo różne, nierzadko nawet fałszywe informacje²⁸. W kontekście prac literaturoznawczych warto też wspomnieć o rozdziale poświęconym literaturze popularnonaukowej w monografii Denise Escarpit, znanej francuskiej badaczki w dziedzinie książki dla dzieci i młodzieży, założycielki czasopisma fachowego „Nous voulons lire!”²⁹. Konstrukcja tego rozdziału przywodzi na myśl cytowaną powyżej pracę Joanny Papuzińskiej, ponieważ i ta autorka próbuje dokonać swoistej typologii analizowanych książek zarówno z punktu widzenia ich formy, jak i treści.

1991) oraz dwóch popularyzatorskich tomów wydanych w serii „Découvertes Gallimard” (*Louis Pasteur. L'empire du microbe*, 1995 oraz *Sciences pour tous?*, 2005), opublikował również jedną pracę w języku polskim, pt. *Teatr naukowy, czyli publiczny dyskurs z nauką i popularyzacja wiedzy* (współ z K. Potyrałą i E. Di Scala-Fouche-reau, Kraków 2015).

²⁸ Różne artykuły na ten temat opublikowane uprzednio w czasopismach zebrane zostały w publikacji: D. Jacobi, *Les sciences communiquées aux enfants. Travail d'édition et d'éducation non formelle*, Grenoble 2005.

²⁹ D. Escarpit, *La littérature de jeunesse. Itinéraires d'hier à aujourd'hui*, Paris 2008, s. 337–338 (rozdz. La littérature documentaire).

Cennym źródłem informacji na temat rozwoju współczesnej książki popularnonaukowej są również artykuły ukazujące się we francuskim czasopiśmiennictwie krytycznoliterackim. Trudno tu oczywiście dokonać drobiazgowego przeglądu wszystkich publikowanych tekstów, skupimy się zatem na zasygnalizowaniu najistotniejszych przedsięwzięć. Do takich należy niewątpliwie dossier tematyczne pn. *L'Illustration des documentaires* (Ilustracja w książkach popularnonaukowych), jakie ukazało się w czasopiśmie „La Revue des livres pour enfants” (1997, nr 175–176; więcej o tym ważnym francuskim piśmie w dalszej części książki). Zgodnie z jego tytułem zebrane w nim teksty poświęcone zostały tendencjom i funkcjom ilustracji w książkach popularnonaukowych. Tematyka ta po raz kolejny stała się motywem przewodnim w dossier pod znamienym i znajomo brzmiącym tytułem *Métamorphoses du documentaire* (Metamorfozy książki popularnonaukowej), opublikowanym w czasopiśmie „Hors cadre(s)” (2014, nr 14). W tym przypadku warto sprecyzować, że mowa tu o piśmie poświęconym książce obrazkowej i literaturze graficznej, którego redaktorką naczelną jest znana na arenie międzynarodowej francuska specjalistka w tym zakresie Sophie Van der Linden. Obecność tematyki związanej z książką popularnonaukową na łamach tego czasopisma jest ważnym znakiem czasu, dostrzeżeniem nowego, nasilającego się zjawiska, a mianowicie coraz wyraźniejszych związków pomiędzy książką popularnonaukową a obrazkową (o czym więcej w cz. II w rozdz. 6).

Zagadnienie książki popularnonaukowej znalazło też wreszcie stałe miejsce w pracach fachowych i poradnikowych poświęconych publikowaniu i upowszechnianiu książki dla dzieci i młodzieży, a także pracy z młodocianym czytelnikiem. Należą do nich m.in. publikacje Éditions du Cercle de la Librairie, podstawowego francuskiego wydawcy dzieł z zakresu edytorstwa, bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, w tym przede wszystkim *Éditer pour la jeunesse* (2014) na temat spraw wydawniczych oraz cykl książek poświęconych bibliotekom dla dzieci i młodzieży, wśród których najnowszą pozycję stanowi tytuł *Bibliothèque, enfance et jeunesse* (2016)³⁰. Prace te zwyczajowo są opracowywane przez praktyków w danej dziedzinie, toteż autorkami pierwszej z wymienionych są redaktorki znanych francuskich wydawnictw Dominique Korach oraz Soazig Le Bail, kolejna natomiast jest dziełem zespołu badaczy i bibliotekarzy związanych w większości z Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży przy Bibliotece Narodowej Francji (więcej zob. cz. II, rozdz. 4). Poruszane w tych publika-

³⁰ Tytuł ten wydany pod redakcją Françoise Legendre jest trzecim z kolei wydawnictwem z tego cyklu. Pierwszym był tytuł *Livres et bibliothèques pour enfants. Guide de formation* (red. C.-A. Parmegiani, 1985), kolejnym *Lectures, livres et bibliothèques pour enfants* (red. eadem, 1993).

cjach zagadnienia związane z książką popularnonaukową odzwierciedlają tendencje panujące na francuskim rynku książki dla dzieci (gdzie notabene panuje segmentacja na trzy podstawowe sektory – książkę literacką, popularnonaukową i dla najmłodszych, o czym więcej w cz. II w rozdz. 3), jak również specyficzne problemy związane z gromadzeniem i upowszechnianiem tego typu publikacji w bibliotekach dla dzieci. Z pozostałych publikacji fachowych warto również wspomnieć pracę Nadii Miri oraz Anne Rabany *Découvrir et exploiter les écrits documentaires* (2003), która stanowi zarazem zwięzłe omówienie problematyki popularyzacji wiedzy oraz praktyczny poradnik dotyczący wykorzystania publikacji popularnonaukowych w edukacji formalnej³¹.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu warto dodać, że mimo nieco większego zainteresowania francuskich badaczy książki dla dzieci omawianą problematyką, nie ma jak dotąd w francuskiej literaturze przedmiotu monografii obejmującej całokształt zagadnień związanych z rozwojem i stanem obecnym książki popularnonaukowej, co zostało wyraźnie podkreślone przez Michela Defourny we wstępie do cytowanej powyżej pracy *De quelques albums...* W pewnym sensie lukę tę wypełnia niniejsza rozprawa, ma ona jednak swoje ograniczenia. Przede wszystkim została przygotowana z myślą o polskim czytelniku. Podejmuje się więc tutaj wiele wątków utrwalonych we francuskiej literaturze przedmiotu, a nawet powszechnej świadomości Francuzów, ale jak dotąd nieobecnych w polskim piśmiennictwie. Z tego samego powodu pomija się zbyt szczegółowe kwestie, uznane za zbyt techniczne dla polskiego czytelnika, a podawanie tytułów dzieł i serii wydawniczych nieznanych w naszym kraju ogranicza się do niezbędnego minimum.

4. Metodologia³² i źródła

Podstawą rozważań podjętych w drugiej, analitycznej części niniejszej książki jest autorska baza danych obejmująca repertuar wydawniczy w za-

³¹ Podobne, praktyczne nastawienie cechuje też publikację autorek wywodzących się z kanadyjskiego Uniwersytetu w Laval: Ch. Guérette, S. Roberge, B. Bader, B. Carrier, *Le Livre documentaire au préscolaire et au primaire. Explorer le livre jeunesse en classe*, Montréal 2007.

³² Zastosowanie metod ilościowych w badaniach nad książką dziecięcą ma już swoją tradycję, w którą wpisują się najpełniej prace cytowane w bibliografii załącznikowej do niniejszej pracy (ustęp: Podstawa metodologiczna). Kompleksowy wykład na ten temat obejmuje artykuł B. Staniów, *Metody ilościowe w badaniach nad literaturą i książką dla dzieci i młodzieży*, w: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 99–108.

kresie książki popularnonaukowej z lat 1983–2012 pięciu francuskich wydawców: Hachette Jeunesse (wraz z oddziałem Hachette Jeunesse Disney), Gallimard Jeunesse, Nathan, Bayard i Larousse³³ (informacje nt. historii i profilu wydawniczego zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii). Przy wyborze wydawnictw do badania zastosowano przede wszystkim kryterium wielkości, toteż cztery z pierwszych wymienionych stanowią potentaci francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży³⁴. Wydawcy ci dążą do obecności we wszystkich segmentach rynku, więc ich oferta z zasady obejmuje obok innych typów publikacji również *documentaires*. Dodatkowym uzasadnieniem będzie też z pewnością fakt, że Hachette, Gallimard Jeunesse i Nathan są wydawnictwami, które z historycznego punktu widzenia miały największy wpływ na kształtowanie segmentu książki popularnonaukowej dla dzieci i również dzisiaj uznaje się je za jego liderów (przy czym specjalizacja Hachette ewoluowała w kierunku książek poradnikowych i aktywizujących – franc. *livres d'activités*³⁵). Nieco odmienny profil posiada Bayard – obecnie czwarty pod względem udziałów w rynku wydawca książki dla dzieci i młodzieży we Francji, który jest jednym z głównych producentów prasy i książki religijnej. Ostatni z wymienionych – Larousse, odbiega wielkością od pozostałych, sytuuje się nawet poza pierwszą dziesiątką największych wydawnictw dla dzieci i młodzieży. Został jednak wzięty pod uwagę z dwóch podstawowych powodów. Po pierwsze – obecnie jest obok Gallimard Jeunesse i Nathana jednym z liderów w segmencie książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży (jego specjalizacja, obok edycji słowników językowych i encyklopedii, w zasadzie ogranicza się do tego segmentu), a po drugie – w stosunku do pozostałych jest najlepiej znany polskim czytelnikom jeszcze

³³ Jedynym wydawcą w tym zestawieniu, który od początku swego istnienia konsekwentnie posługuje się oficjalną nazwą złożoną z nazwy wydawnictwa macierzystego oraz określenia *jeunesse* (dzieci i młodzież), jest Gallimard Jeunesse.

³⁴ Wszystkie przytaczane dane dotyczą 2012 r., a więc ostatniego roku w okresie, którego dotyczy niniejsza analiza. Według danych pochodzących z tygodnika „Livres hebdo” grupa największych francuskich wydawnictw w sektorze książki dla dzieci i młodzieży według liczby sprzedanych egzemplarzy w okresie od października 2011 do listopada 2012 r. przedstawiała się następująco: Hachette Jeunesse 14%; Gallimard Jeunesse 8%; Bayard Jeunesse 7%; Nathan 6%; Hachette Jeunesse Disney, L'École des loisirs, Flammarion i Fleurus – po 5%; Pocket Jeunesse 4% oraz Albin Michel Jeunesse, Milan Jeunesse i Lito – po 3%. *Dossier Jeunesse*, „Livres hebdo” n° 931, 23 nov. 2012, s. 64. Dokładne dane procentowe oraz kolejność wydawców w rankingu może się nieco różnić w zależności od źródła, jednak cztery pierwsze miejsca od lat pozostają bez zmian.

³⁵ Według panelu sprawozdawczego koncernu GfK (*Le Marché du livre 2012*). Cyt. za: D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, Paris 2014, s. 27.

sprzed 1989 r.; co więcej, ma w świadomości polskich odbiorców utrwaloną, wysoką rangę.

Na początkowym etapie kompletowania materiału badawczego podstawowym źródłem danych i punktem wyjścia dalszych prac był katalog on-line Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży (Centre national de la littérature pour la jeunesse, CNLJ), działającego w ramach struktury Biblioteki Narodowej Francji (Bibliothèque nationale de France, BnF). Według danych pochodzących ze strony CNLJ katalog ten obejmuje – począwszy od lat 60. XX wieku – całokształt francuskiej produkcji wydawniczej dla dzieci i młodzieży. Jest to również jedna z nielicznych baz bibliograficznych, które pozwalają na wyszukiwanie danych nie tylko za pomocą typowych terminów wyszukiwawczych obejmujących elementy opisu fizycznego i charakterystyki rzeczowej dokumentu, ale również według kategorii formalno-funkcjonalnych stosowanych w praktyce bibliotecznej. Pozwoliło to na sformułowanie szeregu zapytań wyszukiwawczych złożonych z następujących po sobie nazw wydawnictw oraz dostępnej w katalogu kategorii *documentaire*³⁶. W efekcie wyłoniono 7453 opisy dokumentów, które poddano szczegółowej analizie zmierzającej do wyeliminowania z bazy opisów dokumentów lub całych serii wydawniczych niespełniających kryteriów przydziału do kategorii książki popularnonaukowej, jak również uzupełnienia jej o opisy dokumentów pochodzących z tych serii, w których występowały braki³⁷. W gromadzonych rekordach, oprócz standardowych elementów opisu bibliograficznego (au-

³⁶ W podziale zgodnym z podziałem stosowanym w „La Revue des livres pour enfants” (por. cz. II, rozdz. 4, s. 132–133, a zwłaszcza przypis 249).

³⁷ Niestety, pomimo ogólnego wysokiego poziomu merytorycznego, katalog CNLJ nie jest pozbawiony niedociągnięć, a nawet błędów związanych z przydziałem poszczególnych dokumentów do określonych kategorii. Mowa tutaj przede wszystkim o licznych tytułach reprezentujących tzw. pogranicze książki popularnonaukowej, które – jak już zasygnalizowano powyżej – sprawiają w klasyfikacji najwięcej kłopotów. Problemy te były wyraźnie widoczne również w tym katalogu; niejednokrotnie zdarzało się, że opisy kolejnych wydań tego samego dzieła otrzymywały odmienne kwalifikacje, np. raz do kategorii książki popularnonaukowej, innym zaś razem do powieści (zob. więcej cz. II, rozdz. 6), poza tym bywało, że jeden dokument – na zasadzie haseł przedmiotowych, a w przeciwieństwie do układu książek na bibliotecznych półkach – opatrywano kilkoma kategoriami. Podobny brak konsekwencji można też było dostrzec w opracowaniu poszczególnych tomów serii wydawniczych, składających się z książek opartych na jednolitym schemacie. Z metodologicznego punktu widzenia konieczne było zniwelowanie tych różnic i tym samym podjęcie ostatecznej decyzji o zakwalifikowaniu bądź odrzuceniu rodzących wątpliwości opisów. W tym celu wybrane egzemplarze dzieł w miarę możliwości poddawano szczegółowej analizie z autopsji, a w przypadku serii wydawniczych stosowano dodatkowo kryterium większości, tzn. wybierano ostatecznie tę kwalifikację, która przeważała w większości opisów.

tor, tytuł, rok wydania, opis fizyczny, hasła przedmiotowe itp.), odnotowywano w miarę możliwości również takie informacje jak: wiek czytelników, obecność aparatu pomocniczego, opinie i uwagi CNLJ³⁸.

Najbardziej zaso- i pracochłonne okazały się kolejne etapy prac, tj. uzupełnianie danych potrzebnych do dalszej analizy oraz eliminacja z bazy kolejnych, niezmienionych wydań tych samych dzieł. Realizacji drugiego z wymienionych zadań przyświecał zasadniczy cel niniejszej pracy oraz założenie, że tendencje rozwojowe rynku książki wyznaczają i ilustrują przede wszystkim nowe tytuły i serie wydawnicze lub ich gruntownie zmienione reedycje, nie zaś wznowienia czy dodruki. Wyegzekwowanie tego prostego założenia okazało się dosyć trudne. Specyfiką współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży jest nieustanne eksplorowanie tych samych zagadnień, co skutkuje powstawaniem szeregu dzieł opatrzonych takimi samymi tytułami i znacznie utrudnia identyfikację poszczególnych wydań. Dodatkowo w ostatnich dekadach wśród powszechnych praktyk francuskich wydawców obserwuje się bardzo częste odświeżanie layoutu popularnych tytułów i serii wydawniczych za pomocą prostych zabiegów graficznych (przede wszystkim zmian graficznych w obrębie okładki), o czym piszemy szerzej w cz. II w rozdz. 5. Opisy takich edycji usuwano z bazy, ponieważ w opinii autorki nie potwierdzają one rozwoju koncepcji książki popularnonaukowej, choć oczywiście są dowodem na żywotność danego dzieła czy też zapotrzebowanie czytelnicze na określoną formę albo tematykę dokumentu (nie zapominając przy tym również o korzyściach z tytułu takich zabiegów dla wydawcy). Jednocześnie w miarę możliwości starano się zidentyfikować i pozostawić w bazie wydania uaktualnione i uzupełnione o teksty nowych autorów albo też ilustracje kolejnych grafików³⁹, a także obejmujące modyfikacje w zakresie tytułu dokumentu i/lub serii wydawniczej⁴⁰ oraz formatu⁴¹. Uznano to bowiem za gruntowne zmiany, które są świadectwem ciągłej ewolucji książki popularnonaukowej i kształtowania się odmiennych potrzeb czytelniczych.

³⁸ Spora ilość tego typu danych jest charakterystyczna dla katalogu CNLJ, dotyczy to jednak tylko najnowszych opisów dokumentów (zredagowanych mniej więcej po 2000 r.). Dodatkową zaletą katalogu CNLJ jest ścisła łączność z katalogiem głównym BnF, który umożliwia dotarcie do kolejnych informacji, np. symboli UKD. Z tego powodu wszystkie rekordy kopiowane do bazy z katalogu CNLJ każdorazowo uzupełniano o informacje pochodzące z katalogu BnF.

³⁹ Np. wznowienie serii „La Vie privée des hommes” Hachette Jeunesse po r. 2000.

⁴⁰ Za znaczącą zmianę uznano np. kolejne wydanie tych samych książek z serii „Pourquoi? Comment?” w ramach serii „Mes grandes découvertes”. W przeciwieństwie do tego za nieistotne uznano zmiany w podtytule serii, np. obejmujące korektę wieku czytelnika, jak choćby w przypadku serii „Questions-réponses” Nathana.

⁴¹ Np. seria „Découverte Benjamin”.

Na tym etapie prac niezbędne było korzystanie z dodatkowych źródeł informacji, takich jak katalogi wydawnicze zakwalifikowanych do badania wydawców; katalogi innych bibliotek (w tym przede wszystkim Katalog Centralny Francuskich Bibliotek Publicznych – Catalogue Collectif de France, katalog centralny bibliotek miejskich Paryża – Paris Bibliothèques oraz katalog centralny o międzynarodowym zasięgu – WorldCat, który był szczególnie przydatny w ustalaniu informacji o tłumaczeniach poszczególnych tytułów), a także bibliografie drukowane oraz publikacje fachowe i poradnikowe wymienione w cz. II w rozdz. 4 i w literaturze przedmiotu. Istotnym źródłem danych były również serwisy internetowe poświęcone krytyce francuskiej lub szerzej – francuskojęzycznej książki dla dzieci, zwłaszcza bazy danych: Livrjeun (więcej zob. cz. II, rozdz. 3) oraz Ricochet (Institut Suisse Jeunesse et Médias).

Żadne jednak, najdoskonalsze nawet źródła informacji nie zastąpią rzeczywistego kontaktu z książką, toteż nieodzownym elementem analizy było badanie wybranych dokumentów z autopsji. Pozwoliły na to trzy pobyty autorki w Paryżu obejmujące udział w największych francuskich targach książki dziecięcej i młodzieżowej pn. Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint-Denis w 2014 r.⁴² oraz dwie trzytygodniowe kwerendy biblioteczne (w 2015 i 2016 r.). Korzystano przede wszystkim z zasobów bibliotek publicznych Paryża, w tym m.in. najstarszej francuskiej biblioteki publicznej dla dzieci L'Heure joyeuse powołanej do życia w 1924 r., która oprócz bieżącej produkcji wydawniczej posiada również cenną kolekcję historyczną oraz pokaźny zasób literatury przedmiotu, a także modelowej biblioteki dla dzieci w Clamart pod Paryżem – La Petite Bibliothèque ronde, powstałej w połowie lat 60. XX wieku, w której do dnia dzisiejszego testowane są nowe formy pracy z młodym czytelnikiem i przyjmowani są stażyci i stypendyści. Należy tutaj jednak wyraźnie podkreślić, że francuskie biblioteki publiczne prowadzą systematyczną i znacznie ostrzejszą od polskich selekcję zbiorów, toteż na ich półkach trudno znaleźć książki wydane przed 2000 rokiem. Z tego powodu głównym miejscem pracy autorki była czytelnia Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży (CNLJ przy BnF)⁴³. W wyniku tych kwerend powstała obfita dokumentacja fotograficzna obejmująca w przybliżeniu ponad dwa i pół tysiąca zdjęć.

⁴² Relacja z targów: A. Wandel, *Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint Denis (Paris-Montreuil, 26.11.2014–2.12.2014)*, „Guliwer” 2015, nr 2, s. 49–55.

⁴³ Jako ciekawostkę można dodać, że większość interesujących autorkę zasobów przechowywana jest w magazynach Centrum. Wszystkie czytelnie działające w ramach Biblioteki Narodowej Francji obowiązują natomiast restrykcyjne przepisy dotyczące korzystania ze zbiorów: po pierwsze – zbiorów nie wypożycza się na zewnątrz, po wtóre obowiązuje dobowy limit wypożyczeń magazynowych nieprzekraczający 15 dokumentów dziennie.

Ostatecznie, przyjmując określone powyżej założenia metodologiczne, zakwalifikowano do badania 5382 książki. Znalazły się wśród nich dokumenty niebudzące żadnych wątpliwości genologicznych, książki stricte popularnonaukowe (m.in. encyklopedie, słowniki, atlasy, monografie tematyczne poświęcone różnym zagadnieniom naukowym, a także poradniki i przewodniki: książki kucharskie, podręczniki dla hobbystów i kolekcjonerów itp.) oraz publikacje reprezentujące tzw. gatunki pogranicza (w tym m.in. wydawnictwa na styku książki obrazkowej albo beletrystyki). Badanie owego pogranicza było zadaniem trudnym i rodzącym wiele wątpliwości, uznano je jednak za konieczne, gdyż to właśnie tego typu synkretyczne publikacje najlepiej ilustrują kierunki rozwoju książki dla dzieci i wyznaczają w tym zakresie nowe standardy (o czym więcej w cz. II w rozdz. 6).

Spore trudności wiązały się przede wszystkim z rejestracją publikacji dla najmłodszych dzieci w wieku do 3–4 lat, czyli tzw. *documentaires pour les tout-petits* (np. „Kididoc: 2–4 ans” Nathana), tym bardziej że starano się wyraźnie oddzielić książki edukacyjne o dominującej funkcji poznawczej od wszelkich innych książek dla najmłodszych wyróżniających się przede wszystkim dominującą funkcją estetyczną (fran. *livres d'éveil* albo *livres pour les bébés*⁴⁴). Aby sprostać temu zadaniu, w niniejszej pracy przyjęto następujące zasady selekcji tego materiału: kwalifikacja danej książeczki lub serii do kategorii *documentaire* przez wydawcę lub CNLJ (w przypadkach wątpliwych stosowano kryterium większości, zob. przypis 37), przynależność danej książki do większej kolekcji popularnonaukowej, obecność tekstu objaśniającego i realizacja określonego tematu (w odróżnieniu od zbioru luźno ze sobą powiązanych obrazów, np. w tzw. książkach konceptowych, ew. wczesnokonceptowych⁴⁵). Podobne zasady przyjęto przy kwalifikacji pozostałych wątpliwych przypadków. Wątki te są rozwinięte w tekście głównym, zwłaszcza we wspomnianym powyżej rozdz. 6.

Nie rejestrowano natomiast w bazie zeszytów aktywizujących oraz oferty należącej do sektora książek szkolnych (zwłaszcza tzw. oferty paraszkolnej). Wbrew praktyce bibliotecznej (zgodnej z systemem UKD) nie kwalifikowano do badania również literackich adaptacji Biblii i mitologii starożytnej (z wyjątkiem tych dokumentów, w których tekst literacki stanowił dopełnienie tekstu informacyjnego). Zgodnie z tytułem niniejszej rozprawy starano się wyodrębnić publikacje adresowane intencjonalnie

⁴⁴ Por. M. Manson, *Livres pour les bébés* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 618–621.

⁴⁵ Termin według: B. Kümmerling-Meibauer, J. Meibauer, *Pierwsze ilustracje, pierwsze koncepty: książki wczesnokonceptowe*, w: *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak, Poznań 2017, s. 57–79.

do młodego czytelnika, toteż wyłączono z badań pokazną grupę dokumentów (zwłaszcza całych serii wydawniczych) o charakterze uniwersalnym, kierowanych zarówno do czytelnika młodzieżowego, jak i dorosłego, czego najlepszą egzemplifikację stanowi seria „Découvertes Gallimard” (pol. „Krajobrazy Cywilizacji” oraz „Poznać i Zrozumieć Świat. Focus”)⁴⁶.

Wszystkie zarejestrowane dokumenty zostały zakwalifikowane do określonych grup formalnych (w podziale na gatunki piśmiennictwa), tematycznych (zgodnie z systemem UKD) oraz wiekowych (zgodnie z kwalifikacją wydawniczą lub biblioteczną). W efekcie w bazie danych znalazło się 18 rubryk zawierających następujące dane: autor, ilustrator, instytucja sprawcza/współwydawca, tytuł, informacje o adaptacji, rok wydania, informacja o wznowieniu, format, objętość, tytuł serii wydawniczej, tytuł cyklu i/lub podserii, poziom czytelniczy, symbol i nazwa działu głównego UKD, ujednolicone hasło przedmiotowe, gatunek piśmiennictwa, informacje o istnieniu aparatu pomocniczego, informacje o tłumaczeniu z języka obcego, informacje dodatkowe (w tym ocena CNLJ). Ostatnim krokiem niniejszej procedury badawczej było skorelowanie ze sobą kwerend wykorzystujących informacje pochodzące ze wszystkich pól bazy, przeprowadzenie wielostronnej analizy zebranego materiału i odpowiedź na szczegółowe pytania postawione na początku niniejszej pracy.

5. Struktura pracy

Jak już wspomniano, niniejsza rozprawa składa się z dwóch niezależnych, ale wzajemnie uzupełniających się części. Każda z nich jest samodzielna, zamknięta jednostką, ale pewne treści zasygnalizowane w części

⁴⁶ Operując konkretnymi przykładami – wyeliminowano z badania m.in.: publikacje i serie edukacyjno-szkolne Larousse’a (do których należą głównie słowniki językowe i encyklopedie szkolne opatrzone wyraźną informacją dotyczącą adresu czytelniczego podawanego zazwyczaj w formie wyrażenia obejmującego określenie typu szkoły i klasy), zeszyty edukacyjne Nathana i Hachette (np. seria „Le Calcul à la maison”); wszelkie dokumenty, których wydawca zidentyfikowany został jako Hachette Éducation oraz Nathan Éducation; zeszyty prac manualnych służące wyłącznie zabawie: kolorowanki, wycinanki, naklejanek itp. (np. serie „Monsieur, Madame” Hachette, „Les jeux de t’choupi” Nathana itp.) oraz książki zabawki i książki obrazkowe o dominującej funkcji estetycznej i/lub rozrywkowej (np. dzieła Hervé Tulleta wydawane przez Bayard Jeunesse); serie książek popularnonaukowych kierowane do tzw. szerokiej publiczności częściowo rejestrowane w bazie CNLJ, np. „Miniguide tout terrain” Nathana, „Pays & peuples” Hachette albo wspomnianą powyżej „Découvertes Gallimard” (serii tej zresztą – pomimo że pierwotnie były takie plany – nie wydaje Gallimard Jeunesse).

pierwszej znajdują swoje rozwinięcie w drugiej. Pierwszą część stanowi syntetyczny obraz rozwoju francuskiej książki dla dzieci i młodzieży od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy w podziale na dwa rozdziały obejmujące wyraźnie odróżniające się od siebie okresy historyczne, a mianowicie „prehistorię” książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży – wiek XVIII i XIX oraz okres kształtowania się podwalin i czas rozwoju współczesnej książki tego typu – wiek XX i XXI. Celem obu tych rozdziałów jest wskazanie kroków milowych w formowaniu się książki popularnonaukowej, toteż tok narracji wyznacza tu chronologia oraz kolejność wdrażania nowych pomysłów i rozwiązań.

W przeciwieństwie do tego w części drugiej proponuje się rekonstrukcję współczesnego obrazu francuskiej książki popularnonaukowej w układzie problemowym i w odniesieniu do oferty wybranych, największych wydawców francuskich z lat 1983–2012. Ambicją autorki było tu wskazanie zjawisk o charakterze globalnym oraz szczegółowa charakterystyka współczesnej oferty dla szerokiego kręgu odbiorców, jej cech dystynktywnych i tendencji rozwojowych. Część ta składa się z pięciu rozdziałów. Dwa pierwsze stanowią wprowadzenie i rysują kontekst funkcjonowania książki dla dzieci i młodzieży we Francji. Trzy kolejne zawierają wszechstronną analizę gatunkową, tematyczną i formalną zebranego materiału z perspektywy przemian społeczno-kulturowych i technologicznych, które mają olbrzymi wpływ na ostateczny kształt i funkcje książki.

Dodatkowymi elementami rozprawy są: Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii, Tablica chronologiczna, Literatura podmiotu i przedmiotu oraz dwa indeksy: osobowy i tytułów serii. Słownik zredagowano z myślą o uzupełnieniu i zebraniu w jednym miejscu najistotniejszych danych faktograficznych i bibliograficznych na temat osób, instytucji lub serii omawianych w tekście. Zadanie takie spełnia również Literatura podmiotu oraz Indeks tytułów serii, który nie tylko odsyła do miejsca omawiania danego cyklu, ale także podaje najważniejsze informacje na jego temat. Jest to o tyle ważne, że w tekście, aby niepotrzebnie nie przytłaczać go nadmiarem informacji, przytaczamy w większości przypadków jedynie tytuł francuski (tytułem polskim posługujemy się tylko odnośnie do pozycji bardzo znanych, np. „Tak Żyli Ludzie” albo „Było Sobie Życie”), od czasu do czasu sygnalizując istnienie polskiego tłumaczenia. Niezależnie od tego, dla jasności wykładu i wygody czytelnika, dla wszystkich wymienianych na kartach tej książki tytułów i nazw przytaczamy własne (bez podawania źródła) lub oficjalne (wraz z podaniem źródła) odpowiedniki w języku polskim. Tłumaczenia własne podajemy w postaci zwięzłego określenia ujętego w nawias okrągły lub dłuższej parafrazy wplecionej w tekst główny.

W pracy umieszczono wreszcie blisko 100 ilustracji, które mają pomóc w lepszej percepcji prezentowanych w niej treści. Skany publikacji z XVIII, XIX i pierwszej połowy XX wieku pochodzą z biblioteki cyfrowej Gallica, skany i zdjęcia publikacji współczesnych zostały sporządzone w oparciu o prywatną kolekcję autorki.

Serdeczne dziękuję Pani Profesor Marcie Skalskiej-Zlat i Pani Profesor Annie Żbikowskiej-Migoń za okazane mi zaufanie i kilka lat cennej współpracy, która na zawsze pozostanie w mojej pamięci i która w pełni ukształtowała mój warsztat badawczy. Dziękuję również Dyrekcji oraz Koleżankom i Kolegom z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa i z Centrum Badań Literatury dla Dzieci i Młodzieży Uniwersytetu Wrocławskiego, a w nim przede wszystkim współpasjonatce francuskiego edytorstwa – Natalii Paprockiej, za poświęcony mi czas, inspirujące rozmowy i cenne wskazówki, które były pomocne na wszystkich etapach pracy nad tą książką. Słowa wdzięczności kieruję wreszcie do Recenzenta rozprawy Pana Profesora Michała Rogoża, którego życzliwe uwagi przyczyniły się do udoskonalenia ostatecznej wersji tekstu.

Praca ta nie powstałaby ponadto bez udziału dwóch urwisów – Kuby i Witka, którzy – mnie, zagorzałą miłośniczkę literatury pięknej – zarazili swoim entuzjazmem do lektury encyklopedii i atlasów, oraz ogromnej pomocy i nieustającego wsparcia mojego Męża Piotra, który cierpliwie znosił wszystkie niedogodności związane z okresem redagowania tego tekstu.

Część I

**Dzieje francuskiej książki
popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży
w zarysie**

Rozdział pierwszy

Od początków do końca XIX wieku

Szukając pierwowzoru książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży, badacze z reguły przywołują przykład słynnego podręcznika *Orbis sensualium pictus* czeskiego pedagoga Jana Amosa Komeńskiego (1592–1670)⁴⁷. Świat malowany rzeczy widocznych pod zmysły podpadających⁴⁸ ukazał się po raz pierwszy w 1658 r. w Norymberdze w oficynie Michaela Endtera w wersji dwujęzycznej łacińsko-niemieckiej. Rok później wyszło wydanie angielsko-łacińskie, a za dwa lata wersja czterojęzyczna łacińsko-niemiecko-włosko-francuska. Dzieło przez niemal dwa stulecia było międzynarodowym bestsellerem, polecanym przez najznakomitszych pedagogów na całym świecie. Według różnych szacunków ukazało się w prawie 250 edycjach we wszystkich krajach Europy i Stanach Zjednoczonych, a nawet tłumaczeniach na arabski i chiński⁴⁹. Z biegiem czasu zaczęło się też pojawiać w przeróbkach i skrótach.

⁴⁷ Z badaczy polskich choćby: I. Socha, „Przykładowe, użyteczne i zabawne”. O polskich książkach dla młodego odbiorcy na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku, Katowice 2001, s. 91, a z badaczy francuskich: M. Defourny, *De quelques albums qui ont aidé les enfants à découvrir le monde et à réfléchir*, Paris 2013, s. 8–9.

⁴⁸ Tytuł nadany przez Jerzego Samuela Bandtkie (1768–1835), tu: redaktora ostatnich pełnych polskich wydań *Orbis pictus* z 1805, 1809, 1818 r. A. Fijałkowski, *Orbis Pictus. Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2008, s. 17.

⁴⁹ Za: A. Renonciat, *De l'Orbis sensualium pictus (1658) aux premiers albums du Père Castor (1931). Formes et fonctions pédagogiques de l'image dans l'édition française pour la jeunesse*, w: *La pédagogie par l'image en France et au Japon*, Rennes 2009. Art. dostępny pod adresem: <http://books.openedition.org/pur/35210> [dostęp: 23.03.2018].

Podkreśla się zwłaszcza, jak doniosłą rolę odegrała w dziejach książki dla dzieci koncepcja *Orbis pictus*, oparta na metodzie poglądowej, czy mówiąc bardziej współczesnym językiem – wizualizacji wiedzy. Ilustracje, bo o nich tu mowa, stały się w późniejszym okresie i są do dnia dzisiejszego najważniejszym atrybutem książki dziecięcej w ogóle i jednym z najważniejszych elementów książki popularnonaukowej. W przypadku dzieła Komeńskiego były to realistyczne przedstawienia szeregu omawianych zagadnień. Wyraziste, ale nie schematyczne, z reguły osadzone na szerszym tle, przykuwały uwagę dziecka mnóstwem intrygujących szczegółów. Na sukces tego podręcznikałożyło się jednak jeszcze kilka innych elementów. Należały do nich: przystępny układ treści, powiązanie obrazków z tekstem za pomocą odnośników, otwartość w prezentacji nawet najtrudniejszych i/lub abstrakcyjnych pojęć (jak choćby ciało człowieka, wojna, sprawiedliwość i kary), a także połączenie w jedno aspektów teoretycznych z praktycznymi. Ostatecznie dzieło prezentuje cechy książki obrazkowej, słowniczka, metody do nauki języka obcego, uniwersalnej encyklopedii, a nawet – zgodnie z zaleceniami samego Komeńskiego – kolorowanki służącej po prostu najzwyczajszej rozrywce. Nowatorstwo i geniusz autora polegały na umieszczeniu tak bogatej materii w niewielkim (format *octavo* zbliżony do dzisiejszego A5), poręcznym i jak na owe czasy stosunkowo niedrogim dziełku.

Dzieło Komeńskiego było kamieniem milowym na drodze rozwoju książki dla dzieci i jest do dzisiaj uważane za wzorcową realizację edukacyjnych oczekiwań młodych czytelników. W miarę rozwoju piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży wyłaniały się poszczególne gatunki i rodzaje książek, wśród nich książka popularnonaukowa, która – by osiągnąć dzisiejszą formę i zróżnicowanie – przeszła długą, ewolucyjną drogę. Kształtowała się etapami, od epoki Oświecenia, stopniowo obejmując coraz szersze kręgi młodocianych czytelników. Wyodrębnianie się tego gatunku zasadzało się przede wszystkim na stopniowym uniezależnianiu się od potrzeb związanych z edukacją formalną, a więc uwalnianiu od funkcji podręcznika, oraz odchodzeniu od typu książki dla tzw. szerokiej publiczności „naukowych ignorantów” do książki adresowanej stricte do dzieci i młodzieży. W dalszej kolejności różnicował się i zarazem obniżał wiek jej czytelników, zmieniały się też formy przekazu oraz uprzywilejowane tematy, wzbogacała się szata graficzna i aparat pomocniczy. Wpływ na to miało wiele czynników, związanych zarówno z dziejami książki i czytelnictwa, jak i rozwojem życia społecznego – sytuacja na rynku wydawniczym, postęp w procesie produkcji książki, zmniejszanie się stopnia analfabetyzmu, reformy szkolnictwa, rozwój nauki i przemysłu, a także zmieniające się zainteresowanie określonymi dziedzinami wiedzy.

XVIII wiek – potęga encyklopedyzmu

W dziejach książki popularnonaukowej XVIII wiek miał ogromne znaczenie. Epokę nie bez powodu nazwaną Oświeceniem (franc. *Siècle de Lumières*) wyróżniało wielkie intelektualne ożywienie. Zapanowała moda na naukę, obecną coraz szerzej w salonowych dysputach i żywo rozkwitającym piśmiennictwie. Oświeceniową umysłowość cechował utylitaryzm i otwartość na rozmaite zagadnienia, pragnienie poznania nawet najbardziej oddalonych od siebie gałęzi wiedzy: od nauk humanistyczno-społecznych po ściśle. Stąd najwybitniejsi przedstawiciele epoki to osoby o szerokich kręgach zainteresowań, swobodnie wyrażające się i w literackiej, i w naukowej twórczości. Poza tym oświeceniowy uczony – jak pisała Anna Żbikowska-Migoń – to nie tylko skrupulatny badacz, zamknięty w hermetycznym kręgu akademii, lecz także popularyzator, który starał się dotrzeć do szerokiego kręgu odbiorców⁵⁰. Najlepszym tego dowodem była rosnąca popularność czasopism naukowych z „*Journal des savants*” (1665–) na czele, sukcesy traktatów przyrodniczych, przede wszystkim monumentalnej *Historii naturalnej* Buffona, która była nieodzownym elementem biblioteczki oświeceniowego erudyty, i wreszcie edycja największego dzieła epoki rozumu *Wielkiej encyklopedii francuskiej* pod redakcją Denisa Diderota i Jeana d’Alemberta przy współpracy niemalże całej ówczesnej elity naukowej.

Zgodnie z duchem *ancien régime*u i osiągnięciami ówczesnej pedagogiki, w której do połowy XVIII wieku odzwierciedlały się przede wszystkim echa poglądów Johna Locke’a, a wraz z nimi przekonanie, że umysłowość i morale dzieci można efektywnie kształtować, od produkcji wydawniczej dla najmłodszych oczekiwano przede wszystkim użyteczności, szerzenia wiedzy i odpowiednich wskazówek etycznych. Przez cały ten okres zasadniczą część publikacji dla dzieci stanowiły więc książki wydawane w celach edukacyjnych: elementarze, abecadniki, traktaty moralne, poradniki dobrych obyczajów, biografie, podręczniki historii i geografii określane zazwyczaj jako skróty, wybory czy też traktaty elementarne (*abrégés, éléments* albo *traités élémentaires*), atlasy. Nacisk kładziono na nauki humanistyczne. W 1647 r. Jacques-Bénigne Bossuet, wpływowy myśliciel polityczny, biskup i kaznodzieja, wychowawca Ludwika XIV, zredagował dla swojego wychowanka *Histoire abrégée de la France*. Adrien Baillet, teolog i literat, znany jako pierwszy biograf Kartezjusza, śladem *Żywotów sławnych mężów* Plutarcha opracował w 1688 r. biografie sław-

⁵⁰ A. Żbikowska-Migoń, *Dzieje książki i jej funkcji społecznej. Wiek XVIII*, Wrocław 1987, s. 7.

nych dzieci⁵¹. Otworzył tym samym płodny nurt biografistyki dla dzieci obejmujący przede wszystkim żywoty świętych i biografie wybitnych postaci proponowane młodym czytelnikom jako wzorce do naśladowania. Dydaktyzm przyświecał twórcom kształtującej się podówczas literatury dla dzieci i młodzieży, pisanej w dużej mierze przez liczne rzesze guwernerów (w tym m.in. François Fénelona, autora pierwszej powieści dla młodzieży – *Przygód Telemaka*), twórców rozpowszechnionych zwłaszcza w drugiej połowie XVIII stulecia synkretycznych „magazynów” (zbiorków historyjek, rozrywek i nauk), łączących różne gatunki literackie i style wypowiedzi i wymykających się jednoznacznym klasyfikacjom, sytuujących się z dzisiejszego punktu widzenia na pograniczu książki literackiej i popularnonaukowej⁵².

Na temat popularyzacji nauki wśród młodych czytelników jako pierwszy wypowiedział się oratorianin Bernard Lamy (1640–1715), matematyk, fizyk, filozof i pedagog. W dziele *Entretiens sur les sciences* (1683) w formie rozmowy z młodzieńcem przekonywał, jak szerokie horyzonty otwiera nauka. Jego celem było uformowanie chrześcijańskiego humanisty o nowoczesnym, otwartym umyśle. Stąd za podstawę edukacji uważał teologię, dopiero w dalszej kolejności wymieniał logikę i matematykę, potem historię i geografię oraz naukę języków obcych. Ciekawe są zwłaszcza poglądy Lamy’ego na bibliotekę, gdyż pozwalają one poznać tytuły tworzące idealny księgozbiór wykształconego młodzieńca. Składały się nań, oprócz Biblii, rozpraw teologicznych i dzieł Ojców Kościoła, rozmaite bibliografie, słowniki i encyklopedie, rozprawy matematyczne, historyczne i filozoficzne. Niezależnie od tego Lamy wyżej cenił naukę opartą na dialogu i empirycznym poznaniu niż na księgach, stąd jego myśl wywarła wielki wpływ na przyszłe poglądy Jeana-Jacques’a Rousseau⁵³. Jeszcze większy wpływ na rozpowszechnianie się idei popularyzacji wiedzy wśród dzieci i młodzieży

⁵¹ A. Baillet, *Des enfants devenus célèbres par leurs études ou par leurs écrits. Traité historique*, Paris 1688. Oba tytuły za: M. Manson, *Les documentaires de sciences humaines depuis le XVIIIe siècle*, w: *Livres d’enfance, livres de France*, op. cit., s. 134.

⁵² Do powstania tego typu utworów przyczyniło się poszukiwanie efektywnych form przekazywania pożądanych treści poznawczych i wychowawczych. Dzieła, niekiedy wydawane w formie periodyków, pióra m.in. Madame de Beaumont, markizy d’Epinay czy Arnauda Berquina, oparte były na podobnym schemacie pouczających rozmów pańienek i/lub paniczów z preceptorami, pomiędzy które wplatanio dłuższe teksty literackie, pouczenia moralne, a także rozmaite wiadomości z mitologii, historii, geografii, a nawet nauk ścisłych. O tym, do jakiego stopnia doceniano podówczas rolę tych publikacji, świadczyć może fakt, że dwóch ostatnich z wymienionych powyżej autorów otrzymało za nie rok po roku (a więc odpowiednio w 1783 i 1784) nagrodę Akademii Francuskiej Prix d’utilité (obecnie prix Montyon).

⁵³ B. Lamy, *Entretiens sur les sciences, dans lesquels on apprend comment l’on doit étudier les sciences, et s’en servir pour se former l’esprit juste et le cœur droit*, édition

miały opinie Charles'a Rollin (1661–1741), wybitnego francuskiego historyka i pedagoga, który w swoim dziele *De la manière d'enseigner et d'étudier les Belles-Lettres par rapport à l'esprit et au cœur* (znanym powszechnie pod skróconym tytułem *Traité des études*, 1726–1728) głosił tezę, że dzieci są skłonne zainteresować się nauką, jeżeli zostanie ona podana w formie rozrywki⁵⁴.

Na tym gruncie powstało w latach 1732–1750 słynne dzieło *Le Spectacle de la nature* duchownego Noël'a-Antoine'a Pluche'a określane niekiedy mianem jednej z pierwszych książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży na świecie (por. przypis 10). Pierwsze wydanie zeszło z pras w drukarni Wdowy Estienne w Paryżu. Było to ośmiotomowe dzieło (w dziewięciu woluminach) o charakterze encyklopedycznym i uniwersalnym zakresie. Książkę wydano w typowym dla tych czasów, niewielkim, według dzisiejszych standardów – kieszonkowym formacie *duodecimo* (drugie i kolejne wydania pojawiały się też w równie poręcznym, acz nieco większym formacie *octavo*, który był lepszy dla prezentowania ilustracji), za to o znacznej objętości, bo na poszczególne tomy przypadało średnio około 550 stron.

Zgodnie z pełnym tytułem *Le Spectacle de la nature, Ou Entretiens sur les particularités de l'Histoire Naturelle qui ont paru les plus propres à rendre les Jeunes Gens curieux, et à leur former l'esprit* powstał dla oświecenia i wzbudzenia zainteresowań naukowych młodych ludzi. W przedmowie autor stwierdził, że choć ciekawość (czy też pragnienie poznania) jest naturalną cechą człowieka w każdym wieku, to jednak najsilniej objawia się w dzieciństwie, kiedy to „wolny jeszcze umysł łapczywie chłonie każdą naukę”⁵⁵. Dzieło opracowano w postaci dialogu młodzieńca z opiekunami, co plasowało je w szeregu podobnych utworów utrzymanych w konwencji rozmów dyletantów z intelektualnymi przewodnikami. Wybór takiej formy nie był dziełem przypadku, od czasu popularnego traktatu Fontenelle'a o astronomii (*Entretiens sur la pluralité des mondes* 1686, pol. *Rozmowy o wielości światów*) adresowanego do światowych dam był to bardzo rozpowszechniony sposób prezentowania wiedzy. Nowatorstwo dzieła Pluche'a zasadzało się natomiast na wprowadzeniu

critique, Paris 1966. Rec.: P. Bolle, „Revue d'histoire de l'Église de France” 1968, vol. 54, n° 152, s. 79–82. Dostępny również w Internecie w portalu Persée.

⁵⁴ J.-P. Gourévitch, *La littérature de jeunesse dans tous ses écrits. Anthologie des textes de référence (1529–1970)*, Le Perreux 1998, s. 35.

⁵⁵ N.-A. Pluche, *Le Spectacle de la nature...*, Vol. 1, Paris 1739, s. iii. Na tę chwilę najstarsze wydanie dostępne w zdigitalizowanej formie w Internecie można obejrzeć w bibliotece cyfrowej Uniwersytetu w Strasburgu, <http://docnum.unistra.fr/cdm/compoundobject/collection/coll13/id/52515/rec/2> [dostęp: 3.02.2017].

młodocianego bohatera (wywodzącego się oczywiście z arystokracji)⁵⁶, naturalnego pleneru⁵⁷ i optymistycznej wizji kształcenia, opartej na obserwacji przyrody i płynącej z tego przyjemności. Już w pierwszych słowach przedmowy Pluche wyraził swoją troskę o jak najefektywniejsze metody przekazywania informacji, które powinny wpłynąć na otwarcie się umysłu na naukę i obudzenie w młodym człowieku prawdziwego zamiłowania do wiedzy⁵⁸. W czasach, kiedy dominowała surowa edukacja jezuicka, było to podejście zgoła oryginalne.

Dzieło zmierzało do objęcia swym zakresem całokształtu wiedzy. Prezentowało więc szerokie spektrum zagadnień z zakresu nauk przyrodniczych i ścisłych, od zoologii i botaniki, przez geologię, do astronomii. Bezpretensjonalne spacerowanie bohaterów po ogrodzie były okazją do bacznej obserwacji przyrody, nasuwały wnioski i pytania, a także myśli o celowości natury. Układ był bardzo logiczny, autor prowadził czytelnika od stworzeń najniższego do najwyższego rzędu, a w kolejnych rozmowach od obserwacji ziemi do planet. Obok aspektów teoretycznych poruszał również praktyczne, poświęcając uwagę naukom stosowanym, m.in. ogrodnictwu, rolnictwu, mechanice. Treści te wypełniały pięć pierwszych tomów dzieła, pozostałe cztery miały już wymiar stricte teologiczny. Całości przyświecał bowiem duch „chrześcijańskiego encyklopedyzmu”, próba rozumowego uzasadnienia istnienia Boga wyrażającego się w pełni poprzez piękno natury. Odpowiedzi na na-

⁵⁶ W polskiej literaturze przedmiotu upowszechniło się przekonanie, że bohaterami tej encyklopedii byli wuj i jego siostrzeńiec Amédée (określany też czasem swojsko Amadeuszkiem). Zob. A. Nikliborc, *Z dziejów literatury dziecięcej. Początki literatury dla dzieci we Francji*, w: *O literaturze dla dzieci i młodzieży. Studia, rozprawy, szkice*, red. H. Skrobiszewska, Warszawa 1975, s. 159–160; R. Waksmund, *Nie tylko Robinson, czyli o oświeceniowej literaturze dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987, s. 121; M. Kątny, *Droga do wiedzy*, op. cit., s. 43–44. W rzeczywistości Pluche wprowadził do dialogu cztery osoby będące uosobieniem oświeceniowej elity intelektualnej: młodego szlachcica kawalera du Breuil (*chevalier du Breuil*) – nastolatka w wieku gimnazjalnym, hrabiego i hrabinę de Jonval (*comte/comtesse de Jonval*) oraz miejscowego proboszcza (*curé de Jonval*). Kawaler de Breuil był paryżaninem, synem przyjaciela hrabiego de Jonval, do którego przyjechał na wakacje. Współcześni bohaterów (w tym zamiany kawalera du Breuil na chłopca o imieniu Amédée) i ich dialogów dokonał już po śmierci N.-A. Pluche’a pedagog i literat Louis-François Jauffret, edytor naukowy nowego wydania tego dzieła w 1803 r. (i to właśnie z tego wydania korzystała A. Nikliborc).

⁵⁷ Dzisiaj podkreśla się nawet znaczenie dzieła Pluche’a w rozwoju sentymentalizmu, reprezentowanego we Francji najlepiej przez J.-J. Rousseau, który usilnie propagował powrót człowieka do natury. Por. G. Armand, *Le Spectacle de la nature ou l'esthétique de la révélation*, „Dix-huitième siècle” 2013, n° 45, s. 332–345. Dostępny również w portalu Persée.

⁵⁸ W tym sensie naśladował oczywiście wspomnianego już Charles’a Rollin. Por. J.-F. Chassot, *Le dialogue scientifique au XVIIIe siècle. Postérité de Fontenelle et vulgarisation des sciences*, Paris 2008, s. 259.

ukowe pytania Pluche niejednokrotnie szukał w Biblii, ignorując przy tym, a niekiedy nawet szydząc z dokonań współczesnej nauki (kwestionował np. teorie Newtona). Z tego powodu już współcześni autorowi krytykowali często *Le Spectacle de la nature* jako dzieło sprzeczne z oświeceniowym racjonalizmem⁵⁹, a dziś Pluche nazywany jest czasem oświeceniowym filozofem wbrew jego własnym intencjom⁶⁰. Oczywiście nie zmienia to faktu, że dzieło zawierało ogromną porcję rzetelnej wiedzy i wniosło olbrzymi wkład w oświeceniowy dorobek upowszechniania wiedzy.

Z edytorskiego punktu widzenia w dziele wykorzystano bogaty arsenał środków służących porządkowaniu tekstu, charakterystycznych dla XVIII-wiecznej książki naukowej. Treść główną, którą poprzedzała rozbudowana przedmowa, podzielono na działy oraz rozmowy poświęcone poszczególnym zagadnieniom. Na aparat pomocniczy składały się przede wszystkim: spis ilustracji (z reguły poprzedzający zrab główny) i wieńczące tekst dokładne omówienie rycin, szczegółowy spis treści w formie indeksu alfabetycznego oraz liczne przypisy słownikowe umieszczone u dołu strony i rzadziej występujące przypisy bibliograficzne lokowane na marginesach. Orientację w tekście ułatwiała ponadto żywa pagina boczna, zawierająca na stronie parzystej nazwę działu, na nieparzystej zaś temat rozmowy, oraz słowa kluczowe towarzyszące niektórym akapitom (por. il. 1a). Całości dopełniały liczne ryciny (przykładowo tom 1 zawierał 26 tablic umieszczonych na dodatkowych składanych kartach usytuowanych w obrębie zrębu głównego, zob. il. 1b). Wykonał je znany ówczesny miedziorytnik Jacques-Philippe Le Bas na podstawie rysunków z natury Ferdinanda (?) Vankessela. Stanowią one przykład doskonałej XVIII-wiecznej ilustracji przyrodniczej, którą cechowało piękno i fotograficzna wręcz dokładność, a jej wartość poznawczą podnosiły dodatkowo odsyłacze do szczegółowego omówienia rycin umieszczonego w końcowej partii dzieła. O estetyce dzieła decydowały też oczywiście takie elementy, jak fronty-spis zdobiący kartę tytułową i stanowiący symboliczne wprowadzenie do treści dzieła (w tomie 1 pt. *Salomon étudiant la nature*), rokokowe winiety w nagłówkach rozdziałów, inicjały oraz finaliki.

⁵⁹ Zarzucano mu przede wszystkim, że propagowany zachwyt nad naturą ustępuje jej racjonalnej interpretacji. Istotnie poglądy księdza Pluche'a wpisywały się w nurt teologii naturalnej i pozostawały pod silnymi wpływami myśli współczesnych mu angielskich filozofów przyrody Johna Raya oraz Williama Derhama. Do ostrej krytyki dzieła przyczynił się m.in. sam Wolter, który wytykał Pluche'owi rażące błędy. Nie wpłynęło to jednak zasadniczo na sukces i recepcję dzieła wśród czytelników (por. przypis 61).

⁶⁰ J. Perrot, *Pluche, Noël-Antoine* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 750.

Le Spectacle de la nature szybko stał się bestsellerem⁶¹. We Francji do końca XVIII wieku ukazało się co najmniej 29 wydań dzieła, w tym liczne edycje pirackie oraz skróty; z kolei już w XIX wieku, w 1803 r., pojawiło się nowe wydanie książki w opracowaniu J.-F. Jauffreta, który dokonał jej aktualizacji zarówno pod kątem merytorycznym, jak i formalnym (zob. przypis 56). Poza tym dzieło ukazało się też w licznych tłumaczeniach i edycjach poza granicami Francji: dwukrotnie w języku angielskim (w 1733 i 1739 r.) i niemieckim (w 1746 i 1772 r.), a także włoskim, hiszpańskim, holenderskim, a nawet szwedzkim⁶². Nigdy natomiast nie zostało przełożone na język polski.

W efekcie styl Pluche’a szybko znalazł naśladowców, co skutkowało wręcz wysypem podobnych publikacji w formie dialogu, uproszczonego z czasem do katechizmowej formy pytań i odpowiedzi (franc. *questions-réponses*). Większość tych publikacji miała charakter uniwersalny, niektóre ograniczone były do określonej dziedziny wiedzy, z reguły nauk ścisłych i przyrodniczych⁶³. Te pierwsze określano zazwyczaj jako „wybory z wszystkich nauk”, „muzea dla dzieci” lub nawet „encyklopedie” (franc. *abrégé de toutes les sciences, muséum/musée* albo *encyclopédie de la jeunesse/des enfants*). Wśród najbardziej znanych można wymienić Jeana-Jacques’a Filassiera *Eraste ou l’ami de la jeunesse. Entretiens familiers* (1773), Louisa Cotte’a *Leçons élémentaires d’histoire naturelle par demandes et réponses, à l’usage des enfants* (1784) czy piszącego po francusku Niemca Johanna Heinricha Samuela Formeya *Abrégé de toutes les sciences à l’usage des enfants de l’un et l’autre sexe, qu’on peut leur apprendre très facilement depuis l’âge de six ans jusqu’à douze* (nowe wyd., chez Valade, ok. 1779)⁶⁴. Sukces odniósł zwłaszcza ostatni z wymienionych tytułów adresowany do dziewcząt i chłopców w wieku od 6 do 12 lat i przedrukowywany kilkakrotnie jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku pod tytułem *L’Encyclo-*

⁶¹ W świetle badań nad XVIII-wiecznymi księgozbiorami francuskiej arystokracji i bogatej burżuazji dzieło było obecne w dwustu na pięćset bibliotek, sytuując się tym samym na drugim miejscu zaraz za *Historią naturalną* Buffona, a wyprzedzając *Wielką Encyklopedię* i *Nową Heloizę*. D. Mornet, *Les enseignements des bibliothèques privées, 1750–1780*, „Revue d’histoire littéraire de la France” 1910, vol. 17, s. 449–492. Za: J.-F. Chassot, *Le dialogue scientifique au XVIIIe siècle*, op. cit., s. 30–31.

⁶² Ibidem.

⁶³ Np. *Entretiens d’un père avec ses enfants, sur l’histoire naturelle*, publ. et mis en ordre par J.-F. Dubroca. Paris 1797.

⁶⁴ Według opisu dostępnego w katalogu Biblioteki Narodowej Francji dzieło to ukazało się po raz pierwszy anonimowo w 1757 r. w Berlinie. Potem było wielokrotnie przedrukowywane pod nazwiskiem autora lub anonimowo, również z licznymi modyfikacjami. W Polsce wydrukowane w wersji dwujęzycznej, polsko-francuskiej pt. *Abrégé de toutes les sciences. Krotkie [!] zebranie wszystkich nauk (...)* nakładem Michała Grölla w 1781 r., zawierało dodatkowy rozdział poświęcony historii Polski.

pédie des enfants (wydania z 1802, 1811 oraz 1825 r. dostępne w BC Gallia). Pomimo encyklopedycznego charakteru dzieła te cechował swobodny dobór informacji, zależny głównie od zasobu wiedzy oraz subiektywnego zamysłu autora. Poszczególne rozdziały czy też artykuły hasłowe ułożone w układzie rzeczowym były bardzo rozbudowane, z reguły obejmowały nie mniej niż jedną stronę tekstu. Całości dopełniały nieliczne czarno-białe rysunki oraz mapy i plany.

Pod koniec XVIII wieku, pod wpływem sukcesu słynnej *Wielkiej encyklopedii francuskiej*, ukształtował się jeszcze jeden, szczególny typ wydawnictwa encyklopedycznego dla dzieci. Mowa tu o bogato ilustrowanych dziełkach dla najmłodszych, swego rodzaju obrazkowych elementarzach zawierających podstawowe wiadomości z wybranych dziedzin. Publikacje te wyróżniały przede wszystkim liczne ryciny drukowane na planszach. Najbardziej znaną realizacją w tym zakresie było periodyczne wydawnictwo pn. „Le Porte-feuille des enfants, mélange intéressant d’animaux, fruits, fleurs, habillements, plans, cartes et autres objets... Accompagné de courtes explications et de divers tableaux élémentaires”, które ukazywało się we Francji w latach 1784–1797 w miesięcznych zeszytach do kolekcjonowania. Powstało z inicjatywy nauczyciela i autora podręczników Antoine’a-Nicolasa Duchesne (1747–1827), matematyka Auguste’a-Saviniena Leblond (1760–1811) oraz rytownika i rysownika znanego przede wszystkim z frontispisu do *Wielkiej encyklopedii* – Charles’a-Nicolasa Cochin (1715–1790). W założeniu twórców publikacja miała spełniać cele edukacyjne, przemawiać do ciekawości dziecka za pomocą obrazów i tym samym pod pozorem zwyczajnej rozrywki przekazywać cenne, naukowe wiadomości⁶⁵.

„Le Porte-feuille des enfants” był właściwie zredukowaną i przystosowaną do możliwości percepcyjnych młodych odbiorców wersją słynnych współczesnych encyklopedii, głównie przyrodniczych, m.in. Buffona, Réaumura, Duhamela i in. Zawarte w nich ilustracje kopiowano za pomocą pantografu i nanoszono na plansze techniką akwaforty. Każda plansza zawierała zestaw rysunków przedstawiających określone zagadnienie, głównie gatunki zwierząt i roślin, a także obiekty architektoniczne, stroje i przedmioty, bryły geometryczne, mapy, plany itp. Każdy rysunek z kolei zawierał skalę, dzięki której można było określić właściwe proporcje (zob. il. 2). Całości dopełniały zwięzłe opisy w postaci artykułów hasłowych.

⁶⁵ W prospekcie tego dzieła wydawca sprecyzował: „Les objets qui le [„Le Porte-feuille des enfants”] composent ont l’avantage de parler aux yeux: c’est le plus sûr moyen de captiver l’attention de l’enfance et de lui déguiser l’instruction sous la forme d’un simple amusement”. Cyt. za: J.-P. Gourévitch, *La littérature de jeunesse dans tous ses écrits*, op. cit., s. 104–105.

Pojedynczy zeszyt obejmował pięć/sześć kart tablic (które można było też zakupić oddzielnie) i tyleż samo kart z opisem. Łącznie składały się one na uniwersum wiedzy obejmujące pojęcia z bliższego i dalszego otoczenia dziecka, a także z najróżniejszych dziedzin nauki⁶⁶.

Poszczególne zeszyty były bardzo zróżnicowane pod kątem proponowanych zagadnień. Metoda polegała na celowym braku ładu, nieustannym zaskakiwaniu czytelnika oraz zachęcaniu go do kreatywnej pracy z encyklopedią (w tym wycinania obrazków i tworzenia własnych zestawów). Plansze można było jednak po skompletowaniu całości uporządkować za pomocą indeksu w działy lub serie; ułatwiała to dodatkowo obowiązująca w poszczególnych działach ciągła numeracja rysunków, a także żywa pagina mieszcząca się na każdej karcie, zawierająca nazwę działu i numer planszy w jego obrębie.

Wartość edukacyjną przedsięwzięcia doceniły władze rewolucyjne i dzieło zostało pozytywnie zaopiniowane jako pomoc szkolna. W ten sposób weszło do kanonu książek dla szkół elementarnych; w 1797 teksty zebrano i wydano w formie podręcznika (*Livret de portefeuille des enfants*), a plansze miały stanowić materiał dydaktyczny nauczyciela⁶⁷. Warto dodać, że z inspiracji francuskim periodykiem powstało słynne dzieło Friedricha Justina Bertucha *Bilderbuch für Kinder – Porte-feuille des enfants* z barwionymi miedziorytami wydane w dziesięciu tomach w Weimarze w latach 1796–1821 (w pierwszym wydaniu w wersji dwujęzycznej niemiecko-francuskiej, w kolejnym – czterojęzycznej, w dwunastu tomach z tekstami w językach niemieckim, francuskim, angielskim i włoskim)⁶⁸.

Wiek Oświecenia to czas narodzin książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Wpisywała się ona doskonale w podstawowe założenia ideologiczne epoki, którymi były „upowszechnianie wiedzy i oświecanie społeczeństwa poprzez literaturę i książkę dydaktyczną”⁶⁹. Celom tym służyć miały nowatorskie metody przekazywania informacji, a także nowe

⁶⁶ A. Renonciat, *Porte-feuille des enfants* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 760–761.

⁶⁷ Dzieło będące w prostej linii spadkobiercą idei Komeńskiego („uczyć za pomocą obrazów”) można też uznać za prekursora wiodącej w XIX wieku pogładowej metody nauczania elementarnego, tzw. nauki o rzeczach.

⁶⁸ M. Butlen, *Littérature de jeunesse et pédagogie, un couple agité mais inséparable*, w: *Babar, Harry Potter & Cie. Livres d'enfants d'hier et d'aujourd'hui*, sous la dir. d'O. Piffault, Paris 2008, s. 470.

⁶⁹ A. Żbikowska-Migoń, *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia*, Warszawa 1977, s. 153.

spojrzenie na rolę książki edukacyjnej dla dzieci, które po dzień dzisiejszy stanowi fundament dla tego typu wydawnictw. Podstawą było stwierdzenie, że książka ta ma nie tylko czytelnika uczyć, ale także bawić i zaskakiwać; że istotą efektywnej popularyzacji wiedzy na równi z treścią jest dostosowanie formy przekazu do możliwości i zainteresowań jej odbiorcy. Dominujące więc w tym okresie modele publikacji popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży – w formie prostego dialogu oraz bogato ilustrowanej encyklopedii – przetrwały w zasadzie do dnia dzisiejszego.

Z drugiej strony nie wypracowano jeszcze odrębnych zasad redagowania tych publikacji, a ich szata edytorska, a także aparat pomocniczy nie różniły się od książek naukowych dla dorosłych. Nie budził też sprzeciwu fakt kompilowania, skracania, przerabiania tekstów, a nawet kopiowania ilustracji z uznanych dzieł naukowych. Co więcej, informowano o tym w przedmowach, gdyż było to gwarancją najwyższej jakości publikacji. Z punktu widzenia zawartości z reguły dążono do uniwersalnego charakteru, objęcia całokształtu wiedzy ze szczególnym uwzględnieniem nauk przyrodniczych i ścisłych (czy jak to wtedy nazywano „historii naturalnej” lub „fizyki”⁷⁰). W efekcie prowadziło to do powstawania podręcznikowych publikacji, które z dzisiejszej perspektywy trudno jednoznacznie odróżnić od publikacji szkolnych, tym bardziej że były one w ten sposób wykorzystywane, głównie w indywidualnej edukacji w szlacheckich domach. Zważywszy na brak powszechnego szkolnictwa i co za tym idzie masowy analfabetyzm (według szacunków we Francji pod koniec XVIII wieku czytać umiało 40% populacji)⁷¹, a także wysoki koszt (zwłaszcza ilustrowanych książek), dzieła te miały też oczywiście ograniczone oddziaływanie, dostawały się jedynie do rąk dzieci pochodzących z zamożnych rodzin. Rzeczywiste upowszechnienie się książki dla dzieci i młodzieży i w dalszej kolejności wyodrębnianie się poszczególnych typów i rodzajów książki (w tym książki popularnonaukowej) przynieść więc miało dopiero kolejne stulecie.

XIX wiek – złoty wiek książki popularnonaukowej

Gwałtowne zmiany, jakie nastąpiły w czasie rewolucji francuskiej, zaowocowały ukształtowaniem się nowoczesnej struktury społecznej, w której umocniona klasa średnia stała się potężnym odbiorcą książki. Zjawi-

⁷⁰ „Fizyka dla dzieci” (*Physique des enfants*) – taki tytuł miało pierwotnie nosić dzieło ojca Pluche’a.

⁷¹ Ch. Poslaniec, *Des livres d'enfants à la littérature de jeunesse*, Paris 2008, s. 16.

sku sprzyjały reformy w dziedzinie szkolnictwa; za przełomowe uznaje się ustawy kształtujące podwaliny działania współczesnej francuskiej szkoły: François Guizota w 1833 r. (wprowadzenie obowiązku organizacji i utrzymania publicznej szkoły dla chłopców do lat dwunastu w gminach liczących powyżej 500 mieszkańców), Alfreda Falloux w 1850 r. (wprowadzenie podobnego wymogu odnośnie do szkół dla dziewcząt w gminach powyżej 800 mieszkańców, ustawa ta przewidywała również bezpłatne podręczniki dla uczniów) i wreszcie Jules'a Ferry w 1882 r. (wprowadzenie obowiązku szkolnego dla dzieci w wieku od 6 do 13 lat)⁷². Nie bez znaczenia były w tym kontekście również wysiłki zmierzające do stworzenia sieci bibliotek publicznych i szkolnych. Złożyły się na to przede wszystkim ruchy różnych grup wyznaniowych (głównie środowisk katolickich), a w późniejszym okresie również towarzystw oświatowych, dzięki czemu już w pierwszej połowie stulecia powstała pewna liczba dostępnych dla wszystkich placówek. Wysiłki te wsparte zostały w latach 60. odgórnie za sprawą ówczesnego ministra oświecenia publicznego Gustave'a Roulanda, który w celu zapewnienia szkołom dostępu do lektur w 1860 r. rekomendował zakup szafy bibliotecznej dla każdej szkoły, a dwa lata później na mocy rozporządzenia powołał do życia biblioteki szkolne⁷³. W oczywisty sposób wpłynęło to na alfabetyzację społeczeństwa; pomiędzy 1833 a 1850 rokiem liczba uczących się dzieci wzrosła ponad dwukrotnie, z 1,4 miliona do 3,5 miliona. Na rynku zaistniała realna potrzeba różnego rodzaju książek dla młodych czytelników: począwszy od książki użytkowej (podręczników i lektur szkolnych), skończywszy na rozrywkowej⁷⁴.

⁷² Więcej zob. m.in. C. Kępski, *Pedagogika porównawcza. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2016, s. 79–87 (rozdz. W poszukiwaniu optymalnego systemu oświaty, paragraf: Francja).

⁷³ Placówki te miały działać pod nadzorem szkoły, ale otrzymywały subwencje z budżetu gmin, a ich księgozbiór składał się z dzieł przyznanych przez Ministerstwo Oświaty, ofiarowanych przez różnego rodzaju darczyńców, a także nabytych specjalnie na potrzeby tych bibliotek i zatwierdzonych do użytku przez władze ministerialne. Placówkom tym nadano nazwę „bibliotek powszechnych szkół publicznych” (*bibliothèques populaires des écoles publiques*). Ich liczba rosła w szybkim tempie: w 1865 r. było ich niemal 5 tys., w 1878 r. – 20 tys., a w 1888 r. – już ponad 35 tys. Tak dynamiczny rozwój związany był z przychylną tym bibliotekom polityką władz państwowych, które widziały w nich ważne narzędzie edukacji i propagandy. Księgozbiory miały być bowiem przeciwwagą dla „niemoralnej i niebezpiecznej” literatury popularnej i dotyczyć głównie popularyzacji wiedzy. Niosły też propagandę polityczną (chwała Napoleona I, dzieła Napoleona III). N. Richter, *Aux origines de la lecture publique: naissance des bibliothèques populaires*, „Bulletin des bibliothèques de France” 1978, vol. 23, n° 4, s. 222–234 oraz J. Hassenforder, *Développement comparé des bibliothèques publiques en France, en Grande-Bretagne et aux États-Unis dans la seconde moitié du XIXe siècle (1850–1914)*, Paris 1967, s. 52–55.

⁷⁴ Na pograniczu jednego i drugiego typu można usytuować tzw. *livres de prix*

Procesy demokratyzacji kultury, zwiększanie się siły nabywczej i zmniejszanie analfabetyzmu doprowadziły do powstania profesjonalnych wydawnictw specjalizujących się w edycji książek dla dzieci i młodzieży oraz do stopniowego zróżnicowania gatunkowo-rodzajowego proponowanej przez nie oferty. Jednym z pierwszych było katolickie wydawnictwo Mame, które od 1833 r. pod kierownictwem Alfreda Mame działało głównie w sektorze tzw. *livres de prix* (dosł. książek nagród, zob. przypis 74) oraz dzisiejsze imperium wydawnicze Hachette, założone w 1826 r. przez Louisa Hachette, które rozpoczęło swoją działalność od edycji podręczników. Za jednego z najważniejszych wydawców dla dzieci i młodzieży tego okresu i niekwestionowanego reformatora tego sektora uznaje się natomiast Pierre'a-Jules'a Hetzela (wyd. zał. w 1837 r.), który zasłynął przede wszystkim jako odkrywca talentu i wydawca Juliusza Verne'a oraz założyciel cenionego pisma „Le Magasin d'éducation et de récréation” (1864–1905, Magazyn edukacji i rozrywki)⁷⁵ z wiele mówiącym podtytułem „Encyclopédie de l'enfance et de la jeunesse” (Encyklopedia dzieci i młodzieży). Intensyfikacja ruchu wydawniczego w zakresie książki dla dzieci nastąpiła w drugiej połowie XIX wieku. W roku 1876 działało w tym sektorze już piętnastu wydawców, w 1883 – dwudziestu siedmiu, w tym m.in. Nathan (rok zał. 1881), Delagrave oraz Armand Colin, a produkcja przekraczała

(książki przeznaczone na nagrody szkolne) i *livres d'étrennes* (luksusowe wydawnictwa, kupowane dla dzieci zazwyczaj jako prezenty noworoczne). Typ „książki nagrody” dla wyróżniających się uczniów pojawił się we Francji już XVII wieku, jednak właśnie w XIX wieku upowszechnił się na masową wręcz skalę, stając się od 1820 r. obowiązkowym elementem towarzyszącym uroczystościom promocji do następnej klasy, zwłaszcza w szkołach elementarnych. Celem tych wydawnictw było „przedłużenie w czasie i przestrzeni edukacyjnego wpływu szkoły”. Stąd ogromną popularnością cieszyły się przede wszystkim publikacje o charakterze pouczającym, dzieła z zakresu historii lub nauk ścisłych, biografie wybitnych postaci historycznych, słowniki i encyklopedie oraz literatura klasyczna. Literatura piękna o charakterze rozrywkowym zaczęła się pojawiać w tym zestawie dopiero od drugiej połowy XIX wieku. Z edytorskiego punktu widzenia dzieła te wyróżniały się staranną, wręcz ekskluzywną szatą graficzną. Posiadały charakterystyczną twardą oprawę, obciążoną czerwonym lub szmaragdowym perkalem i ozdobioną złoceniami, wewnątrz natomiast znajdowały się liczne, artystyczne ilustracje. W związku z łatwym rynkiem zbytu tego typu wydawnictw wykształcił się w tym zakresie olbrzymi sektor wydawniczy. W początkowym okresie, ze względów społeczno-politycznych, zdominowany był przez prowincjonalne wydawnictwa katolickie (Ardant i Barbou z Limoges, Lefort z Lille i najbardziej znane Mame z Tours), wyparte w okresie III Republiki Francuskiej (1870–1914) przez laickie wydawnictwa paryskie (Hachette, Collin, Delagrave, Hatier, Larousse, Nathan itp.). A. Renonciat, *Livres de prix, livres d'étrennes* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 612–615.

⁷⁵ W piśmie publikowane były w odcinkach książki, które następnie drukowano w ramach serii wydawniczej „La Bibliothèque d'éducation et de récréation” (1864–1914). Więcej zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii.

1400 tytułów rocznie. Zjawiska te związane były również z intensywnym czasem rozwoju serii wydawniczych dla dzieci i młodzieży, z początku przede wszystkim uniwersalnych, obejmujących dzieła zróżnicowane pod względem tematycznym i gatunkowym⁷⁶.

Oczywiście wiek XIX, a zwłaszcza jego druga połowa, miał również kluczowe znaczenie z punktu widzenia dziejów upowszechniania nauki. W francuskiej literaturze przedmiotu nazwano go nawet „złotym stuleciem popularyzacji nauki” (*l'âge d'or de la vulgarisation scientifique*)⁷⁷. W obliczu ogromnego rozwoju przemysłu, który sprawiał, że świat zaczął się zmieniać w przyspieszonym tempie – wiedza przestała być modą, a stała się koniecznością. Setki ówczesnych wynalazków ułatwiały życie, kierując zarazem uwagę społeczeństwa w stronę nauki i jej twórców, wzmacniając wiarę w możliwości ludzkiego umysłu, podsycając ciekawość i apetyt na więcej. Tym samym dyskusje naukowe będące dotychczas domeną salonów i przywilejem najbogatszych warstw społecznych zaczęły zataczać coraz szersze kręgi. Przełomowy był w tym względzie rok 1837, w którym przegłosowano możliwość udziału dziennikarzy w obradach Francuskiej Akademii Nauk. Zdarzenie to poprzedziła głośna debata pomiędzy gorącym zwolennikiem otwarcia Akademii – François Arago, a jego przeciwnikiem Jeanem-Baptiste'em Biotem, który obawiał się licznych zniekształceń informacji podawanych przez „dziennikarskich ignorantów”. Ostatecznie dopuszczenie do „świata wtajemniczonych” tej nowej, odmiennej grupy społecznej miało epokowe znaczenie. To bowiem właśnie dzięki niej popularyzacja nabrała rozpędu i wzbogaciła się o nowe formy przekazu. Przede wszystkim naukowe informacje zaczęły się pojawiać

⁷⁶ Pierwsze serie wydawnicze adresowane do młodych czytelników zaczęły powstawać w początkach wieku XIX i związane były przede wszystkim z edycją rozmaitych dziełek o charakterze edukacyjnym. W 1824 r. zaczęła wychodzić seria „Petite Bibliothèque du jeune royaliste” (Blanchard), a w 1826 „Bibliothèque de l'enfant studieux” (Eymery). Dużą liczbę serii wydawniczych proponował też już pierwszej połowie XIX wieku Mame. Rozkwit serii nastąpił w drugiej połowie stulecia, głównie za sprawą ogromnego sukcesu „Bibliothèque des chemins de fer” zainicjowanej w 1853 r. przez Hachette. Seria ta składała się z siedmiu podserii, szóstą stanowiły książki dla dzieci. W 1958 r. przekształciła się w autonomiczną serię „Bibliothèque rose illustrée”. W ślad za sukcesem Hachette serie zaczęli wydawać kolejni wydawcy: Hetzel, Armand Colin, Garnier, Gedalge itp. Charakterystyczną cechą XIX-wiecznych serii była – jak wspomniano – duża różnorodność tematyczna i/lub gatunkowa. I tak oto „Bibliothèque des écoles et des familles” (Hachette 1879) reklamowana była wśród nabywców jako „bardzo zróżnicowany wybór interesujących książek o przystępnych cenach, obejmujący powieści historyczne i obyczajowe, bajki i baśnie, monografie popularnonaukowe, historyczne, a także opisy krajów i podróży”. A. Renonciat, *Collections* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 205–209.

⁷⁷ *Vulgarisation*, w: *Encyclopédie Larousse on-line*. Artykuł dostępny: <http://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/vulgarisation/102313> [dostęp: 12.10.2014].

w regularnych notkach w prasie codziennej i felietonach publikowanych na łamach rozmaitych czasopism (w tym masowo powstających pismach popularnonaukowych), co więcej, coraz śmielej wkraczały też do literatury i sztuk teatralnych.

Trendy w edytorstwie książek dla dzieci i młodzieży nie pozostawiały na marginesie tych zjawisk. Treści edukacyjne były bardzo pożądane. Dotyczyło to zwłaszcza nauk ścisłych, ponieważ przedmioty z tego zakresu wprowadzono do programów szkolnych stosunkowo późno, bo w 1840 r. do programów szkół średnich (liceów) i dopiero w 1880 r. na wszystkich poziomach kształcenia (w szkołach elementarnych w formie tzw. nauki o rzeczach, franc. *leçons de choses*⁷⁸). Do tego czasu książka popularnonaukowa była więc w zasadzie jedynym sposobem dotarcia do wiedzy technicznej i przyrodniczej, a kompetencje w tym zakresie były coraz bardziej doceniane. W 1864 r. Louis Simonin, inżynier, profesor geologii i – zgodnie z duchem czasu – popularyzator, napisał na łamach „Revue des deux mondes”, że literatura popularnonaukowa przygotowuje „młodociane umysły do użytecznych karier”, a za taką – w epoce spektakularnego rozwoju przemysłu i powstawania licznych manufaktur oraz fabryk – uważano przede wszystkim karierę inżyniera⁷⁹. Był to więc prestiżowy zawód, który zapewniał osiągnięcie społecznego awansu, a zadaniem książki popularnonaukowej było ten proces ułatwiać.

⁷⁸ Wdrażanie do programów szkolnych nauki o rzeczach wnet zaowocowało publikowaniem na ogromną skalę różnego rodzaju bogato ilustrowanych podręczników i plansz metodycznych wykorzystywanych na równi w edukacji szkolnej i domowej, o czym informowały niekiedy ich tytuły, np. *Leçons de choses illustrées dans la famille, en classe* (1885). Najbardziej rozpowszechnione były ryciny produkowane od 1880 r. przez Imagerie Pellerin jako „Série encyclopédique des leçons de choses illustrées” ilustrowane przez Glucka (właśc. Gaston Lucq). Wydawane w formie luźnych odbitek, bazowały na długiej, zapoczątkowanej w XV wieku tradycji popularnych sztychów (*imagerie populaire*) kolportowanych szczególnie z myślą o analfabetach. Zawierały liczne kolorowe ilustracje opatrzone krótkim opisem objaśniającym. Idee nauki o rzeczach urzeczywistnił też w słynnym podręczniku *Leçons de choses en 650 gravures* (1895, pol. *Nauka o rzeczach w 650 obrazkach, kamienie, metale, woda...*) Georges Colomb (pseud. Christophe).

⁷⁹ Cyt. za: A. Lagarde, *La vulgarisation scientifique au XIXe siècle. Entre tradition encyclopédique et nouvelle forme romanesque*, w: *Concepts, cultures et progrès scientifiques et techniques, enseignement et perspectives*, sous la dir. de G. Pajonk, Paris 2009, s. 143.

Pierwsza połowa XIX wieku – romantyczny zachwyt nad cudami przyrody

W edytorstwie książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w pierwszej połowie XIX wieku wyraźne były jeszcze nurty z ubiegłego stulecia. Wciąż dominowały dzieła o charakterze podręcznikowym, najczęściej pełniące funkcje pomocy dydaktycznych: dialogizowane encyklopedie, adaptacje i kompilacje uznanych dzieł naukowych, wreszcie dzieła historyczne oraz biografie wybitnych postaci i żywoty świętych⁸⁰. Szczególnie popularne były rozmaite edycje *Plutarque de la jeunesse* – *Żywotów sławnych mężów* Plutarcha przysposobionych dla młodych czytelników, zaś największym fenomenem tego okresu stała się edycja skróconych wydań i przeróbek słynnego XVIII-wiecznego dzieła *Histoire naturelle* Georges’a Louisa Leclerca, znanego powszechnie jako hrabia de Buffon⁸¹.

⁸⁰ Znamienne w tym kontekście, że pierwsi wydawcy książek dla dzieci z początku XIX wieku przybierali często nazwę *librairie d’éducation*, a ich naczelnym hasłem było wydawać książki „przyjemne i pouczające”. Mowa tu głównie o wydawcach-księgarzach: Pierre Blanchardzie oraz Alexisie Eymerym (biogramy – zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii). Nie byli to jeszcze profesjonalni wydawcy typu Mame lub Hachette – Blanchard wydawał głównie swoje własne utwory, natomiast w katalogu Eymery’ego książka dla dzieci stanowiła jedynie 38% oferty, jednak byli jednymi z pierwszych, którzy dostrzegli potencjał w dynamicznie rozwijającym się rynku książki dla dzieci, a ich oferta dobrze odzwierciedla panujące wtedy tendencje. W początkach XIX wieku produkcja tych dwóch wydawców stanowiła 20% książek dla dzieci publikowanych we Francji. Na podstawie hasel: *Blanchard*, Pierre (aut. M. Manson, s. 109–112); *Eymery* (idem, s. 337–339); *Histoire de l’édition pour la jeunesse* (ustęp pt. L’édition pour la jeunesse des origines à 1833, idem, s. 474–477), w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit.

⁸¹ Dziełka te opatrzone nie tyle nazwiskiem autora, ile tytułem *Buffon* (dla...) największą popularnością cieszyły się w pierwszej połowie XIX wieku, choć wydawane były przez całe stulecie, co więcej, przeszły do tradycji wydawniczej we Francji na zasadzie nazwy zwyczajowej. Według różnych szacunków na przestrzeni XIX wieku ukazało się co najmniej sto edycji tego dzieła, w większości przeznaczonych dla dzieci i młodzieży, np. *Le Buffon de la jeunesse*, red. Pierre Blanchard z 1802; *Le Buffon des enfants ou petite histoire naturelle* (...) z 1811; *Le Buffon des demoiselles* z 1819 r. W dziełkach tych swobodnie łączono oryginalne teksty Buffona (dowolnie przy tym skracane i przerabiane) z tekstami innych autorów, rzadko przy tym sygnalizując zapożyczenia. Najlepszym tego przykładem są edycje zawierające informacje dotyczące gatunków zwierząt, np. owadów, o których Buffon nie pisał, jak choćby w wydaniu z 1811 r. Odwołanie do nazwiska Buffona stało się gwarancją naukowości i zapewniało sukces wydawniczy. Doprowadziło to w efekcie do licznych nadużyć, na rynku pojawiały się bowiem dzieła w znacznym stopniu zniekształcające pierwotne idee autora lub też w ogóle ich nie podające, np. *Petit Buffon moral et religieux* [sic!] (1840), który nie zawierał żadnego tekstu Buffona! Na podstawie D. Raichvarg, *Le Buffon des enfants* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 147–148 oraz M. Levacher, *Buffon dans les livres destinés à la jeunesse française du XIXe siècle*, w: *Science in the Nursery. The Popularisation of Science in Britain*

Zmiany zasadały się więc przede wszystkim na lawinowym przyroście takiej oferty i stopniowym unowocześnianiu jej formy, co dotyczyło głównie takich gatunków piśmiennictwa, jak abecadniki tematyczne, wydawnictwa informacyjne oraz kompendia wiedzy przyrodniczej.

Abecadniki tematyczne adresowane do najmłodszych dzieci były formą, która z początkiem stulecia przeżyła bodaj najbardziej spektakularny rozkwit. Ten rodzaj książki, wywodzący się z tradycji elementarza, w formie wzbogaconej o dodatkowe teksty upowszechnił się w okresie Rewolucji. Wtedy pełnił jednak głównie funkcje ideologiczne – popularyzowania nowatorskich, republikańskich wartości. W omawianym okresie ewoluował w kierunku mini-encyklopedii (co nieraz nawet sugerował tytuł, np. *Alphabet encyclopédique ou Notions sur les sciences, les arts et l’histoire naturelle à la portée des enfants...*, A. Eymery 1813), zawierającej podstawowe informacje z różnych dziedzin wiedzy (przyroda – w takiej formie właśnie wydawano bardzo często adaptacje Buffona – więcej zob. przypis 81; geografia, historia) lub życia codziennego (rodzaje sklepów, zawody itp.). Dziełka te wydawano z powodzeniem do końca stulecia, z reguły w dwóch wariantach – z ilustracjami czarno-białymi lub barwnymi⁸². Przykładowe karty z XIX-wiecznych abecadników, zob. il. 3a,b.

W pierwszej połowie XIX wieku dokonały się również istotne zmiany w dziedzinie redakcji wydawnictw informacyjnych. Przede wszystkim zaczęły się one ukazywać pod wieloautorską redakcją, która gwarantowała równomierny rozkład zagadnień. Jedną z najciekawszych realizacji w tej dziedzinie był słownik encyklopedyczny *Dictionnaire de conversation à l’usage des dames et des jeunes personnes* opracowany pod redakcją dziennikarza Williama Ducketta (1805–1873) i opublikowany przez Langlois et Leclercq w 1841 r.⁸³. Tradycyjną proveniencję dzieła zdradzał

and France, 1761–1901, ed. by L. Talairach-Vielmas, Newcastle upon Tyne 2011, s. 43. Sława dzieła Buffona przywędrowała też do Polski, o czym świadczą przekłady podobnych dzieł na język polski, np. *Nowy Buffon dla młodzieży, czyli treść początkowa historii naturalnej* wydany w 1806 r. nakładem Druk. Gazety Warszawskiej i Suk. T. Le Brun, a przetłumaczony przez Wincentego Rocha Karczewskiego z *Nouveau Buffon de la jeunesse, ou Précis élémentaire de l’histoire naturelle* (wyd. 1 – Paris: Henry Tardieu 1801).

⁸² Z początkiem wieku były kolorowane ręcznie techniką akwareli, często przez dzieci pochodzące z ubogich środowisk. Kolorowanie odbywało się na zasadzie „łańcuszkowej” pracy zespołowej – każde dziecko kolorowało jednym kolorem określony obszar ryciny. S. Le Men, *Les Abécédaires français illustrés du XIXe siècle*, Paris 1984, passim.

⁸³ Dzieło było skróconą wersją *Dictionnaire de la conversation et de la lecture* publikowanego w l. 1832–1851 przez Belin-Mandar (obecnie Éditions Belin). Koncept obu słowników Duckett zapożyczył od popularnego w owym czasie w Niemczech *Conversations-Lexikon* publikowanego przez Friedricha Arnolda Brockhausa.

niewielki format (*in-12*) oraz adresat – „damy i młodzi ludzie”. Za to zawartość i sposób opracowania zgodne już były z nowymi trendami. Dzieło w alfabetycznym układzie zawierało ujednolicone pod względem objętości i zawartości informacyjnej hasła opracowane przez zespół specjalistów, a także charakterystyczny dla tego typu wydawnictw aparat pomocniczy w postaci odsyłaczy całkowitych i uzupełniających oraz liczne ilustracje oblamane tekstem. Właśnie te cechy stały się podstawowym wyróżnikiem słowników i encyklopedii publikowanych w drugiej połowie XIX wieku, adresowanych jednak do tzw. szerokiej publiczności, w tym dzieci i młodzieży, których uwagę przykuwała głównie bogata ikonografia⁸⁴.

Wreszcie romantyczna fascynacja naturą w zetknięciu z wynalazkami w zakresie reprodukcji obrazu zaowocowała też sporą liczbą bogato ilustrowanych kompendiów młodego przyrodnika (*cabinets / muséums / albums du jeune naturaliste*), obejmujących całokształt lub wybrane aspekty historii naturalnej. Popularne były zwłaszcza atlasy ptaków i motyli, zwane *volières des enfants*. Dzieła te zawierały znaczną ilość tekstu, ale ich podstawowym atutem były kolorowe ryciny, które umieszczano na planszach (zob. il. 4a,b), skrupulatnie przy tym odnotowując ich liczbę i jakość na stronach tytułowych. Publikowane były już w latach 30. XIX wieku, np. *Album du jeune naturaliste* z siedmiuset barwnymi rycinami (Eymery 1930), upowszechniły się natomiast wraz ze spopularyzowaniem się litografii barwnej w latach 1840–1860, szczytowym okresie rozwoju ilustracji przyrodniczej⁸⁵. Zapanowała wtedy wręcz moda na tego typu publikacje,

⁸⁴ Na tym polu we Francji wyróżniło się przede wszystkim wydawnictwo Larousse założone w 1852 r. (więcej zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii). Jednym z jego pierwszych dzieł była *Encyclopédie du jeune âge*, która wyszła w 1853 r. – był to jednak wbrew tytułowi rodzaj podręcznika szkolnego zawierającego treści związane z nauczaniem początkowym w zakresie ortografii i gramatyki języka francuskiego oraz rachunków. Wizytówką firmy stały się jednak nowoczesne słowniki języka francuskiego, w tym przede wszystkim monumentalny *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, który stał się podstawą późniejszych edycji ilustrowanych. To właśnie one: *Nouveau dictionnaire illustré* (ok. 1887), *Dictionnaire complet illustré* (1889), a następnie ośmiotomowy *Nouveau Larousse illustré* (1898) oraz jednotomowy *Petit Larousse illustré* (1906) stały się strategicznym produktem firmy i synonimem najwyższej jakości wydawnictw informacyjnych, które wyróżniała nieporównywalna z żadnym wcześniejszym wydawnictwem tego typu liczba rysunków, map, portretów, schematów, planów itp. idealnie zharmonizowanych z tekstem. Encyklopedie popularnonaukowe kierowane stricte do dzieci oraz służące rozrywce i rozwijaniu zainteresowań Larousse zaczął publikować dopiero w okresie dwudziestolecia międzywojennego. A. Rennonciat, *Larousse* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 571–572 oraz J.-Y. Mollier, *Larousse* [hasło], w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, Vol. 2, sous la dir. de P. Fouché, D. Péchoin, P. Schuwer, Paris 2005, s. 691–693.

⁸⁵ Wtedy też ukazał się słynny *Dictionnaire universel d'histoire naturelle* (1841–

nierzadko będące zachwycającym prezentem gwiazdkowym lub noworocznym w bogatych domach (np. *Keepsake d'histoire naturelle*, Bazouge-Pigoreau 1839, z tekstem Buffona i ilustracjami malarza i litografa Jeana-Victora Vincenta Adama).

Druka połowa XIX wieku – pozytywistyczny zachwyt nad cudami nauki i techniki

Rozkwit twórczości popularyzatorskiej oraz pojawienie się nowych form przekazu naukowych wiadomości nastąpiły w drugiej połowie XIX wieku. Dokonało się wtedy ostateczne wyodrębnienie gatunku książki popularnonaukowej jako dzieła służącego rozwijaniu indywidualnych pasji i zainteresowań oraz stopniowe ukształtowanie dziecięcej publiczności jako specyficznej grupy odbiorców tego typu lektury, co więcej, ekspansji tego typu publikacji coraz częściej towarzyszyła krytyka. W obfitej produkcji wydawniczej na czoło wysunęły się trzy nowe, podstawowe typy książek upowszechniających wiedzę: niebeletryzowane monografie popularnonaukowe, utwory wykorzystujące literackie środki wyrazu do przekazania informacji naukowych oraz różnego rodzaju książki aktywizujące, proponujące czytelnikowi wykonywanie określonych zadań prowadzących do nabycia lub doskonalenia różnych umiejętności⁸⁶.

Ścierały się ze sobą zwłaszcza dwie pierwsze z wymienionych metod popularyzacji, przy czym każda z nich miała swoich zwolenników i przeciwników. Zagorzałym krytykiem beletryzowania tekstów popularnonaukowych był jeden z najbardziej znanych XIX-wiecznych popularyzatorów – Louis Figuier. Swoje poglądy na ten temat zawarł w przedmowie do dzieła *La Terre avant le déluge* (Hachette 1863, Ziemia przed potopem). Ostro krytykował użycie środków literackich, pisząc, że fikcja w utworach popularnonaukowych (w tym przede wszystkim wprowadzenie do akcji bohaterów i wkładanie im w usta naukowych wywodów) zawsze będzie sztuczna, infantylna, a nawet sprzeczna z celem, który chce się osiągnąć.

1849) pod redakcją botanika i geologa Charles'a d'Orbigny. To szesnastotomowe dzieło, które zawierało trzy tomy plansz z barwnymi ilustracjami, uznawane jest za jedną z najlepszych i przede wszystkim najpiękniejszych encyklopedii przyrodniczych XIX wieku. Kierowane do ogółu społeczeństwa jest przykładem wzorcowej popularyzacji wiedzy. Miało ogromny wpływ na upowszechnienie tego typu publikacji. J.-M. Embs, P. Mellot, *100 ans de livres d'enfant et de jeunesse: 1840–1940*, Paris 2006, s. 147–148.

⁸⁶ Taki zasadniczy podział stosuje m.in. D. Raichvarg, *La science et la technique pour les jeunes. Parcours historique: 1830–1940*, „Culture et Technique” 1988, n° 18, s. 59–62.

Co więcej, uważał, że baśnie, mity, legendy przeczą inteligencji i naturalnej ciekawości młodego człowieka i – co za tym idzie – mają negatywny, czy wręcz niebezpieczny, wpływ na jego rozwój umysłowy. Sam opowiadał się za formą precyzyjnego, nieskażonego niepotrzebnymi dodatkami wykładu, który nie utrudnia zrozumienia skomplikowanych ze swej natury, acz fascynujących naukowych faktów⁸⁷. Z opiniami tymi polemizowało środowisko skupione wokół Pierre’a-Jules’a Hetzela. Odpowiedź na zarzuty Figuiera wydawca ten zredagował jeszcze w tym samym roku. Zamieścił ją w przedmowie do książki Jeana Macé *L’Arithmétique du grand-papa* (pol. *Arytmetyka dziadunia*, więcej zob. poniżej), w której – co znamienne – naukowe treści wplecione zostały w baśniową osnowę. Hetzel był zagorzałym rzecznikiem fantastyki, aluzyjnie podpisał swój tekst jako „wydawca *Baśni* Perraulta i wielu innych bajek”, ale to podejście nie przeszkadzało mu jednak być równie gorącym zwolennikiem popularyzacji. Jedno nie kłóciło się z drugim; przeciwnie – jego zdaniem nauka mogła wspierać fantazję, a fantazja – umysł. W efekcie beletryzacja tekstu popularnonaukowego była dla niego doskonałą metodą, która zapewniała uwagę dziecka, a wykład czyniła zarazem atrakcyjnym i przystępnym⁸⁸.

Wśród niebeletryzowanych utworów popularnonaukowych prym wiodły dzieła kierowane do szerokiego grona odbiorców, na co wskazywano w tytułach za pomocą określeń typu „populaire” lub „illustré”, ewentualnie „familier/ère”, co z kolei miało podkreślać przystępną, a nawet swojską formę wykładu. Niewątpliwie jednak młodzi czytelnicy byli w tym przypadku szczególnie uprzywilejowani, choćby ze względu na fakt, że wiele z tych dzieł publikowano w formie książek na nagrody szkolne (franc. *livres de prix* – zob. przypis 74), częstokroć z adnotacją o pozytywnej ocenie ich treści przez Ministerstwo Edukacji. Te popularyzatorskie wydawnictwa – w przeważającej mierze kompendia i monografie tematyczne oraz biografie – cechowała klarowna forma wykładu, przewaga informacji

⁸⁷ L. Figuier, *La Terre avant le déluge*, 5 éd., Paris 1966, s. 9. Dokument dostępny w BC BnF Gallica.

⁸⁸ Figuier nie omieszkiał skomentować postawy Hetzela w swoim kolejnym dziele *La Terre et les mers, ou Description physique du globe* (L. Hachette 1864, pol. *Ziemia i Morza czyli Opis Fizyki Kuli Ziemskiej*, T. 1–5, Nakł. Redakcji „Przeglądu Tygodniowego” 1873): „Niektórzy z autorów lub wydawców powieści czarodziejskich, w dziennikach lub książkach zamieszczanych, próbowali nas pobić. Napaści ich nie zdziwiły nas wcale. Utrzymując, że powieści czarodziejskie i tym podobne produkcje są niebezpiecznymi dla niedojrzałych, i że wypadałoby je odrzucić w interesie młodego pokolenia, nie pochlebialiśmy sobie wcale pozyskać zachętę i pochwałę wydawców handlujących tego rodzaju towarami” (tłum. W. Niewiadomski). Zob. też: F. Hache-Bissette, *Vulgarisation, „non-fiction” et littérature documentaire. Apprendre avec ou sans la littérature, des premiers manuels aux „documentaires” actuels*, w: *Babar, Harry Potter & Cie*, op. cit., s. 357–358.

praktycznych i ciekawostek nad rozważaniami teoretycznymi oraz liczne ilustracje. Ważnym komponentem tych książek był ponadto rozbudowany aparat pomocniczy składający się przede wszystkim z przypisów, żywej paginy, dokładnie opisanych rysunków i schematów, szczegółowego spisu treści, rejestrów podających hasłowo zawartość poszczególnych rozdziałów, indeksów, a niekiedy również słowniczków czy bibliografii.

Taką kompozycją wyróżniało się dzieło *Les Martyrs de la science. Ouvrage illustré* (M. Dreyfous 1880, pol. *Męczennicy w imię nauki*, Gebethner i Wolff 1906) znanego popularyzatora Gastona Tissandiera. Tekst został podzielony na trzynaście rozdziałów według układu chronologiczno-problemowego: od odkryć geograficznych, po dokonania w naukach stosowanych i przemyśle. Ponieważ jednak motywem przewodnim były tu bohaterskie czyny dokonywane przez wielkich odkrywców i wynalazców w imię pracy i nauki, w poszczególne rozdziały wpleciono opowieści o Kolumbie, Keplerze, Galileuszu, Gutenbergu, Archimedesie itp. Wyszukiwanie informacji na temat wymienianych osób ułatwiał indeks nazwisk oraz żywa pagina, w której umieszczono nie tytuł rozdziału, ale właśnie nazwisko postaci, do której odnosił się dany fragment. Tekst uzupełniały ponadto liczne przypisy (bibliograficzne i rzeczowe) oraz całostronicowe ryciny przedstawiające zazwyczaj kluczowy, najbardziej dramatyczny moment opowiadanej historii objaśnione wybranym cytatem oraz numerem strony, z której został on zaczerpnięty. Całość wieńczył aneks zawierający dodatkowe informacje w postaci obszerniejszych przypisów rzeczowych.

Jedną z pierwszych serii wydawniczych obejmujących wyłącznie niebeletryzowane monografie tematyczne była „La Bibliothèque des merveilles”⁸⁹ zainicjowana przez Hachette w 1864 r. i wydawana przez niemal sto lat. W jej ramach ukazało się 175 tytułów adresowanych do tzw. szerokiej publiczności, wiele z nich zyskało jednak status *livres de prix*, co pozwala zaliczyć ją w poczet serii adresowanych do młodzieży. Pierwszym redaktorem naczelnym i pomysłodawcą cyklu był Edouard Charton, publicysta, polityk, senator, osoba o rozległych kontaktach zawodowych i towarzyskich. Jego ogromną zasługą była nowatorska wizja serii obejmującej najróżniejsze zagadnienia naukowe, od nauk ścisłych i technicznych po sztukę, historię, literaturoznawstwo, zawsze jednak pozostające w ścisłej relacji z aktualnym stanem badań oraz rozwojem techniki. Udało mu się ponad-

⁸⁹ Tytuł serii „Biblioteka Cudów” odzwierciedlał charakterystyczny dla XIX-wiecznej publicystyki zachwyt nad nauką i prawami natury, który upowszechnił się w ubiegłym stuleciu. Zdaniem Daniela Raichvarga oraz Jeana Jacques’a tytuł ten nawiązywał również w symboliczny sposób do słynnej debaty pomiędzy Jeanem Macé oraz Louistem Figuierem i różnicy poglądów na temat „cudów baśniowych” i „cudów nauki”, o czym więcej w dalszej części tekstu. D. Raichvarg, J. Jacques, *Savants et ignorants. Une histoire de la vulgarisation des sciences*, Paris 1991, s. 124.

to nakłonić do współpracy najlepszych popularyzatorów i przedstawicieli ówczesnego świata nauki, m.in. Camille'a Flammariona, Victora Meuniera, Gastona Tissandiera i wielu innych. Ambicją wydawcy było z kolei dotarcie do jak najszerszego odbiorcy, czemu sprzyjać miała niewygórowana cena książek przy jednoczesnej wysokiej jakości ich opracowania edytorskiego. Z tego więc punktu widzenia na „La Bibliothèque des merveilles” składały się niewielkich rozmiarów książeczki o kieszonkowym formacie zaopatrzone w rozbudowany spis treści, przypisy, bibliografię oraz przede wszystkim dużą liczbę czarno-białych ilustracji (w tym rysunków, wykreśłów, schematów, zob. il. 5) tworzonych – co istotne – przez najlepszych ówczesnych ilustratorów (np. Edouarda Riou, znanego z ilustracji do książek Juliusza Verne'a, Waltera Scotta czy Aleksandra Dumasa). Wszystko to złożyło się na duży sukces rynkowy i pozytywny odbiór serii zarówno wśród czytelników, jak i krytyków. Dowodem tego niech będą słowa jednego z dziennikarzy „La République française”, który w relacji (z dn. 9 września 1878 r.) z Wystawy Światowej napisał: „to «Bibliothèque des merveilles» zasługuje tutaj na największą pochwałę z interesującego nas punktu widzenia: upowszechniania użytecznych wiadomości i oszczędnej, acz efektywnej produkcji książki”⁹⁰. Wnet też podobne serie zaczęły się pojawiać w ofercie innych wydawców, np. „Bibliothèque instructive” (Jouvet 1882–1991) albo „Bibliothèque utile” (Dubuisson 1859–1914).

Odminną grupę publikacji stanowiły popularnonaukowe utwory beletryzowane. W odróżnieniu od monografii niebeletrystycznych w tym przypadku łatwiej określić grupę docelową, którą najczęściej stanowiły dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Dzieła te opierały się na kilku schematach. Kanwą opowieści były zazwyczaj realistyczne historyjki o mniej lub bardziej rozbudowanej akcji, niekiedy uciekano się również do fantastyki⁹¹. I chociaż w niektórych przypadkach dosyć trudno uchwycić granicę pomiędzy utworami popularnonaukowymi a stricte literackimi, to dzieła, o których tutaj mowa, nie powstawały z pobudek estetycznych. Cechował je jasno sprecyzowany cel upowszechniania naukowych faktów,

⁹⁰ „C'est la Bibliothèque des merveilles qui mérite le plus d'éloges au point de vue qui nous préoccupe ici: la diffusion des connaissances utiles et la fabrication économique du livre”. Cyt. za: ibidem, s. 124.

⁹¹ W dalszej części tekstu omówione zostaną najczęściej spotykane schematy fabularne. Dokładnego podziału form przekazu „uwierzytelnionych w tytule nazwą gatunku bądź sytuacją nadania czy też formą fabularną” w obrębie tego typu literatury dokonał Ryszard Waksmund, który wyróżnił wśród nich aż dziesięć typów: 1) wykłady i lekcje; 2) pogadanki, gawędki, rozmowy; 3) przechadzki; 4) wieczory; 5) podróże i wędrowki; 6) wakacje; 7) listy; 8) historie; 9) obrazki i 10) opowiadania. R. Waksmund, *Literatura pokoju dzieciennego*, Warszawa 1986, s. 97–98.

a użyte środki literackie miały jedynie uefektywniać jego realizację⁹². Parafrazując słowa Arthura Mangina z przedmowy do *Voyage scientifique autour de ma chambre* („Musée des familles” 1962, Naukowa podróż po pokoju) – konstrukcja takich dzieł bazowała na dwóch elementach: zmyślonej historii, która była tylko dodatkiem, i naukowych informacji, które stanowiły sedno sprawy⁹³. Edycja tego typu utworów związana jest przede wszystkim, choć oczywiście nie tylko, z postacią J.-P. Hetzela. Ten charyzmatyczny człowiek przykładał bowiem ogromną wagę do walorów edukacyjnych wydawanych książek i skupił wokół siebie grono postępowych literatów i pedagogów, dzięki czemu wydawana przez niego literatura nasycona była silnie treściami poznawczymi.

Utwory beletryzowane cechowała przewidywalna fabuła i bohaterowie o ściśle zdeterminowanych funkcjach – naukowego przewodnika i ciekliwego słuchacza, z którym mógł się identyfikować czytelnik, przy czym każdą z tych postaci mogło uosabiać kilka osób. W pouczających dyskusjach zazwyczaj brało udział dziecko i ktoś z jego najbliższego otoczenia – dziadek, wujek, cioteczka, ewentualnie nauczyciel, doktor (np. wujek Paweł – Oncle Paul z książek entomologa Jeana-Henry’ego Fabre’a). Skracало to dystans pomiędzy rozmówcami i pozwalało na wykreowanie swobodniejszej atmosfery⁹⁴. Co ciekawe, wśród dziecięcych bohaterów uprzywilejowaną grupę stanowiły dziewczęta, które najbardziej sugestywnie unaoczniały idee nauki dostępnej dla wszystkich. Przykładowo dziewczynką była główna bohaterka popularnonaukowego bestsellera tych czasów *Histoire d’une bouchée de pain* (wyd. pierwsze E. Dentu 1960, kolejne

⁹² W atmosferze nadzwyczajnego naukowego fermentu, który silnie wpływał na XIX-wieczną twórczość literacką, powstało też dzieło jednego z najwybitniejszych ówczesnych pisarzy – Juliusza Verne’a, uważanego dzisiaj za protoplastę gatunku science-fiction. Przez jemu współczesnych Verne był jednak raczej uważany za twórcę powieści naukowej. Wiadomo, że pisarz ten opierał swoje książki na skrupulatnie przygotowanej dokumentacji naukowej, utrzymywał też liczne kontakty z ówczesnym światem naukowym. Zob. więcej: D. Raichvarg, J. Jacques, *Savants et ignorants*, op. cit., s. 76–79. Jest to jednak właśnie ten przypadek, który z racji bezdyskusyjnej wartości literackiej oraz proporcji pomiędzy naukowymi faktami a literacką fikcją wykracza poza ramy tego opracowania.

⁹³ Dokładnie: „Le fond de l’ouvrage comprend deux éléments: l’un accessoire, c’est la fiction, le petit roman qui amène le dialogue; l’autre essentiel, c’est la leçon ou la série de leçons scientifiques qui sont l’objet de ce dialogue”. Cyt. pochodzi z przedmowy do drugiego wydania dzieła (C. Delagrave 1886, s. XI, oba wydania dostępne w BC Gallica). Mangin dokonał w nim bowiem gruntownych zmian w narracji, wprowadzając dodatkowego bohatera i drobne elementy fabuły.

⁹⁴ Takiej zmiany bohaterów dokonał też Jauffret, wprowadzając do uwspółcześnionej wersji *Le Spectacle de la nature* wuja wraz z siostrzeńcem Amédée. Por. przypis 56.

P.-J. Hetzel; pol. *Jana Macé Historia kęsa chleba*, Gebethner i Wolff 1864) Jeana Macé⁹⁵, który w przedmowie napisał:

Zamierzam, kochane dziecię, wytłumaczyć ci wiele rzeczy poczytywanych za bardzo trudne do zrozumienia, i których nie zawsze uczą starsze nawet panienki. Jeżeli, dzięki zobopólnej pracy, uda się nam, że się o nich czegoś dowiesz: przybędzie mi z tego chluby, a ty się przekonasz, ile umiejętność panów uczonych jest bawiącą dla małych dziewczynek, chociaż ci panowie niekiedy innego są zdania⁹⁶.

Rezolutne i ciekawskie dziewczynki były też często bohaterkami poczytnych książek Émile'a Desbeaux (*Le jardin de mademoiselle Jeanne. Botanique du vieux jardinier*, 1880, Ogród panny Joanny. Botanika starego ogrodnika; *Les idées de mademoiselle Marianne*, 1884, Pomysły panny Marianny) wydawanych głównie przez P. Ducrocq'a. Najbardziej znana była panienka Zuzanna (zob. il. 6) z książek *Les pourquoi* oraz *Les parce que de Mademoiselle Suzanne* (1881–1882), która uosabiała charakterystyczne cechy dziecięcej dociekliwości i nieustannie domagała się odpowiedzi na rozliczne pytania (np. dlaczego pada śnieg), nie zadowolając się przy tym byle zdawkowym wyjaśnieniem⁹⁷. Prowadziło to w efekcie do rozbudowanej, często zabawnej konwersacji, która opóźniała moment właściwej odpowiedzi, potęgując tym samym ciekawość czytelnika.

Akcję próbowano dynamizować na różne sposoby. Celowi temu służyła najczęściej podróż. *Voyages, promenades, excursions, à travers...* to kluczowe słowa, chętnie eksponowane w tytule dzieła, niezależnie od tego, czy dotyczyły wycieczki jedynie w sensie metaforycznym (jak w podróży naukowej po pokoju A. Mangina), czy rzeczywiście przenosiły czytelnika w bardziej odległe lub też niedostępne dla młodych ludzi miejsca (np. mor-

⁹⁵ Jean Macé był zresztą nauczycielem w szkole dla dziewcząt, a także gorącym zwolennikiem demokratyzacji edukacji. Zaangażowany w życie społeczne i polityczne, zasłynął m.in. jako jeden z założycieli Ligue de l'enseignement (1866, ligi na rzecz edukacji – organizacji powołanej do walki o obowiązkową, bezpłatną i laicką szkołę).

⁹⁶ Cytat zaczerpnięty z polskiego wydania dzieła: *Jana Macé Historia kęsa chleba. Listy do młodej osoby o życiu człowieka i zwierząt*, tłum. A. Kuczyński, Warszawa 1864, s. 1. Wydawca polski zastrzegł jednak w przedmowie do czytelników polskich: „Dzieło to, w postaci listów do dziewczynki napisane, nie powinno być uważane za tchnące jakąś wyłączością. Autor, profesor na pensji widać żeńskiej, chciał zapewne przysłużyć się upominkiem dla swoich uczennic. Wiadomości wszakże przez niego podane, są zupełnie ogólne, niezbędne dla młodzieży płci obojga”.

⁹⁷ Na język polski nie przetłumaczono żadnej z tych książek. Polskim czytelnikom znane były dwa utwory É. Desbeaux: *O czym się Janek dowiedział. Opowieść przyrodnicza* (tłum. S. Gębarski) oraz *Tajemnice wiedzy w dziedzinie fizyki*. Dane bibliogr. zob. dalsza część tekstu oraz Literatura przedmiotu.

skie otchłanie czy zacisze laboratorium – Henri de La Blanchère, *Voyage au fond de la mer*, Furne et Jouvett 1868, czy Paul Gouzy, *Promenade d'une fillette autour d'un laboratoire*, P.-J. Hetzel 1887). Do tego fabułę z reguły osadzano w czasie wolnym od szkoły, w wakacje lub w czwartek (który we Francji był wtedy dniem wolnym), co niekiedy przeradzało się w swoisty manifest ideowy przeciwko brakom edukacji szkolnej zwłaszcza w zakresie nauk ścisłych. Za taki można poczytywać *Les Jeudis de M. Dulaurier* (Maison rustique 1865, Czwartki pana Dulaurier) opublikowane przez dziennikarza naukowego Victora Borie. W dziele tym tytułowy bohater, niestrudzony nauczyciel, zabierał swoich uczniów właśnie we czwartki na pogładowe lekcje przyrody, których nie miał prawa prowadzić w szkole. Z kolei wspomniany już wcześniej Émil Desbeaux w dziele *Les découvertes de monsieur Jean. La terre et la mer* (P. Ducrocq 1883, pol. *O czym się Janek dowiedział. Opowieść przyrodnicza*, M. Arct 1909) osadził akcję w czasie wakacji nad morzem. Stało się to doskonałym pretekstem do snucia naukowych opowieści z wodą w roli głównej. W sensacyjnej, przygodowej formie (opowieść wieńczy trzymające w napięciu zakończenie, w którym bohaterów na morzu zaskakuje sztorm) podane zostały najróżniejsze informacje fizyko-chemiczne, a także historyczno-społeczne (związane z historią żeglugi morskiej, wielkimi odkryciami, katastrofami czy transportem).

Inaczej przemycano treści naukowe w utworach fantastycznych. W tym celu korzystano najczęściej z antropomorfizacji. Bohaterem lub narratorem opowieści z reguły czyniono zwierzę lub roślinę, stąd utwory o przygodach mrówek (Henri de La Blanchère, *Les Aventures d'une fourmi rouge*, Lefèvre 1879) albo „wspomnienia dębu” (Arthur Mangin, *Mémoires d'un chêne*, Delagrave 1886). Z takiego sposobu przedstawiania treści korzystał też belgijski uczony Ernest Candèze, m.in. autor poczytnych pamiętników świerszcza (*Les Aventures d'un grillon* 1877, pol. *Przygody świerszcza*, J. Mortkowicz 1913), które napisał za namową Pierre'a-Jules'a Hetzela. Innym razem uciekano się do motywów baśniowych, jak choćby w *Excursions du Petit Poucet dans le corps humain et dans les animaux* Augustina Galopin (E. Dentu 1886), w których Tomcio Paluch oprowadza czytelnika po tajemnicach ludzkiego i zwierzęcego organizmu. Baśniową osnową posłużył się też Macé w słynnej *L'Arithmétique du grand-papa. Histoire de deux petits marchands de pommes* (P.-J. Hetzel, ok. 1863; pol. *Arytmetyka dziadunia czyli Historia dwóch młodych sadowników*, J. Gumpłowicz 1869), co przyczyniło się – jak wspomniano – do otwartego sporu pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami takiego sposobu przekazywania wiedzy. Macé nie pozostawił jednak swoim czytelnikom złudzeń co do celu lektury: „(...) moi droids, historyjka ta nie jest dla samej zabawki:

to jest kurs arytmetyki. Jej nie można tak czytać, jak opowiadanie jakie o wrózkach”⁹⁸.

Ostatecznie wszystkie te zabiegi miały za zadanie zaciekawienie dziecka i podanie mu wiedzy w niezauważalny dla niego, intuicyjny sposób. Celem tym służyć miały również bezpośrednie zwroty do czytelnika (tutaj bohater opowieści), a także język i styl wypowiedzi, zazwyczaj niewymuszony i swobodny, a nieraz wręcz żartobliwy i figlarny. Mistrzem takiego stylu był niewątpliwie Jean Macé. Oto i próbka jego talentu:

Czy też zadawałaś sobie kiedy pytanie, dlaczego jemy?

Widzę, że śmiesz się z tego.

„Jemy, ponieważ są cukierki, ciasteczka, konfitury, gruszki, rodzynki, smaczne bułeczki i tyle innych do jedzenia rzeczy”. Wybornie. Ale gdyby na świecie był tylko rosół, może by wolno było powtórzyć pytanie: dlaczego?⁹⁹

Albo:

Kiedy ci niedawno mama oświadczyła, że twoja sukienka za krótka (...) skąd to poszło?

– Piękne pytanie! Bo urosłam.

– A jakim to sposobem urosłaś, no?

Mam cię ptaszku. Aż nadto jesteś pewna, że nikt ci nie przedłużył nówek podczas snu, i jeżeli rączki wyszły z rękawów, to nie dlatego, ażeby ci nadrobić kawałek łokcia, jak się przystawiają deski do stołu, kiedy więcej osób ma zasiąść. (...) Skoro nic nie dorzucono z zewnątrz, musiał więc jakiś złośliwy djabełek z wewnątrz nadrobić rączki, nóżki i resztę. A tym djabełkiem wiesz kto jest?¹⁰⁰

Z edytorskiego punktu widzenia beletryzowane utwory popularnonaukowe z reguły opatrywano realistycznymi ilustracjami, które pomimo pewnej wartości informacyjnej służyły przede wszystkim zwiększeniu walorów estetycznych. W większości nie były to – jak w przypadku niebeletryzowanych monografii – wyizolowane z tła, opatrzone podpisami rysunki czy schematy niezbędne dla właściwego zrozumienia treści, lecz malarskie kompozycje przedstawiające opisywaną akcję i jedynie nawiązujące do zasadniczego tematu dzieła (por. il. 5 kontra il. 6 i 7a,b). Zresztą nawet te ryciny, które miały spełniać funkcje ściśle informacyjne, zbliżone były w stylu do ilustracji artystycznej (zob. il. 7b). Dodatkowo celem upodabniania tych dzieł do utworów stricte literackich rezygnowano też

⁹⁸ J. Macé, *Arytmetyka dziadunia czyli Historia dwóch młodych sadowników*, tłum. A. Eger, Kraków 1869, s. 152.

⁹⁹ Jana Macé *Historia kęsa chleba*, op. cit., s. 1–2.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 2.

z użycia rozbudowanego aparatu pomocniczego. Książeczki opatrywano jedynie spisem treści, ewentualnie spisem rycin, z rzadka przypisami. Brakowało żywej paginy, słowniczków, indeksów, a także bibliografii. Ważniejsze terminy niekiedy wyróżniano, stosując kursywę lub pismo pogrubione.

Ostatnią grupę publikacji wyróżniającą się ze względu na gatunek piśmiennictwa stanowiły różnego rodzaju książki aktywizujące – praktyczne poradniki i przewodniki, zbiory zadań i doświadczeń. Najwcześniej na rynku pojawił specyficzny typ poradnika dla dziewcząt będący zbiorem użytecznych wiadomości dla dorastających panienek. Były to utwory zawierające przepisy kucharskie, wzory robótek ręcznych, porady dotyczące odpowiedniego zachowania, np. *Dialogues sur les arts et métiers* (Locard et Davi 1825, Dialogi o sztuce i rzemiośle). W tym samym czasie upowszechniły się też wybory gier planszowych, a także poradniki typu „w co i jak się bawić”. Jedną z pierwszych takich pozycji był *Dictionnaire des Jeux de l'enfance et de la jeunesse chez tous les peuples* opracowany przez nauczyciela, ojca Jeana-Félicissime’a Adry w 1807 r. I chociaż nie był to poradnik sensu stricto, ale słownik, który dowodził, że młodociane zabawy od dawien dawna stanowią istotę człowieczeństwa, to jednak mógł służyć jako bogate źródło pomysłów na zagospodarowanie wolnego czasu.

Rozkwit poradników dla amatorów różnorodnych rozrywek nastąpił w drugiej połowie XIX wieku. Ich celem było uczyć i bawić, a także – jak to wyraził w przedmowie do *Les Récréations scientifiques* (G. Masson 1881) Gaston Tissandier: tworzyć coś „z niczego (tu dosł. z drobiazgów) i niewielkim kosztem”¹⁰¹. Wzięciem cieszyły się zwłaszcza zbiory doświadczeń chemicznych, fizycznych, matematycznych, które opatrywano niekiedy przyciągającym uwagę czytelnika tytułem „nowoczesnego magika”¹⁰² (Ju-

¹⁰¹ „[A]vec des petits riens et pour pas cher”. Cyt. za: D. Raichvarg, *La Bibliothèque des Merveilles. L'explosion de la littérature scientifique pour la jeunesse dans la deuxième moitié du XIXe siècle*, „Revue des sciences humaines” 1992, n° 225, s. 150.

¹⁰² Ten stricte marketingowy zabieg dobrze też jednak odzwierciedlał XIX-wieczną fascynację nauką, a także pogląd, że to właśnie ona oferuje człowiekowi szczególne możliwości. Entuzjazm ten na gruncie polskim idealnie odzwierciedlały słowa Walerii Marrené-Morzkowskiej: „Sądzę, iż cuda natury są dość zdumiewające, aby starczyły w zupełności na podsyćenie [wyobraźni], nie tykając nadprzyrodzonych czynników. Zamiast uciekać się do tych tajemniczych potęg, nauczmy dziecko patrzeć, widzieć i rozumieć potęgę rządzących ustrojem świata, za których pomocą działać można cuda daleko większe niż te, których dokonywała laska czarnoksiężnika”. W. Marrené, *Kilka myśli o literaturze dziecięcej*, „Tygodnik Ilustrowany” 1880, nr 225, s. 253. Dokument dostępny w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego, pod adresem: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication/1584?tab=1> [dostęp: 28.03.2018]. Por. też tytuł serii „Bibliothèque des merveilles” oraz przypis 89.

les de Grandpré, *Le Magicien moderne. Récréations amusantes... de physique et de chimie*, Fayard 1878).

Najbardziej znanym autorem tego typu książeczek był Arthur Good znany pod pseudonimem Tom Tit. Początkowo swoje pomysły na doświadczenia publikował w dziale „La Science amusante” (Wesoła nauka) na łamach „Illustration”. W 1890 r. felietony te ukazały się pod tym samym tytułem w trzytomowym wydaniu opublikowanym przez wydawnictwo Larousse. Był to zbiór ponad trzystu doświadczeń, które nie wymagały żadnego specjalistycznego sprzętu ani wyjątkowych umiejętności, a wykonać je mogło każde dziecko za pomocą przedmiotów codziennego użytku, takich jak szklanka, widelec czy linijka¹⁰³. Sam autor podzielił zadania na „proste”, służące jedynie rozrywce, oraz „naukowe”, wprowadzające dziecko w zagadnienia nauk ścisłych (zwłaszcza fizyki) będących podstawą nowoczesnych wynalazków, takich jak lokomotywa parowa, telefon czy fonograf¹⁰⁴. Poszczególne zadania uporządkowano w działach odpowiadających określonym gałęziom nauki (np. hydrostatyka, optyka), a wewnątrz działów dodatkowo według zagadnień (np. gęstość cieczy, prawo Archimidesa albo zwierciadło płaskie, złudzenia optyczne itp.). Każde doświadczenie zawierało ilustrację, dokładny opis wykonania, naukowe wyjaśnienie oraz dodatkowe ciekawostki (zob. il. 8).

W podobnym duchu tworzone zbiory pomysłów na domowe gry i zabawy, a także samodzielne wykonanie zabawek. I w tym przypadku priorytetem była prostota wykonania i niski koszt materiału. Lalki, pacynki, samochodziki czy miniaturowe mebelki miały więc powstawać z papieru, resztek materiałów, owoców i warzyw, korków, zapalek itp. Publiczność tych dziełek, w odróżnieniu od wymienionych powyżej, stanowiły młodsze dzieci, stąd mniejsza objętość tych książeczek (z reguły do 50 stron) i liczne kolorowe ilustracje wykonywane w popularnej ówczesnie technice chromolitografii. Wyjątkową estetyką i przystępnością opracowania odznaczało się w tej grupie kolejne dziełko Toma Tita, *Pour amuser les petits* (E. Plon, Nourrit et Cie 1893, Dla zabawy najmłodszych), które oprócz pięknych rysunków zawierało też liczne precyzyjnie schematy, a także G. Tissandiera *Jeux et jouets de jeune âge* (G. Masson 1884, Gry i zabawki dla młodego wieku; skany dostępne w BC Gallica).

¹⁰³ Autor wszystkie doświadczenia testował ze swoim synem Jeanem i jemu też zadedykował wydaną książkę. Zob. przedmowa z pierwszego tomu dzieła, wydanie z 1908 r., dostępne w bibliotece cyfrowej BnF Gallica, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5406984m/f5.item> [dostęp: 28.03.2018].

¹⁰⁴ Ibidem.

Wraz z bogactwem form i wykorzystywanych gatunków piśmiennictwa, XIX-wieczną książkę popularnonaukową dla dzieci i młodzieży cechowało rosnące zróżnicowanie tematyczne. Eksponowana problematyka pozostawała w ścisłym związku z rozwojem nauki oraz ewolucją życia społecznego i kulturalnego. Ukształtowały się wtedy cztery podstawowe kategorie tematyczne: nauki przyrodnicze, historia, geografia i wreszcie technika oraz nauki stosowane. W tym też czasie miejsce uniwersalnych kompendiów zaczęły zajmować monografie poświęcone określonym zagadnieniom, a we wszystkich dziedzinach zauważalne też było wyjście poza podręcznikową wiedzę (którą w coraz większym stopniu zapewniała powszechna szkoła) i zwrot ku aspektom praktycznym oraz naukowym ciekawostkom.

Nauki przyrodnicze były reprezentowane przez różnorodne edycje „Buffona dla dzieci”, albumy, przewodniki i atlasy dla młodych przyrodników¹⁰⁵ i wreszcie pogadanki poświęcone określonym zagadnieniom. Wśród tych ostatnich szczególne miejsce zajmowała astronomia. Oczywiście temat ten obecny był w książce dla dzieci już od czasów *Spectacle de la nature* księdza Pluche’a. Z początkiem XIX stulecia mnogość tytułów typu *Astronomie pour la jeunesse, des demoiselles, des enfants...* Arnauda Berquina, Anglika Jamesa Fergusona, Jules’a Roya była imponująca. Najwybitniejsze prace z tego zakresu pojawiły się jednak dopiero pod koniec wieku wraz z publikacją książek Camille’a Flammariona, którego *Astronomie populaire* (C. Marpon et E. Flammarion 1880) uhonorowana została przez Akademię Francuską nagrodą Prix Montyon i do dzisiaj uznawana jest za wzorcowy przykład zajmującego i zarazem przystępnego wykładu. Do kanonu najpopularniejszych XIX-wiecznych tematów zaliczyć też można faunę i florę mórz i oceanów (E. Van Bruyssel, *Histoire d’un aquarium et de ses habitants*, P.-J. Hetzel 1865 albo A. Mangin, *Les Mystères de l’océan*, Mame 1883), a także fascynujący świat owadów, o którym z pasją pisali Candèze i Fabre. Nowością były prace z zakresu biologii i fizjologii człowieka wspomnianych wyżej pedagoga Jeana Macé i lekarza Augustina Galopin oraz pogadanki z dziedziny bakteriologii (A. Rey, *Travailleurs et malfaiteurs microscopiques. Microbes, ferments*, P.-J. Hetzel 1884). I wreszcie rodząca się podówczas paleontologia wnet zaowocowała zainteresowaniem prehistorycznymi odkryciami i pierwszymi pracami o dinozaurach

¹⁰⁵ Np. cykl „Guides du jeune naturaliste” wydawany przez Rothschilda w 1880 r. albo H. de Saint-Sylvestre, *Atlas zoologique à l’usage de la jeunesse*, Veuve Magnin et Fils, ok. 1900. Na podstawie: J.-M. Embs, P. Mellot, *100 ans de livres d’enfant et de jeunesse: 1840–1940*, op. cit., s. 145–159 (rozdz. Les merveilles de la nature).

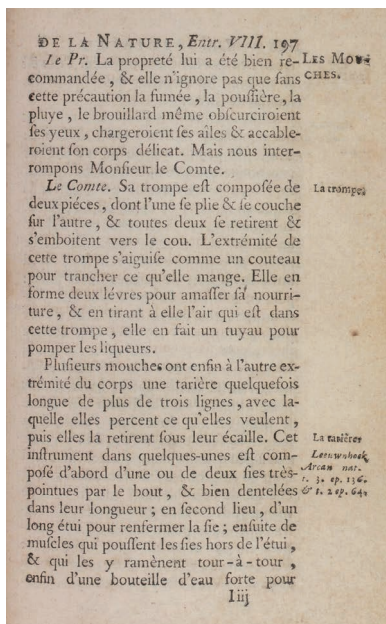
(S.H. Berthoud, *Aventures des os d'un géant, histoire familière du globe terrestre avant les hommes*, Dupray de La Mahérie 1862), które są bezsprzecznie szlagierowym tematem współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci.

Podobnie w naukach historycznych w stosunku do ubiegłego stulecia widoczne było przesunięcie zainteresowania z edycji podręcznikowych „historii w skrócie” (*abrégé de l'histoire*), skupionych na chronologicznym podawaniu faktów, na korzyść powiastek historycznych eksponujących barwne epizody z przeszłości lub monografii poświęconych poszczególnym wydarzeniom oraz wybitnym postaciom historycznym¹⁰⁶. Jedną z pierwszych pozycji tego typu była praca *Plaisir et savoir. Huit jours au musée de Versailles* (...) (A. Bédelet 1846), o znamienym tytule „Przyjemność i wiedza”, autorstwa Élisabeth Muller, znanej jako Madame Bédelet, ilustrowana pięknymi rycinami wykonanymi w technice stalorytu. Wpisywała się w nurt utworów opartych na dialogu, opowiadania o historii Francji zostały wplecione w rozmowy dziadka z wnukami toczone podczas rodzinnej wycieczki po Wersalu. Jako autor rozlicznych monografii historycznych zasłynął też Théodor Bachelet, nauczyciel historii w liceum w Rouen, autor podręczników szkolnych, który w ramach serii „Bibliothèque morale de la jeunesse” (Mégard et Cie) opracował w latach 1852–1868 tomiki poświęcone Franciszkowi I, Ludwikowi IX Świętemu, Napoleonowi, wojnie stuletniej, Mahometowi i dziejom krajów arabskich, XVI-wiecznej Hiszpanii itp.

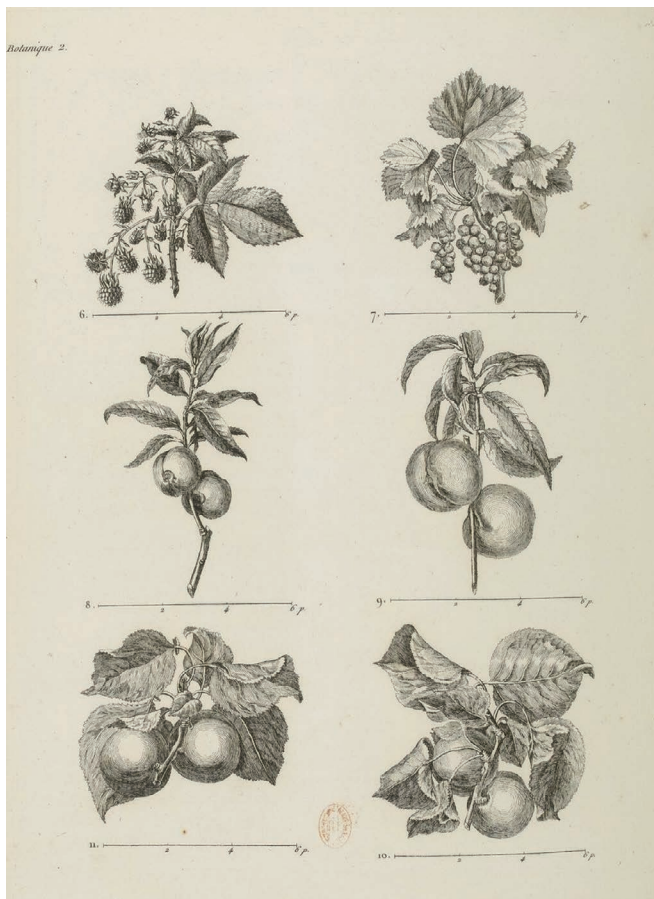
Po porażce Francji w wojnie francusko-pruskiej z 1870 r. książka dla dzieci coraz częściej stawała się też narzędziem propagandy i gloryfikacji narodowych bohaterów. Dzieje ojczyzny podawano w uproszczonej formie, częstokroć dopuszczając się mitologizowania historii i idealizowania znaczenia określonych okresów lub postaci historycznych, np. Średniowiecze, Wercyngetoryks, Joanna d'Arc¹⁰⁷. Na gruncie zintensyfikowanych uczuć patriotycznych i upodobania do malowniczych obrazów z przeszłości wyrosło jedno z najśłynniejszych dzieł upowszechniających historię wśród najmłodszych czytelników. Mowa tu o trytomowym cyklu: *France: son histoire* (Charavay, Montoux, Martin 1896), *La Cantinière* (1898) oraz *Les Trois Couleurs* (1899) pisarza Georges'a Montorgueila i ilustratora Joba, obejmującym niczym w eposie narodowej epicko zarysowane dzieje

¹⁰⁶ Zamiłowanie do malowniczych obrazów z przeszłości (*goût de l'Histoire pittoresque*) zaowocowało też z początkiem wieku rozwojem powieści historycznej i przygodowej, której jednym z najwybitniejszych przedstawicieli był Aleksander Dumas.

¹⁰⁷ W nurt ten wpisywały się m.in. takie dzieła, jak: *Le Grand Napoleon des petits enfants* Joba i Jules'a de Marthold (1893) albo *Jeanne d'Arc* Louisa-Maurice'a Boutet de Monvel (1896). Na podstawie: M. Manson, *Les documentaires de sciences humaines depuis le XVIIIe siècle*, op. cit., s. 135.

Il. 1a,b. N.-A. Pluche, *Le Spectacle de la nature*, t. 1. *Ce qui regarde les animaux et les plantes*, Paris: Les frères Estienne [edycja z] 1764. a) Przykład żywej paginy bocznej, na marginesie słowa kluczowe i przypis bibliograficzny; b) tablica na dodatkowej karcie złożonej. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

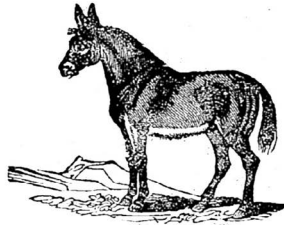
Il. 2. Jedna z plansz „Le Porte-feuille des enfants”, Paris: L’Imprimerie de Lambert & Baudouin 1784–1791. Dział: *Botanique*, plansza 2. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

BIBLIOTHÉCAIRE.

Une bibliothèque est le lieu destiné au dépôt des livres. L'usage des bibliothèques est aussi ancien

Il. 3a. Stronice z XIX-wiecznych abecadlników. *Alphabet. Buffon des enfants. Quadrupèdes*, Paris: F.F. Ardant frères [1862]

L'ÂNE.

Cet animal est d'une grande utilité à la campagne et au moulin. Il est assez fort pour porter des fardeaux considérables : il mange peu, et n'est pas délicat sur la qualité de la nourriture.

Malgré son utilité, l'âne est un objet de mépris, parce qu'il est lent, indocile et têtu.

Il. 3b. M.-A. Blanchard, *Abécédaire des arts et métiers illustré*, Paris: Fonteney et Peltier 1863. Źródło ilustracji 3a,b: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

Il. 4a. Barwne ilustracje na planszach w książkach przyrodniczych dla młodzieży. Mlle Ulliac-Trémadeure, *Phénomènes et métamorphoses. Causeries sur les papillons, les insectes et les polypes*, Paris: Didier 1854

Il. 4b. A. Castillon, *Nouvelle Chasse aux papillons*, Paris: A. Courcier 1858. Źródło ilustracji 4a,b: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

ovale, les sporidies sont disséminées sur les plantes environnantes grâce à leur légèreté. Chose curieuse, la sporidie ne se développera pas en thalle dans les feuilles du Blé; elle n'attaquera que les feuilles de l'Épine-vinette et périra si elle ne rencontre pas sur son chemin cet arbuste, son deuxième hôte. Arrivée sans encombre sur sa nouvelle victime, la

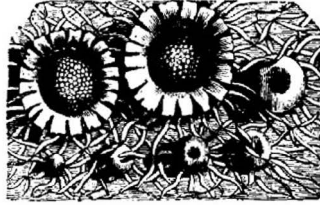

Fig. 5. — Éruption d'un écidium à la face d'une feuille de Tussilage (vu de face).

sporidie, fille de Puccinie, recommence une nouvelle génération. Le thalle qui en procède, après s'être insinué dans les tissus de l'Épine-vinette, produit sur les deux faces de ses feuilles des sortes d'abcès dans lesquels prennent naissance deux nouvelles formes de spores. A la face supérieure de la feuille se formeront, dans de petites pochettes en forme de bouteille, des spores qui iront propager le parasite de proche en proche sur l'Épine-vinette même. A la face inférieure bientôt seront visibles des pustules rougeâtres (fig. 5) d'où s'échappent sous forme de poussière rouge jaune une infinité de spores rouges, les écidiospores (fig. 6). Livrée au vent et au hasard, l'écidiospore tombera sur une feuille d'Épine-vinette et restera stérile; mais qu'elle tombe

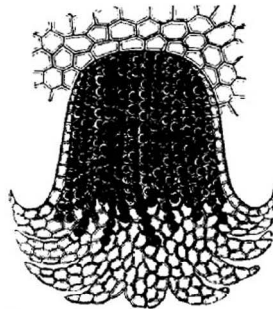

Fig. 6. — Coupe d'une pustule d'écidium montrant les rangées d'écidiospores.

CHAPITRE III.

BON PAPA ET SA PETITE-FILLE.

M. de Beaucourt, père de Mme de Sannois et, par conséquent, grand-père de Mlle Suzanne, était un beau vieillard, encore solide et presque alerte, toujours correctement tenu, toujours rasé de frais, aux cheveux encore nombreux, mais, hélas ! argentés par le

Il. 6. Jedna z najbardziej znanych bohaterek XIX-wiecznych beletryzowanych książek popularnonaukowych – paniuszka Suzanne na kolanach dziadka. É. Desbeaux, *Les pourquoi de mademoiselle Suzanne*, gravure de F. Méaulle, Paris: P. Ducrocq 1881.
Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

EST-CE QUE LE CHARBON AURAIT MAL PRIS SES MESURES.

LES LEVIERS.

de fourche, une longue barre mobile autour d'une cheville enfoncée dans les deux branches de la fourche, est équilibrée de manière que l'extrémité qui est au-dessus du puits se tiensse en l'air. A cette extrémité est suspendue une perche en bois, qui pend au-dessus et à la hauteur de l'ouverture du puits. C'est là que les ménagères accrochent le seau avec lequel elles veulent puiser de l'eau.

En tirant sur la perche, elles font descendre le seau au fond du puits. Quand il est plein, le contrepoids qui bascule autour de la cheville le remonte de lui-même. C'est encore un levier du premier genre.

Les tenailles et les pinces, les ciseaux (fig. 8) dont vous taillez les robes de vos poupées, sont autant de leviers du premier genre. Mais si je voulais les citer tous, cet entretien ne finirait pas, et il vaut mieux passer à un autre levier.

Si nous étions restés un peu plus longtemps auprès de notre maçon de tout à l'heure, vous auriez vu qu'après avoir soulevé la pierre avec sa pince, il s'est servi de cette pince d'une façon toute différente pour faire avancer la pierre. Tout à l'heure il avait placé un point d'appui, une cale en bois entre lui et la pierre, et il agissait sur celle-ci en baissant la portion de la barre, le bras de levier, placé de son côté.

Maintenant au contraire il appuie à terre la pointe de sa pince, fait porter la pierre sur cette pince, et soulève au lieu de l'abaisser le bras de levier dont il dispose.

Tout à l'heure le point d'appui était entre la puissance et la résistance : nous avions un levier du premier genre. Maintenant la résistance est entre le point d'appui et la puissance : c'est un levier du second genre.

Dans le levier du second, comme dans celui du premier genre, les raisonnements des chevaux de charrette et de tilbury

FIG. 8.

FIG. 9.

Il. 7a,b. Ilustracje w beletryzowanych utworach popularnonaukowych. P. Gouzy, *Promenade d'une fillette autour d'un laboratoire*, ill. Tournois, Paris: J. Hetzel 1887.
Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

Équilibre d'une Cuiller à pot.

DEUXIÈME POSITION.

Si la cuiller à pot est accrochée à la naissance de la lame; on a eu soin de fermer son crochet de telle sorte qu'elle ne puisse glisser et qu'elle fasse avec le manche, dans le sens vertical, un angle d'environ 45° . Vous arriverez à faire tenir ce système en équilibre en

Il. 9. G. Montorgueil, *France, son histoire*, imagée par Job, Paris: Charavay, Mantoux, Martin; Librairie d'éducation de la jeunesse 1898. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

Francji od początków po schyłek XIX wieku. Montorgueil posłużył się w tym utworze personifikacją – Francję uosabiała dziewczynka urodzona w czasach starożytnej Galii, która w miarę upływu czasu dojrzywała, by w przededniu Rewolucji stać się młodą kobietą. Z tekstem na zasadzie równouprawnienia współlistniały ilustracje wyróżniające się autentyczną dynamiką i sporą dozą humoru i stanowiące ze swej strony niewyczerpane źródło informacji oraz artystycznych wrażeń (zob. il. 9). Sukces tej jednej z najpiękniejszych księzek w dziejach francuskiego edytorstwa dla dzieci w ogromnym stopniu przyczynił się w początkach XX wieku do rozkwitu ilustracji historycznej¹⁰⁸.

Wiele emocji młodych czytelników wzbudzała też tematyka podróży, tym bardziej że turystyka nie była w XIX wieku rozpowszechnionym zjawiskiem. Zdecydowana większość ówczesnych dzieci, nawet tych z najbogatszych środowisk, nigdy na przykład nie miała zobaczyć morza¹⁰⁹. Poza tym wraz z nową falą ekspansji kolonialnej Francji po 1815 r.¹¹⁰ nastąpiła powszechna fascynacja nieznanymi, egzotycznymi lądami¹¹¹. Z tego powodu, obok tradycyjnie publikowanych podręczników, atlasów, abecadników i encyklopedii¹¹² oraz w ślad za pierwszymi francuskimi tłumaczeniami *Biblioteczki geograficznej* Joachima Heinricha Campe¹¹³, zaczęły się upowszechniać opisy podróży uwzględniające nie tylko elementarne wiadomości geograficzne, ale też malownicze opisy egzotycznych lądów i ciekawostki na temat zwyczajów ich mieszkańców, wspierane coraz bogatszą ikonografią¹¹⁴.

¹⁰⁸ L. Noesser, *Il y a quatre-vingt-dix ans. Les albums historiques*, „La Revue des livres pour enfants” 1985, n° 105–106, s. 60–75.

¹⁰⁹ J.-M. Embs, P. Mellot, *100 ans de livres d'enfant et de jeunesse: 1840–1940*, op. cit., s. 161.

¹¹⁰ Tzw. drugie imperium kolonialne, które rozrosło się zwłaszcza w okresie III Republiki Francuskiej (1870–1940), kiedy to Francja zajęła olbrzymie obszary Afryki Północnej, Zachodniej i Środkowej oraz wschodniej części Półwyspu Indochińskiego.

¹¹¹ Z ideologicznego punktu widzenia pozwalało to oczywiście na wykreowanie obrazu cywilizacji europejskiej w opozycji do „prymitywnych” kultur egzotycznych oraz przedstawienia w tym świetle kolonizacji jako pozytywnego zjawiska. M. Manson, *Les documentaires de sciences humaines depuis le XVIIIe siècle*, op. cit., s. 138.

¹¹² Np. Le Forest de Bourgon, *Dictionnaire Géographique à l'usage de la jeunesse* (1709), *Atlas des enfants, ou nouvelle méthode pour apprendre la géographie* (1784) itp. Na podstawie: J.-M. Embs, P. Mellot, *100 ans de livres d'enfant et de jeunesse: 1840–1940*, op. cit., s. 162.

¹¹³ *Recueil de voyages intéressantes pour l'instruction et l'amusement de la jeunesse*, Frankfurt nad Menem: J.P. Streng 1787–1793; *Bibliothèque géographique et instructive des jeunes gens, ou Recueil de voyages intéressants dans toutes les parties du monde. Pour l'instruction et l'amusement de la jeunesse*, Paris: J.-E.-G. Dufour 1802–1803.

¹¹⁴ Na marginesie tych rozważań warto przypomnieć, że także Juliusz Verne,

Niewątpliwie jednak największym odkryciem drugiej połowy XIX stulecia była tematyka związana z rozwojem techniki, nauk matematycznych i stosowanych. Wpisywało się to idealnie w promowane podówczas idee, które w *Męczennikach w imię nauki* Gaston Tissandier wyraził następującymi słowami:

Od dzieciństwa uczymy się historii opowiadającej o zdobywcach niosących ludzom klęskę wojny, nic jednak nie słyszymy o tych cichych, często nieznanym pracownikach, którym społeczeństwa winne są dobrobyt i rozkosze naukowe¹¹⁵.

Starano się więc dzieci zainteresować, a nawet oczarować „cudami techniki”, a w konsekwencji przekonać do promowanej podówczas postawy gloryfikującej osiągnięcia współczesnej nauki i użytecznych dla społeczeństwa karier. Najlepszą egzemplifikacją tej tezy jest książka dziennikarza Elodie Lamarque’a (właśc. Pierre Bonnefont) *À travers l’Exposition. Promenades de deux enfants au Champ-de-Mars et à l’esplanade des Invalides* (E. Guérin 1889), stanowiąca barwny, beletryzowany przewodnik po Wystawie Światowej z 1889 r. Znamienne w tym kontekście są słowa wypowiedziane na jej kartach na temat jednego z bohaterów: „Jakub bardzo żałuje, że jeszcze nie uczył się mechaniki; obiecuje sobie zdobyć tytuł B.Sc. możliwie najszybciej”¹¹⁶. W ten sposób na czoło wysuwano więc zagadnienia związane z naukami ścisłymi, środkami transportu, koleją żelazną, elektrycznością, optyką itp. Do najbardziej znanych popularyzatorów i orędowników postępu należeli Louis Figuier (autor *Les Merveilles de la science*, Furne, Jouvet et Cie 1867–1891; pol. *Najważniejsze odkrycia i wynalazki w dziedzinie nauk, sztuki i przemysłu*, Drukarnia Jana Noskowskiego 1876) oraz Gaston Tissandier. Po za tym nie można tu też pominąć

znany ze swego zamiłowania do podróży i od 1865 r. członek paryskiego Société de Géographie, oprócz powieści fantastyczno-naukowych pozostawił dwa monumentalne dzieła z zakresu geografii: zredagowaną we współpracy z Théophile’em Lavallée *Géographie illustrée de la France et de ses colonies* w dwóch tomach (1867–1868) oraz trzy tomy barwnych opowieści o dziejach odkryć geograficznych i wielkich podróżnikach (*La Découverte de la Terre*, 1878, *Les Grands Navigateurs du XVIIIe siècle*, 1879, i *Les Grands Voyageurs du XIXe siècle*, 1880). Dzieła te opublikował u swego wydawcy Hetzela w jego słynnej „Bibliothèque d’éducation et de récréation”. Na podstawie: J.-M. Embs, P. Mellot, *100 ans de livres d’enfant et de jeunesse: 1840–1940*, op. cit., s. 169–170 (rozdz. Voyages et peuples étranges).

¹¹⁵ G. Tissandier, *Męczennicy w imię nauki*, [tłum. nieznanymi], Warszawa 1906, s. 1. W ślad za sukcesem pierwszej części dzieła powstała część druga, zatytułowana *Les Héros du travail* (Paris: M. Dreyfous 1882).

¹¹⁶ Dzieło dostępne w BC Gallica. Tytuł B.Sc. – uniwersytecki stopień naukowy na poziomie licencjatu w dziedzinie nauk technicznych, przyrodniczych lub ekonomicznych.

bestsellerowych poradników doświadczeń Toma Tita, a także utworów A. Castillona, profesora renomowanego kolegium Świętej Barbary w Paryżu (np. *Récréations physiques* oraz *Récréations chimiques*, Hachette 1861 i 1866; pol. *Po szkolnym roku. Powieść naukowa dla dzieci*, G. Sennewald 1874). Wśród utworów dla młodszych dzieci rekordy popularności biła *Arytmetyka dziadunia* Jeana Macé, w ślad za sukcesem której Macé opracował też kurs rachunków dla przedszkolaków w postaci *L'arithmétique de Mademoiselle Lili* (...) (P.-J. Hetzel 1867). Liczne zagadnienia z fizyki i techniki wplecione zostały też wreszcie w rozmowy paniienki Suzanne z poczytnych książek Émile'a Desbeaux.

„La science est un soleil: il faut que tout le monde s'en approche pour se réchauffer et s'éclairer” („Nauka to słońce, potrzeba, aby wszyscy się do niej zbliżyli, by się ogrzać i oświecić”) – napisał Louis Figuier w przedmowie do pierwszego francuskiego wydania *Najważniejszych odkryć i wynalazków w dziedzinie nauk, sztuki i przemysłu* (w polskim wydaniu brak przedmowy). Postulat ten realizowano we Francji w XIX wieku, a zwłaszcza w jego drugiej połowie, z ogromnym entuzjazmem. Popularyzacja rozwijała się w najróżniejszych formach: od masowych kursów i powszechnych wykładów, przez wystawy i muzea, po naukowe zabawki i teatr. Tłumy zainteresowanych gromadziły zwłaszcza popularne Wystawy Światowe, a wieża Eiffla zbudowana w 1889 r. przy okazji Wystawy paryskiej stała się najbardziej wymownym francuskim symbolem ówczesnej wiary w możliwości człowieka i siłę ludzkiego umysłu.

Przed wszystkim jednak nauka obecna była w prasie: gazetach codziennych („La Presse”, „Le Siècle”, „Le Moniteur” itp.) i popularyzatorskich tygodnikach („La Nature”, „La Vulgarisation”, „La Science et la Vie” i wielu innych), a także książkach: tych dla ogółu „naukowych ignorantów” i wreszcie tych, pisanych z myślą o młodych czytelnikach. W ich edycji dostrzegano nie tylko źródło łatwego dochodu, ale i narzędzie dające siłę napędową dalszego rozwoju społeczeństwa i możliwość awansu jednostki. W ruch włączyli się pedagodzy (Jean Macé, A. Castillon, Georges Colomb), dziennikarze (Victor Meunier, Arthur Mangin), literaci (Émile Desbeaux, Zulma Carraud), a nawet niektórzy wybitni reprezentanci nauki, na przykład astronom Camille Flammarion czy entomolog Jean Henri Casimir Fabre. Z tego też powodu książka ta – co nigdy więcej nie miało się już powtórzyć – stała się przedmiotem niezwykle żywej debaty społecznej.

Książki popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży, początkowo uzupełniające ewidentne braki w edukacji szkolnej, z biegiem czasu i wraz z upublicznianiem edukacji oraz stopniowym wprowadzaniem nauk ścisłych do programów kształcenia stały się przedłużeniem edukacyjnego wpływu szkoły. Spory udział w promocji tego typu wydawnictw miały takie instytucje, jak Akademia Francuska czy Ministerstwo Edukacji, wiele tych dzieł, najczęściej: É. Desbeaux, J. Macé, G. Tissandiera i Toma Tita, edytowano z przeznaczeniem na nagrody szkolne, opatrując je zazwyczaj informacjami typu „adopté par le ministère de l’Instruction publique de France” („przyjęte przez Francuskie Ministerstwo Oświaty”) albo „ouvrage couronné par l’Académie française” („dzieło nagrodzone przez Akademię Francuską”); w polskich edycjach z reguły zachowywano te prestiżowe notki. Najpopularniejsze tytuły, zwłaszcza utwory wyżej wymienionych autorów, były też wielokrotnie wznawiane. W świetle danych pochodzących z katalogu Biblioteki Narodowej Francji *Histoire d’une bouchée de pain* miała w ciągu zaledwie kilku lat ponad 18 wydań, a słynne poradniki Toma Tita *La Science amusante* wznawiano nieprzerwanie do połowy dwudziestolecia międzywojennego.

W porównaniu z poprzednim stuleciem XIX-wieczna książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży wzbogaciła się o nowe formy przekazu, zwiększała się też systematycznie jej zakres problemowy. Miała ona jednak również swoje ograniczenia. W większości wciąż była luksusowym towarem kojarzonym przede wszystkim z okazałą formą upominków lub szkolnych nagród, wyróżniających się twardą, obłożoną perkalem oprawą oraz artystycznymi ilustracjami i – co za tym idzie – ciągle jeszcze wysoką ceną. Dosyć szybko wyczerpała się też forma sztucznych, beletryzowanych naukowych historyjek, a nowych form przekazywania wiedzy za pomocą książki zaczęto szukać już z początkiem kolejnego stulecia.

Rozdział drugi

Od początku XX wieku po przełom XX i XXI wieku

W XX wieku dokonały się w podejściu do twórczości dla dzieci i młodzieży radykalne zmiany. Już w początkach stulecia, pod wpływem intensywnie rozwijającej się psychologii eksperymentalnej i nowych koncepcji w pedagogice, zaczęło narastać zainteresowanie dzieckiem i jego potrzebami. W 1900 r. szwedzka pisarka, nauczycielka i pedagożka Ellen Key opublikowała słynną pracę pod znamienym tytułem *Stulecie dziecka*, która stała się zarazem manifestem nowych trendów myślowych i zapowiedzią czasów, w których troska o wychowanie młodych pokoleń miała stać się jednym z największych priorytetów. W tej atmosferze rozwój książki dla dzieci nabrał rozpędu, a literatura dziecięca zaczęła się uwalniać się od natrętnego moralizatorstwa i natarczywego dydaktyzmu. W zapomnienie odeszły utwory, w których cienka osłona beletryzacji z trudem skrywała edukacyjne treści; w twórczości dla dzieci zaczęto szukać nowych rozwiązań, a przychylność młodego czytelnika i jego oczekiwania stały się dla twórców jednym z najważniejszych wyznaczników.

Pośród coraz bardziej obfitej i zróżnicowanej produkcji wydawniczej, to zwłaszcza książka popularnonaukowa stała się obszarem największych innowacji. Należały do nich przede wszystkim uprzywilejowanie ilustracji na równi z tekstem, które doprowadziło do ekspansji edukacyjnej książki obrazkowej, wdrażanie elementów aktywizujących młodego czytelnika i znaczne poszerzenie zakresu poruszanych zagadnień. Pierwsze symptomy zmian przyniósł przełom XIX i XX wieku. To wtedy właśnie ilustracja, spełniająca dotąd wobec tekstu jedynie służebną rolę, zaczęła wysuwać się na równorzędne, a czasem wręcz pierwszorzędne miejsce, nierzadko prze-

sądząc o ostatecznym sukcesie dzieła¹¹⁷. Zaczęto poszukiwać nowych środków wyrazu, nowego stylu; obok nastawienia realistycznego, wyraźny był trend ku ilustracji malarskiej, panoramicznej, a także humorystycznej lub quasi-komiksowej.

Przełom stuleci i początek XX wieku przyniosły znaczny rozwój bogato ilustrowanych wydawnictw informacyjno-edukacyjnych dla najmłodszych. Mowa tu o słowniczkach i książkach obrazkowych (franc. *imagiers* oraz *album*), które po dzień dzisiejszy są bardzo rozpowszechnioną formą książki dla jeszcze nieczytających dzieci¹¹⁸. Wiele z nich wyróżniało się szczególnie staranną oprawą graficzną, jak choćby *Le Premier Livre des bébés* Christiana Vottelera (Bernardin Béchet et fils, ok. 1900 r., Pierwsza książka dla niemowląt) składająca się z 16 kartonowych plansz z litografowanymi, realistycznymi wyobrażeniami roślin i zwierząt¹¹⁹. Bardzo popularny był też cykl edukacyjnych książeczek *Mon histoire de...* przedszkolanki Henriette-Suzanne Brès. Publikowany przez Hachette w latach 1894–1904 obejmował cztery tytuły poświęcone elementarnym zagadnieniom z historii, przyrody, geografii i religii. Ogromną zaletą tych książeczek był prosty tekst i liczne czarno-białe oraz kolorowe ilustracje (te ostatnie umieszczone były na planszach), wśród których z realistycznymi obrazkami wiernie oddającymi opisywaną rzeczywistość sąsiedowały rysunki o charakterze karykaturalnym i żartobliwym (por. il. 10a,b). W przedmowie do dziełek autorka zwracała się do swych małych czytelników, obiecując im ciekawą zabawę i mnóstwo pożytecznych wiadomości, a także do ich mam, prosząc je o niezbędną w tego typu lekturze pomoc i matczyne komentarze.

Daleko idące zmiany zaobserwować też można było w stylu ilustrowania książek dla starszych dzieci. Dotyczyło to głównie oferty z zakre-

¹¹⁷ W przypadku książek literackich zjawisko to miało miejsce wcześniej, bo w połowie XIX wieku, kiedy to powstał *Struwwelpeter* Heinricha Hoffmana (pol. *Staś Straszdyło*, franc. *Pierre l'Ebouriffé*, pierwsze wyd. Hachette 1960), a na gruncie francuskim seria książeczek o panience Lili znana też pod nazwą „Albums Stahl” (zapoczątkowana tytułem *La Journée de Mademoiselle Lili*, Hetzel 1862) z tekstem P.-J. Stahla (pseud. P.-J. Hetzela) i ilustracjami Lorenza Froelicha. Por. I. Nières-Chervel, *Album* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 15.

¹¹⁸ Pierwowzorem dla tego typu publikacji były z pewnością abecadniki tematyczne, które masowo publikowano przez cały XIX wiek, oraz plansze metodyczne i książeczki związane z wdrażaniem do programów szkolnych w latach 80. XIX wieku nowatorskiej metody nauczania elementarnego opartej na wizualizacji tzw. nauki o rzeczach.

¹¹⁹ Jedną z plansz tego słowniczka dostępna jest na stronach wystawy wirtualnej *Babar, Harry Potter & Cie. Livres d'enfants d'hier et d'aujourd'hui* Biblioteki Narodowej Francji: http://expositions.bnf.fr/livres-enfants/grand/078_19.htm [dostęp: 28.03.2018].

su historii i przyrody. Jednym z pierwszych i najbardziej udanych dzieł, w których materiał graficzny nie tylko uzupełniał tekst, ale współlistniał z nim na zasadzie równorzędności, była epicka historia Francji Georges'a Montorgueila i Joba opublikowana w ostatnim pięcioleciu XIX wieku (więcej zob. w rozdz. 1 i Słowniku ważniejszych nazw własnych oraz tytułów serii). Ogromny sukces tego tytułu sprawił, że znalazł on licznych naśladowców, a ilustracja historyczna dla dzieci zaczęła święcić triumfy. W późniejszym czasie do najpopularniejszych twórców, którym udało się nadać tego typu publikacjom odrębny, indywidualny styl, należeli m.in.: Hansi, autor naiwnych w stylu, sentymentalnych ilustracji uosabiających tradycyjną wizję francuskiej Alzacji (*L'Histoire d'Alsace racontée aux petits enfants...*, H. Floury 1912, Historia Alzacji opowiedziana małym dzieciom) oraz Marcel Jeanjean, pilot, bohater I wojny światowej, od 1928 r. oficjalny grafik Ministerstwa Sił Powietrznych, autor rysunków w stylu komiksowym (*Sous les cocardes. Scènes de l'aviation militaire*, Hachette 1919, Pod znakiem flagi. Sceny z [życia] lotnictwa wojskowego). Podobne tendencje można było zaobserwować w ilustracji przyrodniczej, którą na wyżyny artystyzmu wyniósł Benjamin Rabier, autor książek i komiksów, znany głównie z celnych rysunków zwierząt. Do historii przeszedł przede wszystkim jego *Le Buffon choisi...* (Buffon w wyborze) opublikowany po raz pierwszy w 1913 r. przez wydawnictwo Garnier frères. Tytuł ten do dnia dzisiejszego jest jednym z najsłynniejszych wydań Buffona i przykładem udanej zabawy konwencjami, bowiem pogodne humorystyczno-realistyczne rysunki Rabiera uzupełniają tutaj poważny tekst pochodzący z *Buffon des familles* z 1866 r. (zob. il. 11). Jednym z najlepszych kontynuatorów tego nurtu był Félix Lorioux, który również zasłynął m.in. z oryginalnych i żartobliwych ilustracji do Buffona dla dzieci w opracowaniu Bérnarda Roya (*Buffon des enfants*, cz. 1, *Les Oiseaux de chez nous*, cz. 2, *Les Insectes de chez nous*, Delagrave 1943–1945).

Dwudziestolecie międzywojenne – w poszukiwaniu nowej formy

Okres dwudziestolecia międzywojennego to czas kształtowania się podwalin współczesnej książki dla dzieci, związany z rozprzestrzenianiem się nowych prądów w pedagogice i istotnymi przetasowaniami na francuskim rynku wydawniczym. Przez cały czas dominowali wprawdzie najważniejsi XIX-wieczni wydawcy książki dziecięcej, przede wszystkim Hachette, Mame, Larousse oraz Nathan, ale z pejzażu wydawniczego zniknęło ambitne wydawnictwo P.-J. Hetzela wykupione w 1914 r. przez

Hachette, a jego miejsce zaczęli zajmować kolejni wizjonerzy i reformatorzy książki dziecięcej. Rzeczywista odnowa rynku nastąpiła w latach 30. XX wieku wraz z otwarciem się na książkę dla najmłodszych dwóch przyszłych potentatów tego sektora, firm Flammarion oraz Gallimard, a także powstaniem ambitnego wydawnictwa Éditions Bourrelhier. To ostatnie zostało założone w 1931 r. przez Michela Bourreliera, którego zasługą było ponadto ufundowanie trzy lata później nagrody Prix Jeunesse, uważanej dzisiaj za poprzedniczkę współczesnych francuskich nagród w dziedzinie literatury dziecięco-młodzieżowej.

W tym też właśnie okresie nastąpił rozkwit ustandaryzowanej produkcji wydawniczej, czego najlepszym wyrazem są serie wydawnicze obejmujące książki o podobnych cechach gatunkowych i jednolitym wyglądzie. Symbolicznym wyrazem tych przemian było stopniowe odchodzenie od stosowania w ich tytułach określenia „biblioteczka” na rzecz wyrażenia „seria” (franc. *collection*) albo określenia gatunku czy też tematyki proponowanych tekstów (baśnie, legendy, opowiadania o zwierzętach itp., np. „Contes et légendes de tous les pays”, Nathan czy „Le Roman des bêtes”, Père Castor-Flammarion). W efekcie doszło też wówczas do wyraźnego podziału na serie literackie i popularnonaukowe. Od tego momentu, zwłaszcza w odniesieniu do serii popularnonaukowej – to już nie tyle autor czy dzieło, ile przede wszystkim seria wydawnicza stawała się wizytówką wydawcy i proponowanej przez niego oferty.

Do największych osiągnięć dwudziestolecia międzywojennego należało również stopniowe kształtowanie się ogólnodostępnych instytucji mających wpływ na czytelnictwo i wybory lekturowe młodego pokolenia, zwłaszcza sieci bibliotek publicznych z oddziałami dla młodych czytelników¹²⁰. Na tym tle wyróżniała się przede wszystkim pierwsza francuska biblioteka wyłącznie dla dzieci – L'Heure joyeuse (zał. w 1924 r. w Paryżu), która stała się ważnym krajowym centrum promocji książki i czytelnictwa dziecięcego. W ślad za tym rodziła się profesjonalna krytyka w dziedzinie literatury dziecięcej¹²¹, której najbardziej znanym przedstawicielem

¹²⁰ Największą rolę w tym dziele odegrał Comité américain pour les régions dévastées de la France (American Committee for Devastated France, CARD) – stowarzyszenie wolontariuszy niosące pomoc Francji zniszczonej podczas I wojny światowej. Jednym z jego najtrwalszych dzieł było założenie w kilku departamentach Francji nowoczesnych bibliotek opartych na wzorcu amerykańskich bibliotek publicznych, których wyróżnikiem było m.in. posiadanie sekcji dziecięcych. L. Léveillé, *Fascinations étrangères et naissance de la lecture publique*, w: *Histoire des bibliothèques françaises*, vol. 4, *Les Bibliothèques au XXe siècle: 1914–1990*, dir. M. Poulain, Paris 1992, s. 154–177.

¹²¹ W 1923 r. opublikowano we Francji pierwszą rozprawę doktorską na temat literatury dziecięcej: Marie-Thérèse Latzarus, *La Littérature enfantine en France dans la seconde moitié du XIXe siècle* (wyd. Presses universitaires de France).

był Paul Hazard, profesor Collège de France, autor słynnej rozprawy *Les Livres, les Enfants et les Hommes* (1932, pol. *Książki, dzieci i dorośli*, 1963), gorący orędownik praw dziecka do odczuwania literackich emocji i pierwszy przewodniczący jury nagrody M. Bourreliera¹²².

Na formę i tematykę książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży największy wpływ miały w tym okresie poszukiwanie atrakcyjnych rozwiązań w zakresie ilustracji (w tym upowszechnienie się fotografii) oraz nowe kierunki w pedagogice, które pojawiły się w początkach XX wieku. Za sprawą teorii nowego wychowania (franc. *éducation nouvelle*), której największym propagatorem we Francji był Célestin Freinet¹²³, upowszechniło się zaufanie w możliwości twórcze i intelektualne dzieci i dokonał się zwrot ku ich zainteresowaniom. Od tego momentu zdobywanie wiedzy miało się dokonywać poprzez nieustającą, kreatywną zabawę, zmysł obserwacji i umiejętności dedukcji. Zaowocowało to ukształtowaniem nowego typu piśmiennictwa – książek obrazkowych z pogranicza literackiej fikcji i popularyzacji wiedzy, a także książek aktywizujących – zeszytów ćwiczeń i prac manualnych. Tym samym nastąpiło ostateczne ugruntowanie pozycji ilustracji jako integralnego komponentu książki edukacyjnej.

Ogromnym entuzjastą pedagogicznych koncepcji propagowanych przez ruch nowego wychowania był Paul Faucher, twórca kolekcji „Albums du Père Castor” w wydawnictwie Flammarion. Bazując na własnych doświadczeniach księgarza i wydawcy oraz ustaleniach współczesnej psychologii dziecka wcielił w życie i spopularyzował we Francji nowatorską wizję książki dla najmłodszych, całkowicie odmienną od dominujących koncepcji XIX-wiecznych. Przede wszystkim jego publikacje miały być niedrogie, a przez to dostępne dla wszystkich, poręczne i funkcjonalne. Z tego powodu Faucher zrezygnował z twardej oprawy oraz licznych niepotrzebnych zdobień. Jego książki cechował ponadto nietypowy format zbliżony do kwadratu (z reguły 23 × 21 cm), dzięki któremu na stronie

¹²² J. Perrot, *Paul Hazard* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 454.

¹²³ C. Freinet (1896–1966), psycholog, pedagog, w latach 1934–1935 założył eksperymentalną szkołę w Venice, która stała się centrum ruchu Nowoczesnej Szkoły Francuskiej. Ostro krytykował stan ówczesnych podręczników szkolnych, które uznawał za nieadekwatne do rzeczywistych potrzeb dzieci. W 1932 r. zainicjował wydawanie periodyku pn. „Bibliothèque de travail”, który obejmował zeszyty monograficzne poświęcone różnym zagadnieniom, w większości związanym z życiem codziennym i aspektami praktycznymi, np. historia kolei, poczty, funkcjonowanie fabryki itp. Broszury zawierały krótkie i przystępne teksty, które redagowano w szkole Freineta przy czynnym udziale uczniów. Pierwsze numery czasopisma z lat 1932–1975 zostały zdigitalizowane i udostępnione przez L’Institut Coopératif de l’École Moderne–Pédagogie Freinet): <https://www.icem-pedagogie-freinet.org/archives/bt> [dostęp: 12.03.2018].

z łatwością mieścił się tekst i ilustracje, oraz mała objętość (od 16 do około 40 stron), która z kolei pozwalała na zastosowanie oprawy zeszytowej łączącej poszczególne arkusze za pomocą zszywek. Taką książką z łatwością mogło się posługiwać każde dziecko, bez trudu rozkładając ją w sposób, który umożliwia dokładne przeanalizowanie rozkładówki, co jest szczególnie ważne w przypadku publikacji dla najmłodszych oraz książek edukacyjnych. Jeżeli dodamy do tego doskonale zharmonizowanie ilustracji z tekstem, współistnienie licznych elementów aktywizujących oraz wyczuwanie potrzeb lekturowych i edukacyjnych młodego czytelnika, otrzymamy już prototyp idealnej, nowoczesnej książki dla dziecka, całkowicie różnej od swoich wcześniejszych pierwowzorów.

Pierwszymi publikacjami, w których Faucher zastosował tę wizję, był cykl książek aktywizujących zawierających rozmaite zadania i zabawy związane z ćwiczeniem zmysłu obserwacji, dedukcji, zapamiętywania i zręczności. Były to nowoczesne poradniki prac artystycznych i manualnych, zawierające modele masek, papierowych witraży, origami. Należały do nich m.in. ilustrowane przez Nathalie Parain *Je découpe* (Wycinam) oraz *Je fais mes masques* (Robię maski; oba wydane w 1931 r. przez wydawnictwo Flammarion), a także wiele innych. Co ciekawe, z chęci nieustannej aktywizacji dziecka do kreatywnego działania wziął się pseudonim Paula Fauchera – Père Castor (Ojciec Bóbr), zwierzę to jest bowiem symbolem pomysłowego, nieustrudzonego konstruktora¹²⁴.

W 1934 r. Faucher zainicjował pionierską serię „Le Roman des bêtes” (Opowiadanie o zwierzętach), która po dzień dzisiejszy uznawana jest za wzorcowy przykład cyklu zrecznie łączącego walory literackie z funkcją poznawczą. W jej ramach do 1939 r. ukazało się osiem książek dla dzieci w wieku od 6 do 9 lat z tekstami Lidy (właśc. Lidy Durdikovej) i ilustracjami awangardowego rosyjskiego grafika Teodora Rożankowskiego (franc. Feodor Rojankovsky albo Rojan). Wszystkie opowiadania oparte były na podobnym schemacie, ich bohaterem było młode zwierzę (wiewiórka, niedźwiedź, zając itp.) ukazane w naturalnym środowisku. Lida posłużyła się tu antropomorfizacją, obdarzając zwierzęta typowo dziecięcymi cechami, w tym uczuciowością i skłonnością do zabawy. Stworzyła nastrojowe historyjki niepozbawione przy tym naukowej prawdy i wielu konkretnych informacji na temat potrzeb czy zachowań poszczególnych gatunków, a także specyfiki miejsca ich zamieszkania i rytmu cykliów życiowych. Podstawowym źródłem wiedzy były jednak w tym przypad-

¹²⁴ Na podstawie haseł: *Paul Faucher* (aut. M. Defourny, s. 353–354); *Flammarion* (aut. A. Renonciat, s. 366–367) oraz *Père Castor* (aut. M. Defourny, s. 729–730), w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., a także M. Soriano, *Sur la piste du Père Castor*, „Enfance” 1967, vol. 20, n° 3–4, s. 233–240. Artykuł dostępny również w Internecie w portalu Persée.

ku realistyczne rysunki Rojana tworzące wraz z tekstem nierozzerwalną całość zarówno z merytorycznego, jak i edytorskiego punktu widzenia. Bliższa analiza ilustracji w poszczególnych tytułach „Le Roman des bêtes” ukazuje nowatorskie rozwiązania graficzne i typograficzne, niestosowane dotychczas w dziecięcych książeczkach. Po pierwsze wyraźna jest tu troska o to, aby obie strony na rozwarciu stanowiły jedną całość. Po wtóre rysunki pokazują zwierzęta w ruchu i w naturalnym otoczeniu, co wzmacnia uwagę dziecka, a syntetyczne obrazkowe tabele, mapki i plany pomagają mu sklasyfikować i nazwać nieznanne zjawiska (zob. il. 12a,b). Podobny sposób ilustrowania książek edukacyjnych stał się powszechny po II wojnie światowej. Ciekawym zabiegiem ilustratora, który P. Faucher wykorzystał później w serii „Le Montreur d’images” (dosł. Pokazywacz obrazów), było też pokazanie zjawiska w poszczególnych fazach jego rozwoju, „klatka po klatce”, jak w filmie (np. w *Quipic le hérisson*, 1937, w ten sposób przedstawiono wzrastanie fasoli – od kielka do dojrzałego ziarna)¹²⁵.

Sam Faucher nazywał owe opowiadki – zgodnie z ówczesną terminologią – *album-livres*¹²⁶, podkreślając przy tym równowagę dwóch podstawowych komponentów tego dzieła – tekstu i ilustracji. Dzisiaj książeczki te określa się we francuskiej literaturze przedmiotu jako *albums documentaires*¹²⁷ (co dobrze oddaje tłumaczenie: popularnonaukowa/edukacyjna książka obrazkowa), ewentualnie *roman* lub *fiction documentaire*¹²⁸ (opowieści, beletryzacje popularnonaukowe), wskazując z kolei na wagę zawartego w nich pierwiastka edukacyjnego. Uważa się bowiem, że ich wpływ zaznaczył się nie tylko w obrębie rozwoju książki obrazkowej, ale przede wszystkim właśnie w zakresie ewolucji książki popularnonaukowej¹²⁹. Po II wojnie światowej seria „Le Roman des bêtes” została wznowiona w odmiennym składzie autorskim.

Na podobnym koncepcie oparło jedną ze swoich pierwszych serii wydawniczych dla młodych czytelników wydawnictwo Gallimard. „Albums du gai savoir”, bo o niej mowa, zainicjowana w 1935 r., kierowana była do dzieci w wieku od 8 do 12 lat¹³⁰. Podobnie jak publikacje Paula Fau-

¹²⁵ Wiecej na ten temat: C. Delbard, *Grandir dans l’enthousiasme avec le Roman des bêtes*, „Strenæ” 2013, n° 6, URL: <http://strenae.revues.org/1312> [dostęp: 02.07.2017].

¹²⁶ Za: Ibidem.

¹²⁷ M. Defourny, *De quelques albums qui ont aidé les enfants à découvrir le monde et à réfléchir*, op. cit., s. 20.

¹²⁸ C. Delbard, *Grandir dans l’enthousiasme avec le Roman des bêtes*, op. cit.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Była to zresztą seria konkurencyjna w stosunku do „Romans des bêtes”. Co ciekawe, w 1930 r. Gallimard odmówił przyjęcia do realizacji projektu Paula Fauchera, który w ten sposób trafił do Flammariona. J.-C. Le Dro, *Gallimard* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 397.

chera, były to książeczki o niewielkiej objętości (do 32 stron) i dużych, zróżnicowanych formatach. Określenie „wesoła wiedza” zawarte w tytule serii w oczywisty sposób nawiązywało do panujących trendów pedagogicznych. Według wydawcy były to książeczki, które w atrakcyjnej, bogato ilustrowanej formie podejmowały tematykę z nauk ścisłych i historii¹³¹. Jednym z ciekawszych tytułów wydanych w ramach tej serii była gawęda przyrodnicza *L'Œuf magique*, obejmująca opowieści o cyklu biologicznym i jajach różnych gatunków zwierząt, ptaków, gadów, płazów, owadów. Jej autorką była Rose Celli (1895–1982, właśc. Rose Brua), była współpracowniczka P. Fauchera i autorka niektórych książek z kolekcji Père Castor.

Odmienne kształtowała się popularnonaukowa oferta wydawnicza dla dzieci starszych i młodzieży, jej rozwój bowiem zdominowała fotografia¹³². Ten rodzaj ilustracji był już szeroko stosowany w seriach monografii tematycznych adresowanych do tzw. szerokiej publiczności, m.in. w „La Nature en images” (1910) Larousse’a lub „L’Encyclopédie par l’image” (1924) Hachette. Serie te wyróżniała nowoczesna na – owe czasy makieta, z występującymi niemal na każdej stronie licznymi fotografiami wlamywanymi w tekst. Jedną z pierwszych tego typu serii kierowanych intencjonalnie do młodocianych czytelników była „La Joie de connaître” zainicjowana w 1935 r. przez Michela Bourreliera. Jej celem w opinii wydawcy i zgodnie z tytułem, który – podobnie jak tytuł wspomnianej wyżej serii Gallimarda – nawiązywał do „radości poznawania”, było „obudzić ciekawość młodzieży, zachwycić i zainteresować cudami natury oraz dziełem człowieka”¹³³. Zgodnie z tym założeniem poszczególne tomy obejmowały szeroką problematykę z nauk społecznych, ścisłych i stosowanych, historii i geografii, choć podejmowano głównie te zagadnienia, które szczególnie fascynowały młode pokolenia: dzikie zwierzęta, prehistoria, lotnictwo, mechanika pojazdów. Teksty, mimo że odznaczały się przystępnym stylem, nie były pozbawione aktualnych informacji i fachowego słownictwa. Wydawca dbał bowiem o wysoki poziom merytoryczny i zapraszał do współpracy najlepszych ówczesnych specjalistów, np. André Demaisona, wybitnego znawcę przyrody i kultury Afryki, który opublikował w tej serii dwa tytuły *La Vie privée des bêtes sauvages* (1935, Prywatne życie dzikich zwierząt) oraz *La Vie des Noirs d’Afrique* (1936, Życie Murzynów z Afryki). Seria przetrwała do 1958 r.

¹³¹ Informacja z katalogu wydawcy. Dostępny w WWW: <http://www.gallimard.fr/> [dostęp: 26.03.2018].

¹³² Na fotografii bazował też młodzieżowy periodyk „Qui? Pourquoi? Comment?” Larousse’a będący rodzajem czasopisma popularnonaukowego i cyklicznej encyklopedii w zeszytach do kolekcjonowania. Ukazywał się w latach 1914–1919 i ogółem objął ponad cztery tysiące stron oraz około pięciu tysięcy zdjęć. A. Renonciat, *Larousse* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 571.

¹³³ G. Leguem, *Les livres scientifiques au XXe siècle*, w: *Livres d’enfance, livres de France*, op. cit., s. 127.

Okres dwudziestolecia międzywojennego zapisał się w dziejach książki popularnonaukowej innowacyjnymi rozwiązaniami w zakresie form wypowiedzi i edytorskiego kształtu dzieła, w którym ilustracje (w tym fotografie) tworzyły wraz z tekstem spójną, harmonijnie zaplanowaną całość. Książek tego typu wydawano jednak stosunkowo niewiele, produkcję dla dzieci i młodzieży zdominowała bowiem literatura piękna, i to zresztą głównie w formie reedycji klasycznych powieści. Z ciekawszych przykładów serii edukacyjnych dla młodszych dzieci, obok „Le Romans des bêtes” Flammariona i „Albums du gai savoir” Gallimarda, wymienić można jedynie niewielki cykl „Les Albums du petit mécano” (Hachette 1930) poświęcony mechanice pojazdów i wyróżniający się zabawnymi, komiksowymi ilustracjami¹³⁴; dla starszych dzieci i młodzieży z kolei – tradycyjną z punktu widzenia formy i tematyki serię „La Découverte du monde” Gallimarda obejmującą monografie o wielkich odkryciach geograficznych. Ostatecznie w 1939 r. Jeanne Cappe, założycielka belgijskiego czasopisma „Littérature de jeunesse”, skonstatowała bezlitośnie, że rubryka „gai-savoir”, w której opisywano w tym piśmie książki o treściach poznawczych, „proponuje zwyczajnie nędzny towar”¹³⁵. Na zwiększenie zainteresowania wydawców i odbiorców tym sektorem trzeba było więc poczekać do końca II wojny światowej.

Po II wojnie światowej – eksplozja form, gatunków, tematów

Okres po 1945 r. przyniósł w dziedzinie edytorstwa książki dla dzieci i młodzieży, podobnie jak w przypadku całego ruchu wydawniczego, szereg radykalnych zmian związanych przede wszystkim z profesjonalizacją i modernizacją procesów wydawniczych, sukcesywnym wchodzeniem na rynek nowych podmiotów, wreszcie zjawiskami globalizacji oraz ekspansji nowoczesnych mediów. Już w ostatnich latach wojny i tuż po jej zakończeniu obok dotychczasowych potentatów francuskiego rynku

¹³⁴ Obejmował zaledwie dwa tytuły: *L'auto* oraz *L'avion* (oprac. i il. Garun[Garcin?]-Jo). Pierwszy wprowadzał młodego czytelnika „w sekrety mechaniki” samochodów, kolejny – samolotów. Oba ukazały się w dużym formacie (in quarto, ok. 28 × 22 cm) i niewielkiej objętości 32 stron, z trzykolorowymi, czarno-niebiesko-czerwonymi ilustracjami.

¹³⁵ M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980. Stratégies et discours des éditeurs*, Villeurbanne 2004, s. 232. Nisko jednak oceniano wartość całej ówczesnej francuskiej produkcji wydawniczej dla dzieci. Zob. też N. Paprocka, *Sto lat przekładów dla dzieci i młodzieży w Polsce. Francuska literatura dla młodych czytelników, jej polscy wydawcy i ich strategie (1918–2014)*, Kraków 2018, s. 94–97.

wydawniczego – firm Hachette, Nathan, Larousse, Flammarion – zaczęły powstawać nowe przedsiębiorstwa, proponujące ofertę na wskroś odmienną od znanej do tej pory. Należały do nich: Fleurus (zał. 1944), Éditions Cocorico (obecnie Deux Coqs d'Or, 1949), Lito (1951), Hemma (1956) i inne. Największym novum tego okresu była książka masowa, zwłaszcza poczytne serie powieściowe dla młodzieży i ilustrowane historyjki z bohaterami dziecięcej popkultury zazwyczaj tłumaczone z języka angielskiego. W kolejnych dekadach, w opozycji do tych nurtów, zaczęła się kształtować niszowa wizja książki dla dzieci otwartej na najnowsze prądy artystyczne oraz trudne, a nawet bulwersujące tematy. Trend ten, zapoczątkowany przez wizjonerów François Ruy-Vidala (freelancer, redaktor naczelny Grasset Jeunesse w latach 1973–1976) i Christiana Bruela (wyd. *Le Sourire qui mord*) kontynuują obecnie przede wszystkim ambitne niezależne wydawnictwa, w większości powstałe w okolicach lat 90. ubiegłego lub w początkach kolejnego stulecia (*Les Trois Ourses*, *Le Poisson soluble*, *Memo*, *Rue du Monde*, *Sarbacane*, *Thierry Magnier* itp.). Do przełomowych momentów w dziejach francuskiego edytorstwa dla dzieci i młodzieży zalicza się ponadto powstanie w połowie lat 60. wydawnictwa *L'École des loisirs*, obecnie niekwestionowanego lidera w dziedzinie książki obrazkowej (również edukacyjnej), oraz w 1972 r. oddziału dziecięcego w wydawnictwie Gallimard, pod oficjalną nazwą Gallimard Jeunesse. W kolejnych latach takie oddziały zaczęła zakładać większość wielkich domów wydawniczych, Albin Michel, Didier, Seuil, Grasset itp. Do największych sukcesów komercyjnych ostatniej dekady XX wieku należało natomiast powstanie oddziału wydawnictwa Presses de la cité – Pocket jeunesse (1994), sprofilowanego na dziecięcą beletrystykę w kieszonkowych formatach produkowaną w ogromnej liczbie egzemplarzy, oraz wydawnictwa La Martinière Jeunesse (1995), które należy obecnie do najważniejszych wydawców specjalizujących się w edycji książek dla młodzieży, zarówno z literatury pięknej, jak i popularnonaukowej (dane statystyczne odnośnie do współczesnego francuskiego rynku wydawniczego zob. cz. II, rozdz. 3)¹³⁶.

Oprócz intensywnego rozwoju rynku i sukcesywnego pojawiania się nowych podmiotów najważniejszym czynnikiem wpływającym na kształt produkcji wydawniczej dla dzieci stało się po 1945 r. umiędzynarodowienie tego sektora. Wiązało się to z otwarciem wydawców na zagraniczne rynki i zaowocowało nabywaniem i sprzedawaniem na niespotykaną dotąd skalę praw autorskich do tłumaczeń, zakupem i sprzedażą licencji

¹³⁶ Na podstawie: M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., passim oraz J. Perrot, *Histoire de l'édition pour la jeunesse* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 497–482 (ustęp pt. *L'édition de 1945 à nos jours: de la rénovation nationale à la mondialisation*).

wydawniczych, a nawet międzynarodowymi koedycjami. Sprzyjała temu oczywiście integracyjna polityka zagraniczna krajów Zachodu, olbrzymi postęp w dziedzinie komunikacji, a także powstanie w 1964 r. targów książki dla dzieci w Bolonii, które stały się najważniejszym terenem międzynarodowych kontaktów branżowych.

Wraz ze wzmożonym ruchem wydawniczym intensywnie rozwijała się krytyka i promocja książki dziecięco-młodzieżowej. W 1963 r. powstało stowarzyszenie *La Joie par les livres* – najważniejszy francuski ośrodek inicjowania i propagowania badań nad literaturą dziecięcą, który dał początek Narodowemu Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży (*Centre national de la littérature pour la jeunesse*), działającemu od 2008 r. w strukturach Biblioteki Narodowej Francji). W 1965 r. pod jego auspicjami zaczął się ukazywać periodyk poświęcony w całości problematyce literatury dziecięcej, początkowo w formie bibliografii analitycznej pt. „*Bulletin d’analyse de livres pour enfants*”, a od 1976 r. pod zmienionym tytułem – „*La Revue des livres pour enfants*” jako czasopismo obejmujące, oprócz krytyki bieżącej produkcji wydawniczej dla dzieci, również krótkie artykuły naukowe. Systematyczny udział w promocji książki dla dzieci i młodzieży miały i mają też biblioteki publiczne oraz szkolne (w gimnazjach i liceach tzw. centra dokumentacji i informacji, *centres de documentation et d’information*, popularnie zwane CDI). Nie sposób pominąć w tym kontekście znaczenia licznych targów książki odbywających się w wielu mniejszych i większych miejscowościach Francji oraz szeregu nagród przyznawanych przez rozmaite organizacje w najróżniejszych dziedzinach twórczości literackiej dla dzieci (więcej na ten temat zob. cz. II, rozdz. 4).

W rozwoju książki popularnonaukowej po 1945 r. dość precyzyjnie wyodrębnić można dwa etapy. Pierwszy, od końca II wojny światowej do schyłku lat 70. XX wieku, to przede wszystkim okres silnych wpływów zagranicznej oferty na kształt francuskiej produkcji, a także czas otwarcia się twórców książki dla dzieci na problematykę obcych kultur. Kolejny – od początku lat 80. XX wieku po czasy współczesne, to intensywny okres kształtowania się rodzimej oferty popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży, związany przede wszystkim z edycją rozbudowanych kolekcji wydawniczych obejmujących coraz większy zasięg czytelniczy oraz podejmowaniem międzynarodowych koedycji.

Od 1945 do początku lat 80. – nowe pomysły zza Atlantyku

W stosunku do wcześniejszego okresu już pierwsze lata powojenne przyniosły zwiększone zainteresowanie wydawców i odbiorców publikacjami popularnonaukowymi. Ten nagły zwrot związany był z potrzeba-

mi dynamicznie rozwijającego się społeczeństwa – z wydłużeniem czasu trwania edukacji obowiązkowej i wzrostem poziomu wykształcenia oraz przede wszystkim, jak to ówczesznie podkreślano, z dążeniem jednostek do awansu społecznego¹³⁷. Raoul Dubois, założyciel Centre de recherche et d'information sur la littérature pour la jeunesse (Centrum Badań i Informacji nt. Literatury dla Dzieci i Młodzieży, Orléans 1965), skonstatował w 1965 r., że wśród oczekiwań lekturowych młodych czytelników wyrażone jest zapotrzebowanie na wiarygodne i precyzyjne informacje związane z koniecznością samokształcenia i potrzebami edukacji formalnej¹³⁸. Nie bez znaczenia w tym kontekście był również intensywny rozwój środków masowego przekazu, zwłaszcza – od 1949 roku – telewizji, który przyczynił się do wzrostu znaczenia wizualnych form przekazu informacji.

Najważniejszym zjawiskiem pierwszych dekad powojennych było wejście na francuski rynek zagranicznej książki popularnonaukowej, całkowicie odmiennej od produkcji rodzimej, bo wyróżniającej się dominującą nad pozostałymi elementami warstwą graficzną. Jednym z pierwszych wydawców, którzy nawiązali międzynarodowe kontakty, był Nathan. Już w 1945 r. zainicjował on serię „Collection du Vieux chamois” obejmującą znaczną część tytułów z nowatorskiej graficznie, wielotematycznej brytyjskiej serii popularnonaukowej „Puffin Picture Book”. W jej ramach ukazał się szereg mini-monografii poświęconych głównie zagadnieniom przyrody i techniki. Książki wydawane w podłużnym formacie i miękkich okładkach cechowała bogata szata graficzna składająca się całostronicowych kolorowych rysunków i efektywnie opisanych schematów, których nieodłącznym elementem była ikonografika składająca się z różnorodnych linii i strzałek, a także piktogramów. W ten sposób obrazowano różnorodne procesy, np. cykl produkcyjny węgla (zob. il. 13). Od połowy lat 50. francuskim czytelnikom znana też była radziecka książka popularnonaukowa wprowadzana na francuski rynek głównie przez komunistyczne wydawnictwo La Farandole¹³⁹.

¹³⁷ W 1962 r. na łamach czasopisma „Littérature de jeunesse” pisano: „Trzeba widzieć [w tym nagłym entuzjazmie] pewien symptom zmian i znak naszych czasów. (...) Odeszły czasy, w których wykształcony człowiek mógł powiedzieć: *Nie szukam w książkach nic, jak jeno ucieśniej a przyzwoitej zabawy* (Montaigne). Od teraz kultura jest postrzegana jako środek awansu społecznego”. M. Vérot, *Connaissance et bon usage des livres de Gai-Savoir*, „Littérature de jeunesse”, mars 1962, s. 3. Cyt. za: M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 232–233.

¹³⁸ Cyt. za: ibidem, s. 233 (oryg.: R. Dubois, *Où en est la littérature pour enfants et adolescents?* „Vers l'éducation nouvelle” 1965, n° 196, s. 16).

¹³⁹ Niektóre książki popularnonaukowe tłumaczone z języka rosyjskiego były oczywiście znane we Francji już w czasie dwudziestolecia międzywojennego. Należały do nich zwłaszcza publikacje M. Il'ina.

Największy rezonans wywoła jednak masowa amerykańska książka edukacyjna. Boom na tę ofertę rozpoczął się z początkiem lat 50. od serii pod nazwą „Un grand livre d'or” (ang. „Golden Books”) publikowanej przez Éditions Cocorico (od 1957 Deux Coqs d'Or)¹⁴⁰ na licencji Simon and Schuster. Były to jaskrawo ilustrowane tomiki adresowane do początkujących czytelników, wydawane w dużym formacie, o wysokości grzbietu powyżej 30 cm, i niewielkiej objętości, od 16 do 100 stron. Posiadały kolorową, kartonową, błyszczącą okładkę oraz olbrzymie ilustracje i bardzo niewielką ilość tekstu. Pierwszy z wydanych tytułów – *Le Grand livre des animaux* (1951, Wielka księga zwierząt) – był ilustrowany przez dawnego twórcę „Les Romans des bêtes” Teodora Rożankowskiego, który w 1940 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Zaraz po tym francuski rynek wręcz zalała fala kolejnych tytułów serii obejmujących „wielkie księgi psów, kotów, ciężarówek, samolotów” itp., a także słowniki i encyklopedie, np. *Mon grand dictionnaire* (1953) czy *Encyclopédie pour garçons et filles* (1953). Wnet też podobnych kontaktów szukać zaczęli kolejni wydawcy, np. Éditions Gautier-Languereau nawiązały współpracę z Grosset & Dunlap, czego efektem było wydanie w 1954 r. dwóch bestsellerowych tytułów: *Le Grand livre des cow-boys* i *Le Grand livre des Indiens* (z tekstem i ilustracjami S.E. Fletchera), po których szybko nastąpiły kolejne. Obie pozycje były adresowane do dzieci w wieku od 8 do 12 lat i zawierały obejmujące całą rozkładówkę, panoramiczne, intensywnie kolorowe ilustracje. Podobne tytuły na amerykańskich licencjach wydawało również Hachette. Publikacje te wywoływały dziecięcy zachwyt, operując krzykliwym stylem intensywnie rozwijającej się w tym okresie reklamy. Ze względu na dużą atrakcyjność wizualną szybko stały się synonimem luksusu i prestiżowym prezentem gwiazdkowym lub noworocznym, toteż oferta ta promowana była przez wydawców przede wszystkim w okresie świątecznym¹⁴¹.

Ogromny sukces zagranicznych publikacji popularnonaukowych natychmiast spowodował zainteresowanie tego typu książką francuskich twórców. Rodzimy odpowiednik amerykańskich serii jako jedno z pierwszych wypuściło wydawnictwo Hachette, publikując w latach 1954–1965 „Encyclopédie en couleurs”. Oczywiście priorytetowym elementem nowej serii, uwypuklonym wprost w jej tytule, były wielkoformatowe ilustracje w mocnych, nasyconych barwach, eksponowane dla spotęgowania efektu na olbrzymich planszach formatu A3. W jej ramach ukazało się kilka ob-

¹⁴⁰ Na tej samej licencji równolegle ukazywała się też seria „Les petits livres d'or” obejmująca jaskrawo ilustrowane bajeczki i historyjki dla najmłodszych. *Deux Coqs d'Or* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 282–283.

¹⁴¹ M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 233–239.

razkowych encyklopedii uniwersalnych (np. *Encyclopédie pour les enfants de France*, zob. il. 14a,b) i kilkanaście encyklopedii specjalnych z historii, przyrody, techniki. W ślad za Hachette podążały kolejne wydawnictwa: RST, Fleurus, Edicope, Deux Coqs d'Or, a także posiadające rynek zbytu we Francji belgijski Casterman i Marabout, w efekcie czego R. Dubois w połowie lat 60. odnotował wręcz „modę na ilustrowane encyklopedie”¹⁴². Niestety, ta masowa produkcja na ogół była źle oceniana przez znawców; do tego stopnia, że inny renomowany krytyk literatury dziecięcej, autor słownika encyklopedycznego *Guide de la littérature enfantine* (Paris 1959), Marc Soriano stwierdził nawet, iż „książka popularnonaukowa dla dzieci rozwija się bez jakiegokolwiek planu, niemal wyłącznie z chęci szybkiego zysku, z górującymi nad wszystkim innym ilustracjami, częstokroć o bardzo nikłej wartości artystycznej”¹⁴³.

Na polu wydawnictw encyklopedycznych dla dzieci, oprócz Hachette, pozytywnie wyróżniały się dwa wydawnictwa: Nathan i Larousse. Nathan był bardzo aktywny, systematycznie co kilka lat wprowadzał nowe serie popularnonaukowe (tytuły zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii), w efekcie czego jego oferta objęła w pierwszym dwudziestopięcioleciu po II wojnie światowej wszystkie dziedziny wiedzy, które zawsze interesowały młodych czytelników: od astronomii, fizyki, mechaniki, techniki i przyrody, po historię, prehistorię, wielkie postaci historyczne itp. Poza tym wydawca ten w ogromnym stopniu dbał o atrakcyjny wygląd proponowanej oferty, szybko wdrażał innowacje techniczne i efektowne rozwiązania graficzne. W 1958 r. spod prasy Nathana wyszła *L'histoire de la France racontée à tous les enfants* (Historia Francji opowiedziana wszystkim dzieciom) zilustrowana przez Henriego Dimpree, która ze względu na imponującą oprawę graficzną zapisała się w pamięci kilku pokoleń Francuzów i skutecznie konkurowała z licencyjnymi książkami amerykańskimi, tym bardziej że Nathan wykorzystał w jej edycji doświadczenie zdobyte podczas realizacji tłumaczonej z języka angielskiego „Collection du Vieux chamois”. Ten sporych rozmiarów tom, wydany w twardej błyszczącej okładce, adresowany był do dzieci w wieku od 7 do 12 lat, a promowano go jako „bardzo piękny film”¹⁴⁴, złożony z żywych, z rozmachem skomponowanych ilustracji. Było w tym sporo racji, obraz wyraźnie górował tu nad tekstem, a niewielkich rozmiarów komentarze objaśniające nie stanowiły jednolitego bloku, ale wstawki, dynamicznie rozlokowane w obrębie obu stron rozkładówki. W kolejnych latach w podobnej formie ukazały się *Mon encyclopédie en couleurs* (aut. J. Steen, Moja encyklopedia w kolorze) oraz *L'Histoire des hommes* (aut. M. Lacre, Historia ludzi).

¹⁴² Cyt. za: ibidem, s. 233.

¹⁴³ M. Soriano, *Les livres pour la jeunesse*, „Enfance” 1965, n° 5, s. 615.

¹⁴⁴ M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 239.

W tym okresie w dziedzinie książki popularnonaukowej z pozycją Nathana i Hachette mógł rywalizować jedynie Larousse, zwłaszcza że to właśnie w tym momencie, po II wojnie światowej wydawnictwo to, znane z bogatej oferty encyklopedii powszechnych, na tej specjalizacji zogniskowało też wreszcie swoją ofertę dla dzieci¹⁴⁵. Przyczynił się do tego ówczesny redaktor działu dziecięcego Jean Ibos-Augé, współredaktor *Nouveau petit Larousse illustré* z 1956 r. Jednym z pierwszych powojennych wydawnictw informacyjnych Larousse'a dla dzieci był *Mon premier Larousse en couleurs* z tekstem Marthe Fonteneau i ilustracjami Suzanne Theureau opublikowany w 1953 r. (pol. *Świat dziecka. Moja pierwsza encyklopedia*, Wiedza Powszechna 1960)¹⁴⁶. Był to ilustrowany słownik encyklopedyczny adresowany do dzieci w wieku od 4 do 9 lat. Zawierał typowe dla słowników hasła objaśniające znaczenia słów oraz przykłady ich użycia, a także sporą liczbę encyklopedycznych haseł faktograficznych. Książka miała oryginalny, podłużny format 28 × 33 cm i była starannie wydana. Odnaczała się twardą, lakierowaną oprawą, a wewnątrz – wbrew powszechnym trendom – delikatnymi, pastelowymi ilustracjami zdecydowanie odróżniającymi się od krzykliwych kolorów podobnych publikacji innych wydawnictw. Mimo to spotkała się z nadzwyczajnym przyjęciem odbiorców, w ciągu miesiąca sprzedano 40 tysięcy egzemplarzy¹⁴⁷. Cztery lata później wydawca w podobnym stylu wypuścił kolejny tytuł – *Ma première encyclopédie* (Moja pierwsza encyklopedia) dla dzieci od 6 do 9 lat zredagowaną przez Jeanne Séguin. Natomiast w latach 1958–1962 opublikował pięciotomową, doskonale zredagowaną encyklopedię dla młodzieży – *Encyclopédie Larousse pour la jeunesse*¹⁴⁸.

¹⁴⁵ A. Renonciat, *Larousse* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 571–572.

¹⁴⁶ Była to jedna z nielicznych zachodnich publikacji encyklopedycznych, które przed 1989 r. przedostały się na polski rynek. Książka wyróżniała się na tle ówczesnej polskiej produkcji wydawniczej niezwykle staranną oprawą graficzną. Co więcej, badaczka książki okresu PRL zadziwia również niemal całkowity brak elementów ideologii politycznej. Jak podkreślono w przedmowie – wydawnictwo było w zasadzie wiernym przekładem oryginału (usunięto zaledwie kilka haseł typowych dla francuskiej rzeczywistości i niezrozumiałych dla polskiego dziecka, w zamian dodając parę haseł nowych, w tym oczywiście Polska i Polak/Polka; zmianie uległo też kilka objaśnień, np. w hasło „święto” znalazła się jednak informacja o peerelowskich obchodach 22 lipca). Więcej zob. A. Wandel, *Zarys dziejów encyklopedii dla dzieci i młodzieży w Polsce do 1989 roku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 2017, nr 24, s. 40–41.

¹⁴⁷ A. Renonciat, *Larousse* [hasło], op. cit., s. 572.

¹⁴⁸ Zainteresowanie wydawnictwami informacyjnymi dla dzieci znalazło swój wyraz również w ekspansji encyklopedycznych periodyków wydawanych w zeszytach do kolekcjonowania. Najważniejsza była na tym polu inicjatywa Hachette, która z początkiem lat 60. rozpoczęła publikowanie tygodnika „Tout l’Univers” (Cały

Lata 60. i 70. zapisały się też w historii publikacji popularnonaukowych jako czas ekspansji fotografii dokumentalnej. Jednym z prekursorów użycia zdjęć w książce popularnonaukowej dla młodych czytelników był – jak już wspomniano – Michel Bourrelier, który w okresie dwudziestolecia międzywojennego na tym koncepcie oparł serię monografii tematycznych dla młodzieży „La Joie de connaître”. Ta solidna pod względem merytorycznym, acz skromna wizualnie seria (niewielkich rozmiarów tomiki ilustrowano czarno-białą fotografią) przetrwała do późnych lat 50., ustępując dopiero pod wpływem konkurencji z olśniewająco kolorowymi seriami popularnonaukowymi przybyłymi zza Atlantyku. W podobnym duchu, bo dalej w oparciu o czarno-białą fotografię, w latach 1947–1958 ukazywała się seria „Le Montreur d’images” wydawana przez wydawnictwo Flammarion, a opracowana przez Atelier du Père Castor. Adresowana tak jak „La Joie de connaître” do dzieci starszych i młodzieży, miała jednak nieco inne założenia. Przede wszystkim była to jedna z pierwszych serii albumów z fotografią przyrodniczą, ponadto w parze z wartością dokumentalną zdjęć szła również troska o ich wysoką wartość artystyczną. W jej ramach ukazało się dziesięć tytułów, w większości opatrzonych zdjęciami Roberta-Henriego Noailles’a¹⁴⁹. Poszczególne tytuły miały obrazować procesy zachodzące w przyrodzie. W tym celu ich makietę konstruowano, inspirując się technikami kinematograficznymi – następujące po sobie obrazy ukazywały kolejne etapy rozwoju omawianych organizmów, od

wszechświat), francuskiej wersji włoskiego czasopisma „Conoscere” wydawanego przez Fratelli Fabri Editore z Mediolanu. Publikacja ta cieszyła się wśród odbiorców znacznym powodzeniem, przede wszystkim dzięki licznym kolorowym ilustracjom – początkowo rysunkom, w dalszej kolejności fotografiom. W pierwszej serii ukazywała się niemal 8 lat i objęła łącznie 374 numery. Z początkiem lat 70. została wydana w postaci monumentalnego dwudziestojednotomowego wydawnictwa zwanego o znacznym formacie i objętości (wysokość grzbietu 31 cm; łącznie niemal 5 tys. stron). Potem wydawanie czasopisma wznowiano jeszcze dwa razy – w latach 70. i po 2000 r. W latach 90. tytuł publikowano natomiast w postaci encyklopedii multimedialnej na płytach CD-ROM, a po 2000 r. przez jakiś czas treści „Tout l’Univers” dostępne były w formie płatnej encyklopedii on-line. W 2016 r. Hachette wznowiło wydawanie tej encyklopedii w formie kolekcji prasowej. Więcej informacji na stronie Hachette Collections: <https://www.hachette-collections.com/enfants/collection-toutlunivers/votre-numero-1/> [dostęp: 26.03.2018]. W późniejszym okresie podobne periodyczne wydawnictwa informacyjne zaczęły publikować również konkurencyjni wydawcy. Przykładowo w latach 90. do najbardziej znanych realizacji należała w tym zakresie encyklopedia dla młodzieży „Découverte junior” publikowana w koedycji Larousse-Gallimard i wydawana w języku polskim pt. „Odkrycia młodych” przez oficynę BGW w latach 1991–1992.

¹⁴⁹ R.-H. Noailles (1895–1968), utalentowany fotograf-samouk. W trakcie opracowywania serii „Le Montreur d’images” zmienił własny dom w ogród botaniczny, co pozwoliło mu na realizację założonego projektu. M. Butlen, *Littérature de jeunesse et pédagogie, un couple agité mais inséparable*, op. cit., s. 485.

nasiona do kwiatu, od jaja do ptaka itp. Efekt potęgowało ponadto użycie mikro- i makrofotografii. Wszystko to zachęcało czytelnika do baczego obserwowania, porównywania i wreszcie wyciągania pierwszych własnych naukowych wniosków. Artyzm polegał również na tym, że te aranżowane fotografie urzekały pięknem, a niektóre z nich przywodziły na myśl poetyckie skojarzenia (por. il. 15a,b). Obrazu dopełniały komentarze zestawione w dwóch blokach tekstów różniących się od siebie stopniem pisma. W efekcie pozwalało to na wielopoziomowy odbiór treści uzależniony od możliwości i ciekawości czytelnika – szybki i spontaniczny lub dokładniejszy i bardziej refleksyjny.

W dziedzinie edycji albumów z fotografią dokumentalną dla dzieci bezkonkurencyjny był jednak Nathan. Wydawca ten stosował fotografię od początku lat 50., najpierw czarno-białą, a od lat 60. – barwną. Efektem tego była m.in. wyjątkowa seria quasi-reportaży „Enfants du monde” ukazująca się od 1952 r. i prezentująca jeden dzień z życia dzieci w różnych częściach świata (Afryka, Meksyk, Japonia itd.). Jej wyróżnikiem były artystyczne zdjęcia znanej fotografi i podróżniczki Dominique Darbois (1925–2014) połączone z unikatową aranżacją graficzną, za którą odpowiedzialny był Pierre Pothier i któremu z „Enfants du monde” udało się stworzyć typograficzny majstersztyk. Jego koncepcja opierała się na mocnych barwach ograniczonych do dwóch, ewentualnie trzech kolorów, silnie kontrastujących z czarno-białymi zdjęciami, prostych geometrycznych bryłach w symboliczny sposób nawiązujących do opisywanych w danym tomie kultur oraz nielinarnej typografii podporządkowanej artystycznej wizji rozkładówki (zob. il. 16a,b). Ogromnym atutem serii był ponadto duży format książek (wysokość grzbietu około 28 cm), co pozwoliło na efektywniejsze, choćby w porównaniu z wymienioną powyżej serią Flammariona publikowaną w małym formacie *in-16*, wyeksponowanie materiału graficznego¹⁵⁰. Od połowy lat 60. Nathan publikował kolejne poczytne serie albumów, tym razem oparte na fotografii barwnej (ewentualnie mieszanej): tłumaczoną z języka angielskiego „Photolivres” (Fotoksiążka) adresowaną do najmłodszych dzieci oraz rodzime „Les Animaux du monde”¹⁵¹ (Zwierzęta świata) i „Les hommes travaillent” (Ludzie pracują) dla nieco starszych czytelników. Dwie pierwsze zawierały imponu-

¹⁵⁰ Więcej na ten temat: F. Lemarchant, *Dominique Darbois et la collection „Enfants du monde”*. *La photographie entre fiction et documentaire*, „Strenæ” 2015, n° 8, URL: <http://journals.openedition.org/strenae/1386> [dostęp: 26.03.2018] oraz Augustin, *Enfants du monde – Dominique Darbois*, w: Index Grafix [portal], artykuł dostępny: <http://indexgrafix.fr/enfants-du-monde-dominique-darbois/> [dostęp: 26.03.2018].

¹⁵¹ Seria ta była książkową wersją serialu dokumentalnego zrealizowanego przez dziennikarza François de La Grange z pomocą zespołu naukowców afiliowanych

jące, całostronicowe zdjęcia przyrodnicze, kolejną stanowiły fotograficzne reportaże zapoznające dzieci z różnymi zawodami: leśnika, pilota, piekara, tancerki itp. Wszystkie te serie wydawano, podobnie jak „Enfants du monde”, w dużym formacie in quarto, co przy bogatej ikonografii miało oczywiście niebagatelne znaczenie.

W efekcie omówionych zjawisk francuski rynek książki popularnonaukowej dla dzieci rozrastał się w bardzo szybkim tempie. W ostatniej dekadzie omawianego okresu, a mianowicie w latach 70. XX wieku, oferta była już bardzo różnorodna, wraz z ofertą publikacji licencyjnych systematycznie rosła też produkcja rodzima. Obok wydawnictw encyklopedycznych, na czoło zaczęły się wysuwać monografie zagadnieniowe, w dużej mierze nawiązujące do programów szkolnych, oraz poradniki dla pasjonatów i hobbystów. Monografie adresowane były z reguły do dwóch grup czytelników – uczniów starszych klas szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Prace miały charakter przeglądowy i w ewidentny sposób nawiązywały do programów szkolnych. Do tego stopnia, że w niektórych przypadkach, np. w seriach „Premiers regards sur” Fleurus albo „Première documentation. Pour comprendre” Nathan, ich treść ustrukturyzowana była w kształcie przypominającym podręcznik szkolny. Dużo większy rezonans wywołały jednak serie, w których zastosowano odmienne rozwiązania, w tym przede wszystkim „La Vie privée des hommes” Hachette (o czym więcej poniżej) oraz „Un grand livre questions, réponses”, zainicjowana przez Nathana w 1972 r. Wydobyta z zapomnienia i odświeżona w tej drugiej tradycja, XVIII-wieczna forma pytań i odpowiedzi niedługo potem ponownie stać się miała jednym z najczęściej eksploatowanych sposobów prezentacji informacji w książkach edukacyjnych dla dzieci, a także jedną ze specjalności Nathana (o czym więcej w kolejnej części, w rozdz. 5). Koncepcję tę wnet podjęli też kolejni wydawcy, m.in. Hachette (Réponses aux „dis, pourquoi...?”, 1983, „Réponses aux petits curieux”, 1987), Larousse („Du tac au tac: réponses aux 7–9 ans”, 1991), Gamma Jeunesse („Découvrir la science par questions et réponses”, 1993).

Z kolei rynek dziecięcych publikacji hobbystycznych, na którym długo dominowała przede wszystkim książka kucharska¹⁵², faktycznie zrewolucjonizował świeżo powstały oddział Gallimard Jeunesse. Jedną z pierw-

przy Centre national de la recherche scientifique (CNRS) i emitowanego w latach 1969–1990 przez francuską telewizję publiczną.

¹⁵² Książki kucharskie po 1945 r., w przeciwieństwie do wcześniejszych okresów, miała w swojej ofercie większość liczących się domów wydawniczych: od lat 50. i 60. – Nathan, Hachette, Bordas, Plon, Éditions R.T.S., Gautier-Languereau, Edicope itp., w latach 70. dołączyli do tej grupy ponadto Gallimard, Flammarion, Casterman, Larousse. Na podstawie danych pochodzących z katalogu Biblioteki Narodowej Francji.

szych serii edukacyjnych tego wydawnictwa była kolekcja „Kinkajou” (1974), obejmująca w poręcznym, kieszonkowym formacie nowoczesne, kolorowe poradniki dla amatorów kreatywnego wykorzystania czasu wolnego: od modelarstwa, dekoratorstwa, origami, majsterkowania i robótek ręcznych, po sporty i gry towarzyskie, a nawet amatorską hodowlę zwierząt. Nie bez powodu symbolem serii był kinkażu żółty, ssak z rodziny szopowatych, prowadzący aktywny, wieczorno-nocny tryb życia, a książki promowano pod hasłem „Gry i zabawy dla wszystkich” („Des jeux et des activités pour tous”)¹⁵³. Sukces był natychmiastowy, a sama kolekcja była wydawana przez sześć lat i przez ten czas wyszło w jej ramach 48 tomów.

W zakresie tematyki książek dla dzieci największym odkryciem omawianego okresu było otwarcie się na świat i egzotyczne kultury. Okropności I i II wojny światowej, a następnie upowszechnienie praw człowieka oraz zasad równości państw promowane przez organizacje międzynarodowe z Organizacją Narodów Zjednoczonych na czele i wraz z tym zwiększająca się świadomość społeczna negatywnych konsekwencji wyzysku i kolonizacji sprawiły, że w literaturze dla dzieci narodził się wyraźny trend mający na celu rozwijanie poczucia międzyludzkiej solidarności i przeciwdziałanie postawom rasistowskim. Wpisywał się on zresztą w szerszy kontekst polityczny, ekonomiczny i edukacyjny związany z otwieraniem granic, wzmożonymi międzynarodowymi kontaktami handlowymi i wreszcie kształtowaniem się nowoczesnego, globalnego społeczeństwa informacyjnego. W połowie lat 60. w periodyku pedagogów francuskich „Les Cahiers de l'enfance” przekonywano, że wychowanie dzieci w duchu internacjonalizmu jest jednym z największych wyzwań edukacyjnych XX wieku, determinowanym postępowaniem w nauce i szybkością w komunikowaniu się pomiędzy ludźmi na całym świecie¹⁵⁴. Towarzyszyła temu wiara, że wzmożone kontakty kulturalne pomiędzy narodami, nauka języków obcych, podróże, a także poznawanie obcych literatur będą najlepszym sposobem osvajania się z odmiennymi kulturami i staną się w przyszłości podstawą wzajemnej akceptacji wszystkich mieszkańców globalnej wioski.

Jedną z najwcześniejszych serii tematycznych, której celem było zapoznanie dzieci z życiem codziennym w różnych częściach świata, była kolekcja „Les Enfants de la terre” zainicjowana przez Paula Fauchera w ra-

¹⁵³ Z okładki jednego z tomów.

¹⁵⁴ L. Raillon, *Littérature enfantine et sens international*, „Les Cahiers de l'enfance” 1964, n° 105, s. 60–70. Za: M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 242.

mach „Albums du Père Castor” w wydawnictwie Flammarion. Poszczególne tomy serii przenosiły młodych czytelników w takie miejsca, jak Senegal, Japonia, Meksyk, Tunezja, Korsyka, Kanada, Holandia, Finlandia itp. Pierwszym i zarazem najsłynniejszym tytułem opublikowanym w ramach tej serii był *Apoutsiak, le petit flocon de neige* (1948, Apoutsiak, mały płatek śniegu), uważany przez Daniela Jacobi, specjalistę w dziedzinie komunikacji naukowej i popularyzacji wiedzy, za jedno z najważniejszych w historii dzieł poznawczych dla dzieci¹⁵⁵. Jego autorem był Paul-Émile Victor (1907–1995), znany etnolog, badacz polarny i odkrywca, a przy tym publicysta, autor, a nawet utalentowany rysownik. W latach 1934–1937 odbył szereg podróży polarnych, podczas których na dłuższe okresy wtapiał się w miejscową ludność¹⁵⁶. Dzięki temu *Apoutsiak*, który jest klasyczną opowieścią dla początkujących czytelników, został wzbogacony szeregiem naukowych wiadomości zgodnych z najnowszymi odkryciami geograficznymi i etnograficznymi. Kanwą opowieści było życie Eskimosa Apoutsiaka, którego obserwujemy od dnia narodzin aż po śmierć. Jego codzienne zmagania, potrzeby i rytuały zostały przestudiowane z etnograficzną ścisłością wyrażającą się zarówno w tekście, jak i rysunkach. Apoutsiak, typowy przedstawiciel społeczeństwa prymitywnego, starzeje się na oczach czytelnika w przyspieszonym tempie, już w wieku 20 lat na jego twarzy pojawiają się pierwsze zmarszczki; dnie Apoutsiaka wypełniają praca, polowanie, łowienie ryb, odchodzi szybko, szczęśliwy i spełniony w otoczeniu olbrzymiej rodziny w wieku 50 lat.

Rozkładówki tej 32-stronicowej książeczki zostały zaprojektowane z dużą swobodą, tak by jak najlepiej zaprezentować pożądane treści. Ilustracje w naiwnym stylu, imitującym rysunki dziecięce, pozwoliły autorowi na wyeksponowanie najważniejszych elementów (charakterystycznych cech krajobrazu w panoramicznych obrazach czy detali w zbliżeniach, np. tradycyjnego eskimoskiego stroju). Współgrają one idealnie z dwoma rodzajami tekstów. Pierwszy z nich, złożony większym stopniem pisma o nieregularnej linii, przyjmującej niekiedy nawet postać kaligrafu, za-

¹⁵⁵ D. Jacobi, *Les sciences communiquées aux enfants. Travail d'édition et d'éducation non formelle*, op. cit., s. 117–143 (rozdz. *Apoutsiak, le petit flocon de neige. Anatomie d'un chef-d'œuvre*).

¹⁵⁶ Rezultatem tych wypraw była ogromna liczba cennych materiałów dokumentujących życie Eskimosów (w tym nagrania muzyki, fotografie, film i różnego rodzaju przedmioty), które przyczyniły się do rozwoju badań nad kulturą rdzennych mieszkańców obszarów arktycznych. Swoje wspomnienia Victor spisał w książkach *Boréal. La joie dans la nuit* (Grasset 1938) oraz *Banquise. Le jour sans ombre* (Grasset 1939, pol. *Banquise. W krainie bez cienia*, Iskry 1958). Zdaniem D. Jacobiego wiele motywów z tych dzieł zostało potem bezpośrednio przejętych do opowieści o Apoutsiaku. Ibidem, s. 134–139.

wiera opowiadanie będące podstawą lektury. Kolejny, złożony mniej-szym stopniem i obustronnie wyjustowany, zawiera naukowe komentarze i wyjaśnienia, będące rodzajem przypisów encyklopedycznych, a także bezpośrednie zwroty do czytelnika, mające na celu zwrócić jego uwagę na określone szczegóły (typu: „na tym obrazku...”, s. 7; „na niebie możesz zobaczyć...”, s. 23) lub pobudzić jego aktywność (typu: „A ty bałbyś się takiej maski?”, s. 13). Oba teksty odróżnia ponadto użycie odmiennego czasu: historia opowiedziana została w czasie przeszłym, typowym dla bajek i opowieści; przekaz faktograficzny wzmacnia natomiast czas teraźniejszy (zob. il. 17a,b).

Apoutsiak P.-E. Victora w sugestywny sposób unaoczniał promowane w latach 50. XX wieku idee tolerancji i poszanowania odmiennych kultur. Nieustannej trosce autora o zachowanie etnograficznej prawdy towarzyszy więc wyidealizowana wizja prymitywnego społeczeństwa oraz podkreślanie podobieństwa pomiędzy małym Eskimosem a dzieckiem cywilizacji Zachodu (np. „Ponieważ tak jak wszystkie dzieci na świecie...”, s. 10–11). Taki sam koncept cechował też wspomnianą wcześniej serię „*Enfants du monde*” Nathana. I w tym przypadku podstawą była opowieść oparta na zindywidualizowanej historii, obejmująca zazwyczaj jeden dzień z życia młodego bohatera; podobne było również idealistyczne wyobrażenie pozaeuropejskiej cywilizacji, silnie zresztą nacechowane postawą głównej twórczyni kolekcji D. Darbois, zdeklarowanej przeciwniczki wyzysku kolonialnego. Tom *Parana, le petit Indien* (oprac. D. Darbois i François Mazière), który ukazał się w 1952 r., prezentowany był przez wydawcę jako „pierwsze dzieło, które dzieciom naszej cywilizacji pozwala odkryć proste i pozbawione trosk życie małego Indianina z Amazonii”¹⁵⁷. Obie te serie – Flammariona i Nathana – podobne w założeniach, ale całkiem odmienne z punktu widzenia realizacji graficznej, odniosły ogromny sukces czytelniczy i pozytywnie zapisały się w historiografii francuskiej książki dla dzieci. *Antonio, un petit Italien* Bénédicte’a de La Roncière oraz Paula François (1961) z serii Flammariona zdobył nagrodę dla najlepszej książki dla dzieci stowarzyszenia *Loisirs-Jeunes*; rok później Paul Faucher został uhonorowany europejską nagrodą w dziedzinie książki dla dzieci pod patronatem miasta Caorle i Uniwersytetu w Padwie za całokształt serii „*Les Enfants de la terre*”¹⁵⁸. Z kolei fotografie D. Darbois do „*Enfants du monde*” Nathana były eksponowane na licznych wystawach na całym świecie,

¹⁵⁷ Ibidem, s. 243.

¹⁵⁸ Ch. Meunier, *Terre des hommes, enfants de la Terre. Quand le Père Castor se mêle de géographie*, w: *Les territoires de l'album* [blog i portal], URL: <https://lta.hypotheses.org/644> [dostęp: 26.03.2018].

a sama seria została przetłumaczona m.in. na angielski, niemiecki, włoski, szwedzki.

Sukcesy Flammariona i Nathana zaowocowały inicjowaniem podobnych serii przez kolejnych wydawców. Pod koniec lat 50. ukazała się „La Ronde du monde” Maison Mame w koedycji z Éditions Dargaud; w pierwszej połowie lat 60. powstały serie: Librairie Hatier „Connais-tu mon pays?” z kolorowymi fotografiami ilustrującymi życie młodych ludzi w różnych zakątkach świata, od Portugalii i Hiszpanii poprzez Afrykę Południową, Iran, Izrael, po Australię i Japonię, a także Éditions RST „Tous les enfants du monde” dla czytelników w wieku od 8–12 lat. Wszystkie one były jednak wtórnym odtwarzaniem pomysłów Flammariona i Nathana, żadna z nich nie powtórzyła też podobnych sukcesów i nie spotkała się z równorzędną przychylnością krytyki. Nurt ten jest jednak ciągle żywotny i stanowi do dzisiaj jeden z najchętniej eksploatowanych tematów (o czym więcej w cz. II w rozdz. 6).

Ogromny krok naprzód dokonał się też w omawianym okresie w rozwoju popularnonaukowej książki historycznej. Odnowa urzeczywistniła się na dwóch płaszczyznach, w warstwie graficznej i problemowej. W połowie lat 70. pojawił się komiks historyczny, reprezentowany najlepiej przez cykl „Histoire de la France en bandes dessinées” publikowany w połowie lat 70. przez Larousse’a. Dzieło to początkowo ukazywało się w formie kolekcji prasowej (w sumie wyszły 24 zeszyty), ostatecznie zostało opublikowane w postaci ośmiotomowego dzieła. W takiej też formie było następnie kilkakrotnie wznawiane. Obejmowało historię Francji od czasów wielkiego wodza Galów – Wercyngetoryksa po czasy współczesne. Na fali zainteresowania komiksem w ogóle kolekcja szybko stała się bestsellerem, docenionym i przez czytelników, i przez krytyków. W świetle informacji pochodzących z opisów publikacji w katalogu Centre national de la littérature pour la jeunesse jej atutem był zarazem wysoki poziom merytoryczny i artystyczny, Larousse zwrócił się bowiem z prośbą o współpracę do najlepszych ówczesnych rysowników. W 1977 r. cykl został uhonorowany nagrodą Haga za najlepszy komiks na festiwalu komiksów w Tuluzie (V Salon National de la Bande Dessinée de Toulouse)¹⁵⁹.

Z kolei na problematykę książki historycznej największy wpływ wywarł popularny w latach 50. XX wieku nurt badawczy zwany powszechnie szkołą „Annales” (franc. *École des Annales*), który zrywał z tradycyjną historiografią kładącą nacisk na chronologiczny opis wydarzeń. Dzięki niemu zarówno w badaniach historycznych, jak i w upowszechnianiu

¹⁵⁹ Informacja z portalu i bazy danych na temat francuskojęzycznego komiksu „Bédéthèque”, URL: <https://www.bedetheque.com/serie-3850-BD-Histoire-de-France-en-bandes-dessinees.html> [dostęp: 12.03.2018].

dawnych dziejów punkt ciężkości przesunął się z historii politycznej na dzieje kultury materialnej, historię społeczną, gospodarczą, ekonomiczną. To nowe ujęcie najlepiej prezentowała słynna seria „La Vie privée des hommes” (pol. „Tak Żyli Ludzie”, Wydawnictwo Dolnośląskie) zainicjowana w 1976 r. przez Hachette¹⁶⁰. Jej redaktorem naczelnym został Pierre Miquel, historyk, autor licznych publikacji naukowych i popularnonaukowych, popularyzator znany Francuzom z cenionych audycji radiowych. Philippe Schuwer, ówczesny redaktor oddziału Hachette Jeunesse, w ten sposób prezentował najważniejsze założenia: „zaplanowaliśmy [tę] serię na wzór reportażu dokumentalnych opartych na scenariuszu (...)”¹⁶¹. W tym przypadku nie chodziło jednak o beletryzowanie treści, ale rygorystyczne podporządkowanie tekstów następującym po sobie sekwencjom obrazów. Co więcej, kompozycja nie była uzależniona ani od chronologii, ani od geografii, ale była dostosowana do podejmowanej problematyki. Poszczególne rozkładowki poświęcone były odrębnym tematom, zawierały tekst główny oraz teksty poboczne, komentarze do licznych realistycznych, acz niezwykle ekspresywnych ilustracji w większości autorstwa Pierre’a Probst’a lub Pierre’a Jouberta – czołowych grafików Hachette. Każdy tom wieńczył aneks, zawierający dodatkowe informacje podawane najczęściej w formie słowniczków. W pierwszych latach ukazywania się serii¹⁶², każdego roku wypuszczano średnio po trzy tomy, co sprawiło, że w przeciągu najbliższej dekady objęła ona już niemal wszystkie ważniejsze okresy historyczne. Sukces kolekcji był ogromny i długofalowy. W 1982 r. Hachette sprzedało prawa autorskie do serii w czternastu krajach, w tym w Stanach Zjednoczonych i Japonii¹⁶³. W tym też roku „La Vie privée...” zainicjowano w formacie kieszonkowym w kolekcji „Livres de poche jeunesse”, natomiast

¹⁶⁰ W francuskiej literaturze przedmiotu w tym kontekście wspomina się również o niewielkim cyklu „Les Carnets de croquis” (Seghers; J. Cuénot 1975, Szkicownicy). Prekursorski cykl autorstwa Anne (teksty) i Michela (ilustracje) Politzerów obejmował książki z pogranicza beletrystyki historycznej. Były to silnie umocowane w historycznej rzeczywistości opowiadania w formie pamiętnika fikcyjnego albo prawdziwego bohatera – naocznego świadka wydarzeń (np. Robin Hooda lub Haralda III Srogiego), w których za pomocą wartkiej akcji czytelnik odkrywał szczegóły związane z życiem codziennym dawnego społeczeństwa. Ta forma upowszechniania wiedzy historycznej stała się w późniejszym okresie jedną z najczęściej wykorzystywanych przez kolejnych wydawców, np. w serii „Un lieu, des hommes, une histoire” (Miejsce, ludzie, historia) wydawnictwa Albin Michel Jeunesse. M. Butlen, *Littérature de jeunesse et pédagogie*, op. cit., s. 487.

¹⁶¹ M. Piquard, *L’édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 221.

¹⁶² W latach 1985–1988 Hachette publikowało też serię „Ma première vie privée des hommes” adresowaną do młodszych dzieci i w całości tłumaczoną z języka angielskiego.

¹⁶³ M. Piquard, *L’édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 221–222.

po roku 2000 całkowicie odświeżono jej layout i format (z prostokątnego na kwadratowy), a także dokonano ponownej redakcji tekstów (więcej zob. cz. II, rozdz. 5). Seria stała się też oczywiście wzorem dla kolejnych podobnych przedsięwzięć, np. „Les Voyageurs de l’histoire” (Bordas 1978), „Les Jours de l’histoire” albo „Histoire des hommes” (Casterman 1984 i 1985).

Ostatnia dekada omawianego okresu przyniosła zainteresowanie jeszcze jednym ważnym tematem, do tej pory traktowanym w książce dla dzieci jako tabu. Mowa tu o edukacji seksualnej, zwłaszcza problematyce związanej z poczęciem, narodzinami, okresem dojrzewania czy życiem płciowym. Zjawisku sprzyjała rewolucja obyczajowa z przełomu lat 60. i 70., która doprowadziła do przewartościowania dotychczasowych norm społecznych i wzrostu popularności postaw liberalnych. Z tego powodu pierwsze tytuły poświęcone tej problematyce adresowane do młodych czytelników pojawiły się na francuskim rynku wydawniczym pod koniec lat 60., w tym m.in. praca Marie-Claude Monchaux *La Vérité sur les bébés* (Prawda o dzidziusiach) opublikowana przez Magnard w 1968 r. Największy jednak sukces wydawniczy wiązał się z edycją w 1973 r. pięciotomowej *Encyclopédie de la vie sexuelle* (pol. *Encyklopedia życia seksualnego*, Wydawnictwo BGW 1991)¹⁶⁴ opublikowanej przez Hachette, a opracowanej przez zespół lekarzy: Christiane Verdoux, Jeana Cohena, Jacqueline Kahn-Nathan oraz Gilberta Tordjmana. Tytuł ten rozmachem opracowania szybko przyćmił wszystkie inne tego typu publikacje. Każdy tom tego dzieła adresowany był do innego przedziału wiekowego: tom pierwszy dla dzieci od 7 do 9 lat, tom drugi dla 10–13-latków, trzeci 14–16-latków, czwarty 17–18-latków i piąty dla osób dorosłych¹⁶⁵. Wszystkie tomy posiadały jednakowy format o wysokości grzbietu 26 cm, ale ich objętość rosła wraz z wiekiem odbiorców; w ten sposób tom pierwszy obejmował zaledwie 44 strony, tom trzeci już trzy razy więcej, a tom piąty aż pięć razy więcej. Nowoczesną makietę książki wypełniały liczne realistyczne rysunki, schematy anatomiczne oraz fotografie. Seria była wielokrotnie wznawiana, nieustannie też zmieniano jej okładki, balansując przy tym pomiędzy rozwiązaniami na wskroś śmiałymi albo, przeciwnie, zupełnie zachowawczymi, jakimi były bezpruderyjne fotografie nagich dzieci lub nastolatków albo konserwatywne rysunkowe portrety. Tak czy inaczej, ta bezprecedensowa encyklopedia spotkała się z bardzo przychylnym odbio-

¹⁶⁴ Polski przekład opierał się na nowej, uaktualnionej edycji z 1989 r. i obejmował cztery niezależne tomy: dla dzieci w przedziale wiekowym 7–9 i 10–13 lat oraz dla nastolatków i dla dorosłych.

¹⁶⁵ Młodsze dzieci doczekały się podobnej encyklopedii opublikowanej przez Hachette dopiero w 1998 r. Był to już jednak nowy tytuł, opracowany przez innych autorów, a mianowicie *Petite encyclopédie de la vie sexuelle. 4–6 ans* w opracowaniu Isabelle Fougère i z ilustracjami Bustera Bone.

rem, podobnie jak w przypadku „La Vie privée des hommes” prawa autorskie do jej przedruku wydawca sprzedął w większości krajów Europy oraz Stanach Zjednoczonych¹⁶⁶, a w kolejnych dekadach książka z edukacji seksualnej dla dzieci stała się standardowym produktem obecnym na stałe w ofercie większości wydawców.

Od początku lat 80. po czasy współczesne

W najnowszych dziejach książki popularnonaukowej we Francji lata 80. XX wieku stanowią ważną cezurę związaną ze znacznym odnowieniem zainteresowania nauką wspieranym przez kilka znaczących czynników zewnętrznych. Należały do nich przede wszystkim działania na szczeblu państwowym, których ukoronowaniem było uchwalenie w 1982 r. ustawy wpisującej misję popularyzacji wiedzy w poczet zadań badaczy i naukowców reprezentujących akademickie ośrodki naukowe¹⁶⁷. W wyniku sprzyjającej polityki państwa rozkwitła działalność stowarzyszeń mających na celu upowszechnianie wiedzy głównie wśród dzieci i młodzieży (przede wszystkim Planète Science i Les Petits Débrouillards), a od 1992 r. jest organizowany coroczny festiwal nauki (La Fête de la science) pod auspicjami Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Badań Naukowych. Najbardziej jednak spektakularnym wydarzeniem tej dekady było otwarcie ogromnego muzeum Miasteczko Nauki i Przemysłu – Cité des sciences et de l'industrie w La Villette pod Paryżem (1986) i w jego ramach mediateki sprofilowanej na literaturę popularnonaukową – co na problematykę nauki zwróciło uwagę szerokiej publiczności. Na fali tych zjawisk nastąpiło ogromne ożywienie w edytorstwie książki popularnonaukowej, do tego stopnia, że z początkiem lat 90. „Livres hebdo”, najważniejszy francuski tygodnik branżowy, donosił, że na rynku panuje „boom na *documentaires*”¹⁶⁸. W efekcie tych zjawisk książka popularnonaukowa stała się też wreszcie bardziej cenionym obiektem krytyki (zob. więcej: cz. II, rozdz. 4),

¹⁶⁶ Wydawca amerykański bardzo mocno ocenzurował wspomnianą encyklopedię. Niestety zmienione w ten sposób dzieło poniosło na amerykańskim rynku ekonomiczną porażkę. M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 215–216.

¹⁶⁷ *La Loi d'orientation de la recherche* z dnia 16 lipca 1982, w której art. 7 i 24 stanowiły, że misją badaczy jest „la diffusion de la culture et de l'information scientifique et technique dans toute la population”. Cyt. za: O. Las Vergnas, *L'institutionnalisation de la „culture scientifique et technique”, un fait social français (1970–2010)*, „Savoir” 2011, n° 3(27), s. 9–16. Dostępny również: <https://www.cairn.info/revue-savoirs-2011-3-page-9.htm> [dostęp: 27.03.2018].

¹⁶⁸ Za: D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 68.

czego najlepszym wyrazem było powstanie stowarzyszenia Lire pour comprendre (1982), wyspecjalizowanego w analizie tego typu książek dla dzieci i młodzieży.

Sprzyjające warunki wpłynęły na intensyfikację produkcji popularnonaukowej i rozkwit różnorodnych koncepcji graficznych, zaowocowały także licznymi koedycjami i współpracą pomiędzy wydawcami i różnymi organizmami upowszechniania wiedzy, np. muzeami i bibliotekami. W pierwszych dekadach po 1982 r. wyrażało się to najpełniej w edycji klasycznej książki popularnonaukowej podejmującej w niebeletryzowanej formie najbardziej popularne tematy, niejednokrotnie nawiązujące do problematyki poruszanej w toku nauki szkolnej. Z czasem jednak, wraz z nasycaniem się rynku tego typu produkcją oraz wpływem czynników zewnętrznych (głównie ekspansji kultury popularnej i nowych, zwłaszcza elektronicznych mediów), koncept ten zaczął się wyczerpywać i konieczne stało się szukanie w tym zakresie nowych, przyciągających na powrót uwagę czytelnika rozwiązań. Odbывało się to zarówno poprzez uatrakcyjnianie formy edytorskiej tradycyjnych wydawnictw popularyzatorskich, jak i wdrażanie nowych, głównie beletryzowanych i obrazowych form przekazu oraz nowej, niepodejmowanej dotąd w książce dla dzieci problematyki. Zagadnienia te będą szczegółowo omawiane w kolejnej części niniejszej rozprawy, toteż w tym akapicie postaramy się jedynie pokrótce zasygnalizować najistotniejsze przedsięwzięcia.

Przełomowym momentem w dziejach edytorstwa francuskiej książki popularnonaukowej było zainicjowanie przez wydawnictwo Gallimard Jeunesse w latach 1983–1989 pięciu serii wydawniczych połączonych kluczowym słowem *découvertes* (odkrycia). Był to pierwszy popularyzatorski projekt wydawniczy zakrojony na tak szeroką skalę, gdzie następujące po sobie tytuły serii obejmowały kolejne, ściśle określone grupy wiekowe młodych czytelników. Kolekcję zapoczątkowały „Découverte Cadet” dla 8–11-latków oraz „Découverte Benjamin” dla 6–7-latków. Po nich nastąpiły kolejne – w 1986 r. wyszła „Découvertes Gallimard”, początkowo planowana jako seria dla młodzieży, jednak w trakcie ukazywania się zrewidowana i przemianowana na serię dla dorosłych, w 1988 „Les Yeux de la découverte” dla nastolatków w wieku 9–13 lat i wreszcie w 1989 „Mes premières découvertes” dla maluchów w wieku 3–6 lat. Z początkiem lat 90. zawieszono aktualizację dwóch pierwszych z wymienionych serii, natomiast w pierwszej dekadzie XXI wieku przeprowadzono dogłębny lifting całej kolekcji. W miejsce zamkniętych serii wprowadzono dwa nowe tytuły „Mes découvertes” oraz „Mes grandes découvertes”, pozostałe serie natomiast gruntownie odświeżono. W 2001 r. powołano też do życia najmłodsze dziecko „rodziny odkryć Gallimarda”, a mianowicie serię „Mes toutes premières découvertes” dla dzieci poniżej 3 lat (szczegółowe omó-

wienie cech edytorskich poszczególnych serii w ramach kolekcji „Découvertes” oraz wskazanie ich polskich edycji zob. cz. II, rozdz. 5).

Ambicją Gallimard Jeunesse było wydanie kolekcji książek popularnonaukowych wyróżniających się najwyższą jakością merytoryczną i graficzną. Gwarantować to miała współpraca z najlepszymi autorami i grafikami, m.in. Nicole Claveloux, Henrim Galeronem, Georges'em Lemoine czy René Mettlerem, a w przypadku „Les Yeux de la découverte” również koedycja z renomowanym brytyjskim wydawcą Dorling Kindersley. Już od dwóch pierwszych serii – „Découverte Benjamin” oraz „Découverte Cadet” (pierwsze strony okładek wybranych tomów serii, zob. il. 18 i 19), wyraźnie zarysowała się linia programowa kolekcji – bogatej, kolorowej ikonografii towarzyszyły zróżnicowane teksty, których poziom merytoryczny wspierany odpowiednimi rozwiązaniami typograficznymi dostosowany był do możliwości percepcyjnych odbiorcy. Nowatorska koncepcja zasadzająca się przede wszystkim na zwiększeniu liczby i siły wyrazu ilustracji była dobrze widoczna i to pomimo że obie serie ukazywały się w niewielkim, kieszonkowym formacie, który zresztą w latach 80. XX wieku był bardzo rozpowszechniony (por. serie „Échos. Encyclopédie” Hachette i „Monde en poche” Nathana – omówione szerzej w kolejnej części w rozdz. 5)¹⁶⁹.

Jeszcze dalej poszedł jednak Gallimard w dwóch kolejnych seriach „odkryć” – serii monografii encyklopedycznych „Les Yeux de la découverte” oraz obrazkowych książek edukacyjnych dla najmłodszych „Mes premières découvertes” (pierwsze strony okładek, zob. il. 20 i 21). Jedną i drugą wyróżniał format – pierwszą duży (28 × 22 cm), drugą wprawdzie znacznie mniejszy, ale kwadratowy (18 × 16,5 cm), oraz oprawa graficzna, w której obraz wchodził w ścisłe relacje z tekstem, a nawet nad nim dominował. Makieta „Les Yeux de la découverte” została ponadto oparta na fotografiach, które zestawiano ze sobą w zróżnicowanych konfiguracjach i formatach. Charakterystyczną cechą tego układu była dynamika i rozproszenie tekstu, który nie tworzył tu integralnej całości, a raczej przyporządkowane poszczególnym ilustracjom, rozbudowane legendy, co pozwalało na łatwe przyswojenie treści, nawet za pomocą pobieżnego przekartkowania książki. Siłą „Mes premières découvertes” były natomiast wyraźne, realistyczne ilustracje prezentujące obiekty wyizolowane z tła oraz przezroczyste strony z nadrukiem zasłaniającym rysunki znaj-

¹⁶⁹ Zjawisko to szło w parze z masową produkcją kieszonkowej książki dla dorosłych, która upowszechniła się od lat 50. Boom na książkę kieszonkową dla młodszych czytelników rozpoczął się nieco później. Prekursorem w tej dziedzinie był Gallimard Jeunesse, który w drugiej połowie lat 70. zainicjował dwie kieszonkowe serie dla młodzieży: wspomnianą wyżej serię poradników „Kinkajou” oraz literacką serię „Folio Junior” (1978). W 1975 literacką kolekcję kieszonkową „Renard poche” wypuściło też wydawnictwo L'École des loisirs.

dujące się na sąsiadujących kartach książki (zob. il. 28a,b,c). Wszystkie ww. serie odniosły olbrzymi sukces czytelniczy, a „Mes premières découvertes” w 1989 r. zostały uhonorowane nagrodą specjalną na najważniejszych europejskich targach książki dla dzieci w Bolonii¹⁷⁰.

W ten sposób kolekcja „Découvertes” odegrała kluczową rolę w rozwoju rynku książki popularnonaukowej we Francji i szybko doczekała się licznych, mniej lub bardziej udanych kopii. Jej wpływ zaznaczył się zarówno w obrębie idei strukturyzacji kolekcji według wieku czytelników (bliźniaczy koncept już w latach 1990–1994 zrealizował Nathan m.in. przy serii „Monde en poche”), jak również w koncepcji bogato ilustrowanej książki popularnonaukowej, w której obraz stanowi najistotniejszy lub przynajmniej równorzędny z tekstem element dzieła. Rzesze naśladowców znalazł zwłaszcza charakterystyczny styl dynamicznych rozkładówek „Les Yeux de la découverte”, do tego stopnia, że w następnych dekadach rynek został wręcz zalany podobnymi produkcjami, a to w efekcie doprowadziło do znużenia czytelnika tego typu publikacjami. „Mes premières découvertes” otworzyły natomiast drogę dla kolejnych, masowo powstających analogicznych publikacji dla najmłodszych dzieci (jak choćby doskonale znanych polskim czytelnikom „Obrazków dla Maluchów” wydawanych przez Wydawnictwo Olesiejuk, a tłumaczonych z fr. „L’Imagerie des tout-petits” Fleurus, albo „La Petite Encyclopédie Youpi des grands curieux” Bayard Jeunesse i wiele innych).

W ślad za innowacjami końca lat 80. kolejne dekady przyniosły intensywny rozwój serii popularnonaukowych w ofercie większości konkurujących ze sobą wydawców (w tym przede wszystkim Gallimard Jeunesse, Nathan, Larousse, Milan, Fleurus, a częściowo również Hachette, Bayard itp.). W pierwszym rzędzie wiązało się to głównie z postęпом w edycji monografii tematycznych i wydawnictw informacyjnych, które z czasem zaczęto wzbogacać o dodatkowe materiały mające na celu urozmaicenie tekstu popularnonaukowego i/lub aktywizację czytelnika, np. quizy, pytania, testy, gry, komiksy, żarty rysunkowe i słowne itp., w dalszej zaś kolejności ze stosowaniem na masową skalę od lat 90. uatrakcyjnianiem materialnej strony książek i ułatwieniem przyswajania zawartych w nich treści poprzez zastosowanie elementów charakterystycznych dla książek zabawek. Takie publikacje – wzbogacone o elementy interaktywne typu: okienka, klapki, harmonijki, puzzle, dodatkowe rozkładane karty i rozkładanki przestrzenne (ang. *pop-up*), aż po trójwymiarowe ilustracje wymagające odpowiednich okularów – adresowane były głównie do młodszych czytel-

¹⁷⁰ J. Perrot, *L'édition pour la jeunesse de l'écrit aux écrans*, w: *Histoire de l'édition française*, Vol. 4, *L'Édition française depuis 1945*, sous la dir. de P. Fouché, Paris 1998, s. 244.

DEUX COUSINS DE MINET. 5

CHEZ LES LIONS, LE SOIR.

Lion est allé près d'un village nègre où il y a des troupeaux. On a allumé des feux pour lui faire peur; néanmoins il a enlevé un bœuf. Mais il rencontre d'autres lions affamés qui rugissent terriblement pour dire qu'ils ont faim et veulent leur part. Ils hérissent les longs poils de leurs crinières, ils montrent leurs grandes dents pointues et leur rugueuse langue rouge, qui déchirent si bien la chair.

BONS PARENTS.

LIONNES EN CHASSE.

Je crains qu'il reste aujourd'hui pour les lionceaux fort peu de côtelettes! mais leur maman leur donnera de son lait, car ces terribles bêtes sont de très bons parents, qui aiment bien leurs enfants.

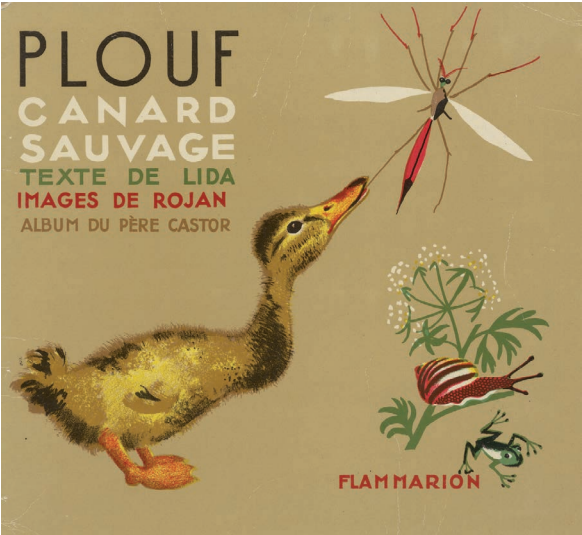
LA TIGRESSE SAUVE SON PETIT.

❖ La Tigresse dormait dans les grandes herbes avec son petit. Tout à coup elle entend venir des chasseurs; aussitôt elle saisit son fils par la peau du cou et s'enfuit avec lui, courant et sautant comme un énorme chat.

Il. 10a,b. Mlle H.-S. Brès, *Mon histoire naturelle...* Album illustré de 287 gravures, Paris: Hachette 1902. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

Il. 11. Humorystyczna ilustracja z *Le Buffon choisi* de Benjamin Rabier, Paris: Garnier frères 1924. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

Les jours passent, les canetons grandissent et grossissent. Du matin au soir, ils sont avec leur maman. Ils font tout ce qu'elle fait. Quand elle plonge, ils plongent. Quand elle lève ses plumes, ils passent leur petit bec sur leur fin duvet. Quand elle reste immobile sur l'eau, les canetons ne bougent pas non plus. Et toutes les herbes que leur maman arrache, ils les arrachent aussi.

Ils s'étonnent seulement de ne pouvoir voler. « Ça doit être si amusant de nager dans l'air! » pensent-ils. Ils remuent leurs petits bouts d'ailes, mais rien! Plumette, amuse, les regarde. Les canetons l'entourent:

— Wek, wek, wek, nous voulons voler!

La maman les carresse avec son bec:

— Couac, couac, attendez, votre temps viendra. Un jour, vous étendrez vos ailes, et vous partirez.

— Mais quand, quand?

Maman Plumette répond:

— Regardez le peril des fous. Quand il aura ses premières fleurs, vous commencerez à voler.

— Et comment le saurez-vous?

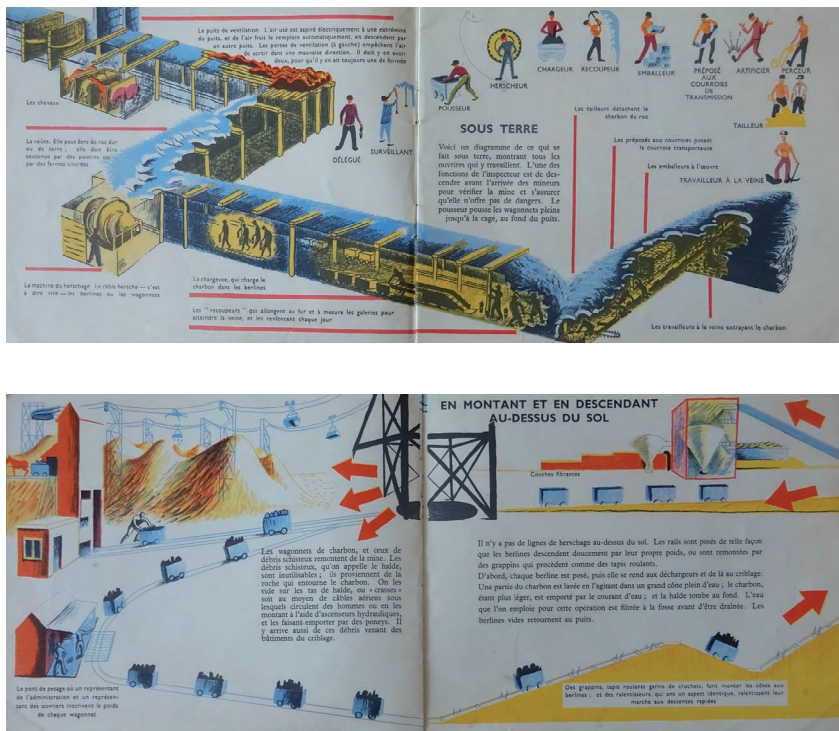
Alors Plumette leur répond en son langage de canard. C'est une langue extraordinaire et pourtant très simple: couac, couac, wek, wek, wek, ratch, ratch, ratch.

Mais que de choses merveilleuses peuvent être apprises au moyen de ces quelques sons!

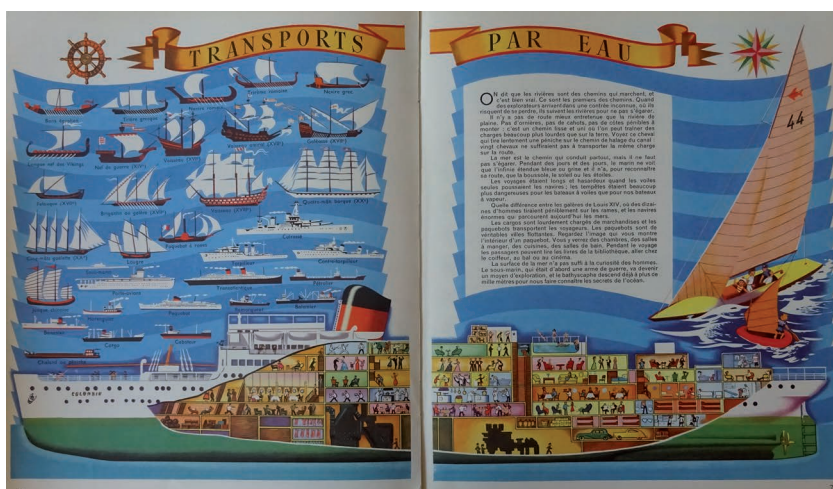
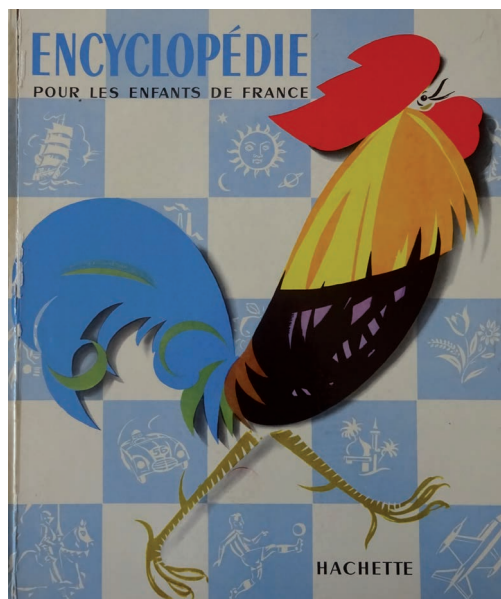
— Wek, wek, dit la maman case, nous autres, Colverts, nous avons un très ancien calendrier:

CALENDRIER DES CANARDS			CALENDRIER DES ENFANTS
	« Quand le souci d'eau s'épanouit, Nos enfants sortent du nid.		Mars Avril
	Quand l'iris jaune fleurit l'étang, Les canetons deviennent halbreas.		Mai Juin
	Le peril des fous est-il en fleurs? Nos enfants volent, quel bonheur!		Juillet Août
	Quand les néphars s'effeuillent Nous perdons nos plumes et mettons robe neuve.		Sep- tembre Octo- bre

Il. 12a,b. Pierwsza strona okładki i wybrana rozkładówka tomu z serii „Roman des bêtes”. Lida, *Plouf, canard sauvage*, ill. Rojan, Paris: Flammarion 1935

Il. 13. Przykładowe rozkładowki wybranego tomu z serii „Collection du Vieux chamois”. P.M. Hart, *Les Merveilles du charbon*, Paris: F. Nathan 1945

Il. 14a,b. Pierwsza strona okładki i plansza z *Encyclopédie pour les enfants de France*, dir. M. Traverse, Paris: Hachette 1954

Le pistil est fécondé. Les étamines déversent sur les pétales flétris une pluie de pollen, désormais inutile.

La fleur se fane. Étamines et pétales

28

Étamines et pétales vont tomber. Mais le pistil se dresse au-dessus d'eux, plein d'une vigueur nouvelle.

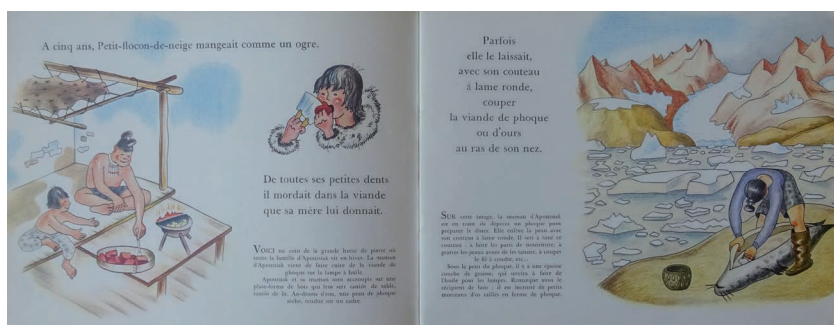
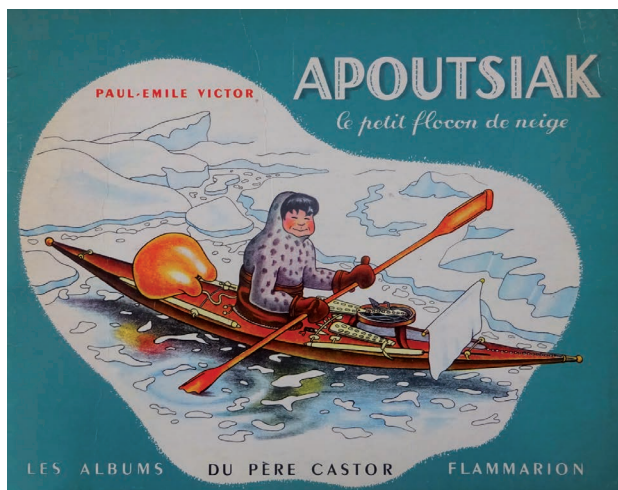
disparaissent. Le pistil fécondé demeure.

29

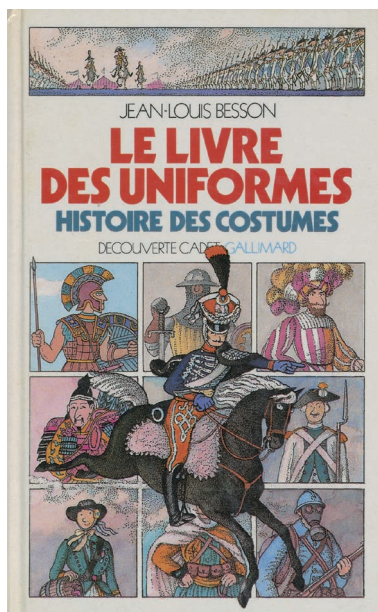
Il. 15a,b. Pierwsza strona okładki i wybrana rozkładówka tomu z serii „Le Montreur d'images”. M. Guilcher, *L'Atelier du père Castor présente. La Vie cachée des fleurs*, ill. R.-H. Noailles, Paris: Flammarion 1950

Il. 16a,b. Pierwsza strona okładki i wybrana rozkładówka tomu z serii „Enfants du monde”. D. Darbois, *Agossou, le petit Africain*, Paris: F. Nathan 1955

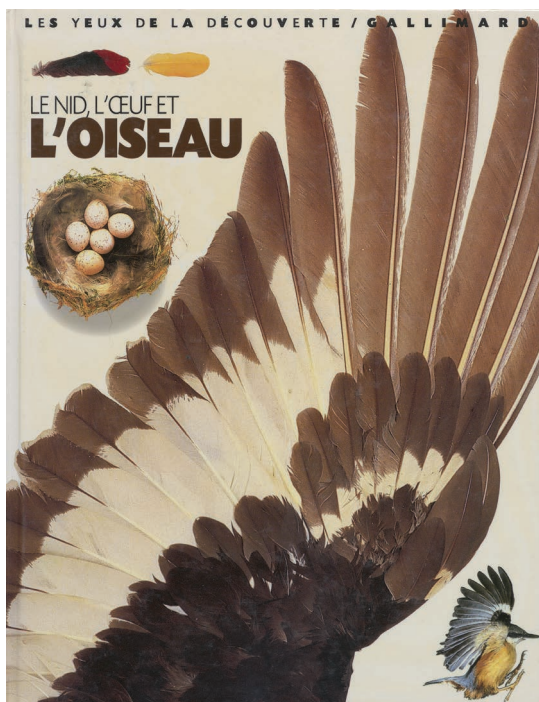
Il. 17a,b. Pierwsza strona okładki i przykładowa rozkładówka tomu z serii „Les Enfants de la terre”. P.-É. Victor, *Apoutsiak, le petit flocon de neige*, Paris: Flammarion 1948

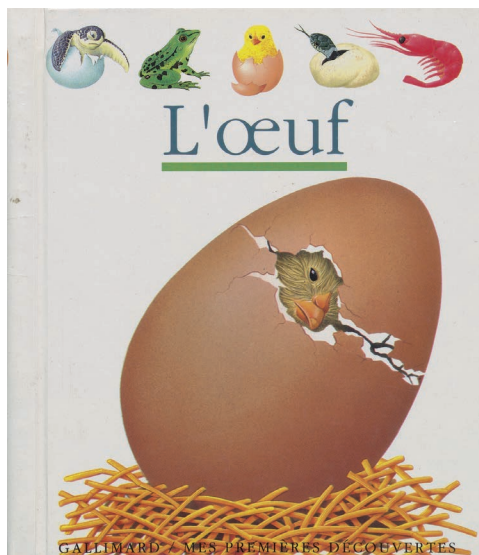
Il. 18. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Découverte Cadet”. J.-L. Besson, *Le Livre des uniformes*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987

Il. 19. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Découverte Benjamin”. P. Pfeffer, *L'ours, un géant pas si tranquille*, ill. par F. Stéphan, Paris: Gallimard Jeunesse 1985

Il. 20. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Les Yeux de la découverte”. D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988

Il. 21. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Mes premières découvertes”. R. Mettler, *L'Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989

Il. 22. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Kididoc”. M. Longour, *Les Châteaux forts*, ill. de R. Faller, O. Nadel et Ch. Roederer, Paris: Nathan 2000

ników, a najbardziej znaną francuską realizacją w tej dziedzinie jest seria „Kididoc” (znana w Polsce pn. „Bawidoc”; pierwsza strona okładki, zob. il. 22). Z czasem wydawcy szli jeszcze dalej, doposażając książki o dodatkowe akcesoria. Dotyczyło to zwłaszcza poradników dla hobbystów i amatorów prac manualnych, np. podręczników doświadczeń z odpowiednim materiałem, lub książek kucharskich, do których załączano przybory kuchenne (np. kolekcje „Croc’sciences” Nathana lub „100% Activités” Bayard Jeunesse).

W opozycji do tych trendów rozwijały się inne gatunki piśmiennictwa popularnonaukowego, zwłaszcza edukacyjna książka obrazkowa bazująca na klasycznej, statycznej typografii i wielkoformatowej ilustracji. Wielkie zasługi w tej dziedzinie miało przede wszystkim wydawnictwo L’École des loisirs, które od początku swego istnienia (zał. 1965) po dzień dzisiejszy jest jednym z liderów tego segmentu rynku. W 1992 r. zainicjowało ono edukacyjną serię „Archimède”, na którą składają się (jest bowiem wydawana do dzisiaj) bogato ilustrowane opowiadania o dużej wartości informacyjnej, reklamowane sloganem dobrze oddającym założenia jej twórców – „Avec une histoire, je comprends!”¹⁷¹ („Z historyjką, rozumiem!”). Obecnie seria obejmuje już ponad 250 tytułów wydanych w najróżniejszych, z reguły dużych formatach. Pierwotnie adresowana była do najmłodszych, debiutujących czytelników, z czasem zaczęła obejmować pozostałe grupy wiekowe, łącznie z nastolatkami. Początki serii były też związane z edycją tytułów importowanych z zagranicy, głównie Japonii i Stanów Zjednoczonych, dziś większość realizowana jest przez francuskich twórców. To otwarcie się na obcą, zwłaszcza japońską książkę edukacyjną było jednak bardzo ważne i po raz kolejny przyczyniło się do znacznego ożywienia nieco już spowszedniałej rodzimej oferty. Dzięki temu upowszechnił się nowy styl w ilustracji oraz nowe, dotąd nieeksplloatowane tematy przyrodnicze – mikrobiologia, ekologia gleby, niektóre procesy biochemiczne, np. rozpad gnilny. Do niekwestionowanych sukcesów L’École des loisirs należało również przejście po wydawnictwie Deux Coqs d’Or (wcześniej Cocorico) praw autorskich do publikacji Davida Macaulaya¹⁷², twórcy doskonałych książek popularnonaukowych głównie z dziedziny architektury.

¹⁷¹ M. Butlen, *Littérature de jeunesse et pédagogie*, op. cit., s. 491.

¹⁷² Co ciekawe, w Polsce nazwisko tego wyjątkowego rysownika jest słabo znane. W katalogu Biblioteki Narodowej nie zarejestrowano żadnej jego książki, chociaż na podstawie wyszukiwania w innych źródłach można stwierdzić, że jedną z jego prac pt. *Jak to działa* opublikowało w 1991 r. Wydawnictwo Łódzkie. W swoich pracach o D. Macaulayu wspominał Michał Zając, jednak wyłącznie w kontekście tytułu *Black and white* (1990) będącego przykładem artystycznej książki obrazkowej. M. Zając, *Książka czasu przemian*, w: *Po potopie. Dziecko, książka i biblioteka w XXI*

Ostatni etap kształtowania się książki popularnonaukowej przypadł na czas gwałtownego rozwoju nowych technologii. Począwszy od gier komputerowych, skończywszy na Internecie – nowe media skutecznie zawałdnęły upodobaniami młodymi ludźmi i stały się największym konkurentem książki. W obliczu tych zmian wydawcy gorączkowo zaczęli szukać nowych rozwiązań i możliwości wykorzystania technologicznych nowinek. Pierwszym krokiem na tej drodze była popularnonaukowa książka hybrydowa. Dyski optyczne (CD lub CD-ROM) dołączane do książek edukacyjnych upowszechniły się pod koniec lat 90. XX wieku i w pierwszej dekadzie XXI wieku. Zawierały elementy multimedialne, najczęściej oferujące dodatkowe informacje (np. seria „Voir l’histoire” Fleurus, 2003) lub gry („Drôle de Zoo” Hachette Jeunesse, 2001). Kolejna faza nastąpiła wraz z ekspansją Internetu, który radykalnie zmienił dotychczasową hierarchię źródeł informacji i w istocie pozbawił książki prymatu w upowszechnianiu konkretnych, punktowych wiadomości. W tej sytuacji szukanie nowych dróg dotarcia do czytelnika stało się zadaniem jeszcze pilniejszym.

Obecnie obserwuje się w tym zakresie trzy zasadnicze strategie¹⁷³. Jedną z nich jest umożliwienie korzystania z tradycyjnego kodeksu w sposób przypominający korzystanie z hipertekstu, w którym kolejność zapoznawania się z poszczególnymi informacjami zależy od ich powiązania ze sobą oraz chęci zgłębienia tematu przez użytkownika (np. kolekcja „Tothème” Gallimard Jeunesse). Kolejną jest kontynuacja idei książki hybrydowej, w dobie ekspansji Internetu realizowana za pomocą wyposażania dzieła w strony internetowe powiązane z konkretnymi tytułami lub seriami, kody QR albo technologię AR (ang. *Augmented Reality*, rzeczywistość rozszerzona), np. *L’atlas plus...* (aut. S. Batigne, wyd. Milan 2012), który przy użyciu urządzeń typu iPad lub iPhone umożliwia korzystanie z szeregu dodatkowych elementów multimedialnych, albo seria „Dokéo+” (Nathan 2010–), w przypadku której możliwe jest ożywienie wybranych ilustracji na ekranie komputera¹⁷⁴. Ostatnim z rozwiązań jest – wydawać by się mogło paradoksalnie – zwrot ku tradycyjnym, linearnym lub obrazowym

wieku. *Diagnozy i postulaty*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zając, Warszawa 2008, s. 202.

¹⁷³ Poniższy fragment został w dużej mierze oparty na rozważaniach C. Hervouët zawartych w artykule *Le livre documentaire jeunesse: évolutions et passage actuel*, „Hors Cadre[s]” 2014, n° 14, s. 6–9.

¹⁷⁴ Osobną kwestię stanowią aplikacje komputerowe, które wychodzą poza tematykę tego opracowania. Rynek ten jest już we Francji mocno rozwinięty, zdominowany jednak, podobnie jak w innych krajach, przez nowe podmioty, niezwiązane z tradycyjnym edytorstwem. Jeśli chodzi o aplikacje powstałe na bazie opublikowanych wcześniej książek, to za najlepsze uchodzą jak dotąd produkcje Gallimard Jeunesse, w tym *Le Grand Louvre des petits* (opracowana we współpracy z muzeum sztuki Luwr) oraz aplikacje do niektórych pozycji wydanych w serii „Mes premières décou-

formom przekazu treści. Znajduje to swój wyraz przede wszystkim w sukcesie edukacyjnej książki obrazkowej, a także w powrocie do publikacji opartych na klasycznym wykładzie wyrażającym się najpełniej w tradycyjnej kompozycji książki ze statyczną makietą i klasycznym podziałem na rozdziały, np. serie „Chouette! Penser” (Gallimard Jeunesse) albo „Les Petites Conférences” (Bayard Jeunesse).

Ostatnie dekady XX i przełom XX i XXI wieku przyniosły też w edytorstwie książki popularnonaukowej dla dzieci kilka nowych, nośnych tematów. Do najważniejszych należała popularyzacja wiedzy w zakresie sztuk pięknych, realizowana uprzednio jedynie sporadycznie¹⁷⁵. Motorem napędowym zmian były w tym przypadku: wspólny program Ministerstw Kultury i Edukacji „L’Art à l’école” (Sztuka w szkole) zainicjowany z początkiem lat 80. oraz pionierskie działania Muzeum Sztuki Współczesnej przy Centrum Georges’a Pompidou w Paryżu, których efektem był warsztat dla dzieci i młodzieży (Atelier des enfants) oraz kolekcje publikacji popularnonaukowych. Jako pierwsza, w 1985 r. wyszła seria pod nazwą „L’Art en jeu” zainicjowana przez Sophie Curtil, artystkę plastyka, kierowniczkę projektów edukacyjnych Centrum Pompidou. W jej ramach do 1996 r. ukazało się około trzydziestu książek, których celem była inicjacja artystyczna dzieci w wieku od 5 do 9 lat. Poszczególne tytuły poświęcone były wybranemu dziełu pochodzącemu ze zbiorów Muzeum Sztuki Współczesnej. Zawierały proste omówienie zapoznające ze sposobami jego interpretacji, krótką biografię artysty i – zgodnie z tytułem serii – ludyczne elementy w postaci zaskakujących pytań lub zadań, które przyczyniać się miały do lepszej percepcji prezentowanych treści. W ten sposób w kolekcji zaprezentowano m.in. *Minotaura* Pabla Picassa, *Kobietę z gitarą* Georges’a Braque’a albo *Dziesięć Liz Taylor* Andy Warhola. Na początku lat 90. podobną formę zapoznawania młodych czytelników ze sztuką – tym razem afrykańską, zaproponowało Musée Dapper w serii „Kitadi”. W ślad za tym edycją książek dla dzieci zainteresował się też organ zarządczy muzeów regionu paryskiego Réunion des musées nationaux, który jest również największym francuskim wydawcą albumów ze sztu-

vertes” (w tym *La Coccinelle* oraz *La Forêt*). C. Depaire, *Panorama de l’offre numérique pour la jeunesse*, „La Revue des livres pour enfants” 2012, n° 265, s. 86–95.

¹⁷⁵ Np. publikacja w 1965 przez Gautier-Languereau tytułu *Premier livre d’art* Pierre’a Belvès’a, twórcy dziecięcego atelier w Muzeum Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu (Musée des Arts décoratifs) albo serii „La Peinture buissonnière” (Duculot 1976–1979) z reprodukcjami dzieł malarskich. E. Lortic, *Les livres contemporains sur l’art, 1980–1995*, w: *Livres d’enfance, livres de France*, op. cit., s. 129.

ką. W połowie lat 90. z jego inicjatywy powstały dwie serie: „Chercheurs d’art” (Poszukiwacze sztuki) propagująca zbiory Luwru i adresowana do młodzieży oraz „L’Enfance de l’art” (Dzieciństwo sztuki) w formie abecadlników dla początkujących czytelników. Na te trendy nie pozostawali też obojętni wydawcy komercyjni. Serie książek poświęconych sztuce zaczęły się pojawiać w ofercie większości z nich, by wymienić choćby „Imagique” (Larousse 1982), „Découvrez au musée...” (Nathan 1988), „Passion des arts” (Gallimard Jeunesse 1993) albo „Le Jardin des peintres” (Casterman 1996). Specjalne kolekcje dla dzieci lub nawet oddziały dziecięce zaczęły też inicjować wydawnictwa ogólne i specjalizujące się w edycji albumów, takie jak Adam Biro albo Hazan. Tematyka ta pozostała żywa do dnia dzisiejszego, a najlepszym tego dowodem jest powstanie w 2004 r. ambitnego wydawnictwa Palette, którego podstawową domeną jest edycja albumów ze sztuką i monografii z historii sztuki dla dzieci.

W początkach XXI wieku w orbitę zainteresowań wydawców i czytelników zaczęła też coraz śmielej wkraczać problematyka społeczna. Bogactwo i nędza, nielegalna imigracja, wykluczenie społeczne, prawa człowieka i obywatela – to tylko niektóre z podejmowanych tematów, adresowanych zarówno do starszej młodzieży, jak i do najmłodszych odbiorców. Najlepszym wyrazem tych tendencji jest aktualizowana do dzisiaj seria o reportażowym charakterze i wymownym tytule „l’accuse...!” (Oskarżam...!) wydawnictwa Syros Jeunesse obejmująca przejmujące reportaże dające obraz nierówności, niesprawiedliwości i problemów współczesnego świata. Została ona zainicjowana w 1994 r., tuż przed setną rocznicą i w nawiązaniu do słynnego listu otwartego Émile’a Zoli do prezydenta Republiki Francuskiej opublikowanego na łamach „L’Aurore” w obronie oskarżonego o domniemaną zdradę państwa Alfreda Dreyfusa. W tym świetle celem wydawcy było „potępić niesprawiedliwość i przestępstwa popełniane przez współczesnego człowieka”¹⁷⁶, z tego też powodu nie omijano tutaj nawet najbardziej drażliwych tematów, jak choćby dziecięca prostytutka (F. Pavloff, *Enfants prostitués en Asie*, 1994). W podobnym duchu, acz w łagodniejszej formie, bo adresowanej do znacznie młodszego czytelnika, w wieku około 7 lat, wydawana jest też seria Bayard Jeunesse „Des questions plein la tête” (2010, Głowa pełna pytań). Wychodząc od rzeczywistych dziecięcych pytań, wydawca podjął się tutaj wyjaśnienia takich kwestii, jak m.in. terroryzm, rasizm, antysemityzm, nierówności społeczne czy współczesne niewolnictwo.

Z publikacjami tymi w ofercie współczesnych wydawców sąsiadują też dzieła poświęcone zagadnieniom filozofii i psychologii. W zakresie filozofii pionierska była seria wydawnictwa Milan, które w 2000 r. rozpoczęło

¹⁷⁶ M. Butlen, *Littérature de jeunesse et pédagogie*, op. cit., s. 492.

wydawanie serii „Les Goûters philo” (Podwieczorki filozoficzne) dla dzieci w wieku od 8 lat. W jej ramach ukazało się już niemal 40 tytułów poświęconych podstawowym pytaniom egzystencjalnym i społecznym. W ślad za tym podobne serie zaczęły inicjować kolejne wydawnictwa (Bayard Jeunesse, Nathan, Flammarion, Gallimard Jeunesse itp.). Na pograniczu psychologii można natomiast usytuować kolejną powiększającą się grupę publikacji dotyczących rozwoju osobistego, stylu życia oraz problemów wieku dorastania. Dzieła te, najczęściej w formie poradników, pomagają dzieciom uporać się z troskami codziennego życia, a także problemami związanymi np. z rozводом rodziców, uzależnieniami, pierwszym zawodem miłosnym. Na tym tle wyróżniają się przede wszystkim seria „Mine de rien” (Gallimard Jeunesse) dla najmłodszych dzieci redagowana przez psychołożkę Catherine Dolto i dwie kolekcje dla nastolatków „Oxygène” i „Hydrogène” wydawnictwa La Martinière Jeunesse.

Reasumując, wypada stwierdzić, że w wyniku intensywnego rozwoju wspieranego różnymi czynnikami zewnętrznymi książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży stała się jednym z najbardziej wyróżniających się segmentów francuskiego rynku książki. Wyrażało się to najpełniej w tworzeniu rozległych, wielotematycznych kolekcji wydawniczych, które swoim zasięgiem systematycznie obejmowały coraz więcej grup wiekowych, a także w poszukiwaniu optymalnych i atrakcyjnych form wyrazu dla tego typu publikacji. Doprowadziło to w efekcie do ogromnej różnorodności oferowanych dokumentów zarówno z punktu widzenia reprezentowanego gatunku piśmiennictwa i tematyki, jak i ich edytorskiego wyposażenia oraz materialnej formy. Książka popularnonaukowa ostatnich dekad XX oraz przełomu XX i XXI wieku była produktem innowacyjnym, otwartym na oryginalne rozwiązania graficzne i typograficzne, a nawet mariaż z nowymi, zwłaszcza cyfrowymi technologiami. Jej edycja miała jednak również sporo mankamentów, do których należały przede wszystkim powszechne naśladowanie przez następujących po sobie wydawców najbardziej udanych rozwiązań, a także faworyzowanie określonej części tematów (zwłaszcza związanych z edukacją szkolną) przy jednoczesnym ignorowaniu pozostałych. Książka poznawcza dla dzieci nie oparła się również wpływom kultury popularnej, wprowadzając w poczet poruszanych zagadnień problematykę uchodzącą dotąd za zbyt trywialną, by ją podejmować w formie zarezerwowanej dla poważniejszych publikacji.

Zagadnienia te będą przedmiotem szczegółowych rozważań w drugiej części niniejszej rozprawy.

Część II

**Książka popularnonaukowa dla dzieci
i młodzieży na współczesnym rynku
wydawniczym we Francji**

Rozdział trzeci

Współczesny francuski rynek książki dla dzieci i młodzieży i jego społeczno-kulturalne uwarunkowania

Francuski rynek książki dla dzieci i młodzieży jest jednym z najbardziej renomowanych na świecie. Wydawcy tacy, jak Hachette, Nathan czy Gallimard Jeunesse, to powszechnie rozpoznawalne marki, a publikowane przez nich opowiadania, powieści czy komiksy nierzadko osiągają status międzynarodowych bestsellerów, by wspomnieć tylko o cyklu „Babar” Jeana de Brunhoffa¹⁷⁷, komiksach o Asteriksie i Obeliksie René Gosciniego i Alberta Uderzo albo *Przygodach Mikołajka* René Gosciniego i Jeana-Jacques’a Sempé. Międzynarodową karierę robią też często francuskie książki i serie popularnonaukowe, jak choćby „Tak Żyli Ludzie” (franc. „La Vie privée des hommes”) Hachette, „Krajobrazy Cywilizacji” (franc. „Découvertes Gallimard”) czy z nowszych przykładów „Dzieci Filozofują” (franc. „PhiloZenfants”) Nathana albo „Obrazki dla Maluchów” („L’Imagerie des tout-petits”) wydawnictwa Fleurus. Dzięki dużej różnorodności, innowacyjności i otwartości¹⁷⁸ oferta francuskich wydawców wzbudza

¹⁷⁷ Cykl książek obrazkowych o słoniątku Babarze, zapoczątkowany przez Jeana de Brunhoffa w l. 30. XX wieku i do dzisiaj cieszący się niezwykłą popularnością w krajach frankofońskich oraz Stanach Zjednoczonych. Słabo znany w Polsce, pierwsze wydanie tych historyjek ukazało się dopiero w 2012 r. Więcej zob. rozdz. 5, podrozdział zatytułowany „Książka popularnonaukowa elementem systemu «produktu totalnego»”, a także N. Paprocka, *Sto lat przekładów dla dzieci i młodzieży w Polsce*, op. cit., s. 346.

¹⁷⁸ Francuski rynek publikacji dziecięcych uchodzi za bardzo liberalny i chłonny, a francuscy wydawcy (a także francuscy rodzice, nabywcy książek dla dzieci) są

zainteresowanie, a ich stoiska m.in. na największych europejskich targach książki dla dzieci w Bolonii zawsze są oblegane. Podobnie francuskie książki dla dzieci od lat zdobywają nagrody na międzynarodowych targach czy festiwalach, a sam sektor książki dziecięcej jest na chwilę obecną najważniejszym w kontekście całego francuskiego rynku wydawniczego sprzedawcą praw autorskich i licencji oraz partnerem licznych międzynarodowych koedycji.

Wysoka pozycja francuskiego rynku książki dla dzieci jest wynikiem trwającego nieprzerwanie od początków XIX wieku intensywnego rozwoju, który szczególnego rozpędu nabrał po II wojnie światowej (więcej zob. cz. I, rozdz. 1–2). Ambicjom, wizjom i decyzjom poszczególnych wydawców sprzyjały korzystne warunki społeczno-polityczne, ekonomiczne i kulturalne: systematyczny rozwój szkolnictwa wzmacniany reformami na szczeblu krajowym, ułatwione kontakty z zagranicznymi rynkami, a także duża aktywność instytucji i organizacji wspierających krytykę i promocję książki dziecięcej z Centre national de la littérature pour la jeunesse (Narodowym Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży, CNLJ) na czele oraz intensywna działalność kulturalna o narodowym lub lokalnym zasięgu wyrażająca się w licznych targach, festiwalach i nagrodach literackich. Nie bez znaczenia w tym kontekście były też od zawsze niezwykle chłonny rynek odbiorców i wysoka ranga czytelnictwa we francuskim społeczeństwie, którą potwierdzają liczne badania¹⁷⁹.

znani z odwagi w proponowaniu młodym czytelnikom najbardziej śmiałych, acz nie zawsze pozytywnie ocenianych, pomysłów (zob. blog brytyjskiej dziennikarki Jenny Colgan pod znanym tytułem *Terrifying French children's books*, URL: <https://www.theguardian.com/books/gallery/2012/may/30/terrifying-french-childrens-books-in-pictures> [dostęp: 17.12.2017]). Dzięki temu – w odróżnieniu od rynków brytyjskiego czy amerykańskiego – często stanowi swoisty teren doświadczalny dla wprowadzania nowatorskiej oferty. D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 19.

¹⁷⁹ Według najnowszej ankiety Centre national du livre (Narodowe Centrum Książki, CNL) przeprowadzonej w styczniu 2017 r. przeczytanie przynajmniej jednej książki w ciągu roku zadeklarowało 91% Francuzów. Do tego 63% wskazało na przeczytanie powyżej pięciu książek, przy czym większość z nich to przede wszystkim odbiorcy książki w tradycyjnej, papierowej postaci. Optymistycznych danych dostarczyła również ankieta dotycząca czytelnictwa najmłodszych pokoleń Francuzów, w której przebadano dzieci w wieku od 7 do 15 lat. Czytanie dla przyjemności, niezależnie od obowiązku szkolnego, zadeklarowało w niej 78% niedoroslých Francuzów. Dane dostępne na stronie CNL: http://www.centrenationaldulivre.fr/fr/ressources/etudes_rapports_et_chiffres/les_francais_et_la_lecture/ oraz http://www.centrenationaldulivre.fr/fr/ressources/etudes_rapports_et_chiffres/les-jeunes-et-la-lecture/ [dostęp: 19.12.2017].

Struktura i rozmiary rynku książki dziecięco-młodzieżowej we Francji

W wyniku długotrwałego i stabilnego rozwoju ukształtowała się złożona struktura francuskiego rynku wydawniczego dla dzieci i młodzieży, który jest obecnie reprezentowany przez czterystu pięćdziesięciu wydawców, z czego około stu pięćdziesięciu publikuje regularnie (tj. co najmniej dziesięć książek rocznie)¹⁸⁰. Należą do nich firmy o ponad wiekowej tradycji, wśród których prym wiodą przede wszystkim Hachette i Nathan, jak również młodsze przedsiębiorstwa, powstałe po II wojnie światowej, w tym olbrzymie firmy (również oddziały rozbudowanych domów wydawniczych) typu Gallimard Jeunesse, L'École des loisirs, Didier Jeunesse albo Actes Sud Junior; a także mniejsze, a nawet niszowe, z reguły niezależne wydawnictwa, takie jak Rue du Monde, Kaléidoscope, Les Fourmis rouges itp. Obrazu dopełniają organizacje, instytucje, stowarzyszenia, dla których edycja książek dla dzieci jest zajęciem drugorzędnym.

Najbardziej znane wydawnictwa wchodzą w struktury grup wydawniczych i medialnych, których celem jest objęcie swoją działalnością wszystkich sektorów rynku książki, łącznie z dystrybucją i sprzedażą. Podobnie jak w przypadku całego rynku książki, tak i w odniesieniu do sektora książki dla dzieci sytuacja jest dynamiczna ze względu na zintensyfikowane w ostatnich dekadach procesy konsolidacji i koncentracji kapitału. Wyraźnie dominują cztery największe koncerny: Hachette Livre (członek holdingu Lagardère, na który składają się w segmencie książki dla dzieci i młodzieży przede wszystkim Hachette Jeunesse, Disney Hachette, Deux Coqs d'Or oraz Larousse Jeunesse), Éditis (do którego należą Nathan Jeunesse oraz m.in. Pocket Jeunesse i Hemma), Madrigall (którego podstawą jest Gallimard Jeunesse, a od 2012 r. również Flammarion wraz z marką Père Castor-Flammarion oraz belgijski Casterman) i Groupe Bayard (wraz Bayard Jeunesse i Milan Jeunesse). Szacuje się, że odsetek udziału w rynku wymienionych powyżej wydawnictw wynosi ponad 50%. Do średniej wielkości wydawnictw, które generują kolejne 20% obrotów, zalicza się:

¹⁸⁰ Dokładna liczba francuskich wydawnictw jest dosyć trudna do oszacowania i zmienia się w zależności od źródła informacji. Syndicat national de l'édition (SNE) podaje liczbę 400 wydawców książki dla dzieci, natomiast Groupe Jeunesse, oficjalna grupa w łonie SNE, zrzesza 45 członków. Na największych francuskich targach książki dla dzieci i młodzieży Salon du livre et de la presse Seine-Saint-Denis rejestruje się liczbę 450 wystawców i taką też liczbę cytuje E. Clavreul (*Principaux contours du paysage éditorial du livre de jeunesse*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, sous la dir. de F. Legendre, Paris 2015, s. 42). Należy jednak pamiętać, że w tym przypadku składają się na nią również działające na rynku francuskim wydawnictwa obce, zwłaszcza belgijskie i szwajcarskie.

L'École des loisirs, Fleurus Jeunesse i Mango Jeunesse (z grupy wydawniczej Média Participations), oddział Jeunesse wydawnictwa Albin Michel, a poza tym Bellin, Azou, Lito oraz La Martinière wraz z Seuil Jeunesse¹⁸¹ (szczegółowe informacje odnośnie do wybranych wydawnictw zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii).

Skutkiem gigantycznego rozrostu rynku są uzupełniające się zjawiska – z jednej strony znacznej uniformizacji dużych wydawnictw, których oferta uległa ujednoliceniu wynikającemu z dążenia do udziału we wszystkich segmentach rynku, nierzadko połączona z powszechnym naśladowaniem aktualnych trendów, z drugiej zaś strony specjalizacji w zakresie określonej problematyki lub gatunku piśmiennictwa (np. Palette – sztuka, Le Temps – techniki artystyczne, La Martinière – problemy nastolatków, dorastanie, Syros Jeunesse – problemy współczesnego świata, a także L'École des loisirs, MeMo, Rue du monde – książki obrazkowe, Larousse – encyklopedie, a ostatnio również książki aktywizujące). Dotyczy to zwłaszcza mniejszych i z reguły ambitnych przedsięwzięć, które często, podobnie jak polskie wydawnictwa lilipucie, są kreatorami najnowszych literackich i/lub artystycznych trendów. Niestety, wyraźne jest również zjawisko znacznej komercjalizacji książki dziecięcej, która dla wielu wydawców jest tylko i wyłącznie źródłem łatwego dochodu. Księgarnie, a przede wszystkim sklepy wielkopowierzchniowe oferują nabywcom nieprzebraną liczbę publikacji o bardzo niskiej wartości merytorycznej i/lub estetycznej. Z reguły są one częścią tzw. produktu totalnego związanego z sukcesem popularnej produkcji telewizyjnej i/lub filmowej. Komercyjny charakter ma również eksploatowanie w nieskończoność modnej w danym czasie tematyki (magia, wampiry itp.).

Wszystko to składa się na olbrzymią ofertę, której podstawowymi cechami są różnorodność i nieustanny wzrost ilościowy datowany już od końca II wojny światowej, a zwłaszcza od połowy lat 60.¹⁸² Ogromny skok widoczny był również w okresie objętym niniejszym badaniem, a więc w latach 1983–2012, co potwierdzają dane gromadzone i publikowane przez Francuski Związek Wydawców (Syndicat national de l'édition, SNE)¹⁸³. Przykładowo w ciągu tych trzech dekad liczba tytułów zarejestrowanych w kategorii „książki dla dzieci i dla młodzieży” (*livres pour la*

¹⁸¹ Opracowano na podstawie dokumentu Planisphère de l'édition jeunesse – 2016, opublikowanego w tygodniku „Livres hebdo” nr 1107, 25 nov. 2016, s. 66, dostępny również: <http://www.livreshebdo.fr/article/le-planisphere-de-ledition-jeunesse-2016> [dostęp: 19.12.2017], oraz E. Clavreul, *Principaux contours du paysage éditorial du livre de jeunesse*, op. cit., s. 42–44.

¹⁸² Ibidem, s. 41.

¹⁸³ Dane te są gromadzone na podstawie ankiet wypełnianych przez wydawców. Odsetek odpowiedzi na te ankiety uznaje się za wysoki.

jeunesse) zwiększyła się ponad trzykrotnie, poczynwszy od prawie 5 tysięcy jednostek zarejestrowanych w 1983 r., a skończywszy na niemal 13,5 tysiąca – w ostatnim analizowanym roku; tendencja ta utrzymuje się do dzisiaj, toteż w 2016 r. ponownie odnotowano wzrost liczby tytułów, która tym razem osiągnęła pułap 16,5 tysiąca (zob. tabela 1). Do tego zestawienia warto dodać, że wśród zarejestrowanych tytułów około 40% stanowiły nowości (od 39,5% do 45% w zależności od roku objętego badaniem).

Tabela 1. Liczba tytułów opublikowanych we Francji i zarejestrowanych w statystykach SNE w latach 1983–2016 – ogółem i w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży”

	1983	1992	2002	2012	2016
Ogółem	27 384	38 616	60 067	86 295	103 534
Książki dla dzieci i młodzieży	4926	6046	9152	13 366	16 521
%	18	15,7	15,2	15,5	16

Opracowanie własne na podstawie danych Syndicat national de l'édition zawartych w dokumentach: *Données statistiques sur l'édition des livres en France. Année 1984*, Paris 1985; *Chiffres clés (...). statistiques de la culture*, Ministère de la Culture et de la Communication, Direction de l'administration générale, Département des études et de la prospective; [réd.] J. Cardona, Ch. Lacroix, Paris 1991–2013; *L'Édition de livres en France. Repères statistiques (...). données (...)*, Paris 2005–2017

Ogółem w całym przebadanym okresie liczba tytułów publikowanych w sektorze książki dla dzieci i młodzieży stanowiła mniej więcej 15–16% globalnej liczby tytułów publikowanych corocznie we Francji i zwiększała się wprost proporcjonalnie do rozwoju całego francuskiego rynku książki. Dzięki temu sektor ten od lat należy w tym kraju do największych i najbardziej rozwojowych, plasując się w zależności od roku objętego badaniem na trzecim lub czwartym miejscu w rankingu sektorów, w obrębie których rejestruje się największą liczbę publikowanych tytułów (po kategoriach: literatura piękna, książki szkolne oraz poradniki i wydawnictwa praktyczne)¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Dla porównania w 2016 r. udział książek dla dzieci i młodzieży na polskim rynku wydawniczym był dwukrotnie niższy i wyniósł 8% całego zbioru. Dysproporcje pomiędzy rozmiarami jednego i drugiego rynku dobitnie ilustruje jednak dopiero porównanie liczb bezwzględnych. Według danych pochodzących z rocznika „Ruch Wydawniczy w Liczbach” w kategoriach „książka dla młodzieży” i „książka dla dzieci” zarejestrowano łącznie 3001 pozycji, a to oznacza, że w 2016 r. wydano w naszym kraju pięć i pół razy książek mniej niż we Francji. „Ruch Wydawniczy w Liczbach. Książki” 2016, t. 63, s. 28–29. Dokument dostępny: <http://ksiegarnia.bn.org.pl/pdf/Ruch%20wydawniczy%20w%20liczbach%20tom%2063.pdf> [dostęp: 18.12.2017]. In-

Silne tendencje wzrostowe na rynku książki dla dzieci i młodzieży potwierdzają również inne współczynniki, m.in. liczba wyprodukowanych egzemplarzy. W tym przypadku w okresie od 1983 do 2012 r. odnotowano wzrost niemal dwukrotny: od nieco ponad 66 do prawie 120 milionów egzemplarzy rocznie. W roku 2016 zarejestrowano w tej kategorii niewielki spadek, znacznie jednak mniejszy niż w pozostałych sektorach rynku wydawniczego (szczegółowe dane, zob. tabela 2). Zresztą w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży” dynamika wzrostu liczby opublikowanych egzemplarzy znacznie wyprzedziła dynamikę wzrostu w obrębie całego rynku książki, w efekcie czego pod koniec analizowanego okresu do tego właśnie sektora należała niemal co piąta wyprodukowana we Francji książka.

Tabela 2. Liczba egzemplarzy książek wyprodukowanych we Francji i zarejestrowanych w statystykach SNE w latach 1983–2016 – ogółem i w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży” (w tys.)

	1983	1992	2002	2012	2016
Ogółem	365 138	354 483	491 437	630 913	552 966
Książki dla dzieci i młodzieży	66 289	58 987	83 084	117 478	111 389
%	18,2	16,6	16,9	18,6	20,1

Opracowanie własne na podstawie źródeł wymienionych w podpisie pod tabelą 1

Ostatecznie, w wyniku systematycznego rozwoju, sektor książki dla dzieci i młodzieży stał się jednym z najbardziej rentownych segmentów francuskiego rynku wydawniczego. Dochody ze sprzedaży książek dla dzieci systematycznie rosły (od 2001 r., tj. od pierwszego rocznika statystycznego, w którym notowano dochody poszczególnych sektorów rynku w euro, do 2012 r. wzrosły o niemal 150 milionów euro (szczegółowe dane zob. tabela 3), dochodząc w ostatnich analizowanych latach do pułapu rzędu 350–360 milionów euro, co stanowiło około 13,5% globalnej wartości rynku¹⁸⁵. Postawiło go to w jednym rzędzie obok tak dochodowych

formacje te należy traktować ostrożnie ze względu na odmienną metodologię zbierania i opracowywania danych w przypadku obu cytowanych dokumentów. Szacuje się, że liczba podawana w roczniku Biblioteki Narodowej jest zaniżona o około 10% ze względu na powszechnie znane problemy związane z rejestracją publikacji na podstawie egzemplarza obowiązkowego; poza tym w roczniku tym w kategorii „książki dla młodzieży” rejestrowana jest jedynie literatura piękna, książki popularnonaukowe publikowane z myślą o tej grupie odbiorców przydzielane są do pozostałych publikacji popularnonaukowych (dla dorosłych).

¹⁸⁵ Dla porównania obrotu na całym rynku książki w Polsce szacowano w 2012 r. na 639 milionów euro, a udział w przychodach ze sprzedaży książki w dziale „litera-

segmentów wydawniczych, jak literatura piękna dla dorosłych, publikacje z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych, a także książka szkolna i użytkowa (przy czym w zależności od roku objętego badaniem szczególne miejsce w rankingu mogło się nieco różnić: w 2001 plasował się na piątym miejscu, w 2007 i 2012 na trzecim, w 2014 – na drugim)¹⁸⁶. Warto też dodać, że ze względu na specyfikę książki dla dzieci (duża liczba niewielkich objętościowo, tanich broszurowych wydawnictw) wygenerowanie takich dochodów wiąże się z dużą liczbą sprzedawanych egzemplarzy, która według danych SNE w 2012 r. wyniosła 90,5 miliona egzemplarzy, a to z kolei stanowiło jedną piątą wszystkich sprzedanych w tym roku we Francji książek (tendencja ta utrzymuje się do dzisiaj, podobne wartości odnotowano w 2016 r.)¹⁸⁷.

Tabela 3. Dochód rynku książki we Francji zarejestrowany w statystykach SNE w latach 2001–2016 – ogółem i w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży” (w tys. euro)

	2001	2005	2008	2012	2016
Ogółem	2 124 878	2 439 107	2 545 308	2 638 694	2 705 693
Książki dla dzieci i młodzieży	211 292	295 263	312 289	354 270	364 395
%	9,9	12,1	12,3	13,4	13,5

Opracowanie własne na podstawie źródeł wymienionych w podpisie pod tabelą 1

Siłą francuskiego rynku książki dla dzieci jest ponadto duża ekspansja na zagraniczne rynki, przy jednoczesnym zachowaniu we własnej ofercie znacznej przewagi twórczości rodzimej nad obcą. Po pierwsze, francuscy wydawcy z sukcesem sprzedają prawa autorskie do książek dla dzieci i mło-

tura dla dzieci” wyniósł 5,6%, czyli ok. 35,8 mln euro. Przy interpretacji i porównaniu tych liczb trzeba jednak wziąć pod uwagę dwa podstawowe czynniki: dużo niższą cenę książki w Polsce oraz znacznie mniejszą globalną liczbę sprzedanych egzemplarzy, która we Francji wyniosła prawie 450 milionów egzemplarzy, a w Polsce – cztery razy mniej, bo 115,5 miliona. Piotr Dobrołęcki, *Polski rynek książki 2013*, Biblioteka Analiz na zlecenie Instytutu Książki. Dokument dostępny: <http://instytutksiazki.pl/rynek-ksiazki,7,raporty,18,polski-rynek-ksiazki-2013,14.html> [dostęp: 12.03.2018].

¹⁸⁶ Na podstawie dokumentów cytowanych w podpisie pod tabelą 1.

¹⁸⁷ Oczywiście te uśrednione liczby nie oddają całej prawdy. Sektor książki dla dzieci zależy w ogromnej mierze od sukcesu nowości (w tym przede wszystkim best-sellerów), które stanowią aż 47% wartości przychodów, dlatego też mniej więcej od dekady obserwuje się wysoki wzrost liczby edytowanych tytułów, przy minimalnym wzroście nakładów. Do tego dochodzi również ogromna koncentracja sprzedaży, zaledwie kilkanaście tytułów sprzedaje się w wysokich nakładach, powyżej 50 tysięcy egzemplarzy. D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 26.

dzieży. W 2012 r. udzielili łącznie 3770 licencji, co stanowiło 29,3% ogółu wszystkich sprzedanych przez Francję praw wydawniczych i dało najwyższą ze wszystkich sektorów liczbę (podobnie w 2016 r. – 3770, co wyniosło 31%). Warto przy tym dodać, że do ich największych nabywców – po Chinach, Hiszpanii i Korei, a przed Rosją i Turcją – należy Polska, której udział w tych zakupach w 2016 r. oszacowano na 6%. Po drugie, francuscy wydawcy są też bardzo aktywni, jeśli chodzi o koedycje międzynarodowe, które najczęściej zawiązują z edytorami włoskimi, hiszpańskimi, angielskimi i niemieckimi. W 2016 r. w wyniku takiej aktywności powstało 1213 książek dla dzieci, a to z kolei stanowiło aż 68% wszystkich koedycji zarejestrowanych w tym roku¹⁸⁸. I wreszcie, po trzecie, Francuzi w dużym stopniu dbają również o promocję rodzimej twórczości. Według danych Biblioteki Narodowej Francji w 2016 r. w kategorii *livre pour la jeunesse* zarejestrowano 1850 tytułów książek tłumaczonych z języków obcych, co stanowiło zaledwie 11% wszystkich opublikowanych w 2016 r. książek dla dzieci i młodzieży¹⁸⁹. W tym samym czasie w polskiej ofercie wydawniczej tłumaczenia w kategoriach książki dla młodzieży oraz publikacji dla dzieci stanowiły łącznie 41%¹⁹⁰. Gwoli sprawiedliwości należy jednak do tego dodać, że w erze globalizacji i powszechnej dominacji literatury anglojęzycznej również we Francji w kategorii powieści dla młodzieży tłumaczenia stanowią blisko połowę proponowanych książek. Związane jest to oczywiście z edycją popularnych cykli anglojęzycznych: począwszy od pierwszego francuskiego wydania *Harry'ego Pottera* J.K. Rowling w 1998 r. przez Gallimard Jeunesse po bestsellery ostatnich lat, w tym *Gwiazd naszych winę* Johna Greena wydaną we Francji po raz pierwszy w 2013 r. przez wydawnictwo Nathan. Cykle te przesądzają również w ogromnej mierze o sukcesie finansowym francuskiego rynku wydawnictw dla dzieci i młodzieży.

¹⁸⁸ Na podstawie dokumentu publikowanego przez Syndicat national de l'édition: *L'édition de livres en France. Repères statistiques (...) données (...)* za lata 2012–2013 oraz 2016–2017.

¹⁸⁹ Informacja za: *L'édition Jeunesse. France et international 2016–2017. Repères statistiques du SNE*. https://www.sne.fr/app/uploads/2017/11/SNE_Chiffres_Edition-Jeunesse_VOK.pdf [dostęp: 18.12.2017].

¹⁹⁰ Obliczenia własne, na podstawie danych pochodzących z paragrafów „Książki dla młodzieży” i „Książki dla dzieci” z publikacji „Ruch Wydawniczy w Liczbach. Książki” 2016, t. 63, s. 28–29.

Segmentacja francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży

Aktualnie dane dotyczące rynku książki dla dzieci i młodzieży gromadzone i opracowywane przez SNE eksponowane są w trzech zasadniczych kategoriach: *éveil, petite enfance* (książeczki dla maluchów i dzieci młodszych); *fiction* (literatura piękna) oraz *documentaire/encyclopédie* (książka popularnonaukowa/encyklopedie)¹⁹¹. Do pierwszej grupy kwalifikuje się produkcję wydawniczą dla dzieci poniżej 6 lat, w tym książeczki obrazkowe i edukacyjne¹⁹², zeszyty prac manualnych (kolorowanki, wycinanki itp.) oraz książki zabawki wykonane z różnych materiałów (tektura, plastik, tkaniny) i prezentujące rozmaite formy. W kategorii „literatura piękna” rejestruje się utwory literackie dla dzieci starszych, młodzieży oraz tzw. młodych dorosłych; z kolei ostatnia kategoria przeznaczona jest na rejestrację wydawnictw informacyjnych (słowników, encyklopedii) oraz dzieł tematycznych reprezentujących poszczególne dziedziny wiedzy i adresowanych do czytelników w wieku powyżej 6 lat.

Rozkład procentowy pomiędzy powyższymi kategoriami utrzymuje się na podobnym poziomie od 2003 r., czyli początku niniejszego sposobu rejestracji książek (zob. przypis 191). Podstawy rynku stanowią książeczki dla najmłodszych oraz literatura piękna. W obu tych przypadkach wartości odnoszące się do liczby publikowanych tytułów, wyprodukowanych egzemplarzy oraz uzyskanych dochodów oscylują w granicach od 30 do 50% (szczegółowy rozkład danych procentowych za lata 2003, 2006, 2009 oraz 2012 przedstawia tabela 4). Najmniejszy segment francuskiego sektora książki dla dzieci i młodzieży stanowi w świetle statystyk SNE książka popularnonaukowa, w przypadku której wartości wymienionych wskaźników przekroczyły 15-procentowy próg jedynie w 2003 r. Co więcej, w kolejnych latach widoczny był nawet systematyczny spadek tych wielkości, który można jednak wiązać nie tyle z obniżaniem się zainteresowania tego typu publikacjami, ile raczej z ograniczonymi kryteriami przydziału dokumentów do tej kategorii. SNE operuje tradycyjną definicją książki popularnonaukowej, która wyklucza z niej publikacje pogranicza, m.in.

¹⁹¹ Do 2002 r. w kategorii „książka dla dzieci i młodzieży” obowiązywał inny podział, obejmujący: *livres* (książki, publikacje z przewagą tekstu), *albums illustrés* (dzieła ilustrowane oraz książki obrazkowe), *bandes dessinées* (komiksy). Na podstawie: *Chiffres clés (...). statistiques de la culture*, Ministère de la Culture et de la Communication, Direction de l'administration générale, Département des études et de la prospective, [réd.] J. Cardona, Ch. Lacroix, Paris 1991–2013.

¹⁹² Nazwane w dokumentach SNE zgodnie z francuską terminologią *livres documentaires*. Por. m.in. *L'édition Jeunesse*, op. cit., s. 2.

książki użytkowe i edukacyjne dla dzieci poniżej 6 lat stanowiące dzisiaj bardzo istotny i rozwojowy dział *documentaires*, o czym będzie mowa w dalszej części tej książki.

Tabela 4. Segmenty francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży w statystykach SNE – podstawowe dane za lata 2003–2012

Współczynnik/Rok Kategoria SNE	Liczba opublikowanych tytułów (w odsetkach)				Liczba wydrukowanych egzemplarzy (w odsetkach)			
	2003	2006	2009	2012	2003	2006	2009	2012
Książki dla maluchów i dzieci młodszych	39	56,5	45	43	37	55,5	45	49,5
Literatura piękna	41	33,5	47	49	48	38	48	42,5
Książki popularnonaukowe	20	10	8	8	15	6,5	7	8

Współczynnik/Rok Kategoria SNE	Odnutowany zysk (w odsetkach)			
	2003	2006	2009	2012
Książki dla maluchów i dzieci młodszych	32,5	49	38	42
Literatura piękna	48	40	52	49
Książki popularnonaukowe	19,5	11	10	9

Opracowanie własne na podstawie źródeł wymienionych w podpisie pod tabelą 1

Nieco inne światło na francuski rynek książki dla dzieci rzucają dane publikowane w panelach sprawozdawczych koncernów badania rynku i opinii publicznej GfK lub Ipsos. W tym przypadku oferta jest dzielona według następujących kategorii formalno-funkcjonalnych: *éveil* (książeczki dla maluchów); *album* (książki obrazkowe); *activités pratiques* (przewodniki i poradniki); *coloriage et jeux* (kolorowanki, zeszyty prac manualnych, zeszyty edukacyjne); *lecture* (literatura), *documentaire* (książki popularnonaukowe) oraz *livres K7/CD* (książki z nagraniami na kasetach lub płytach CD). Według dokumentu przygotowanego przez koncern GfK z okazji 30. edycji targów książki dla dzieci i młodzieży Salon du livre et de la presse jeunesse w Montreuil pod Paryżem i obejmującego okres od 2010 do 2014 r. największe obroty odnotowano w kategoriach: „literatura” (36%), „książki obrazkowe” (22%) oraz „książki popularnonaukowe”

(12%)¹⁹³. Taki sposób segmentacji oferty jest bliższy prezentacji w katalogach wydawców, choć w tym drugim przypadku dochodzi do jeszcze większego uszczegółowienia poprzez zastosowanie dodatkowych podziałów ze względu na wiek czytelnika i/lub tematykę.

Działalność instytucji na rzecz popularyzacji książki dla dzieci i młodzieży

Najważniejszą francuską instytucją powołaną do promocji i upowszechniania wiedzy na temat książki i literatury dla dzieci i młodzieży jest Narodowe Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży (Centre national de la littérature pour la jeunesse, CNLJ) działające w ramach oddziału Literatury i Sztuki Biblioteki Narodowej Francji. Początki tej instytucji sięgają stowarzyszenia pod nazwą La Joie par les livres założonego w 1963 r. w celu powołania do życia nowoczesnej biblioteki dla dzieci w zaniedbanej dzielnicy podparyskiej aglomeracji. Efektem tych zabiegów było otwarcie dwa lata później biblioteki w Clamart, funkcjonującej dzisiaj pod nazwą La Petite Bibliothèque ronde pochodzącą od charakterystycznego, architektonicznego kształtu jej budynku w formie rotundy. Biblioteka ta szybko stała się jednym z najważniejszych francuskich ośrodków promocji książki i wdrażania nowatorskich metod pracy z młodymi czytelnikami. Wraz z jej otwarciem stowarzyszenie zainicjowało powstanie lokalnego centrum informacji o książce dziecięcej oraz wydawanie periodyku krytycznego pn. „Bulletin d’analyse de livres pour enfants”, przemianowanego w 1976 r. na „Revue des livres pour enfants” (o czym więcej w kolejnym rozdziale). W 1972 r. La Joie par les livres przeszła pod zarząd Ministerstwa Edukacji, a kilka lat później otrzymała egzemplarz obowiązkowy w zakresie publikacji dla dzieci i młodzieży. Ostatecznie w 2008 r., po wielu zmianach organizacyjno-statutowych, centrum informacyjne La Joie par les livres zostało włączone w struktury Biblioteki Narodowej¹⁹⁴.

Działające dzisiaj pod oficjalną nazwą Centre national de la littérature pour la jeunesse – La Joie par les livres pozostało wierne swoim pierwotnym celom, toteż jego najważniejszą funkcją jest ocena i promocja francu-

¹⁹³ GfK podaje też odmienną od SNE, znacznie wyższą wartość francuskiego sektora książki dla dzieci, ocenianą w roku 2013 na 561 milionów euro. Dokument w formacie pdf dostępny na stronie GfK, URL: <http://www.gfk.com/fr/insights/press-release/pres-dun-livre-vendu-sur-quatre-est-dedie-a-la-jeunesse/> [dostęp: 12.12.2017].

¹⁹⁴ H. Weis, *La Joie par les livres* [hasło], w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, Vol. 2, op. cit., s. 645.

skiej produkcji wydawniczej dla dzieci i młodzieży. Zadania te są realizowane przede wszystkim poprzez:

- gromadzenie i udostępnianie na miejscu bogatego księgozbioru, obejmującego 300 tysięcy dokumentów, w tym całość francuskiej produkcji wydawniczej dla dzieci od początku lat 60. XX wieku, wybór publikacji pochodzących z krajów frankofońskich oraz literaturę fachową;
- redagowanie dwóch czasopism fachowych: „La Revue des livres pour enfants” oraz „Takam Tikou”. Pierwsze z wymienionych jest dwumiesięcznikiem, który oprócz licznych recenzji bieżącego piśmiennictwa dla dzieci zawiera również dossier tematyczne obejmujące krótkie artykuły naukowe. Drugie ukazuje się trzy razy w roku i poświęcone jest problematyce frankofońskiej książki dziecięcej w Afryce;
- organizowanie licznych szkoleń i konferencji oraz promowanie francuskiej literatury dla dzieci poza granicami kraju, głównie za pośrednictwem działającej w ramach Centrum francuskiej sekcji IBBY¹⁹⁵.

Poza CNLJ działa we Francji kilkanaście innych instytucji i stowarzyszeń o podobnym charakterze, choć mniejszym, regionalnym lub lokalnym znaczeniu. Wśród nich wyróżniającą działalność prowadzi m.in. Nantes Livres Jeunes, którego początki związane są z nazwiskami dwójki francuskich badaczy i krytyków literatury dziecięcej Monique Bermond (1927–2017) et Rogera Boquié (1921–2013). Para ta położyła ogromne zasługi na polu promocji książki i czytelnictwa dziecięcego. Oboje współpracowali z CNLJ i opublikowali znaczną liczbę recenzji i omówień książek na łamach rozmaitych czasopism fachowych. Znani są natomiast przede wszystkim z cyklicznych emisji radiowych poświęconych literaturze dla dzieci, w tym „Le Livre, ouverture sur la vie”, która była nadawana w okresie 1970–1990 na antenie France Culture. Byli ponadto zagorzałymi kolekcjonerami książki dla dzieci, zgromadzili imponujący księgozbiór obejmujący ponad 24 tysiące egzemplarzy, który przekazali w darze Bibliotece Miejskiej w Nantes. Kolekcja ta zasilila działające przy bibliotece Centrum Informacji nt. Literatury Dziecięcej, przemianowane w późniejszym okresie na Centre Bermond-Boquié. Centrum to do dzisiaj jest jednym z najbardziej znanych francuskich ośrodków badania książki dla dzieci, posiadającym znaczny i cenny księgozbiór w liczbie ponad 40 tysięcy egzemplarzy, w tym pokaźną kolekcję historyczną oraz zbiór literatury fachowej. Na bazie tych zbiorów prowadzi działalność edukacyjną i promocyjną. Do cyklicznych imprez należą m.in. „Matinées du CBB” (a w ich ramach np. „Poranki z «Albums du Père Castor»”), które pozwalają na zapoznanie z dawną książką dla dzieci szerszej publiczności. Do najbardziej

¹⁹⁵ J. Vidal-Naquet, *Le Centre national de la littérature pour la jeunesse*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, op. cit., s. 46–47.

widocznych przejawów działalności tego ośrodka należy ponadto baza danych Livrjeun, która powstała w wyniku przeniesienia do sieci i stałej aktualizacji kartoteki zapoczątkowanej w latach 70. przez M. Bermond i R. Boquié. Obecnie zawiera ona 30 tysięcy opisów i recenzji książek oraz serii wydawniczych dla dzieci¹⁹⁶.

Na uwagę w tym zestawieniu zasługują ponadto stowarzyszenia: *Lecture Jeunesse* (Czytelnictwo Dzieci i Młodzieży), *Lire pour Comprendre* (Czytać, aby Rozumieć) oraz *Association Française de Recherches sur les Livres et Objets Culturels de l'Enfance* (Afreluce, Francuskie Stowarzyszenie Badań nad Książką i Wytworami Kultury Dziecięcej), ich krótkie omówienie znajdzie się jednak w kolejnym rozdziale poświęconym krytyce książki przy okazji prezentacji wydawanych przez te stowarzyszenia publikacji¹⁹⁷.

Targi książki dla dzieci i młodzieży oraz nagrody literackie

Niewątpliwie jedną z najbardziej charakterystycznych cech współczesnego francuskiego społeczeństwa jest zamiłowanie do uczestnictwa w targach i festiwalach książki, które są w tym kraju organizowane wyjątkowo często. Uprzywilejowane miejsce wśród tego typu imprez zajmują targi książki dla dzieci. Pierwsze miały miejsce w Paryżu w 1946 r. i od tego momentu datuje się w tym zakresie systematyczny postęp, do tego stopnia, że w 2000 r. powołano do życia Federację Targów i Festiwalu Książki dla Dzieci i Młodzieży (*Fédération des Salons et Fêtes du livre de jeunesse*)¹⁹⁸ wspieraną przez Narodowe Centrum Książki (*Centre national du livre*). Federacja zrzesza kilkadziesiąt stowarzyszeń i instytucji oraz służy bieżącą informacją na temat organizowanych imprez targowych.

Szacuje się, że rokrocznie odbywa się we Francji około siedemdziesięciu targów książki dla dzieci, co sprawia, że jest ich po kilka w każdym

¹⁹⁶ Więcej na ten temat: L. Labes, *Le Centre Bermond-Boquié: le centre de recherche et d'information sur l'édition francophone pour la jeunesse*, „*Strenæ*” 2012, n° 3, URL: <http://journals.openedition.org/strenae/598> [dostęp: 21.12.2017]. Baza danych dostępna pod adresem: <http://livrjeun.bibli.fr/index.php?vl=index> [dostęp: 21.12.2017].

¹⁹⁷ We Francji działa ponadto szereg instytucji i stowarzyszeń zajmujących się badaniem literatury dziecięcej, np. Institut International Charles Perrault (Międzynarodowy Instytut im. Ch. Perraulta) albo Centre de recherche et d'information sur la littérature pour la jeunesse (Centrum Badań i Informacji nt. Literatury dla Dzieci i Młodzieży). Ocena bieżącej produkcji wydawniczej jest jednak dla tych instytucji zadaniem drugorzędnym.

¹⁹⁸ Zob. więcej: <http://federationlivrejeunesse.fr/> [dostęp: 21.12.2017].

miesiącu¹⁹⁹. Organizowane są zarówno przez większe, jak i mniejsze miasta oraz niewielkie gminy, jak choćby liczące zaledwie 200 mieszkańców miasteczko Combat-lès-Montboissier, w którym od 15 lat corocznie odbywa się Petit Salon du livre jeunesse²⁰⁰. Zresztą prestiż i oddziaływanie danej imprezy nie zawsze jest wprost proporcjonalne do rozmiarów ośrodka, w którym się odbywa. Znanych jest wiele przykładów targów o doskonałej reputacji i silnym oddźwięku, które odbywają się w miastach o średniej wielkości, takich jak Agen, Epinal, Lorient albo Saint-Paul-Trois-Châteaux. Niezależnie też od wielkości, imprezy te stanowią dla lokalnej społeczności prawdziwe święto książki dla dzieci, co często zawiera się bezpośrednio w ich nazwie w formule „święto” lub „festiwal książki”, np. Fête du livre de jeunesse de Palente w Besançon. Biorą w nich udział bowiem nie tylko wydawcy – wystawcy danej oferty, ale również regionalne stowarzyszenia, biblioteki i inne instytucje kulturalne, dla których wspieranie dziecięcego czytelnictwa stanowi bardzo istotne zadanie.

Największe francuskie targi książki dziecięcej noszą nazwę Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint-Denis i są organizowane od 1984 r. każdego grudnia w podparyskim Montreuil²⁰¹. Jest to duża i mocno nagłośniona w mediach impreza, która trwa sześć dni i przyciąga olbrzymią liczbę amatorów, miłośników publikacji dla dzieci i profesjonalistów związanych z rynkiem książki oraz edukacją dzieci i młodzieży. Każdego roku notuje się liczbę około 450 wystawców biorących udział w targach, przy czym oprócz wydawców są to zwyczajowo również biblioteki i inne instytucje lub organizacje związane z upowszechnianiem czytelnictwa. Regułą Salonu jest ponadto organizacja licznych imprez towarzyszących: spotkań autorskich, wystaw okolicznościowych, warsztatów, dyskusji itp. Działalność ta zaowocowała powstaniem w 2011 r. ośrodka szkoleniowego l'École du livre de jeunesse, funkcjonującego przez cały rok i prowadzonego przez ekipę twórców Salonu. Jego dziełem jest szereg dodatkowych inicjatyw prezentowanych w ramach targów i dostępnych również z poziomu portalu internetowego Salonu, w tym m.in. Juke-box ados (<http://juke-box.slpj>).

¹⁹⁹ N. Beau, A. Eisenegger, *La promotion du livre pour la jeunesse à travers les salons et les prix littéraires*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, op. cit., s. 158. Tylko w Wikipedii pod hasłem *Salon du livre jeunesse en France* odnotowano 40 różnych imprez targowych i festiwali literackich dla dzieci. Stan na 21.12.2017.

²⁰⁰ Zob. więcej: <http://www.petit-salon.fr/> [dostęp: 21.12.2017].

²⁰¹ W czasie ostatniej edycji w 2017 r. Salon odwiedziło ponad 175 tysięcy osób, a udział wzięło 450 wystawców i 150 autorów i ilustratorów; zorganizowano też ponad 700 różnych imprez towarzyszących. Więcej zob. <http://slpjplus.fr/salon/> [dostęp: 21.12.2017]. Zob. też: Relacja z 30. edycji targów w 2014 r.: A. Wandel, *Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint Denis (Paris-Montreuil, 26.11.2014–2.12.2014)*, „Guliwer” 2015, nr 2, s. 49–55.

fr/), strona internetowa poświęcona literaturze pięknej dla nastolatków, zawierająca filmy, wywiady i recenzje czytelników (w formie tzw. BookTubes), oraz Biblio-connection (<http://biblio-connection.slpj.fr/>), biblioteka cyfrowa przeznaczona dla młodych nie-czytelników, której zadaniem jest wzbudzić zainteresowanie lekturą za pomocą nowoczesnego interfejsu pozwalającego na sterowanie bezdotykowe oraz wybór publikacji dostępnych w pięciu różnych wersjach (w tym audio i języku migowym). Zarówno targi, jak i szkoła są wspierane przez Ministerstwa Kultury i Edukacji, Narodowe Centrum Książki oraz samorząd departamentu Seine-Saint-Denis.

Istotne znaczenie dla promocji współczesnej produkcji wydawniczej mają również nagrody literackie. W portalu Ricochet opracowywanym przez Institut suisse Jeunesse et Médias (Szwajcarski Instytut [Badań] nad Kulturą Medialną Dzieci i Młodzieży) poświęconym współczesnej literaturze frankofońskiej odnotowano 46 francuskich nagród w tej dziedzinie²⁰². Do najważniejszych zalicza się jednak:

- Les Pépites – przyznawane w ramach wspomnianego wyżej Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint-Denis. Zostały powołane do życia niedawno, bo w 2011 r. Początkowo były przyznawane przez profesjonalne jury w ośmiu kategoriach: książki obrazkowej, powieści europejskiej, komiksu, książki popularnonaukowej, albumu ze sztuką lub książki o sztuce, książki dla najmłodszych, aplikacji cyfrowej oraz grand prix. Od 2015 r. są przyznawane w kategoriach wiekowych („dla małych, średnich i dużych”) przez dwa niezależne gremia, tj. jury profesjonalne oraz dziecięce.
- Prix Sorcières – przyznawane są od 1986 r. przez Stowarzyszenie Księgarni dla Dzieci i Młodzieży (Association des librairies spécialisées pour la jeunesse), od 1989 r. we współpracy ze Stowarzyszeniem Bibliotekarzy Francuskich (Association des Bibliothécaires de France, ABF). Nagrody przyznaje profesjonalne jury w sześciu kategoriach: dla najmłodszych, książki obrazkowej, pierwszej lektury, powieści dla dzieci, powieści dla młodzieży i książki popularnonaukowej²⁰³.
- Prix des Incorruptibles (dosł. Nagroda Nieprzekupnych) – przyznawane przez dzieci i młodzież w siedmiu kategoriach wiekowych, od przedszkolaków po licealistów (wyróżnienia przyznawane przez dorosłych mają w tym przypadku znikome znaczenie i służą jedynie porównaniu gustów). Nagroda została powołana w 1988 r. przez stowarzyszenie Les Incorruptibles, którego celem jest promowanie dziecięcego czytelnika.

²⁰² Informacja dostępna pod adresem: <https://www.ricochet-jeunes.org/prix-litteraires> [dostęp: 21.12.2017].

²⁰³ Informacja o nagrodzie na stronie ABF: <http://www.abf.asso.fr/2/25/13/ABF/le-prix-sorcières-pourquoi-comment-et-son-histoire-?p=5> [dostęp: 21.12.2017].

nictwa. Przedsięwzięcie jest zakrojone na dużą skalę i odbywa się za pośrednictwem programu, w którym uczestniczą ośrodki edukacyjne z całej Francji. W 2017 r. w głosowaniu wzięło udział ponad czterysta tysięcy dzieci reprezentujących osiem tysięcy szkół. W 2013 r. starania stowarzyszenia zostały docenione na szczeblu państwowym, a nagroda otrzymała akredytację Ministerstwa Edukacji²⁰⁴.

Do powyższego zestawienia warto dodać jeszcze jedną nagrodę, a mianowicie Prix La Science se livre przyznawaną w trakcie festiwalu pod tą samą nazwą w dziedzinie książki popularnonaukowej, która zostanie zaprezentowana bliżej w kolejnym rozdziale.

²⁰⁴ Warto do tego dodać, że nominowane do nagród książki sprzedawane są po obniżonych cenach. Więcej informacji na stronie stowarzyszenia: <http://www.lesin-cos.com/> [dostęp: 21.12.2017].

Rozdział czwarty

Krytyka i upowszechnianie książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży we Francji

Książki o charakterze edukacyjno-informacyjnym stanowią ważny segment rynku publikacji dla dzieci i młodzieży. Zwyczajowo postrzegane jako doskonałe narzędzie edukowania poprzez zabawę, są lubiane przez młodych czytelników i doceniane przez bibliotekarzy. Jednak historycy i krytycy literatury z reguły niechętnie odnoszą się do tego gatunku, traktując go trochę po macoszemu, jako ubogiego krewnego literatury pięknej. Tytuły tego typu wydawnictw rzadko goszczą na łamach podręczników akademickich dla przyszłych nauczycieli czy bibliotekarzy, prac krytycznoliterackich lub poradnikowych, a już zupełnie wyjątkowo są umieszczane w rozmaitych kanonach książek opracowywanych przez ekspertów lub czytelników²⁰⁵. Na fakt ten we francuskiej literaturze przedmiotu zwróciła uwagę Françoise Ballanger, podówczas redaktor naczelna najważniejszego francuskiego pisma krytyczno-literackiego poświęconego książce dla dzieci i młodzieży „La Revue des livres pour enfants”²⁰⁶. Ballanger skonstatowała, że przy dzisiejszej ogromnej uwadze poświęconej inicjacji literackiej często zapomina się o tym, że książki popularnonaukowe nie stanowią odrębnego gatunku wyizolowanego od reszty produkcji wydawniczej dla dzieci i że – podobnie jak beletrystyka – przyczynić się mogą do rozbudzenia czytelnicznych zainteresowań. Tymczasem książki tego typu

²⁰⁵ Por. chociażby: G. Leszczyński, *Magiczna biblioteka: zbójcekie księgi młodego wieku*, Warszawa 2007, (zwłaszcza rozdz. Złota biblioteka, s. 157–172).

²⁰⁶ Obecna (2018 r.) redaktor naczelna jest Marie Lallouët.

nie umieszcza się we Francji na listach lektur, a w bibliotekach, zwłaszcza szkolnych, gromadzi i upowszechnia się przede wszystkim dzieła literackie²⁰⁷.

Nobilitacji książki popularnonaukowej podejmują się więc przede wszystkim księgoznawcy, bibliotekarze i wydawcy²⁰⁸, próbując – każdy w odmienny sposób – określić najlepsze metody jej oceny i promocji.

Próba definicji i problemy terminologiczne

O obecności danego gatunku w dyskursie krytyczno-literackim i/lub naukowym świadczy nie tylko liczba i rodzaj poświęconych mu publikacji, ale także uporządkowana terminologia. Wyraża się to najlepiej w powszechnie używanych i także akceptowanych określeniach oraz ich słownikowych i fachowych definicjach. Na tym tle rysują się pomiędzy polską a francuską literaturą przedmiotu znaczne różnice.

Przypomnijmy, że określenie „książka (ew. literatura) popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży” nie zostało zdefiniowane w żadnym z polskich słowników poświęconych literaturze dla dzieci, a zakres jego stosowania wywołuje liczne kontrowersje²⁰⁹. Związane jest to przede wszystkim z odmiennym rozumieniem tego pojęcia w powszechnej świadomości odbiorców, literaturze przedmiotu oraz praktyce wydawniczej i bibliotecznej, a także z przemianami współczesnej produkcji wydawniczej. W węższym znaczeniu i zgodnie z jego powszechnym rozumieniem wyrażenie to pojawia się głównie w pracach historyczno- i krytycznoliterackich, a także w katalogach niektórych wydawców²¹⁰ na określenie książki o wysokich walorach informacyjnych, uprzystępniającej młodym odbiorcom nauko-

²⁰⁷ F. Ballanger, *Métamorphoses et enjeux du documentaire aujourd'hui*, „Les cahiers du C.L.P.C.F.” 2004, n° 10, s. 4–8; a także eadem, *Les documentaires sont aussi de la littérature... de jeunesse*, „Cahiers pédagogiques” 2008, n° 462, s. 17–19.

²⁰⁸ Swoistej nobilitacji gatunku dokonują oczywiście również twórcy najlepszych dzieł popularnonaukowych, by wymienić tylko kilka ostatnich bestsellerów – m.in. wspomniane we Wstępie francuskie produkcje nagrodzone na niedawnych targach w Bolonii: *Dictionnaire fou du corps* Katy Couprie albo *Avant Après* Anne-Margot Ramstein i Matthiasa Aregui, a z publikacji polskich przede wszystkim książki Aleksandry i Daniela Mizielińskich, na czele z robiącymi międzynarodową karierę *Mapami* (które w 2013 r. otrzymały we Francji prestiżową nagrodę Prix Sorcières). Publikacje takie szybko zyskują rozgłos i przyczyniają się do zwrócenia uwagi szerokiej opinii publicznej na książki popularnonaukowe.

²⁰⁹ Więcej na ten temat zob. Wstęp oraz A. Wandel, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w oczach krytyków – rekonesans badawczy*, op. cit., s. 249–269.

²¹⁰ M.in. Wydawnictwo Olesiejuk, Wydawnictwo Publicat albo Wydawnictwo Arkady.

we prawidła. W definicjach literaturoznawczych podkreśla się wyraźnie, że książki tego typu – w odróżnieniu choćby od podręcznika szkolnego, którego zadaniem jest przekazywanie elementarnych wiadomości – mają poszerzać horyzonty myślowe, budzić zainteresowania naukowe, kształtować świadomy światopogląd. Dosłownym odpowiednikiem tego terminu jest w języku francuskim określenie: *livre de vulgarisation scientifique pour la jeunesse* (ewentualnie *documentaire scientifique*; ang. *popular science book for children and young people*).

W praktyce bibliotekarskiej przyjęło się używać terminu „książki popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży” w znacznie szerszym znaczeniu, a mianowicie w opozycji do terminu „literatura piękna dla dzieci i młodzieży”. Tradycję tę odzwierciedla najlepiej układ stosowany w dziecięcych bibliotekach publicznych²¹¹. I choć sam podział nastrocza dość często poważnych problemów, co jest mocno wyeksponowane w literaturze przedmiotu²¹², jego istotą jest fundamentalny podział zbiorów dla dzieci i młodzieży na dzieła zawierające literacką fikcję i takie, które podają różnego rodzaju fakty związane z otaczającą dziecko rzeczywistością i/lub upowszechniają rozmaite umiejętności przydatne na różnych etapach jego rozwoju²¹³. Takie pojęcie „książki popularnonaukowej”, bliskie angielskiemu *non-fiction*, nie jest z kolei standardem w polskiej literaturze przedmiotu.

Zdaniem wielu badaczy nie pozwala na to zbyt wąskie pole semantyczne określenia „popularnonaukowy”, które nie przystaje do tematyki wielu współczesnych publikacji dziecięcych i tym samym w żadnym stopniu nie oddaje różnorodności i specyfiki dostępnych na rynku wydawnictw²¹⁴. Termin ten nie pasuje np. do publikacji popularyzujących w dosłownym tego słowa znaczeniu rozrywkę, umiejętności stricte praktyczne czy podstawowe wiadomości dla najmłodszych dzieci²¹⁵. Zresztą trudno go też

²¹¹ Por. Wykaz działów katalogu rzeczowego w bibliotekach publicznych dla dzieci i młodzieży, oprac. G. Lewandowicz, wyd. 4 popr., Warszawa 2008, albo eadem, *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań*, Warszawa 2012, s. 21, 30 i in.

²¹² Podstawowym problemem w klasyfikacji są liczne gatunki pogranicza wykorzystujące do popularyzacji wiedzy literackie i/lub obrazkowe środki wyrazu, co będzie przedmiotem szerszych rozważań w rozdz. 6.

²¹³ Układu tego nie odzwierciedlają jednak biblioteczne katalogi, w języku haseł przedmiotowych nie ma bowiem hasła „książka/literatura popularnonaukowa dla dzieci”.

²¹⁴ Problem nie jest nowy, ale nigdy dotychczas nie był eksponowany z taką siłą. W latach 70. proponowano np. bez sukcesu przemianować „literaturę popularnonaukową dla dzieci i młodzieży” na „literaturę poznawczą”. Por. J. Papużyńska, *Literatura popularnonaukowa*, op. cit., s. 162–163.

²¹⁵ Michał Zając w charakterystycznym, emocjonalnym stylu skonstatował nawet: „Zacznijmy od kłopotu może nie najważniejszego, ale wielu [a więc i autorkę ni-

odnieść do tej części oferty, która zalała polski rynek po 1989 r., a którą stanowią opracowania tematyczne i wydawnictwa informacyjne, należące wprawdzie do rynku lektur spontanicznych, ale ściśle powiązane z programami edukacyjnymi realizowanymi w szkołach. Z dotkliwej potrzeby nazwania tego typu dzieł, a także przypuszczalnie z inspiracji angielskim terminem *educational books*, zrodził się termin „książki edukacyjne”, który od lat 90. XX wieku przyjął się szeroko (szczególnie w odniesieniu do produkcji wydawniczej dla najmłodszych dzieci) zarówno w literaturze przedmiotu, jak i praktyce księgarsko-wydawniczej. Niestety zakres jego użytkowania również może rodzić pewne wątpliwości. Według słownikowej definicji dostępnej w *Encyklopedii książki* obejmuje on bowiem obok lektur czasu wolnego również książki związane z obowiązkową edukacją szkolną²¹⁶.

Dobrym odpowiednikiem szerokiego pojmowania terminu „książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży”, albo odwrotnie – węższego, tj. ograniczonego do segmentu publikacji spontanicznych rozumienia określenia „książka edukacyjna”, jest wyrażenie *documentaire pour la jeunesse* (również *livre/ouvrage documentaire pour la jeunesse*²¹⁷) stosowane powszechnie w języku francuskim. Zakres takiego użycia tego określenia zdefiniowany został w hasle *livre pour la jeunesse* dostępnym w *Dictionnaire encyclopédique du Livre*. W świetle tej definicji „książka dla dzieci i młodzieży” to książka o charakterze rozrywkowym – literacka (dosł. fabularna) lub popularnonaukowa/edukacyjna z wyjątkiem podręczników

niejszej pracy] wpędzającego w konfuzję – nazwa! Przed 1989 rokiem bardzo chętnie ten typ edycji dla niedorosłych nazywano „popularnonaukowym”. Takie określenie nie wytrzymało jednak krytyki (...)”. M. Zając, *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży. Wczoraj, dziś i jutro*, op. cit., s. 259.

²¹⁶ „K. edukacyjna – k. poznawcza, która służy kształceniu, doksztalcaniu, doskonaleniu, rozszerza wiedzę z określonej dziedziny czy na wybrany temat. (...) Termin ten upowszechnił się w ofertach wydawców w latach 90. XX wieku i oznacza obecnie, oprócz podręczników, różnego typu poradniki, kompendia oraz książki pomocnicze używane w procesie dydaktycznym, np. wypisy z lektur czy tekstów źródłowych, antologie poezji, czytanki, leksykony (np. bohaterów literackich), publikacje o charakterze wprowadzenia do danej nauki, biografie, słowniki i encyklopedie. Ich celem jest wzbudzanie zainteresowania problemami współczesnego świata i życia na ziemi, historią, problemami współczesnymi i przyszłością u czytelnika w różnym wieku (...)”. B. Staniów, *Książka edukacyjna* [hasło], w: *Encyklopedia książki*, t. 2, op. cit., s. 121.

²¹⁷ Termin *documentaire* może przybierać formę rzeczownika (*un documentaire*) lub przymiotnika (*livre documentaire*), w formie przymiotnika występuje m.in. w wyrażeniach cytowanych powyżej, a także w takich jak *film documentaire*, *album documentaire*, *fiction documentaire* itp. Por. *Documentaire* [hasło], w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, Vol. 1, sous la dir. de P. Fouché, D. Péchoin et P. Schuwer, Paris 2002, s. 798.

szkolnych²¹⁸. Ten sam słownik podaje również definicję *documentaire* (w formie rzeczownika oraz przymiotnika, zob. przypis 217). Otóż termin ten jest stosowany na określenie utworów o charakterze dokumentalnym i informacyjnym. W bibliotekoznawstwie i bibliotekarstwie *documentaires* to książki, a także innego rodzaju zbiory biblioteczne: nagrania, kasety wideo, dokumenty elektroniczne itp., które nie zawierają literackiej fikcji, służą zaś informacji, edukacji lub rozwijaniu indywidualnych pasji i zamiłowań. Wyrażenie to – jak podaje dalej cytowany *Dictionnaire...* – upowszechniło się szeroko zwłaszcza w sektorze publikacji dla dzieci i młodzieży i jest używane zarówno przez bibliotekarzy, jak i wydawców i księgarzy²¹⁹. Najlepszym tego dowodem może być nawet wrywkowa analiza zawartości internetowych katalogów największych wydawców (w tym analizowanych w niniejszej pracy: Bayarda, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse’a i Nathana), a także obecność haseł poświęconych tej kategorii piśmiennictwa w najważniejszych francuskich słownikach książki lub literatury dziecięco-młodzieżowej²²⁰ i występowanie tej kategorii w oficjalnych statystykach ruchu wydawniczego Syndicat national de l’édition. Słowa te znajdują też potwierdzenie we francuskiej praktyce bibliotecznej (*rayon documentaire* w francuskich bibliotekach publicznych dla dzieci stanowi odbicie „działu książek popularnonaukowych” w bibliotekach w Polsce) i w krytyce literackiej (o czym poniżej).

Ten pojemny semantycznie termin, który w przymiotnikowej formie i dosłownym tłumaczeniu oznacza „dokumentalny” (jest używany również w wyrażeniu *film documentaire*, w takim samym znaczeniu jak w języku polskim), jest znacznie lepiej od polskiego odpowiednika przystosowany do nieustannych zmian współczesnej produkcji nieliterackiej. „Dokumenty” czy też „książki dokumentalne dla dzieci i młodzieży” mogą bowiem oznaczać zarówno publikacje, których rolą jest sensu stricto upowszechnianie nauki, jak również takie, które edukują w zakresie podstawowych i/lub szkolnych wiadomości czy też rozpowszechniają informacje służące rozrywce. Warto dodać, że termin ten pojawił się stosunkowo niedawno. W *Trésor de la langue française* (słownik języka francuskiego XIX i XX wieku) odnotowano zaledwie dwa przykłady użycia przymiotnika *documentaire* pod koniec XIX wieku. Po raz pierwszy pojawił się w pracy *Étu-*

²¹⁸ „*Livre de divertissement (fiction ou documentaire à l’exclusion des manuels scolaires) (...)*”. Przy czym określenie *manuel scolaire* (dosł. podręcznik szkolny) można tu rozumieć szerzej, rozciągając je na książkę szkolną i tzw. ofertę paraskolną. Por. J. Perrot, *Livre pour la jeunesse* [hasło], w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, Vol. 2, op. cit., s. 643. Oczywiście zaproponowana w tej definicji dychotomia jest łatwa do podważenia i nie może być traktowana autorytarnie.

²¹⁹ *Documentaire* [hasło], w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, op. cit.

²²⁰ Np. *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit. Więcej zob. Wstęp.

des et portraits Paula Bourgeta w 1888 r. w kontekście twórczości Waltera Scotta; kolejny pochodzi natomiast z *Dziennika* Edmunda i Juliusza Goncourtów z 1893 r.²²¹ Do powszechnego użycia, zwłaszcza w odniesieniu do książki dla młodych czytelników, wszedł natomiast po 1945 r., zastępując tym samym określenie *livre de vulgarisation scientifique pour la jeunesse*, którym obecnie określa się z reguły utwory popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży o XVIII- i XIX-wiecznej proveniencji.

Powszechność stosowania terminu *documentaire* nie oznacza niestety powszechnej jednomyślności w jego pojmowaniu, co jest dobrze widoczne zarówno w literaturze przedmiotu, jak i podczas szczegółowej analizy katalogów wydawniczych i bibliotecznych²²². Kłopotów definicyjnych i klasyfikacyjnych, podobnie jak w Polsce, przysparzają gatunki z pogranicza literatury pięknej lub książki obrazkowej, publikacje dla najmłodszych, zwłaszcza nieczytających jeszcze samodzielnie dzieci, dokumenty o charakterze praktycznym i/lub rozrywkowym²²³ (o czym piszemy szerzej w rozdz. 6). Co więcej, w obliczu nieustannych przemian książki dla dzieci i młodzieży problemy te ciągle się pogłębiają. Tezę tę doskonale potwierdzają Claudine Hervouët oraz Jacques Vidal-Naquet, oboje związani z Narodowym Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży przy Bibliotece Narodowej Francji i „La Revue des livres pour enfants”, którzy w artykule na ten temat wskazali trzy możliwe sposoby rozumienia tego określenia: po pierwsze – w zgodzie z wytycznymi SNE, które odpowiadają wąskiej, klasycznej wizji książki popularnonaukowej (zob. rozdz. 3); po wtóre – szerzej, bo w świetle opozycji „fikcja – rzeczywistość” jako ekwiwalent angielskiego *non-fiction*; wreszcie najszerzej, z punktu widzenia funkcjonalnego, na określenie wszystkich dokumentów (w tym książek wczesnokonceptowych i konceptowych, franc. *livres d’éveil*), które przy-

²²¹ Na podstawie: *Trésor de la Langue Française informatisé* [baza danych on-line]. URL: <http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?11;s=4060987965;r=1;nat=;sol=0> [dostęp: 28.03.2018].

²²² Wynika to przede wszystkim z liczby i rozkładu poszczególnych kategorii formalnych używanych przez określonego wydawcę. Przykładowo Larousse dzieli książki dla dzieci na cztery kategorie: *albums* (książki obrazkowe i bogato ilustrowane), *éveil* (książki dla najmłodszych), *documentaires* oraz *livres d’activités* (książki aktywizujące). Bardziej skomplikowaną kategoryzację stosują m.in. Nathan i Gallimard Jeunesse. Wiąże się to jednak przede wszystkim z dodatkowymi podziałami w obrębie literatury pięknej. Książki o charakterze edukacyjnym znaleźć można w ofercie tych wydawców, podobnie jak u Larousse’a, w dwóch kategoriach: *documentaires* oraz *activités/livres-jeux*. O szczegółach pojmowania ostatniej z wymienionych kategorii zob. rozdz. 6.

²²³ C. Hervouët, J. Vidal-Naquet, *Le documentaire aujourd’hui, entre permanence et renouvellement*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, op. cit., s. 120 oraz F. Hache-Bissette, *Vulgarisation, „non-fiction” et littérature documentaire*, op. cit., s. 356.

czynią się do nabycia przez dziecko określonej wiedzy²²⁴. Zasadniczo trzon *documentaires* stanowią zatem książki, których rolą sensu stricto jest upowszechnianie nauki i – podobnie jak w Polsce – takie też jest tradycyjne pojmowanie tego terminu. Jednocześnie w piśmiennictwie fachowym spotyka się niekiedy dookreślenia typu *documentaire scientifique* (dosł. dokumentalna książka naukowa; ewentualnie związane z określoną dziedziną wiedzy *documentaire scientifique et technique, historique*, dosł. książka dokumentalna z dziedziny nauk ścisłych i technicznych, historii), co wskazuje wyraźnie duże wewnętrzne zróżnicowanie tej kategorii i chęć wyodrębnienia z tej grupy dokumentów o niekwestionowanych walorach edukacyjnych²²⁵.

Ciągła ewolucja książki dla dziecka i nasilające się nieustannie zjawisko synkretyzmu gatunkowego wiąże się też z powstawaniem licznych neologizmów, które we Francji stosunkowo łatwo wchodzi do specjalistycznego i/lub powszechnego użycia. Należą do nich takie wyrażenia, jak np. *pop-up documentaire* (edukacyjna rozkładanka, np. nowa seria wydawnicza Gallimard Jeunesse pod takim tytułem) albo *documentaire fictionnel* (ewentualnie *fiction documentaire* lub w skrócie *docufiction*²²⁶), które upowszechniło się przede wszystkim w praktyce bibliotecznej i stosowane jest na określenie publikacji o dużej wartości poznawczej przy jednoczesnej obfitej beletryzacji. Szczególne miejsce zajmuje w tym kontekście również termin *album documentaire*²²⁷. Wyrażenie to używane jest zwyczajowo przez wydawców²²⁸, bibliotekarzy i niektórych badaczy jako miano dla bogato ilustrowanej książki edukacyjnej w dużym formacie. U źródeł tego pojęcia leżała chęć wyraźnego oddzielenia książek popularnonaukowych z przewagą tekstu nad materiałem ilustracyjnym, np. skromnie ilustrowanych monografii tematycznych, od publikacji nowego typu, których eksplozja nastąpiła w okolicy lat 80. i 90. XX wieku i których najbardziej rozpoznawalnym znakiem stała się równowaga lub wręcz dominacja obrazu nad tekstem i ich ściślejsze powiązanie (więcej na ten temat w rozdz. 5 i 6). Tak szerokie podejście powoduje jednak, że w poję-

²²⁴ C. Hervouët, J. Vidal-Naquet, *Le documentaire aujourd'hui, entre permanence et renouvellement*, op. cit., s. 119–120.

²²⁵ Najlepszą tego egzemplifikację stanowią hasła odnoszące się do kategorii *documentaire* dostępne w słowniku *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit. Więcej zob. Wstęp.

²²⁶ D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 76–77 albo F. Hache-Bissette, *Vulgarisation, „non-fiction” et littérature documentaire*, op. cit., s. 358–359.

²²⁷ Franc. *album* jest odpowiednikiem ang. *picturebook*. I. Nières-Chevrel, *Album* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 15.

²²⁸ Najlepszą tego egzemplifikację stanowi seria wydawnicza Gallimard Jeunesse pod takim właśnie tytułem.

ciu tym mieści się równie dobrze książka popularnonaukowa sensu stricto (m.in. nowoczesne wydawnictwa informacyjne i monografie encyklopedyczne), jak i jej pogranicze (w tym przede wszystkim bogato ilustrowane popularnonaukowe beletryzacje)²²⁹. Z tego powodu, w obliczu dzisiejszych standardów edytorskich oraz ekspansji różnorodnych typów książki obrazkowej, punkt ciężkości i zakres pojmowania tego terminu przesuwają się raczej w stronę owego pogranicza, w obrębie którego sytuują się edukacyjne książki obrazkowe i książki autorskie wyróżniające się wysoką współzależnością tekstu i obrazu oraz, z reguły, wyższym od innych publikacji poziomem estetycznym²³⁰.

Krytyka książek popularnonaukowych

Charakterystyczną cechą współczesnej francuskiej krytyki literackiej w zakresie książki dla dzieci i młodzieży jest dążenie do objęcia całości bieżącej produkcji wydawniczej, a także próba jej uporządkowania według kategorii formalno-gatunkowych oraz systematyczna selekcja i promocja najbardziej wartościowych utworów. Wyraża się to najpełniej w postaci stałych rubryk recenzyjnych na łamach czasopism fachowych oraz regularnie publikowanych prac poradnikowych i bibliografii zalecających. *Documentaires* nie są z pewnością gatunkiem faworyzowanym, ale recenzje tego typu publikacji pojawiają się na łamach francuskiej literatury fachowej systematycznie, co więcej, istnieje też kilka opracowań krytycznych wyłącznie im poświęconych.

Prekursorem całościowego podejścia do produkcji edytorskiej dla dzieci w pierwszych latach powojennych był filozof i historyk literatury, jeden

²²⁹ Denise Escarpit zalicza do *albums documentaires* zarówno serię monografii tematycznych „Les Yeux de la découverte” Gallimard Jeunesse, jak i kolekcję „Archimède” L’École des loisirs, którą stanowią popularyzatorskie beletryzacje o charakterze książek obrazkowych. D. Escarpit, *La littérature de jeunesse*, op. cit., s. 337–338.

²³⁰ Publikacjami takimi zajmuje się przede wszystkim Michel Defourny, który określa je również jako *documentaire d’auteur* (autorskie książki edukacyjne) albo *de création* (twórcze) i pisze o nich jako o specyficznym rodzaju bliskim reportażowi, literaturze, a nawet poezji; książkach, w których granica pomiędzy książką literacką, popularnonaukową a obrazkową jest całkowicie zatarta. Poglądy te najlepiej oddają trzy teksty M. Defourny’ego: (a) *De quelques albums qui ont aidé les enfants à découvrir le monde et à réfléchir*, op. cit.; (b) *Quand les documentaires racontent des histoires*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, op. cit., s. 126–128; (c) *Instruire et distraire: l’image documentaire*, w: *Littérature de jeunesse, incertaines frontières*, textes réunis et présentés par I. Nières-Chevrel, Paris 2005, s. 115–127.

z największych francuskich autorytetów w dziedzinie książki dla dzieci i młodzieży, specjalista w zakresie baśni, Marc Soriano (1918–1994). Od 1952 r. współpracował z renomowanym czasopismem naukowym „Enfance” (zał. 1948) poświęconym psychologii dziecka, na łamach którego w latach 1955–1968 prowadził stałą kronikę obejmującą krytyczną analizę bieżącej produkcji literackiej dla dzieci i młodzieży. Soriano wypowiadał się na temat wszystkich gatunków piśmiennictwa, tym samym nie stronił również od książek popularnonaukowych²³¹. Zaznaczał, że chociaż tego typu utwory wyróżniające się górującym nastawieniem pedagogicznym wychodzą poza obręb właściwej literatury dziecięcej, to jednak ze względu na istotne walory tekstu i/lub opracowania graficznego nierzadko również zasługują na uwagę²³². Z tego powodu z nieukrywaniem zachwytem pisał m.in. o seriach „Le Montreur d’images”²³³ Flammariona (kolekcja „Albums du Père Castor”) albo „Enfants du monde”²³⁴ Nathana (obie serie omówione w cz. I w rozdz. 2). W 1965 r. opublikował też na łamach wspomnianej rubryki artykuł pt. *Problèmes du livre documentaire pour l’enfance et la jeunesse*²³⁵ w całości poświęcony książce popularnonaukowej.

Rubryki poświęcone książce dla dzieci i młodzieży pojawiały się systematycznie na łamach kolejnych czasopism adresowanych do środowisk związanych z edukacją dziecięcą (zwłaszcza pedagogów i psychologów)²³⁶, ale momentem przełomowym dla rozwoju francuskiej krytyki książki dla dzieci było powstanie w 1965 r. czasopisma „Bulletin d’analyse de livres pour enfants” przemianowanego w 1976 r. na „La Revue des livres pour enfants” (dalej: RLPE)²³⁷. Pismo to zostało powołane do życia w odpowiedzi na potrzeby rozwijającego się bibliotekarstwa dziecięcego przez wspo-

²³¹ W swoim słynnym przewodniku po literaturze dla dzieci i młodzieży – *Guide de littérature pour la jeunesse: courants, problèmes, choix d’auteurs* (Paris 1974) Soriano umieścił hasło *Encyclopédique* (s. 215–220), a w nim liczne opinie krytyczne na temat wydawnictw informacyjnych i popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży oraz wybór najlepszych publikacji z tego zakresu. Zgodnie z ówczesną terminologią Soriano na równi posługiwał się terminami *ouvrage encyclopédique* i *documentaire*.

²³² 1955, vol. 8, n° 1, s. 69. Archiwalne numery pisma „Enfance” są dostępne w portalu Persée, URL: <http://www.persee.fr/collection/enfan> [dostęp: 28.02.2018].

²³³ Ibidem oraz 1956, vol. 9, n° 1, s. 106–112.

²³⁴ 1960, vol. 13, n° 4–5, s. 510–512.

²³⁵ 1965, vol. 18, n° 5, s. 613–618.

²³⁶ Więcej na ten temat: C. Boulaire, *La critique périodique de livres pour enfants depuis l’après-guerre*, „Strenæ” 2017, n° 12, URL: <http://journals.openedition.org/strenae/1703> [dostęp: 28.02.2018].

²³⁷ Wszystkie numery tego pisma oprócz dwóch ostatnich roczników są w całości dostępne w Internecie na stronie Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży, URL: http://lajoieparleslivres.bnf.fr/masc/portal.asp?INSTANCE=JOIE&PORTAL_ID=HTML.xml&URL=integration/JOIE/statique/pages/06_revues_en_ligne/061_rlpe/Presentation_rlpe.htm [dostęp: 28.02.2018].

mniane w poprzednim rozdziale stowarzyszenie La Joie par les livres, które dało początek dzisiejszemu wydawcy RLPE – Narodowemu Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży. Jego celem wdrażanym w porozumieniu i przy współpracy ze Stowarzyszeniem Bibliotekarzy Francuskich (Association des Bibliothécaires français, ABF) była analiza i krytyka obfitej już natenczas produkcji wydawniczej dla dzieci. W przedmowie do pierwszego numeru pisma Julien Cain, dyrektor honorowy Biblioteki Narodowej²³⁸, wyraził przekonanie, że pismo to będzie służyć bibliotekarzom, pedagogom, rodzicom i wszystkim tym, którzy są zainteresowani problematyką książki dla dzieci, a jego głównym zadaniem będzie ocena i selekcja dokumentów, zmierzająca do odrzucenia najsłabszych utworów.

Przez długie lata istnienia pisma jego formuła znacznie ewoluowała – od prostego biuletynu w formie bibliografii zalecającej do najpoważniejszego francuskiego periodyku w dziedzinie krytyki piśmiennictwa dziecięco-młodzieżowego obejmującego, obok recenzji, dossier tematyczne zawierające krótkie artykuły naukowe, materiały źródłowe, kronikę itp.²³⁹ Na jego łamach wypowiadają się na równi przedstawiciele wszystkich profesji związanych z książką dla dzieci – od bibliotekarzy po badaczy akademickich, wśród których do najbardziej znanych należeli m.in. Marc Soriano, Isabelle Jan²⁴⁰, a obecnie również Isabelle Nières-Chevrel²⁴¹. Niezależnie od tego „La Revue des livres pour enfants” do dnia dzisiejszego realizuje przede wszystkim swoje pierwotne założenia związane z krytyką bieżącej produkcji wydawniczej. Pomimo zmian w obowiązujących trendach krytyczno-literackich²⁴² od pierwszego numeru naczelną zasadą było

²³⁸ Julien Cain (1887–1974) był dyrektorem generalnym francuskiej Biblioteki Narodowej w latach 1930–1940 oraz 1945–1964; był też założycielem fachowego pisma „Bulletin des bibliothèques de France” w 1956 r.

²³⁹ Więcej na ten temat: C. Hervouët, „*T’inquiète pas ma cocotte!*” ou *L’analyse critique et La Revue des livres pour enfants*, „Strenæ” 2017, n° 12, URL: <http://journals.openedition.org/strenae/1712> [dostęp: 28.02.2018].

²⁴⁰ Redaktorka i autorka książek, świetna znawczyni światowej literatury dziecięcej, inicjatorka słynnej serii wydawniczej „Bibliothèque internationale” (Nathan), dzięki której do kanonu lektur francuskich czytelników weszły najcenniejsze zagraniczne utwory dla dzieci. Była również autorką uznanej monografii *Essai sur la littérature enfantine* (1969).

²⁴¹ Niekwestionowany autorytet w zakresie historii literatury dziecięcej, specjalistka w zakresie twórczości literackiej Lewisa Carrolla oraz Sophie de Ségur, emerytowany profesor Uniwersytetu w Rennes, autorka *Introduction à la littérature de jeunesse* (2002), współredaktorka wielokrotnie tu cytowanego *Dictionnaire du livre de jeunesse* (2013).

²⁴² Dyskusję nad kształtem oraz kierunkami rozwoju krytyki w dziedzinie literatury czy szerzej książki dla dzieci i młodzieży podejmowano na łamach „La Revue des livres pour enfants” bardzo często. Znamienne są w tym kontekście zwłaszcza dwa numery pisma – jeszcze Biuletynu nr 37 z 1974, w którym ukazały się artykuły

też porządkowanie omawianych dokumentów według określonych grup formalno-gatunkowych oraz wyraźne określenie ich adresata. W pierwszym numerze pisma wyróżniono trzy podstawowe grupy dokumentów: powieści, książki obrazkowe, książki popularnonaukowe (*documentaires*); poszczególne opisy obejmowały natomiast streszczenie, określenie gatunku, wskazanie adresata (określenie wieku czytelnika) oraz sposobu wykorzystania danego dzieła²⁴³. Wraz z upływem czasu oraz rozwojem rynku książki dla dzieci i młodzieży zmieniały się kryteria oceny dokumentów, a także rozrastały się brane pod uwagę kategorie formalne. W efekcie analizowane dokumenty omawia się obecnie w dwunastu grupach obejmujących poszczególne gatunki literackie (powieści, baśnie, poezję itp.), piśmiennictwo popularnonaukowe oraz multimedia (książki z płytami CD, filmy, gry komputerowe, aplikacje). Każdy dokument otrzymuje ponadto stosowną kwalifikację wiekową według systemu uwzględniającego czynniki psychospołeczne i kolejne etapy systemu edukacji²⁴⁴ oraz ocenę jego wartości merytorycznej wyrażoną wprost stosownym określeniem²⁴⁵, dzięki czemu są praktycznym narzędziem dla osób poszukujących konkretnych i rzetelnych informacji na temat bieżącej produkcji wydawniczej dla dzieci. Schemat ten jest realizowany zarówno w poszczególnych numerach pisma, jak i redagowanych rokrocznie numerach specjalnych obejmujących wybór dokumentów za dany rok kalendarzowy wyróżnionych najwyższą oceną recenzentów (pn. *Selection annuelle*).

Książki popularnonaukowe, jak zaznaczono, były brane pod uwagę w ocenie od pierwszych numerów pisma. Co więcej, analizom tym towarzyszyła niekiedy również refleksja krytyczna. Jedną z pierwszych opinii na ten temat sformułowała ówczesna redaktor naczelna, Simone Lamblin. W artykule pt. *Douze critique font le point* (1967, nr 10, s. 7–10) poruszyła zagadnienie metod oceny proponowanych dokumentów w podziale na

na ten temat Isabelle Jan oraz Jeana Perrota, oraz nr 211 z 2003 r. z dossier tematycznym pt. *Place à la critique*.

²⁴³ Zob. przypis 237.

²⁴⁴ Grupy wiekowe według krytyków RLPE: a) książki dla dzieci od 0 do 3 lat; b) książki dla przedszkolaków; c–d) dla uczniów szkoły podstawowej (w podziale na dwie grupy: 6–7- oraz 8–10-latków); e–f) dla gimnazjalistów (w podziale na: 11–12- oraz 13–14-latków) oraz g) licealistów (15+). Warto to odnieść do kwalifikacji poziomów obowiązujących polskich bibliotekarzy, krytykowanej przez Grzegorza Leszczyńskiego za niezgodność z powszechnym systemem edukacji. Por. G. Leszczyński, *Literatura i książka dziecięca. Słowo – obiegi – konteksty*, Warszawa 2003, s. 34 oraz *Wykaz działów katalogu rzeczowego w bibliotekach publicznych dla dzieci i młodzieży*, op. cit., s. 16.

²⁴⁵ Obejmujący pięciostopniowy system: najwyższą ocenę (*coup de cœur*), wysoką (*bravo*), średnią (*intéressant*), mierną (*pourquoi pas*) oraz niezadowolającą (*problème*). Każde z tych określeń wyrażone jest w druku odpowiednim piktogramem.

trzy zasadnicze grupy – książki obrazkowe dla najmłodszych, książki popularnonaukowe oraz powieści (którym notabene poświęciła najwięcej uwagi). Odnosnie do *documentaires* sformułowała szereg kryteriów, które powinny być brane pod uwagę przez krytyka. Zaliczyła do nich ocenę wartości naukowej dokumentu, stopnia jego trudności, budowy aparatu pomocniczego, przystępności wywodu i użytego słownictwa, a także jego ewentualnego związku z programem szkolnym²⁴⁶. Lamblin wyróżniła ponadto tzw. *semi-documentaires* (dosł. książki dokumentalne w połowie), utwory o charakterze poznawczym podające naukowe zagadnienia w fikcyjnej osnowie. „Sztuczka – jak stwierdziła – nie jest nowa, ale wcześniej służyła raczej pouczeniu, a nie informowaniu” (s. 8)²⁴⁷.

W formowaniu refleksji krytycznej na temat książek popularnonaukowych największe znaczenie miała jednak publikacja w latach 1982–1993 suplementu pt. *Science/Technique/Jeunesse* (od 87 numeru RLPE) opracowanego przy współpracy z Bibliothèque des sciences et de l'industrie de la Villette (biblioteką przy Miasteczku Nauki i Przemysłu w La Villette) i poświęconego przede wszystkim problematyce popularyzacji nauk ścisłych i technicznych. W jego ramach ukazywały się adnotowane zestawienia bibliograficzne dotyczące różnych aspektów wiedzy, artykuły (np. na temat działalności popularyzatorskiej bibliotek i innych instytucji kultury), wywiady z autorami, ilustratorami i wydawcami. Duży wkład w powstawanie i redagowanie tego suplementu miał Daniel Raichvarg, uznany we Francji teoretyk i praktyk popularyzacji nauki²⁴⁸. Wszystko to przyczyniło się do zwrócenia większej uwagi na tego typu piśmiennictwo, które zresztą w tym czasie było we Francji w okresie swego największego rozkwitu (o czym więcej w kolejnym rozdziale). Z czasem dział recenzji książek dokumentalnych zaczął się rozrastać, co w efekcie doprowadziło do jego obecnego podziału na cztery odrębne części poświęcone trzem najważ-

²⁴⁶ Co ciekawe, opisy analizowanych dokumentów pojawiające się w pierwszych numerach RLPE doskonale odwzorowywały powyższy schemat – podawano je bowiem nie tyle w formie zwartej recenzji, ile raczej formularza, w których wypełniano kolejne punkty: wiek czytelnika, opis fizyczny, wartość naukowa, charakter dzieła i sposób prezentacji, możliwości wykorzystania. Dla każdego typu dokumentu stosowano odmienny formularz. Formę tę szybko porzucono na rzecz krótszych i bardziej swobodnych opisów.

²⁴⁷ Wśród innych wczesnych prac krytycznych prezentujących metody oceny książki popularnonaukowej warto wymienić ponadto trzy artykuły: M.-I. Merlet, *Comment choisir un livre pour enfants: documentaires* (RLPE 1976, n° 49-50, s. 44-47), który stanowił drugą część artykułu pod tym samym tytułem poświęconego baśniom i powieściom, a także M. Roldan, S. Lamblin, P. Guérin [et al.], *Introduction aux problèmes des documentaires* (RLPE 1970, n° 21, s. 25-33) i H. Feyrin, *Fonction du documentaire* (RLPE 1971, n° 23, s. 23-28).

²⁴⁸ Więcej zob. Wstęp, pkt 3.

niejszym obszarom nauk, tj. naukom społecznym, ścisłym i technicznym oraz sztuce, a osobno również książkom praktycznym i aktywizującym²⁴⁹. Schemat ten powtarzają także inne publikacje Centrum, m.in. adnotowane zestawienia bibliograficzne pt. *Escales en littérature jeunesse* (poszczególne wydania kolejno w 2001, 2007 oraz 2013 r.), które stanowią obecnie najpoważniejsze repetytorium wiedzy na temat bieżącej francuskiej, a nawet frankofońskiej produkcji wydawniczej dla dzieci. Każde z tych wydawnictw obejmuje blisko cztery tysiące adnotowanych opisów różnorodnych publikacji uporządkowanych według gatunków piśmiennictwa (ew. nośnika publikacji), a w ich obrębie według tematyki. W ten sposób nawet pobieżny rzut oka na układ w następujących po sobie działach (w tym również w dziale *documentaires*) pozwala zidentyfikować najczęściej podejmowane zagadnienia.

Krytyka książek popularnonaukowych podejmowana jest sporadycznie na łamach innych czasopism fachowych (m.in. „Nous voulons lire!”, „InterCDI”, „Lecture Jeune”) oraz publikacji poradnikowych (np. bibliografii opracowywanych przez sieć bibliotek paryskich)²⁵⁰. Największym jednak jak dotychczas osiągnięciem w tej dziedzinie były trzy publikacje w całości poświęcone książkom popularnonaukowym: periodyk „Lire pour comprendre” wydawany w latach 1984–2008 przez stowarzyszenie pod taką samą nazwą oraz dwie publikacje La Joie par les livres – *De Neanderthal à la navette spatiale* (1986) oraz *À la découverte des documentaires pour la jeunesse* (w koedycji z Centre régional de documentation pédagogique de l'Académie de Créteil 1999). Wszystkie te publikacje stanowią rodzaj bibliografii zalecającej w układzie rzeczowym, zawierającej oprócz opisów dokumentów również wskazania czytelnicze i kwalifikacje wiekowe.

Z publikacji La Joie par les livres na uwagę zasługuje zwłaszcza drugi z wymienionych tytułów. Został on opracowany pod redakcją Françoise Ballanger (ówczesna red. nac. RPLE) oraz Annic Lorient-Jolly, a jego podstawową wartość, obok dokładnych opisów dokumentów wraz z sugestią ich wykorzystania, stanowił również sporych rozmiarów wstęp krytyczny (s. 7–23). Naświetlono w nim pokrótce specyfikę publikacji popularnonaukowych dla dzieci oraz korzyści, jakie może przynieść ich lektura. Zarysowało się też w tym przypadku bardzo wyraźne stanowisko krytyków RLPE, według którego *documentaires* mogą na równi z literaturą

²⁴⁹ Dokładnie: *arts, sciences humaines, sciences et techniques, autres documentaires*. Por. zwłaszcza specjalne numery „La Revue des livres pour enfants” – *Sélection annuelle*, np. nr 267 z 2012 r., s. 136–164. Taki podział obowiązuje też – jak wspomniano we Wstępie – w katalogu elektronicznym CNLJ.

²⁵⁰ Są to niewielkich rozmiarów tomiki, redagowane w podziale na pięć odrębnych grup wiekowych i zawierające wybór najlepszych książek dla dzieci i młodzieży (w przeważającej większości literackich) za dany rok kalendarzowy.

piękną wspomagać proces nabywania kompetencji czytelniczych. Książki takie – zdaniem redakcji – dzięki wpisanej w ich naturę pogładowości, a także wyraźnej strukturyzacji tekstu, która jest wspomagana poprzez różnorodne elementy wyposażenia typograficznego i graficznego, ułatwiają lekturę nawet czytelnikom z niskim stopniem przygotowania, albo też z różnego rodzaju trudnościami. Najczęściej postrzegane jedynie przez pryzmat pomocy edukacyjnych (przydatnych zwłaszcza w odrabianiu zadań domowych, np. przygotowywaniu referatów albo prezentacji tematycznych), niosą znacznie więcej odpowiedzi na nurtujące najmłodszych pytania związane z kształtowaniem własnej osobowości oraz realizacją własnych zainteresowań. W niezastąpiony wreszcie sposób przyczyniają się do wzbogacenia słownictwa i zrozumienia całościowej wizji nauki, czego najlepszą egemplifikację stanowi układ książek popularnonaukowych (według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej) na półkach w bibliotekach. Tymczasem gatunek ten – według ministerialnych danych – jest wyraźnie ignorowany w bibliotekach szkolnych i co za tym idzie – jego potencjał pozostaje niewykorzystany. Przyczyną takiego stanu rzeczy – zdaniem redakcji tego opracowania – mogła oczywiście być wysoka cena tego typu dokumentów (związana w większości przypadków z ich okazałą formą edytorską), ale przede wszystkim zaważył na tym brak określonych kryteriów ich oceny i wiarygodnych źródeł informacji na ich temat.

Na fali deklarowanych potrzeb i wzmożonego zainteresowania książką popularnonaukową dla dzieci powstał też wspomniany powyżej periodyk „Lire pour comprendre” (dosł. Czytać, aby rozumieć). Wydawany był przez stowarzyszenie założone w 1982 r. przy bibliotece publicznej w Massy (departament Essonne, region Ile-de France) przez grupę pasjonatów – badaczy, bibliotekarzy, nauczycieli, których celem była promocja dobrych książek edukacyjnych dla dzieci. W sumie wydano 99 numerów pisma (jego publikację zawieszono w 2008 r.); materiał obejmujący kilka ostatnich roczników częściowo został przeniesiony na stronę internetową stowarzyszenia Lire pour comprendre i jest obecnie dostępny w formie nieaktualizowanej bazy danych²⁵¹.

Wypowiedzi krytyczne na temat książek popularnonaukowych znaleźć też można sporadycznie w pracach badawczych, wyróżniających się wprawdzie obiektywizmem w relacjonowaniu omawianych zagadnień, ale niepozbawionych niekiedy pewnych opinii wartościujących. Należą do nich przede wszystkim uwagi na temat treści lub formy tych wydawnictw, sposobów ich ewaluacji i stopnia ich przydatności dla młodych czytelników, a także oceny poszczególnych realizacji edytorskich. Na tym tle wyróżniają się publikacje wspomniane we Wstępie do niniejszej pra-

²⁵¹ Zob. więcej: <http://www.lirepourcomprendre.org/> [dostęp: 27.03.2018].

cy, w tym przede wszystkim Daniela Jacobi, Denise Escarpit oraz Michela Defourny.

Podstawowym zarzutem krytyki akademickiej formułowanym pod adresem książek popularnonaukowych jest ogromna powtarzalność tematyki oraz sposobu jej ujęcia, w większości w formie podobnych do siebie monografii encyklopedycznych. Zwraca się uwagę na to, że książki tego typu – wbrew przypisywanym im szczytnym założeniom – zamiast przyczyniać się do poszerzania horyzontów myślowych i kształtowania zainteresowań – oferują uproszczoną, ograniczoną do najpopularniejszych tematów wizję nauki. Podstawowym powodem takiego stanu rzeczy jest dokładne odwzorowanie przez książki popularnonaukowe problematyki podejmowanej w szkole, a także autorstwo tego typu publikacji, często powierzane osobom bez odpowiedniego przygotowania merytorycznego. Niekiedy mówi się wręcz wprost, że „wiele [współczesnych] książek popularnonaukowych to fałszywe książki szkolne w [bardziej atrakcyjnym] przebraniu (...), dzieło pseudo-wszystkowiedzących specjalistów, którzy są w stanie równie dobrze (albo źle) zredagować tom na temat historycznej Galii, jak i rozmnażania się owadów (...)”²⁵². Ciekawe i znajomo brzmiące – w kontekście podobnych uwag krytycznych często formułowanych przez polskich krytyków – są również opinie na temat nieudanych adaptacji. Mowa tutaj o mechanicznych tłumaczeniach (przede wszystkim z języka angielskiego), niedopasowanych do potrzeb i realiów otaczających francuskie dziecko. Przykładowo Denise Escarpit za taką bezkrytyczną adaptację uznała dzieło na temat historii kolei wydane notabene w ramach jednej z najlepszych serii popularnonaukowych wydawnictwa Gallimard Jeunesse, które podało szczegółowe informacje na temat japońskiego Shinkansen, pomijając zaś dzieje rodzimego TGV²⁵³ (*Train à Grande Vitesse* – pociąg o wielkiej prędkości, sztandarowy produkt francuskich kolei).

Przeciw wagą dla takich negatywnych opinii są oczywiście opisy udanych realizacji popularnonaukowych, wyróżniających się zarówno pod kątem opracowania merytorycznego, jak i graficznego. Nie brakuje takich zwłaszcza w publikacjach M. Defourny’ego, który dał się poznać jako znawca i niestrudzony orędownik edukacyjnej książki obrazkowej. Wielką zasługą tego badacza jest zwrócenie uwagi na poznawcze elementy nie tylko francuskich, ale i zagranicznych książek dla dzieci, począwszy od Szwedki Elsy Beskow (zwłaszcza jej *Pelles nya kläder*; fr. *Costume neuf du petit Paul*, 1912, opowieści, której motywem przewodnim jest powstawanie ubrania dla jej głównego bohatera), poprzez radzieckie realizacje z lat 20. i 30. XX

²⁵² J.-N. Soumy, *Sur la piste de documentaires*, w: *Livres et bibliothèques pour enfants*, sous la dir. de C.-A. Parmegiani, Paris 1985, s. 74–75.

²⁵³ D. Escarpit, *La littérature de jeunesse*, op. cit., s. 337.

wieku, a skończywszy na bliższych współczesności pracach Amerykanina Davida Macaulaya; nie zapominał on również o bieżącej twórczości Polaków Aleksandry i Daniela Mizelińskich oraz Iwony Chmielewskiej²⁵⁴. W tym kontekście przytoczyć również warto opinię D. Jacobiego na temat omówionej w części pierwszej tej pracy książki badacza i polarnika Paula-Émile'a Victora *Apoutsiak, le petit flocon de neige* (1948), którą wyniósł on wręcz do rangi arcydzieła²⁵⁵.

Upowszechnianie książki popularnonaukowej

Książka popularnonaukowa czy też z francuska dokumentalna funkcjonuje w szerszym obiegu, na który składają się zarówno inicjatywy mające na celu promocję książki dla dzieci w ogóle, jak i takie, których głównym zadaniem jest upowszechnianie wiedzy. Do największych przedsięwzięć tego typu należą we Francji: targi książki dziecięcej pn. Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint-Denis (omówione we wcześniejszym rozdziale) oraz festiwal La Science se livre i organizacja Bibliothèque des sciences et de l'industrie (Biblioteki Nauki i Przemysłu). W ramach wspomnianych targów książki organizowanych jest szereg inicjatyw związanych z promocją *documentaires*, m.in. funkcjonuje sala pn. *pôle documentaire* przeznaczona na spotkania z autorami i wydawcami takich książek, do niedawna przyznawano też w tej kategorii nagrodę Les Pépites. Targi te są również doskonałą okazją do zapoznania się z najnowszymi tendencjami w edycji tego typu dokumentów. Dwa pozostałe przedsięwzięcia związane są przede wszystkim z upowszechnianiem nauki, a wraz z tym tzw. klasycznej książki popularnonaukowej (*documentaire scientifique*).

Festiwal pod nazwą La Science se livre (dosł. Nauka się zwierza/odkrywa), organizowany od 1996 r. przez radę departamentu Hauts-de-Seine przy współpracy z licznymi ośrodkami kultury i nauki oraz mediami, należy do największych, obok Fête de la science oraz Nuits des Musées, francuskich imprez tego typu²⁵⁶. Został powołany do życia w wyniku potrzeb zgłaszanych przez bibliotekarzy, którzy w tej formie widzieli efektywne narzędzie promocji produkcji popularnonaukowej obficie gromadzonej, a słabo wykorzystywanej w bibliotekach. Jego twórcom przyświecały więc

²⁵⁴ Na podstawie tekstów wymienionych w przypisie 230.

²⁵⁵ D. Jacobi, *Les sciences communiquées aux enfants. Travail d'édition et d'éducation non formelle*, op. cit., s. 117–143 (rozdz. Apoutsiak, le petit flocon de neige. Anatomie d'un chef-d'œuvre).

²⁵⁶ Strona internetowa festiwalu: <http://lssl.hauts-de-seine.fr/index.php> [dostęp: 1.03.2018].

od samego początku dwa podstawowe cele: upowszechnianie czytelnictwa książek popularnonaukowych oraz zetknięcie szerokiej publiczności, w tym dzieci i młodzieży, ze światem nauki²⁵⁷. W ciągu kilkudziesięciu lat działalności festiwal dobrze zakorzenił się w świadomości odbiorców i w czasie dwóch tygodni jego trwania gromadzi około 20 tysięcy odwiedzających. Corocznie odbywa się pod innym hasłem, a liczne imprezy, które mu towarzyszą, mają miejsce przede wszystkim w bibliotekach i mediotekach aglomeracji paryskiej, a także muzeach, ośrodkach naukowo-badawczych, archiwach itp. Daje to niepowtarzalną okazję uczestnictwa w spotkaniach, debatach, wystawach, konferencjach itp. animowanych przez najlepszych badaczy o popularyzatorskich ambicjach, a także przyrzeczenia się działalności rozmaitych instytucji kulturalnych lub naukowych od środka.

Od 2001 r. w trakcie festiwalu przyznawana jest ponadto nagroda *La Science se livre* dla najlepszych dzieł popularnonaukowych ze szczególnym uwzględnieniem francuskiej produkcji wydawniczej. Jej jury stanowią naukowcy, przede wszystkim reprezentanci Narodowego Centrum Badań Naukowych (Centre national de la recherche scientifique, CNRS), oraz bibliotekarze rekrutujący się m.in. z Biblioteki Narodowej (w tym oczywiście Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży) i *Bibliothèque des sciences et de l'industrie* (zob. poniżej). Ich celem jest wyselekcjonowanie dzieł, które odznaczają się najwyższej jakości opracowaniem merytorycznym i poruszają oryginalną problematykę, podaną w atrakcyjny i przystępny sposób. Początkowo była przyznawana w trzech kategoriach wiekowych: dla dzieci w wieku od 4 do 8 lat, dla młodzieży (9–14 lat) oraz dla dorosłych. Od 2010 r. wyróżnienia przyznawane są w tylko w dwóch ostatnich kategoriach.

Ogromne znaczenie dla popularyzacji nauki oraz upowszechniania piśmiennictwa popularnonaukowego ma wreszcie działalność muzeum Miasteczko Nauki i Przemysłu z podparyskiego *La Villette* (*Cité des sciences et de l'industrie*), a zwłaszcza funkcjonującej w jego ramach i pod taką samą nazwą biblioteki²⁵⁸. Instytucja ta została otwarta w 1986 r. na fali wzmożonego zainteresowania popularyzacją wiedzy wspieranego inicjatywami ogólnymi i oddolnymi. Jednostka ta podziela misję nadrzędnej instytucji i bierze udział w szeregu wspólnych aktywności, a oprócz tego realizuje też oryginalny program upowszechniania własnych zasobów dokumentalno-informacyjnych. Posiada bogate zbiory – od książek po

²⁵⁷ C. Rosenbaum, *Les médiations dans le domaine scientifique*, „*La Revue des livres pour enfants*” 2009, n° 248, s. 121–123.

²⁵⁸ Strona *Bibliothèque des sciences et de l'industrie*: <http://www.cite-sciences.fr/fr/au-programme/lieux-ressources/bibliotheque/> [dostęp: 1.03.2018].

multimedia w łącznej liczbie ponad 250 tysięcy jednostek, które promuje w różnorodny sposób – poprzez dostępne ze strony internetowej zestawienia bibliograficzne na określony temat oraz bardzo popularne we francuskich bibliotekach *coups de cœur* (wybór najciekawszych, polecanych przez bibliotekarzy i/lub czytelników dokumentów), a także szkolenia (również on-line), wystawy, konferencje itp. W bibliotece działa ponadto oddział pracy z dziećmi i młodzieżą (Service Médiation jeunesse), którego zadaniem jest opracowywanie szczegółowego programu animacji, dostosowanych zarówno do rytmu roku szkolnego i związanych z tym specyficznych potrzeb uczącej się młodzieży, jak i do aktualnych debat naukowych i aktywności całego muzeum. Szczególną domeną biblioteki stały się zwłaszcza pokazy filmów dokumentalnych oraz, od niedawna, atelier FLE (*français langue étrangère*) – pracownie służące nauce języka francuskiego dla imigrantów i uchodźców.

Rozdział piąty

Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w repertuarze największych francuskich wydawców w latach 1983–2012. Strategie w zakresie strukturyzacji oferty

W dziejach współczesnej francuskiej książki popularnonaukowej lata 1983–2012 stanowią przełomowy okres. Jego początek związany jest przede wszystkim z rozpoczęciem wydawania przez Gallimard Jeunesse serii pod nazwą „Découverte Cadet”, która zainicjowała powstanie rozległej kolekcji „odkryć” obejmującej obecnie kilka podserii i kilkaset tytułów. Do tej pory francuscy wydawcy mieli już na gruncie edytorstwa popularnonaukowego dla dzieci i młodzieży spore sukcesy, do których należały niewątpliwie encyklopedie Larousse’a, a także serie wydawnicze „Enfants du monde” Nathana, „Les Enfants de la terre” Flammariona czy wreszcie „La Vie privée des hommes” albo „La Vie secrète des bêtes” Hachette²⁵⁹, jednak kolekcja Gallimarda została zaplanowana na niespotykaną dotąd skalę. Po pierwsze w krótkim czasie objęła swoim zasięgiem praktycznie wszystkie grupy wiekowe, po wtóre jej uniwersalny, encyklopedyczny charakter stanowił nieustannie odnawialne źródło. Dodatkowym atutem nowo powstałej kolekcji była jej oprawa typograficzna i graficzna, w której wdrażano nowatorskie jak na owe czasy rozwiązania edytorskie. W ten

²⁵⁹ Obie serie Hachette były zapoczątkowane w połowie lat 70., ale kontynuowano ich aktualizowanie do początku lat 90. W Polsce ukazały się po raz pierwszy w latach 90. w ofercie Wydawnictwa Dolnośląskiego, pt. „Tak Żyli Ludzie” oraz „Tajemnice Zwierząt”.

sposób Gallimard na długi okres wyznaczył standardy w edytorstwie książki edukacyjnej i zapoczątkował falę szerokiego zainteresowania tego typu publikacjami, która trwa do dzisiaj i to pomimo zupełnie odmiennej niż ponad 30 lat temu sytuacji, kiedy to synonimem nowoczesności była dynamicznie skomponowana makieta książki, a publikacjom edukacyjnym nie zagrażał Internet.

Efektom tych zjawisk była intensyfikacja produkcji popularnonaukowej, która znalazła trwałe miejsce w ofercie większości francuskich wydawców, oraz – co za tym idzie – podniesienie konkurencyjności i innowacyjności, na równi z naśladownictwem najbardziej wziętych rozwiązań i nieustannym eksploatowaniem popularnych tematów. Rola wydawców w tym procesie była i jest ogromna, ponieważ o ile w przypadku książki literackiej to autor jest główną stroną decyzyjną, o tyle w przypadku książki popularnonaukowej inicjowanie koncepcji dzieła (m.in. wybór jego tematyki i formy, a w szerszym kontekście planowanie kolekcji wydawniczych) leży przede wszystkim po stronie redakcji wydawnictwa²⁶⁰.

Do najważniejszych zjawisk trzech omawianych dekad w zakresie strategii wydawniczych należało tworzenie różnorodnych serii wydawniczych, strukturyzacja oferty według wieku, tematyki lub gatunku piśmienniczego oraz dążenie do objęcia zasięgiem książki popularnonaukowej wszystkich grup czytelników. Niektóre zainicjowane w tym czasie cykle, jak choćby „Mes premières découvertes” wydawane w ramach kolekcji „Découvertes”, były aktualizowane przez cały omawiany okres, co więcej, są kontynuowane do dzisiaj; wiele z nich było też ponownie wydanych w nowym opracowaniu merytorycznym i/lub graficznym, np. „La Vie privée des hommes”. Ponadto, przez cały analizowany okres, nieustannie szukano nowych, atrakcyjnych rozwiązań, co nasiliło się zdecydowanie w ostatniej omawianej dekadzie w związku ze stopniowym wyczerpywaniem się formuły klasycznej książki popularnonaukowej i ekspansją konkurencyjnych dla niej nowych mediów. W rezultacie *documentaires* są obecnie stabilnym i wyróżniającym się segmentem rynku książki dla dzieci i młodzieży, do tego stopnia, że stanowią one nie tylko odrębną kategorię bibliologiczną, ale również wydawniczą i statystyczną (więcej, zob. rozdz. 3–4).

²⁶⁰ Dominique Korach i Soazig Le Bail piszą wręcz o wielkiej odpowiedzialności wydawcy książki popularnonaukowej, który musi posiadać umiejętność zaplanowania projektu popularyzatorskiego (wyboru tematu i autora, a także koncepcji merytorycznej i typograficznej dzieła), a także powinien mieć świadomość, że obrany kierunek tej realizacji musi być zgodny z ogólną filozofią wydawnictwa, co jest szczególnie ważne w przypadku tzw. tematów niekonwencjonalnych. D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 70–76.

Rozmiary analizowanej oferty – podstawowe dane liczbowe

W świetle informacji zgromadzonych w autorskiej bazie danych, która objęła ofertę czterech francuskich wydawców – Hachette, Bayard, Gallimard Jeunesse, Nathan i Larousse, w latach 1983–2012 wydawcy ci opublikowali ogółem 5382 książki o charakterze popularnonaukowym. Liczba ta dotyczy jedynie pierwszych wydań oraz gruntownie zmienionych reedycji, a także publikacji stricte popularnonaukowych, jak i sytuujących się na pograniczu tego gatunku, zgodnie z przyjętym na wstępie założeniem, że właśnie one wyznaczają i ilustrują tendencje rozwojowe, które chcemy tutaj uchwycić (więcej zob. Wstęp, pkt 4). Z tego też powodu dane te tylko częściowo można porównać ze statystykami publikowanymi przez Syndicat national de l'édition.

Liczba publikacji zarejestrowanych w następujących po sobie dekadach zwiększała się proporcjonalnie wraz z systematycznym rozwojem całego francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży. W ten sposób w latach 1983–1992 zarejestrowano 1459 opisów dokumentów, co stanowiło 27% całości, w latach 1993–2002 – 1736 (32%), a w latach 2003–2012 – już 2187 (prawie 41%). Średnio, każdego roku wydawcy ci publikowali niemal 170 interesujących nas książek, przy czym w ostatniej dekadzie liczba ta osiągnęła pułap prawie 220 tytułów. Niekwestionowanym liderem tego zestawienia jest wydawnictwo Gallimard Jeunesse, które w ciągu trzech przeanalizowanych dekad wydało 1836 tytułów, a to oznacza, że średnio każdego roku wydawca ten proponował czytelnikom 61 nowych książek popularnonaukowych. Bardzo aktywni na tym gruncie byli i są również Nathan i Hachette, wydawcy o edukacyjnej proweniencji, którzy opublikowali odpowiednio 1474 i 1082 książki, co dało roczną średnią 49 i 36 tytułów. Do grona najpoważniejszych francuskich wydawców książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży należy również Larousse, specjalizujący się przede wszystkim w edycji słowników i encyklopedii. Wydawca ten w analizowanym okresie opublikował 518 interesujących nas tytułów. Zestawienie zamyka Bayard z liczbą 472 książek, przy czym w tym przypadku mowa o 24 latach, ponieważ ten potentat z branży prasowej zintensyfikował swoją działalność na polu edytorstwa książkowego dopiero w latach 90. Jego repertuar różni się też zasadniczo od czterech pozostałych wydawców, o czym będzie jeszcze mowa w kolejnych rozdziałach tej pracy.

Chcąc odnieść powyższe liczby do polskiej rzeczywistości, można przypomnieć, że największy wydawca książek dla dzieci i młodzieży z okresu PRL – Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia” – w przeciągu niemal 45 lat opublikował nieco ponad osiemset tytułów, z kolei jeden z największych wydawców książki dla dzieci po 1989 r. i jednocześnie lider rynku

książki popularnonaukowej – Wydawnictwo Olesiejuk – po ledwie dwunastu latach aktywności miał w swoim repertuarze już ponad siedemset tytułów (oczywiście w znacznie niższych od Naszej Księgarni nakładach)²⁶¹. Porównanie cytowanych powyżej wartości z rozmiarami francuskiej oferty przywodzi na myśl konstatacje zasygnalizowane we Wstępie i dotyczące przede wszystkim dużej dysproporcji ilościowej pomiędzy ofertą Naszej Księgarni i pozostałymi wydawcami. Nie jest to jednak jedyna różnica. Repertuar Naszej Księgarni różnił się od oferty francuskich wydawców także proponowaną tematyką, sposobem jej ujęcia i wreszcie całkowicie odmiennymi koncepcjami graficznymi i poziomem realizacji poligraficznej. Z kolei oferta Wydawnictwa Olesiejuk, choć rozmiarami bliższa wartościom osiąganym przez cytowanych wydawców francuskich, odróżnia się innymi cechami: przede wszystkim w repertuarze tego wydawcy dominuje książka licencyjna – odsetek książek tłumaczonych z języków obcych sięga w tym przypadku aż 98%, podczas gdy w ofercie wydawców francuskich liczba ta łącznie nie przekroczyła 29% i była w przybliżeniu jednakowa we wszystkich trzech przeanalizowanych dekadach.

Najwięcej książek rodzimych twórców opublikował Bayard, w którego repertuarze publikacje obce stanowią zaledwie 15%. Najwięcej tłumaczeń wydali z kolei Larousse i Hachette – tutaj książki tłumaczone stanowiły odpowiednio 35% i 33,5% proponowanej oferty, co w przypadku Hachette jest o tyle naturalne, że w badaniu wzięto pod uwagę również publikacje oddziału Hachette Jeunesse Disney i wraz z tym znane serie edukacyjne, takie jak m.in. „Kubuś Puchatek. Moja Mała Encyklopedia” (pol. wyd. Egmont, tytuł franc. „La Petite Encyclopédie de Winnie l’ourson”). Identyczny odsetek książek opublikowanych na zagranicznych licencjach zarejestrowano odnośnie do Nathana i Gallimarda – po 29%. Jeśli zaś chodzi o języki, z których tłumaczono książki popularnonaukowe na język francuski, to dominacja języka angielskiego jest wprost przytłaczająca. Na 1578 książek – 1452, czyli 92% całości, przetłumaczono właśnie z tego języka. Warto jednak dodać, że część tych publikacji nie była wynikiem prostego zakupu licencji, ale międzynarodowych koedycji, dzięki którym powstały m.in. serie „Les Yeux de la découverte” (ang. „Eyewitness Books” – Gallimard Jeunesse wraz z brytyjskim Dorling Kindersley) oraz „Ma première encyclopédie” (ang. „My First Encyclopedia” – Larousse z brytyjskim Kingfisher). Wśród pozostałych języków, z których dokonywano tłumaczeń, wyróżnić można jedynie język włoski (87 książek) oraz niemiecki (25 książek). Pojedyncze tytuły przełożono ponadto z hiszpań-

²⁶¹ A. Wandel, *Nie tylko dinozaury – obca książka popularnonaukowa w polskim repertuarze wydawniczym*, op. cit., s. 93, URL: <http://www.bibliothecanostra.awf.katowice.pl/nr-1-43-2016-ksiazka-dla-dzieci/> [dostęp: 13.02.2018].

skiego, japońskiego, a nawet chińskiego. Niestety, nie zarejestrowano ani jednej publikacji tłumaczonej na francuski z języka polskiego.

Reasumując powyższe dane, można stwierdzić, że francuscy wydawcy nie tylko skutecznie przyswajali światowe, głównie angloamerykańskie wzorce, np. serie „Świat Wczoraj i Dziś” (fr. wersja „Le Tour de la question” Hachette) albo „Moja Najlepsza Książka” (fr. wersja „Mon petit monde” Nathan), równocześnie byli też aktywnymi kreatorami własnych rozwiązań, a nawet naśladowanych przez innych koncepcji. Bliższa analiza tej produkcji wydaje się w tym kontekście tym bardziej uzasadniona.

Najważniejsze serie i kolekcje wydawnicze²⁶² – ogólna charakterystyka edytorska

Charakterystyczną cechą francuskiego edytorstwa dla dzieci i młodzieży jest daleko idąca serializacja produkcji wydawniczej. Łączenie książek w kolekcje, serie i cykle sprzyja rozwojowi czytelnictwa, a wydawcy pozwala minimalizować koszty związane z opracowaniem i wprowadzaniem nowych publikacji na rynek. Z tego powodu pierwsze serie wydawnicze dla młodych odbiorców proponowali już od początku XIX wieku prekursorzy francuskiego edytorstwa dla dzieci, wydawcy Blanchard i Eymery, a następnie Mame, Hetzel i wielu innych. Zalety wydawnictw seryjnych dostrzegł też Louis Hachette, który właśnie dzięki słynnej „kolekcji kolejowej” („Bibliothèque des chemins de fer”) w drugiej połowie XIX wieku zbudował imponujące imperium wydawnicze. Współczesne serie nie przypominają jednak swoich XIX-wiecznych prototypów i to nie tylko z racji stosowania odmiennych rozwiązań graficznych i typograficznych, ale

²⁶² W niniejszym opracowaniu za serię wydawniczą/wydawnictwo seryjne (franc. *collection*) uważana jest zgodnie z polską i francuską terminologią grupa wydawnictw zwartych powiązanych ze sobą gatunkowo i/lub tematycznie i przeznaczona dla określonego kręgu odbiorców. Podstawowym wyróżnikiem serii jest wspólny tytuł całości, niekiedy uzupełniony o numerację tomów, oraz jednolita szata graficzna i format. Seria wydawnicza może być podzielona na podserie (w jęz. franc. z reguły określane jako *séries*). Od serii wydawniczej odróżnia się cykl wydawniczy (franc. *cycle* albo *série romanesque*), w tej pracy używamy jednak tych terminów synonimicznie. Na podobnej zasadzie używamy również określenia „kolekcja”, które ma w tej pracy dodatkowe znaczenie, mianowicie ma służyć wyróżnieniu grupy powiązanych ze sobą serii realizujących podobne założenia, ale adresowanych do różnych grup odbiorców. Więcej na temat: E. Jamróz-Stolarska, *Serie literackie dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1989. Produkcja wydawnicza i ukształtowanie edytorskie*, Warszawa 2014, s. 15–23, a także M. Piquard, *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980*, op. cit., s. 179–190.

przede wszystkim ze względu na projektowany cel i przeznaczenie czytelnicze. W przeciwieństwie bowiem do pierwszych kolekcji adresowanych do dzieci i młodzieży, które charakteryzowały się olbrzymią różnorodnością pod względem gatunkowym i tematycznym, a nawet edytorskim proponowanych dzieł, dzisiaj standardem są serie, na które składają się książki o ujednoliconym wyglądzie lub przynajmniej realizujące określony program wydawniczy²⁶³.

Skala serializacji francuskiej produkcji popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży była znaczna już od początku XX wieku, a z czasem zjawisko to jeszcze przybrało na sile. Z zebranych przez autorkę tej pracy danych wynika, że w latach 1983–2012 na 5386 zarejestrowanych pozycji jedynie 576 książek, czyli niespełna 11% ogółu, nie należało do żadnego cyklu lub serii. Apogeum zjawisko to osiągnęło w latach 80. i 90. XX wieku, kiedy to w seriach ukazało się odpowiednio 92% i 94% wszystkich zarejestrowanych książek. Po 2000 r. sytuacja zaczęła się odwracać i w latach 2003–2012 odsetek ten zmalał do 83,5%²⁶⁴. Największy procent publikacji wydanych w seriach wydawniczych zarejestrowano w przypadku wydawnictwa Gallimard Jeunesse (95%), najmniejszy – Larousse’a (79,5%)²⁶⁵.

²⁶³ Przez całe XIX stulecie dominowały w tym przypadku rozmaite „biblioteczki” (określenie *bibliothèque* było kluczowym wyrażeniem w tytułach serii do początków XX wieku) obejmujące bardzo niejednorodną produkcję. Wydawane w obrębie takich serii tomy były przede wszystkim bardzo różnorodne z punktu widzenia tematyki i/lub gatunku piśmiennictwa. Przyjęte też było wówczas edytowanie w ramach jednej serii tych samych tytułów o różnym – skromniejszym lub bogatszym wyposażeniu edytorskim obejmującym zróżnicowany format, ilustracje, formę okładki itp., i co za tym idzie – niższej lub wyższej cenie. Różnice pomiędzy proponowanymi edycjami bywały kolosalne, Mame np. proponował nawet dwadzieścia różnych wersji jednego i tego samego dzieła! A. Renonciat, *Collections* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 205–209. Zob. też cz. I rozdz. 1.

²⁶⁴ Oczywiście należy się tutaj liczyć z pewnym ryzykiem błędu, niemożliwe jest bowiem wyselekcjonowanie z katalogu książek, które nie należą do określonej serii i nie zostały opatrzone kwalifikatorem *documentaire*.

²⁶⁵ Dane te częściowo można porównać z sytuacją na polskim rynku wydawniczym. W świetle informacji pochodzących z analizy repertuaru Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” w latach 1945–1989 w seriach wydawniczych ukazało się jedynie 28% książek popularnonaukowych. Odsetek ten był nieco wyższy dla lat 80., kiedy to w seriach ukazało się prawie 35% książek, niemniej w stosunku do wartości zarejestrowanych dla wydawców francuskich wciąż był nieporównywalnie niższy. Odwrotnie proporcjonalne wartości odnotować można było natomiast, analizując ofertę polskich wydawców dla dzieci i młodzieży po 1989 r., zwłaszcza tych, którzy oparli swój repertuar głównie na książce licencyjnej. W ten sposób w ofercie Wydawnictwa Olesiejuk książki w seriach stanowiły w latach 2003–2012 już ponad 65% repertuaru. Obliczenia na podstawie autorskiej bazy danych przygotowanej na potrzeby artykułu: A. Wandel, *Nie tylko dinozaury – obca książka popularnonaukowa w polskim repertuarze wydawniczym*, op. cit.

Omawiany okres minął zatem pod znakiem tworzenia rozlicznych mniejszych i większych serii o różnym charakterze – uniwersalnym, encyklopedycznym lub specjalnym, ograniczonym do jednej tematyki (np. „Encyclopédie des jeunes” Larousse’a, pol. „Encyklopedia szkolna Larousse” wyd. Delta kontra „Guide du jeune Robinson” Nathana, pol. „Przewodnik Młodego Robinsona” wyd. Bellona). W wielu przypadkach były to niewielkie, często efemeryczne przedsięwzięcia, ograniczone do kilku, ewentualnie kilkunastu tytułów wydanych na przestrzeni jednego do dwóch, trzech lat; znanych jest jednak również sporo przykładów monumentalnych kolekcji, które były kontynuowane przez cały okres.

Niezależnie od tego podstawowym wyróżnikiem wszystkich tych serii od początku lat 80. XX wieku przynajmniej do wczesnych lat kolejnego stulecia był wysoki stopień ujednolicenia wyrażający się w jednakowej objętości, szacie graficznej, a także formacie składających się na nie tomów. Standaryzacji ulegały też poszczególne elementy kompozycji wydawniczej książki, w tym przede wszystkim sposób opracowania i umiejscowienia materiałów uzupełniających i informacyjno-pomocniczych. Podobnie też jak wcześniej w przypadku konkretnych tytułów dzieł, tak teraz odnośnie do serii zauważyć się dało zmieniające się tendencje i mody edytorskie, wyrażające się najlepiej w stosowanych formatach i układach typograficznych. Dodatkowym atrybutem poszczególnych serii, zwłaszcza od połowy lat 90., stała się też konsekwentnie realizowana odmienna forma wydawnicza związana z wdrażaniem elementów interakcyjnych: ruchomych, trójwymiarowych, dźwiękowych itp. (np. „Les Racines du savoir” Gallimarda, a w późniejszym okresie „Kididoc” Nathana znana w Polsce pod nazwą „Bawidoc” wydawana początkowo przez polski oddział Larousse’a, potem – Hachette Livre Polska).

Stopniowe, acz zauważalne odchodzenie od prymatu serii w edytorstwie popularnonaukowym, lub ewentualnie od usilnego ujednolicenia poszczególnych tomów w obrębie serii, zaobserwować można było dopiero na początku XXI wieku, a zwłaszcza po upływie jego pierwszej dekady. Pierwszym symptomem zmian był – wspomniany powyżej – znacznie wyższy niż w poprzednich dekadach odsetek książek wydanych poza seriami. Symbolem tych przemian może też być rozwój serii wydawniczej „Albums documentaires” (dosł. Dokumentalne książki obrazkowe) Gallimard Jeunesse, w ramach której ukazują się bardzo różnorodne pozycje o odmiennym ukształtowaniu edytorskim²⁶⁶.

Wracając jednak do serializacji, najciekawszym i bardzo charakterystycznym zjawiskiem omawianego okresu było w tym zakresie tworzenie

²⁶⁶ Seria ta była wprawdzie zainicjowana już w 1984 r., ale to właśnie w ostatnim okresie ukazało się w jej ramach najwięcej publikacji, po 2000 r. ponad 75% tytułów.

rozległych wielotematycznych kolekcji o hierarchicznej strukturze obejmujących serie i podserie uporządkowane według określonego klucza – zazwyczaj tematyki lub wieku czytelnika. Zasadniczo tego typu projekty masowo zaczęły powstawać w latach 80. i 90. XX wieku i te, które przetrwały do dnia dzisiejszego, stanowią obecnie najlepszą wizytówkę francuskiego edytorstwa popularnonaukowego. Szczególne miejsce w tym zestawieniu zajmuje oczywiście kolekcja „odkryć” wydawnictwa Gallimard Jeunesse, ale inni edytorzy, w tym przede wszystkim Hachette i Nathan, również nie pozostawali obojętni na te trendy. W efekcie na przykładzie rozwoju najważniejszych kolekcji tych wydawców doskonale można prześledzić zmieniające się standardy i strategie wydawnicze w zakresie edycji książki popularnonaukowej.

Jak już zasygnalizowano, kolekcję „odkryć” Gallimarda zapoczątkowały dwie serie: „Découverte Cadet” (dosł. Odkrycia młodzika, pol. „Księgi Odkryć”, Videograf 1995–1996, oraz „Kolekcja Wydawnictwa Gallimard”, Wydawnictwo RTW, ok. 1994–1999)²⁶⁷ dla 8–11-latków, która wychodziła od roku 1983, oraz „Découverte Benjamin” (Odkrycia beniaminka) dla 6–7-latków, która zaczęła się ukazywać w kolejnym roku. Obie serie były aktualizowane przez 12 lat. W 1986 r. do kompletu wydawca zaplanował wydawanie trzeciej uniwersalnej serii popularnonaukowej, tym razem dla starszej młodzieży. W ten sposób powstała seria „Découvertes Gallimard”²⁶⁸, która stanowi obecnie jedną z najbardziej rozpoznawalnych marek francuskiego edytorstwa. Nadal aktualizowana, obejmuje już blisko pięćset tytułów. Jak podaje wydawca, seria ta bardzo szybko zyskała uznanie dojrzałych czytelników, dlatego też została przemianowana na uniwersalną serię dla szerokiej publiczności i przestała być realizowana przez oddział Gallimard Jeunesse²⁶⁹ – z tego też względu zostanie pomi-

²⁶⁷ Na polski rynek bez większych sukcesów serię tę próbowało wprowadzić dwóch wydawców – Videograf oraz Wydawnictwo RTW. Na stronach tytułowych „Ksiąg Odkryć” Videografu widnieje informacja, że wydawca polski z serii „Découverte Cadet” wybrał do publikacji w języku polskim trzydzieści tomów. Szczegółowe poszukiwania w katalogach najważniejszych polskich bibliotek pozwoliły jednak zidentyfikować jedynie pięć tytułów wydanych w ramach tej serii. Podobnie liczbę pięciu tytułów zaproponowało w serii „Kolekcji Wydawnictwa Gallimard” Wydawnictwo RTW. Wprowadzona po ponad dziesięciu latach od wydania pierwszego francuskiego tomu seria nie mogła się w Polsce spotkać z podobnym oddźwiękiem, ponieważ na rynku dostępne już były konkurencyjne serie publikowane w zupełnie innej estetyce, w tzw. stylu DK, o czym więcej w dalszej części tekstu.

²⁶⁸ Na polskim rynku ukazało się około dwudziestu tomów z tej olbrzymiej serii. Jedenaście tytułów pod szyldem „Krajobrazy Cywilizacji” wydało w latach 1994–1996 Wydawnictwo Dolnośląskie; osiem – opublikował w latach 2002–2003 Gruner + Jahr Polska pod hasłem „Poznać i Zrozumieć Świat. Focus”.

²⁶⁹ A. Cerisier, J. Desse, *De la jeunesse chez Gallimard. 90 ans de livres pour en-*

nięta w dalszych rozważaniach. Dla dalszego rozwoju kolekcji „odkryć” przełomowa była końcówka lat 80. W 1988 zainicjowano „Les Yeux de la découverte” (pol. „Patrzę, Podziwiam, Poznaje” wyd. Arkady) dla nastolatków w wieku 9–13 lat, a rok później „Mes premières découvertes” („Moje Pierwsze Odkrycia” wyd. Siedmioróg)²⁷⁰ dla maluchów w wieku 3–6 lat. Ostatecznie z końcem lat 80. ukształtowała się widoczna w tabeli 5 rozbudowana struktura kolekcji „odkryć” obejmująca cztery serie (wraz z licznymi podseriami) dla dzieci i młodzieży w wieku od 3 do około 13 lat, która przetrwała w tym kształcie do połowy lat 90.²⁷¹

Tabela 5. Pierwotna struktura kolekcji „Découvertes” Gallimard Jeunesse (w układzie chronologicznym; okładki poszczególnych podserii, zob. il. 23)

Tytuł serii*	Data założenia i/lub lata ukazowania się	Liczba opublikowanych tytułów**	Podserie
Découverte Cadet	1983–1994	78	–
Découverte Benjamin	1984–1996	94	–
Les Yeux de la découverte	1988–	164	Arts, sports et loisirs (Sztuka, sport, rozrywka) Histoire et civilisations (Historia, cywilizacje) Nature et animaux (Przyroda i zwierzęta)
Mes premières découvertes	1989–	292	Animaux (Zwierzęta) Corps humain (Ciało człowieka) Histoire (Historia) L'Histoire de la vie (Historia życia) Nature (Przyroda) Notions (Pojęcia) Technique (Technika)
* Zestawienie nie obejmuje serii „Découvertes Gallimard”			
** Liczba obejmuje tytuły opublikowane do 2012 r.			

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

fants, Paris 2008, s. 239. Zob. też informacje o serii w internetowym katalogu wydawcy, URL: <http://www.gallimard.fr/Catalogue/GALLIMARD/Découvertes-Gallimard/Découvertes-Gallimard> [dostęp: 28.03.2018].

²⁷⁰ Polskie wydanie tej olbrzymiej serii objęło zaledwie cztery tytuły. Poza tym polski wydawca zrezygnował z niektórych elementów charakteryzujących francuską edycję, takich jak choćby twarda oprawa, spirala łącząca poszczególne karty, a także czytelna, pozbawiona kolorowego tła okładka, przez co pozbawił polską wersję zarówno funkcjonalności, jak i elegancji jej francuskiego pierwowzoru.

²⁷¹ Poza seriami wymienionymi w tabeli 5 Gallimard opublikował pod hasłem „odkryć” jeszcze jedną serię – „Découvertes Junior” wydawaną w koedycji z Larous-

Pierwsze serie wchodzące w skład kolekcji „odkryć” – „Découverte Benjamin” oraz „Cadet” – publikowano w formacie kieszonkowym, o wysokości grzbietu poniżej 18 cm, i twardej oprawie. Książki te w całości oparte były na kolorowej ilustracji. Ikonografii towarzyszyły ponadto zróżnicowane pod względem typograficznym teksty dostosowane do możliwości percepcyjnych odbiorcy. W przypadku „odkryć beniaminka” wydawca operował generalnie dwoma schematami kompozycyjnymi – zazwyczaj po jednej stronie rozkładówki umieszczano całostronicową, panoramiczną ilustrację, po drugiej zaś krótki tekst objaśniający ustrukturyzowany za pomocą wyróżnionych graficznie śródtytułów oraz dodatkowe mniejsze ilustracje z podpisami, ewentualnie obie strony zajmowały teksty. Tworzyło to bardzo czytelną, harmonijną i statyczną całość; dla zwiększenia efektu kompozycję poszczególnych stron wieńczyły ramki (zob. il. 24). Nieco bardziej urozmaicona była makiet „odkryć młodzika”. Każda strona składała się tu z dwóch kolumn, wewnętrznej z obszerniejszym tekstem złożonym większym stopniem pisma oraz zewnętrznej ze szczegółowo opisanymi ilustracjami. I tutaj kompozycję zamykano w ramie, jednakże niektóre ilustracje wychodziły poza jej obręb, nadając aranżacji nieco więcej lekkości (zob. il. 25). W obu przypadkach, mimo że rozkładówki stanowiły jedną całość i jako takie były komponowane, wyraźny był podział na dwie odrębne strony, zamknięte dodatkowo w osobnych ramkach, a także dwie autonomiczne strefy: tekstu i ilustracji. Tak skomponowana makiet zapewniała jednak czytelność i – pomimo stosunkowo niewielkiej ilości światła na stronie (zwłaszcza w przypadku „Découverte Cadet”) – nie przytłaczała czytelnika ani nadmiarem tekstu, ani ilustracji, co przy kieszonkowym formacie miało niebagatelne znaczenie.

Serie wydawnicze o porównywalnej z „Découverte Benjamin” oraz „Cadet” formie i uniwersalnym charakterze publikowali też inni wydawcy, zwłaszcza Hachette i Nathan. Dziełem Hachette była zapoczątkowana w 1983 r. kolekcja „Échos”, która w miarę rozwoju obejmowała kolejne serie i podserie. W tym przypadku kryterium podziału nie był wiek czytelników, bo cała kolekcja adresowana była do nastolatków w wieku powyżej 11 lat. Serie wyróżniano na podstawie tematyki, stąd w jej obręb wchodziły takie tytuły, jak: „Échos personnages” (biografie), „Échos. La Vie quotidienne juniors” (historia i dawna kultura materialna), „Échos-

se’em. Początkowo, w 1990 r., ukazywała się w formie kolekcji prasowej, w 120 zeszytach do kolekcjonowania. W latach 1991–1993 całość zebrano i opublikowano w formie serii książkowej w 20 tomach. W Polsce kolekcja ukazywała się pt. „Odkrycia młodych: encyklopedia Larousse Gallimard” na przestrzeni 1991–1995 w pierwotnej wersji, w zeszytach.

-électronique” i „Échos. Médias” (informatyka i medioznawstwo). Trzonem kolekcji była uniwersalna „Échos encyclopédies” (przemianowana następnie po prostu na „Échos”)²⁷². Seria była wydawana do początku lat 90. i ogółem objęła nieco ponad osiemdziesiąt tytułów. Wszystkie książki publikowano w formacie kieszonkowym i w miękkiej oprawie (w kolejnym wydaniu oprawę zmieniono na twardą), wyjątkiem od tej zasady była jedynie seria poświęcona elektronice, która ukazywała się w nieco większych, kwadratowych zeszytach. Tomiki wyróżniały się statycznym układem z wyraźnie wyodrębnioną kolumną tekstu i przewagą treści nad innymi elementami. Seria historyczna zawierała ilustracje czarno-białe, natomiast seria monografii encyklopedycznych – kolorowe, co wcale nie było natenczas oczywiste, toteż na okładce pod nazwą serii widniał zachęcający dopisek „kolory”.

Konkurencyjną w stosunku do wyżej wymienionych, popularnonaukową kolekcję kieszonkową zaproponował również Nathan. „Monde en poche” (Świat w kieszeni), o której tutaj mowa, ukazywała się w dwóch podstawowych edycjach na przestrzeni 1982–1996 i łącznie objęła blisko 150 tomów. Pierwsze wydanie aktualizowane do 1990 r. charakteryzowało się skromnym wyposażeniem graficznym i miękką oprawą; książeczki zawierały czarno-białe rysunki wewnątrz tekstu oraz kilka tablic z kolorowymi fotografiami dokumentalnymi otoczonymi przerywaną linią zachęcającą czytelnika do wycinania i kolekcjonowania zdjęć (część tę nazywano *dossier en couleurs*). Teksty skorelowane były z programami szkolnymi, serię adresowano do czytelników w wieku od 9 lat. W kolejnym wydaniu, które poza nowymi tytułami objęło również około jednej czwartej tytułów z poprzedniej edycji, layout serii uległ gruntownej modernizacji. Tym razem książeczki zaopatrzone w twardą lakierowaną okładkę, a do ich wnętrza dodano liczne barwne ilustracje obłamane tekstem. To jednak nie wszystko – zasadnicze zmiany polegały również na zwiększeniu interlinii i odstępów pomiędzy literami, dzięki czemu do tekstu dostało się więcej światła i – co za tym idzie – całość zyskała na przejrzystości. Efektu dopełniły: ramka, która podobnie jak w seriach Gallimarda okalała kompozycję rozkładówki, liczne wyróżnienia i podkreślenia urozmaicające tekst główny oraz dodatkowe elementy graficzne (np. w postaci inicjałów lub ozdobnej paginy). Wszystko to sprawiało, że proponowane treści wydawały się teraz bardziej atrakcyjne i przystępne, a w konsekwencji rodziły mniej skojarzeń z lekturą edukacyjną, a więcej z hobbystyczną (zob. il. 26a,b).

Wtedy też ambicją Nathana stało się rozbudowanie kolekcji i dotarcie do różnych grup wiekowych odbiorców. Z tego powodu dotychczasową

²⁷² W jej ramach ukazywały się też dwie podserie związane z instytucjami sprawczymi, koedytarami serii – „Le Palais de la Découverte” oraz „Fondation Diderot”.

„Monde en poche” przemianowano na „Monde en poche junior”, a do tego zainicjowano dwie kolejne serie dla młodszych czytelników: „Monde en poche benjamin” dla dzieci od 6 do 9 lat oraz „Monde en poche poussin” (*poussin* – dosł. pisklak, pot. maluch, brzdąc) dla 4–6-latków. Nathanowi nie udało się jednak dorównać rozmachem do serii Gallimarda; w serii dla beniaminka ukazało się zaledwie osiem tytułów, w serii dla malucha – dziewięć, cała zaś kolekcja przetrwała do połowy lat 90. Powodem być mogło słabnące już wtedy zainteresowanie popularnonaukową książką kieszonkową (na rynek wchodziły z sukcesem publikacje w zupełnie innej estetyce), a także fakt, że Nathan z powodzeniem rozwijał wtedy inny, zakrojony na szeroką skalę projekt, a mianowicie edycję książki edukacyjnej typu „pytania i odpowiedzi”, który do dzisiaj jest znakiem rozpoznawczym tego wydawcy i o którym będzie mowa w dalszej części tej pracy.

W tym też czasie, a nawet nieco wcześniej, bo już z początkiem lat 90. zostały zawieszone zasłużone serie „*Découverte Benjamin*” oraz „*Découverte Cadet*”²⁷³. Decyzja ta z pewnością podyktowana była wdrażaniem przez Gallimard Jeunesse kolejnych serii: „*Les Yeux de la découverte*” oraz „*Mes premières découvertes*”, które zasiły kolekcję „odkryć”. Nowe serie prezentowały całkowicie odmienny layout, który zapewniał możliwość bardziej efektywnego eksponowania coraz bogatszej ikonografii, i skutecznie zastąpił przestarzałą już koncepcję „odkryć” beniaminka i młodzika. W obu tych przypadkach wydawca odszedł od formatu kieszonkowego oraz znacznie zmodyfikował makietę proponowanych książek.

Podstawowym wyróżnikiem „*Les Yeux de la découverte*” był duży format (o wysokości grzbietu 28 cm) i dynamicznie skomponowana makietą oparta na fotografii. Seria powstała w koedycji z brytyjskim wydawnictwem Dorling Kindersley, ale jej pomysłodawcą był Pierre Marchand, ówczesny redaktor naczelny Gallimard Jeunesse. W świetle jego wspomnień, we Francji nie było wówczas możliwości realizacji tak nowatorskiej wizji ze względu na słabszy od krajów anglosaskich rozwój grafiki komputerowej, do tego Dorling Kindersley był specjalistą w dziedzinie fotografii dokumentalnej²⁷⁴. Komitet redakcyjny serii reprezentowany był przez osoby pochodzące zarówno z Francji, jak i Wielkiej Brytanii; ponoszone koszty i prace redakcyjne dzielone były na pół, ale opracowanie merytoryczne i graficzne w większości zapewniała strona angielska, toteż o francuskim

²⁷³ Obie serie miały po kilka wydań, o czym więcej w akapicie pt. „Wznowienia – strategie w zakresie reedycji serii”.

²⁷⁴ P. Marchand, *Des livres de partage* [wywiad], „*La Revue des livres pour enfants*” 1989, n° 126-127, s. 68–69.

udziale w powstawaniu tego projektu nierzadko zapomina się nawet w jego ojczyźnie, nie mówiąc już o innych krajach²⁷⁵.

Założeniem twórców serii było stworzyć dzieło, w którym narracja zostanie ściśle podporządkowana starannie wyselekcjonowanemu materiałowi ikonograficznemu. Stronice poszczególnych książek zostały więc zdominowane przez wyizolowane z tła, intensywnie kolorowe fotografie, tekst natomiast uległ rozbiciu na drobne fragmenty ułożone w pobliżu omawianych ilustracji. W tej koncepcji rozkładówka stanowi samodzielną pod względem merytorycznym i graficznym, integralną jednostkę kompozycyjną. Na fragmentaryczne zapoznanie z tekstem pozwala również jej hierarchiczna struktura, na którą składają się: tytuł rozkładówki, podtytuły, krótkie wprowadzenie i liczne komentarze ułożone w pobliżu dynamicznie rozmieszczonych zdjęć. Całości dopełnia bogaty aparat pomocniczy, obejmujący aneksy, słowniczki, indeksy i bibliografię. Ostatecznie wszystko to umożliwia zindywidualizowany – bardziej powierzchowny lub głębszy – sposób lektury, zależny od zainteresowań i potrzeb czytelnika (typowa rozkładówka tomu z serii „Les Yeux de la découverte”, zob. il. 27).

Dynamiczna makieta i mocne, nasycone barwy, wyraźnie inspirowane grafiką komputerową, dawały efekt porównywalny ze współczesnymi kolorowymi katalogami albo magazynami prasowymi. Koncept ten – z czasem spowszedniały, pod koniec lat 80. postrzegany był niemal jako rewolucyjny, a charakterystyczny sposób układu treści w tego typu publikacjach przeszedł do historii jako „styl D[orling]K[indersley]”²⁷⁶. Wpływ „Les Yeux de la découverte” na rozwój formy książki popularnonaukowej był ogromny, do tego stopnia, że rynek został wręcz zalany podobnymi publikacjami, w pierwszej kolejności przede wszystkim licencyjnymi, a w dalszej perspektywie również rodzimymi. Przykładowo Nathan w latach 90.

²⁷⁵ Wspominał o tym z wyraźnie odczuwalną nutą rozczarowania Pierre Marchand w wywiadzie dla „La Revue des livres pour enfants”: „Savez-vous au moins que cette collection est d'origine française? On me dit parfois: comme vous avez bien fait d'acheter ces titres aux Anglais! Eh bien, c'est nous qui avons mis sur pied les moyens techniques, financiers, commerciaux de ce gigantesque projet”. („Czy Pani chociaż wie, że ta seria ma francuskie pochodzenie? Niektórzy mi mówią: jak Pan dobrze zrobił, kupując te tytuły od Anglików! Eh, dobrze, ale to my przygotowaliśmy techniczne, finansowe i biznesowe środki dla tego gigantycznego projektu”). Ibidem, s. 68. Z pewnością dlatego we francuskich egzemplarzach „Les Yeux de la découverte” na stronie redakcyjnej widnieje informacja: „Collection créée par Pierre Marchand et Peter Kindersley” („Seria stworzona przez...”) oraz „La conception de cette collection est le fruit d'une collaboration entre les Éditions Gallimard et Dorling Kindersley” („Koncepcja serii jest owocem współpracy pomiędzy...”). Wzmianki takiej nie ma w polskim wydaniu serii.

²⁷⁶ F. Hache-Bissette, *Vulgarisation, „non-fiction” et littérature documentaire*, op. cit., s. 360.

publikował w podobnym układzie serie „Les Clés de la connaissance” oraz „Miroirs de la connaissance” (obie tłumaczone z języka angielskiego), a po 2000 r. opartą na podobnym schemacie własną serię „Dokéo”. We wszystkich tych przypadkach uwagę czytelnika przykuwał duży format i ekspresywna ikonografia, gdzie fotografia łączona była też często z panoramiczną ilustracją. Podobnych przykładów dostarcza również oferta pozostałych wydawców.

Publikacje tego typu, na ogół bardzo dobrze przyjmowane przez czytelników, nie zawsze były pozytywnie oceniane przez krytykę. Częstokroć zarzucano im schematyczność, nadmierne, a nawet nielogiczne podporządkowanie treści obrazom²⁷⁷. Najbardziej bodaj surową opinię na ich temat sformułował pisarz i publicysta Philippe Godard²⁷⁸, który uznał, że wyróżniające takie dzieła autonomiczne rozkładówki z dynamiczną (tu: „wybuchową”) makietą nie są wcale pierwszym krokiem do inicjacji lekturowej, lecz raczej krokiem naprzód w kierunku komputera, którego ekran tak bardzo naśladują. Skonstatował ponadto, że sukces tego typu książek przyczynił się do zaburzenia właściwej percepcji wiedzy, bowiem „przyprószone” niewielkimi fragmentami tekstu stronicę powodują rozbięcie uwagi czytelnika, który zamiast przestudiować wszystko od początku do końca, „trochę uszczknie tu, trochę tam”, a w efekcie zaś niczego nie zrozumie²⁷⁹. I choć w tej bardzo krytycznej i w istocie nie do końca sprawiedliwej opinii kryje się ziarno prawdy, należy jednak pamiętać, że „Les Yeux de la découverte” i następujące po niej podobne publikacje przyczyniły się do zwrócenia uwagi bardzo szerokiego grona odbiorców na treści naukowe, a ich nowatorska forma i doprowadzenie do ścisłego powiązania prezentowanych treści z obrazem były bardzo ważnym etapem na drodze rozwoju publikacji popularyzatorskich.

Podobny dalekosiężny wpływ miała kolejna absolutna nowość końca lat 80., a mianowicie koncepcja serii „Mes premières découvertes”. Przede wszystkim do tej pory niebeletryzowane książki popularnonaukowe (a więc klasyczne *documentaires*) adresowane były do starszych czytelników, w wieku co najmniej 6–7 lat. Tym razem zwrócono się w stronę najmłodszych, jeszcze nieczytających dzieci. Seria od początku obejmowała starannie wydane książeczki zawierające bardzo krótki i prosty tekst oraz

²⁷⁷ Idem, *Les Yeux de la découverte* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 986.

²⁷⁸ Sam Godard jest autorem licznych prac popularyzatorskich oraz redaktorem serii u renomowanych wydawców, takich jak Autrement („Junior Histoire”), La Marinière („Enfants d’ailleurs”) i Syros („Documents Syros”, „Au crible!”, „Femmes”).

²⁷⁹ P. Godard, *Harry Potter en enfer, Pan sur la gueule à Google*, „Nous voulons lire!” 2006, n° 167, s. 23–31.

realistyczne ilustracje statycznie wkomponowane w pełne światła stronic. Wszystkie też cechował charakterystyczny, poręczny dla małych rącek, acz niezupełnie mały format zbliżony do kwadratu ($18 \times 16,5$ cm), błyszczące foliowane stronic, odporne na podarcie lub zabrudzenie, oraz twarda okładka (w nowszych wydaniach dodatkowo wypełniona gąbką). Korzystanie z książeczek zdecydowanie ułatwiało połączenie jej kart spiralą, dzięki czemu stronic bez trudu można było składać i rozkładać, a ryciny były maksymalnie wyeksponowane. W tej serii Gallimard Jeunesse wdrożył ponadto jedną ze swoich najbardziej udanych innowacji, a mianowicie przezroczyste stronic z nadrukiem zasłaniającym rysunek znajdujący się na sąsiadujących kartach książki (w polskim wydaniu nazwanych „magicznymi obrazkami”²⁸⁰). Stronic te pozwalają na lubianą dziecięcą zabawę typu „zakryj-odsłoń”, a przy okazji prezentują, i przez to pomagają zrozumieć, różne aspekty przedstawianej rzeczywistości (zob. il. 28; więcej na ten temat w rozdz. 6 i 7). To rozwiązanie, które znacznie uatrakcyjnia korzystanie z książki, znalazło w następnych latach szerokie zastosowanie w kolejnych publikacjach, również innych wydawców.

Sukces serii „Moje Pierwsze Odkrycia”, do której najbardziej pasuje popularne dzisiaj określenie „kultowa”, bo przecież bez większej przesady można powiedzieć, że na tych książeczkach wychowuje się obecnie kolejna już generacja Francuzów, sprawił, że rozrastała się ona w bardzo szybkim tempie, obejmując coraz szerszy krąg zagadnień. Tematykę poszczególnych książeczek dobrze odzwierciedlają tytuły podserii, stanowiące podstawę pierwszej edycji serii (zob. tabela 5). W miarę rozwoju i osiągania coraz większej popularności wydawca wdrażał kolejne podserie, dotyczące m.in. sztuk plastycznych i muzyki, a także poświęcone różnym aktywnościom (zob. tabela 6). Zupełnie nowa strukturyzacja podserii nastąpiła w 2007 r., o czym więcej poniżej.

Długotrwałego sukcesu kolekcji „odkryć” nie byłoby bez nieustannych zabiegów wydawcy zmierzających do jej unowocześniania i tym samym dopasowywania się do oczekiwań mniejszych i większych odbiorców. Częściowo cele te są osiągnięte dzięki systematycznym zabiegom odświeżania layoutu poszczególnych książek i serii (o czym poniżej), częściowo natomiast również poprzez głębsze modyfikacje ingerujące w strukturę kolekcji. Taka zasadnicza reforma kolekcji „Découvertes” miała miejsce w pierwszej dekadzie XXI wieku. Jej pierwszym etapem było zainicjowanie serii dla jeszcze młodszych niż czytelnicy „Mes premières découvertes”.

²⁸⁰ Co pochodziło zapewne od sloganu, którym Gallimard reklamował „Moje pierwsze odkrycia”, a mianowicie „Voici une collection si nouvelle qu'il faut vite ouvrir ce livre pour en comprendre la magie” („Oto kolekcja tak nowoczesna, że trzeba szybko otworzyć książkę, aby zrozumieć jej magię”).

tes” odbiorców, bo dla maluchów w wieku od 1 do 3 lat, oraz wprowadzenie dwóch kolejnych serii dla przedziału wiekowego 4–7 oraz 6–9 lat na miejsce nieaktualizowanych już od dawna serii „Découverte Benjamin” i „Découverte Cadet”. Mowa tutaj kolejno o: rodzimej serii „Mes toutes premières découvertes” (Moje całkiem małe odkrycia) oraz seriach „Mes découvertes” (Moje odkrycia) i „Mes grandes découvertes”²⁸¹ (Moje wielkie odkrycia) wydawanych na licencji Dorling Kindersley.

Tabela 6. Rozrastanie się serii „Mes premières découvertes” (od początku do 2007 r.; w układzie chronologicznym)

Tytuły kolejnych podserii*	Data założenia	Liczba tytułów	Podserie
Mes premières découvertes du dessin (Moje pierwsze odkrycia rysunku)	1993–1994	12	–
Mes premières découvertes de la musique (Moje pierwsze odkrycia muzyki)	1995–	24	Familles d’instruments (Rodziny instrumentów) Instruments (Instrumenty) Genres musicaux (Gatunki muzyczne) Musiques du monde (Muzyka świata)
Mes premières découvertes de l’art (Moje pierwsze odkrycia sztuki)	1997–2007	15	–
J’observe (Obserwuję)**	1997–2007	28	
Mes premières découvertes sonores (Moje pierwsze odkrycia dźwiękowe)	2011–	8	
J’explore de tout près (Przyglądam się z bliska)	2002–2007	13	
Tournimagier (nazwa własna powstała ze złożenia słów: <i>tourner</i> – obracać, <i>imagier</i> – książka z obrazkami, ew. słowniczek obrazkowy)	2001	6	
Rébus (Rebus)	2002–2006	15	Livre-rébus (Książka-rebus) Mon premier livre-rébus (Moja pierwsza książka-rebus)
*W badaniu nie wzięto pod uwagę podserii „Mes premières découvertes de la lecture” oraz „Panique”.			
** W 2007 r. zmiana nazwy na „Lampe magique”.			

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

²⁸¹ Serię tę częściowo zasilili tytuły pochodzące z uprzednio wydawanej serii „Pourquoi? Comment?”.

„Mes toutes premières découvertes” – osesek kolekcji „odkryć” – to seria książek edukacyjnych dla najmłodszych dzieci. Obejmuje przede wszystkim słowniczki obrazkowe i książki zabawki (w tym książeczki z materiału oraz książeczki z puzzlami). Są to niewielkie kartonowe tomiki o typowych dla tego typu publikacji zaokrąglonych brzegach i rozmiarach zróżnicowanych w zależności od podserii. Wszystkie bazują na ilustracji i bardzo niewielkiej ilości tekstu ograniczonego do pojedynczych słów, ewentualnie zdań. Seria ta ewoluowała od typowej serii dydaktycznej z realistycznymi ilustracjami o dużej wartości informacyjnej (zob. il. 29a) w kierunku serii edukacyjno-ludycznej, której podstawowym celem jest cieszyć oko (m.in. za pomocą ilustracji 3D w najnowszych publikacjach, zob. il. 29b) i bawić, co dobrze ilustrują tytuły jej podserii, do 2007 r. eksponujące tematykę książek, np. „La Nature” (Przyroda) oraz „Les Notions” (Pojęcia), po zmianach w 2007 r. formę i funkcję dzieła (zob. tabela 7).

W przeciwieństwie do tego książki wydawane w wyżej wymienionych seriach licencyjnych zachowane są w estetyce „DK” i spełniają przede wszystkim funkcje poznawcze. Obie bazują na fotografii i dynamicznie skomponowanych rozkładówkach. Powagi nadaje im twarda oprawa i błyszczący, kredowy papier o wysokiej gramaturze, zapewniający dobre odwzorowanie kolorów oraz głębię obrazu. Seria „Mes grandes découvertes” dla 6–9-latków to praktycznie odpowiednik „Les Yeux de la découverte” dla tej grupy wiekowej, różnicą jest w tym przypadku jedynie nieco mniejszy, ale także klasyczny – prostokątny format (wysokość grzbietu 19,5 cm) oraz zastosowanie koloru lub spadowych ilustracji jako tła dla pozostałych elementów rozkładówki (zob. il. 30). Zainicjowanie tej serii wiązało się również z otwarciem przez wydawcę specjalnej strony internetowej zaopatrzonej w dodatkowe elementy multimedialne oraz ludyczne (gry, quizy, testy) uzupełniające treść opublikowanych książek. Podobną stronę otwarto w tym samym czasie dla serii „Patrzę, Podziwiam, Poznaję” – łącznie obie były aktualizowane w latach 2006–2011, po czym zostały zlikwidowane.

Więcej innowacji edytorskich zaproponowano w przypadku serii „Mes découvertes” dla 4–7-latków. Ukazuje się ona w dwóch zasadniczych podseriach – „klasycznej” oraz „pop-up”. W pierwszej z wymienionych tekst wraz ilustracjami wzbogacany jest o dodatkowe składane karty i tzw. okienka. Zapowiedzią tych elementów jest zastosowanie pierwszego okienka wprost na okładce. Kolejna podseria natomiast proponuje wewnątrz książki sześć imponujących rozkładanek. Obie podserie zaplanowano w kwadratowych lub zbliżonych do kwadratu formatach (odpowiednio 20 × 20 cm oraz 23 × 25,5 cm), z użyciem fotografii jako podstawowego nośnika informacji, co zwłaszcza w przypadku *pop-up* daje sporą iluzję rzeczywistości. Ponieważ adresatem tych publikacji jest młodszy odbiorca – tekstu jest odpowiednio mniej, a typografia ma ułatwić i uatrakcyjnić

lekturę, stąd często stosowane wyróżnienia i pogrubienia oraz falowana linia pisma okalająca część ilustracji (zob. il. 31).

Tabela 7. Struktura kolekcji „Découvertes” Gallimard Jeunesse stosowana w 2012 r. (w układzie chronologicznym)

Tytuł serii	Data założenia	Liczba opublikowanych tytułów*	Podserie
Les Yeux de la découverte	1988–	164	Oprócz podserii wymienionych w tabeli 5: Les Compacts (Edycje kompaktowe) Encyclopédies (Encyklopedie) Livres animés (Rozkładanki) Les Mémos passion (w wolnym tłum. Notatki hobbysty)
Mes toutes premières découvertes**	2001–	50	Po 2007 r. Imagiers (Słowniczk obrazkowe) Livres-puzzles (Książki-puzzle)
Mes découvertes	2007–	20	Mes découvertes en pop-up (Moje odkrycia w formie <i>pop-up</i>) Je veux tout savoir! (Chcę wszystko wiedzieć!)
Mes grandes découvertes***	2007–	30**	Les Mémos passion (w wolnym tłum. Notatki hobbysty)
Mes premières découvertes, nouvelle présentation****	2007–	292	Activités (Działania) Boîtes/Pochettes d'autocollants (Pudełka/ Teczki z naklejkami) Jeux (Gry) Lampe magique (Magiczna lampa; wcześniej J'observe) La Petite encyclopédie (Mała encyklopedia)
* Liczba obejmuje tytuły opublikowane od początku ukazywania się do 2012 r. ** W badaniu nie wzięto pod uwagę podserii „Mon premier livre tout doux”, obejmującej miękkie książeczki z tkaniny. *** Niektóre tytuły zostały opublikowane uprzednio w ramach serii „Pourquoi? Comment?”. **** W badaniu pominięto podserie aplikacji komputerowych.			

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Kolejny etap reformy kolekcji „Découvertes” objął graficzny (głównie okładowy) „lifting” poszczególnych tomów w obrębie pozostałych serii, otwarcie wspomnianej powyżej strony internetowej dla „Mes découvertes” oraz „Les Yeux de la découverte”, a także zmiany w strukturyzacji podserii. Co znamienne, w tym ostatnim przypadku wyraźnie widoczne jest odejście od wcześniejszego podziału tematycznego (por. tabela 5), w stronę podziałów, które eksponują charakterystyczne cechy gatunkowe lub edy-

torskie proponowanych publikacji (por. tabela 7). Nowe tytuły podserii *explicite* pokazują zmiany, jakie dokonały się po 2000 r. w edytorstwie publikacji edukacyjnych i popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży, kiedy to klasyczna formuła encyklopedyczna – książki jako źródła informacji – zaczęła się wyczerpywać, w konsekwencji czego wydawcy zmuszeni byli zaproponować coś nowego. Gallimard dość szybko zareagował na ten problem, przede wszystkim poprzez uzupełnianie treści książki o dodatkowe elementy ludyczne i aktywizujące. Wyrazem tego było zainicjowanie nowych oryginalnych podserii, np. w przypadku „Moich pierwszych odkryć” – m.in. „J’observe” (1997), „J’explore de tout près” (2002–2007) oraz „Livre-rébus” (2002–2006). Trwałym sukcesem okazała się zwłaszcza pierwsza z wymienionych podserii (po 2007 r. przemianowana na „Lampe magique”). Jej nazwa wzięła się od papierowej lampki dołączanej do książki i pozwalającej na „doświetlanie” co niektórych, czarnych stronic, co umożliwia autentyczne odkrywanie ukrytych na tych kartach szczegółów (więcej na ten temat w rozdz. 7, zob. też il. 62).

Książki wchodzące w skład poszczególnych serii (ewentualnie podserii) tworzących strukturę kolekcji „*Découvertes*” są ujednolicone pod względem formatu i szaty graficznej, a zaplanowany przez wydawcę i opisany powyżej layout jest realizowany bardzo konsekwentnie. Łącznie jednak tworzą barwną i niejednorodną mozaikę, w której sąsiadują ze sobą niewielkie tomiki o objętości zaledwie kilkunastu stron i kilkusetstronicowe encyklopedie o dużym, a nawet imponującym formacie; książki dla maluchów i młodych pasjonatów; wreszcie klasyczne monografie tematyczne, a także książki zabawki czy książki z gadżetami (por. il. 32a). Spoiwem dla tej różnorodności jest wyraźnie zarysowany program edukacyjny, którego hasłem są „odkrycia” – kluczowe słowo powtarzające się w tytułach wszystkich pięciu serii. Oprócz tego kolekcja „*Découvertes*” posiada charakterystyczny znak graficzny – czerwone jabłuszko, które notabene stało się obecnie na tyle rozpoznawalnym znakiem Gallimard Jeunesse, że jest wykorzystane również w różnorodnych materiałach promocyjnych tego wydawcy, m.in. na jego stronie internetowej. We wszystkich też książkach z tej kolekcji, u dołu czwartej strony okładki, rozpisana jest jej obecna struktura wraz z przydziałem poszczególnych serii do określonych kategorii wiekowych (zob. il. 32b).

Choć „odkrycia” Gallimard Jeunesse są z pewnością największym tego typu przedsięwzięciem francuskiego edytorstwa, nie są one jedynym przykładem długowiecznej kolekcji popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży o rozbudowanej strukturze. O palmę pierwszeństwa w tym zakresie rywalizuje ze swoimi projektami przede wszystkim Nathan, którego tradycje edytorskie sięgają przecież znacznie wcześniejszego okresu. Największą, uniwersalną kolekcją Nathana, zakrojoną z podobnym do „*Découvertes*”

rozmachem, są „Questions-réponses” (Pytania-odpowiedzi) – przedsięwzięcie, które ten wydawca rozwijał już od wczesnych lat 70. XX wieku.

Prace nad tą koncepcją Nathan zapoczątkował od serii „Un grand livre questions-réponses”, którą realizował przez 16 lat (szczegółowe daty zob. tabela 8). Były to tomy monografii tematycznych adresowanych do czytelników powyżej 9 lat. Publikowano je w kolorze, w twardej lakierowanej oprawie, w dużym formacie o wysokości 27 cm i sporej objętości około 80 stron. Poszczególne stronicę wyróżniała statyczna, ale przemyślana makietka, która obejmowała jedno pytanie wraz z odpowiedzią oraz fotografię i ewentualnie rysunek. Kompozycja była raczej surowa, brakowało elementów dekoracyjnych, chociaż podpisy pod ilustracjami wyróżniano kolorem niebieskim, co nieco podnosiło estetykę dzieła. W późniejszym okresie, pod koniec lat 80. serię tę zastąpił tytuł „Questions-réponses Junior” o nieco bardziej zmodernizowanej makiecie. I w tym przypadku jedno pytanie obejmowało stronę, ewentualnie dwie strony tekstu – jeżeli odpowiedź ilustrowała całostronicowa fotografia. Tym razem jednak tekst został bardziej wyraźnie ustrukturyzowany, a niektóre informacje dla zwiększenia siły przekazu eksponowano dodatkowo w kolorowych ramach. Wprowadzono też element dekoracyjny w postaci inicjału i większą liczbę drobniejszych ilustracji, których zadaniem było zdynamizowanie statycznej ciągle kompozycji (pierwsza strona okładki oraz przykładowa rozkładówka tomu z serii, zob. il. 33a,b). Niezależnie od tych zabiegów, pod względem graficznym seria nie mogła konkurować z „Les Yeux de la découverte”, toteż jej żywot był krótki i ograniczony do ledwie dziewięciu tytułów.

Wcześniej jednak, bo w połowie lat 80. wydawca zainicjował serię „Première encyclopédie en questions-réponses” (Pierwsza encyklopedia w pytaniach i odpowiedziach) dla dzieci w wieku od 6–9 lat, co było już sygnałem chęci budowy większej kolekcji. I w tym przypadku w układzie graficznym nie było większych niespodzianek, choć oczywiście na stronie – ze względu na młodszego odbiorcę dzieła i mniejszy rozmiar odpowiedzi – mieściło się nieco więcej pytań. Ujmowano je w estetyczne pastelowe ramy, które tworzyły swego rodzaju szablon. W jednej ramie osadzano tekst, w kolejnej – ilustracje, co powodowało, że całość była bardzo czytelna i harmonijna (pierwsza strona okładki oraz przykładowa rozkładówka tomu z serii, zob. il. 34a,b). Kilka stron przeznaczano również na efektowną, panoramiczną ilustrację obejmującą całą rozkładówkę. Format, objętość i oprawa książek przypominały wcześniej omówione serie. Ostatecznie kolekcja przetrwała do końca lat 80., a ogółem opublikowano w niej 18 tytułów.

Nowego oddechu kolekcja „pytań i odpowiedzi” nabrała z początkiem lat 90., kiedy to Nathan zdecydował się na wydawanie całkowicie nowej serii pod hasłem „Questions-réponses” o jednolitym tytule i wspólnej szacie graficznej, obejmującej dwie podserie: dla czytelników w wieku 3–6 oraz

6–9 lat (z czasem przemianowane na odrębne serie). Co ważne, za nową koncepcją merytoryczną szedł odnowiony projekt graficzny uwzględniający bieżące dokonania w dziedzinie grafiki książkowej. Gwoli sprawiedliwości trzeba dodać, że podobnie jak w przypadku „Découvertes” nie mała w tym zasługa anglosaskich wzorców. O ile bowiem seria dla młodszych dzieci (znana w Polsce pod dwoma nazwami „Pytania i odpowiedzi dla 3–6-latków” oraz „Dzieciaki pytają 3/6 lat” wyd. Rea) w całości była projektem rodzimych twórców, o tyle seria dla „starszaków” była wydawana na licencji brytyjskiego wydawnictwa Kingfisher (notabene była i jest to zresztą doskonale znana polskim czytelnikom seria „Ciekawe dlaczego” publikowana przez Wydawnictwo Olesiejuk). W porównaniu z wcześniejszymi projektami makiet obu serii została znacznie zdynamizowana. Efekt ten osiągnięto przede wszystkim dzięki zastosowaniu spójnej kompozycji rozkładówki z dużą ilustracją w centrum i tekstem na jej obrzeżach. Zmodernizowany projekt wzmacniała również typografia (zastosowanie na stronie różnych krojów, wielkości i odmian pisma) i liczne elementy humorystyczno-dekoracyjne w postaci drobnych zabawnych rysunków uzupełniających większe realistyczne ilustracje (pierwsza strona okładki oraz przykładowa rozkładówka tomu z serii, zob. il. 35a,b). Oba projekty bazowały na ilustracji i wydawane były w dużym formacie.

Tabela 8. Rozwój koncepcji kolekcji „Questions-réponses” wydawnictwa Nathan do 2013 r. (w układzie chronologicznym)

Lata 1972–1993		Ujednolicenie struktury (1991–2010)		Główny zmiany struktury (2009–2013)	
Tytuł	Lata	Tytuł	Lata	Tytuł	Lata
Un grand livre questions-réponses	1972–1986	Questions-réponses [podseria 3–6] Questions-réponses 3–6*	1991–2004 2004–2010	Questions-réponses 6–8	2009–2013
Première encyclopédie en questions-réponses	1985–1989	Questions-réponses [podseria 6–9] Questions-réponses 6–9*	1993–2004 2005–2007	Questions-réponses 8–10	2009–2013
Questions-réponses Junior	1989–1993			Questions-réponses 4–6	2011–2013
*Zmiana tytułu serii głównej oraz lifting szaty graficznej.					

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

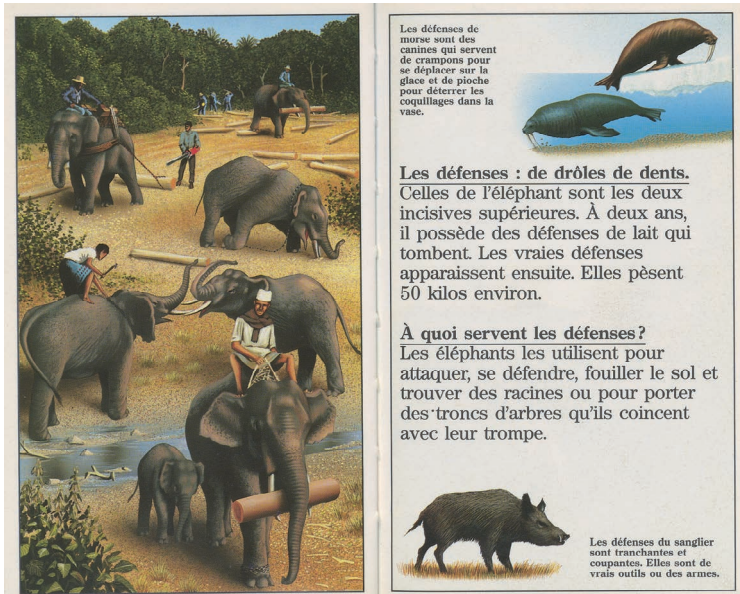
Wspomniana powyżej struktura serii „Questions-réponses” przetrwała z pewnymi modyfikacjami formalnymi (odnotowanymi w tabeli 8) niemal dwie dekady. Po tym okresie wydawca zdecydował się na wprowadzenie

bardziej radykalnych zmian. Mianowicie miejsce dwóch dotychczasowych serii zajęły trzy serie o zmniejszonym przedziale wiekowym. Dwie z nich – seria dla 4–6- i 6–8-latków – powstały z przekształcenia pierwotnych serii o szerszym przedziale, toteż chociaż systematycznie zasilano je nowymi tytułami, ich trzon zasadniczo stanowiły wznowienia poszczególnych tomów z wcześniejszych kolekcji. Nowością w tym zestawie była natomiast seria dla 8–10-latków, ponieważ w jej skład weszły wyłącznie nowe tytuły, podobnie jak w przypadku serii dla najmłodszych w całości opracowane przez francuskich autorów. Poza tym wszystkie trzy serie ujednolicono pod kątem formatu oraz elementów składających się na projekt graficzny okładki. W ten sposób już na pierwszy rzut oka zaczęły one stanowić jednolitą, ustrukturyzowaną według wieku kolekcję. Podobnie jak w przypadku kolekcji „*Découvertes*” spójnej wizji nie przeszkadzał odmienny layout wnętrza książek wchodzących w skład poszczególnych podserii. W tych dla młodszych grup wiekowych został jedynie nieznacznie odświeżony. Zupełnie nowatorska była natomiast koncepcja trzeciej serii. Tekst główny został tu bowiem ustrukturyzowany według funkcjonalności poszczególnych części (np. chronologia, schematy, mapy itp.), a elementem umożliwiającym orientację w nowej strukturze był aktywny spis treści, w którym poszczególne części oznaczono odmiennymi kolorami, i żywa pagina (pierwsza strona okładki oraz przykładowa rozkładówka tomu z serii, zob. il. 36a,b). Co warto podkreślić, był to w tym czasie sposób wykorzystywany już dosyć szeroko, przede wszystkim w edycjach Larousse’a, co będzie bardziej szczegółowo omówione w kolejnym rozdziale, w podrozdziale poświęconym monografiom tematycznym.

Ostatecznie od 1991 do 2012 r. w kolekcji ukazało się łącznie blisko sto tytułów, wielokrotnie wznawianych i odświeżanych, dzięki czemu „*Questions-réponses*” znalazły trwałe miejsce w pejzażu francuskiego edytorstwa dla dzieci i młodzieży i podobnie jak serie Gallimarda zapisały się w świadomości kilku już pokoleń czytelników. Dodać do tego można ponadto, że wydawca ten nie powiedział jeszcze w tym zakresie ostatniego słowa. W świetle najnowszych informacji zebranych na targach książki dla dzieci i młodzieży (więcej zob. Wstęp oraz cz. I, rozdz. 1) i pochodzących z katalogu Biblioteki Narodowej Francji w 2014 r. Nathan wdrożył kolejny podział kolekcji, która obecnie ukazuje się pod tytułem „*Questions? Réponses!*” w pięciu ujednoliconych podseriach oznaczonych minimalnym wiekiem czytelników, tj. 3+, 4+, 5+, 7+ oraz bez oznaczenia wieku, dla dzieci starszych powyżej 8. roku życia.

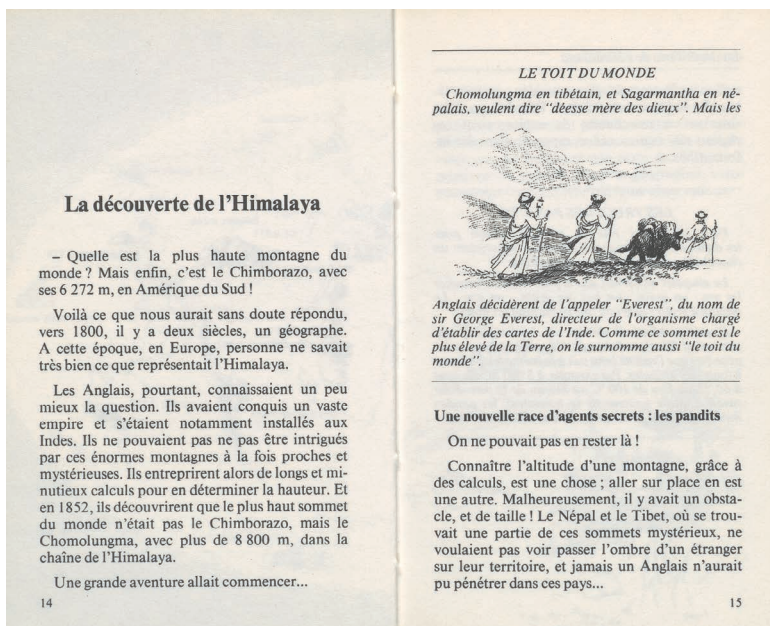
Il. 23. Okładki tomów reprezentujących cztery serie kolekcji „Découvertes” w latach 90. Od lewej: J.-P. Verdet, *Le Livre du ciel*, ill. de Ch. Broutin, Ch. Adam, J.-L. Besson [et al.], Paris: Gallimard Jeunesse 1983 (Découverte Cadet); *L'ours, un géant pas si tranquille*, ill. par F. Stéphan, Paris: Gallimard Jeunesse 1985 (Découverte Benjamin); D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988 (Les Yeux de la découverte); R. Mettler, *L'Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989 (Mes premières découvertes)

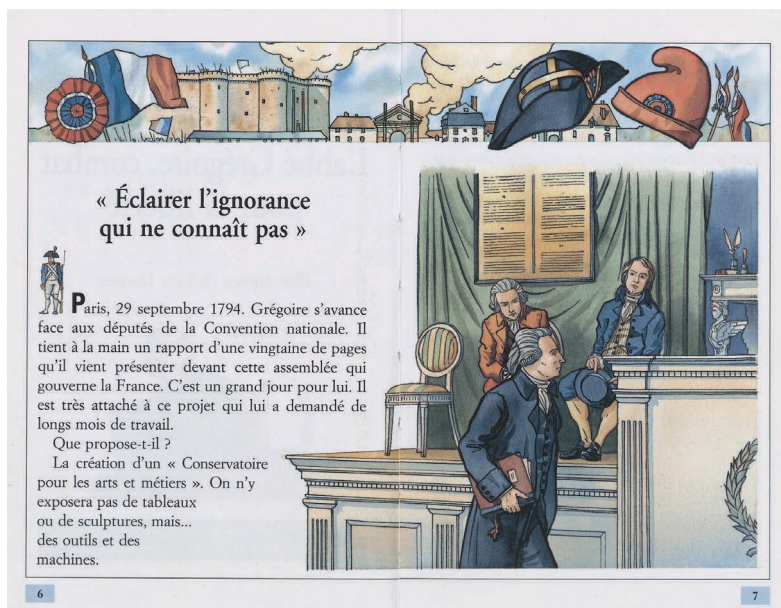
Il. 24. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Découverte Benjamin”. R. Diévert, *Des dents pour mieux croquer*, ill. P.-M. Valat, Paris: Gallimard Jeunesse 1984

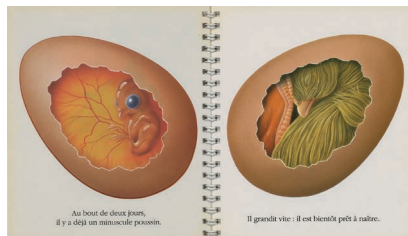
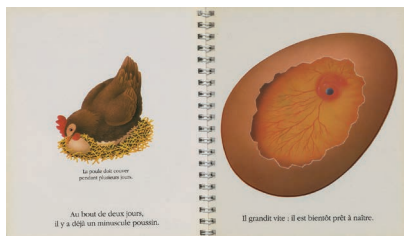
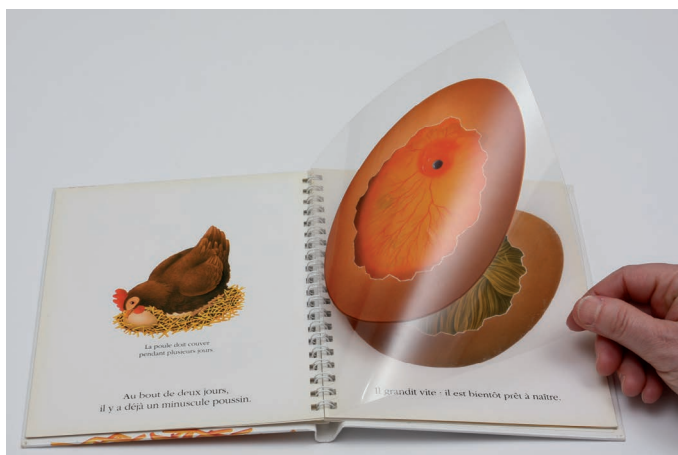
Il. 25. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Découverte Cadet”. J.-L. Besson, *Le Livre des uniformes*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987

Il. 26a. Pierwsza i druga odsłona serii „Monde en poche”. Przykładowa rozkładówka z B. Rouer, *À la conquête de l'Himalaya*, ill. J.L. Henriot, Paris: Nathan 1985

Il. 26b. Przykładowa rozkładówka z N. Bailleux, *L'Abbé Grégoire, combat pour la liberté*, ill. L. Derrien, Paris: Nathan 1996

Il. 28a,b,c. „Magiczny obrazek” w jednym z tomów „Mes premières découvertes”.
R. Mettler, *L'Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989. Il. 28a – fot. A. Turczyn

Il. 29a. Ewolucja serii „Mes toutes premières découvertes”. Rozkładówka z *Drôles d'insectes*, ill. par Jame's Prunier, Paris: Gallimard Jeunesse 2002

Il. 29b. Rozkładówka z A. Gutman, *À la ferme*, ill. A. Nesme, Paris: Gallimard Jeunesse 2008

Il. 30. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Mes grandes découvertes”.
L'Aventure des pirates, Paris: Gallimard Jeunesse 2007

Il. 31. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Mes découvertes”.
Oiseau. Envol, œuf, nid, poussin, Paris: Gallimard Jeunesse 2006

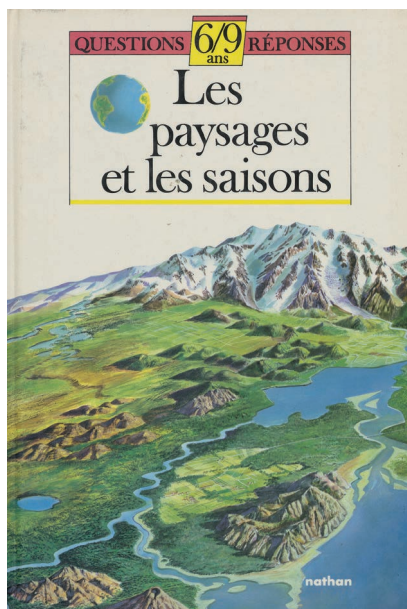
Il. 32a. Aktualna struktura kolekcji „Découvertes”. Pierwsze strony okładek, w prawym górnym rogu widoczny tytuł serii i logo kolekcji. Od góry: D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, nouv. éd., Paris: Gallimard Jeunesse 2007; *L'aventure des pirates*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; *Le temps, sablier, terre, fête, jour*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; H. Geleron, *Le chien*, nouv. éd., Paris: Gallimard 2008; A. Gutman, *À la ferme*, ill. A. Nesme, Paris: Gallimard Jeunesse 2008

Il. 32b. Aktualna struktura kolekcji „Découvertes”. Czwarta strona okładek wybranych tomów, w lewym dolnym rogu widoczna rozpiska z aktualną strukturą serii. Od lewej: *Le temps. Sablier, terre, fête, jour*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; *L'aventure des pirates*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, nouv. éd., Paris: Gallimard Jeunesse 2007

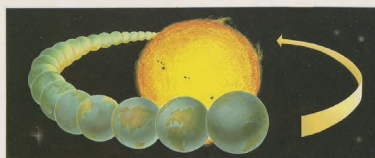
Il. 33a,b. Pierwsza strona okładki oraz przykładowa rozkładówka tomu z serii „Questions-réponses Junior”. D. Gille, *L'Histoire des grandes inventions*, Paris: Nathan 1989

Pourquoi y a-t-il 365 jours dans une année ?

En même temps qu'elle tourne sur elle-même, la Terre fait une immense ronde autour du Soleil, une ronde de près de 1 000 millions de kilomètres, qu'elle recommence sans cesse. Depuis ta naissance, tu as tourné 6, 7, 8 ou 9 fois

autour du Soleil avec notre planète ; une personne de 40 ans a connu... 40 rondes. Pendant ce voyage, la Terre accomplit 365 tours sur elle-même, comme une toupie. Chaque tour est un jour, et toute la ronde est une année.

La Terre fait une immense ronde autour du Soleil, qui dure 365 jours.

Toutes les années ont-elles 365 jours ?

En réalité, la Terre ne met pas exactement 365 jours pour faire le tour du Soleil, mais 365 jours et un quart de jour. Pour que ce soit plus simple, nous ne comptons pas ce quart de jour tous les ans, mais nous rajoutons quatre quarts de jour, c'est-à-dire une journée

entière, tous les quatre ans. Ce jour supplémentaire se trouve toujours placé chez nous le 29 février. Les enfants qui naissent à cette date n'ont leur vrai anniversaire que tous les quatre ans ! Ces années qui comptent 366 jours s'appellent les années bissextiles.

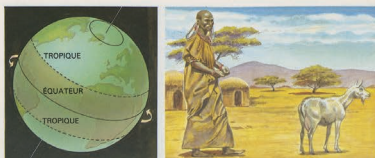
Tous les quatre ans, il y a une année bissextile.

Elle a un jour de plus.

Qu'est-ce que l'équateur et les tropiques ?

Si tu traverses l'équateur en avion ou en bateau, ne le cherche pas : tu ne le trouveras pas ! C'est un grand cercle imaginaire placé sur les cartes de géographie. Il entoure la Terre, juste au milieu. Les géographes qui dessinent le visage de notre planète tracent aussi deux

autres cercles imaginaires, les tropiques, l'un au nord, l'autre au sud de l'équateur. Entre ces deux tropiques, et là seulement, on peut voir, à certains moments de l'année, le Soleil exactement au-dessus de sa tête à midi.

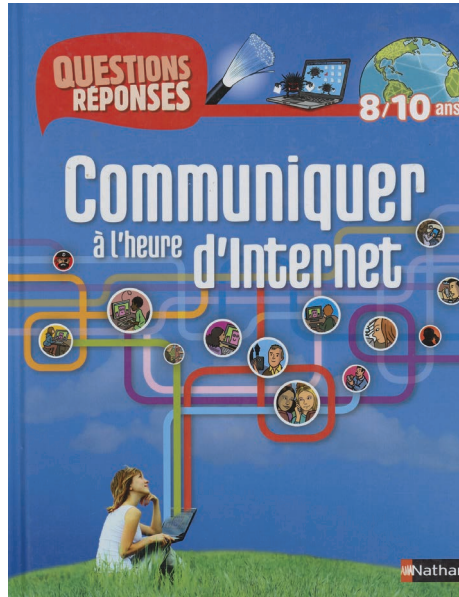

Entre les tropiques et sous l'équateur, les climats sont très chauds.

Il. 34a,b. Pierwsza strona okładki oraz rozkładówka tomu z serii „Première encyclopédie en questions-réponses”. *Les Paysages et les saisons*, ill. E. Giglioli, Paris: Nathan 1988

Il. 35a,b. Pierwsza strona okładki oraz rozkładówka tomu z serii „Questions-réponses 6/9 ans”. R. Greenwood, *Les colères de la nature*, ill. par M. Bergin [et al.], Paris: Nathan 2005

Communiquer, à quoi ça sert ?

À échanger des informations avec le monde qui nous entoure. Communiquer est indispensable dans notre vie quotidienne, et nous disposons pour cela d'une multitude de moyens différents.

INCROYABLE !
Avant l'invention de l'écriture, les hommes étaient muets. Ils se parlaient à l'aide de gestes et de sons.

Notre corps parle-t-il ?
Oui. Il n'est pas toujours nécessaire de parler pour se faire comprendre. Certains gestes permettent aussi de transmettre des informations à notre entourage : on fait un signe de la main pour saluer un ami, on touche la tête pour exprimer son accord, on fronce les sourcils lorsqu'on est mécontent... Mais en langage du corps change parfois en fonction des pays et des cultures.

Sommes-nous objectifs lorsque nous communiquons ?
Pas vraiment ! Lorsque l'on produit un texte, une image ou un son, c'est toujours le reflet de notre propre point de vue... Et celui-ci n'est pas forcément partagé par tout le monde ! De même, quand on reçoit une information d'une autre personne, il faut toujours savoir l'analyser et la relativiser.

Quels sont les supports de l'information ?
Les médias, comme les livres, le cinéma, la télévision, la radio, les journaux et les magazines, ou encore Internet. Tous ces moyens de communication permettent de transmettre rapidement des informations aux quatre coins de la planète.

Comment communiquons-nous avec les autres ?
Avant tout en parlant. L'écrit est en effet le seul animal capable d'inscrire des sons pour constituer des mots et des phrases. L'écriture et les images comme les dessins ou la peinture sont aussi très utiles pour transmettre des informations, ou bien pour conserver la trace d'une parole.

LES MOYENS DE COMMUNICATION D'IL Y A A JOURD'HUI

Chronologie

19e siècle
LE TYPOLITHÉ
L'inventeur allemand Gutenberg perfectionne l'imprimerie, la production de livres augmente considérablement.

1876
LE TÉLÉPHONE
Le télégraphe électrique, inventé par Samuel Morse, permet de transmettre des messages à l'aide de fils de cuivre.

1876
LE TÉLÉPHONE
Le télégraphe électrique, inventé par Samuel Morse, permet de transmettre des messages à l'aide de fils de cuivre.

1876
LE TÉLÉPHONE
Le télégraphe électrique, inventé par Samuel Morse, permet de transmettre des messages à l'aide de fils de cuivre.

1876
LE TÉLÉPHONE
Le télégraphe électrique, inventé par Samuel Morse, permet de transmettre des messages à l'aide de fils de cuivre.

1839
LA PHOTOGRAPHIE
L'inventeur français Joseph Nicéphore Niépce prend la toute première photographie du monde. Le cliché représente une vue de sa propriété de Saint-Étienne-Lavaur.

1832
LA TÉLÉGRAPHIE ÉLECTRIQUE
Claude-Samuel Morse fait du point le télégraphe électrique. Les informations sont transmises entre un émetteur et un récepteur par un fil métallique, grâce à un alphabet codé : le morse.

1896
LA RADIO
Guglielmo Marconi démontre le premier télégraphe sans fil. Il transmet le premier message de la France à l'Angleterre. La radio est née.

1926
LA TÉLÉVISION
L'inventeur américain John Logie Baird présente pour la première fois une image animée en noir et blanc sur un petit écran.

1979
LES ORDINATEURS
Le premier IBM commercialisé aux premiers ordinateurs personnels (PC).

1995
INTERNET
Internet se développe dans le monde entier. Le premier navigateur web apparaît et s'installe sur chaque ordinateur.

1926
LA TÉLÉVISION
L'inventeur américain John Logie Baird présente pour la première fois une image animée en noir et blanc sur un petit écran.

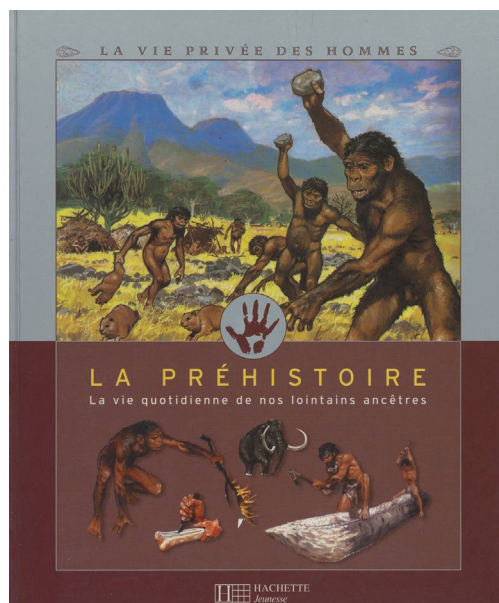
1979
LES ORDINATEURS
Le premier IBM commercialisé aux premiers ordinateurs personnels (PC).

1995
INTERNET
Internet se développe dans le monde entier. Le premier navigateur web apparaît et s'installe sur chaque ordinateur.

Il. 36a,b. Pierwsza strona okładki oraz rozkładówka tomu z serii „Questions-réponses 8-10”. M. Cramer, *Communiquer à l'heure d'Internet*, ill. B. Bone et Jazzi, Paris: Nathan 2011

Il. 37a,b. Aktualizacja serii „Les Yeux de la découverte” obejmująca lifting okładek i typografii. Na okładce z prawej strony, w lewym dolnym rogu informacja o otwarciu strony internetowej serii. D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988 i 2007

Il. 38a,b. Oprawa graficzna serii „La Vie privée des hommes” w latach 2002–2006. Y. Cohat, L.-R. Nougier, *La Préhistoire. La vie quotidienne de nos lointains ancêtres*, Paris: Hachette Jeunesse 2002. a) Pierwsza strona okładki; b) przykładowa rozkładówka

Wznowienia – strategie w zakresie reedycji serii

Rozważania dotyczące strukturyzacji oferty w serie wydawnicze wymagają uzupełnienia o informacje dotyczące ich reedycji²⁸². W tym zakresie, oprócz prostego wznowienia, stosowane są dwie podstawowe formy wraz z licznymi wariantami określane we Francji nieco potocznym terminem *relookage*²⁸³ (modyfikacja, odświeżenie wyglądu) zaczerpniętym z języka angielskiego. Pierwszą z nich jest kompletna zmiana wizerunku serii poprzez gruntowną zmianę tekstów i/lub wyposażenia graficznego, kolejną stanowi natomiast odświeżenie layoutu za pomocą prostych zabiegów graficznych (przede wszystkim drobnych zmian typograficznych lub kolorystycznych na pierwszej i/lub czwartej stronie okładki). Obie te praktyki są przez francuskich wydawców stosowane powszechnie, jednak znaczenie drugiej z wymienionych jest w kontekście niniejszej pracy bardzo niewielkie, jest bowiem jedynie dowodem na żywotność danego dzieła czy też zapotrzebowanie czytelnicze na daną formę albo tematykę dokumentu, nie zapominając oczywiście o korzyściach z tytułu takich zabiegów dla wydawcy. W przeciwieństwie do tego gruntowne reedycje, za które uważamy tutaj wznowienia obejmujące zmianę formatu i/lub wyposażenia graficznego, a także wydania uaktualnione i uzupełnione o teksty nowych autorów lub ilustracje kolejnych grafików, są świadectwem ciągłej ewolucji książki popularnonaukowej i kształtowania się odmiennych potrzeb czytelniczych. Ich skutki mogą być również, jak to pokażemy w dalszej części tego podrozdziału, bardziej dalekosiężne.

Skala wznowień pierwszego typu, nazwanych przez autorkę roboczo „powierzchnowym liftingiem”, jest trudna do oszacowania. W bibliograficznych bazach danych wydania takie są odnotowywane bądź nie, w zależności od informacji dostępnych w tytulaturze, a w tym przypadku nie

²⁸² Trudno powiedzieć, czy w przypadku reedycji serii zjawisko jest tożsame ze zjawiskiem wznowień pojedynczych książek. Z pewnością natomiast w odniesieniu do książki w ogóle zjawisko reedycji jest większe w przypadku książki literackiej. Wynika to ze specyfiki literatury pięknej, która obejmuje twórczość współczesną i tzw. klasykę. Tezę tę dobrze potwierdzają statystyki SNE, według których odsetek wznowień w kategorii książek popularnonaukowych w latach 2003–2012 wielokrotnie spadał poniżej połowy wszystkich opublikowanych książek (ogółem zaś oscylował w granicach od 42 do 57%; w jednym tylko roku – 2003 r. osiągnął wyjątkowo wysoki pułap 64%), podczas gdy w tych samych latach w kategorii literatury pięknej wznowienia zawsze stanowiły więcej niż połowę wszystkich opublikowanych książek, sytuując się w zależności od roku w granicach od 54 do 64%. Źródło informacji – statystyki SNE wymienione w rozdz. 3, m.in. w podpisie pod tabelą 4, oraz w literaturze przedmiotu.

²⁸³ A. de Lanlay, *Les stratégies marketing*, „La Revue des livres pour enfants” 2004, n° 218, s. 112–120.

sposób mówić o jakiejś jednolitej, przyjętej praktyce. Jedni wydawcy nawet kosmetyczne zmiany polegające na powiększeniu, zmniejszeniu lub odwróceniu okładowej ilustracji albo modyfikacji kolorystyki traktują jako nowe wydanie, inni taką informację całkowicie pomijają. Jednakże nawet powierzchowny ogląd dokumentów dostępnych w księgarniach, antykwariatach czy bibliotekach pokazuje, że zjawisko to może osiągać znaczące rozmiary. Przykładowo metamorfozy takie stosuje cyklicznie Nathan, który raz po raz wypuszcza te same tytuły z odświeżoną typografią okładki, za to bez najmniejszej ingerencji w teksty, ilustracje oraz rozplanowanie przestrzenne wnętrza książki. Co najmniej trzykrotnie unowocześniane były okładki w kolekcji „Questions-réponses” w latach 1991–2011/2012, jeszcze zanim doszło do znaczącej modyfikacji serii i jej nowej strukturyzacji. Zabieg taki miał też zresztą miejsce w kolejnych latach, już w czasie funkcjonowania nowego porządku w kolekcji, a każdorazowa zmiana layoutu była realizowana we wszystkich trzech seriach. Podobne praktyki stosowali też pozostali wydawcy. W ten sposób kilka razy rewitalizowano np. serie z kolekcji „Découvertes” Gallimard Jeunesse, a zwłaszcza te najpopularniejsze: „Les Yeux de la découverte” (w tym przypadku lifting okładek wiązał się też m.in. z otwarciem portalu internetowego serii – informację o tym umieszczono na okładce, zob. il. 37a,b) oraz „Mes premières découvertes”.

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja z gruntowniejszymi reedycjami ingerującymi w strukturę tekstu i/lub wyposażenie edytorskie całości. Takie modyfikacje umożliwiają ponowne wprowadzenie na rynek wydawać by się mogło całkowicie przestarzałych pozycji, mogą również przyczynić się do powstania zupełnie nowego projektu. Autorce udało się zidentyfikować 282 zmodyfikowane w ten sposób dokumenty, co stanowiło około 5% globalnej liczby zarejestrowanych książek, przy czym najwyższy odsetek zanotowano w ostatniej dekadzie (co stanowiło nieco ponad 60% wszystkich reedycji i 8% książek zarejestrowanych dla tego dziesięciolecia). Praktykę taką stosuje najczęściej Gallimard Jeunesse (7,5% zarejestrowanych książek), nieco rzadziej Hachette i Nathan (ok. 5%). Pojedyncze przypadki odnotowano w odniesieniu do wydawnictw Bayard i Larousse.

Jednym z najbardziej znanych przykładów głębszej rewitalizacji znanych serii jest niewątpliwie wznowienie po 2000 r. przez Hachette Jeunesse zasłużonych kolekcji „La Vie privée des hommes” oraz „La Vie secrète des bêtes”. W obu przypadkach wydawca zmodyfikował format książek z klasycznego, prostokątnego, na bardziej wyszukany, zbliżony do kwadratu, oraz wiodącą kolorystykę projektu, w którym typowe dla wcześniejszych wydań czerwień i zieleń zastąpione zostały przez srebro i biel. Obrazu nowoczesności dopełnił nowy layout wnętrza i rozplanowanie poszczegół-

nych elementów graficznych i tekstowych, który pierwotnym – doskonałym zresztą – ilustracjom dodał nieco więcej świeżości (oprawa graficzna serii w latach 2002–2006, zob. il. 38a,b). To jednak nie wszystko, w przypadku „La Vie privée...” wydawca poszedł znacznie dalej i teksty twórcy tej kolekcji, znanego historyka Pierre’a Miquela i jego współpracowników, zredagował ponownie ich nie mniej zasłużony następca Yves Cohat. Modyfikacje w obrębie layoutu serii wprowadzano jeszcze kilkakrotnie, natomiast tekstów już więcej nie zmieniano.

W przypadku książki dla młodych czytelników dużo częściej jednak mamy do czynienia z sytuacją, kiedy *relookage* nie obejmuje ponownej redakcji tekstu, a przede wszystkim modyfikacje w obrębie szaty graficznej lub zmiany formatu²⁸⁴. Jest to o tyle uzasadnione, że w książce edukacyjnej tekst nie dezaktualizuje się tak szybko jak w książce dla dorosłych (podawane wiadomości dotyczą najczęściej niezmiennych podstaw wiedzy), za to forma tych dzieł musi ulegać ciągłej ewolucji, bo to właśnie ona jest podstawowym magnesem, który przyciąga uwagę czytelnika. Tezę tę potwierdza m.in. fakt, że w początku nowego stulecia, w latach 2004–2006 Gallimard Jeunesse ponownie wypuścił na rynek część tomów „Découverte Benjamin”²⁸⁵, ale tym razem w większym formacie i w miękkiej okładce. Za pomocą tej prostej modyfikacji zwiększono stopień pisma i ilustracje, dzięki czemu tekst jeszcze zyskał na czytelności. Do tego zmiana okładki – z twardej na miękką – wpłynęła na obniżenie kosztów produkcji i ceny, a także ogólny wizerunek tej serii – już nie jako integralnego komponentu prestiżowej kolekcji „Découvertes” (takiej zresztą informacji wydawca już

²⁸⁴ Częstym zabiegiem wydawców jest też włączanie części lub całości określonych serii wydawniczych w obręb nowo inicjowanych kolekcji i, co się z tym wiąże, zmiana tytułu serii oraz projektu graficznego okładki (a niekiedy również formatu) przy jednoczesnym zachowaniu pozostałych elementów książek (tj. ich tekstu oraz wyposażenia graficznego). W ten sposób raz opracowany dokument może się ukazywać w różnych seriach, czego przykładem jest ponowne wydanie przez Gallimard Jeunesse niektórych książek z serii „Pourquoi? Comment?” w serii „Mes grandes découvertes”. Identyfikacja takich dokumentów na podstawie opisów katalogowych jest bardzo trudna i każdorazowo wymaga porównywania wszystkich danych bibliograficznych i oglądu analizowanych publikacji. Niemniej częsta analiza dokumentów popularnonaukowych zgromadzonych w bibliotekach, a także skrupulatna weryfikacja danych dostępnych w katalogach wydawców utwierdza nas w przekonaniu, że skala zjawiska może przybierać znaczne rozmiary, zwłaszcza w skali globalnej, ponieważ prawa do tych samych publikacji mogą kolejno nabywać i nabywają różni wydawcy, czego przykładem mogą być choćby polskie wydania książek z serii „Découverte Cadet” (por. przypis 267).

²⁸⁵ „Découverte Benjamin” miała w sumie trzy zasadnicze odsłony: pierwszą w 1984 r., następną w 1996, kiedy to ponownie wydano 50 najpopularniejszych tytułów (w tym samym formacie, ale ze zmienioną okładką), oraz właśnie w latach 2004–2006, wznowiono wtedy 30 tytułów.

w tym przypadku nie zamieścił), ale raczej powszechnej serii edukacyjnej dla każdego dziecka. W efekcie zmiany te pozwoliły na dotarcie do kolejnego już pokolenia czytelników przyzwyczajonego do zupełnie innej estetyki książki. Kolejna istotna reedycja serii zarejestrowana w trakcie niniejszych badań objęła serię edukacyjną „Mine de rien” Gallimard Jeunesse, w której dokonano kompletnej zmiany wyposażenia graficznego. W tym przypadku typowe książeczki dla najmłodszych z ilustracjami Joëlle Bouchet wyróżniającymi się pastelowymi kolorami i nieco uproszczoną kreską zyskały walor ambitniejszej książki obrazkowej. W akwarelach kolejnego ilustratora serii, Fédérica Mansota, dominuje bowiem dużo większa malarskość i nasycenie kolorami.

Ciekawą strategię w zakresie strukturyzacji i wznowień wdrożył też Nathan w kolekcji trzech serii połączonych angielskim wyrażeniem *-scope* (zakres) w nazwie i ideą kojarzenia tekstów literackich z dossier informacyjnym (o czym więcej w rozdz. 6). Serie te Nathan zaczął publikować w 1997 r., poczynając od „Mégascope”, na którą składały się książki o ujednoliconej objętości 60 stron i wysokości grzbietu 19 cm adresowane do 8–11-latków. Te kolorowe tomy dotyczyły najpopularniejszych zagadnień poruszanych w książkach edukacyjnych, od dinozaurów, przez starożytny Egipt, po astronomię i życie zwierząt, i proponowały dwa rodzaje tekstów – literacki i popularyzatorski. Seria trafiła w gusta czytelników, toteż już w kolejnym roku Nathan poszerzył jej zakres o dwie kolejne, młodsze grupy wiekowe („Crocscope” i „Superscope”), zwiększając przy tym pierwotny format. Od tego momentu wszystkie trzy serie były publikowane w formacie o wysokości grzbietu 23 cm w ujednoliconej szacie graficznej i z dostosowaniem proporcji tekstu literackiego względem dokumentacyjnego, a także z zastosowaniem rozwiązań typograficznych – odpowiednio do wieku odbiorców. Wszystkie trzy serie były aktualizowane do 2002 r. i łącznie ukazało się w ich ramach nieco ponad sto tytułów. Po tym czasie, ciągle bazując na opublikowanych już tomach, Nathan wypuścił na rynek dwie kolejne serie – popularnonaukową „Kaléidoc” i literacką „Les Petits Romans des 7–8 ans”, a wcześniej omówione kolekcje przekształcił w czasopisma, które ukazywały się od końca 2002 do 2004 r. Edukacyjna „Kaléidoc” podzielona na dwie podserie dla 7–9- i 9–12-latków była – jak się można domyślać – zmodyfikowaną i pozbawioną części literackiej wersją „Superscope” i „Mégascope” (jej odwrotnością była natomiast „Les Petits Romans...”). W ten sposób wydawca za pomocą jednego konceptu wprowadził na rynek szereg publikacji o odmiennych cechach gatunkowych i edytorskich.

Rozdział szósty

Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w repertuarze największych francuskich wydawców w latach 1983–2012.

Analiza formalna i rzeczowa

Książka popularnonaukowa – jak wspomniano we wcześniejszych rozdziałach – stanowi najmniejszy, ale względnie stabilny i przede wszystkim wyraźnie wyróżniający się segment francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży. Zresztą przy znacznych wynikach, jakie osiągają francuscy edytorzy, nawet liczby relatywnie niewielkie – w porównaniu z pozostałymi segmentami tego rynku, czyli książkami dla najmłodszych i literaturą piękną – a odnoszące się do książki edukacyjnej, nie pozwalają zignorować tej części oferty. Przypomnijmy, że w świetle statystyk Syndicat national de l'édition (SNE) w ostatniej z analizowanych dekad rozwoju książki popularnonaukowej, tj. kolejno w latach 2003, 2006, 2009 oraz 2012, książka popularnonaukowa stanowiła według liczby opublikowanych tytułów odpowiednio: 20, 10, 8 i 8 procent globalnej wartości rynku książki dla dzieci²⁸⁶. W tym przypadku rozmiary te lepiej jednak ilustrują liczby bezwzględne, w świetle których w 2003 r. opublikowano 1913 książek popularnonaukowych, w 2006 – 1083, w 2009 – 1045, a w 2012 – 1066. Do tego obrazu warto również dodać, że w przeciwieństwie do malejącej liczby rejestrowanych w tej kategorii tytułów podobnych tendencji spadkowych nie odzwierciedlała w tym przypadku liczba nowości. Co więcej, utrzymywała się ona przez cały ten czas na podobnym poziomie, tj. 698 nowości w 2003, 521 w 2006, 570 w 2009 oraz 572 w 2012 r., dzięki czemu

²⁸⁶ Więcej danych na ten temat oraz źródła informacji zob. rozdz. 3.

w ostatnich latach była to jedyna kategoria w segmencie książki dla dzieci i młodzieży, w której odsetek nowości przewyższał odsetek wznowień (odpowiednio 54,5 oraz 54% w 2006 i 2012 r.).

Znaczenie i rozmiary francuskiej oferty popularnonaukowej dla dzieci potwierdzają również dane zgromadzone w autorskiej bazie danych²⁸⁷, która jest podstawą niniejszych rozważań. Według zgromadzonych w niej informacji w latach 1983–2012 zaledwie pięciu francuskich wydawców – Hachette, Bayard, Gallimard Jeunesse, Nathan i Larousse – opublikowało 5382 nowości i gruntowne reedycje różnorodnych dzieł o charakterze dokumentalnym i edukacyjno-informacyjnym. Oznacza to, że w ciągu ostatnich 30 lat, każdego roku tych pięciu wydawców (na ponad stu aktywnych francuskich edytorów książki dla dzieci) publikowało średnio niemal 170 interesujących nas tytułów, przy czym w ostatniej dekadzie liczba ta osiągnęła średni pułap prawie 220 tytułów rocznie. W świetle tych danych warto przyjrzeć się tej ofercie z bliska i spróbować uchwycić jej najistotniejsze cechy oraz główne tendencje rozwojowe. Analiza taka powinna dać odpowiedź na pytania o wiek czytelników i dopasowanie repertuaru do potrzeb poszczególnych grup wiekowych, a także wykorzystywane gatunki piśmiennictwa i problematykę proponowanych dzieł i serii wydawniczych. Ma też za zadanie wychwycić i zaprezentować najciekawsze koncepcje i realizacje oraz pokazać, do jakiego stopnia w masowej ofercie powtarzają się utarte schematy kompozycyjne oraz atrakcyjna tematyka. Jej celem jest też wreszcie zasygnalizowanie i przedstawienie tzw. gatunków pogranicza, które stanowią największy problem klasyfikacyjny.

Segmentacja oferty według wieku czytelników

Charakterystyczną cechą francuskiego repertuaru wydawniczego dla dzieci, na której – jak to zastało zasygnalizowane we wcześniejszym rozdziale – w znacznej mierze opiera się zjawisko serializacji, jest jego segmentacja według wieku czytelników. W przeciwieństwie do polskiego rynku wydawniczego²⁸⁸ francuscy wydawcy umieszczają standardowo informacje na temat wieku odbiorców w katalogach wydawniczych (dru-

²⁸⁷ Przy czym informacje te ze względu na odmienną metodologię, o czym jest mowa we Wstępie i w rozdz. 3, tylko częściowo można porównywać ze statystykami SNE.

²⁸⁸ Na powszechny brak określenia wieku odbiorcy w polskich publikacjach dla dzieci i młodzieży wskazywała m.in. Zofia Adamczykowa, która uznała to ponadto za wadę polskiego rynku książki dziecięcej. Z. Adamczykowa, *Literatura dziecięca. Funkcje – kategorie – gatunki*, Warszawa 2004, s. 29.

kowanych i/lub on-line) oraz w publikowanych książkach, z reguły w najbardziej eksponowanych miejscach, np. na pierwszej lub czwartej stronie okładki. Uważa się, że noty te są bardzo pomocne przy wyborze książki dla dziecka, tym bardziej że obecnie nabywa się ją coraz częściej w miejscach, gdzie nie ma profesjonalnej obsługi klienta, w sklepach wielkopowierzchniowych lub za pośrednictwem Internetu. Własne kwalifikacje wiekowe proponują również instytucje zajmujące się promocją książki dla dzieci, przede wszystkim biblioteki, które zamieszczają takie informacje w swoich czasopismach krytycznych oraz bibliografiach i katalogach. Są to dokumenty niezależne od publikacji komercyjnych, toteż często się zdarza, że proponowany przez wydawcę przydział danej książki do określonego poziomu czytelniczego jest w tym przypadku podważany i korygowany.

Przy kwalifikacji popularnonaukowej książki lub serii do określonej grupy wiekowej brane są pod uwagę zarówno tematyka, sposób jej ujęcia i prezentacji, jak i czynniki zewnętrzne związane ze stopniem przygotowania danego czytelnika do odbioru tego typu publikacji. W pierwszym przypadku kluczowe znaczenie mają nie tylko elementy odautorskie, takie jak dobór zagadnień oraz język i styl wypowiedzi (które najbardziej skrótowo można określić jako przystępne lub nie), lecz także elementy wyposażenia edytorskiego – grafika i typografia, które mają zdecydowany wpływ na ułatwienie lub, przeciwnie, utrudnienie percepcji prezentowanych treści. Wśród czynników zewnętrznych z kolei najważniejszy jest stopień edukacji małych czytelników oraz ich umiejętności informacyjno-komunikacyjne.

W tym miejscu warto podkreślić, że francuski system oświatowy zasadniczo różni się od polskiego. Dysproporcje rysują się już od najniższego szczebla, jakim jest edukacja przedszkolna, której najważniejszą cechą – w odróżnieniu od wychowania przedszkolnego w Polsce – jest powszechność i przyjmowanie dzieci w wieku od 2 lat. Szacuje się, że już w latach 80. XX wieku do placówek przedszkolnych uczęszczało ogółem niemal 83% dzieci, przy czym do oddziałów dla 5-latków – prawie 95%²⁸⁹. Według najnowszych danych kształceniem w oddziałach dla tzw. średniaków i starszaków, czyli 4- i 5-latków, objętych jest obecnie 100% dzieci²⁹⁰. Na tym etapie nie ma jeszcze przymusu nauki czytania i pisania, ale przedszkolak musi nabyć praktycznej umiejętności podpisania się; poza tym

²⁸⁹ C. Kępski, *Pedagogika porównawcza. Podręcznik akademicki*, dz. cyt., s. 262–273.

²⁹⁰ Dane za rok szkolny 2015–2016, *Repères et références statistiques. Enseignement, formation, recherche 2017*, oprac. Direction de l'évaluation, de la prospective et de la performance [przy Ministerstwie Edukacji Narodowej], s. 17. Dokument dostępny: http://cache.media.education.gouv.fr/file/2017/41/7/depp-RERS-2017-système-educatif_824417.pdf [dostęp: 12.01.2018].

w programie nauczania przedszkolnego zapoznanie ze słowem pisanyemu zajmuje bardzo ważną część. Obowiązkową edukację szkolną rozpoczynają we Francji 6-latki. Kształcenie to obejmuje dwa etapy: pięć lat szkoły podstawowej oraz cztery lata gimnazjum. Po tym czasie, w wieku 15 lat, młodzież może wybrać liceum ogólnokształcące lub technikum albo zakończyć edukację na tzw. przysposobieniu zawodowym. W efekcie rozpoczynająca się rok wcześniej nauka czytania, powszechne uczęszczanie do przedszkola, gdzie kładzie się duży nacisk na zapoznanie dzieci z książką, a do 1999 r. i obecnie również dłuższy niż w Polsce okres obowiązkowego kształcenia ogólnego²⁹¹ – wszystko to wpływa na trochę inną niż w Polsce kwalifikację publikacji dziecięcych do określonych poziomów czytelnich. Nawet pobieżny rzut oka na francuską produkcję wydawniczą pozwala stwierdzić, że książki o podobnym stopniu trudności zwyczajowo proponuje się we Francji nieco młodszym dzieciom²⁹².

Wraz z rozwojem sektora książki dziecięcej we francuskiej praktyce wydawniczej wyodrębnił się szereg kategorii wiekowych, które wydawcy – zwłaszcza w przypadku dużych kolekcji – sygnalizują za pomocą słów kluczy podawanych w tytułach serii. Mowa tutaj o grupach określanych mianem: *tout-petits* (maluszki, 0–3 lata), *poussin* (maluch, brzdąc, 4–6), *benjamin* (beniaminek, 5–7), *cadet* (młodzik, 8–9), *junior* (junior, 9–12), *préados* (pot. nastolatki, 13–15) oraz *ados* (pot. młodzież 15–17)²⁹³. Kategorie te są stosowane zarówno w odniesieniu do serii literackich, jak i do książki popularnonaukowej, chociaż w tym drugim przypadku dwie ostatnie grupy wiekowe mają marginalne znaczenie. Jest to związane ze

²⁹¹ Okres ten wynosi od pierwszej klasy szkoły podstawowej do ostatniej klasy gimnazjum – dziewięć lat, w Polsce po reformie edukacji z 2017 r., której założeniem była likwidacja powstałych w 1999 r. gimnazjów i powrót do ośmioklasowej szkoły podstawowej – lat osiem.

²⁹² W książkach tłumaczonych na język polski niejednokrotnie brakuje wskazanej przez francuskiego wydawcę kwalifikacji (np. „Bawidoc”, polska wersja „Kidi-doc” Nathana). Zdarzało się również, że kwalifikacja jest podwyższana, np. w polskim wydaniu *Mon premier Larousse en couleurs* (1953) wiek czytelnika zmieniono z 4 na 5 lat.

²⁹³ Analogiczne poziomy czytelnice wyróżnia się we współczesnej francuskiej krytyce literackiej: *les tout-petits* (maluchy, okres inicjacji czytelniczej, do 3 lat), *la petite enfance* (wczesne dzieciństwo, wiek przedszkolny, 3–5 lat), *la moyenne enfance* (średnie dzieciństwo, młodszy wiek szkolny, 5–8 lat), *la grande enfance* (dzieciństwo, 8–11 lat), *la préadolescence* (preadolescencja, 11–13), *l’adolescence* (adolescencja, 13–17 lat) oraz *les jeunes adultes* (młodzi dorośli, 18+). R. Perrin, *Littérature de jeunesse et de presse des jeunes au début du XXIe siècle*, Paris 2007, s. 12–13. W polskiej krytyce podobny podział proponuje Z. Adamczykowa, *Literatura dziecięca*, op. cit., s. 29. Rozbudowana klasyfikacja, uwzględniająca czynniki psychospołeczne i kolejne etapy systemu edukacji, obowiązuje też w czasopiśmie „La Revue des livres pour enfants”. Więcej zob. rozdz. 4.

specyfiką tego typu publikacji, głównie hobbystycznych, w których granica pomiędzy książką dla młodzieży a książką dla dorosłych bardzo szybko się zaciera²⁹⁴; zainteresowany określoną dziedziną nastolatek posiada niejednokrotnie specjalistyczną wiedzę, znacznie większą od przeciętnej osoby dorosłej, toteż jest doskonale przygotowany do korzystania z literatury dla dorosłych, ewentualnie dla tzw. szerokiej publiczności. Wyjątkiem od tej zasady są jedynie publikacje z zakresu psychologii i medycyny kierowane stricte do młodzieży w wieku dojrzewania.

Najbardziej elementarnym, klasycznym sposobem segmentacji produkcji popularnonaukowej według wieku był podział stosowany przez wydawnictwo Gallimard Jeunesse w latach 80. XX wieku w zainicjowanej wówczas kolekcji „Découvertes”. Opierał się on na rozróżnieniu trzech grup, którym odpowiadały w przybliżeniu określenia: *benjamin* (6–7 lat), *cadet* (8–9 lat) oraz *junior* (9+). Podział ten szybko się zdezaktualizował, głównie na skutek ekspansji publikacji edukacyjnych dla coraz młodszych dzieci, w związku z czym zarówno w ofercie Gallimarda, jak i innych wydawców pojawiły się książki i serie odzwierciedlające dalsze podziały i kategorie wiekowe widoczne w pozostałych segmentach rynku: m.in. w latach 90. *poussin* dla 4–6-latków u Nathana, a w kolejnej dekadzie dla jeszcze młodszych, *tout-petit* u Gallimarda, a nawet *baby* u Larousse’a. W efekcie tych zmian współczesna francuska oferta edukacyjna uległa ogromnemu rozwarstwieniu (por. tabela 9), u podstaw którego leżała chęć dotarcia do wszystkich grup wiekowych, poprzez idealne dopasowanie się do oczekiwań odbiorcy, szukającego – operując językiem współczesnej reklamy – „produktu skrojonego na miarę”. Jednocześnie dawało to możliwość wielokrotnego eksploatowania tych samych zagadnień na różnych poziomach, co jest szczególnie widoczne w przypadku najczęściej podejmowanych tematów, takich jak choćby anatomia i ciało człowieka, dinozaury czy podstawowe gatunki zwierząt.

Sposoby segmentacji oferty popularnonaukowej są porównywalne u większości konkurencyjnych wydawców, przy czym szczegółowe zakresy poszczególnych poziomów mogą się oczywiście nieco różnić w zależności od proponowanych tytułów serii. Co więcej – jak wyraźnie pokazują dane zebrane w tabeli 9 – są one w stanie ciągłej ewolucji oraz dostosowywania się do zmiennej sytuacji społeczno-kulturowej i potrzeb rynku, a niekiedy również do wymogów krytyki literackiej²⁹⁵. Z tego powodu odrębne

²⁹⁴ Najlepszym tego dowodem są dzieje serii „Découvertes Gallimard” zainicjowanej przez oddział Gallimard Jeunesse, a przystosowanej dla tzw. szerokiej publiczności.

²⁹⁵ R. Perrin, *Littérature de jeunesse et de presse des jeunes au début du XXIe siècle*, op. cit., s. 13.

Tabela 9. Wybrane kolekcje i serie wydawnictw Gallimard Jeunesse, Nathan i Larousse uporządkowane według wieku czytelnika (stan za lata 1983–2012; wiek czytelnika podano w nawiasie kwadratowym, o ile nie został wyrażony wprost w tytule serii)

Gallimard Jeunesse – kolekcja „Découvertes”	Nathan – wybrane kolekcje i serie	Larousse – wybrane serie
Mes toutes premières découvertes / 1–3	Minikidi [1–3]	Ma baby encyclopédie Larousse [1–3]
Mes premières découvertes / 2–5	Kididoc [série 2–4 ans]	Mes petites encyclopédies Larousse [3–5]
Mes découvertes / 4–7 Wcześniejszy odpowiednik: <i>Découverte Benjamin</i> [pierwsza edycja: 5–7; aktualna edycja: 6–10]	Kididoc [4+] Questions-réponses 4–6* Poprzednie formy: <i>Questions-réponses</i> 3–6 <i>Questions-réponses</i> [série 3–6 ans]	Mon premier Larousse [4–7 lub 5–8 w zależności od tomu]
Mes grandes découvertes / 6–9 Wcześniejszy odpowiednik: <i>Découverte Cadet</i> [8–12]	Questions-réponses 6–8* Poprzednie formy: <i>Questions-réponses</i> 6–9 <i>Questions-réponses</i> [série 6–9 ans] Wcześniejszy odpowiednik: <i>Première encyclopédie en questions-réponses</i> [6–9]	L’Encyclopédie Larousse des 6–9 ans
Les Yeux de la découverte / 9+	Questions-réponses 8–10* Wcześniejsze odpowiedniki: <i>Questions-réponses Junior</i> [9+] <i>Un grand livre questions-réponses</i> [9+]	Larousse junior [8–12]
Découvertes Gallimard** [13+]	Décodage [13+] Még@ docs [11+]	Encyclopédie des jeunes [11+] Les Mini Larousse** [13+]
*Po 2014 r. nowa strukturyzacja kolekcji obejmująca podserie oznaczone minimalnym wiekiem czytelnika: 3+, 4+, 5+, 7+ oraz Collège. **Serie dla tzw. szerokiej publiczności, nie są brane pod uwagę w dalszych rozważaniach.		

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

przydziały mogą otrzymywać poszczególne książki wchodzące w obręb jednej serii wydawniczej (co pomimo ustalonej z góry struktury wiekowej kolekcji jest standardem w przypadku kolekcji „Découvertes” Gallimarda); wcale nierzadko zdarza się też, że wydawcy ponownie edytują te same tytuły ze zrewidowaną kwalifikacją wiekową. Tak było np. w przypadku

książek z serii „Découverte Benjamin”, które w pierwszej edycji oznaczone były przedziałem dla 5–7-latków, obecnie zaś są wydawane pod szyldem produkcji dla 6–8-latków, analogicznie postąpił też wydawca przy reedycji serii „Mes premières découvertes”. Modyfikacji takich dokonywał również wielokrotnie Nathan, m.in. w przypadku kolekcji „Questions-réponses”, w ramach której doszło do znacznych przesunięć, zwłaszcza w grupie publikacji dla najstarszych odbiorców, które początkowo ukazywały się pod hasłem pytań i odpowiedzi dla 8–10-latków, a od 2014 r. wydawane są w podserii „Collège”, a więc jej adresatem są gimnazjaliści w wieku od 11 lat. Obecnie natomiast, w reakcji na krytykę nadmiernej fragmentacji oferty dla dzieci, obserwuje się kolejną tendencję zmierzającą do określenia jedynie minimalnego wieku czytelnika, np. 4+ albo 9+.

Od książki popularnonaukowej do książki edukacyjnej

Widoczne gołym okiem obniżanie się wieku czytelników książki popularnonaukowej, czy raczej w tym przypadku, zgodnie z nowszą terminologią – edukacyjnej, znajduje swoje potwierdzenie w dokładnych wyliczeniach i to pomimo że podstawą poniższych rozważań stał się mniej szczegółowy od podziałów stosowanych przez francuskich wydawców rozdział na kategorie wiekowe. Inspirując się różnymi klasyfikacjami – obowiązującymi w bibliotekach publicznych dla dzieci oraz proponowanymi w polskiej i francuskiej literaturze przedmiotu²⁹⁶, a także biorąc pod uwagę psychospołeczny rozwój dziecka, kolejne etapy francuskiego systemu edukacji i wreszcie bibliologiczne kryteria oceny książki dla dziecka – zdecydowano się wyodrębnić cztery poziomy czytelnicze. Podstawą tego podziału jest ocena stopnia trudności danego dzieła, natomiast wiek czytelnika (proponowany przez wydawcę lub ustalony na podstawie innych źródeł) stanowi tutaj dodatkowy, orientacyjny punkt odniesienia. Poza tym kryterium przydziału do danej kategorii był minimalny wiek czytelnika, co nie wyklucza przecież, że dane publikacje mogą być i są czytane przez starsze dzieci.

Najniższym poziomem tego systemu są książki przeznaczone do lektury niesamodzielnej, adresowanej w przybliżeniu do najmłodszych dzieci w wieku od 0 do około 4 lat (poziom I); poziom II stanowią książki dla

²⁹⁶ Wykaz działów katalogu rzeczowego w bibliotekach publicznych dla dzieci i młodzieży, op. cit., s. 16; G. Leszczyński, *Literatura i książka dziecięca*, op. cit., s. 34–35; M. Antczak, *Kultura czytelnicza piętoklasistów szkół łódzkich w świetle badań własnych*, w: *Biblioteki i książki w życiu nastolatków*, red. M. Antczak i A. Walczak-Niewiadomska, Łódź 2015, s. 111. Odnośnie do francuskiej literatury przedmiotu zob. przypis 244 i 293.

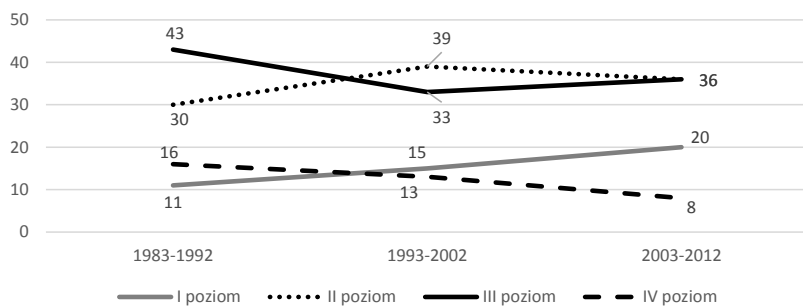
początkujących czytelników, w wieku mniej więcej od 5 do 7 lat (co odpowiada we Francji ostatniej grupie przedszkolnej, czyli tzw. „starszakom”, oraz dwóm pierwszym klasom szkoły podstawowej); kolejny, III poziom odpowiada książkom adresowanym do średniozaawansowanych czytelników od 8 do 10 lat (trzy ostatnie klasy szkoły podstawowej); IV zaś – publikacjom dla zaawansowanych czytelników w wieku od 11 lat, czyli francuskim gimnazjalistom i licealistom. Jak widać, przy założeniu, że każdemu z tych poziomów odpowiadają trzy roczniki, górną granicę tego zestawienia wyznacza młodzież w wieku około 14–15 lat.

Zebrane dane pozwoliły uchwycić wiodące tendencje w zakresie publikowania książek popularnonaukowych dostosowanych do umiejętności czytelniczych następujących po sobie grup wiekowych (zob. wykres 1). Wśród nich za najważniejsze należy niewątpliwie uznać dążenie wydawców do objęcia zasięgiem swojej oferty wszystkich grup wiekowych oraz erozję w grupie publikacji dla najstarszych czytelników. W pierwszej dekadzie analizowanego okresu najważniejszą, bezkonkurencyjną grupę repertuaru stanowiła grupa publikacji dla średniozaawansowanych czytelników (poziom III). Było to oczywiście związane z edycją bardzo poczytnych serii, takich jak choćby „Découverte Cadet” albo „La Vie privée des hommes” czy „La Vie secrète des bêtes”. W tym też czasie zaczęto intensyfikować działania w zakresie edycji publikacji dla grupy początkujących czytelników, czego efektem była m.in. seria „Découverte Benjamin”. Najmniejszą grupę publikacji stanowiła w tym czasie grupa książek edukacyjnych dla najmłodszych. W kolejnej dekadzie zdynamizowano działania w grupach dla początkujących czytelników i „nie-czytelników”, nie tracąc przy tym z pola widzenia książki dla „średniozaawansowanych”; ostatnia dekada natomiast przyniosła stabilizację i wyrównanie proporcji w dwóch największych grupach oraz kolejny, systematyczny wzrost w grupie publikacji dla najmłodszych dzieci.

Odrębnego komentarza wymaga rozwój liczbowy w grupie publikacji adresowanych do najstarszych czytelników, w której odnotowano wyraźny spadek. Związane to było przede wszystkim z największą w tej właśnie grupie konkurencją nowych technologii i mediów wobec książki jako źródła informacji. W przypadku młodszych grup wiekowych książka popularnonaukowa funkcjonuje, a nawet w pewnym sensie rywalizuje z Internetem, dzięki stosunkowo dobrze adaptowanym przez czytelników zabiegom zmierzającym do uatrakcyjnienia jej formy i/lub treści; w odniesieniu do nastoletniego czytelnika o podobne rozwiązania znacznie trudniej (co nie oznacza oczywiście, że takich prób się nie podejmuje). Jednocześnie należy przypomnieć, że na francuskim rynku wydawniczym przez cały omawiany okres publikowano i publikuje się do dziś co najmniej kilka poczytnych serii popularnonaukowych dla tzw. szerokiej publiczności, w tym dla

młodzieży, np. „Découvertes Gallimard” czy „Les Mini Larousse”, które nie były brane pod uwagę w niniejszym badaniu.

Wykres 1. Odsetek książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży wydanych we Francji przez wydawnictwa Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan w latach 1983–2012 według poziomu czytelniczego z podziałem na okresy: 1983–1992, 1993–2002, 2003–2012 (szczegółowe wartości zob. aneks Zestawienia liczbowe)

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Książki popularnonaukowe dla pierwszego poziomu czytelniczego, w Polsce zwane najczęściej edukacyjnymi, a we Francji określane jako *premiers documentaires* albo *documentaires pour les tout-petits*, rodzą największe problemy klasyfikacyjne i wątpliwości związane z przynależnością tych dokumentów do interesującej nas kategorii²⁹⁷. Przypomnijmy, że tę grupę wiekową neguje się w kategorii *documentaire* w statystykach SNE, w których notabene w kategorii *éveil, petite enfance* rejestruje się m.in. właśnie *livres d'éveil et documentaires* [wyróżn. A.W., por. rozdz. 3]. Tymczasem jednak praktyka wydawnicza i – co jeszcze bardziej istotne – tematyka i forma tych dokumentów wskazują na ich wyraźny rodowód i związek z książką stricte popularnonaukową adresowaną do starszych grup odbiorców. O tego typu związku świadczy najlepiej przynależność serii edukacyjnych dla najmłodszych do większych kolekcji popularnonaukowych, jak choćby „Mes premières découvertes” i „Mes toutes premières découvertes” czy też „Encyclopédie Méga” albo „Dokéo” Nathana, w których znajdziemy książki dla trzech grup wiekowych, od 3-latków począwszy²⁹⁸. Dokumentalny, poznawczy charakter podkreślają też ewidentnie

²⁹⁷ Wątpliwości takie formułują m.in. M. Zając, *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży. Wczoraj, dziś i jutro*, op. cit., s. 261–262 albo C. Hervouët, J. Vidal-Naquet, *Le documentaire aujourd'hui, entre permanence et renouvellement*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, op. cit., s. 120.

²⁹⁸ Wyjątkiem od tej zasady jest podseria „Kididoc. Imagiers” Nathana, która

tytuły tych serii, w których eksponuje się słowa *documentaire* (ewentualnie w formie potocznej *doc*) lub też *encyclopédie*, jak np. „Minikidi” Nathana, w której podtytuł wydawca zawarł formułę „les premiers documentaires des tout-petits” (pierwsze książki edukacyjne dla maluchów). Niezależnie od tego książki tego typu odróżnia się od tzw. *livres d’éveil*, ewentualnie *livres pour les bébés* (zwanymi w polskiej terminologii niekiedy książkami konceptowymi lub wczesnokonceptowymi)²⁹⁹, w których nad funkcją dydaktyczną góruje funkcja estetyczna i które nie dążą do przedstawienia określonego zagadnienia, a zapoznają dziecko z różnymi pojęciami związanymi z jego najbliższym otoczeniem. Niestety, granica pomiędzy tymi pojęciami jest ruchoma.

Książki edukacyjne dla najmłodszych spełniające kryteria przydziału do kategorii *documentaire* wprowadzano do oferty stopniowo, przy czym z początku dominowały w tym przypadku utwory posługujące się prostą beletryzacją – scenkami rodzajowymi, pomiędzy które wplatano dłuższe wyjaśnienia, jak na przykład w przypadku zainicjowanej w 1987 r. „Petite encyclopédie des 3–4–5 ans” Nathana. Od tej formy odszedł Gallimard Jeunesse w serii „Mes premières découvertes” (zał. 1989 r.), proponując małym czytelnikom teksty całkowicie pozbawione narracji osobowej, co upodobiło je do książek stricte popularnonaukowych kierowanych do tychczas jedynie do starszych czytelników. Niezależnie jednak od formy przekazu podstawową cechą publikacji edukacyjnych dla najmłodszych była i pozostała do tej pory ewidentna dominacja obrazu nad pozostałymi elementami, co często podkreślają tytuły, jak choćby w licencyjnej serii Nathana z lat 90. „À l’école des images” (W szkole obrazków). Ilustracja, w klasycznych książkach edukacyjnych – realistyczna, jest w tym przypadku głównym źródłem informacji, a tekst, który występuje w postaci pojedynczych słów (np. w słowniczkach obrazkowych) i/lub krótkich prostych zdań, pełni wobec niej służebną funkcję. Rolę tę podkreśla również typografia, która na ogół nie jest tu elementem wyróżniającym i wręcz wtapia się w obraz. Nawet w tych książkach, w których mamy do czynienia ze stosunkowo dużą ilością tekstu, np. „Mes petites encyclopédies Larousse” (pol. „Moje Małe Encyklopedie Larousse’a”) – jest on podawany niewielkim stopniem pisma, poza tym jest słabo widoczny na kolorowym tle. W przeciwieństwie więc do książek edukacyjnych dla debiutujących czytelników tutaj tekst jest w pierwszym rzędzie przeznaczony do czytania przez dorosłego pośrednika (por. il. 39a,b). Poza tym są to z reguły

obejmuje tzw. książki wczesnokonceptowe i nie była brana pod uwagę w niniejszym badaniu.

²⁹⁹ B. Kümmerling-Meibauer, J. Meibauer, *Pierwsze ilustracje, pierwsze koncepty: książki wczesnokonceptowe*, w: *Książka obrazkowa*, op. cit., s. 57–59.

tomiki o niewielkich rozmiarach (zdecydowanie preferowany jest połączony, kwadratowy format) i bardzo małej objętości. Niektóre z nich mogą zawierać pierwsze, proste elementy aktywizujące typu puzzle albo „magiczne obrazki”. Specyficzna w tej grupie publikacji jest również tematyka odwołująca się przede wszystkim do podstaw wiedzy, najczęściej zagadnień przyrody, anatomii człowieka czy życia codziennego, chociaż w ostatnim czasie coraz śміiej wprowadza się do nich kolejne tematy objaśniające zagadnienia z przeszłości, nauk społecznych i religioznawstwa (Bayard), a nawet filozofii (o czym więcej w podrozdziale poświęconym tematyce).

Bardziej zróżnicowana i pod kątem tematyki, i formy jest grupa książek dla początkujących czytelników, w której reprezentowane są już wszystkie gatunki piśmiennictwa i tematy obecne w pozostałych grupach wiekowych (co będzie przedmiotem szczegółowej analizy w kolejnych podrozdziałach), choć oczywiście są one realizowane na odpowiednim stopniu trudności. Z edytorskiego punktu widzenia i w odróżnieniu od książek dla najmłodszych publikacje te cechuje dążenie do osiągnięcia większej równowagi pomiędzy elementami graficznymi i tekstem. W tym przypadku zadaniem typografii jest też wspomagać i ułatwiać naukę czytania. Osiąga się to m.in. za pomocą zwiększenia stopnia pisma i interlinii, stosowania w tekście licznych wyróżnień, a także ikonografiki, która kieruje od określonego miejsca w tekście do konkretnej ilustracji (co jednak nie jest charakterystyczne tylko i wyłącznie dla tej grupy publikacji). Doskonałym przykładem takiej aranżacji są już pierwsze serie tego typu, pochodzące z lat 80. i 90. – z „Découverte Benjamin” Gallimard Jeunesse, a następnie „Monde en poche. Poussin” i „Benjamin” Nathana na czele. Jednak za najbardziej wyrazisty przykład ułatwiania nauki czytania za pomocą typografii uznać można współczesną licencyjną serię „Mes découvertes”, którą Gallimard promuje zresztą pod hasłem „À comprendre vraiment facilement (...), et à lire aussi tout seul” („Dla naprawdę łatwego zrozumienia (...), a także całkiem samodzielnego czytania”). Podobnie jak w innych publikacjach redagowanych w „stylu DK”, i tutaj tekst został rozbity na drobne fragmenty, skutkiem czego dziecko nie jest przytłoczone rozmiarami tekstu, którego nie jest wcale mniej niż we wcześniejszym odpowiedniku tej kolekcji. Poza tym najważniejsze, najpotrzebniejsze informacje są tu wyróżnione, a stopień pisma i jego intensywność dostosowana do ich znaczenia (por. il. 40a,b). Charakterystyczne dla tej grupy publikacji jest również największe w stosunku do repertuaru dla pozostałych grup wiekowych nasycenie książek różnorodnymi elementami interaktywnymi, typu okienka, rozkładanki, „poruszanki” itp., które mają uatrakcyjnić lekturę, oraz najwyższy odsetek książek z różnorodnymi dodatkami. W przeciwieństwie do grupy publikacji dla najmłodszych, w której wprowadzane

innowacje odznaczają się prostotą i łatwością użytkowania, w tym przypadku korzystanie z dodatkowych elementów wymaga większej precyzji. Najlepszym przykładem jest tu seria „Kididoc” Nathana, która należy do największych tego typu realizacji na gruncie francuskim. Obecnie w wydawaniu podobnych pozycji specjalizuje się również Larousse, czego wyrazem jest choćby dobrze znana w Polsce „Niesamowita Encyklopedia Larousse’a”.

W grupie publikacji przeznaczonych dla III poziomu czytelniczego wykorzystywane są podobne gatunki piśmiennictwa oraz tematyka. Zresztą, jak już zostało zasygnalizowane, segmentacja oferty popularnonaukowej według wieku pozwala wydawcy na wielokrotne powtarzanie tych samych rozwiązań na różnych poziomach. Podstawowym wyróżnikiem klasycznych publikacji popularnonaukowych są jednak w tej grupie znacznie bardziej rozbudowane teksty oraz oprawa graficzna, która częściej opiera się na fotografii, co na wielką skalę zapoczątkowało wejście na rynek w 1988 r. serii „Les Yeux de la découverte”. Od książek przeznaczonych dla II poziomu czytelniczego odróżnia też te publikacje standardowa obecność aparatu pomocniczego (przykładowo bibliografię spotyka się niemal wyłącznie w publikacjach przeznaczonych dla III i IV poziomu czytelniczego). Nie bez znaczenia w tym kontekście jest również fakt, że czytelnikom tych książek zamiast bohaterów znanych z literatury lub dziecięcych filmów animowanych (np. Kubusia Puchatka, Kaczora Donalda), którzy są niekiedy wykorzystywani także w książkach edukacyjnych, towarzyszą postaci młodzieżowej popkultury (a więc przykładowo Odlotowe agentki, we Francji „Totally spies”, albo czarodziejki W.I.T.C.H.). Pod względem liczbowym grupa tych publikacji jest obecnie na tym samym poziomie co grupa książek dla początkujących czytelników, bliższe porównanie tendencji rozwojowych w obu tych kategoriach pozwala jednak stwierdzić, że o ile w pierwszym przypadku ich rozwój zmierza w kierunku książek aktywizujących i ludyczno-edukacyjnych, o tyle w tym przypadku częściej wprowadza się do nich elementy beletrystyki. Ilustracją tej tezy będą omawiane szerzej w kolejnych podrozdziałach serie „Sur les traces de...” albo „Le Journal d’un enfant”, a zwłaszcza „Mon histoire” Gallimard Jeunesse.

Książki dla IV poziomu czytelniczego, przeznaczone dla zaawansowanych czytelników, jako odrębna grupa publikacji młodzieżowych wyróżniająca się swoistym stylem i tematyką ukształtowała się na zasadzie wyraźniejszego oddzielenia tej grupy publikacji od grupy publikacji dla tzw. szerokiej publiczności. Najlepszym przykładem są tu dzieje serii wydawniczej „Découvertes Gallimard” zaadaptowanej jako kolekcja dla wszystkich, *vide* dla dorosłych, i w efekcie zastąpionej w późniejszym okresie przez tytuły dla wyraźniej sprecyzowanej, węższej grupy odbior-

ców (np. „Découvertes Junior” Larousse-Gallimard)³⁰⁰. Wczesną kolekcją adresowaną stricte do młodzieżowego czytelnika, z kwalifikacją wiekową 11+, była „Échos” Hachette zapoczątkowana w 1983 r., natomiast wysyp podobnych tytułów nastąpił w początku lat 90., a namacalnym sygnałem zwrotu w stronę bliżej określonego czytelnika były pojawiające się w ich tytułach konkretne określenia – *jeune* (młody) lub *junior* (junior, młodzian), np. „Encyclopédie des jeunes” Larousse’a. Większość tych publikacji (poza popularnymi w latach 80. wydaniem kieszonkowymi) cechowały w pierwszych dekadach spore, a nawet monumentalne rozmiary oraz dopasowanie treści dzieł do potrzeb związanych z edukacją szkolną, co łączyć można m.in. z największym w tej grupie wiekowej odsetkiem monografii tematycznych i wydawnictw encyklopedycznych. Z tego też powodu w ostatniej analizowanej dekadzie w tej właśnie kategorii najbardziej widoczny był spadek liczby edytowanych dokumentów. Podobnie jak w pozostałych grupach wiekowych wiązało się to z poszukiwaniem odmiennych form przekazu i tematyki, które mogłyby skutecznie rywalizować z potencjałem informacyjnym nowych mediów, w tym przypadku związanym z dostrzegalnym odejściem w stronę zaangażowanych tekstów paradokumentalnych i publicystycznych podejmujących tematykę społeczną lub filozoficzną, o czym więcej w podrozdziale dotyczącym tematyki (np. „J’ai vécu” Bayard, „Chouette! Penser” Gallimard Jeunesse albo *En avant les filles* Sandrine Mirzy, wyd. Nathan 2012).

Typy książek popularnonaukowych w podziale na gatunki piśmiennictwa

W powszechnym ujęciu książka popularnonaukowa utożsamiana jest najczęściej z takimi gatunkami piśmiennictwa, jak wydawnictwa informacyjne lub monografie tematyczne. O ile w przypadku książki dla dorosłych takie ujęcie jest w znacznej mierze wystarczające, o tyle w odniesieniu do książki dla młodszych czytelników nie wyczerpuje różnorodności

³⁰⁰ Katalog Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży (CNLJ) przy Bibliotece Narodowej Francji zawiera ogromną liczbę opisów serii zapoczątkowanych w latach 70. i 80. lub jeszcze wcześniej (np. „Espace temps” Nathana albo „Des pays et des hommes” Larousse’a), kwalifikowanych z początkiem analizowanego okresu jako młodzieżowe, głównie ze względu na ich bogatszą od innych publikacji szatę graficzną (najczęściej w postaci kolorowych fotografii). Na skutek pojawiania się bardziej specyficznej oferty i obniżania wieku odbiorców książki popularnonaukowej obecnie serie te są kwalifikowane jako oferta dla dorosłych i nie były brane pod uwagę w niniejszym badaniu.

proponowanych rozwiązań. Na rozległy wachlarz form i typów dziecięcej książki popularnonaukowej wskazywała m.in. Joanna Papuzińska, która wyróżniła wśród nich: wydawnictwa encyklopedyczne i albumowe, atlasy, poradniki, książki aktywizujące typu „manipulantki” i „książki-magazy-ny”, gawędy i pogadanki, wydawnictwa publicystyczne, biografie i wreszcie różnego rodzaju – trudne do sklasyfikowania i nazwania – gatunki pogranicza wykorzystujące w popularyzacji beletrystyczne środki wyrazu³⁰¹. Ciekawą typologię formalno-funkcjonalną zaproponowała też dwójka badaczy z Université du Québec à Rimouski. Wyróżnili oni mianowicie: książki edukacyjne dla najmłodszych (słowniczeki obrazkowe, abecedariusze itp.); książki popularnonaukowe sensu stricto (słowniki, encyklopedie, monografie tematyczne, poradniki, przewodniki itp.); edukacyjne historyjki z obrazkami; opowieści i gawędy popularnonaukowe oraz książki podające zmyślane informacje w popularyzującej formie (np. słowniki postaci fantastycznych)³⁰². Rozbudowane podziały gatunkowe w obrębie literatury *non-fiction* można też wreszcie znaleźć w anglojęzycznej literaturze przedmiotu. Obszerną typologię zaproponowała m.in. Margaret Mallet, angielska pedagog, badaczka czytelnictwa dziecięcego i pionierka badań nad książką popularnonaukową, która rozróżniła wśród nich: książki narracyjne (*non-fiction narrative books*), obejmujące formy beletryzowane – opowiadania popularnonaukowe i biografie, a także poradniki i przewodniki, oraz nie-narracyjne (*non-fiction non narrative books*), do których zaliczyła wydawnictwa informacyjne (słowniki, tezaursy, encyklopedie i atlasy), książki obrazkowe i monografie zagadnieniowe³⁰³.

Z inspiracji powyższymi podziałami oraz analizą zebranego materiału badawczego stworzono autorską typologię, której celem – podobnie jak w pozostałych częściach tej pracy – jest chęć obrazowego ukazania ewolucji współczesnej książki popularnonaukowej. Podstawą jest tu oddzielenie gatunków piśmiennictwa uznawanych za typowe dla książki popularnonaukowej od różnego rodzaju hybryd gatunkowych i gatunków pogranicza, na które składają się utwory fabularyzowane i wykorzystujące literackie środki wyrazu, teksty publicystyczne oraz książki wyróżniające się dominującą nad innymi elementami warstwą ilustracyjną (szczegółowy rozkład gatunków, zob. tabela 10). Jak pokaże późniejsza analiza, wśród

³⁰¹ J. Papuzińska, *Literatura popularnonaukowa*, op. cit., s. 169–177.

³⁰² Kategorie w języku francuskim: *livres du gai savoir; documentaires classiques; documentaire dont le format s'apparente à celui d'un album d'histoire; documentaire de fiction/docufiction; documentaire imaginaire*. M. Boudreau, I. Beaudoin, *L'album documentaire, un incontournable pour favoriser l'entrée dans l'écrit*, „Revue de Recherches en LMM” 2015, Vol. 2, URL: http://litmedmod.ca/sites/default/files/pdf/r2-lmm_vol2_boudreau-beaudoin.pdf [dostęp: 12.03.2018].

³⁰³ M. Mallet, *Making Facts Matter. Reading Non-fiction 5–11*, London 1992, s. 17–53.

przykładów zaliczonych do tych grup znajdują się zarówno takie, których przynależność do typu książki popularnonaukowej nie budzi żadnych zastrzeżeń, jak i takie, które rodzą różnorodne wątpliwości klasyfikacyjne. Dodatkowo każda z edycji należących do wyróżnionych w ten sposób gatunków może być uzupełniana o elementy aktywizujące charakterystyczne dla typu książki zabawki (okienka, rozkładanki, gadżety itp.), co będzie przedmiotem podrozdziału pt. „Wielka zabawa” w rozdz. 7.

Tabela 10. Typy książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży według dominującej formy przekazu (w układzie od form najbliższych do najbardziej oddalonych od klasycznego pojęcia książki popularnonaukowej)

Gatunki strictly popularyzatorskie*	Hybrydy gatunkowe i gatunki pogranicza	
Gatunki niebeletrystyczne (formy utrzymane w narracji bezosobowej)	Gatunki publicystyczne i paraliterackie	Edukacyjne książki obrazkowe
Wydawnictwa informacyjne (słowniki i encyklopedie) Atlasy Monografie tematyczne i encyklopedyczne Biografie Książki aktywizujące (poradniki, przewodniki, rozrywki umysłowe, zbiory zagadek itp.)	Publicystyka, eseistyka i literatura faktu (reportaże, felietony, eseje, dzienniki, pamiętniki) Formy paraliterackie (gawędy i pogadanki, beletryzowane biografie, książki paragrafowe, pseudodzienniki i pamiętniki, quasi-powieści historyczne itp.) Formy mieszane (opowiadania i powieści uzupełnione o dossier informacyjne) Komiksy dokumentalne i historyczne	Słowniczk obrazkowe Książki edukacyjne dla najmłodszych Autorskie/artystyczne książki obrazkowe
*W opracowaniu J. Papużińskiej (zob. przypis 301) odpowiadające tzw. książce popularnonaukowej „prawdziwej”, tj. „operującej podającą formą przekazywania wiedzy” (s. 173).		

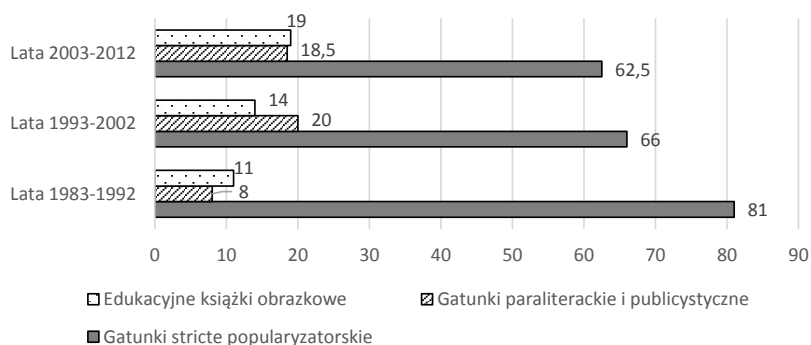
Opracowanie własne

Zważywszy na nieustanne dążenie do poszukiwania nowych form przekazu i silny synkretyzm rodzajowo-gatunkowy piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży³⁰⁴, powyższe zestawienie – oparte na wyróżnieniu dominanty formalnej, nie zaś pogłębionej analizie każdego z dzieł – nie może mieć wyczerpującego charakteru, a granice pomiędzy poszczególnymi kategoriami mogą być płynne. O gatunkach, których wyróżniki strukturalne są na tyle wyraziste, że ich rozpoznanie nie sprawia trudności, można w zasadzie mówić jedynie w przypadku tych, które zostały zebrane pod szyldem „strictly popularyzatorskich” w pierwszej kolumnie tabeli 10.

³⁰⁴ Por. Z. Adamczykowa, *Literatura dziecięca*, op. cit., s. 97–104.

W pozostałych grupach mamy do czynienia z hybrydami gatunkowymi, mniej lub bardziej oddalonymi od swoich klasycznych pierwowzorów, to też przyporządkowanym im określeniami posługujemy się tutaj umownie. Niezależnie od tego podział zebranego materiału na podstawowe grupy formalne, obejmujące: gatunki niebeletrystyczne i formy nieliterackie, formy paraliterackie i publicystyczne oraz edukacyjne książki obrazkowe, pozwala stwierdzić, że wyróżnione w ten sposób gatunki pogrania są ważną i wciąż rosnącą grupą publikacji o charakterze popularyzatorskim. W ciągu całego okresu objętego badaniem stanowiły one w sumie 30% ogółu (rozkładając się niemal po równo w odniesieniu do paraliteratury i publicystyki oraz książki obrazkowej), przy czym w pierwszej analizowanej dekadzie, w okresie największej ekspansji niebeletrystycznych książek popularnonaukowych, czego najbardziej jaskrawym wyrazem było powstawanie serii omówionych we wcześniejszym rozdziale, ich odsetek był najniższy, w ostatniej zaś najwyższy (zob. wykres 2).

Wykres 2. Odsetek książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży wydanych we Francji przez wydawnictwa Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan w latach 1983–2012 według kategorii formalnych z podziałem na okresy: 1983–1992, 1993–2002, 2003–2012 (szczegółowe wartości zob. aneks Zestawienia liczbowe)

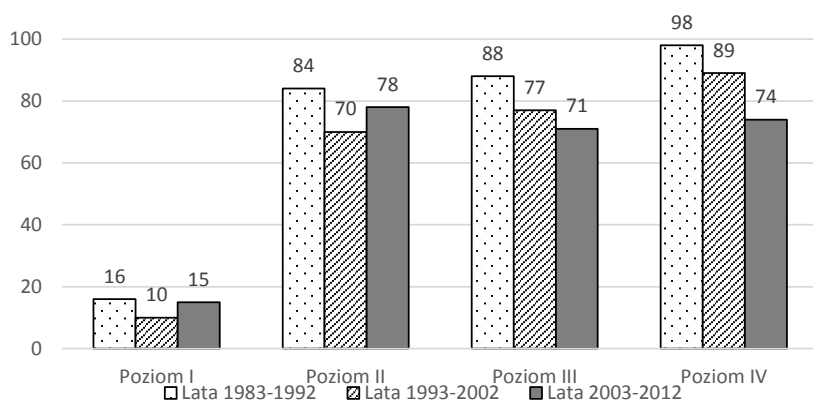

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Dodatkowych informacji i wyjaśnień dostarcza analiza wyróżnionych powyżej kategorii w odniesieniu do poszczególnych poziomów czytelnich. Wyraźny wzrost w kategorii książki obrazkowej łatwo można wytłumaczyć ekspansją edukacyjnych książek dla najmłodszych, choć nie tylko. Co znamienne, zwiększający się wraz z upływem czasu odsetek utworów zakwalifikowanych do tej grupy publikacji w stosunku do pozostałych gatunków piśmiennictwa uwidocznił się przede wszystkim w starszych grupach wiekowych. W pierwszej i drugiej dekadzie edukacyjna książka

obrazkowa dla nastolatków praktycznie nie istniała (jej odsetek w dwóch najstarszych grupach łącznie ledwo przekraczał wtedy 1%), w przeciwieństwie do tego w ostatniej dekadzie tego typu publikacje były coraz bardziej widoczne na rynku (a ich łączny pułap w grupach dla najstarszych czytelników wyniósł 5%). Jeszcze silniejsze tendencje wzrostowe zauważalne były w najstarszych grupach wiekowych w odniesieniu do gatunków paraliterackich i publicystycznych. Publikacje tego typu, charakterystyczne dla najmłodszych, pojawiały się jednak w repertuarze dla nastolatków systematycznie od początku lat 90., dzięki czemu pod koniec analizowanego okresu stanowiły pokaźną, niedającą się zignorować grupę³⁰⁵.

Wykres 3. Odsetek dokumentów zarejestrowanych w kategorii „gatunki stricte popularyzatorskie” w poszczególnych grupach wiekowych w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002 oraz 2003–2012 (badaniem objęto repertuar wydawnictw: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan; szczegółowe wartości zob. aneks Zestawienia liczbowe)

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

W efekcie to właśnie w kategorii książek dla III i IV poziomu czytelniczego najbardziej zauważalne stało się odchodzenie od klasycznego wzorca książki popularnonaukowej na rzecz innych, hybrydycznych modeli, co dobrze ilustruje wykres 3. W całym analizowanym okresie odsetek książek stricte popularnonaukowych był najbardziej stabilny w grupie najmłodszych (gdzie zresztą – ze względu na specyfikę odbiorcy – największą część i tak zawsze stanowiły wyróżnione przez nas gatunki pogranicza, zwłaszcza edukacyjne książki obrazkowe) oraz początkujących czytelników

³⁰⁵ W ostatniej dekadzie ich wartość procentowa osiągnęła w dwóch najstarszych grupach poziom 25%, wyższy nawet od poziomu w grupach publikacji dla młodszych czytelników. Szczegółowe obliczenia zob. aneks Zestawienia liczbowe.

(reprezentujących II poziom czytelniczy). W grupie publikacji dla najstarszych zmniejszał się systematycznie – z pułapu bliskiego 90% (w przypadku III poziomu czytelniczego) i 100% (w odniesieniu do IV) do pułapu 71% i 74%, czyli obniżył się odpowiednio o 17 i 24 punkty procentowe.

Gatunki stricte popularyzatorskie

Jak już wspomniano, najbardziej charakterystycznym typem książki popularnonaukowej są wydawnictwa informacyjne i monografie tematyczne o ściśle zdeterminowanej funkcji informacyjnej, utrzymywane w narracji bezosobowej i pozbawione elementów fabuły. Formy te, obecne początkowo przede wszystkim w podręcznikach szkolnych, upowszechniły się w drugiej połowie XIX wieku, głównie za sprawą „Bibliothèque des merveilles” oraz popularyzatorów związanych ze środowiskiem Louisa Figuiera. Publikacje tego typu do dzisiaj stanowią trzon oferty popularnonaukowej, ale ich największy rozkwit datowany jest na lata 80. i 90. XX wieku. Ich wspólną cechą jest dążenie do kompleksowego i obiektywnego ujęcia prezentowanych zagadnień, obecność aparatu pomocniczego oraz charakterystyczna oprawa graficzna, na którą składają się plansze, schematy, wykresy, mapy, realistyczne rysunki i/lub fotografie, mające zasadniczy wpływ na właściwą percepcję tekstu. Swoistą grupę dokumentów zaliczanych do książek popularnonaukowych sensu stricto stanowią książki aktywizujące – publikacje dające wiedzę o charakterze praktycznym i kształtujące konkretne umiejętności, wyrosłe z XIX-wiecznej tradycji poradników dla dziewcząt, a także zbiorów gier, zadań i doświadczeń. Należą do nich zarówno poradniki i przewodniki, jak i dokumenty, które proponują czytelnikowi zdobywanie lub doskonalenie określonych wiadomości poprzez wykonywanie różnorodnych zadań. Tego typu książki w ofercie wydawniczej często są wyróżniane jako odrębna, niezależna od *documentaires* kategoria tzw. *livres d'activités*³⁰⁶ (ma to miejsce np. w katalogach Larousse'a, Hachette i Nathana). W krytyce literackiej i tekstach bibliologicznych podobnego rozróżnienia raczej się nie stosuje.

Na baczniejszą uwagę zasługują monografie tematyczne i książki aktywizujące, ponieważ właśnie w ich obrębie dokonały się w ciągu analizowanych trzydziestu lat najgłębsze zmiany³⁰⁷.

³⁰⁶ W tym przypadku pojęcie to obejmuje ponadto szereg dokumentów, które nie są brane pod uwagę w tym opracowaniu – m.in. zeszytów edukacyjnych albo kolorowanek.

³⁰⁷ Przeobrażenia, jakie dokonały się w obrębie edycji wydawnictw informacyjnych, takich jak słowniki, encyklopedie, atlasy, nie zasadzają się na dużych zmianach formalnych, widoczny jest natomiast w tym przypadku wyraźny spadek ilościowy

Monografie tematyczne

Monografie tematyczne/zagadnieniowe to publikacje dające wiedzę na określony temat. Zasadniczo podzielić je można na trzy podstawowe typy, nazwane tutaj roboczo monografiami klasycznymi, encyklopedycznymi oraz w formie pytań i odpowiedzi. Z początkiem analizowanego okresu przeważały wśród nich publikacje „klasyczne”, w formie wykładu, zdominowane wraz z rozkwitem „*Les Yeux de la découverte*” i upowszechnieniem się „stylu DK” przez typ monografii encyklopedycznej (por. rozdz. 5: kolekcje „*Échos*” i „*Monde en poche*” kontra „*Découvertes*”). Monografie w formie pytań i odpowiedzi były popularne przez cały analizowany okres i stanowią podstawę wielu znanych serii (np. wielokrotnie tu wspomianej kolekcji „*Questions-réponses*” Nathana, a także „*Du tac au tac: réponses aux 7-9 ans*” Larousse’a czy też „*Dis moi pourquoi Babar*” Hachette).

Specyfiką klasycznych monografii jest linearność tekstu i dostosowanie wielkości poszczególnych części składowych (rozdziałów, paragrafów) do zakresu omawianych zagadnień. Taka lektura nie należy do łatwych, toteż z założenia proponuje się ją bardziej zaawansowanym czytelnikom, a w celu ustrukturyzowania tekstu i ułatwienia przyswajania zawartych w nim treści stosuje się szereg zabiegów formalno-edytorskich, takich jak śródtytuły, wyróżnienia, podkreślenia, ramki, żywa pagina itp. (por. il. 26a,b). Monografie tego typu wyróżniają się zróżnicowanym zakresem podejmowanych zagadnień, jak choćby w serii „*Monde en poche*” Nathana, w której sąsiadowały ze sobą prace przekrojowe, z historii albo nauk ścisłych, oraz publikacje podejmujące węższe zagadnienia, np. biografie słynnych postaci, Moliera, Pascala, Lavoisiera itp.³⁰⁸ Forma ta, wykorzystywana do końca lat 80. przede wszystkim w wydawnictwach kieszonkowych, obecnie powraca do repertuaru wydawniczego, na skutek nasycenia rynku monografiami encyklopedycznymi oraz utraty przez książkę prymatu w upowszechnianiu punktowych, encyklopedycznych informacji. Przykładem może tu być seria „*La connaissance est une aventure*” (Wiedza jest przygodą) Gallimard Jeunesse, którą wydawca w dobie, kiedy „wszystko to, co wiemy, wydaje się dostępne w Internecie za pomocą trzech kliknięć”³⁰⁹, promuje jako rodzaj wciągającego, naukowego thrilleru

w grupie publikacji dla najstarszych czytelników (związany z wypieraniem tego typu publikacji – w latach 90. przez encyklopedie multimedialne na płytach CD-ROM, a obecnie internetowe źródła informacji) oraz przesunięcie zainteresowania w kierunku edycji tych dokumentów dla młodszych grup wiekowych, o czym będzie też mowa w kolejnym podrozdziale.

³⁰⁸ D. Thibaut, *Histoire des rois de France* (1988); P. de La Cotardière, *Un Soleil et neuf planètes* (1993) albo I. Jan, *Molière, une vie pour le théâtre* (1983) i B. Bensaude-Vincent, *Dans le laboratoire de Lavoisier* (1993).

³⁰⁹ Informacja z internetowego katalogu wydawcy, URL: <http://www.gallimard>.

ra. Trudno powiedzieć, czy książki te spełniają tę rolę, jedno jest natomiast pewne – celem ich lektury nie jest tylko i wyłącznie uzyskanie konkretnej informacji, ale przestudiowanie krok po kroku ich tekstu i toku logicznego wywodu.

W przeciwieństwie do tego w monografiach encyklopedycznych tekst jest rozbity i podporządkowany koncepcji graficznej, powstałej na skutek wyraźnej inspiracji wzorcami komunikacyjnymi znanymi z informatyki i przypominającymi ekran komputera lub strukturę stron WWW. Wskutek tego, podobnie jak w przypadku narzędzi teleinformatycznych, lekturę całości zastępuje tutaj oglądanie ilustracji i czytanie fragmentów (por. il. 27 i 30), co z jednej strony przyczynia się do ułatwienia procesu lektury i wyszukiwania informacji i – jak już wspomniano – pozwala na znaczne obniżenie wieku czytelników tych publikacji, z drugiej zaś strony częściowo zaburza proces przyswajania wiedzy i zrozumienia całościowej wizji danej problematyki (więcej zob. krytyka tego rodzaju publikacji, rozdz. 4). Inną charakterystyczną cechą tych publikacji jest zwiększony format, lepiej przystosowany do prezentacji obfitego materiału ikonograficznego oraz ujednolicone pod względem objętości jednostki odpowiadające kolejno poruszonym zagadnieniom – najczęściej obejmujące stronę lub rozkładówkę. Wyrazistym znakiem takiego porządku, widocznym wprost w spisie treści, jest jednolity zakres stron przy wyszczególnionych tytułach quasi-rozdziałów, ograniczony przeważnie do dwóch stron na rozwarcie (por. il. 41).

Poza tym monografie encyklopedyczne z natury predysponowane są do prezentacji szerokich, dziedzinowych ujęć, głównie z obszaru nauk ścisłych i przyrodniczych oraz historii, toteż zakres poruszanych w nich zagadnień odpowiada najczęściej poszczególnym dyscyplinom wiedzy. W praktyce problematyka ta ogranicza się przeważnie do najbardziej popularnych zagadnień podejmowanych w toku nauki szkolnej. Z punktu widzenia struktury, ujęcia tematu oraz sposobu realizacji poszczególnych zagadnień, które swoim zakresem i sposobem prezentacji przypominają informacyjne artykuły hasłowe, monografie te zbliżyły się do encyklopedii specjalnych w układzie rzeczowym, a widoczna wcześniej, łatwa do sprecyzowania granica pomiędzy monografią zagadnieniową a wydawnictwem informacyjnym kompletnie się zatarła. Z pomocą w identyfikacji tych publikacji nie przychodzą nawet ich tytuły, gdyż terminem „encyklopedia” wydawcy posługują się dość swobodnie, nie tylko na określenie encyklopedii w klasycznym, definicyjnym znaczeniu, czego przykładem jest choćby wiele dobrze znanych polskim czytelnikom encyklopedycznych wydawnictw dla dzieci Larousse’a, np. „L’Incroyable encyclopédie

Larousse”, pol. „Niesamowita Encyklopedia Larousse’a” Hachette Livre Polska³¹⁰.

Wreszcie monografie oparte na schemacie pytań i odpowiedzi, wywodzące się z długiej tradycji, sięgającej katechizmowych encyklopedii epoki Oświecenia, są jedną z najbardziej uniwersalnych i najprostszych form książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Tego typu publikacje kierowane są do wszystkich grup wiekowych, począwszy od maluchów, a skończywszy na nastolatkach, czego najlepszym przykładem jest struktura kolekcji „Questions-réponses” Nathana (zob. il. 33–36). Taki sposób strukturyzacji treści jest też odpowiedni zarówno dla dzieł o charakterze uniwersalnym, jak i prezentowania węższej tematyki, czego dowodem może być choćby trzypięciotomowy podręcznik wychowania seksualnego dla 5–8, 8–11 i 11–14-latków *Questions d’amour* Nathana (pol. *Pytania o miłość*, wyd. Bellona) albo seria monografii objaśniających najmłodszym czytelnikom zagadnienia współczesnego życia społecznego – „Le Monde d’aujourd’hui expliqué aux enfants” Gallimard Jeunesse.

Niezależnie od sposobu prezentacji treści wspólną cechą monografii tematycznych jest mniej lub bardziej rozbudowany aparat pomocniczy. Wybrane elementy aparatu pomocniczego posiada ponad połowa wszystkich zarejestrowanych dokumentów, przy czym w odniesieniu do monografii encyklopedycznych odsetek sięga 90%. Oczywiście struktura tego aparatu musi być dostosowana do wieku czytelników; w grupie publikacji dla młodszych dzieci są to z reguły jedynie niewielkie słowniczki objaśniające trudniejsze terminy i/lub indeksy alfabetyczne, które pozwalają szybko zlokalizować potrzebne informacje. Inne elementy aparatu informacyjno-pomocniczego, takie jak bibliografie albo tablice chronologiczne, spotyka się rzadziej i to w zasadzie jedynie w grupie publikacji dla dzieci starszych. Obecnością rozbudowanych materiałów pomocniczych i uzupełniających wyróżniała się m.in. seria „Les Racines du savoir” (Korzenie wiedzy) wydawana przez Gallimard Jeunesse w drugiej połowie lat 90. Wchodzące w jej skład starannie wydane tomiki składały się z dwóch wyraźnie odróżniających się typograficznie części. Pierwszą stanowił tekst główny wydrukowany na wysokiej jakości powlekanym papierze o błyszczącym wykończeniu, drugą stanowiły kolorowe karty o matowej powierzchni

³¹⁰ Użycie takiego sformułowania ma uwiarygodniać „naukowość” dzieła, a także wskazać na dążenie do objęcia całokształtu proponowanej tematyki. Podobne tendencje, głównie ze względu na duży odsetek publikacji wydawanych na zagranicznych licencjach i dosłowne tłumaczenia tego typu tytułów, obserwuje się też we współczesnej polskiej ofercie popularnonaukowej. Więcej: A. Wandel, *Współczesne encyklopedie dla dzieci i młodzieży – analiza księgoznawcza (1990–2015)*, w: *Inspiracje czytelnicze w życiu młodego pokolenia*, red. nauk M. Antczak, Łódź-Warszawa 2017, s. 139–161.

ułożone na zakładkę w sposób pozwalający na wyodrębnienie poszczególnych części bez ich otwierania (zob. il. 42). Obejmowały bibliografię, słowniczek, indeks oraz tablice chronologiczne.

Specyfiką monografii tematycznych jest również istnienie swego rodzaju kodu metatekstowego, a także wzbogacanie książek o dodatkowe elementy mające na celu dłuższe skupienie uwagi czytelnika na tekście, głównie komiksy i zadania aktywizujące. Funkcją metatekstów, które pojawiają się we wszystkich materiałach składających się na kompozycję wydawniczą książki – od tytułatury po materiały wprowadzające (przedmowy, dedykacje, życiorys autora itp.) i aparat pomocniczy, jest zapoznać czytelnika z celem i strukturą dzieła i – co najistotniejsze – przekonać go do lektury³¹¹. Ogromną rolę spełniają zwłaszcza metateksty zawarte na czwartej stronie okładki, która jest miejscem wielorakich, głównie reklamowych informacji. Dotyczy to oczywiście nie tylko książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży, ale jest charakterystyczne dla niemal wszystkich współczesnych publikacji. Jednak w tym przypadku redakcja blurba rządzi się specyficznymi, odmiennymi od innych typów książki, zasadami. Przede wszystkim nie opowiada się tutaj treści dzieła, ewentualnie jedynie naświetla się daną problematykę, eksponuje się natomiast nowatorstwo opracowania i korzyści płynące z jego lektury³¹², a niekiedy również kompetencje autora. Teksty te są charakterystyczne dla wszystkich przebadanych książek, od lat 80. począwszy³¹³, co oczywiście znaczenia nabiera jedynie poprzez porównanie ich ze stanem ówczesnej polskiej produkcji wydawniczej, kiedy to potencjał czwartej strony okładki pozostawał w większości niewykorzystany. Charakterystyczne dla monografii zagadnieniowych są również metateksty dostępne w tekście głównym. Ich zadaniem jest wyeksponowanie szczególnie atrakcyjnych partii tekstu – ciekawostek, anegdot itp. Tego typu informacje podaje się więc czytelnikowi „na tacy”, stosując, obok wyróżnień graficznych, określone formuły

³¹¹ Formy i funkcje metatekstów w książkach popularnonaukowych dla dzieci są dobrze omówione w polskiej literaturze przedmiotu, głównie dzięki pracom Bogumiły Staniów, w tym przede wszystkim: B. Staniów, *Funkcje form metatekstowych w książkach popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży (1945–2010)*, w: *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*, red. M. Komza przy współud. E. Jabłońskiej-Stefanowicz i E. Repucho, Wrocław 2012, s. 27–48.

³¹² Z uwagi na duże znaczenie marketingowe tego elementu poświęcono mu uwagę również w monografii: D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 75.

³¹³ Np. z okładki książek wydanych w latach 80. w pierwszej edycji serii „Monde en poche” Nathana czytelnik dowiadywał się: dla kogo przeznaczona jest książka, jaka jest jej problematyka, kto jest jej autorem i wreszcie, że zawiera ona kolorowe dossier, co było podówczas niekwestionowaną zaletą.

wyrażające się w zdaniach pytających (typu „czy wiedziałeś, że...?”) albo wykrzyknikowych (np. „zobacz, jakie to ciekawe!”).

Z kolei dodatkowe materiały aktywizujące, których celem jest utrzymanie uwagi czytelnika, stosowane były z rzadka w latach 80., a już zupełnie wyjątkowo we wcześniejszych; dopiero w kolejnych dekadach nastąpiło ich zwielokrotnienie. Początki były skromne, należało do nich przede wszystkim załączanie na dodatkowych planszach obrazków do wycinania (np. Hachette „La Vie secrète de bêtes” albo Nathan „Monde en poche”), a także pojedynczych pytań i zadań pojawiających się wprost w tekście lub na jego końcu, głównie w publikacjach dla młodszych dzieci (np. „Découverte Benjamin”). Z czasem podobne elementy zaczęto włączać na coraz większą skalę, na zasadzie dodatkowego rozdziału lub kart z zadaniami, co doprowadziło do takiego upowszechnienia tych materiałów, że obecnie są one zwyczajowo postrzegane jako standardowe wyposażenie tekstu popularnonaukowego, a niektóre monografie trudno wręcz odróżnić od książek aktywizujących. Rozwiązania takie stosują w swoich publikacjach przede wszystkim Larousse i Nathan (zob. il. 43a,b). W ofercie Nathana w klasycznej formie pozostaje dzisiaj właściwie jedynie kolekcja „Questions-réponses”. Większość nowych tytułów stanowią konglomeraty tekstów i różnorodnych materiałów aktywizujących, czego przykładem może być seria „Kaléïdoc”, z rozbudowanym działem zadań związanych z proponowanym tekstem informacyjnym, albo „Baluchon”, w której tekstem przybliżającym egzotyczne kultury towarzyszą propozycje prac kreatywnych (np. instrukcja stworzenia afrykańskiego talizmanu).

W efekcie opisanych powyżej działań większość współczesnych monografii zagadnieniowych odznacza się coraz bardziej skomplikowaną kompozycją, wspomaganą dodatkowo rozbudowaną ikonografią (piktogramami, wyróżnieniami itp.). W niektórych dziełach, nawet tych dla najmłodszych (jak choćby w „Mon premier Larousse”) system jest tak rozbudowany, że ich lekturę należy rozpocząć od (metatekstowych) informacji wprowadzających, wyjaśniających zazwyczaj w formie rysunków i schematów sposób korzystania z danej książki (por. il. 45a). Niekiedy zauważalne jest ponadto odchodzenie od typowego, tematycznego układu treści na rzecz podziałów formalno-funkcjonalnych, w których eksponuje się specyfikę poszczególnych części składowych dokumentu (np. mapy, chronologia, schematy, galeria). Współgrają z tym aktywne spisy treści, w których każdy dział odznacza się odrębną kolorystyką lub symbolem wykorzystywanym we wnętrzu np. do wyróżniania poszczególnych akapitów lub w obrębie żywej paginy (por. il. 44a,b).

Idea nowoczesnej strukturyzacji tekstu przyświecała m.in. twórcom kolekcji „Tothème” Gallimard Jeunesse, którym za źródło inspiracji służył Internet i hipertekst. Kolejność zapoznawania się z poszczególnymi

informacjami ma tu przypominać korzystanie z sieci, w związku z czym czytelnik za pomocą specjalnych odnośników jest prowadzony jak za pomocą linków od jednego do kolejnego fragmentu tekstu. Główny – chronologiczny układ tekstu wspomaga podział na siedem grup tematycznych (skomplikowany układ został objaśniony w przedmowie), toteż spis treści zredagowano w układzie chronologiczno-problemowym (zob. il. 45a). Na poszczególnych rozkładówkach u dołu strony widoczne są odnośniki, całość uzupełnia dodatkowo czwarta strona okładki w formie składanej karty, która zawiera rozpiskę – „ściąge” pozwalającą na szybką lokalizację danego tekstu w układzie poszczególnych grup zagadnień (zob. il. 45b). Koncepcja ta pozwala na zapoznavanie się z poszczególnymi informacjami według przyjętego przez użytkownika klucza – linearnie, według układu następujących po sobie stron, lub „skokowo”, według proponowanego przez twórców dzieła systemu powiązań.

Książki aktywizujące

Jak już zostało zasygnalizowane, termin „książki aktywizujące” (franc. *livres d'activités*) może być rozumiany dwojako. Z jednej strony określa się nim publikacje poradnikowe, kształtujące w zakresie umiejętności, z drugiej książki służące edukacyjnej rozrywce. Publikacje poradnikowe i przewodniki z definicji są jedynie punktem wyjścia do podjęcia przez czytelnika dalszych działań i wymagają niejako dodatkowego materiału z zewnątrz; w drugim przypadku podstawą jest książka, która sama w sobie (ewentualnie wraz z dołączonym do niej dodatkiem) stanowi przedmiot aktywności³¹⁴. Niezależnie od tego, cel obu tych typów publikacji jest podobny – służą one bowiem na równi rozbudzaniu lub doskonaleniu określonych zainteresowań. Poza tym oba gatunki wzajemnie się przenikają, a granica pomiędzy jednym a drugim często się zaciera, czego przykładem mogą być choćby serie wydawnictwa Nathan: z lat 90. „Apprendre à dessiner” (Nauczyć się projektować), która była zarazem poradnikiem artysty amatora i zeszytem ćwiczeń, oraz współczesna „Jeune styliste: carnet de mode” (Młody stylistka: karnet modowy), która na podobnej zasadzie jest praktycznym przewodnikiem po aktualnych trendach modowych i szkicownikiem młodego projektanta w jednym.

³¹⁴ Tak zdefiniowane książki aktywizujące odróżniamy w tym przypadku od książek reprezentujących pozostałe gatunki piśmiennictwa, ale wzbogaconych o elementy interaktywne, m.in. ruchome części (np. serie „Kididoc” Nathana albo „Le Journal d'un enfant” Gallimard Jeunesse) albo dodatki (np. seria „Secret” Gallimard Jeunesse albo „Eksplorateur 3D”), które nie spełniają funkcji aktywizującej, tylko pogładową lub ludyczną.

Książki aktywizujące stanowią bardzo ważną i rozwojową kategorię. Ich liczba systematycznie rośnie, co więcej, obserwuje się, że publikacje tego typu stopniowo wypierają z pola zainteresowania publikacje typu encyklopedycznego i monograficznego. Dowodzi tego stale zwiększająca się liczba książek aktywizujących w repertuarze wydawnictw objętych badaniem, a w szczególności podwojenie w ciągu analizowanego okresu odsetka tych publikacji w obrębie kategorii „gatunków stricte popularyzatorskich” (por. wykres 4).

Wykres 4. Odsetek książek aktywizujących zarejestrowanych ogółem oraz w kategorii „gatunki stricte popularyzatorskie” w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002 oraz 2003–2012 (badaniem objęto repertuar wydawnictw: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan; szczegółowe wartości zob. aneks Zestawienia liczbowe)

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Publikacje tego typu zawsze były domeną Hachette (33% ogółu) oraz Nathana (29%). W pierwszej dekadzie analizowanego okresu oferta tych dwóch wydawnictw wyraźnie górowała nad propozycjami pozostałych edytorów. Sytuacja ta zmieniała się systematycznie wraz z upływem czasu i w ostatniej dekadzie proporcje w tym zakresie rozłożyły się pomiędzy poszczególnymi wydawcami niemal po równo, choć oczywiście zgodnie ze specjalizacją każdego z nich, o czym będzie mowa poniżej. Co ciekawe, znaczną aktywnością już od połowy lat 90. wykazywał się w tym przypadku zwłaszcza Larousse, w którego repertuarze książki aktywizujące, niemal nieobecne w pierwszej dekadzie, stanowią dzisiaj bardzo istotny dział.

W książkach aktywizujących realizowany jest model kształcenia poprzez zabawę. Uwidacznia się to zwłaszcza w przypadku zbiorów łamigłówek, zagadek, testów, gier logicznych (sudoku, kakuro), a także rozmaitych zadań związanych z edukowaniem w obrębie określonego tematu. Dokumenty tego typu są stale obecne w repertuarze Hachette i Nathana,

co w dużej mierze wynika z edukacyjnej specjalizacji tych wydawców³¹⁵. Szczególnie ciekawe są w tej grupie publikacje, które stanowią niejako typ pośredni pomiędzy monografią tematyczną z określonej dziedziny wiedzy a zeszytem edukacyjnym lub, obecnie częściej, edukacyjną książką zabawką. Niekiedy określa się je jako *livres-jeux*³¹⁶ (dosł. książki-gry), ponieważ element aktywizujący gra tu pierwszoplanową rolę, do tego stopnia, że korzystanie z takiej publikacji niemal ogranicza się do wykonywania zadań, a popularyzatorski tekst sprowadza się w zasadzie jedynie do wprowadzenia.

Taki schemat realizowała w latach 80. seria „Sésame” (Hachette), na którą składały się tomiki poświęcone naukom przyrodniczym, historii i sztuce. Książki zawierały kilkustronicową część informacyjną, która obejmowała krótką prezentację zagadnień, słowniczek i bibliografię, oraz rozbudowaną część „rozrywkową” – związane z prezentowanym tematem gry, testy, elementy do wycięcia itp. Wydawca kładł jednak wyraźny nacisk na edukacyjny charakter zabawy, informując czytelnika w przedmowie, że popularnonaukowe wprowadzenie jest nieodłącznym elementem tej publikacji, a jego lektura jest warunkiem koniecznym dla prawidłowego rozwiązywania zadań zamieszczonych w kolejnej części. Na podobnym koncepcie Hachette oparł w późniejszym okresie, tj. w latach 90., serię „Les Fortiches”, w której główną atrakcję stanowiły zestawy ilustracji do wycinania.

Z funkcjonalnego punktu widzenia takie książki aktywizujące są w prostej linii poprzedniczkami niektórych edukacyjnych książek zabawek, zwłaszcza tych, w przypadku których dołączone materiały nie stanowią jedynie atrakcyjnego gadżetu, a manipulowanie nimi jest niezbędne do zdobycia określonej wiedzy. Mowa tutaj przede wszystkim o popularnonaukowych albumach z naklejkami (jak choćby „Mon premier album d'autocollants” – seria Gallimard Jeunesse), a także książkach z dodatkami, np. *Le Livre-jeu des hiéroglyphes* (aut. V. Koenig, Larousse 1991), do której załączono zestaw pieczętek z hieroglifami. Idee te realizują również obecne serie Larousse’a, m.in. „Les Livres à construire”, które zawierają kartonowy materiał konstrukcyjny służący budowie rekwizytów związanych z omawianą problematyką (np. statku pirackiego albo szkieletu dinozaura). Dzięki temu kolekcja ta jest przez wydawcę promowana jako seria ludycznych książek popularnonaukowych, które uczą poprzez zabawę (podtytuł serii: „une nouvelle collection de documentaires ludiques pour

³¹⁵ Przypomnijmy, że w ofercie tych wydawców dostępna jest też ogromna liczba zeszytów edukacyjnych i kart prac manualnych, które nie były brane pod uwagę w niniejszym badaniu. Por. Wstęp, pkt 4.

³¹⁶ Obecnie coraz rzadziej, ponieważ współcześnie termin ten upowszechnił się jako odpowiednik ang. *gamebook* (pol. gry paragrafowe).

apprendre tout en s'amusant"). Więcej na temat edukacyjnych książek zabawek w kolejnym rozdziale.

Cel edukowania poprzez inspirowanie do działania przyświeca również licznym poradnikom, które stanowią trzy czwarte oferty zarejestrowanej w dziale książek aktywizujących. W liczbach bezwzględnych daje to pokazny wynik ponad 600 takich dokumentów adresowanych do wszystkich grup wiekowych, z wyraźną dominacją w trzech najstarszych kategoriach. W ich obrębie najliczniej reprezentowane są książki dla amatorów różnorodnych rozrywek oraz hobbystów i pasjonatów. Odrębną grupę stanowią natomiast publikacje z psychologii oraz religioznawstwa zawierające praktyczne porady związane z problemami życia rodzinnego, kontaktami społecznymi, wiekiem dojrzewania oraz uczestnictwem w życiu religijnym, należące przede wszystkim do oferty wydawnictwa Bayard.

Chlubną kartę francuskiego edytorstwa dziecięcych poradników stanowią zwłaszcza zbiory doświadczeń naukowych wywodzące się w prostej linii z popularnych XIX-wiecznych poradników Toma Tita. Oferta ta jest stale obecna w repertuarze wszystkich analizowanych wydawców, choć wyjątkowe miejsce w tym zestawieniu należy do wydawnictwa Nathan, które raz po raz wypuszcza na rynek podobne tytuły, by wspomnieć tylko serię „Expériences amusantes sur...” (Wesołe doświadczenia z...) z lat 80. i współczesną kolekcję „Croq'sciences” (nazwa własna powstała z połączenia czasownika *croquer* – ugryźć/rozgryźć oraz rzeczownika *science* – nauka) redagowaną przy współpracy z paryskim Cité des sciences et de l'industrie (muzeum Miasteczko Nauki i Przemysłu), obejmującą do 2012 r. 17 tomików z różnorodnymi doświadczeniami pozwalającymi odkrywać fizyko-chemiczne właściwości rozmaitych materii, a także prawidła rządzące naturą (przykładowa rozkładówka tomu z serii, zob. il. 46; pierwsza strona okładki, zob. il. 64). Dwa specjalne tomy tej kolekcji są znane w przekładach polskiemu czytelnikowi pt. *60 eksperymentów* i *60 nowych eksperymentów* (aut. D. Grinberg, wyd. Arkady).

Stabilną w grupie poradników kategorię stanowią również publikacje poświęcone pracom kreatywnym oraz zbiorki pomysłów na zabawy umilające czas wolny spędzany samodzielnie czy też w gronie rodziny albo przyjaciół. W pierwszym przypadku chodzi głównie o prace plastyczne (z wykorzystaniem różnych materiałów: masy solnej, gąbki, produktów naturalnych itp.), robótki ręczne lub majsterkowanie (np. „Les Petits Pratiques” Nathan, „L'Atelier des enfants Larousse” albo „100% Activités” Bayard). Drugą z wyróżnionych grup stanowią natomiast – bardzo charakterystyczne dla dziecięcej produkcji wydawniczej – poradniki rozrywek. Jedną z pierwszych zarejestrowanych publikacji tego typu była seria „sprytnych książek” („Les Bouquins malins” Gallimard Jeunesse) z pomysłami na zabawy z piłką, kulkami, gry karciane itp. Charakterystyczny, żartobliwy styl tych tomików

idealnie współgrał z poruszaną problematyką, zwłaszcza wtedy, gdy tematem były pomysły na dziecięce psoty (np. przygotowanie wybuchowych papierosów, zob. il. 47). Obecnie nurt ten jest kontynuowany przez takie tytuły, jak np. przetłumaczone na język polski *Gry i zabawy Mikołajka* (praca zbior. Gallimard Jeunesse, pol. wyd. Znak 2014) albo serie o wymownych tytułach: „Ne plus jamais s’ennuyer” (Nigdy więcej się nie nudzić; seria Gallimard Jeunesse) czy „100% jeux: une mine d’idées et de jeux (...)” (100% gier: kopalnia pomysłów i gier; seria Nathana).

Zmiany w edytorstwie poradnikowym widoczne są przede wszystkim w grupie publikacji dla hobbystów, gdzie obserwuje się systematyczne przesuwanie akcentów z publikacji o charakterze popularyzatorskim w kierunku treści silnie mediatyzowanych w popularnych środkach masowego przekazu (zwłaszcza poprzez znane programy telewizyjne, reklamy oraz strony internetowe), będących przejawem określonych mód i związanych przede wszystkim z konsumpcją oraz nasilaniem się hedonistycznych postaw życiowych. Podczas kiedy w latach 80. i 90. XX wieku zasadniczą część tego typu oferty stanowiły poradniki dla małych sportowców, podróżników, ogrodników, obserwatorów przyrody czy hodowców zwierząt, wśród których znalazły się m.in. takie tytuły, jak wydawana w połowie lat 90. seria „Guide du jeune Robinson” Nathana (znana w Polsce jako „Przewodnik Młodego Robinsona” wyd. Bellona), dzisiaj intensyfikację produkcji obserwuje się w zupełnie innych obszarach. Punkt ciężkości przesunął się bowiem na edycję przewodników związanych z popularnymi filmami (głównie seria „Le Guide officiel” Hachette), książek kucharskich (obecnych jednakowo w ofercie wszystkich analizowanych wydawców) oraz poradników dla przyszłych projektantów mody (zdominowanych przez repertuar Hachette i Nathana). Rozmiary tych zmian dobrze ilustrują liczby – jeśli chodzi o książki kucharskie, to na 69 zarejestrowanych w tej grupie dokumentów 10 ukazało się w pierwszej analizowanej dekadzie, 21 w drugiej i wreszcie 38 – czyli ponad połowa ogółu – w trzeciej³¹⁷. Ten-

³¹⁷ Na marginesie warto dodać, że książki kucharskie dla dzieci są obecnie obiektem dużego zainteresowania polskich badaczy książki dziecięcej, dzięki czemu możliwe jest przynajmniej częściowe porównanie polskiej i francuskiej oferty w tym zakresie. Według danych Anity Has-Tokarz w Polsce w przeciągu całego okresu PRL wydano zaledwie 24 książki kucharskie i (około)kulinarne (w 59 edycjach), przy czym kryteria kwalifikacji dokumentów do tej grupy były w tym badaniu bardzo szerokie, o czym najlepiej świadczy fakt ujęcia w zestawieniu obok interesujących nas poradników również niekwestionowanych dzieł literackich (takich jak choćby niektóre tomy z popularnego cyklu „Jeżycjada” Małgorzaty Musierowicz). W tym świetle liczba 69 książek kucharskich sensu stricto, tj. poradników zawierających przepisy, wydana przez pięciu francuskich wydawców w ciągu trzech dekad wydaje się imponująca. Liczbę tę można porównać do tendencji panujących na polskim rynku wydawniczym po 1989 r. Według danych podawanych przez Justynę

dencje te są jeszcze silniejsze w odniesieniu do poradników modowych. Zjawiska te mają oczywiście charakter globalny (por. przypis 317).

Niezależnie od tego struktura większości dzieł poradnikowych, chociaż bardzo zróżnicowana i zależna od poruszanej tematyki, obejmuje pewne stałe elementy, do których należy przede wszystkim kompozycja poszczególnych porad praktycznych. Składa się na nie zazwyczaj dokładny opis wyposażenia, jakim musi dysponować mały pasjonat, a także szczegółowa prezentacja kolejnych etapów prac składających się na realizację danej aktywności. Całości dopełniają realistyczne ilustracje (bardzo często fotografie, jak np. w serii „Mon album d'activités Larousse”), częstokroć realizowane na zasadzie fabularnego instruktażu (zob. il. 48a,b). Oprócz tego ewolucja formy edytorskiej podlega i w tym przypadku podobnym, opisanym powyżej tendencjom – zmierzania w kierunku coraz silniejszego synkretyzmu gatunkowego oraz uzupełniania książek o dodatkowe gadżety, tym razem najczęściej zupełnie niepotrzebne dla właściwej percepcji treści, a stanowiące jedynie atrakcyjny dodatek, o czym będzie jeszcze mowa w kolejnym rozdziale. Podobne też stosunku do omówionych powyżej gatunków piśmiennictwa są funkcje metatekstów, chociaż tutaj częściej mają one znaczenie aktywizująco-motywuujące wyrażające się najlepiej w formułach typu „Spróbuj! To proste!”.

Hybrydy gatunkowe i gatunki pogranicza

Na ofertę w zakresie książki popularnonaukowej, obok niebeletryzowanych monografii tematycznych i książek aktywizujących, które charakteryzują się jednorodnym, łatwym do zidentyfikowania kodem, składają się również dzieła o bardziej zróżnicowanej strukturze i płynnych granicach gatunkowych. W niniejszej pracy zaliczamy do nich utwory paraliterackie i publicystyczne, komiksy i książki obrazkowe oraz publikacje łączące różne formy wypowiedzi, przy czym stosunek wartości poznawczej do estetycznej może być w tych dziełach bardzo różny, i co za tym

Habiak oraz Bogumił Staniów w okresie obejmującym 24 lata (1989–2015) w Polsce ukazało się 187 tytułów książek o tematyce kulinarnej dla dzieci (w tym przypadku również brano pod uwagę dzieła w formie zbeletryzowanej, ale o wyraźnie sprecyzowanej funkcji upowszechniania wiedzy nt. kuchni i żywienia). Jeżeli ograniczymy te dane do pięciu najbardziej aktywnych w tym sektorze wydawców, uzyskamy podobną do wyników francuskich wydawców liczbę 59 książek. Na podstawie: A. Has-Tokarz, *Książki kucharskie i (około)kulinarne dla dzieci w latach 1945–1989. Teksty, funkcje, konteksty*, Lublin 2017, s. 312–320 oraz J. Habia, B. Staniów, *Książki o tematyce kulinarnej dla dzieci w Polsce w latach 1989–2015*, w: *Inspiracje czytelnicze w życiu młodego pokolenia*, op. cit., s. 140–141 oraz 147.

idzie – ich przynależność do gatunku książki popularnonaukowej może być bezdyskusyjna lub przeciwnie – może rodzić wiele wątpliwości.

Formy paraliterackie

Największą i najbardziej zróżnicowaną grupę stanowią w tym zestawieniu popularnonaukowe utwory beletryzowane. Nic dziwnego – zręcznie prowadzona narracja, fabuła i dialogi to najprostszy sposób na ożywienie monotonnego wykładu i przyciągnięcie uwagi młodego czytelnika. W ten sposób najlepiej realizuje się też ideał uprząstaczenia tekstu, a niekiedy nawet podawania dziecku informacji w niezauważalny dla niego sposób. Beletryzowana książka popularnonaukowa nie jest wynalazkiem naszych czasów. Literackie środki wyrazu stosowano nieprzerwanie od czasów oświecenia, by wspomnieć tylko o XVIII-wiecznym *Spectacle de la nature* N.-A. Pluche'a, XIX-wiecznych powieściach naukowych czy opowiastkach Ojca Bobra (*Père Castor*) z początków kolejnego stulecia.

Jak już wspomniano, w połowie XIX wieku w wyniku ekspansji popularnonaukowych beletryzacji doszło do ostrego sporu pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami tego sposobu upowszechniania wiedzy (por. cz. I, rozdz. 1). Dzisiaj fakt ten nie budzi podobnych kontrowersji, uwagę krytyków i badaczy literatury dla dzieci przede wszystkim przyciągają natomiast kwestie ustalenia relacji pomiędzy dziełem literackim a popularnonaukowym. Trudności z tym związane sugestywnie wyraził romanista, specjalista w zakresie literatury dziecięcej, Michel Defourny w artykule pod znamienym tytułem *Quand les documentaires racontent des histoires* (Kiedy książki popularnonaukowe opowiadają historie). Zwrócił uwagę na rosnące znaczenie różnorodnych hybryd gatunkowych i związane z tym ogromne problemy klasyfikacyjne, z którymi na co dzień konfrontowani są specjaliści w zakresie udostępniania książek dla dzieci. O ile bowiem dla czytelnika czy też krytyka przynależność gatunkowa danej książki ma drugorzędne znaczenie, o tyle odwrotnie jest w przypadku księgarzy czy bibliotekarzy. Błędna kwalifikacja dokumentu może mieć wielorakie konsekwencje, łącznie z tą najważniejszą, że książka nie znajdzie swojego czytelnika. W tym kontekście retorycznie pytanie Defourny'ego „gdzie ustawić na półce owe opowiastki, które zbliżają się do książek popularnonaukowych albo też są książkami popularnonaukowymi schowanymi za formą opowieści?”³¹⁸ nabiera tym istotniejszego znaczenia.

Według Marka Kątnego podstawą podziału na literaturę piękną i popularnonaukową powinno być ustalenie relacji pomiędzy warstwą bele-

³¹⁸ M. Defourny, *Quand les documentaires racontent des histoires*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, op. cit., s. 126–127.

trystyczną a przekazem naukowym – jeśli dominantą jest fabuła, a informacja naukowa pełni wobec niej rolę drugoplanową, mamy do czynienia z książką literacką, i odwrotnie – dominanta przekazu informacyjnego nad pozostałymi elementami tekstu wskazuje na książkę popularnonaukową³¹⁹. Niestety ta teoretycznie prosta opozycja w praktyce nie zawsze jest tak samo wyrazista. W istocie rzeczy beletryzacja jest celowym zabiegiem kamuflażu, który wychwycić łatwo w przypadku utworów o wątej fabule i wyraźnych cechach tekstów popularyzatorskich, trudniej natomiast odnośnie do tych, w których beletryzacja występuje obficie, a efekt „książki literackiej” potęguje zminimalizowanie elementów właściwych dla tekstów poznawczych.

Nie wchodząc w szczegóły używanych środków stylistycznych i założeń stosowanych form narracyjnych³²⁰ oraz traktując beletryzowaną książkę popularnonaukową jako integralną całość treści i formy, można wyróżnić kilka najczęściej stosowanych w tym zakresie strategii. Do książek, które nie rodzą wątpliwości klasyfikacyjnych, możemy zaliczyć pogadanki, opowiadania i historyjki dydaktyczne adresowane do najmłodszych czytelników oraz tzw. „pozorne beletryzacje”, w których stosowane środki wyrazu są jedynie sposobem na prezentację danej problematyki i w żaden sposób nie zmieniają podstawowego, informacyjnego celu przekazu. Na przeciwnym biegunie tego zestawienia znajdują się natomiast teksty o dużej wartości informacyjnej przy jednoczesnej obfitej fabularyzacji i wyraźnie zarysowanej funkcji estetycznej. W większości niejasna jest też przynależność gatunkowa rozmaitych form mieszanych, złożonych z tekstów literackich oraz dossier informacyjnego. Granice pomiędzy poszczególnymi typami są ponadto nieostre³²¹.

³¹⁹ M. Kątny, *Droga do wiedzy*, op. cit., s. 26.

³²⁰ Informacje na ten temat zawierają m.in.: praca zbiorowa *O trudnym łatwo*, red. J. Miodek i M. Zaśko-Zielińska, Wrocław 2002 oraz monografia K. Zabawy *Literatura dla dzieci w kontekstach edukacyjnych*, op. cit. i artykuł B. Staniów, *Małe formy narracyjne w literaturze popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1989 (na przykładzie książek z zakresu chemii)*, w: „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – małe formy narracyjne, red. B. Olszewska i O. Pajęzkowski, Opole 2017, s. 263–278.

³²¹ Typologie w obrębie utworów o złożonej, bo literacko-naukowej naturze zawsze rodzą duże problemy. Częściową inspiracją w tworzeniu powyższego podziału było rozróżnienie gatunków biografii literackiej zaproponowane przez Marię Jasińską, które objęło: opowieść biograficzną (o wysokich walorach poznawczych), biografię upowieściowioną (ze znaczną beletryzacją) oraz powieść biograficzną (o dominujących walorach estetycznych). Gatunki te badaczka przeciwstawiła biografii naukowej. Cyt. za: B. Staniów, *Dawne i współczesne książki o Marii Skłodowskiej-Curie dla dzieci i młodzieży. Od biografii do komiksu*, w: „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – biografie, red. B. Olszewska, O. Pajęzkowski i L. Urbańczyk, Opole 2015, s. 104.

Najprostsze formy beletryzacji występują w książkach edukacyjnych dla najmłodszych. Są to głównie historyjki lub proste scenki rodzajowe, które stanowią pretekst do wyjaśnienia trudniejszych zjawisk lub przekazania innych ważnych informacji. Z reguły towarzyszą im również realistyczne, poglądowe rysunki. Na takim schemacie opierają się zarówno dawniejsze serie dla maluchów, np. „La Petite Encyclopédie des 3–4–5 ans” Nathana z końca lat 80., jak i bliższe czasom współczesnym, np. „En grande forme” tegoż wydawcy. Nieco inną kompozycją operują pogadanki będące swego rodzaju miniwykładami na określony temat. W tym przypadku zamiast dialogów stosuje się pierwszoosobową narrację, często w liczbie mnogiej, co pozwala skrócić dystans pomiędzy naukowym narratorem a dziecięcym czytelnikiem i wskazuje na określoną wspólnotę doświadczeń. Przykładem realizacji takiej idei jest seria „Mine de rien” wydawnictwa Gallimard Jeunesse. Zgodnie z jej tytułem za pomocą tych książek przyswajanie wiedzy ma się odbywać mimochodem, „jak gdyby nigdy nic”. Ich autorką jest Catherine Dolto (na okładce i w tytule serii doktor Catherine Dolto), pediatra i psycholog dziecięca, która porusza ważne dla małych czytelników zagadnienia życia emocjonalnego, zdrowia i fizjologii. Wyraża się w sposób prosty, a zarazem sugestywny, nieraz uciekając się do poglądowych metafor i porównań (np. „Alergeny chowają się w niektórych pokarmach, w powietrzu, którym oddychamy, w kremach, którymi się smarujemy lub sierści zwierząt. Czasem zdarza się uczulić się na coś, co wcześniej nam nie szkodziło; to tak, jakby pokłócić się z dobrym przyjacielem” – na podstawie C. Dolto, C. Faure-Poirée, *Les Allergies*, 2012)³²².

Beletryzowane książki dla dzieci starszych przyjmują formy opowieści, a nawet powieści (często w formie listów lub pamiętnika), a także literackiej biografii lub autobiografii. Wśród przykładów beletryzowanych utworów, których przynależność do typu książki popularnonaukowej pomimo stosowania form literackich nie budzi zastrzeżeń, są m.in. takie tytuły serii, jak „Les animaux parlent de leur vie” (Zwierzęta opowiadają o swoim życiu) Hachette, „Le Journal d’un enfant” (Pamiętnik pewnego dziecka), „DocuDéments” (w wolnym tłumaczeniu: Szalone książki popularnonaukowe) albo „Sur les traces de...” (pol. „Śladami Sławnych

³²² Seria „Mine de rien” wyróżnia się, poza tekstem informacyjnym, malarskimi ilustracjami, w obecnej edycji autorstwa Frédérica Mansota. Z powodu równowagi elementu tekstowego i graficznego książki z tej serii w katalogu wydawcy są zwyczajowo opatrywane podwójną kwalifikacją: *albums* oraz *livres documentaires*. W katalogu Biblioteki Narodowej Francji książki te przypisywane są w większości do kategorii *documentaires*. Ma to swoje uzasadnienie – mimo niewątpliwej wartości estetycznej w „Mine de rien” wyraźnie góruje pierwiastek edukacyjny. Z tego też powodu seria ta znajduje swoich czytelników, o czym świadczą wypowiedzi w portalach internetowych i na forach poświęconych wychowaniu i edukacji.

Ludzi”, wyd. „Świat Książki”) Gallimard Jeunesse. Większość książek wchodzących w skład tych serii opiera się na pierwszoosobowej narracji snutej przez głównego bohatera – zwierzę (jak w serii Hachette), dziecko, fikcyjną lub rzeczywistą postać historyczną (jak to ma miejsce w pozostałych przypadkach); wyjątek stanowią niektóre tytuły „Sur les traces de...”, w których występuje narracja w trzeciej osobie. Niezależnie od tego celem tych tekstów jest wiarygodne przedstawienie określonej rzeczywistości, wspierane dodatkowymi elementami kompozycyjnymi, takimi jak specyficzna szata graficzna, właściwe książce popularnonaukowej metateksty i aparat pomocniczy.

Szczególnie znikoma jest beletryzacja w serii „DocuDéments” – bohater-narrator, po krótkiej prezentacji³²³, w głębi tekstu odzywa się już tylko sporadycznie, a jego opowieść jest po prostu barwnym wykładem uzupełnionym dodatkowo o bibliografię i chronologię. Nieco bardziej rozbudowana jest fabuła w pozostałych przypadkach, ale i tutaj zmyślane zdarzenia grają drugoplanową rolę, przede wszystkim służą uzasadnieniu logicznej kolejności następujących po sobie informacji. Przykładowo jeden z tomów „Le Journal d’un enfant”, zawierający pamiętnik chińskiej nastolatki (dane bibliogr. zob. podpis pod il. 49a,b) – rozpoczyna się w wigilię chińskiego Nowego Roku, co daje możliwość prezentacji obchodów tego święta. Forma dziennika (z datami rozpoczynającymi każdy nowy akapit) przewija się przez cały dokument, ale to nie ona jest tutaj wiodąca; narracja i ciąg zdarzeń podporządkowane są przede wszystkim kolejnym zagadnieniom, obejmującym – jak w typowej monografii encyklopedycznej – stronę lub dwie tekstu. Celom tym służy ponadto kompozycja poszczególnych rozkładówek, na których widoczny jest wyraźny podział na dwie oddzielne części – wewnątrz znajduje się pamiętnik ze stylizowanymi, malarskimi ilustracjami, marginesy i dodatkowe rozkładane karty wypełniają natomiast precyzyjne rysunki i ich objaśnienia nawiązujące do zasygnalizowanych w tym miejscu faktów (zob. il. 49a). Całość uzupełniają wreszcie dwa encyklopedyczne aneksy na początku i końcu tekstu. Jeszcze inaczej realizowana jest funkcja poznawcza w biografiach i opowiadaniach wydanych w ramach serii „Sur les traces de...”. Beletryzowany tekst główny o tradycyjnej, linearnej kompozycji wyposażono w liczne informacje wyróżnione pogrubionym pismem i wyjaśniane w przypisach umieszczonych na mar-

³²³ Całość utrzymana jest w żartobliwym tonie (o czym więcej w kolejnym rozdziale), więc chodzi przede wszystkim o wprowadzenie czytelnika w odpowiedni nastrój: „Oto historia pewnego życia, mojego. Cóż to za interes, powiedzą niektórzy. Ach, jakże się mylą! Moje życie łączy się z życiem Burbonów (...) Ach! Zapomniałem się przedstawić: Jean Héroard, początkowo lekarz Henryka IV, potem małego Ludwika XIII”. Na podstawie: F. Godicheau, S. Pinchon, *De Henri IV à Louis XVI. 4 rois et demi*, ill. V. Sardon, Paris 1997.

ginesach. Tekst ten przeplata się co kilka stron z dossier informacyjnym o strukturze typowego dzieła popularnonaukowego w „stylu DK”, co silnie kontrastuje z całostronicowymi, poetyckimi ilustracjami w pozostałej części książki. Całość wieńczy bibliografia.

Co ważne, we wszystkich wyżej wymienionych przypadkach mamy do czynienia z charakterystycznymi dla popularyzatorskiego przekazu metatekstami zawartymi na czwartej stronie okładki. W pierwszym rzędzie eksponują one bowiem nieliterackie, poznawcze aspekty tekstu. Ilustruje to świetnie notka pochodząca z cytowanego powyżej dziennika nastoletniej Chinki, w której wydawca zamieścił m.in. takie informacje, jak: „opowiadanie, (...) pozwala poznać współczesne Chiny”, „Liczne rozkładane karty oraz wspaniała panoramiczna rozkładówka (...)”, „Na każdej stronie mnóstwo informacji (...), które odpowiadają na zapytania dzieci” (por. il. 49b).

Więszych wątpliwości klasyfikacyjnych, pomimo zupełnie innej struktury kompozycyjnej, nie wywołują również edukacyjne gamebooki obecne przede wszystkim w ofercie wydawnictwa Nathan. Mowa tutaj przede wszystkim o serii „C'est pas sorcier d'être...”, którą wydawca reklamuje sloganem „powieść [pełna] przygód i odkryć [w jednym]” (informacja z czwartej strony okładki). Jak w każdej literackiej grze paragrafowej, tak i tutaj porządek opowieści i – co się z tym w tym przypadku wiąże – nabywanie określonych wiadomości podyktowane są decyzjami, które czytelnik musi podejmować w trakcie lektury. W omawianej serii czytelnik wciela się w określoną postać, np. alpinisty, gladiatora, muszkietera, policjanta itp. Pouczające jest już samo opowiadanie oraz konsekwencje dokonywanych przez dziecko dobrych lub złych wyborów; dodatkowy walor informacyjny niosą ze sobą liczne objaśnienia trudniejszych terminów i sformułowań, a także dodatkowe strony zawierające dossier informacyjne. Poza tym narracja jest skonstruowana w taki sposób, że części te w znacznej mierze wspomagają podejmowanie właściwych decyzji i warunkują udaną zabawę (por. il. 50).

Zupełnie odmienny charakter prezentują natomiast takie serie wydawnicze, jak „Mon histoire” (Moja historia) Gallimard Jeunesse albo „Les Romans Images doc” (Powieści „Images doc”³²⁴) Bayard. Zawierają one teksty o istotnych walorach poznawczych, ale wyraźnie zbliżone do estetyki powieści, przy czym efekt upodabniania do tekstu literackiego wzmacniany jest ponadto przez ograniczenie dodatkowych elementów informacyjnych, tekstów pobocznych i/lub poglądowych ilustracji. Z tego względu pozycje te sytuują się na pograniczu książki popularnonaukowej i literackiej, a to jest powodem wspomnianych uprzednio kłopotów klasyfikacyjnych. Jest to doskonale widoczne w opisach znajdujących się w ka-

³²⁴ „Images doc” – tytuł czasopisma popularnonaukowego dla dzieci w wieku od 8 do 12 lat wydawanego przez Bayard Jeunesse.

talogach wydawniczych i/lub bibliotecznych, w obrębie których dokumenty te są umieszczane raz w kategorii „powieści”, innym zaś raz „książek popularnonaukowych”³²⁵. Trudności te odzwierciedlają również słowa krytyków literackich; przykładowo w „Revue des livres pour enfants” na określenie serii „Mon histoire” używa się sformułowań „w połowie drogi pomiędzy powieścią a książką popularnonaukową”³²⁶ albo „pomiędzy popularnonaukową beletryzacją a powieścią historyczną”³²⁷, chociaż recenzje książek z tej serii konsekwentnie umieszcza się w dziale książek popularnonaukowych (tu: z dziedzin humanistycznych). W podobnym duchu na temat „Mon histoire” wypowiedziała się Denise Escarpit, pisząc w tym przypadku o „równowadze pomiędzy książką popularnonaukową sensu stricto a pseudopowieścią epistolarną” i notabene umieszczając tę informację w rozdziale nt. literatury popularnonaukowej³²⁸.

W istocie celem obu wskazanych powyżej kolekcji jest popularyzacja wiedzy historycznej, osiąga się go natomiast za pomocą quasi-literackich pamiętników (w serii „Mon histoire”) lub nieskomplikowanego opowiadania z dziecięcym bohaterem w roli głównej (w „Les Romans Images doc”). Akcja rozgrywa się więc w krótkim czasie, a jednostkowa historia jest punktem wyjścia do bliższego ukazania i zarazem interpretacji określonych faktów dziejowych (np. przyczyn i skutków I czy II wojny światowej)³²⁹. Książki obu serii zaopatrzone w niewielkich rozmiarów dodatkowy materiał informacyjny w postaci dossier wieńczącego tekst główny lub dodatkowych stron wewnątrz książki, ale na czwartej stronie okładki, wzorem notek typowych dla książek literackich, umieszczone zostało streszczenie tekstu (por. il. 51a,b). Taki styl opowiadania historii, reprezentowany w polskiej literaturze dla dzieci najlepiej chyba w utworach Anny Czerwińskiej-Rydel, jest obecnie bardzo popularny, a trend powstawania podobnych publikacji – wzmacniany modą na „dokumentalną fikcję” obserwowaną również w sztukach filmowych – stale się nasila. Co więcej,

³²⁵ Oczywiście struktura katalogu pozwala na kwalifikację dokumentu do kilku kategorii naraz, w tym przypadku idzie bardziej o konsekwencję w podejmowaniu tego rodzaju decyzji.

³²⁶ „[A] mi-chemin entre le roman et documentaire”. Z rec. książki K. Lasky, *En route vers le Nouveau Monde. Journal d'Esther Whipple, 1620–1621*, Paris 2006 (aut. rec. J. Vidal-Naquet, „La Revue des livres pour enfants” 2006, n° 230, s. 49).

³²⁷ „[E]ntre la fiction documentaire et le roman historique”. Z recenzji kilku tytułów z serii „Mon histoire” (aut. rec. C. Rosenbaum, „La Revue des livres pour enfants” 2005, n° 224, s. 47).

³²⁸ D. Escarpit, *La littérature de jeunesse*, op. cit., s. 341.

³²⁹ Np. S. Humann, *Infirmière pendant la Première guerre mondiale. Journal de Geneviève Darfeuil, Houlgate-Paris, juillet 1914–novembre 1918*, Paris 2012 (wyd. Gallimard Jeunesse) oraz A. Powell, *La Véritable Histoire de Myriam, enfant juive pendant la Seconde guerre mondiale*, Paris 2011 (wyd. Bayard Jeunesse).

przybierają one coraz bardziej artystyczne formy, wyrażając się równie dobrze w dziełach o charakterze książki autorskiej i obrazkowej (o czym nieco więcej poniżej).

Duże wątpliwości klasyfikacyjne ze względu na złożoną budowę budzi jeszcze jeden charakterystyczny typ książki, obecny zwłaszcza w repertuarze Nathana i Hachette. Mowa tutaj o publikacjach zbliżonych do wyróżnionego przez Joannę Papużyńską typu „magazynu”, łączących formy literackie (głównie opowiadania) i komiksowe z częściami dokumentacyjno-aktywizującymi (zawierającymi gry, testy, propozycje zabaw itp.), przy czym proporcje pomiędzy rozmiarami tych części mogą być różne. Najlepszym przykładem takich hybrydowych rozwiązań jest przyrodnicza seria „Carnet de bord” (tytułowe określenie „karta pokładowa” nawiązywało do szczegółowego opisu określonego gatunku zwierzęcia, które było bohaterem danego tomu), zainicjowana pod koniec lat 80. XX wieku przez wydawnictwo Hachette. Poszczególne tomy tej serii zawierają w niemal równych proporcjach trzy odrębne części – opowiadanie, dossier informacyjne oraz dział aktywizujący. Do tego typu należą również wspomniane we wcześniejszym rozdziale serie „Crocoscope”, „Superscope” i „Mégascope” Nathana. Wydawane w ich ramach książki wydawca określa jako *livres multivision* (dosł. książki PIP – od ang. *Picture in Picture*), bo pozwalają na wielowymiarową lekturę o zróżnicowanych funkcjach, co jest dobrze widoczne z poziomu ich spisu treści (zob. il. 52). Formuła ta jest również podana w podtytule kolekcji: „une histoire et plein d’infos” (historijka i mnóstwo informacji).

Komiks dokumentalny i historyczny

Zdecydowanie mniejsze wątpliwości klasyfikacyjne rodzi popularnonaukowy komiks. Jednym z pierwszych był, jak pamiętamy, zapoczątkowany w latach 70. komiks historyczny publikowany przez wydawnictwo Larousse (por. cz. I, rozdz. 2). Idea ta była kontynuowana przez Larousse’a przez cały omawiany okres; w latach 80. wydawnictwo to publikowało podobny cykl poświęcony wielkim historycznym bitwom („Les Grandes Batailles de l’histoire en bandes dessinées”), po 2000 r. natomiast proponowało odnowioną wersję komiksu z historii ogólnej, pn. „L’Histoire en BD”. Do znanych komiksów o dużej wartości poznawczej należy też cykl komiksów biograficznych „Les Chercheurs de Dieu” (Poszukiwacze Boga) wydawnictwa Bayard. Oprócz tego w ostatniej analizowanej dekadzie widoczny był również trend zasadzający się, podobnie jak w przypadku omówionych w początku tego podrozdziału beletryzacji popularnonaukowych, na łączeniu komiksowych form przekazu będących wstępem lub uzupełnieniem części dokumentalnych. Doskonałym przykładem jest tu

cykl książek Stewarta Rossa tłumaczonych z języka angielskiego i ukazujących się w cyklu „Une BD, des infos pour élucider un mystère...” (Komiks, informacje, aby rozwikłać zagadkę...). Centralną część rozkładówki stanowi tutaj rozbudowane dossier tematyczne, ale zachętę, dzięki której czytelnik ma sięgnąć po tę książkę, stanowi okalający je komiks (zob. il. 53). O tym, do jakiego stopnia element ten liczy się w tej publikacji, przekonuje również wstęp, w którym następuje szczegółowa prezentacja jego bohaterów. Podobną funkcję spełnia też komiks w serii „Les Zécolos” Bayard Jeunesse, którego celem jest zapoznanie dzieci z najważniejszymi problemami ochrony środowiska.

Publicystyka, eseistyka i literatura faktu

Reportaże, dzienniki, pamiętniki, felietony, eseje stanowią niewielką, acz bardzo ważną grupę dokumentów o niekwestionowanej przynależności do gatunku dziecięcej książki popularnonaukowej. W początkach analizowanego okresu ich edycja związana była przede wszystkim z publikowaniem reportaży podróżniczych, pośród których do najbardziej znanych należały fotograficzne cykle „Peuples de l’eau” (Ludy wody) oraz „Le Tour du monde par les îles” (Podróż dookoła świata poprzez wyspy) wydawane na przestrzeni lat 90. przez Gallimard Jeunesse i rejestrujące przygody dziecięcej załogi marynarzy żagłowca „Fleur de Lampaul”³³⁰. Znaczenie pozostałych form wypowiedzi zauważalnie wzrosło w ostatniej analizowanej dekadzie, co jest związane z intensyfikacją zainteresowania tematyką z zakresu nauk społecznych i humanistycznych, a także z utworami, których celem jest nie tylko przedstawienie określonych faktów, ale przede wszystkim ich komentowanie i wyjaśnianie, a także stawianie pytań i pobudzanie do myślenia. Na tym tle wyróżniają się przede wszystkim trzy serie: „J’ai vécu” (Przeżyłem) i „Les Petites Conférences” (Małe konferencje) Bayard oraz „Chouette! Penser” (pot. Fajnie! Myśleć) Gallimard Jeunesse. Pierwszą z nich stanowi seria reportaży wojennych adresowanych do współczesnych nastolatków. Obejmuje świadectwa naocznych świadków dramatycznych wydarzeń (II wojny światowej, wojen w Kambodży, Wietnamie, Algierii itp.) oraz dossier informacyjne objaśniające przyczyny i skutki omawianych konfliktów. Głębszej refleksji sprzyja podjęta tematyka, a także konfrontacja różnych punktów widzenia; przykładowo w tomie poświęconym lądowaniu w Normandii w 1944 r. głos oddano

³³⁰ Fleur de Lampaul – zabytkowy francuski żagłowiec skonstruowany w 1947 r. W latach 90. XX wieku przemianowany na żagłowiec szkolny, na pokładzie którego podróż dookoła świata odbyła grupka dzieci w wieku od 8 do 14 lat. Więcej zob. <http://lampaul.free.fr/> [dostęp: 28.03.2018].

trzem uczestnikom desantu – byłym żołnierzom wojsk amerykańskich, francuskich, jak również hitlerowskich Niemiec³³¹. Dwie kolejne kolekcje zawierają polemiczne teksty na aktualne, głównie społeczne tematy. Stąd pytania o tożsamość Europejczyków, zagrożenia współczesnego świata, przyczyny wojen, terroryzm, współczesną politykę itp. Najbardziej autentyczna jest w tym zestawieniu seria „Les Petites Conférences”, która stanowi pokłosie cyklu konferencji pod hasłem „Lumières pour enfants” (Dla oświecenia dzieci), organizowanych rokrocznie w teatrze w Montreuil pod Paryżem i gromadzących przedstawicieli rozmaitych dziedzin (filozofia, socjologia, sztuki piękne, polityka, a także nauki ścisłe) oraz młodocianych słuchaczy w wieku od 10 lat. Każda książka jest wiernym zapisem konferencyjnej debaty³³².

Edukacyjna książka obrazkowa

Wyrażeniem „edukacyjna książka obrazkowa” posługujemy się tutaj umownie, na określenie publikacji o dominującej nad pozostałymi elementami warstwie ilustracyjnej, która wchodzi w ścisłe relacje z tekstem i dopełnia go o nowe znaczenia i możliwości interpretacyjne³³³. Jak wynika z analiz zebranego materiału, oferta tego typu ma coraz większe znaczenie (por. wykres 2), co jest związane przede wszystkim z ekspansją książek edukacyjnych dla najmłodszych (głównie słowniczków obrazkowych oraz pierwszych quasi-monografii tematycznych z niewielką ilością tekstu), a także autorskich książek obrazkowych.

Siłę obrazu w procesie dydaktycznym dostrzeżono bardzo wcześniej, by wspomnieć tylko o słynnym podręczniku *Orbis pictus* Jana Komeńskiego z 1658 r. lub XIX-wiecznych ilustrowanych planszach do tzw. nauki o rzeczach. Również dzisiaj ilustracja, jako wizualna reprezentacja podawanych faktów, spełnia w książce popularnonaukowej wspólnie z komunikatem słownym niezaprzeczalną rolę, tym większą jednak, im młodszy jest odbiorca danego dzieła. Do tego stopnia, że w niektórych książkach edukacyjnych dla najmłodszych potencjał poznawczy dzieła ogranicza się nie-

³³¹ *J'ai vécu le débarquement en Normandie*, [témoignages recueillis par] P. Rieublandou, Paris 2004.

³³² Informacje ze strony wydawcy i publikowanych książek, zob. m.in. <https://www.bayard-editions.com/religions-et-sciences-humaines/collection/les-petites-conferences> [dostęp: 28.03.2018].

³³³ Współistnienie tekstu i obrazu jest charakterystyczną cechą większości współczesnych książek popularnonaukowych, od „Les Yeux de la découverte” Gallimard Jeunesse poczynawszy. W tym przypadku idzie jednak o jeszcze głębsze relacje i współzależność pomiędzy tymi elementami. Termin ten częściowo można więc odnieść do francuskiego *album documentaire*. Więcej zob. rozdz. 4.

mał wyłącznie do ilustracji, która sama w sobie stanowi w tym przypadku najpełniejsze źródło informacji i dostarcza autonomicznych treści³³⁴. Rozwiązanie takie stosowane jest przede wszystkim w tzw. słownikach obrazkowych, które pod pewnymi względami mogą spełniać funkcję pierwszych, elementarnych wydawnictw leksykograficznych. Należą do nich m.in. publikacje, które stanowią tradycyjną ofertę wydawniczą Larousse'a, w tym np. seria „Larousse des tout-petits” napisana i zilustrowana przez znaną francuską ilustratorkę Agnès Rosenstiehl, wielokrotną laureatkę nagród przyznawanych na targach książki w Bolonii. Za oprawę graficzną tej serii w 1995 r. autorka ta otrzymała również nagrodę *grand prix Société des gens de lettres*. Ofertę tego typu stanowią ponadto różnego rodzaju zbiorki wiadomości, określane we Francji najczęściej mianem *imagiers*, *abecedaires* albo *chiffriers*, zawierające edukacyjne treści skierowane do dzieci zaczynających naukę czytania, pisania albo liczenia, np. seria Hachette „300 mots pour grandir” (300 słówek [potrzebnych], aby dorosnąć), a w niej tematyczne katalogi obrazkowe obejmujące zwierzęta, zawody, środki transportu itp.

Kluczową rolę spełniają również ilustracje w książkach edukacyjnych na określony temat i stanowiących przez to swego rodzaju pierwsze mini-monografie tematyczne. Najlepszym przykładem są tu serie „Mes toutes premières découvertes” oraz „Mes découvertes” Gallimard Jeunesse³³⁵, które zdaniem Denise Escarpit składają się na pierwszą „encyklopedię w obrazach”³³⁶ i pozwalają dziecku poznać podstawowe pojęcia odnoszące się do życia codziennego, zjawisk przyrody, a nawet historii czy sztuki. W seriach tych dominują realistyczne, na ogół wyizolowane z tła ilustracje, dokładnie odwzorowujące omawiane zagadnienia, tekst natomiast spełnia tu jedynie uzupełniającą, podrzędną w stosunku do obrazu rolę. Potencjał informacyjny obrazu wzmacniany jest za pomocą różnych środków, zwłaszcza elementów interaktywnych, angażujących młodego czytelnika, takich jak rozkładane karty pozwalające na zwiększenie powierzchni obrazu oraz *pop-up* ukazujące omawiane zagadnienia w postaci przestrzennego modelu. Szczególnym osiągnięciem w tym zakresie są – wspomniane

³³⁴ Związane jest to przede wszystkim ze sposobem dziecięcego myślenia – konkretno-obrazowego, najsilniejszego u najmłodszych dzieci, w przeciwieństwie do myślenia słowno-pojęciowego, abstrakcyjnego, cechującego osoby dorosłe. Więcej na ten temat zob. B. Hojka, *Poznawcze walory ilustracji w słownikach dla dzieci*, „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 1(43), s. 66–74, URL: <http://www.bibliothecanostra.awf.katowice.pl/nr-1-43-2016-ksiazka-dla-dzieci/> [dostęp: 13.02.2018].

³³⁵ I analogiczne publikacje obecne w ofercie pozostałych wydawców, np. „Minikidi” Nathana albo „La Petite Encyclopédie Youpi (...)” Bayarda.

³³⁶ Dokładnie: „encyclopédie visuelle”. D. Escarpit, *La littérature de jeunesse*, op. cit., s. 335.

wcześniej – obustronnie zadrukowane foliowane karty stosowane przede wszystkim w publikacjach Gallimarda, które pozwalają dziecku dojrzeć różne aspekty tej samej rzeczywistości (np. ciało człowieka – organy wewnętrzne), zrozumieć przeciwstawne pojęcia (np. pełny – pusty, otwarty – zamknięty) i/lub kolejne fazy rozwoju określonych zjawisk (np. wykluwanie się pisklęcia z jaja, zob. il. 28a,b,c). Ten skądinąd prosty, acz bardzo inteligentny zabieg zdecydowanie zwiększa możliwości prezentacji omawianych zagadnień bez uciekania się do dodatkowych komentarzy tekstowych i może mieć pozytywny wpływ na rozwój logicznego myślenia³³⁷.

Na uwagę w tym zestawieniu zasługują również edukacyjne albumy dla najmłodszych powstałe w oparciu o fotografię i makrofotografię, popularne od początku omawianego okresu i obejmujące przede wszystkim zdjęcia przyrodnicze (np. „Tout photos animaux” Nathana albo „Collection Photos-nature” Hachette). Ich specjalną odmianę stanowią albumy z reprodukcjami dzieł sztuki, których znaczenie zauważalnie wzrosło od końca lat 90. Na uwagę zasługują tu dwie serie Gallimard Jeunesse – „L’Art pour les petits” oraz „L’Art pour les tout-petits” (Sztuka dla małych; Sztuka dla najmniejszych). Wydawane w ich ramach książki to niewielkich rozmiarów albumy powstałe we współpracy z najważniejszymi paryskimi muzeami i proponujące wybór najbardziej znanych dawnych i współczesnych dzieł sztuki uporządkowanych według proponowanej tematyki (ogrody, owoce, dzieci itp.). Publikacje tego typu nie stanowią książki edukacyjnej sensu stricto, sytuują się gdzieś na jej peryferiach, niemniej jeśli przyjmie się powszechne w literaturze przedmiotu założenie, że książki stanowią ikonosferę dzieciństwa, która kształtuje osobowość i intelekt dorosłego człowieka³³⁸, to ich oglądanie uznać można za inicjację artystyczną, która niezaprzeczalnie przyczynia się do kształtowania przyszłej wrażliwości estetycznej.

Najciekawszy jednak obiekt w obrębie „edukacyjnej książki obrazkowej” stanowią książki autorskie, w których jedynym lub najważniejszym twórcą jest ilustrator i które wyróżniają się pośród innych najwyższą es-

³³⁷ Co związane jest bezpośrednio ze zdefiniowanymi przez szwajcarskiego psychologa Jeana Piageta schematami poznawczymi dziecka, które w wieku od 2 do 6 lat przechodzi od myślenia konkretnego (dosłownego podejścia do obserwowanej rzeczywistości) do wyobrażeniowego (polegającego na odkrywaniu związków przyczynowo-skutkowych i łączeniu następujących po sobie faktów). Tym samym bardzo istotne jest, aby dziecko odkryło analogię pomiędzy obrazkami połączonymi foliowanymi kartami; w przeciwnym razie potencjał informacyjny tych ilustracji zostanie zaprzepaszczoney. V. Hadengue, *L'épaisseur du transparent*, „La Revue des livres pour enfants” 1994, n° 157, s. 87–92.

³³⁸ Zob. m.in. I. Socha, *Książka dla dzieci i młodzieży (dziecięca)* [hasło], w: *Encyklopedia książki*, t. 2, op. cit., s. 112.

tetyką i/lub nowatorstwem czy oryginalnością opracowania. Podobnie jak wśród utworów zakwalifikowanych do form paraliterackich, tak i w tym przypadku mamy do czynienia z publikacjami spełniającymi wszelkie kryteria przynależności do gatunku książki popularnonaukowej, jak i takimi, które przekraczają wszelkie konwencje i łamią ustalone do tej pory kody gatunkowe. Granice są płynne, co oczywiście rodzi podobne jak w przypadku twórczości paraliterackiej problemy klasyfikacyjne³³⁹. Edycja tego typu utworów jest wprawdzie bardziej charakterystyczna dla węższej grupy wydawnictw, wyspecjalizowanych w tego typu książce, takich jak Hélium, Rue du Monde³⁴⁰ albo Actes Sud Junior i in., które – podobnie jak w Polsce tzw. wydawnictwa lilipucie – wyznaczają w tym zakresie najświeższe trendy. Niemniej zainteresowanie nimi zauważalnie rośnie i systematycznie uwidacznia się również w bardziej powszechnej produkcji, a publikowane tytuły nierzadko osiągają status bestsellera i zdobywają laury na targach czy konkursach.

Do pierwszego typu zaliczyć można niewątpliwie książki wspomnianego w pierwszej części tej rozprawy architekta Davida Macaulaya; do zestawu można by jeszcze dodać dwóch kolejnych Anglików, obecnych przede wszystkim w najnowszej ofercie Gallimard Jeunesse – Stephena Biesty, rysownika znanego przede wszystkim z drobiazgowego odwzorowania technicznych szczegółów prezentowanych obiektów, np. maszyn, pojazdów, budynków, oraz Steve’a Noona, specjalisty od panoramicznych ujęć historycznych miejsc (takich jak porty, miasta, zabytki), które są tak naszpikowane najróżniejszymi szczegółami, że można je śledzić bez końca i w ten sposób same w sobie stanowią najlepszą opowieść o przeszłości (taki typ książki zbliżony jest do tzw. książek wieloscenicznych³⁴¹). W przeciwieństwie do Macaulaya obaj są nieco lepiej znani polskim czytelnikom, choć na pewno nie tak dobrze jak np. we Francji³⁴². Z kolei za najbardziej znanego francuskiego twórcę edukacyjnej książki obrazkowej uchodzić

³³⁹ O tych problemach odnośnie do edukacyjnych książek obrazkowych pisze m.in. Sophie Van der Linden (*De l'album au documentaire et inversement*, s. 12–15) w dossier pn. *Métamorphoses du documentaire* w czasopiśmie „Hors cadre[s]” (2014, n° 14). Analiza repertuaru oraz rozmowy z redakcją domów wydawniczych Actes Sud Junior oraz Hélium, które są bardzo aktywne, jeśli chodzi o produkcję książek obrazkowych, pokazała, do jakiego stopnia wydawcy i autorzy są przywiązani do swojej wizji książki i własnego nazewnictwa i to pomimo oczywistego przekraczania granic gatunkowych.

³⁴⁰ M.in. wydawca *Map* i innych prac Aleksandry i Daniela Mizielińskich.

³⁴¹ M. Cackowska, *Współczesna książka obrazkowa – pojęcie, typologia, badania, teorie, konteksty, dyskursy*, w: *Książka obrazkowa*, op. cit., s. 21.

³⁴² Według kwerendy w polskich katalogach bibliotecznych znane są w wyborze zwłaszcza publikacje S. Biesty’ego adresowane do młodych czytelników, polska oferta książek S. Noona ogranicza się natomiast do książek dla dorosłych.

może Szwajcar René Mettler związany od lat z wydawnictwem Gallimard Jeunesse. Autor ten realizuje się głównie w ilustracji przyrodniczej, a jego nazwisko jest do tego stopnia rozpoznawalną marką, że sygnuje on już poszczególne serie, np. „Apprends à voir la nature avec René Mettler” (Naucz się postrzegać przyrodę z René Mettlerem) albo po prostu „Albums René Mettler” (Książki obrazkowe René Mettlera). W 2012 r. został laureatem prestiżowej nagrody La Science se livre przyznawanej w czasie festiwalu o tym samym tytule przez radę departamentu Hauts-de-Seine (aglomeracja paryska) autorom najlepszych dzieł popularnonaukowych³⁴³.

W Polsce ten niezwykle płodny autor i ilustrator jest znany zaledwie z dwóch publikacji – *Jajka* wydanego w ramach kilku tytułów polskiej edycji „Moich Pierwszych Odkryć” (pierwsze wyd. franc. 1989, wyd. polskie – Siedmioróg 2003) oraz *Przyrody przez cały rok* (pierwsze wyd. francuskie 1997 r., polski przekład ukazał się dwa lata później nakładem Wydawnictwa RTW). Obie książki dobrze oddają cechy stylu Mettlera, jego zamiłowanie do realistycznej, nieco stylizowanej na dawną, ilustracji przyrodniczej i dużą umiejętność odwzorowania obserwowanego pejzażu. Drugi z wymienionych tytułów pokazuje ponadto często stosowaną przez Mettlera konwencję, która polega na ukazywaniu tego samego widoku, najczęściej wybranego elementu krajobrazu, w różnych odsłonach – w tym przypadku w następujących po sobie miesiącach. Oglądanie tych rysunków niesie olbrzymi walor poznawczy, jest ponadto znakomitą zabawą, przypominającą jedną z najlepszych dziecięcych gier na spostrzegawczość, której zasadę zamknąć można w formule „znajdź tyle i tyle szczegółów, którymi różnią się te obrazki”. W Polsce książka przeszła bez większego echa, we Francji po korekcie w 2013 r. po raz kolejny zdobywa francuski rynek i zachwyca następne pokolenie czytelników³⁴⁴. W podobnej konwencji ukazał się też tytuł *La nature au fil des heures* (1990), w przypadku którego pokazywany widok zmienia się zgodnie z tytułem z godziny na godzinę, a także *La nature du plus près au plus loin* (2004) – tym razem jednak krajobraz obserwujemy w rosnącym z każdą rozkładówką powiększeniu – począwszy od małej kulki czereśni, skończywszy na barwnym widoku sadu. Na ciekawym pomysłe opiera się też wreszcie kompozycja rozkładówek widocznych na ilustracji 54. Rysunki w obrębie tekstu objaśniającego stanowią tutaj bowiem widoczne jakby przez szkła lornetki fragmenty przeniesione z sąsiadującej z tekstem panoramicznej ilustracji.

³⁴³ Informacja ze strony wydawnictwa Gallimard Jeunesse: <http://www.gallimard.fr/Contributeurs/Rene-Mettler> [dostęp: 28.03.2018].

³⁴⁴ Więcej w autorskiej recenzji książki w portalu Mądre książki: <http://madreksiazki.org/kategorie/biologia-i-chemia/przyroda-przez-caly-rok/> [dostęp: 28.03.2018].

Na drugim biegunie edukacyjnej książki obrazkowej sytuują się publikacje, w których ilustracja wykracza poza funkcję informacyjną ukierunkowaną na przedstawienie określonej rzeczywistości, skłania się natomiast ku interpretacji, a nawet dopełnianiu tekstu o nowe znaczenia. Taką oprawą graficzną wyróżnia się m.in. dobrze znana w Polsce kolekcja „PhiloZenfants” („Dzieci Filozofują”, wyd. Zakamarki, o czym więcej poniżej) publikowana przez wydawnictwo Nathan. Jej koncepcja opiera się na niewielkiej ilości tekstu, którego siłę przekazu wzmocniają dowcipne rysunki tworzone przez różnych znakomitych ilustratorów (np. Serge Bloch albo Frédéric Benaglia)³⁴⁵ operujących abstrakcyjnym humorem. Na uwagę w tym zestawieniu zasługuje też kolejna seria filozoficzna Nathana – „PhiloZidéés”³⁴⁶. W tym przypadku prosty tekst jest punktem wyjścia artystycznych wizji ilustratora Jacques’a Desprésa, który przenosi czytelnika do zupełnie innego, wyimaginowanego świata (zob. il. 55). W ten relatywnie nowy, ale bardzo silny obecnie nurt wpisują się również takie tytuły jak *Le livre des trous* (tekst C. Didier, il. R. Garrigue) albo *Le livre des têtes* (tekst C. Didier, il. B. Giacobbe), oba wydane w serii „Albums Nathan”. Stanowią one rodzaj przewrotnych monografii, poświęconych odpowiednio „dziurom” i „głowom”, opartych zaś na oryginalnym koncepcie graficznym, w którym grająca tu pierwszoplanową rolę ilustracja spełnia przede wszystkim funkcje ludyczne i estetyczne.

Jeszcze dalej od klasycznego desygnatu książki popularnonaukowej sytuują się utwory na skrzyżowaniu literatury pięknej i popularnonaukowej oraz książki obrazkowej. Stanowią one specyficzną część współczesnej oferty wydawniczej, reprezentowaną najlepiej przez wspomnianą wcześniej kolekcję „Archimède” wydawaną od początku lat 90. przez wydawnictwo L’École des loisirs. Oferta ta wymyka się wszelkiej standaryzacji; faktom podanym w literackiej osnowie towarzyszą poetyckie ilustracje, granica pomiędzy fikcją a rzeczywistością się zaciera, a dominująca funkcja lektury – poznawcza kontra estetyczna, jest tu wyjątkowo trudna do określenia. Niezależnie od tego trend w kierunku edycji tego typu utworów jest coraz bardziej widoczny, bo jest doskonałą odpowiedzią na potrzeby współczesnego czytelnika poszukującego już nie tyle punktowej wiedzy, co raczej inspiracji do dalszych eksploracji. W praktyce oznacza to wzrost znaczenia tej kategorii książki, którą we Francji najczęściej określa się jako

³⁴⁵ Obaj związani przede wszystkim z wydawnictwem prasowym Bayard Jeunesse. S. Bloch – zob. więcej rozdz. 7 oraz przypis 393.

³⁴⁶ Jeden z pierwszych tomów tej serii, *Le Livre des grands contraires philosophiques*, został obsypany nagrodami za najlepszą książkę edukacyjną dla dzieci, m.in. La Science se livre 2008, Prix France Télévisions 2008, a także Prix de la Presse Jeunes 2008 na targach książki w Montreuil.

documentaire fictionnel (również *docufiction*), a także *documentaire narratif* albo *livres d'auteur*³⁴⁷ i która zdomawia się już na osobnych półkach w wielu francuskich bibliotekach. W ofercie analizowanych wydawców również nie brakuje tego typu przykładów. Oczywiście trudno tu mówić o jakiegokolwiek serializacji (jeśli już, to o ogólnych seriach pod szyldem typu „Albums...” (Książka obrazkowa..., por. m.in. przypis 227), grupujących bardzo zróżnicowane pod względem formalnym i treściowym dokumenty, bo każdy przypadek jest inny. Do takich należy choćby książka *Les Passions d'Émilie* (Gallimard Jeunesse 2006), która stanowi biograficzną opowieść o markizie du Châtelet, jednej z najwybitniejszych kobiet XVIII wieku, opowiedziana przez Élisabeth Badinter, autorkę biografii markizy dla dorosłych, a zilustrowana przez Jacqueline Duhême. W trend ten wpisuje się również melancholijna opowieść o Anne Frank, z tekstem Josephine Poole i ilustracjami Angeli Barrett (Gallimard Jeunesse 2005, obie książki wyd. w serii „Album Gallimard Jeunesse”)³⁴⁸.

Tematyka książek popularnonaukowych według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej

Podziału oferty popularnonaukowej z punktu widzenia treści dokonywać można w oparciu o różne, mniej lub bardziej sformalizowane systemy. W literaturze przedmiotu punktem odniesienia jest zazwyczaj uproszczona klasyfikacja nauk, w obrębie której wyróżnia się szeroko pojęte obszary wiedzy, przede wszystkim obszar nauk humanistycznych, ścisłych i przyrodniczych oraz technicznych. Przykładowo Marek Kątny w pracy *Droga do wiedzy. O literaturze popularnonaukowej dla młodego odbiorcy* w obrębie „utworów poszerzających wiedzę” zastosował podział na trzy grupy – dzieł o tematyce przyrodniczej, historycznej i kulturowej oraz z techniki i z nauk ścisłych³⁴⁹. Podobnego rozbioru kategorii *documentaires* dokonała Denise Escarpit, która wyróżniła dzieła z zakresu nauk humanistycznych (wśród których omówiła kolejno książki o tematyce historycznej, społecznej, z religioznawstwa, historii sztuki, literaturoznawstwa i geografii), przyrodniczych i ścisłych³⁵⁰.

³⁴⁷ Określeń takich używa m.in. wspomniany wcześniej M. Defourny, zaliczając do tego typu książek m.in. *Pamiętnik Blumki* Iwony Chmielewskiej (na podstawie prac wymienionych w przypisie 230 oraz w literaturze przedmiotu).

³⁴⁸ „A picture-book biography” według czwartej strony okładki angielskiego wydania tego dzieła (London: Hutchinson 2005).

³⁴⁹ M. Kątny, *Droga do wiedzy*, op. cit., s. 93–162.

³⁵⁰ D. Escarpit, *La littérature de jeunesse*, op. cit., s. 338–348.

W praktyce bibliotekarskiej, zarówno w Polsce, jak i we Francji, porządkowaniu książek popularnonaukowych według treści służy przede wszystkim Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta (UKD, franc. *classification décimale universelle*, CDU). System ten jest stosowany również w publikacjach krytycznych Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży (CNLJ) przy Bibliotece Narodowej Francji, takich jak *Escales en littérature jeunesse* (więcej zob. rozdz. 4). W ramach UKD piśmiennictwo dzieli się na dziesięć (w praktyce dziewięć) działów głównych, które odzwierciedlają podstawowe dziedziny wiedzy. W ich obrębie występują podziały niższego stopnia, które z kolei odpowiadają poszczególnym dyscyplinom, a nawet zagadnieniom naukowym. Zastosowanie takiego porządku w niniejszej analizie da możliwość porównania proporcji w podejmowaniu określonej problematyki, jej ewolucji w wyróżnionych przedziałach czasowych, a także – przy zastosowaniu podziałów pomocniczych – wyeksponowania najczęściej podejmowanych tematów.

Wyniki, oparte na autorytarnym przydziale poszczególnych dokumentów do określonych działów UKD³⁵¹, przedstawimy oddzielnie dla grupy dokumentów zakwalifikowanych do pierwszego i trzech kolejnych poziomów czytelnich. Powodem takiej decyzji jest chęć oddzielenia książek edukacyjnych dla najmłodszych dzieci, które – jak już wspomniano – wyróżniają się nie tylko swoistą formą, ale w dużej mierze również specyficzną problematyką. Z tego powodu włączenie ich do ogólnej analizy skutkowałoby zafałszowaniem wyników liczbowych w niektórych działach UKD, np. niewspółmiernym do rzeczywistości rozrostem działu ogólnego, zawierającego m.in. dzieła o treści ogólnej, takie jak uniwersalne encyklopedie.

Tematyka książek edukacyjnych dla nie-czytelników (I poziom czytelnicy)

Jak zostało zasygnalizowane, sporą grupę książek edukacyjnych dla najmłodszych stanowią te, które ukształtowały się na zasadzie rozrastania się dotychczasowych serii i kolekcji popularnonaukowych dla starszych czytelników. Z tego powodu ich tematyka w naturalny sposób odzworowuje najpopularniejsze zagadnienia podejmowane w publikacjach dla pozostałych grup wiekowych (zwłaszcza II i III poziomu czytelniczego),

³⁵¹ Przydziału dokumentów dokonywano przede wszystkim na podstawie symboli UKD oraz haseł przedmiotowych dostępnych w opisach książek w katalogach bibliotecznych. Więcej zob. Wstęp, pkt 4.

co uwidacznia się głównie w ramach 5 i 6 oraz częściowo 9 działu UKD, czyli odpowiednio matematyki i nauk przyrodniczych, nauk stosowanych – medycyny, nauk technicznych i rolniczych oraz historii i geografii (por. tabela 11). Podobnie też jak w grupie dokumentów dla starszych odbiorców, o czym więcej poniżej, i w tym przypadku zaobserwować można systematyczne poszerzanie kręgu proponowanych zagadnień o tematykę dotychczas słabo kojarzoną z książką edukacyjną dla najmłodszych. Mowa tu przede wszystkim o dokumentach podejmujących zagadnienia filozofii i socjologii, których ekspansja nastąpiła w ostatniej analizowanej dekadzie. Doskonałym przykładem może tu być strategia wydawnictwa Nathan, które po 2000 r. zaproponowało szereg serii filozoficznych dla dzieci w różnym wieku, w tym w 2008 r. „Les Petits PhiloZenfants” dla przedziału wiekowego 3–6 lat. W tym kontekście ciekawa jest również seria „Les Questions des tout-petits sur...” (2008–) wydawnictwa Bayard, a w niej egzystencjalne „pytania maluchów o” śmierć, Boga, miłość itp.

Oczywiście wybór prezentowanych zagadnień jest w tej grupie wiekowej bardzo ograniczony i sprowadza się w praktyce do kilkudziesięciu najbardziej popularnych i nieustannie eksploatowanych tematów. Uwidacznia się to przede wszystkim w obrębie publikacji z dziedziny przyrody, biologii człowieka i historii (poszczególne zagadnienia zob. tabela 11). W katalogach wydawniczych tematy te są sygnalizowane za pomocą związanych słów kluczowych (zwierzęta, transport, uczucia itp.); w bibliotekach publicznych charakterystykę rzeczową poszczególnych książek, porządkowanych zazwyczaj wprost na podłodze, np. w obszernych wiklinowych koszach lub drewnianych skrzyniach, oddają często zrozumiałe dla wszystkich piktogramy (zob. il. 56).

Oprócz tego specyfiką grupy wydawnictw dla najmłodszych jest spora liczba publikacji poświęconych podstawowym pojęciom i umiejętnościom związanym z kształceniem myślenia abstrakcyjnego (kształty, kolory, pojęcia przeciwstawne itp.) oraz nabywaniem podstawowych kompetencji praktycznych (np. określania i pomiaru czasu). Ukazują się one najczęściej w postaci bogato ilustrowanych słowniczków obrazkowych lub książek zabawek wyposażonych w dodatkowy materiał edukacyjny, np. model zegarka z ruchomymi wskazówkami. Dodatkowo odrębną grupę, związaną w niniejszym zestawieniu przede wszystkim ze wspomnianą wcześniej serią „Mine de rien” opracowywaną przez psycholożkę Catherine Dolto, stanowią quasi-poradniki dotyczące elementarnych aspektów psychologii oraz fizjologii i higieny osobistej. Pozycje tego typu służą pomocą w wychowaniu – podejmują tematykę życia rodzinnego, kontaktów międzyludzkich, akceptowanych i nieakceptowanych zachowań społecznych itp. Nierzadko też odnoszą się do trudniejszych sytuacji, np. adopcji, śmierci najbliższych członków rodziny albo rozstania rodziców. Zdaniem Denise

Tabela 11. Tematyka książek edukacyjnych dla I poziomu czytelniczego w układzie od najpopularniejszych do najrzadziej podejmowanych zagadnień, na podstawie repertuaru wydawniczego Bayard, Hachette, Gallimard Jeunesse, Larousse i Nathan za lata 1983–2012 (w liczbach bezwzględnych oraz odsetkach)

	Słowa kluczowe (najczęściej podejmowane zagadnienia)	Liczba	%
1.	Przyroda (zwierzęta, dinozaury, zjawiska przyrodnicze, elementy krajobrazu i ekosystemy naturalne)	328	38
2.	Sztuka (inicjacja artystyczna, sztuki plastyczne, muzyka, prace kreatywne)	81	9,5
3.	Człowiek (zdrowie i biologia człowieka, anatomia, fizjologia, higiena, leczenie i zapobieganie, podstawy wychowania seksualnego – narodziny i rozwój człowieka)	78	9
4.	Pojęcia (podstawowe pojęcia i umiejętności)	77	9
5.	Uczucia (psychologiczne aspekty życia w rodzinie i podstawy kontaktów międzyludzkich)	77	9
6.	Technika (transport, budownictwo)	51	6
7.	Historia (prehistoria, starożytny Egipt, średniowieczne zamki, piraci, Dzikie Zachód)	25	3
8.	Kultura (instytucje kultury, zabytki i muzea, widowiska, święta, tradycje, obyczaje)	28	3
9.	Spółeczeństwo (organizacja życia społecznego, instytucje publiczne, zawody, edukacja, prawa dziecka, komunikacja społeczna, media)	20	2,5
10.	Sport i rozrywka (gimnastyka, joga, gry i zabawy)	22	2,5
11.	Wiara i religia* (podstawy wiary, formy uczestnictwa w życiu religijnym)	22	2,5
12.	Dom/życie codzienne (gospodarstwo domowe, prace domowe, kuchnia, ogrodnictwo, bezpieczeństwo i zapobieganie wypadkom)	19	2
13.	Gospodarstwo rolne	16	2
14.	Inne (postaci fantastyczne, zagadnienia filozofii, geografia, języki obce)	17	2
		861	100
* Liczba nie obejmuje Biblii i innych ksiąg świętych.			

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Escarpit książki tego typu nie stanowią *documentaires* w dosłownym tego słowa znaczeniu, wywodzą się jednak z tradycji *non-fiction* i jako takie są zwyczajowo klasyfikowane przez wydawców i bibliotekarzy³⁵².

³⁵² D. Escarpit, *La littérature de jeunesse*, op. cit., s. 342–343. Zob. też przypis 322.

Tematyka książek popularnonaukowych dla samodzielnych czytelników (II–IV poziom czytelniczy)

Zasygnalizowane powyżej stopniowe poszerzanie się pola tematycznego oraz przesuwanie się zainteresowania poszczególnymi zagadnieniami w książkach poznawczych dla dzieci i młodzieży uwidacznia się jeszcze silniej w obrębie publikacji dla starszych grup wiekowych, tj. II, III i IV poziomu czytelniczego. Informacji na ten temat dostarczają dane zgromadzone w tabeli 12. W ich świetle w okresie objętym badaniem systematycznie malała liczba dokumentów reprezentujących tzw. klasyczną tematykę książki popularnonaukowej, klasyfikowanych przede wszystkim w 5, 6 oraz 9 dziale UKD. Podczas gdy w pierwszej analizowanej dekadzie takie publikacje stanowiły łącznie 83% wszystkich zarejestrowanych w tym okresie książek, w ostatniej ich liczba zmniejszyła się aż o 24 punkty procentowe.

Tabela 12. Tematyka książek popularnonaukowych dla II, III i IV poziomu czytelniczego według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej, na podstawie repertuaru wydawniczego Bayard, Hachette, Gallimard Jeunesse, Larousse i Nathan za lata 1983–2012 (w odsetkach; dane liczbowe zob. aneks Zestawienia liczbowe)

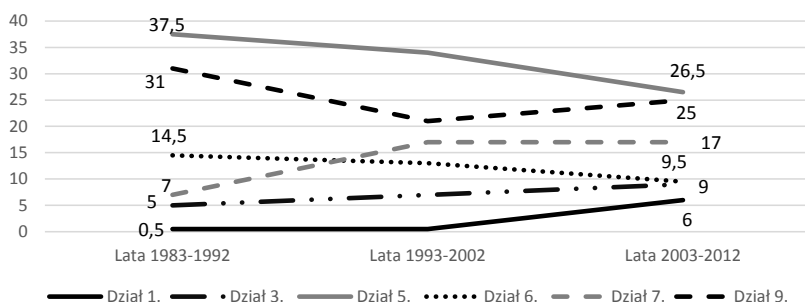
Symbol i nazwa działu UKD	Odsetek		
	1983–1992	1993–2002	2003–2012
0 – dział ogólny	2,5	3	4
1 – filozofia; psychologia	0,5	0,5	6
2 – religia; teologia; religioznawstwo*	1	4	4
3 – nauki społeczne; prawo; administracja	5	7	9
5 – matematyka; nauki przyrodnicze	37,5	34	26,5
6 – nauki stosowane; medycyna; nauki techniczne; rolnictwo	14,5	13	9,5
7 – sztuka; rozrywki; sport	7	17	17
8 – językoznawstwo; nauka o literaturze	1	0,5	1
9 – archeologia; prehistoria; geografia; biografie; historia	31	21	23
	100	100	100
* Liczba nie obejmuje Biblii i innych ksiąg świętych.			

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Najpoważniejszy spadek, bo aż o 11 punktów procentowych, odnotowano w dziale 5, obejmującym publikacje z matematyki oraz przyrodoznawstwa; zauważalna recesja objęła również dział 9, do którego kwalifikuje się dzieła z zakresu historii i geografii. W przeciwieństwie do tego odnotowano systematyczny wzrost w działach 1, 2, 3 oraz 7, przy czym w przypadku działów 1 i 7, tj. dzieł z filozofii i psychologii oraz sztuki, rozrywki i sportu, wzrost ten uznać można za spektakularny (por. wykres 5). Zjawiska te nie

wyczerpują wszystkich zarejestrowanych zmian, nie pokazują bowiem ani różnorodności podejmowanych zagadnień, ani najbardziej faworyzowanych tematów. Celom tym służyć będzie poniższa, bardziej szczegółowa analiza danych w odniesieniu do kolejnych działów UKD.

Wykres 5. Ewolucja odsetka książek popularnonaukowych zarejestrowanych w wybranych działach UKD w okresy: 1983–1992, 1993–2002 oraz 2003–2012 (badaniem objęto repertuar wydawnictw: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan; szczegółowe wartości zob. aneks Zestawienia liczbowe)

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

Zagadnienia ogólne (dział 0)

W zróżnicowanym wewnętrznie dziale ogólnym na czoło wysuwają się przede wszystkim encyklopedie uniwersalne. W kolejnych analizowanych dekadach ich odsetek względem wszystkich zarejestrowanych w tym dziale publikacji wyniósł odpowiednio: 40,5; 47,5 oraz 53,5%. Pozostałą grupę dokumentów stanowiły w większości monografie tematyczne wywodzące się zasadniczo z dwóch dyscyplin: naukoznawstwa oraz – nieco rzadziej – bibliologii i informatologii.

Encyklopedie uniwersalne, które dążą do objęcia wszystkich dziedzin wiedzy, są jedną z najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych form piśmiennictwa popularnonaukowego. Pierwsze dziecięce publikacje tego typu pochodzą z XVIII wieku, natomiast ich rozkwit w nowoczesnej formie nastąpił po II wojnie światowej, m.in. wraz edycją licznych, często wielotomowych wydawnictw informacyjnych obecnych przede wszystkim w ofercie wydawnictwa Larousse, a także publikacją periodyków encyklopedycznych z „Tout l’Univers” Hachette na czele (więcej zob. cz. I, rozdz. 2, a zwłaszcza przypis 148). W latach 1983–2012 w zakresie edycji encyklopedii uniwersalnych widoczne były trzy zasadnicze strategie.

W pierwszej dekadzie, a dokładniej pod koniec lat 80. upowszechniły się cykle encyklopedyczne, które podobnie jak uniwersalne serie i kolekcje wydawnicze (takie jak choćby „Découvertes” Gallimard Jeunesse albo „Questions-réponses” Nathana), ustrukturyzowane były według wieku czytelnika. Do najbardziej znanych realizacji należały „Collection Mémo” Larousse’a oraz „Encyclopédie Méga” Nathana, które objęły encyklopedie dla takich grup wiekowych, jak: „maluchy”, „średniaki” i nastolatki (np. *Méga poussin*, *Méga benjamin* oraz *Méga junior*³⁵³). Kolejną strategią wydawniczą, która uwidoczniła się w następnej dekadzie, było publikowanie rokrocznie aktualizowanych wydawnictw informacyjnych. Do takich należały m.in. takie cykle, jak: „Collection Géant” Hachette wydawany od 1992 do 1996, a w późniejszym okresie „VU Grand Format” Gallimard Jeunesse publikowany od 2000 do 2006 r. Oba cykle wyróżniał duży format i spora objętość, co wyrażone zostało explicite w ich tytułach – *géant* (olbrzymi) i *grand format* (duży format); oba też kierowane były do starszych czytelników, w wieku powyżej 10 lat. Ostatnią odnotowaną strategią wydawniczą była próba unowocześnienia wizerunku encyklopedii za pomocą i/lub z inspiracji nowoczesnymi technologiami cyfrowymi. Jedną z pierwszych inicjatyw w tym zakresie była publikacja w 2004 r. przez Gallimard Jeunesse tytułu *L’Encyclopédi@* (pol. *e.encyklopedia*, Wydawnictwo Naukowe PWN 2005) opracowanego uprzednio przez brytyjskie wydawnictwo Dorling Kindersley i przedsiębiorstwo Google oraz powiązanego ze specjalnym serwisem internetowym. Kolejną – wdrożenie w niektórych publikacjach encyklopedycznych technologii AR (np. w encyklopedycznej serii „Dokéo+” Nathana, o czym więcej w kolejnym rozdziale). W nurt ten wpisują się również dzieła oparte na pomysłe „nawigowania po książce” tak, jak po internetowych stronach. Przykładem jest tutaj *L’Autrencyclopédie* wydana przez Nathan Jeunesse w 2007 r. na licencji Dorling Kindersley; w obrębie poszczególnych artykułów hasłowych czytelnik co i rusz napotyka tutaj podkreślone słowa (obejmujące określony termin oraz numer strony) – „linki”, które odsyłają go do kolejnych powiązanych ze sobą haseł³⁵⁴.

Co istotne, w zakresie edytorstwa wydawnictw informacyjnych dla dzieci i młodzieży nie odnotowuje się tak drastycznego spadku zainte-

³⁵³ Autorzy tomów, kolejno: V. Babin, M. Pelloté, J.-P. Dupré; całość opublikowana po raz pierwszy w latach 1988–1989. Pierwsze wydanie ostatniego z wymienionych tomów pt. *Visa junior* w 1987 r.

³⁵⁴ Poza tym, zgodnie z jej tytułem, ta „inna encyklopedia” wyróżnia się na tle dotychczasowych wydawnictw informacyjnych bardzo oryginalną koncepcją merytoryczną, która polega na wyszukiwaniu bardzo zaskakujących powiązań pomiędzy proponowanymi tematami (np. Mona Lisa – Piękno – Czekolada). Nietypowy charakter podkreśla również oprawa graficzna, gdyż ilustracja spełnia tutaj przede wszystkim funkcje estetyczne.

resowania, jak w przypadku podobnych publikacji przeznaczonych dla czytelników dorosłych. Wręcz przeciwnie, jak już zasygnalizowano, liczba wydawanych encyklopedii dziecięcych zwiększała się systematycznie wraz z każdą kolejną dekadą; zauważalne było natomiast – podobnie jak w odniesieniu do całości omawianego tutaj piśmiennictwa popularnonaukowego – stałe obniżanie się wieku ich odbiorców. Znamienne było w tym względzie przede wszystkim wyraźne zmniejszanie odsetka publikacji encyklopedycznych adresowanych do najstarszych czytelników (reprezentujących tzw. IV poziom czytelniczy), od 15% w pierwszej analizowanej dekadzie, przez 1% w kolejnej, aż po ich całkowite wyeliminowanie w ostatniej. Przyczyny tego zjawiska wydają się oczywiste – potrzebę tego typu dzieł bezpowrotnie wyparł Internet, który dla nastolatków stał się priorytetowym źródłem wiedzy. Inaczej jest w odniesieniu do młodszych dzieci, ponieważ w tym przypadku encyklopedie spełniają nieco inne funkcje. Nastolatek, podobnie jak osoba dorosła, szuka w encyklopedii konkretnych, punktowych informacji; w przeciwieństwie do tego dzieci nie mają ściśle sprecyzowanych potrzeb informacyjnych, nie posiadają jeszcze bowiem dostatecznego zasobu wiedzy. Dla tych pierwszych encyklopedia jest więc typowym dziełem użytkowym, z którego korzysta się jedynie doraźnie, w ściśle określonej sytuacji, dla drugich jest książką jak każda inna, którą czytać można z pasją od deski do deski³⁵⁵.

Kolejne miejsce pod względem liczby publikowanych dokumentów w dziale ogólnym UKD zajmują monografie z zakresu naukoznawstwa, zdominowane przez oparte na podobnym schemacie przekrojowe prace poświęcone historii wielkich odkryć i wynalazków, reprezentatywne przede wszystkim dla dużych uniwersalnych kolekcji i serii wydawniczych (np. *Le Livre des découvertes et des inventions* J.-L. Bessona wydana przez Gallimard Jeunesse w ramach „Découverte Cadet”). Najciekawsze i zarazem najbardziej oryginalne prace z tej dziedziny zostały opublikowane w ostatniej analizowanej dekadzie i należą do nich m.in. wspomniana

³⁵⁵ Wyrazem spełniania tych potrzeb jest układ i merytoryczna zawartość encyklopedii dziecięcych. W większości przypadków mamy tu bowiem do czynienia z porządkiem rzeczowym, ewentualnie mieszanym (systematyczno-alfabetycznym), którego podstawową zaletą jest ukazanie wewnętrznej logiki nauki i właściwej struktury w obrębie określonej dziedziny wiedzy. Z reguły jednak encyklopedie tego typu nie dążą do całościowej i symetrycznej prezentacji wszystkich dyscyplin; przede wszystkim kładzie się nacisk na podstawowe wiadomości odzwierciedlające programy szkolne, eksponując przy tym zagadnienia szczególnie atrakcyjne (np. prehistorię i paleontologię). Z tego powodu dobór faktów jest dosyć swobodny (uprzywilejowane miejsce zajmują zwłaszcza swego rodzaju naukowe sensacje), a teksty nasyczone są gęsto przeróżnymi ciekawostkami i anegdotami. Więcej na ten temat: A. Wandel, *Współczesne encyklopedie dla dzieci i młodzieży – analiza księgoznawcza (1990–2015)*, op. cit., s. 139–161.

na już wcześniej seria „La connaissance est une aventure” wydawnictwa Gallimard Jeunesse oraz cykl „Le Grand Livre des sciences et inventions” (Wielka księga nauk i wynalazków) wydawnictwa Bayard Jeunesse. Pierwsza z wymienionych serii wyróżnia się przede wszystkim nowym spojrzeniem na zagadnienia historii nauki. Jej celem nie jest bowiem prezentacja najbardziej znanych osiągnięć ludzkości, a raczej rekonstrukcja kolejnych etapów dochodzenia do określonej wiedzy, np. odpowiedzi na pytanie, jak to się stało, że człowiek zrozumiał, skąd biorą się dzieci, albo w jaki sposób dowiedziano istnienia dinozaurów. Cykl Bayarda stanowi natomiast rozległą panoramę osiągnięć naukowych cywilizacji pozaeuropejskich, takich jak Chiny, Indie czy świat arabski (ostatni z wymienionych tomów stanowi pokłosie wystawy poświęconej tej tematyce, a zorganizowanej przez paryski Institut du monde arabe)³⁵⁶.

Najmniejszą, acz stale obecną grupę dokumentów stanowią w omawianym dziale UKD książki z dziedziny bibliologii i informatologii poświęcone najczęściej historii książki i pisma oraz nowym technologiom komunikacyjnym.

Filozofia. Psychologia (dział 1)

Ekspansja książek z filozofii i psychologii to niewątpliwie największy fenomen ostatniej dekady analizowanego okresu. Początkowo wydawnictwa z tego zakresu ograniczały się do pojedynczych tytułów, głównie poradników psychologicznych dla dorastającej młodzieży, a ich odsetek nie przekraczał nawet 1-procentowego progu. W przeciwieństwie do tego w latach 2003–2012 dzieła zakwalifikowane do 1 działu UKD stanowiły wyraźnie wyodrębniającą się grupę obejmującą 6% wszystkich zarejestrowanych książek, przy czym proporcje pomiędzy dokumentami z filozofii i psychologii rozłożyły się niemal po równo, tj. 52% do 48%. Wśród podstawowych wyróżników tej grupy należy wymienić bardziej równomierny od pozostałych działów rozkład publikacji dla wszystkich grup wiekowych i najwyższy ze wszystkich odsetek książek adresowanych do najstarszych czytelników (czyli tzw. IV poziomu czytelniczego), a także duże zróżnicowanie wewnętrzne z punktu widzenia wykorzystywanych gatunków piśmiennictwa i wysoki odsetek tekstów publicystycznych, poradnikowych oraz edukacyjnych książek obrazkowych³⁵⁷.

³⁵⁶ Informacja z czwartej strony okładki tomu: A. Blanchard, *Le grand livre des sciences et inventions arabes*, Paris 2006.

³⁵⁷ Podobne spostrzeżenia na temat bieżącej francuskiej produkcji wydawniczej w zakresie książek filozoficznych formułuje Alice Reibel w artykule *Philosopher à hauteur d'enfants, le pari des documentaires philosophiques* („La Revue des livres pour enfants” 2010, n° 251, s. 113–114).

W upowszechnianiu wiedzy filozoficznej wśród dzieci młodszych największe zasługi położyło wydawnictwo Nathan, głównie za sprawą długotrwałej współpracy z pisarzem i filozofem Oscarem Brenifierem. Jej pierwszym owocem była wspomniana już z racji oryginalnej oprawy graficznej seria wydawnicza „PhiloZenfants”, zainicjowana w 2004 r. i kierowana do dzieci powyżej 7 lat. W jej ramach ukazało się do 2012 r. dziesięć tytułów poświęconych elementarnym kategoriom filozoficznym, takim jak dobro i zło, piękno, uczucia, wolność itp. Celem tych książek jest jednak nie tyle wyjaśnienie tych pojęć, ile raczej pokazanie ich względności i pobudzenie dzieci do refleksji nad nimi. Temu zadaniu podporządkowany jest schemat kompozycyjny, obejmujący za każdym razem kilka pozornie prostych pytań, na które pada szereg wzajemnie się wykluczających odpowiedzi, co samo przez się rodzi następne dylematy i jednocześnie doskonale obrazuje relatywizm wartości i norm moralnych³⁵⁸. Po sukcesie „Dzieci Filozofują” Nathan sukcesywnie inicjował kolejne serie książek filozoficznych Oscara Brenifiera, adresowanych do następujących po sobie grup wiekowych, poczynawszy od I (zob. powyżej), przez II (dodatek do „PhiloZenfants” – „Mini philoZenfants”), skończywszy zaś na III poziomie czytelnictwa („PhiloZidéés”).

Zainteresowanie książkami filozoficznymi dało się odczuć również w grupie publikacji dla najstarszych czytelników, co jest tym bardziej znaczące, jeśli pod uwagę weźmie się ogólny spadek zainteresowania publikacją książek popularnonaukowych dla tego przedziału wiekowego. W tym przypadku na uwagę zasługuje przede wszystkim wspomniana wcześniej seria „Chouette! Penser” zainicjowana w 2006 r. przez Gallimard Jeunesse i redagowana przez Myriam Revault d’Allonnes, filozofa akademickiego i uznaną specjalistkę w zakresie etyki i filozofii polityki. Ukazujące się w jej ramach książki zasadniczo różnią się od wyżej wymienionych publikacji Nathana. Zawierają znacznie dłuższe i trudniejsze w odbiorze teksty podejmujące bardziej złożoną problematykę (problemy społeczne, polityka, wielokulturowość, przemijanie itp.) i wspomagane przez system przypisów słownikowo-encyklopedycznych objaśniających na marginesach trudniejsze terminy lub zapoznających z ważniejszymi nazwami i/lub nazwiskami.

W dziedzinie psychologii natomiast dominuje podejście praktyczne wyrażające się przede wszystkim w edycji wydawnictw poradnikowych.

³⁵⁸ Np. „Czy powinieneś zawsze wszystko mówić? Mogę mówić, co chcę, bo mamy demokrację. Tak, ale... Czy w związku z tym możemy mówić byle co? (...). Nie wtedy, gdy obiecałem dochować tajemnicy. Tak, ale... Czy niektóre tajemnice nie są zbyt trudne do udźwignięcia? (...)”. Cytat z tomu *Dobro i zło. Co to takiego?*, tłum. M. Kamińska-Maurugeon, Poznań 2013.

Poza tym w grupie tych publikacji sąsiadują teksty o bardzo różnym, wręcz skrajnym nastawieniu: z jednej strony hołdujące liberalnym i hedonistycznym postawom (np. poradniki i testy psychologiczne Winx i W.I.T.C.H.), z drugiej promujące tradycyjne, zazwyczaj katolickie wartości reprezentowane przede wszystkim przez publikacje wydawnictwa Bayard, takie jak np. seria „100% ado” (*ado* – pot. nastolatek). Ciekawy jest w tym zestawieniu również cykl „C’est la vie Lulu! Doc” adresowany do dzieci w wieku od 7 do 11 lat, stanowiący poradnikową podserię znanej kolekcji historyjek, których bohaterką jest energiczna dziewczynka Lulu. Książki tej podserii podejmują tematy pierwszej miłości, uczuć, kompleksów, konfliktów pomiędzy rodzeństwem itp., oparte są natomiast na jednolitym schemacie. Każda z nich zawiera trzy części: zabawny komiks związany z daną tematyką, rzeczywiste wypowiedzi dzieci, które pozwalają skonfrontować swoje doświadczenia z innymi, oraz – wreszcie – rzetelne wyjaśnienia i porady psychologa.

Religia. Teologia. Religioznawstwo (dział 2)

W ramach 2 działu UKD na czoło wysuwają się trzy typy publikacji – teksty biblijne i mitologiczne, ich adaptacje oraz opracowania (w niniejszym zestawieniu pod uwagę brano jedynie ostatnie z wymienionych), prace przybliżające dzieciom zagadnienia wiary oraz podające informacje na temat różnych religii, a także poradniki związane z aktywnym uczestnictwem w życiu religijnym. Stabilna pozycja tego działu w niniejszym zestawieniu związana jest przede wszystkim z aktywnością wydawnictwa Bayard, które jest we Francji drugim co do wielkości, po wydawnictwie Mame, producentem publikacji religijnych³⁵⁹. Bayard systematycznie publikuje modlitewniki, poradniki do katechezy, publikacje nabywane przy okazji ważnych uroczystości kościelnych: chrztu, komunii, bierzmowania. Jest również wydawcą wspomnianego we wcześniejszym podrozdziale komiksu „Les Chercheurs de Dieu” traktującego o życiu i działalności wybitnych postaci związanych z kościołem katolickim.

Nauki społeczne. Prawo. Administracja (dział 3)

Dział 3 UKD obejmujący publikacje poświęcone zagadnieniom społecznym jest jednym z tych działów, których znaczenie systematycznie wzrasta. Jak zasygnalizowano w tabeli 12, zakwalifikowane do niego

³⁵⁹ Jego udział w rynku publikacji religijnych szacowany był w 2014 r. na 30%. Dane za: C. Baviile, *La religion: un secteur éditorial qui compte*, „La Revue des livres pour enfants” 2016, n° 288, s. 117.

książki stanowiły w pierwszej analizowanej dekadzie 5% wszystkich zarejestrowanych publikacji, w ostatniej zaś odsetek ten wyniósł już 9%. Wzrost ten ilustrują jeszcze lepiej liczby bezwzględne – w pierwszej analizowanej dekadzie zarejestrowano w tym dziale 67 książek, w ostatniej zakwalifikowano do niego już 164 publikacje, a to oznacza, że ich liczba zwiększyła się niemal dwa i pół razy.

Zasadniczy trzon stanowią tutaj prace związane z popularyzacją wiedzy kulturoznawczej (głównie dotyczące własnych i obcych tradycji) oraz upowszechniające informacje praktyczne związane z różnymi zawodami (strażaka, pilota, weterynarza itp.). W pierwszej analizowanej dekadzie stanowiły one ponad połowę wszystkich zarejestrowanych książek, w następnych ich liczba wyraźnie zmalała kosztem kolejnych, konkurencyjnych tematów, do końca nie straciły one jednak na popularności. Za najbardziej reprezentatywne można tu uznać przede wszystkim publikacje, które zapoznają młodych czytelników z życiem codziennym oraz obyczajami ich rówieśników reprezentujących odmienne kręgi kulturowe. Prace tego typu mają za sobą sporą tradycję związaną choćby z oryginalną serią „*Enfants du monde*” wydawaną w latach 50. i 60. przez wydawnictwo Nathan (więcej zob. Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii oraz cz. I, rozdz. 2). W analizowanym okresie w nurt ten wpisywały się m.in. seria reportaży fotograficznych Larousse’a „*Un jour, dans mon village*” (Dzień w mojej wiosce) z początku lat 80., a także bliższa współczesności seria Gallimard Jeunesse „*Le Journal d’un enfant*”, podseria „*Monde*” (Świat), która, jak już wspomniano, bazuje na koncepcie dziecięcego pamiętnika.

Od połowy omawianego okresu w poczet najczęściej podejmowanych w tym dziale tematów coraz śmielej wchodziły zagadnienia edukacji obywatelskiej (w tym prawa dziecka i człowieka), ekonomii i polityki, wreszcie aktualnych problemów współczesnego świata (ubóstwa, terroryzmu, nielegalnej imigracji itp.); poza tym, wraz z ogólną tendencją obniżania wieku czytelników książki popularnonaukowej, publikacje te proponowano też coraz młodszemu odbiorcom. W tym kontekście na uwagę zasługują m.in. zapoczątkowane pod koniec lat 90. serie: „*Citoyens en herbe*” (dosł. Początkujący, niedojrzali obywatele) Gallimard Jeunesse i „*Zoom*” (wraz z tytułami poświęconymi m.in. nowej walucie – euro³⁶⁰ i giełdzie) Hachette Jeunesse adresowane do dzieci starszych i młodzieży. W nowym tysiącleciu tematykę tę kontynuowały m.in. dwie popularne kolekcje wydawnicze Gallimard Jeunesse: „*Les Clés de l’info*” (Klucze do informacji) dla młodzieży oraz „*Le Monde d’aujourd’hui expliqué aux enfants*” (Współczesny świat objaśniony dzieciom) dla czytelników w wieku od 5 do 9 lat.

³⁶⁰ W momencie wchodzenia Francji do strefy euro był to zresztą nośny temat, wielokrotnie podejmowany przez różnych wydawców.

W ich ramach ukazały się prace poświęcone funkcjonowaniu państwa prawa, działalności instytucji publicznych i podmiotów gospodarczych, Unii Europejskiej itp. Znamienne były w tym przypadku zarówno tytuły samych serii, jak i wchodzących w ich skład poszczególnych tomów, jak choćby „Des questions plein la tête” (Głowa pełna pytań) Bayard Jeunesse i jeden z jej tomów *Pourquoi les gens vivent dans la rue?*³⁶¹ (Dlaczego ludzie żyją na ulicy?).

Do bieżącej tematyki, którą zaczęto podejmować pod koniec omawianego okresu, należą ponadto dwa kolejne oryginalne tematy – status kobiet i równość płci oraz kryminalistyka, a dokładnie szpiegostwo (przy czym w drugim przypadku w grę wchodzi wyłącznie publikacje tłumaczone z języka angielskiego). W tym kontekście warto wspomnieć przede wszystkim o cennej inicjatywie wydawnictwa Nathan, a mianowicie publikacji książki Sandrine Mirzy *En avant les filles!* (2012; Naprzód dziewczęta)³⁶². Dokument ten, przeznaczony dla nastolatek, przedstawia ewolucję statusu kobiet na przestrzeni dziejów, a także rysuje syntetyczny obraz obecnej sytuacji kobiet na świecie. Autorka tekstu opiera się na bieżących analizach statystycznych i pracach badawczych w dziedzinie studiów gender. Przedstawia argumenty przemawiające za równością płci, sygnalizując jednocześnie, jak wiele pozostało jeszcze w tej dziedzinie do naprawienia. Wielką siłą książki są portrety słynnych kobiet: znanych badaczek, kobiet biznesu i polityki, artystek, sportsmenek itp., przykładów zaczerpniętych zarówno z historii, jak i współczesności (np. Maria Skłodowska-Curie, Simone Veil, Frida Kahlo, Umm Kulsum, a nawet Lady Gaga), które są najlepszą ilustracją tego, jak wielką rolę spełniają kobiety w społeczeństwie. Smaku całości nadają natomiast mizoginiczne cytaty zaczerpnięte z twórczości słynnych mężczyzn (np. *Dziennika* E. i J. Goncourtów)³⁶³, a także przykłady seksistowskich stereotypów, zabawek (lalka Barbie!), zachowań.

³⁶¹ Aut. X. Emmanuelli, S. Bordet, R. Saillard, wyd. Bayard Jeunesse 2010.

³⁶² O rodzeniu się koncepcji tego dzieła, a wraz z tym nowej serii wydawniczej pod znanym tytułem „Décodage” (Dekodowanie), i ścisłej współpracy Nathana z Sandrine Mirzą przy jego opracowywaniu, zob. D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 79–84, paragraf *Double étude de cas Nathan Jeunesse*, oprac. Céline Charvet, redaktor naczelna działu edycji dla dzieci powyżej 8 lat w wydawnictwie Nathan Jeunesse.

³⁶³ „On parle à une femme, on lui dit des phrases en sachant bien qu'elle ne comprend pas, comme on parle à un chien ou à un chat”. Cytat zaczerpnięty z okładki omawianej książki. W wolnym tłumaczeniu: „Rozmawia się z kobietą (...), wiedząc dobrze, że ona nie rozumie, jakby rozmawiało się z psem lub kotem”. W polskim wydaniu dzieła (J. i E. Goncourt, *Dziennik. Pamiętniki z życia literackiego*, wybór i tłum. Joanna Guze, Warszawa 1988) nie odnaleziono tego cytatu.

Matematyka. Nauki przyrodnicze (dział 5)

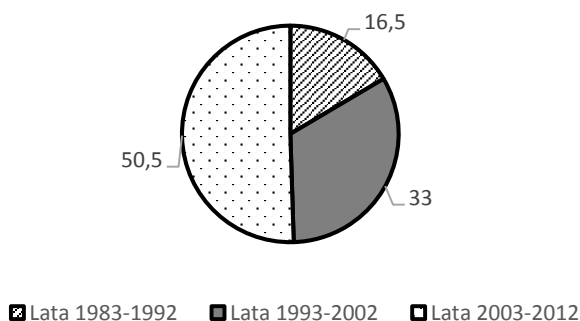
Nauki ścisłe i przyrodnicze to tematyka tradycyjnie związana z książką popularnonaukową dla dzieci. Problematyka ta była obecna już w pierwszych publikacjach tego typu, by wspomnieć tylko o słynnym *Spectacle de la nature* N.-A. Pluche'a (więcej zob. cz. I, rozdz. 1 oraz Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii); również w analizowanym okresie w dziale 5 UKD zarejestrowano największą liczbę publikacji i to pomimo systematycznego zmniejszania się ich odsetka względem książek reprezentujących pozostałe działy (dla przypomnienia – od 37,5 w pierwszej dekadzie do 26,5% w ostatniej, por. tabela 12). Z tradycyjną tematyką związana jest poniekąd tradycyjna forma, ponieważ właśnie w tej grupie rejestruje się ciągle największy odsetek klasycznych monografii tematycznych (najczęściej w formie encyklopedii specjalnych oraz monografii typu „pytania i odpowiedzi”).

Pomimo ogromnej liczby publikowanych dokumentów kanon najczęściej podejmowanych zagadnień jest w tym dziale dosyć ograniczony. Na czoło wysuwają się przede wszystkim prace z zoologii, chociaż i w tym przypadku, podobnie jak w odniesieniu do całego działu, wyraźny jest spadek zainteresowania tą problematyką i przesuwanie się akcentów w stronę kolejnych zagadnień. Podczas gdy publikacje o zwierzętach stanowiły w pierwszej analizowanej dekadzie 55% wszystkich zarejestrowanych w tym dziale książek, w kolejnej ich odsetek zmalał do 44, by w efekcie w ostatniej wynieść już tylko 35% (należy jednak pamiętać, że mowa tutaj jedynie o nowościach i uaktualnionych wydaniach). Następną reprezentatywną dla tej grupy publikacji dziedziną są nauki o Ziemi obejmujące przede wszystkim zagadnienia z takich dyscyplin, jak klimatologia, mineralogia i hydrologia; stałe miejsce w rankingu najpopularniejszych tematów zajmują też wreszcie astronomia, botanika, ekologia, biologia morza i... paleontologia.

W ciągu analizowanego okresu zawrotną karierę zrobił zwłaszcza ostatni z wymienionych powyżej tematów. W dekadzie obejmującej lata 1983–1992 zarejestrowano ogółem 19 publikacji na temat dinozaurów, w kolejnej – 38, w ostatniej zaś 58, a więc odpowiednio: 4, 7,5 oraz 12,5% wszystkich zarejestrowanych w tym dziale publikacji. Innymi słowy, dinozaurom poświęcona została co 26 książka zakwalifikowana do tego działu i opublikowana w latach 1983–1992 oraz co 8 wydana w latach 2003–2012, a to oznacza, że w obrębie tej tematyki ponad 50% zarejestrowanych prac wydano właśnie w ostatniej dekadzie (por. wykres 6). Ten spektakularny wzrost (widoczny notabene również w repertuarze wydawców, których oferta nie była brana pod uwagę w niniejszym badaniu) spowodował, że rynek został wręcz zalany podobnymi publikacjami, a książka popular-

nonaukowa dla dzieci w powszechnym odbiorze zaczęła być w ostatnich latach kojarzona niemal wyłącznie z publikacjami o dinozaurach.

Wykres 6. Rozkład odsetka publikacji na temat dinozaurów wydanych we Francji przez wydawnictwa: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002, 2003–2012 (szczegółowe wartości zob. aneks Zestawienia liczbowe)

Opracowanie własne na podstawie autorskiej bazy danych

We wszystkich wymienionych grupach tematycznych obok prac przeglądowych, zmierzających do syntetycznego ukazania opisywanych zjawisk (np. zachowań zwierząt, specyfiki poszczególnych gatunków, zjawisk meteorologicznych itp.), widoczna jest bardzo duża liczba publikacji wyróżniających się przede wszystkim prezentacją zagadnień uważanych za szczególnie atrakcyjne. Mieszczą się w tym oczywiście prace o dinozaurach, a także publikacje uwzględniające gatunki zwierząt, które budzą powszechną niechęć lub strach, głównie owadów i zwierząt drapieżnych (np. seria „Les Bêtes noires” Bayarda, o której więcej w kolejnym rozdziale). W nurt ten wpisują się również monografie poświęcone katastrofom naturalnym oraz wulkanom, a także rozmaitym ciekawostkom, jak choćby serie: „Records & curiosités du monde animal” (Rekordy i ciekawostki ze świata zwierzęcego) albo „Bizarre mais vrai!” (Dziwne, ale prawdziwe!) Hachette Jeunesse.

Nauki stosowane. Medycyna. Nauki techniczne. Rolnictwo (dział 6)

Zmiany ilościowe zarejestrowane w obrębie publikacji składających się na dział 6 UKD odzwierciedlają w nieco mniejszej skali zjawiska zarejestrowane w dziale 5. Należą więc do nich zarówno zmniejszanie się odsetka prac zakwalifikowanych do tego działu (z 14,5 do 9,5%, zob. tabela 12), jak i przesunięcia w obrębie najchętniej podejmowanych zagadnień oraz

multiplikacja produkcji wydawniczej na tematy uznane za najbardziej atrakcyjne. Specyfiką tej grupy wydawnictw jest ponadto dosyć równomierny rozkład pomiędzy monografiami tematycznymi a poradnikami.

Zasadniczy trzon stanowią w tym dziale prace z pogranicza medycyny i biologii człowieka oraz nauk technicznych, przy czym na przestrzeni lat 1983–2012 hierarchia pomiędzy tymi dwoma dziedzinami uległa znacznej zmianie. W pierwszej analizowanej dekadzie wyraźna była dominacja publikacji z zakresu szeroko pojętych nauk inżynierskich (techniki, technologii, automatyzacji i robotyki, elektroniki, transportu i budownictwa), które stanowiły aż 58% wszystkich zarejestrowanych publikacji. Istotny wpływ na taki stan rzeczy miało duże zainteresowanie intensywnie rozwijającą się podówczas technologią komputerową, czego wyrazem była m.in. publikacja przez Hachette serii „Échos-électronique”. W tym samym czasie prace popularyzujące wiedzę medyczną, w tym zagadnienia anatomii i fizjologii człowieka, higieny i ochrony zdrowia, a także edukacji seksualnej, stanowiły jedynie 18% całości. Proporcje pomiędzy tymi dziedzinami wyrównały się w kolejnej dekadzie (33 kontra 30%); ostatecznie jednak w latach 2003–2012 zainteresowanie naukami technicznymi wyraźnie osłabło (osiągając pułap 19,5%); w stosunku do poprzedniej dekady wydawano natomiast jeszcze więcej dzieł z zagadnieniami medycyny (35,5%, wzrost o ponad 5 punktów procentowych).

Oprócz tego wśród publikacji kwalifikowanych do 6 działu UKD wyróżniającą grupę stanowią poradniki dla amatorów prac domowych i gospodarskich, głównie ogrodników i kucharzy (szczegółowo omówione w podrozdziale na temat książek aktywizujących). Dla przypomnienia warto jednak dodać, że w przypadku edytorstwa dziecięcej książki kucharskiej doszło do podobnego zwielokrotnienia, jak w odniesieniu do książek na temat dinozaurów. O ile bowiem w pierwszej analizowanej dekadzie poradniki te stanowiły 5% wszystkich zarejestrowanych w dziale 6 książek, o tyle dekadę później już 12%, a w ostatniej dekadzie aż 25% ogółu, a to oczywiście oznacza, że książką kucharską była aż co 4 książka zakwalifikowana do tego działu za lata 2003–2012. Publikacje takie mają obecnie w swojej ofercie wszyscy wydawcy, co więcej, wraz z intensyfikacją produkcji obserwuje się w tym zakresie podobną specjalizację, jak w przypadku produkcji dla dorosłych, stąd z książkami o treściach ogólnych sąsiadują wyrafinowane albumy dla przyszłych szefów kuchni oraz broszurowe poradniki dla tych, którzy nie mają zbyt wiele czasu, poradniki dla małych cukierników i piekarzy, książki poświęcone konkretnym daniom: pizzy, makaronom, deserom z czekolady, aż po przepisy regionalne i sezonowe. Poza tym książki te, podobnie jak publikacje z poszczególnych dziedzin nauki, są również łączone w cykle i serie, np. „La Tribu des gourmands” (Plemię smakoszy) Nathana, albo wpisują się w poczet

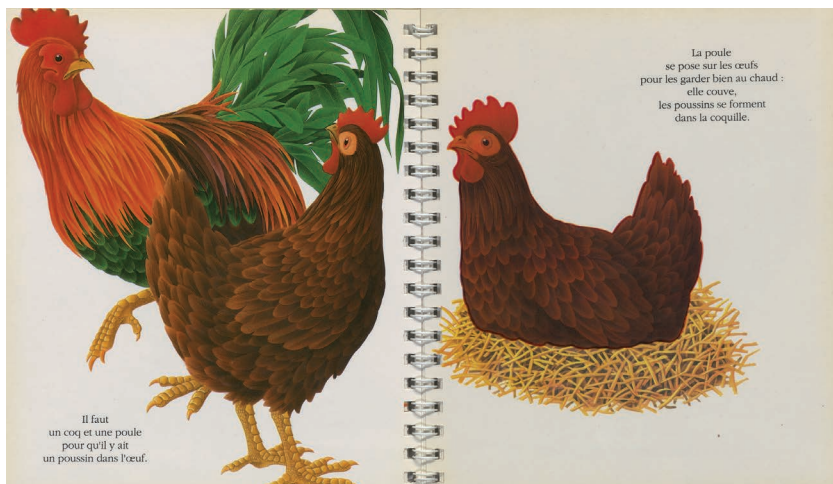
książek określonych kolekcji, zwłaszcza komponentów tzw. produktów totalnych (np. „Klub Winx” albo „Truskawkowe Ciastko”, o czym nieco więcej w kolejnym rozdziale).

Wśród wyróżniających się w tym dziale zagadnień warto też wspomnieć o popularyzacji wiedzy z edukacji seksualnej. Tematyka ta niezmiennie zajmuje stałe miejsce w repertuarze publikacji dziecięco-młodzieżowych, ponadto francuskie edytorstwo ma w tym zakresie sporą tradycję i osiągnięcia. Prekursorem wydawnictwem tego typu była, jak wspomniano w pierwszej części niniejszej książki, monumentalna pięciotomowa *Encyclopédie de la vie sexuelle* zredagowana przez zespół lekarzy i opublikowana przez Hachette w 1973 r. (w kolejnych latach była wielokrotnie wznawiana). Koncept tej encyklopedii opierał się na podziale poszczególnych tomów zgodnie z wiekiem jej odbiorców, od 7-latków począwszy. W późniejszym okresie schemat ten zaczęli wykorzystywać kolejni wydawcy (np. Nathan opublikował w połowie lat 80. dwutomową monografię *La Vie sexuelle...* w opracowaniu Gilberta Tordjmana i Claude’a Moranda w podziale na tom dla 6–9- oraz 10–13-latków); w kolejnych dekadach zaczęto natomiast dodatkowo obniżać wiek odbiorców pierwszego tomu. Przełomowa była w tym przypadku końcówka lat 90., kiedy to Hachette wydało *Petite encyclopédie de la vie sexuelle* dla 4–6-latków, a wydawnictwo Nathan trzytomowe *Pytania o miłość* (*Questions d’amour*, pol. wyd. Bellona) z tomem dla najmłodszych w wieku od 5 do 8 lat³⁶⁴.

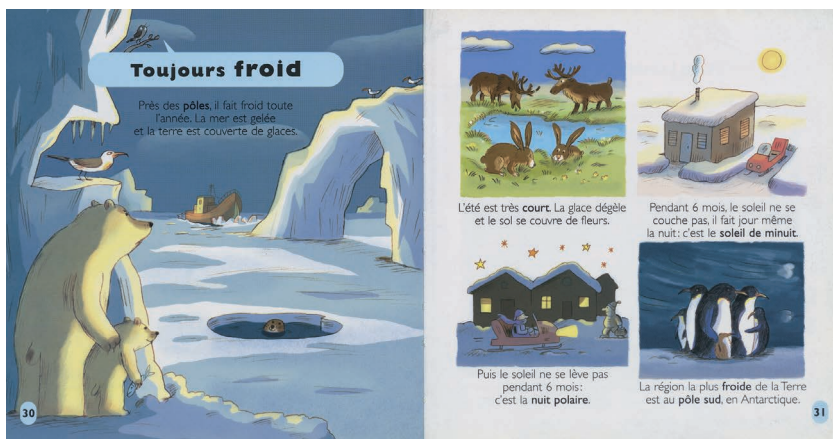
Sztuka. Rozrywki. Sport (dział 7)

Do działu 7 UKD kwalifikowane są książki obejmujące zagadnienia sztuk pięknych (architektury, sztuk plastycznych i muzycznych), sportu oraz rozrywki. Pozycja tego zbioru publikacji jest stabilna od lat 90. XX wieku i plasuje się w obrębie wszystkich zarejestrowanych książek na poziomie 17% (więcej zob. tabela 12). Do specyfiki tego działu należy przede wszystkim wyraźna przewaga ilościowa tzw. książek aktywizujących nad innymi formami publikacji, toteż najobszerniejszą grupę stanowią w tym zestawieniu prace poradnikowe zawierające pomysły na aktywne spędzanie wolnego czasu: gry, zabawy, uprawianie sportu i prace kreatywne,

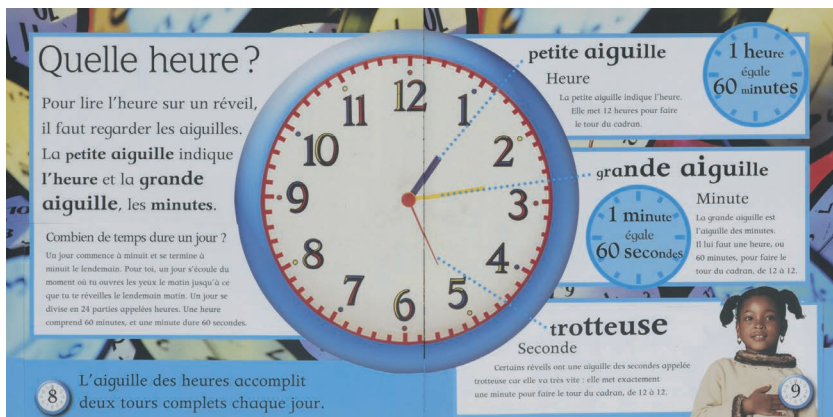
³⁶⁴ Publikacje te, podobnie jak poradniki psychologiczne, niosą ze sobą określony przekaz ideologiczny i pod tym względem bardzo się od siebie różnią. Pomimo to wspólną cechą cytowanych powyżej publikacji Hachette i Nathana jest umiarkowanie liberalne podejście do spraw seksualności człowieka. Więcej na temat publikacji z edukacji seksualnej zob. też w autorskim artykule: A. Wandel, *Skąd się biorą dzieci? Subiektywny wybór książek z edukacji seksualnej dla dzieci od 0 do 14 lat*. Cz. 1–3. Dostępny w portalu Mądre Książki: <http://madreksiazki.org/author/agnieszka/> [dostęp: 12.03.2018].

Il. 39a. Prymat ilustracji nad tekstem w książkach poznawczych dla najmłodszych.
R. Mettler, *L'Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989 (Mes premières découvertes)

Il. 39b. A. Vandewiele, *Les saisons*, ill. R. Saillard, Paris: Larousse 2005
(Mes petites encyclopédies Larousse)

II. 40a. Zwiększona rola tekstu w publikacjach dla początkujących czytelników. *Le temps, sablier, terre, fête, jour*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007 (Mes découvertes)

II. 40b. S. Bolo, L. Cambournac, M.-A. Combesque, *Vivre avec les autres*, ill. O. Schwartz, A. Wilsdorf, Paris: Larousse 2000 (L'Encyclopédie Larousse des 6-9 ans)

Édition originale parue sous le titre :
The Real Levi Book of Explorations
Première édition : Knopf, 2002
© Knopf/Publishers Pl, 2002

Auteur : Philip Wilkinson
Éditeur : Carrel Bessac

Editeur français :
G. Venturière, Paris, 2002
Responsabilité éditoriale : Vincent Herbold
avec la participation de Caroline Loral
Traduction : Annek Toulon
Traductrice : Marie-Claire Seewald

L'éditeur tient à remercier Monsieur Jacques Cantier
agréé docteur en lettres, enseignant à l'université Toulouse
de l'école pour sa collaboration à l'ouvrage français de la loi.

Conforme à la loi n°49-956 du 16 juillet 1949
sur les publications destinées à la jeunesse.

Tous droits réservés. Toute reproduction de tout ou partie
de cet ouvrage ou de la couverture, l'empêchant, ou sous
autre forme de plagiat ou par le biais de la presse, est formellement
interdite sans la permission écrite de l'éditeur des droits de reproduction.

ISBN : 2-09-248467-9
N° d'impression : 13091176
Dépôt légal : novembre 2006
Imprimé en Chine

Les éditeurs remercient la Royal Geographical Society
(avec The Institute of British Geographers)
de leur collaboration à cet ouvrage.

SOMMAIRE

DEVENIR EXPLORATEUR	4-5
Préparatifs de survie	6-9
PREMIERS EXPLORATEURS	10-11
Premiers navigateurs méditerranéens	12-13
L'empire de Chine	14-15
Les Vikings	16-17
Les voyageurs de l'islam	18-19
LES GRANDES ROUTES	
COMMERCIALES	20-21
La Route de la soie	22-23

Au-delà du cap de Bonne-Espérance	24-25	La conquête des pôles	44-45
Les Indes occidentales	26-27	EXPLORATION ET SCIENCE	46-47
Le tour du monde	28-29	La quête du savoir	48-49
À travers le Grand Nord	30-31	À l'assaut des sommets	50-51
NOUVEAUX HORIZONS	32-33	Les profondeurs marines	52-53
À la recherche de l'Eldorado	34-35	Le monde en cartes	54-55
Les Européens explorent l'Amérique du Nord	36-37	Réaliser une carte	56-57
L'exploration de l'Afrique	38-39	Grandes dates	58-59
L'exploration du Pacifique	40-41	Glossaire	60-61
La traversée de l'Australie	42-43	Index et crédits	62-64

Il. 41. Spis treści w typowej monografii encyklopedycznej. P. Wilkinson, *Les Explorateurs*, [trad. M.-C. Seewald], Paris: Nathan 2002 (Tout un monde)

Il. 42. Rozbudowany aparat pomocniczy. B. Fontanel, C. d'Harcourt, *La musique des instruments*, Paris: Gallimard Jeunesse 1993 (Les Racines du savoir)

Les tongs de la jungle

Il te faut :

- une paire de tongs en plastique,
- des éponges plates de toutes les couleurs,
- un stylo bille (pour dessiner les formes avant de découper les éponges),
- une éponge avec un côté blanc qui gratte,
- du fil en plastique noir et rouge (comme pour les scoubidous),
- des ciseaux,
- un trombone déplié.

- 1 Découpe du feuillage dans de l'éponge verte.
- 2 Découpe la tête dans de l'éponge orange.
- 3 De l'éponge, détache le côté blanc qui gratte et découpe la barbe dedans.
- 4 Avec le trombone déplié, perce 6 trous dans la barbe pour faire les moustaches. Prends trois bouts de fil noir et fais-les passer dans les trous en laissant dépasser, comme sur le schéma ci-contre.
- 5 Prends un autre bout de fil noir et fais un double nœud au milieu. Perce deux trous en haut de la barbe pour le nez et passes-y les deux extrémités de ton fil en plaçant le double nœud de manière à ce qu'il reste visible. Fais un nœud à l'arrière et coupe ce qui dépasse.
- 6 Dans la tête orange, fais deux trous pour les yeux. Passe le fil noir par en dessous et fais-le sortir par ces trous. Fais un nœud à la sortie et coupe le fil qui dépasse.
- 7 Pose l'un sur l'autre le feuillage, la tête et la barbe du tigre. Avec le trombone, traverse les trois couches, en faisant deux trous pour la bouche. Passe un fil rouge par ces trous et fais un nœud derrière pour tout tenir ensemble. Ne coupe pas le fil qui dépasse.
- 8 Attache ce fil rouge sur la bride de la tige en faisant un gros nœud et coupe ce qui dépasse.

18
19

à toi de jouer

La jungle est une forêt qui se trouve en Inde et au sud-est de l'Asie.

Vrai ou faux ?

Vrai! Mais souvent la jungle désigne toutes les forêts vierges des régions chaudes et humides.

En te promenant dans la forêt amazonienne, tu ne peux pas rencontrer de tigre.

Vrai ou faux ?

Vrai! Le tigre habite en Inde et en Asie.

Sur quel continent le gorille vit-il ?

- en Asie
- en Afrique
- en Amérique

Il vit en Afrique.

Il pousse sur un autre arbre en l'étouffant peu à peu. Qui est-il ?

- le séquoia parasite
- le figuier étrangleur
- le pin envahisseur

C'est le figuier étrangleur.

Comment s'appelle l'arme qu'utilisent les Indiens d'Amazonie pour chasser ?

- la sarabande
- l'arc à banane
- la sarbacane

Il s'agit de la sarbacane.

Le Marsupilami est un animal qui vit dans la jungle de Palombie.

Vrai ou faux ?

Vrai et faux ! Le Marsupilami vit en Palombie, mais ce pays n'existe pas. C'est une BD.

Quel record l'anaconda détient-il parmi les serpents ?

- c'est le plus petit
- c'est le plus venimeux
- c'est le plus gros

C'est le plus gros des serpents. Il peut peser plus de 100 kg.

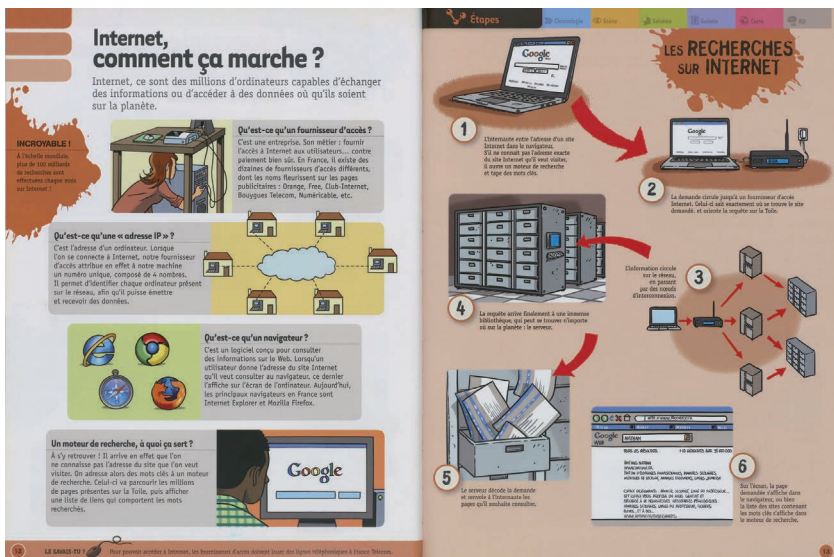
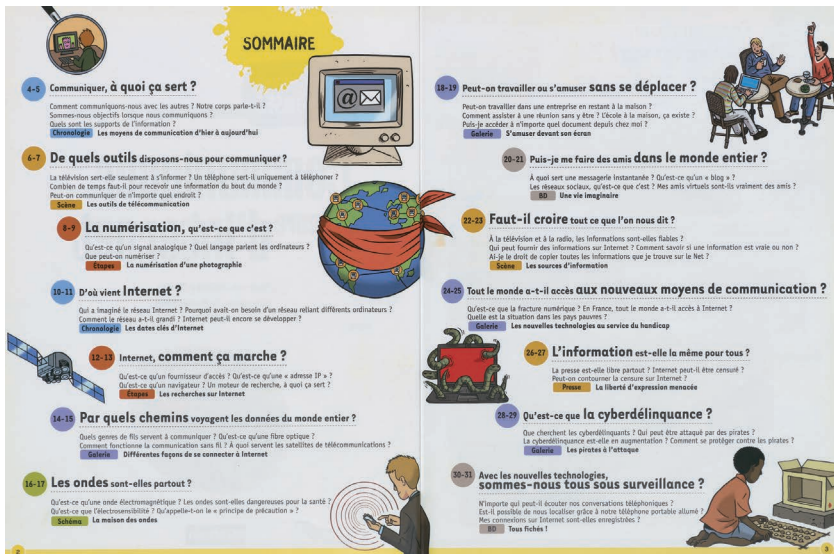
Il existe des grenouilles volantes.

Vrai ou faux ?

Vrai. Elles placent grâce à la peau qui relie leurs orfèvres.

20
21

II. 43a,b. Elementy aktywizujące w przykładowej publikacji wydawnictwa Nathan.
 a) Zadania do wykonania; b) test wiedzy. L. Marin, *Jungle*, Paris: Nathan 2002
 (Kaléidoc 7–9 ans)

Il. 44a,b. Zastosowanie układu formalno-funkcjonalnego w obrębie spisu treści i żywej paginy. M. Cramer, *Communiquer à l'heure d'Internet*, ill. B. Bone et Jazzi, Paris: Nathan 2011 (Questions-réponses 8–10)

Ce parcours fléché de 1 à 60 permet de bien visualiser les grandes périodes de l'Égypte antique.

PATRIMOINE

01 LE NUL
04 LA PRÉHISTOIRE L'ÉPIQUE L'ART DE LA GUERRE
06 LA PRÉHISTOIRE D'ARTS
17 LES TROUS
18 BOIS DE BAPHAÏ
37 ARRE D'ARRE
49 D'ARRE
53 BOIS D'ARRE
59 L'ART DE LA GUERRE
60 LA PRÉHISTOIRE D'ARTS

FÉRÉSIE

02 D'ARRE L'ART DE LA GUERRE
03 D'ARRE L'ART DE LA GUERRE
11 D'ARRE L'ART DE LA GUERRE
14 D'ARRE L'ART DE LA GUERRE
57 D'ARRE L'ART DE LA GUERRE
58 D'ARRE L'ART DE LA GUERRE

MÉTIER

05 LE NUL
10 LE NUL
16 LE NUL
23 LE NUL
35 LE NUL
51 LE NUL

DIEUX ET DÉESSES

05 LE NUL
10 LE NUL
13 LE NUL
15 LE NUL
24 LE NUL
27 LE NUL
35 LE NUL
51 LE NUL

VIE QUOTIDIENNE

09 L'ART DE LA GUERRE
21 LE NUL
26 LE NUL
30 LE NUL
31 LE NUL
34 LE NUL
38 LE NUL
42 LE NUL
45 LE NUL
48 LE NUL
52 LE NUL
59 LE NUL
63 LE NUL
64 LE NUL

PHARAON

07 LE NUL
12 LE NUL
18 LE NUL
22 LE NUL
36 LE NUL
58 LE NUL

MAGIE

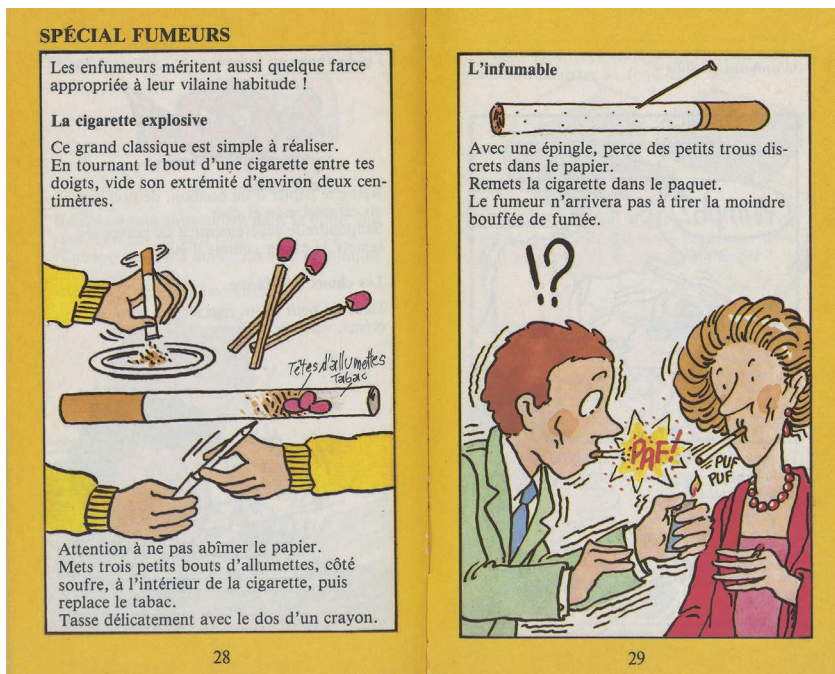
20 LE NUL
25 LE NUL
28 LE NUL
29 LE NUL
46 LE NUL
47 LE NUL
56 LE NUL

[illegible]

Il. 45a,b. Kompozycja umożliwiająca korzystanie z książki na zasadzie hipertekstu na przykładzie serii „Tothème” Gallimard Jeunesse (A. Marshall, *L'Égypte antique*, Paris: Gallimard Jeunesse 2011)

Il. 46. D. Grinberg, *Expériences avec les plantes*, ill. de Vincent Mathy, Paris: Cité des sciences et de l'industrie; Nathan 2005 (Croq'sciences)

Il. 47. Przykład poradnika dla małych psotników. M. Berthommier, *Le Guide des farceurs*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987 (Les Bouquins malins)

SANS ARBRES, LA TERRE SERAIT UN DÉSERT !

La déforestation nuit à l'écosystème. Les arbres, en transpirant, rejettent des milliers de litres d'eau et humidifient l'atmosphère. Ils favorisent ainsi la végétation environnante.

Des croissances records
Un chêne peut compter 250 000 feuilles et le tronc d'un baobab mesurer 50 m de circonférence, tandis qu'un séquoia peut atteindre 100 m de haut.

séquoia

baobab

ginkgo

chêne

20

Quant à l'un des arbres les plus anciens, le ginkgo, son espèce existait déjà en Chine à l'ère jurassique, au temps des diplodocus !

L'arbre « Happy birthday »
Au moment de ton anniversaire, plante en pleine terre un arbre de ta taille : bouleau, cerisier, prunier... Chaque année, fais-toi photographier auprès de ton arbre, pour voir lequel de vous deux grandit le plus vite !

Plante ► un avocatier
1 Après avoir mangé un avocat, récupère son noyau.
2 Dans un bol d'eau tiède, fais-le tremper une nuit.
3 Pique-le de 4 épingles et fais-le tenir en équilibre au-dessus d'un verre rempli d'eau. Veille à ce que l'eau reste toujours au même niveau.

1

2

4 Au bout de 5 semaines, les premières racines apparaissent. Plante le noyau, la pointe vers le haut, dans un pot rempli de terreau et de sable. Ton avocatier gagnera vite de nombreux centimètres !

3

4

PROFESSEUR TORT-À-SCIENCE
En japonais, « bonsai » signifie « arbre en pot ». En Asie, il est cultivé depuis plus de 2000 ans. Mais que de contraintes ! Pour rester miniature, l'arbre est mis à l'étroit et ses bourgeons sont régulièrement coupés !

Il. 48a. Jak zasadzić awokado? – instrukcja krok po kroku. M. Doinet, *Le jardinier en herbe*, ill. J.-M. Pariselle, Paris: Nathan 1998 (Carnet du jeune Robinson)

Joyeux anniversaire !

Si tu veux que tes copines se jettent sur ton dessert, décore-le comme une œuvre d'art. Le goût passe aussi par les yeux, et les papilles sont très excitées par ce qui est beau.

Gâteau délire

- Sépare les blancs des jaunes d'œufs, puis monte les blancs en neige.
- Dans un saladier, mélange le sucre et les jaunes d'œufs.
- Ajoute la farine, mélange, puis incorpore les blancs battus. Remue jusqu'à ce que tu obtiennes une pâte très lisse.

IL TE FAUT :
• 4 œufs
• 200 g de sucre
• 100 g de farine
• 1 moule en forme de plaque de taille standard 32 x 27 cm
• 1 torchon propre
• 1 pot de pâte à tartiner chocolatée
• Des bonbons ronds de toutes les couleurs

- Étale la pâte à tartiner. Puis roule rapidement ton gâteau.
- Enroule le torchon tout autour et laisse-le refroidir.
- Enlève ensuite le torchon. Place ton gâteau-roulé sur un plat. Coupe les 2 extrémités pour que chaque bout soit bien net.
- Badigeonne ta pâtisserie de pâte à tartiner.
- Décore-la avec des bonbons de toutes les couleurs.

La déco, c'est rigolo !
Les « grands classiques » à avoir toujours chez toi pour décorer tes gâteaux : des pépites de chocolat, de la macédoine de fruits confits, des amandes effilées, des vermicelles en sucre de toutes les couleurs, des perles et des fleurs en sucre, du sucre glace pour faire des pochoirs, de la pâte d'amandes de couleur pour faire des figurines. Tu trouveras tout ça au rayon pâtisserie de ton supermarché.

Il. 48b. Jak upiec zjawiskowe ciasto? – instrukcja krok po kroku. *Mes meilleurs desserts avec Zazie*, ill. de C. Moutarde, Paris: Nathan 2003 (Carnets de copines)

La femme chinoise traditionnelle
Dans la Chine traditionnelle, la femme est complètement soumise à son mari.

Une coutume terrible consistait à **bander** les **pieds des femmes** pour les obliger à rester dans leur foyer. Cette coutume sera abolie au début du 20e siècle.

Les communistes élaboreront un modèle de femme révolutionnaire, travaillant et égale de l'homme.

Une fête pour les femmes

Dimanche 6 mars

Maman m'a raconté qu'il y a bien longtemps, les femmes chinoises ne pouvaient sortir de chez elles qu'une fois par an, le jour de la fête des Lanternes. C'est étrange parce que la fête des Lanternes a failli tomber le même jour que la fête des Femmes. Pour l'occasion, nous sommes tous allés au parc Luxun. Au début, je n'avais pas trop envie mais Zhao m'a prévenue qu'elle y serait aussi avec ses parents. Alors, on s'est donné un rendez-vous secret et j'ai bien voulu y aller...

Mardi 8 mars

Aujourd'hui, en l'honneur de la fête des Femmes, notre professeur de chinois nous a lu un texte sur la condition féminine sous les Ming. Je n'aurais pas aimé vivre à cette époque. Les femmes devaient se bander les pieds pour trouver un mari et elles

envoyaient même leurs minuscules chaussures pour prouver à leur futur époux qu'elles avaient bien serré les bandelottes. Quelle horreur ! Les jumelles Li m'ont raconté que leur arrière-grand-tante pékinoise a eu les pieds bandés quand elle était petite. Il paraît qu'elle marche comme un canard.

Jeudi 10 mars

Ce matin, en allant au collège, j'ai vu un drôle d'attroupement devant le restaurant de nouilles de Mme Fen. Elle était toute rouge et parlait en agitant les bras. Je me demande ce qui se passe.

La femme chinoise moderne

En dehors du collège et du lycée où l'uniforme est obligatoire, les **jeunes Shanghaïennes** n'hésitent pas à arborer des tenues extravagantes.

Les femmes **shanghaïennes** sont particulièrement réputées pour leur coquetterie. Le **qipao** est la robe traditionnelle des femmes chinoises, récemment remise à la mode.

LE JOURNAL D'UN ENFANT

Pour découvrir et partager la vie quotidienne des enfants d'ailleurs

Lanhua habite un quartier populaire de Shanghai menacé de destruction. Le récit de ses craintes et de ses espoirs au fil des jours nous fait découvrir la Chine d'aujourd'hui.

De nombreux volets à soulever et un superbe dépliant panoramique de quatre pages au milieu du livre.

À chaque page, une mine d'informations documentaires (l'école, les fêtes, le bouddhisme...) répondent aux questions des enfants.

Série Monde
Le journal de Lanhua en Chine
raconté par Geneviève Clastres,
illustré par Nicolas Thers et Maurice Pommier

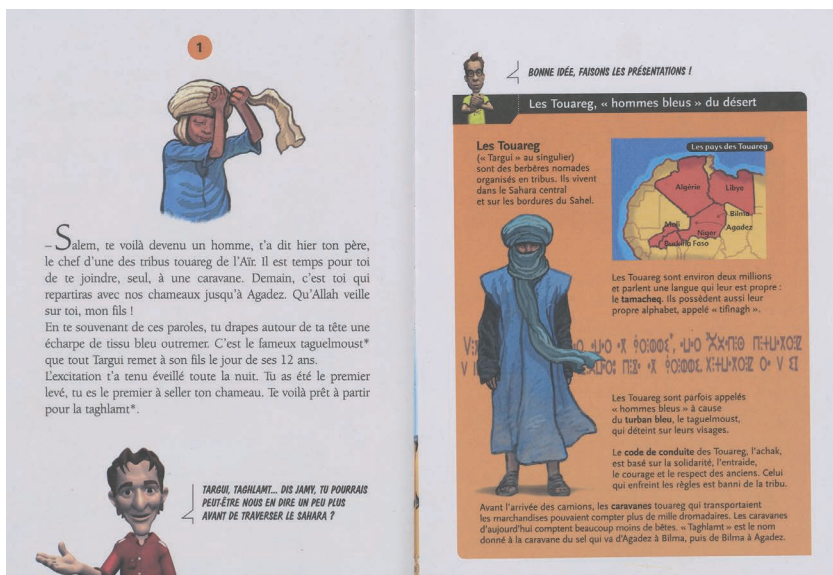
www.gallimard-jeunesse.fr

9 782070 501489

A 50148 | ISBN 2-07-050148-5

12,90 €

Il. 49a,b. Rozkładówka i czwarta strona okładki jednego z tomów serii „Le Journal d'un enfant”. G. Clastres, *Aujourd'hui en Chine*, ill. N. Thers, M. Pommier, Paris: Gallimard Jeunesse 2005

Il. 50. Edukacyjny gamebook. M. Deny, *Un Touareg*, ill. de S. Frécon, Paris: France 3; Nathan 2006 (C'est pas sorcier d'être...)

– Bonjour, monsieur le garde, dit-elle en souriant.
Pour toute réponse, le garde à la dent noire lui souffle une bouffée de fumée de pipe à la figure. Elle pense très fort : « Pouah ! Quel dégoûtant ! »

Alors qu'elle récupère le linge, la gouvernante lui murmure à l'oreille :

– Margot, on a essayé d'assassiner la reine en pleine nuit. Maintenant, il y a un chien dans sa chambre : si quelqu'un entre, il aboiera ! Plus personne ne peut voir la reine. Tiens, voilà le panier.

Margot rentre chez elle prête à se mettre à l'ouvrage quand Marcelin débarque :

– Y a une fête à Bourg-l'Égalité ! Vous venez avec moi, Margot, Antoine ?

– Bourg-l'Égalité, c'est où, ça ? demande Margot.

– C'est l' nouveau nom de Bourg-la-Reine* ! Plus question pour un bourg de porter un nom royal !

Antoine pose sa main sur l'épaule de sa fille :

– Vas-y, ma fille. Tu peux bien laisser ton linge pour une après-midi.

* Petite ville au sud de Paris.

suite page 26

DE LA MONARCHIE À LA RÉPUBLIQUE

La monarchie absolue

Jusqu'en 1789, le roi de France a tous les pouvoirs ! Il reçoit sa mission de Dieu et n'a pas besoin de l'avis de ses sujets pour gouverner. Il décide de la guerre, des droits accordés à ses sujets, de la justice. Le clergé et la noblesse sont privilégiés.

Le pouvoir partagé

Le 17 juin 1789, les députés du peuple se sentent trahis. Ils espèrent de grandes réformes, mais le roi n'en fait pas. Ils se proclament « Assemblée nationale ». Louis XVI doit maintenant partager le pouvoir avec ces représentants du peuple. Il reste le chef du gouvernement et peut s'opposer aux lois de l'Assemblée : c'est le « droit de veto ».

Des Français libres et égaux

Pendant l'été 1789, des paysans s'attaquent aux châteaux des nobles. La nuit du 4 août, les députés votent la fin des privilèges, des droits réservés à la noblesse et au clergé. Puis le 26 août, la « Déclaration des droits de l'homme et du citoyen » proclame que « tous les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits ».

Le peuple souverain

Le 22 septembre 1792, la royauté est abolie : la 1re République est proclamée. Une république est un pays dont le gouvernement appartient au peuple. Désormais, les Français peuvent choisir les hommes qui vont les gouverner, en exerçant leur droit de vote. Mais ce droit n'est pas donné aux femmes.

Les difficultés

749 députés élisent la première assemblée républicaine. Elle gouverne et fait les lois. Mais très rapidement, les députés se disputent en partis et se disputent le pouvoir... Le 9 novembre 1799, un jeune général, Napoléon Bonaparte, rétablit l'ordre et prend le pouvoir par la force. La Révolution est terminée.

Une histoire pour raconter l'Histoire

La véritable histoire de Margot, petite lingère pendant la Révolution française

Paris, 1792. Le roi Louis XVI et sa famille sont enfermés au palais des Tuileries. Depuis la prise de la Bastille, trois ans plus tôt, le peuple français se révolte contre la monarchie...

À 9 ans, Margot est la lingère de Marie-Antoinette. La fillette ne peut s'empêcher d'admirer l'élégance de la reine quand elle lui apporte sa corbeille de linge sentant bon le bleuet. Pourtant son grand ami Marcelin est, lui, un vrai révolutionnaire. Alors, que penser des événements qui bouleversent Paris ?

+ Une histoire d'amitié pleine d'humour
Des pages d'informations documentaires

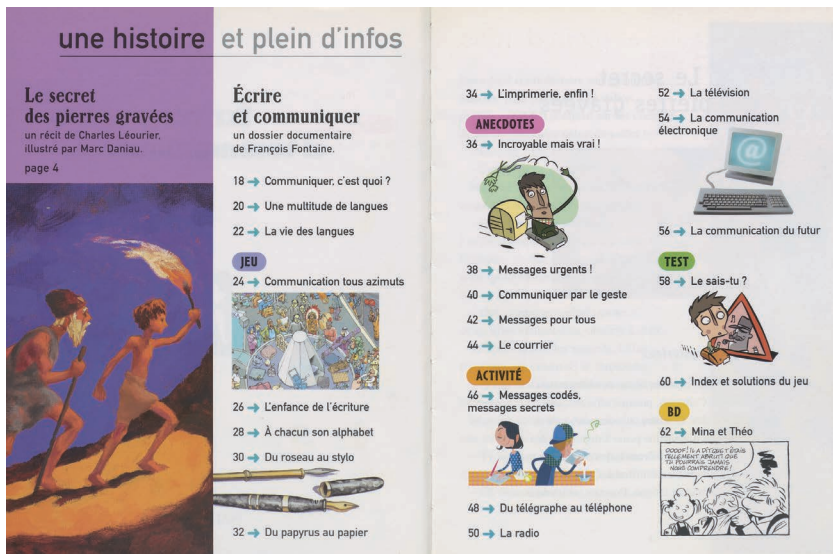

Code prix
BP12
9 782747 045872

LES ROMANS
Images doc

Dès 8 ans

Il. 51a,b. Rozkładówka i czwarta strona okładki jednego z tomów serii „Le Romans Images doc”. N. Viallet, *La véritable histoire de Margot, petite lingère pendant la Révolution française*, ill. P. Gigi, Montrouge: Bayard Jeunesse 2013

Il. 52. Zróżnicowanie tekstów dostępnych w „książkach-magazynach” najlepiej oddają ich spisy treści. Ch. Léourier [histoire], F. Fontaine [dossier], *Écrire et communiquer*, Paris: Nathan 2001 (Mégascope)

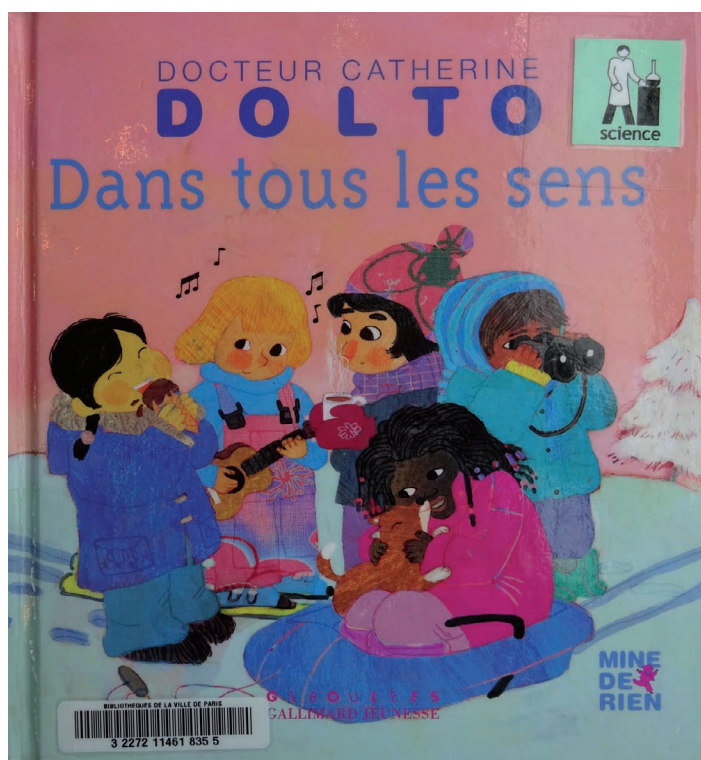
Il. 53. Komiks sposobem na ożywienie tradycyjnej formy monografii zagadnieniowej. S. Ross, *Mystère en Grèce*, Paris: Nathan 2005 (Une BD, des infos pour élucider un...)

Il. 54. Ilustracja przyrodnicza René Mettlera. R. Mettler, *Explorons la rivière*, Paris: Gallimard Jeunesse 2006 (Apprends à voir avec René Mettler)

Il. 55. Edukacyjna książka obrazkowa – w poszukiwaniu wyjątkowości. O. Brenifier, *L'amour et l'amitié*, ill. J. Després, Paris: Nathan 2009 (Philozidées)

- Il. 56. Oznaczenia książek edukacyjnych dla najmłodszych stosowane w bibliotekach paryskich. W prawym górnym rogu okładki widoczny piktogram „Nauka”.
- C. Dolto, C. Faure-Poirée, *Dans tous les sens*, ill. par F. Mansot, Paris: Gallimard Jeunesse 2010 (Mine de rien)

w tym naukę rysunku, kaligrafii, majsterkowania itp. (więcej zob. podrozdz. Książki aktywizujące). Stałe miejsce zajmują tu również publikacje z dziedziny sztuk pięknych, zwłaszcza albumy z reprodukcjami dzieł sztuki oraz dzieła upowszechniające wiedzę muzyczną.

Jak wspomniano w cz. I w rozdz. 2, zainteresowanie zagadnieniami sztuk pięknych nasiliło się w latach 90. XX wieku. Od tego czasu, w następstwie prekursorskich działań Ministerstw Kultury i Edukacji (program *L'Art à l'école*) oraz Muzeum Sztuki Współczesnej przy Centrum Pompidou w Paryżu (warsztaty *Atelier des enfants* oraz seria wydawnicza „*L'Art en jeu*”), problematyka ta na stałe weszła do kanonu najczęściej podejmowanych zagadnień. W zakresie sztuk plastycznych warto w tym kontekście wspomnieć o aktualnych seriach wydawniczych „*L'Histoire au musée*” (Historia w muzeum) Hachette Jeunesse oraz „*Racontée par les peintres*” (Opowiedziane przez malarzy) Bayarda. Obie te kolekcje łączą reprodukcje dzieł sztuki (w przypadku serii Hachette pochodzących ze zbiorów muzeum Luwr), odwzorowujące zarówno całość dzieła, jak i jego detale. W dziedzinie popularyzacji wiedzy muzycznej na uwagę zasługuje natomiast przede wszystkim oferta wydawnictwa Gallimard Jeunesse. Od połowy lat 90. wydawca ten proponuje małym odbiorcom dwie kluczowe serie muzyczne: biograficzną „*Découverte des musiciens*” (Odkrycia muzyków) oraz „*Mes premières découvertes de la musique*”, w ramach której omawiane są poszczególne rodzaje instrumentów, gatunki i style muzyczne, a nawet tradycje muzyczne poszczególnych narodów. Wszystkie pochodzące z tych kolekcji książki zaopatrzone są w płyty CD z nagraniami.

Zmiany, jakie wraz z upływem czasu zarejestrowano w obrębie problematyki publikacji kwalifikowanych do działu 7, podobnie jak w pozostałych działach UKD, związane są przede wszystkim z wpływem kultury popularnej na tematykę książek dla dzieci i młodzieży. Widoczne to jest m.in. w grupie poradników dla sportowców, w ramach której w ostatniej analizowanej dekadzie rejestrowano niemal wyłącznie książki nt. jeździectwa, tańca oraz jogi. Oprócz tego wśród najbardziej mediatyzowanych treści znalazła się moda i design. Prace poświęcone tym zagadnieniom stanowiły w kolejnych dekadach odpowiednio: 0, 3 i 13% wszystkich zarejestrowanych w tym dziale publikacji. Innymi słowy, tematyce tej poświęcona została w latach 2003–2012 niemal co 8 książka z tego działu, a zatem wzrost ten porównać można do zasygnalizowanych powyżej zjawisk multiplikacji prac o dinozaurach i książek kucharskich. Poza tym publikacje te mają zazwyczaj praktyczny charakter (w większości są to poradniki lub szkicowniki przyszłych projektantów mody), zazwyczaj wpisują się również w poczet tzw. produktów totalnych (np. „*Klub Winx*” albo „*Hello Kitty*”, o czym więcej w kolejnym rozdziale).

Językoznawstwo. Nauka o literaturze (dział 8)

W odniesieniu do książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży dział 8 jest najsłabiej reprezentowanym działem UKD (1% ogółu, por. tabela 12), obejmującym pojedyncze tytuły z dziedziny językoznawstwa (słowniki językowe, elementarze, gramatyki – kierowane zazwyczaj do dzieci rozpoczynających naukę czytania i stanowiące dodatkowy materiał, pomocny w edukacji nieformalnej). Obfita francuska produkcja wydawnicza z tego zakresu plasuje się raczej w obrębie książki szkolnej lub paraszkolnej (reprezentowanej przede wszystkim w repertuarze wydawnictw Larousse, Nathan i Hachette), która nie była brana pod uwagę w niniejszym zestawieniu.

Archeologia. Prehistoria. Geografia. Biografie. Historia (dział 9)

Dział 9, obejmujący zagadnienia historii i geografii oraz biografie, jest w odniesieniu do książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży jednym z najważniejszych działów UKD. Pod względem liczby zarejestrowanych dokumentów plasuje się na drugim miejscu, zaraz po dziale 5, chociaż w przeciągu lat 1983–2012 objęła go podobna do działu 5 recesja, a dokładnie spadek o 8 punktów procentowych (z pułapu 31 do 23%, por. tabela 12). Analiza publikacji zakwalifikowanych do tego działu, oprócz zmian ilościowych, pozwoliła też wykazać równie głębokie zmiany jakościowe. Do najpoważniejszych z nich należały: spadek zainteresowania zagadnieniami geografii oraz przeobrażenia w sposobie prezentacji tematyki historycznej.

Dominującą grupę dokumentów stanowią w tym dziale prace z historii; co więcej, ich odsetek względem odsetka pozostałych publikacji nieustannie się zwiększa. W latach 1983–1992 dzieła historyczne stanowiły 65%, w kolejnym dziesięcioleciu – 69%, a w latach 2003–2012 już 80% wszystkich publikacji zarejestrowanych w tym dziale. W pierwszej analizowanej dekadzie tematyka historyczna reprezentowana była przede wszystkim przez monumentalne, bogato ilustrowane kolekcje monografii, wśród których najbardziej rozpoznawalna była seria „La Vie privée des hommes” Hachette (omówiona szerzej w I części w rozdz. 2, zob. też Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii). Ta doskonała publikacja przetłumaczona na kilkanaście języków (w tym polski) odznaczała się nowatorskim podejściem, w którym chronologiczną historię polityczną zastąpiła barwna prezentacja dawnego życia codziennego, a tekst na zasadzie równouprawnienia uzupełniała ekspresywna ilustracja. Jej sukces uruchomił lawinę podobnych przedsięwzięć, tak u Hachette, jak i innych wydawców, toteż z tego okresu pochodzą kolejne przykuwające uwagę serie wydawnicze, np. „Les Tournants de l’histoire du monde” Hachette albo „L’Histoire au jour

le jour” (Historia z dnia na dzień) czy „Peuples du passé” (Ludy przeszłości) Nathana. Ciekawa była zwłaszcza pierwsza z wymienionych, gdyż jej motyw przewodni stanowiły – zgodnie z tytułem – przełomowe momenty w historii świata, np. zabójstwo Cezara, a całość została świetnie zilustrowana. Monografie poświęcone poszczególnym wydarzeniom i okresom historycznym były i są też reprezentatywne dla dużych, uniwersalnych kolekcji, typu „Découverte Benjamin”, „Cadet” czy – nieco później – „Les Yeux de la découverte” Gallimard Jeunesse, a także „Monde en poche” Nathana albo „Échos” Hachette (więcej na temat tych serii zob. rozdz. 5). Od lat 90. wraz z ogólnym rozwojem kolekcji popularnonaukowych dla dzieci upowszechniało się też zastosowanie w książkach historycznych elementów ludycznych i/lub humorystycznych (omówione szerzej w kolejnym rozdziale). Ważną rolę w popularyzacji wiedzy historycznej odegrał ponadto komiks historyczny, reprezentowany przede wszystkim przez wspomniane uprzednio publikacje wydawnictwa Larousse.

Cechą wspólną większości książek historycznych – podobnie jak w przypadku dokumentów kwalifikowanych do 5 i 6 działu UKD – jest, obok efektownej oprawy graficznej, redukcja podejmowanych zagadnień do kilkunastu najczęściej eksploatowanych tematów zgodnych zazwyczaj z programami szkolnymi. Mowa tutaj przede wszystkim o prehistorii, wielkich cywilizacjach starożytnych (głównie egipskiej, greckiej i rzymskiej), wiekach średnich wraz z zamkami warownymi i rycerstwem oraz wielkich odkryciach geograficznych, nie zapominając o wikingach, korsarzach i kowbojach, katastrofie statku Titanic albo dziejach ojczystych czy kilku jeszcze innych podobnych tematach. Stopniowe odchodzenie od tak ograniczonej wizji historii widoczne było dopiero w ostatniej analizowanej dekadzie i wyrażało się w dwóch zasadniczych formach. Pierwszą z nich było edytorstwo publikacji na tematy trudne, uznawane dotąd za zbyt okrutne lub drażliwe, by je prezentować dzieciom, np. niewolnictwo, atak atomowy na Hiroszimę i Nagasaki albo Holokaust (dostępne przede wszystkim w repertuarze Gallimard Jeunesse). Drugą była częściowa rezygnacja z form monograficznych na rzecz gatunków beletrystycznych, publicystycznych i/lub obrazkowych, co wyrażało się najlepiej w coraz większej popularności utworów tzw. dokumentalnej fikcji. Skalę zjawiska doskonale oddaje malejący wraz z każdą kolejną analizowaną dekadą odsetek klasycznych (niebeletryzowanych) monografii historycznych, który w pierwszej analizowanej dekadzie wynosił 84%, w kolejnej – 78%, a w latach 2003–2012 już tylko 54%. Oznacza to, że niemal połowę dokumentów rejestrowanych jako popularnonaukowe książki historyczne stanowiły w ostatnim rozpatrywanym dziesięcioleciu dzieła z pogranicza literatury i/lub książki obrazkowej, w tym przede wszystkim reportaże, opowiadania, quasi-powieści lub pamiętniki, pozwalające na swobodniejszy dobór

faktów, a także prezentację mniej znanych wydarzeń i okresów historycznych, czego przykładem mogą być choćby wspomniane wcześniej serie: „J'ai vécu”, „Les Romans Images doc” Bayard Jeunesse albo „Mon histoire” Gallimard Jeunesse. Z tego też powodu to właśnie z tą grupą dokumentów związane są największe kłopoty klasyfikacyjne (opisane szerzej we wcześniejszym podrozdziale).

W przeciwieństwie do publikacji historycznych w grupie publikacji z geografii odnotowano znaczący spadek. W dwóch pierwszych dekadach ich odsetek wynosił 27%, natomiast w latach 2003–2012 zmniejszył się do 14%, czyli prawie o połowę. Najciekawsze dzieła z tego zakresu powstały w pierwszej i drugiej dekadzie. Należała do nich m.in. kieszonkowa kolekcja „Globe-trotter” Larousse’a obejmująca bogato ilustrowane, kolorowe minimonografie odpowiadające tematycznie czterem podseriom – Państwa, Miasta, Rzeki, Zwierzęta. Duże zasługi w upowszechnianiu wiedzy geograficznej położyło też wydawnictwo Hachette za sprawą kilku bardzo znanych kolekcji, takich jak m.in. seria przewodników krajoznawczych „Les Petits Bleus” wydawanych na przełomie lat 80. i 90. i będących dziecięcym odpowiednikiem znanej kolekcji „Guides bleus” oraz trzech serii reportażowych obejmujących relacje z wypraw Équipe Cousteau („Aventure-nature” oraz „Images naturelles” i „Histoires naturelles”, zob. też kolejny rozdz., podrozdz. W poszukiwaniu autorytetów).

Najmniejszą, ale stabilną grupę stanowią w dziale 9 UKD dzieła biograficzne, których odsetek w analizowanym okresie wyniósł średnio 6%. Ten jeden z najstarszych gatunków dydaktycznych, wywodzący się z tradycji żywotów świętych i biografii słynnych postaci – wzorców do naśladowania redagowanych już od czasów starożytnych, realizowany jest – podobnie jak wszystkie omawiane w tej pracy książki historyczne – za pomocą zarówno literackich, jak i nieliterackich środków przekazu³⁶⁵. Podlega również podobnej ewolucji zasadzającej się na stopniowym przesuwaniu się akcentów z upowszechniania wiedzy o reprezentatywnych, podręcznikowych postaciach z przeszłości (Leonardo da Vinci, Krzysztof Kolumb, Maria Skłodowska-Curie, Joanna d’Arc, Napoleon czy Albert Einstein) w kierunku postaci mniej znanych albo też należących do panteonu współczesnej kultury masowej. W tym kontekście warta uwagi jest zwłaszcza seria „Libre de croire” (Wolny w myśleniu/wierze) wydawnictwa Bayard, mająca na celu wskazanie postaci najlepiej uosabiających ogólnoludzkie wartości, tożsame wszystkim ludziom na świecie niezależnie od pochodzenia czy wyznawanej wiary, jak Nelson Mandela czy Dalajlama XIV.

³⁶⁵ Szczegółowy podział biografii literackich zob. przypis 321.

Rozdział siódmy

Najważniejsze kierunki w edytorstwie współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Innowacje – inspiracje – interakcje

Książka dla dziecka, będąc zarazem dobrem kultury i określonym produktem rynkowym, wpisuje się w szeroki kontekst, który warunkuje funkcjonowanie nowoczesnego (czy raczej ponowoczesnego) społeczeństwa. Należy do niego rozległe spektrum zjawisk, wśród których do najważniejszych w analizowanym okresie, czyli w latach 1983–2012, należał niewątpliwie intensywny rozwój kultury popularnej, postrzeganej przez wielu współczesnych badaczy głównie przez pryzmat dostarczania przez nią przyjemności i tym samym wpływania na wzrost społecznego przyzwolenia, a nawet aprobaty postaw konsumpcyjnych i hedonistycznych³⁶⁶. Wtórowała temu ekspansja nowych technologii, w tym przede wszystkim upowszechnienie się Internetu wraz z jego kolejnymi odsło-

³⁶⁶ Tak postrzega kulturę popularną m.in. Marek Krajewski, który w szerokim studium na temat tego zjawiska stwierdził, że: „Istotą popularności, a więc również kultury popularnej, jest (...) dostarczanie zróżnicowanych przyjemności zróżnicowanym jednostkom” (s. 39) albo wręcz „W proponowanym ujęciu kultura popularna jest, jak każda kultura, sposobem życia, ale nie każdym, lecz tym, który urzeczywistnia się w nowoczesnym i ponowoczesnym społeczeństwie. Sposobem życia, którego centralnym aspektem są pragnienia, pożądanie i przyjemności, nie zaś zaprzeczanie ich istnieniu, odraczanie w nieskończoność ich zaspokajania, represjonowanie i cierpienie” (s. 42). M. Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, wyd. 2, Poznań 2005 (zob. zwłaszcza rozdz. Kultura popularna jako źródło przyjemności, s. 35–43).

nami, zwłaszcza w postaci Web 2.0. Czynniki te wpływały na ewolucję oczekiwań i formowanie się nowych przyzwyczajeń młodych czytelników, a z racji procesów globalizacji ich oddziaływanie upowszechniło się do tego stopnia, że obecnie odnosi się wrażenie, iż rządzą one rzeczywistością dzieci i nastolatków na całym świecie.

Echa tych zjawisk dostrzegalne były również w edytorstwie książki popularnonaukowej. Wzrost znaczenia popkultury miał swoje namacalne odzwierciedlenie w zasygnalizowanej w poprzednim rozdziale nobilitacji we współczesnej książce edukacyjnej silnie mediatyzowanych treści długo uchodzących za zbyt trywialne, by je podejmować w formie zarezerwowanej dla poważniejszych publikacji (czego przykładem mogą być modowe poradniki albo encyklopedie związane z popularnymi filmami), jak i tendencji do używania młodzieżowego słownictwa, modnych form syntaktyczno-językowych przejętych z języka potocznego i/lub angielskiego, widocznych w tytułach i innych obecnych w książkach metatekstach (np. *Dis-moi ça alors! Le Livre des infos incroyables...*, *L'Encyclo des animaux*, Larousse 2012 i 2005; *Le P'tit dico des mots des grands*, Bayard 2012; *Mon body book*, Nathan 2009; *Pour un look supertendance!*, Hachette 2012 itp.)³⁶⁷. Jej symptomami były również zjawiska prezentowane w niniejszym rozdziale, m.in. przybierający na sile zwrot ku formom ludycznym i humorystycznym, interakcje ze światem programów i seriali telewizyjnych oraz zmiany w podejściu do twórców książek popularnonaukowych wyrażające się przede wszystkim we współpracy wydawców z autorami i/lub instytucjami najpełniej w danym momencie odzwierciedlającymi autorytet w określonej dziedzinie albo po prostu cieszącymi się ogólnym społecznym zaufaniem. Najbardziej jednak oczywistym przykładem fuzji książek edukacyjnych z kulturą popularną było wprzęgnięcie ich w system tzw. produktów totalnych.

Na podobnej zasadzie nie da się też zlekceważyć oczywistego wpływu nowoczesnej kultury medialnej i powszechnej fascynacji nowymi, zwłaszcza cyfrowymi technologiami na postać współczesnej książki popularnonaukowej. Wzorce korzystania z technik komputerowych oraz cyberprzestrzeni nierzadko inspirowały jej twórców, a parafrazując opinie Michała Zająca sformułowane odnośnie do książki dla dzieci w ogóle, śmiało możemy stwierdzić, że i w tym, a może nawet zwłaszcza w tym przypadku wyrażały się one najlepiej w tych wydawnictwach, które charakteryzowały się interaktywnością (a co za tym idzie aktywizacją czytelnika), intermedialnością (a zatem włączeniem w medialną konstelację), a także nieli-

³⁶⁷ Tytuły takie spełniają głównie funkcje marketingowe, ich zadaniem jest również zmniejszanie dystansu i wykreowanie przyjaznej, młodzieżowej atmosfery.

nearnością oraz wysoką atrakcyjnością wizualną³⁶⁸. Jak pokazano w poprzednim rozdziale, przynajmniej część z wymienionych tutaj walorów prezentowały już od końca lat 80. XX wieku monografie encyklopedyczne w „stylu DK”, wyrosłe z chęci naśladowania wizualnych możliwości ekranów komputerów³⁶⁹. W podobnym duchu postępował, omawiany szerzej w niniejszym rozdziale, rozwój różnego rodzaju edukacyjnych książek interakcyjnych, a także próby łączenia z książką wytworów technologii komputerowej.

W poszukiwaniu autorytetów

Specyfiką książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży jest mała rozpoznawalność autorów. Do rzadkości należą nazwiska wybitnych popularyzatorów, takich jak przykładowo Camille Flammarion czy Michael Faraday, którzy dzięki swoim pracom na stałe zapisali się w zbiorowej świadomości odbiorców. Również we współczesnej twórczości powszechnie znani autorzy, tacy jak np. w Polsce Tomasz Rożek lub Adam Wajrak, a we Francji częściowo wspomniani już w poprzednim rozdziale Oscar Brenifier, René Mettler albo Jean-Baptiste de Panafieu, należą do wyjątków, których sukces zdaje się jedynie potwierdzać regułę. W przeciwieństwie bowiem do książki literackiej, w przypadku której nazwisko autora często jest najważniejszym magnesem przyciągającym uwagę czytelnika, w odniesieniu do książki popularnonaukowej determinujące znaczenie mają przede wszystkim tematyka dzieła oraz zastosowane rozwiązania graficzne i/lub edytorskie. Niezależnie od tego wydawcy zawsze podejmowali współpracę z określonymi autorami i/lub instytucjami, które w danym momencie dawały im gwarancję oczekiwanej realizacji tematu, jak również cieszyły się wysoką akceptacją społeczną. W związku z różnymi potrzebami i oczekiwaniami czytelników tendencje w tym zakresie nie tylko ewoluowały, ale również wzajemnie się przeplatały.

³⁶⁸ M. Zając idzie tutaj tropem amerykańskiej badaczki Elizy T. Dresang znanej jako autorka tezy (i książki pod tym samym tytułem: *Radical Change. Books for Youth in a Digital Age*, New York 1999) na temat radykalnej zmiany charakteru i postaci współczesnej książki dla dzieci i młodzieży, której synonimem stały się w obliczu intensywnego rozwoju technologii komputerowej i Internetu trzy podstawowe cechy: przełączalność, interaktywność, dostęp. M. Zając, *Książka czasu przemian*, op. cit., s. 196–203.

³⁶⁹ Nawiązując do wcześniejszego przypisu – za typowe dla „radykalnej zmiany” publikacje E.T. Dresang uznawała właśnie książki popularnonaukowe, w których najpełniej realizowała się idea „klikania wzrokiem”, czyli wyławiania z tekstu interesujących czytelnika fragmentów. Za: ibidem, s. 202.

Niewątpliwie do najsilniejszych tendencji należy w tym względzie nurt współpracy ze specjalistami w danej dziedzinie, nierzadko też badaczami reprezentującymi środowiska naukowe. Trend ten dominował w początkach analizowanego okresu, jako naturalna konsekwencja nurtów obowiązujących we wcześniejszych dekadach. Dobrą ilustracją tej tezy są dwie najbardziej znane serie Hachette z tego okresu – „La Vie privée des hommes”, której redaktorem naczelnym i autorem większości tomów był światowej sławy historyk Pierre Miquel, oraz „La Vie secrète des bêtes”, w opracowaniu renomowanego zoologa związanego zawodowo z Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, Michela Cuisina. Jednak do podobnych konstatacji przychodzi również ogląd pozostałych ówczesnych serii popularyzatorskich, zwłaszcza kolejnego w tym zestawieniu wydawcy o edukacyjnych korzeniach – wydawnictwa Nathan. Należały do nich w szczególności „Monde en poche” oraz „Un grand livre questions-réponses”. Czwarte strony okładek wydawanych w ich ramach książek wypełnione są informacjami podkreślającymi kompetencje ich autorów często reprezentujących najbardziej prestiżowe ośrodki naukowo-badawcze (np. Pierre Kohler, Éric Buffetaut – Narodowe Centrum Badań Naukowych, fr. Centre national de la recherche scientifique; Georges Dhonneur – Société météorologique de France; Louis-René Nougier – m.in. profesor Uniwersytetu w Tuluzie, prezydent Société préhistorique française itp.). Powoływanie się na autorytet wybranych naukowców było do tego stopnia powszechne, że korzystano z tego również w przypadku książek dla najmłodszych, czego najlepszą egzemplifikację stanowią strony redakcyjne tomików wydanych w takich seriach, jak „Première encyclopédie en questions-réponses” Nathana lub „Découverte Benjamin” Gallimard Jeunesse. Przykładowo w tomach ww. serii Nathana jako współautorów wymieniano m.in. Jeana-Paula Alberta, profesora w dziedzinie historii i geografii; oceanografa, doktora nauk ścisłych Pierre’a Avérousa; profesora biologii Christine Grunenwald. Na podobnej zasadzie w poszczególnych tomikach ww. serii Gallimarda odnotowywano obecność redaktorów naukowych i merytorycznych, m.in. wspomnianego w rozdz. 4 Daniela Raichvarga, podówczas profesora École Normale w Seine-Saint-Denis.

Stopniowe odchodzenie od tego modelu zaobserwować można było w kolejnych dekadach wraz z opisanymi we wcześniejszych rozdziałach zjawiskami, przede wszystkim masowym pojawianiem się na rynku podobnych do siebie serii inicjowanych przez kolejnych konkurujących ze sobą wydawców, a także ciągłym obniżaniem się wieku odbiorców książki popularnonaukowej i – co za tym idzie – podejmowaniem coraz bardziej elementarnych, propedeutycznych treści i zwiększoną rolą ilustracji. Zjawiska te doprowadziły do powstania licznej grupy autorów (publicystów lub redaktorów wydawniczych, najczęściej zaś ilustratorów) wyspecjali-

zowanych w redagowaniu książek edukacyjnych w zakresie najbardziej popularnej i tym samym wielokrotnie eksploatowanej tematyki, a w skrajnych przypadkach również do edycji tekstów anonimowych³⁷⁰. Stopniowe odchodzenie od takiej masowej produkcji i zauważalny powrót do książek opracowywanych przez specjalistów nastąpiły w okolicach 2000 r. głównie na skutek wyczerpywania się idei podręcznikowych monografii. Wyrazem tego były m.in. publikacje wspomnianego na początku tego podrozdziału Oscara Brenifiera, który położył ogromne zasługi na polu popularyzacji wśród dzieci i młodzieży zagadnień filozofii, oraz oceanografa Jeana-Baptiste de Panafieu, nieustrudzonego popularyzatora wiedzy przyrodniczej, laureata nagrody La Science se livre 2006 za książkę *Sur les traces de Charles Darwin* (Na tropach Charlesa Darwina) opublikowaną przez Gallimard Jeunesse. W nurt ten wpisują się też niektóre wspomniane w poprzednim rozdziale serie wydawnicze, takie jak „Les Petites Conférences” Bayarda oraz „Chouette! Penser” Gallimard Jeunesse, w ramach których każdy tytuł jest dziełem odrębnego uznanego w danej dziedzinie specjalisty.

Z powyższymi tendencjami powiązana jest również współpraca wydawców z określonymi instytucjami, do których należą muzea, szkoły wyższe, laboratoria badawcze itp. Sprawują one nadzór nad merytoryczną treścią publikowanych książek i są uwzględniane w tytułaturze jako instytucje sprawcze. I w tym przypadku intensyfikacja takich działań widoczna była przede wszystkim w początkach analizowanego okresu, a informacje o nich znaleźć można w tytułaturze wielu książek wydanych w ramach najbardziej prestiżowych serii popularnonaukowych. W „Les Yeux de la découverte” informowano m.in. o współpracy z British Museum, w „Le Monde en poche” z Musée des arts et métiers, w „Les Bêtes noires” z Musée en herbe – przykłady można by mnożyć. Idea ta, choć z pewnością już nie tak powszechna, jest wykorzystywana z powodzeniem po dzień dzisiejszy i niezmiennie skutkuje powstawaniem tytułów odznaczających się najwyższej jakości opracowaniem merytorycznym, jak choćby w przypadku takich serii jak: „Croq’sciences” Nathana opracowanej we współpracy z Cité des sciences et de l’industrie, „L’Histoire au musée” Hachette z muzeum Luwr albo „Les Clés de l’info” Gallimard Jeunesse z La Documentation française (więcej na temat tych serii w poprzednim rozdziale).

Odrębny nurt w poszukiwaniu autorytetów, które mogłyby przyciągnąć uwagę czytelników, stanowi współpraca z osobami i/lub instytucjami

³⁷⁰ W świetle przeprowadzonych badań takie bezimienne teksty pochodziły głównie z oferty tłumaczonej z języków obcych. Niezależnie od tego we francuskiej literaturze przedmiotu obecne są głosy krytyczne wobec publikacji redagowanych przez niespecjalistów. Więcej zob. rozdz. 4.

znanymi przede wszystkim z mediów. Przykładem była m.in. w początkach lat 90. współpraca Hachette z fundacją Equipe Cousteau założoną przez słynnego podróżnika i badacza mórz Jacques'a-Yves'a Cousteau uważanego za jednego z najwybitniejszych współczesnych popularyzatorów, a znanego powszechnie głównie dzięki jego doskonałym filmom dokumentalnym³⁷¹. Współpraca ta zaowocowała powstaniem trzech serii popularnonaukowych („Aventure-nature”, „Histoires naturelles”, „Images naturelles”) ilustrowanych fotografiami z różnych morskich ekspedycji. Wydawnictwo Hachette zareagowało też na sukcesy dwóch bodaj najbardziej znanych francuskich popularnonaukowych seriali animowanych *Był sobie człowiek* (oryg. *Il était une fois... l'Homme*) oraz *Było sobie życie* (oryg. *Il était une fois... la Vie*) zrealizowanych kolejno w 1978 i 1986 r. przez Alberta Barillé. Tytuły te wraz z ich niebywałym sukcesem wykreowane zostały w późniejszym okresie do statusu omawianego w kolejnym paragrafie produktu totalnego. Współ z włoskim edytorem Fabbri na przestrzeni lat 1990–1991 Hachette sygnował dwa bardzo popularne książkowe cykle o tym samym tytule, a składające się odpowiednio z 40 i 50 tomów. Książki te nie były prostą adaptacją filmu, stanowiły bowiem monografie tematyczne, w której postaci filmowych bohaterów były przede wszystkim atrakcyjnym dodatkiem graficznym, choć z rzadka dostarczały też żartobliwych przykładów³⁷². Teksty były opracowane przez zespół specjalistów w porozumieniu z A. Barillé, grafikę natomiast zrealizował producent filmu i właściciel praw autorskich do marki *Il était une fois...* studio Procidis. W kolejnych latach Hachette w oparciu o tę rozpoznawalną markę wydał jeszcze kilka jednotomowych encyklopedii. W Polsce wspomnianą wersję cyklu *Było sobie życie* wydało w początkach lat 90. wydawnictwo Amber, obecnie cykl ten i inne produkty omawianej marki publikuje Hippocampus.

Związek z telewizyjnymi programami edukacyjnymi ilustruje również doskonale współpraca wydawnictwa Nathan z autorami cyklu progra-

³⁷¹ Wśród których najbardziej znanym i uhonorowanym był *Milczący świat*, za który Cousteau w 1956 r. odebrał na festiwalu w Cannes Złotą Palmę, a rok później Oscara, najwyższe wyróżnienie w świecie filmu.

³⁷² Warto dodać, że pierwszym wydawcą książek opartych na treści filmu *Był sobie człowiek* było wydawnictwo Éditions Ytra, które już w 1978 r. wypuściło komiksową serię pod tym samym tytułem w 26 zeszytach. Była to bardzo prosta adaptacja poszczególnych odcinków filmu – na każdej stronie znajdowało się mniej więcej osiem kadrów wyjętych z filmu, pod którymi umieszczano komentarz w postaci dosłownego, wyjętego z filmu cytatu. Najnowszym producentem komiksów powstałych na bazie ww. filmów jest wydawnictwo Soleil. C.-L. Detournay, *Les dessins animés d'Albert Barillé intelligemment adaptés par Soleil*, w: ActuaBD [czasopismo i portal internetowy], art. z dn. 3.04.2017, URL: <http://www.actuabd.com/Les-dessins-animés-d-Albert-Barille-intelligemment-adaptés-par-Soleil> [dostęp: 28.03.2018].

mów pn. *C'est pas sorcier* (pol. *To całkiem łatwe*) realizowanych na zlecenie francuskiej telewizji France 3 i emitowanych w latach 1993–2014. Program ten adresowany był do dzieci i młodzieży w wieku od około 8 do 12 lat i animowany był przez Freda Couranta oraz Jamy'ego Gourmauda, a w późniejszym okresie również Sabine Quindou. Podejmowano w nim w atrakcyjnej formie najróżniejsze zagadnienia ze wszystkich dziedzin wiedzy, jego wyróżnikiem była natomiast niezwykle dynamika oraz mobilność autorów, którzy nadawali program z różnych miejsc, do których przenosili się dzięki charakterystycznej srebrnej ciężarówce stanowiącej zrazem ruchome studio i laboratorium badawcze. Seria książek „C'est pas sorcier” Nathana bazowała na popularności wspomnianego programu, nie była jednak jego dokładnym odbiciem. Wprowadzone do książek postaci Freda i Jamy'ego stanowiły ich graficzne repliki i służyły, podobnie jak we wspomnianych wcześniej cyklach *Było sobie...*, budowaniu określonej konstrukcji dzieła (postaci te prezentują zazwyczaj dodatkowe treści w postaci zadań i/lub komentarzy) oraz uwiarygodnieniu określonej formy przekazu (postaci Freda i Jamy'ego na okładce książki, zob. il. 57). W podobnym duchu, ale za pomocą zupełnie innych środków wyrazu, realizowana jest też wspomniana w poprzednim rozdziale seria Gallimard Jeunesse „Professeur Gamberge”. Kolekcja ta jest pokłosiem cyklu krótkich, dwuminutowych filmów animowanych wymyślonych w 2008 r. przez publicystę Jeana Schalita dla telewizji France 3, które w skrótovej, komiksowej formie odzwierciedlają tomiki składające się na serię Gallimarda.

Ostatnim krokiem na drodze wzmożonych kontaktów wydawców ze światem mediów jest współpraca z idolami popkultury, czyli tzw. celebrytami. Zjawisko to jest stosunkowo nowe i obejmuje przede wszystkim pojedyncze tytuły rozmaitych książek poradnikowych, np. książek kucharskich (w tym publikacji Sama Sterna, który przyciąga uwagę mediów na całym świecie, regularnie pokazuje się w radiu i w telewizji, prowadzi również popularny blog w Internecie)³⁷³ albo poradników dla hobbystów (w tym poradników jeździeckich sygnowanych przez Sophie Thalmann, była miss Francji, prezenterkę telewizyjną, a prywatnie miłośniczkę koni)³⁷⁴.

³⁷³ Jak sam o sobie pisze, „publikuje, odkąd ukończył 14 lat”, jego pierwsza książka ukazała się w Wielkiej Brytanii, kiedy miał 15 lat; Gallimard Jeunesse wydał natomiast dwie książki tego utalentowanego nastolatka, zanim ukończył on 20 lat. Informacje z: <http://www.samstern.co.uk/about/> [dostęp: 12.03.2018].

³⁷⁴ Serię takich poradników o tytule podkreślającym związek ze słynną prezenterką („Avec Sophie Thalmann”) wydaje od 2008 r. Hachette. Sama S. Thalmann nie jest autorką większości tytułów, firmuje jedynie serię swoim nazwiskiem.

Książka popularnonaukowa elementem systemu „produktu totalnego”

Odsetek książek edukacyjnych, które można określić jako nośniki tzw. produktu totalnego, jest stosunkowo niewielki, stanowią one jednak na tyle jednolitą, a zarazem wyróżniającą się grupę publikacji, że warto im poświęcić nieco uwagi. Przypomnijmy, że znane w polskiej literaturze przedmiotu, głównie za sprawą Michała Zająca, pojęcie „produktu totalnego” obejmuje postaci popularnych bohaterów filmowych (rzadziej literackich) przynależnych do dziecięcej kultury masowej i występujących w zróżnicowanych formach medialnych (filmach, książkach, grach komputerowych itp.) oraz przedmiotach codziennego użytku (ubrania, zabawki, produkty higieny osobistej itp.) produkowanych przez różne firmy na podstawie licencji dystrybuowanych przez właścicieli ich praw (zazwyczaj rozbudowane koncerny medialne, np. Walt Disney Company)³⁷⁵. Innymi słowy, zjawisko to polega na multiplikowaniu rozmaitych produktów z wizerunkami dziecięcych ulubieńców, które z jednej strony bazują na ich popularności, z drugiej zaś strony przyczyniają się do wzmocnienia ich przekazu i jeszcze silniejszego zaistnienia tych postaci w powszechnej świadomości i, co za tym idzie, promocji kolejnych towarów z ich podobiznami. Sam koncept nie jest nowy, jego korzenie sięgają schyłku XVIII i początków XIX wieku, ale w epoce dominacji kultury popularnej nabral zmasowanego charakteru oraz ewidentnie negatywnej konotacji³⁷⁶.

W świetle zebranych danych odnoszących się do produkcji wydawniczej największych francuskich wydawców z lat 1983–2012 zarejestrowano 199 książek edukacyjnych i paraedukacyjnych zaliczonych jako nośniki produktu totalnego³⁷⁷. Liczba ta jest relatywnie niska i obejmuje niespełna 4% całości, jednak począwszy od połowy lat 90. zjawisko to wykazuje wyraźną tendencję wzrostową. Podczas gdy w pierwszej analizowanej dekadzie zarejestrowano zaledwie dziesięć takich dokumentów (5%), w kolejnej było ich już 69 (czyli 35%), w ostatniej zaś 120 (a zatem 60%).

³⁷⁵ M. Zając, *Promocja książki dziecięcej*, Warszawa 2000, s. 163–175.

³⁷⁶ W języku francuskim, podobnie jak w języku angielskim, definiuje się raczej produkt końcowy tego procesu, a więc w dosłownym tłumaczeniu „produkt pochodny” (franc. *produit dérivé*; ang. *tie-in*). Jednym z pierwszych utworów, który uruchomił nie tylko falę adaptacji, ale również produkcji przedmiotów z podobiznami głównych bohaterów (litografowanych obrazków, bibelotów, naczyń, chusteczek itp.), była powieść *Paweł i Wirginia* Bernardina de Saint-Pierre (1788). M. Lévêque, *L'émergence des produits dérivés et des produits sous licence en France*, „Le Magasin des Enfants” 24.04.2013, URL: <https://magasindesenfants.hypotheses.org/3907> [dostęp: 12.03.2018].

³⁷⁷ Omówione we wcześniejszym paragrafie cykle *Był sobie człowiek* i *Było sobie życie* potraktowano jako książki wielotomowe i zaliczono jako dwie pozycje.

Do najpotężniejszych wydawców – właścicieli praw autorskich do publikowania książek korzystających z podobizn popularnych postaci, należy we Francji (obok wydawnictwa Hemma, które nie było brane pod uwagę w tym zestawieniu) Hachette Jeunesse, w ramach którego funkcjonuje oddział Hachette Jeunesse Disney. Z tego powodu oferta tego wydawcy obejmuje w tym zestawieniu aż 86% wszystkich zarejestrowanych dokumentów; pozostała część należy w większości do Nathana, pojedyncze tytuły znajdują się również w ofercie Gallimard Jeunesse. Trzon tego zestawienia stanowią dwa typy dokumentów: książki edukacyjne dla młodszych dzieci z postaciami znanymi przede wszystkim z filmów animowanych (tutdzież literatury dziecięcej) oraz publikacje o charakterze poradnikowym kierowane głównie do nastolatków, a związane z bohaterami popularnych cykli komiksowych lub seriali telewizyjnych. Książki te, w jednolitej postaci, znane są młodym czytelnikom w różnych częściach świata; w Polsce są dostarczane głównie przez takie wydawnictwa, jak Egmont Polska albo Media Service Zawada. Należą więc do nich m.in. serie i cykle typu „Kubuś Puchatek. Moja Mała Encyklopedia”, a także „Odkryj świat z...” (np. *Technika z Tecn@*, *Sport z Laylą* itp.) wydawane w ramach serii „Klub Winx” oraz „magiczne” poradniki W.I.T.C.H (np. *Uroda, jak o nią dbać?*, *Miej swój styl*, *Rodzeństwo, jak z nim wytrzymać* itp.). Wszystkie te publikacje wpisują się w określoną strategię marketingową, jednak o ile pierwsze z wymienionych mogą przyczyniać się do upowszechnienia określonej wiedzy wśród najmłodszych czytelników, o tyle drugim nie sposób przypisać podobnych celów. Dokumenty te podejmują wprawdzie ważną z punktu widzenia młodych czytelników problematykę (relacji koleżeńskich i rodzinnych, pierwszej miłości, dojrzewania, wyglądu i dbania o siebie itp.), spływają jednak do uproszczonych komunikatów, których celem nie jest dogłębne wyjaśnianie rzeczywistości, ale kreowanie określonych potrzeb konsumpcyjnych³⁷⁸. Na pograniczu obu tych typów sytuują się ponadto przewodniki związane z popularnymi filmami i/lub gramami (np. cykl książek poświęconych *Gwiezdnym wojnom* albo seria „Minecraft”). Wszystkie te publikacje wpisują się w system medialnych powtórzeń, na których opiera się koncepcja produktów totalnych, i generowane są przez ich autorów i wydawców bez końca.

Typowo francuskimi bohaterami dla dzieci wykreowanymi na produkty totalne, obok Asteriksa i Obeliksa, Małego Księcia oraz Mikołajka,

³⁷⁸ Przykład wprowadzania na rynek i recepcji produktów wykreowanych w ramach W.I.T.C.H. omawia szczegółowo A. Has-Tokarz, *W.I.T.C.H.(mania) jako przykład globalnego produktu medialnego dla dzieci*, w: *Bestsellery. Literatura popularna. Odbiorcy. Empiryczne badania współczesnego czytelnictwa*, Lublin 2009, s. 29–46.

a nawet postaci znanych ze wspomnianych seriali A. Barillé³⁷⁹, jest słoń Babar. Postać ta bardzo późno przedostała się do świadomości polskich odbiorców³⁸⁰, tymczasem we Francji towarzyszy ona nieodłącznie kolejnym pokoleniom Francuzów już niemal sto lat³⁸¹. Po raz pierwszy historia o słoniu Babarze ukazała się w 1931 r. i od tego momentu datowała się jej niesłychana popularność wyrażająca się nie tylko w kolejnych częściach tej historii opracowywanych przez Jeana de Brunhoffa, a w późniejszym okresie także jego syna Laurenta de Brunhoffa, adaptacjach (dźwiękowych i filmowych), lecz także w licznych licencjonowanych produktach bazujących na postaci Babara, w tym oczywiście gadżetach (zabawkach, figurkach, rzeczach codziennego użytku) oraz książkach edukacyjnych i zeszytach aktywizujących³⁸². Te ostatnie były i są dziełem wydawnictwa Hachette, które od połowy lat 30. XX wieku posiadało prawa autorskie do postaci słynnego słonia. W ten sposób Babar dał podstawę dla dwóch serii edukacyjnych w adaptacji rysunkowej ilustratora Jeana-Claude'a Giberta – „Dis moi pourquoi Babar” (Powiedz dlaczego, Babar) oraz „L'Atelier de Babar” (Atelier Babara). Postać Babara w książce edukacyjnej, zob. il. 58.

³⁷⁹ Warto przy tym nadmienić, że produkcje popularnonaukowe bardzo rzadko osiągają sukces, który warunkuje generowanie pochodnych produktów licencjonowanych. Wspomniane filmy *Było sobie...* z pewnością należą do nielicznych wyjątków, a ich sukces przyczynił się głównie do powstania szeregu produktów edukacyjnych – puzzli oraz gier planszowych i komputerowych. Z kolei wraz z popularnością książek z serii „Tak Żyli Ludzie” Hachette wypuściło na rynek kolorowanki z pochodzącymi z nich ilustracjami.

³⁸⁰ Pierwsze polskie wydanie dwóch tomów z cyklu o Babarze pt. *Przygody młodego słonia Babara* oraz *Podróż Babara* w tłumaczeniu Karoliny Sikorskiej opublikowało wydawnictwo Czarna Owieczka w 2012 r. Więcej na ten temat N. Paprocka, *Sto lat przekładów dla dzieci i młodzieży w Polsce*, op. cit., s. 346 oraz eadem, *Bibliografia polskich przekładów i adaptacji francuskiej literatury dla dzieci i młodzieży wydanych w latach 1918–2014*, Kraków 2018, s. 74.

³⁸¹ Postać ta została wymyślona przez Cécile de Brunhoff w formie bajeczki, którą opowiadała ona swoim synom. Ta luźna opowieść stała się zaczątkiem historii napisanej i zilustrowanej przez męża Cécile, malarza, autora i ilustratora Jeana de Brunhoffa i niedługo potem stała się jedną z najpopularniejszych francuskich książek obrazkowych dla dzieci. Co więcej, na skutek sukcesów w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych opowieść ta weszła na stałe do kanonu światowej literatury dziecięcej.

³⁸² Co przyczyniło się do utrwalenia tej postaci w powszechnej świadomości odbiorców, ale też – parafrazując słowa Isabelle Nières-Chevrel – skutecznie odarło postać Babara z pierwotnej artystycznej inwencji, nadanej mu przez jej autora. I. Nières-Chevrel, *Brunhoff, Jean de* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 144–145.

Wielka zabawa³⁸³

Zdaniem Jerzego Cieślukowskiego „ogromna część literatury adresowanej do dzieci (...) wyszła z zabawy i zabawie służy”. Co więcej, również „i ta literatura, którą powołano dla spełniania przede wszystkim funkcji instrumentalnych – dydaktycznych, wychowawczych i kształcących (...), jeśli tylko chciała być pragmatycznie sprawna, musiała uciekać się do przekazów ludycznych, do kodów zabawy, igraszki umysłowej, wyobrażeniowej”³⁸⁴. Opinię tę, wyrażoną wprawdzie à propos literatury, odnieść można równie dobrze do książki dla dziecka w ogóle, w szczególności zaś do jej materialnej postaci. Najlepszą egzemplifikację tej tezy stanowi książka zabawka, najpełniej chyba ze wszystkich typów publikacji dla dzieci unaoczniająca ideę, że najlepiej uczyć – bawiąc. Publikacje takie mają długowiekową tradycję, nie da się jednak zaprzeczyć, że ich rozwój, zintensyfikowany w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat do nieporównywalnych z wcześniejszymi okresami rozmiarów, idealnie wpisuje się zarówno w symbolikę współczesnej popkultury opartej na dążeniu do przyjemności we wszystkich sferach naszego życia, jak również w oczekiwanie od książek – wzorowanej na nowoczesnych mediach – aktywizacji czytelnika.

Pojęcie książki zabawki jest bardzo szerokie i obejmuje dokumenty o zróżnicowanych funkcjach i formach, wśród których wyraźnie należy rozgraniczyć publikacje o charakterze estetyczno-rozrywkowym (np. książki z wykrojnika dla najmłodszych dzieci, książeczki kąpielowe lub tzw. szmacianki), pozostające poza zakresem niniejszych rozważań, oraz popularyzatorskie³⁸⁵. Według Marka Kątnego książki zabawki to „wydawnictwa wykorzystujące różne kształty zwierząt lub przedmiotów, z którymi dziecko styka się codziennie, a także takie, które zawierają na ilustracjach elementy ruchome, często trójwymiarowe, urządzenia mechaniczne bądź elektroniczne”³⁸⁶. Elementy te, dodajmy, jeśli są wykorzystywane w książkach popularnonaukowych – powinny spełniać określoną rolę: ułatwiania, a nawet warunkowania właściwej percepcji dzieła. Niestety współczesna praktyka wydawnicza pokazuje, że coraz częściej są one jedynie

³⁸³ Podtytuł tego podrozdziału, choć używany w zupełnie innym kontekście, został zapożyczony z tytułu publikacji J. Cieślukowskiego, *Wielka zabawa – folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka – wiersze dla dzieci*, Wrocław 1967.

³⁸⁴ Idem, *Literatura osobna*, wybór R. Waksmund, Warszawa 1985, s. 66.

³⁸⁵ Takiego wyraźnego rozgraniczenia nie proponuje Marek Kątny. Por. idem, *Droga do wiedzy. O literaturze popularnonaukowej dla młodego odbiorcy*, Kielce 2008 (zob. zwłaszcza rozdział „Książki zabawki”, s. 163–183).

³⁸⁶ Idem, *Znaczenie książeczki-zabawki dla rozwoju osobowości dziecka w wieku przedszkolnym*, w: *Kielecki Festiwal Nauki, 15–30 września 2007*, red. Z. Steciak, Kielce 2008, s. 97.

atrakcyjnym gadżetem, którego zadanie sprowadza się przede wszystkim do przyciągnięcia uwagi nabywcy. Niezależnie od tego wspólną cechą tych publikacji jest inicjowanie określonych działań związanych z manipulowaniem książką lub załączonymi do niej przedmiotami, toteż nazywa się je również interakcyjnymi albo interaktywnymi. W języku francuskim, podobnie jak w języku angielskim, nie ma bezpośredniego odpowiednika dla terminu „książka zabawka”, a najbliższe temu pojęciu wyrażenie *livres animés* jest zbieżne z angielskim *movable books*, co tłumaczyć można bezpośrednio jako „książki ruchome” (lub dosłownie z franc. animowane).

Interakcyjne książki edukacyjne, zwłaszcza „książki ruchome”, mają za sobą długą historię, jeżeli za ich prototypy uznamy naukowe dzieła przygotowane z myślą o czytelniku dorosłym. Już w średniowieczu tworzono rękopisy zawierające rodzaj kłapek, które – w poszukiwaniu dodatkowych informacji – można było dowolnie odsłaniać. Ten niezwykle atrakcyjny sposób prezentacji omawianych zagadnień upowszechnił się przede wszystkim w książkach z dziedziny anatomii (jego najwspanialszą egzemplifikację stanowił słynny *Catoptrum microcosmicum* Johanna Remmelina z 1613 r.) i jako taki przetrwał głównie w książce dla dzieci w niemal niezmienionej formie do naszych czasów. Do pierwszych książek z ruchomymi częściami (franc. *livre à système*) należały z kolei: filozoficzny traktat *Ars Magna* Rajmunda Lulla z 1302 r. (który był jedną z pierwszych książek opartą na systemie ruchomych tarcz (franc. *livre animé à volvelles*) oraz *Liber Cosmographicus* Petrusa Apianusa z 1524 r., dzieło z zakresu astronomii i nawigacji, pokazujące za pomocą wprawianych w ruch części przemieszczenia ciał niebieskich. W przeciwieństwie do tego „ruchome książki” dla dzieci – począwszy od pierwszych publikacji tego typu, tzw. arlekinad, które zaczęły się pojawiać w drugiej połowie XVIII wieku w Anglii za sprawą Roberta Sayera, poprzez zaawansowane, zadziwiające skomplikowanymi mechanizmami XIX-wieczne produkcje Ernesta Nistera albo Lothara Meggendorfera, skończywszy zaś na XX-wiecznych rozkładankach (ang. *pop-up books*) – hołdowały przede wszystkim opowiadaniu rozmaitych historii³⁸⁷.

Na przestrzeni długotrwałego okresu rozwoju powstało wiele odmian „książek ruchomych” dla dzieci (rozkładanki, harmonijki, książki tunele i karuzele, z otworami, okienkami itp.)³⁸⁸, a w historii tego gatunku zapisa-

³⁸⁷ Więcej na ten temat hasła J. Desse, *Livre animé* [hasło], w: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*, Vol. 2, op. cit., s. 790–793; A. et J. Perrot, *Livre animé* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 605–609; A. Maroń, *Harmonijki, tarce, klapki i żaluzje – książka zabawka na przestrzeni dziejów*, „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 4(26), s. 61–70.

³⁸⁸ A. Sołtysiewicz, *Książki zabawki – definicje i podział gatunkowy*, w: *Książ-*

Il. 57. Postaci Freda i Jamy'ego – animatorów programu „C'est pas sorcier” na pierwszej stronie okładki książki z serii pod tym samym tytułem. M. Deny, *Un Touareg*, ill. de S. Frécon, Paris: France 3; Nathan 2006. Obok znaku wydawcy widoczne logo telewizji France 3

Il. 58. Rozkładówka tomu z serii „Dis moi pourquoi Babar”. J. de Brunhoff [aut. postaci], *Les instruments de musique*, [adapt. rys.] J.-C. Gibert, Paris: Hachette 1999

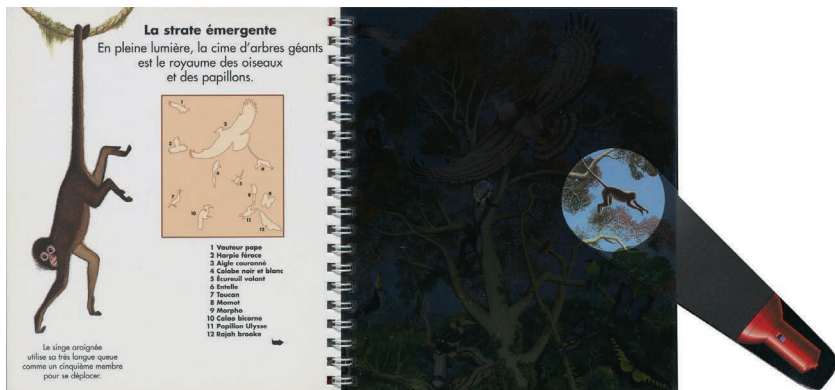
Il. 59. Ruchome części w książce z serii „Les Racines de savoir”. B. Fontanel, C. d’Harcourt, *La musique des instruments*, Paris: Gallimard Jeunesse 1993. Fot. A. Turczyn

Il. 60. Połowa strony w książce z serii „Demi-page”. L. Ottenheimer, *Une journée à Hanoï*, ill. M. Truong, Paris: Hachette Jeunesse 1997. Fot. A. Turczyn

Il. 61. Ruchome części w książce z serii „Kididoc”. M. Longour, *Les Châteaux forts*, ill. de R. Faller, O. Nadel et Ch. Roederer, Paris: Nathan 2000. Fot. A. Turczyn

Il. 62. Dodatkowe możliwości stosowania foliowanych kart w serii „Mes premières découvertes”. *J'observe la jungle*, conçu et réalisé par C. Delafosse et Gallimard Jeunesse, ill. par C. Broutin, Paris: Gallimard Jeunesse 2001

Il. 63. Anaglify w książce edukacyjnej. J.-B. de Panafieu, *Les hommes préhistoriques*, ill. D. Grant, Paris: Hachette Jeunesse 2001 (Explorateur 3D)

Il. 64. Pierwsza strona okładki z serii „Crok’sciences”. D. Grinberg, *Expériences avec les plantes*, ill. de V. Mathy, Paris: Cité des sciences et de l’industrie: Nathan 2005.

W okienku widoczna saszetka z nasionami

Il. 65. Wybrana rozkładówka tomu z serii „Les Bêtes noires”. S. Girardet, C. Merleau-Ponty, *Douce grenouille, vilain crapaud?*, ill. P. Rosado, Paris: Bayard éd. 1992

89 Les fossiles de dinosaures

Un fossile, c'est toujours un os ?

► Non. Cela peut être des arêtes, des plumes, des insectes conservés dans l'ambre ou la pierre, des feuilles, des tiges... Cela peut même être des empreintes de pas. Tous ces précieux témoins du passé sont retrouvés par les paléontologues. Ils leur permettent de connaître le monde d'il y a des millions d'années : la végétation, les oiseaux, les poissons...

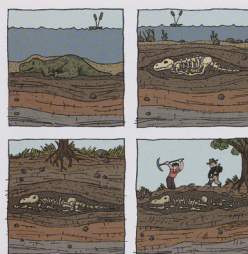

Comment fait-on pour reconstituer les dinosaures ?

► Une fois que le squelette est debout, en regardant bien les os, il est possible de voir la trace des muscles. La chair est alors dessinée, les yeux sont placés dans les trous du crâne et la langue n'est pas oubliée. Le dinosaure prend sa forme. Pour lui donner l'air plus vrai que nature, il ne reste plus qu'à inventer la peau. On sait que c'est une peau de reptile, mais on doit imaginer sa couleur.

Comment sait-on tant de choses sur les dinosaures ?

► Quelques rares os ont traversé le temps... Ils sont conservés dans le sol, dans les roches. Une fois ces fossiles retrouvés, le jeu de puzzle peut commencer. Il faut les remettre en place pour voir à quoi pouvait bien ressembler l'animal. Les paléontologues recueillent aussi des indices sur les plantes et sur le climat au temps des dinosaures. Et puis ils réfléchissent, comparent, imaginent, vérifient...

Est-ce qu'on trouve beaucoup de fossiles ?

► Non, c'est exceptionnel. Généralement, les animaux morts sont mangés par les autres. Pour qu'un dinosaure devienne un fossile, il faut des conditions exceptionnelles. Par exemple, que le dinosaure meure, tombe au fond d'un marécage et soit recouvert de boue qui le protège. Alors, petit à petit, les os se transforment en pierre. Après des millions d'années, quelques os sont devenus des fossiles.

EN BREF

Plus de 100 espèces de dinosaures sont aujourd'hui répertoriées et on en découvre régulièrement de nouvelles. Mais en fait, c'est très peu. Beaucoup de dinosaures n'ont laissé aucun fossile : de ceux-là nous ne saurons jamais rien.

On estime que 300 espèces de dinosaures pouvaient vivre au même temps.

Les os les plus durs du squelette d'un dinosaure sont : les dents, les mâchoires, les os du crâne, les os du dos (les vertèbres).

Les os fossilisés ne se cassent pas ?

► Ils sont en effet très fragiles. Lorsque les paléontologues ont dégagé l'os, ils le recouvrent de papier de soie. Puis ils l'enveloppent dans des morceaux de toile trempés dans du plâtre, comme pour une jambe cassée. Une fois sec, le plâtre protège bien l'os et on peut le transporter en laboratoire.

DU
TAC
AU
TAC

► Aujourd'hui, on connaît tous les dinosaures qui ont existé sur terre.
a. vrai / b. faux

► Combien de temps faut-il pour qu'un os devienne un fossile ?
a. 100 ans / b. 1000 ans / c. des millions d'années

► Des fossiles peuvent être trouvés dans :
a. vrai / b. faux

30 31 Cornes et griffes

Que fait le tricératops avec sa grosse tête ?

► Une corne sur le nez et deux autres de chaque côté du front : voilà le tricératops, le dinosaure « à trois cornes » (de tri : « trois », et keratos : « corne »). Il porte un élégant casque avec une collerette autour lui recouvrant le cou et le haut du dos. En cas d'attaque, il fait front en présentant sa tête au prédateur. Un cou bien raide et de fortes pattes de devant soutiennent sa lourde tête : c'est utile, mais ça manque de souplesse pour brouter et cueillir le feuillage des arbres.

EN BREF

L'iguandon a sur la main un cinquième doigt, un poignet, qui est en fait une simple patte toujours sortie, comme un simple trapèze long (20 cm). Pas très commode pour marcher, mais fort utile pour se défendre ! On s'en servait d'embêter les iguandons en train de brouter l'algue de prendre un méchant coup de patte ! Autrement, quand les savants considéraient encore mal les dinosaures, ils pensaient que l'iguandon portait cette griffe sur son front, comme une corne.

Elle est vraiment si grosse que ça, cette tête ?

► Son crâne, avec sa grande collerette, fait environ 3 m et les cornes de son front mesurent plus de 1 m ! Non content d'avoir une tête hors-normes, le tricératops est un vrai char d'assaut. Il mesure près de 7 m et pèse plus de 10 t. Avec des dimensions pareilles, pas étonnant qu'il soit aussi célèbre !

Quel dinosaure a les plus grandes griffes ?

► C'est le thérozoosaure, un dinosaure comme sorti de l'imagination d'un fou. Les griffes de ses mains font plus de 70 cm et se trouvent au bout de bras qui, eux-mêmes, mesurent environ 2 m ! Son nom signifie d'ailleurs « lézard à faux ». Les paléontologues pensent que cet étrange dinosaure était en plus assez imposant : environ 5 m de long pour un poids de 6 t.

À quoi peuvent-elles bien lui servir ?

► Là encore, les scientifiques n'ont aucune certitude sur la réponse. Selon certains, il se nourrit de feuillages qu'il coupe grâce à ses grandes griffes. Pour d'autres, elles lui servent plutôt à détruire fourmillières et termitières pour en avaler les occupants par milliers.

Comment les vélociprators utilisent-ils leurs griffes ?

► Sur chaque patte arrière, les vélociprators ont une griffe longue de 15 cm en forme de faucille. Mieux vaut ne pas se trouver à leur portée !

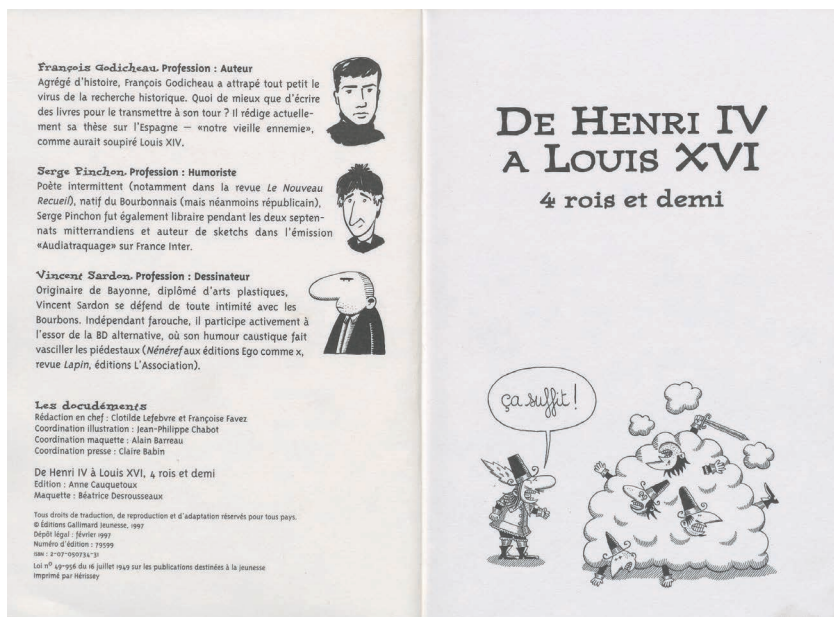
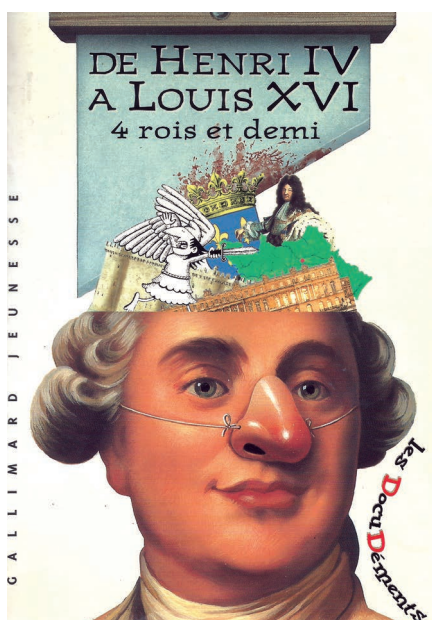
Après avoir encerclé leur proie à plusieurs, ils se jettent sur elle et s'agrippent avec les griffes de leurs pattes avant. Solidement accrochés à elle, ils la frappent avec leurs pattes arrière, enfonçant leurs griffes pointues dans sa chair...

DU
TAC
AU
TAC

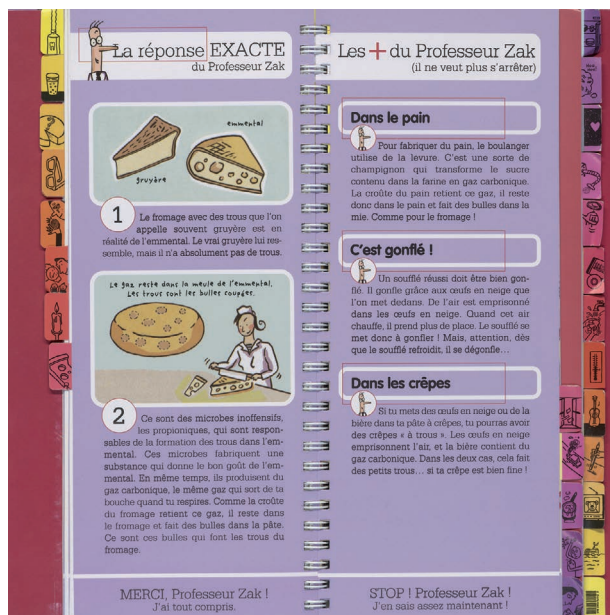
► Tous les dinosaures ont des griffes ?
a. Les vélociprators ont des griffes.
b. Le tricératops possède trois cornes.

► Quel dinosaure a les griffes les plus longues ?
a. le vélociprator / b. le tricératops / c. le thérozoosaure

Il. 66a,b. Humorystyczne ilustracje w publikacjach Larousse'a. *Les dinosaures en 200 questions*, Paris: Larousse 2006 (Du tac au tac). Wybrane rozkładówki z ilustracjami różnych artystów: a) il. A. Langlois; b) il. A. Royant

Il. 67a,b. Satyra w książce popularnonaukowej. F. Godicheau, S. Pinchon, *De Henri IV à Louis XVI. 4 rois et demi*, ill. V. Sardon, Paris: Gallimard Jeunesse 1997 (DocuDéments). a) Pierwsza strona okładki; b) pierwsza rozkładówka ze stroną tytułową

Il. 68a,b. Przykładowe rozkładowki tomu z serii „Les Réponses de Zak et Loufok”.
P. Martin, *Comment ça marche?*, ill. Monike Czarnecki, Paris: Bayard Jeunesse 2005

ło się wielu wybitnych twórców, jak choćby Wojtech Kubašta, Jan Pieńkowski czy Robert Sabuda³⁸⁹. Jednakże książki tego typu długo pozostawały na uboczu głównych trendów edytorskich, zarówno ze względu na złożony proces twórczy i produkcyjny, cenę, jak i wyrafinowaną formę wielu tego typu dokumentów, w których realizowały się w większości oryginalne, artystyczne projekty twórcze. Sytuacja ta zmieniła się diametralnie z początkiem lat 90., m.in. wskutek unowocześnienia technik do komputerowego składu publikacji. Co więcej – wbrew wcześniejszym tradycjom – te aktywizujące, ludyczne elementy, do tej pory z rzadka łączone z książką edukacyjną, stały się od tego momentu jednym z jej najważniejszych atrybutów. Zjawisku sprzyjały oczywiście również te czynniki, które zostały wymienione we wstępie do tego rozdziału.

Po rozkładówkach w „stylu DK” potrzebny był kolejny krok naprzód, a ruchome elementy były idealną kontynuacją idei zaskakiwania czytelnika, na podobnej zasadzie miały bowiem dostarczać porównywalnych do kreowanych przez nowoczesne media niespodzianek i emocji. Z początku ograniczone do najprostszych rozwiązań, takich jak rozkładane karty i podnoszone klapki, pojawiających się sporadycznie, w pojedynczych dokumentach, z czasem zaczęły przybierać coraz bardziej wyszukane formy – obrotowych tarcz, żaluzji, *pop-up* itp., i dość szybko zaczęły być stosowane na masową wręcz skalę. Jedną z pierwszych serii popularno-naukowych, której wydawca z interakcyjności uczynił regułą, była „Les Racines de savoir” Gallimard Jeunesse zainicjowana w 1993 r. Seria ta wyróżniała się bardzo staranną oprawą graficzną, na którą składały się efektowne ilustracje drukowane na połyskliwych (foliowanych) stronicach oraz – właśnie – system rozkładanych kart i kłapek, tudzież przezroczystych stron (znanych przede wszystkim z projektu „Mes premières découvertes”) zapewniających dodatkowe wrażenia estetyczne. Pomimo że elementy te nie dominowały nad całościową wizją dokumentu, stały się one jego podstawowym atutem eksponowanym w pierwszych słowach noty dostępnej na czwartej stronie okładki. Wydawca zaznaczył w niej bowiem, że książki z tej serii są „(...) do oglądania, do czytania, ale także eksplorowania, manewrowania, przekształcania” (zob. il. 59).

Do pierwszych prób „animowania” książek poznawczych należała też seria „Demi-page” (Pół strony) zainicjowana przez Hachette w połowie lat 90. Jej nazwa wzięła się z kilku kart z wnętrza książki o mniejszym

ka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą IV, red. J. Dzieniakowska i M. Olczak-Kardas, Kielce 2015, s. 183–193.

³⁸⁹ Oczywiście przekraczają oni niekiedy granice fikcji i dają się również poznać jako twórcy quasi-edukacyjnych rozkładanek, np. R. Sabuda, *Les Châteaux forts*, Paris 2007.

w stosunku do pozostałych formacie. Był to bardzo skromny, acz udany pomysł, który pozwalał na jednoczesne wyeksponowanie różnych aspektów efektownej, panoramicznej ilustracji (zob. il. 60).

Koncept animowanej książki edukacyjnej na największą skalę rozwinął natomiast jak dotąd Nathan w serii „Kididoc” (pol. „Bawidoc” Larousse, a następnie Hachette Livre Polska), zainicjowanej w 1999 r. i kontynuowanej do dnia dzisiejszego. Nathan trafił idealnie w oczekiwania czytelników, tym bardziej że kolekcja zaadresowana została do znacznie młodszych odbiorców od czytelników „Les Racines de savoir”, a mianowicie dzieci w wieku od około 5 lat. Na stosunkowo niewielkiej powierzchni stronicy o wymiarach 20 × 20 cm proponuje się tutaj olbrzymią liczbę animowanych elementów – otworów, kłapek, suwaków, harmonijek itp., co pozwala pomnożyć liczbę podawanych informacji, dziecku zaś daje możliwość, i co za tym idzie – radość, aktywnego ich odkrywania (zob. il. 61). Nic więc dziwnego, że publikacje te wydawca od początku promował pod hasłem „inteligentne książki edukacyjne, które się czyta również za pomocą rąk” (tak brzmi podtytuł serii „les docs malins qu’on lit aussi avec les mains!”).

W podobnym duchu systematycznie wdrażano i udoskonalano kolejne projekty zawierające elementy aktywizująco-ludyczne, takie jak: *pop-up*, foliowane karty z nadrukiem, ilustracje w technice 3D, a w dalszej kolejności także dodatki i urządzenia elektroniczne, np. montowane w okładzinach pozytywki do odtwarzania różnych odgłosów (np. w książkach z serii „Mes premières découvertes sonores” Gallimard Jeunesse). Pierwsze edukacyjne rozkładanki proponował Nathan w uniwersalnej serii „Un album animé” od początku lat 80.³⁹⁰ Trend ten przybrał na sile po 2000 r., a do najbardziej udanych produkcji należą w tym zakresie dwie serie Gallimard Jeunesse – rodzima „Saga cités” oraz licencyjna „Mes découvertes en pop-up”. Pierwsza z wymienionych proponuje wirtualną wycieczkę do najpiękniejszych miast czy zabytków. W jej ramach ukazało się pięć tytułów poświęconych pałacowi w Wersalu, medynie w Tunisie, oazie, Wenecji oraz starożytnej Kartaginie. Każda rozkładówka zawiera starannie wykonaną rozkładankę, z ogromną dokładnością oddającą szczegóły omawianych obiektów, uzupełnioną na marginesach o liczne informacje i wyjaśnienia. Dodatkowo niektóre *pop-up* pozwalają za pomocą systemu ruchomych części ożywiać wybrane sceny, np. opuszczać i podnosić kurtynę weneckiego teatru.

Specjalnością Gallimard Jeunesse wdrażaną przede wszystkim w serii „Mes premières découvertes” są także wspomniane we wcześniejszych rozdziałach foliowane karty. Z każdą nową podserią Gallimard udoskona-

³⁹⁰ Seria powstała we wczesnych latach 70., ale początkowo obejmowała głównie historyjki z postaciami z bajek Walta Disneya.

la ten koncept, proponując na jego bazie coraz to nowsze aktywności, np. książki z rebusami albo z tzw. magiczną lampą. Zabawa z rebusami sprzyja nauce czytania, dziecko może bowiem wybrać dwie opcje zapoznawania się z tekstem – bezpośrednio lub za pomocą ilustracji wydrukowanych na przezroczystej karcie. Nałożona na tekst folia zasłania te słowa, których odbicie znajduje się na obrazkach. Ciekawy efekt daje też użycie „magicznej lampy”. Niektóre strony w tych książeczkach są całkiem czarne, a ilustracje pojawiają się na nich dopiero po ich podświetleniu dołączoną lampką. Rzecz w tym, że lampka, podobnie jak latarka, rzuca tylko niewielki snop światła, toteż dziecko, chcąc zobaczyć dany obrazek, musi powoli, centymetr po centymetrze przesuwac lampkę po stronicy, co oczywiście wydłuża czas zabawy, a w zamierzeniu jej twórców mimowolnie przyczynia się też do dokładniejszej percepcji ukazanych na ilustracji szczegółów (zob. il. 62).

Duże zainteresowanie wydawców i nadzieje na przyciągnięcie uwagi młodych czytelników wywołuje też technologia 3D. Takie obrazy zdobią karty wielu współczesnych książek popularnonaukowych, a ich obecność sygnalizowana jest z reguły wprost w tytule lub w nocie od wydawcy. Najbardziej znanym przykładem jest licencyjna seria Weldon Owen wydana w Polsce pn. „Z bliska” przez wydawnictwo Buchmann, a we Francji pt. „À la loupe” przez Larousse’a. Warto też wspomnieć o początkach tego typu ilustracji wykonywanych metodą anaglifową, w której do prawidłowego odbioru obrazu potrzebne są odpowiednie okulary. W 2000 r. wydawnictwo Hachette wypuściło na rynek serię pn. „Explorateur 3D” (Badacz 3D). Obejmowała one typowe dla młodzieżowej książki popularnonaukowej zagadnienia (dinozaury, historia starożytna, astronomia itp.), jej nowością były natomiast wspomniane powyżej anaglify, stąd do każdej książki dołączano okulary w postaci maski związanej z tematyką danego dzieła, np. hełmu rycerskiego. W serii ukazało się ogółem 14 tytułów, sam koncept nie cieszył się jednak większym powodzeniem i nie znalazł wielu naśladowców. Nakładanie okularów do oglądania ilustracji nie było udanym pomysłem, a obrazy w razie ewentualnego zgubienia lub zniszczenia okularów niczemu nie służyły, bo były po prostu brzydkie i nieczytelne (zob. il. 63). Tym samym były tylko modnym gadżetem, który nie wniósł niczego do lepszej realizacji tematu i/lub formy jego prezentacji.

Opisane powyżej rozwiązania rozwinęły się na ogromną skalę, a sukcesy Gallimard Jeunesse i Nathana uruchomiły lawinę podobnych projektów u kolejnych wydawców. Tego typu działania osiągnęły punkt kulminacyjny pod koniec analizowanego okresu, początkowo za sprawą licencyjnych publikacji brytyjskich, które na pierwszy rzut oka wyróżniała niezwykła atrakcyjność wizualna, przyciągająca uwagę młodocianych czytelników. Było to rezultatem multiplikacji różnorodnych efektów (ruchomych ele-

mentów, dodatkowych gadżetów, błyszczących, lakierowanych części itp.), zwiększenia rozmiarów książek, a także zastosowania popularnej tematyki. W nurt ten wpisywały się zwłaszcza dobrze znane również w Polsce *Wynalazki Leonarda da Vinci* Jaspere'a Barka (wyd. pol. Debit; franc. Larousse'a) albo *Dra Ernesta Drake'a smokologia* (wyd. pol. Debit; franc. Milan 2004) i inne tytuły tego cyklu. Pozycje te w niezwykle okazałej oprawie – wyróżniającej się dużym formatem i ozdobną, stylizowaną na skórzaną oprawą – oferują czytelnikowi bogactwo dodatkowych części, nie tylko tekturowych kłapek i *pop-up*, ale również elementów wykonanych z tworzyw sztucznych umieszczonych w zafoliowanych okienkach, a mających naśladować opisywaną rzeczywistość (np. fragment skóry smoka).

Ostatnim krokiem na drodze animowania książek popularnonaukowych dla dzieci jest załączanie do nich rozmaitych dodatków mniej lub bardziej powiązanych z prezentowaną problematyką. Jedną z pierwszych większych realizacji tego typu była seria „Secrets” Gallimard Jeunesse wydawana w latach 1995–1997 i poświęcona popularyzacji wiedzy technicznej i przyrodniczej. Składały się na nią niewielkich rozmiarów tomiki przypominające z zewnątrz pudełko. Do wieczka przyczepiona była książka, wewnątrz znajdował się gadżet stanowiący rzeczywistą ilustrację podejmowanych zagadnień, np. kompas w tomie poświęconym sekretom nawigacji albo lupa i pryzmat w tomie o optyce. Analogiczną funkcję spełniały drobiazgi dołączane do poszczególnych tomików publikowanej dekadę później serii „Croc'sciences” Nathana i mieszczące się w zafoliowanym okienku grubej, tekturowej okładki. Były to różnego rodzaju rekwizyty (np. magnesy albo saszetki z nasionami) przydatne przy wykonywaniu proponowanych w książkach doświadczeń (zob. il. 64).

Podobnie jak we wcześniej opisanym przypadku, te początkowo skromne publikacje zdominowane zostały pod koniec analizowanego okresu przez publikacje (z początku tłumaczone z języka angielskiego) o znacznie bardziej okazałej formie. Dobrym przykładem jest m.in. tłumaczona z języka angielskiego seria „Chantier découvertes” (Roboty wykopaliskowe) Nathana. Wydane w jej ramach książki-kuferki (*livres-coffrets*), bo tak Francuzi określają tego typu produkcje, oprócz książki i zeszytu aktywizującego zawierały dodatkowe elementy, np. w tomie poświęconym człowiekowi prehistorycznemu – sześć bryłek gipsu z ukrytymi w nich szczątkami, pędzelek do czyszczenia i części do samodzielnego złożenia szkieletu. Działania te są obecnie intensyfikowane przez większość wydawców, ale – co ciekawe – jednym z najbardziej aktywnych na tym polu jest Larousse. Jego dziełem są wspomniane we wcześniejszym rozdziale „Les Livres à construire”, a także „L'Histoire en action” (seria książek-kuferków o tematyce historycznej zawierających elementy konstrukcyjne oraz figurki, np. tekturową makietę rzymskiej areny oraz figurki gladiatorów), „Desti-

nation zoo” (zawierająca figurki zwierząt lub owadów, które należy samodzielnie złożyć) i wiele innych tego typu publikacji, w tym różnego rodzaju poradniki i książki kucharskie z dodatkowymi niezależnymi akcesoriami, jak spódniczki i baletki, akcesoria do makijażu albo zestawy foremek do pieczenia. Niestety w wielu przypadkach obecność tego typu gadżetów nie wydaje się niczym uzasadnioną, co więcej, niekiedy ich wartość bywa dla dziecka znacznie wyższa od książki, która w takim zestawieniu spychana jest nierzadko do roli instrukcji obsługi dołączonej zabawki.

Pół żartem, pół serio

Humor, podobnie jak ludyczność, jest nieodłącznym elementem literatury dla dzieci. Co więcej, według Zofii Adamczykowej komizm jest jednym z jej najbardziej pożądaných składników. „W dużej mierze buduje funkcję ludyczną literatury «czwartej», decydując zarazem o jej atrakcyjności dla młodego czytelnika (...)”, poza tym „w jego cieniu może się z powodzeniem realizować wiele funkcji wyznaczanych dobrej książce dziecięcej, zwłaszcza funkcja poznawcza”³⁹¹. Książka popularnonaukowa przez długi okres kojarzyła się jednak przede wszystkim z powagą, a masowy trend korzystania z zalet humorystycznego ujęcia przedstawianych zagadnień jest relatywnie nowy³⁹². Rozwinął się na szerszą skalę mniej więcej w latach 90. XX wieku jako jedna z możliwości ożywienia standardowej książki popularnonaukowej i dzisiaj stanowi jeden z najwyraźniejszych nurtów jej rozwoju. Podobnie jak elementy ludyczne wpływa na podniesienie atrakcyjności książki popularnonaukowej i wynika przede wszystkim z dopasowywania się do przyzwyczajęń i oczekiwań współczesnego odbiorcy.

Poza tym żart w książce popularnonaukowej, podobnie jak w literaturze pięknej, ma różne oblicza i przybiera rozmaite formy. Może operować absurdem i wyolbrzymieniem, kontrastem i zaskoczeniem, a wyrażać się może i w rysunku, i w tekście. Najprostszym sposobem wprowadzenia do książki edukacyjnej odrobiny humoru jest zastosowanie żartobliwych ilustracji, ale podobny efekt można osiągać również za pomocą bardziej skomplikowanych środków wyrazu – żartów słownych, utrzymanej w zabawnej konwencji fabuły, komizmu w konstrukcji tekstu. Jednocześnie

³⁹¹ Z. Adamczykowa, *Literatura dziecięca*, op. cit., s. 71 i 73.

³⁹² Nie licząc pojedynczych przykładów związanych głównie z humorystyczną ilustracją proponowaną w początkach wieku XX przez wybitnych artystów grafików, takich jak choćby Benjamin Rabier. Więcej zob. cz. I, rozdz. 2.

jednak humor w tego typu publikacjach nigdy nie jest środkiem sam w sobie, zawsze zaś jest dodatkiem i służy określonej celowi – ułatwieniu i uatrakcyjnieniu przyswajania prezentowanych treści. Do tego ma jeszcze jedną, istotną zaletę – oparty zazwyczaj na grze skojarzeń, pozwala na odbiór na różnych poziomach, a to ujęcie zarówno młodszych, jak i starszych czytelników.

W omawianym okresie koncept humorystycznych ilustracji jako jeden z pierwszych zastosował Bayard w serii „Les Bêtes noires” (dosł. Czarne bestie) wydawanej w latach 1989–1995. Seria przeznaczona była dla dzieci w wieku od 7 lat i proponowała solidne, popularyzatorskie teksty opracowywane przy współpracy z Musée en herbe, które gwarantowało wysoki merytoryczny poziom tych publikacji. Jej zadaniem było, zgodnie z humorystycznym tytułem, przedstawienie różnych gatunków zwierząt, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które są uważane za obrzydliwe lub groźne: pajaków, żab, myszy, szczurów, rekinów, wilków itp. Książki zawierały prosty, przystępny tekst, ale ich podstawowym atutem były żartobliwe rysunki Puiga Rosado, hiszpańskiego ilustratora mieszkającego na stałe we Francji i związanego przede wszystkim z firmą prasową Bayard. Rosado uczynił z „Les Bêtes noires” prawdziwy majstersztyk. Urocze ilustracje w nieco naiwnym stylu, utrzymane w pastelowych odcieniach, wprowadzały pogodny klimat nie tylko za pomocą obrazu, ale również dowcipu językowego i gier słownych (zob. il. 65).

Taki sposób ilustrowania książek edukacyjnych upowszechnił się pod koniec lat 90. i do dzisiaj stanowi doskonałą odskocznnię od ilustracji stricte informacyjnej i/lub dokumentalnej. Humorystyczne, często komiksowe rysunki są charakterystyczne przede wszystkim dla publikacji wspomnianego powyżej wydawnictwa Bayard³⁹³ i znajdują zastosowanie we wszystkich typach książek popularnonaukowych, od encyklopedii i monografii tematycznych po poradniki psychologiczne i książki kucharskie (zob. m.in. dobrze znane w Polsce: *Mały słownik ważnych pojęć* Bertranda

³⁹³ Jest to w znacznej mierze wynikiem długotrwałej współpracy tego wydawcy ze znanym ilustratorem Sergem Blochem. Bloch jest twórcą znacznej części opraw graficznych czasopism dla dzieci wydawanych przez koncern Bayarda oraz dyrektorem kreatywnym w wydawnictwie Bayard Jeunesse. Jego ilustracje wyróżniają się prostą, acz charyzmatyczną kreską, która przywodzi na myśl przede wszystkim dzieła Jeana-Jacques’a Sempé (znanego w Polsce głównie z rysunków do serii przygód o Mikołajku). Bloch jednak w jeszcze większym stopniu operuje deformacją, jego ilustracje odznaczają się również większą autonomią. W 2007 r. został laureatem nagrody Bologna Ragazzi przyznawanej na międzynarodowych targach książki w Bolonii za ilustracje do *L'encyclopédie des cancrs, des rebelles et autres génies* Jeana-Bernarda Pouy (Gallimard Jeunesse). Humorystyczne kolaże Blocha idealnie współgrają z tekstami tej przekornej encyklopedii, w której biografie znanych osób zostały zaprezentowane przez pryzmat ich młodzińskich porażek i szkolnych dramatów.

Fichou, pol. wyd. 2015³⁹⁴ albo *Poniżanie nie!* Dominique de Saint Mars z ilustracjami Serge'a Blocha – zob. przypis 393). Humorystyczne rysunki zestawiane z poważniejszymi tekstami stały się też po 2000 r. znakiem rozpoznawczym najnowszych publikacji Larousse'a. Należą do nich to-miki z serii „Moja Pierwsza Encyklopedia Larousse'a”, np. *Moja pierwsza encyklopedia bohaterów* (wyd. pol. 2006), które są dobrze znane polskim czytelnikom. Na tym tle wyróżniają się również utrzymane w zabawnym stylu ilustracje do książek z uniwersalnej popularyzatorskiej serii „Du tac au tac”³⁹⁵. Dodatkowym atutem wymienionych tu publikacji Larousse'a jest fakt, każda książka ilustrowana jest tutaj przez kilku artystów, co daje przekrój przez różne style i zapobiega znużeniu czytelnika (zob. il. 66a,b).

Efekty komiczne można też osiągać za pomocą satyry, czy to w postaci satyrycznych rysunków, czy nawet utrzymanych w takiej konwencji dodatkowych tekstów wplatanych pomiędzy naukowe treści. Taki sposób wykorzystania humoru jest polskim czytelnikom znany z angielskiej serii „Monstrrrrualna Erudycja” (oryg. „Horrible Science” wydawanej od 1996 r. przez wydawnictwo Scholastic). We Francji styl ten najlepiej prezentuje seria „DocuDéments” (Szalone książki popularnonaukowe) wydana w 1997 r. przez Gallimard Jeunesse³⁹⁶. Książki z tej kolekcji obejmowały w dwóch podseriach – nauk humanistycznych i ścisłych – najbardziej popularne zagadnienia omawiane w toku nauki szkolnej. W redakcji każdego tomu uczestniczyli: autor reprezentujący z reguły wybraną dziedzinę wiedzy, satyryk oraz ilustrator, a ich celem było połączyć w jedno dowcipny przekaz i naukową ścisłość, co doskonale oddawał slogan reklamowy serii – „humor, suspens i... powaga gwarantowane” (informacja z czwartej strony okładki). Z jakiego rodzaju ujęciem mamy do czynienia – sugerowano wprost z okładki, był to bowiem kolaż skomponowany z fotografii i rysunków, np. portret Ludwika XVI z nosem clowna (zob. il. 67a) albo

³⁹⁴ Zob. też autorska recenzja tej publikacji w portalu Mądre Książki: <http://mudreksiazki.org/kategorie/nauki-spoleczne/maly-sloownik-waznych-pojec/> [dostęp: 09.03.2018].

³⁹⁵ Seria ta miała dwie odsłony, które doskonale ilustrują opisywane w tym paragrafie tendencje. W latach 90. była wydawana przez Larousse'a na licencji Kingfisher Books i zawierała wtedy realistyczne ilustracje służące przede wszystkim wiernemu odwzorowaniu poruszanej problematyki. Seria o tym samym tytule zainicjowana przez Larousse'a w 2006 r. w niczym jednak nie przypomina swojej poprzedniczki. Są to zupełnie nowe teksty, tym razem rodzimych twórców, poza tym seria ma zupełnie inną oprawę graficzną, tym razem opartą właśnie na ilustracji humorystycznej.

³⁹⁶ Powstała zresztą najwyraźniej z inspiracji „Horrible Science” i jako jej francuski odpowiednik. W ramach „DocuDéments”, która w większości była opracowywana przez francuskich twórców, znalazły się też dwa tytuły tłumaczone z „Horrible Science”.

portret Napoleona z podbitym okiem i plastrem przyklejonym w obrębie brwi. Inteligentne skojarzenia budziły również niektóre tytuły, np. *De Henri IV à Louis XVI. 4 rois et demi* (Od Henryka IV do Ludwika XVI. Czterech i pół króla). Wewnątrz książki roilo się od żartów rysunkowych, komponowanych najczęściej poprzez skojarzenie obecnego i dawnego postrzegania świata (il. 67b). Szczególnie zaś zabawny efekt uzyskiwano za pomocą podawania wybranych informacji w stylu znanym współczesnemu czytelnikowi z prasy i/lub reklamy, np. w formie foldera reklamowego wyjaśniono średniowieczne zjawisko handlu odpustami. Taki rodzaj żartu wymaga oczywiście sporego zasobu wiedzy i umiejętności abstrakcyjnego myślenia, toteż książki te przeznaczone były dla uczniów szkół ponadpodstawowych w wieku od około 12 lat.

Humor może też wreszcie operować absurdem albo kontrastem. Takie podejście znane jest polskiemu czytelnikowi m.in. z cyklu książek pod hasłem „Nie chciałbyś być...” tłumaczonych z języka angielskiego (wyd. pol. Wydawnictwo Olesiejuk; fr. – Nathan). Humorystyczna i surrealistyczna jest tu sama koncepcja tekstu, którego głównym bohaterem jest czytelnik, np. w tomie poświęconym staroegipskim rytuałom pogrzebowym czytelnik jest umarłym szykowanym właśnie do mumifikacji. Komiczny efekt pogłębiają rysunki utrzymane w komiksowym stylu oraz nacisk na wybrane, szczególnie szokujące (czy wręcz zgodnie z notą wydawcy – obrzydliwe) aspekty objaśnianej rzeczywistości. Nieco inne ujęcie, oparte na zestawieniu ze sobą sprzecznych informacji, proponowała seria „Les Réponses de Zak et Loufok” (Odpowiedzi Zaka i Loufoka) wydawana przez Bayard Jeunesse w latach 2003–2005. W serii tej wykorzystano postaci profesora Zaka i doktora Loufoka znane dzieciom z wydawanego przez koncern Bayarda magazynu „Astrapi” dla 7–11-latków. Profesor Zak jest omnibusem, wiarygodnym naukowcem, który nigdy nie wprowadza czytelników w błąd. W przeciwieństwie do tego doktor Loufok jest pyszałkiem i ignorantem, który z największym przekonaniem opowiada największe bzdury (np. takie, że kucharze płaczą, obierając cebule, ponieważ żal im malutkich, osieroconych cebulek). Książka opiera się na prostym, a zarazem efektywnym schemacie – pierwszą rozkładówkę wypełnia pytanie i absurdalna (tutaj dosłownie – idiotyczna) odpowiedź doktora Loufoka; kolejną – sprostowanie profesora Zaka. Źródłem humoru jest oczywiście dysonans pomiędzy jedną a drugą odpowiedzią. Kontrast wzmacnia dodatkowo oprawa graficzna, w części przeznaczonej na odpowiedź doktora panuje chaos potęgowany komiksową grafiką (odpowiedzi podawane są w dymkach) i czcionką naśladującą pismo odręczne, część „profesorska” jest uporządkowana i graficznie, i typograficznie, a wyjustowany tekst podany jest krojem typowym dla druku (zob. il. 68a,b).

Dalej jeszcze w wykorzystaniu elementów komicznych idą niektóre edukacyjne (czy raczej quasi-edukacyjne) książki obrazkowe, kwalifikowane zwyczajowo jako *documentaires*, sytuujące się jednak na marginesie naszych rozważań ze względu na ich nikłą wartość poznawczą i dominantę pierwiastka humorystycznego. Takie książki chętnie operują rubasznym dowcipem, a nawet brzydotą, często też szokują tematyką uznawaną dotychczas za tabu. Należą do nich przede wszystkim publikacje poruszające wstydlive zagadnienia fizjologii i seksualności człowieka, w tym doskonale znane polskim czytelnikom angielskie i skandynawskie książki o kupach, cipkach czy siusiakach³⁹⁷, a także quasi-poradniki dotyczące spraw codziennych i obyczajowych. Wśród tych drugich uwagę przyciągają zwłaszcza humorystyczne książki Françoise Boucher, autorki wydanej w 2011 r. przez Nathana *Książki, dzięki której pokochasz książki, nawet jeśli nie lubisz czytać* (wyd. pol. w tłum. K. Radziwiłł, „Muchomor” 2017), zawierające porady w postaci rysunkowych żartów mające skłonić młodych ludzi do sięgnięcia po książkę. Humorystyczne skojarzenia Boucher wywołują uśmiech nawet najbardziej konserwatywnych amatorów czytania (np. „Od czytania w ogóle nie tyjesz: napoleonka – 1000 kalorii, książka o Napoleonie – 0 kalorii”), być może przemówią więc i do młodych nie-czytelników³⁹⁸.

Konwencjonalne media i nowe technologie – razem czy osobno?

Nowe technologie i media (zwłaszcza Internet) postrzegane są zwyczajowo jako najpoważniejszy konkurent książki popularnonaukowej. W 2008 r. wspomniany w rozdz. 5 publicysta, wydawca, a także autor książek popularnonaukowych Philippe Godard wespół z Catherine Gentile, bibliotekarką o specjalizacji nauczycielskiej, specjalistką w zakresie literatury dziecięcej, dyrektorką festiwalu książki i komiksu dla dzieci w Cherbourgu, opublikowali w portalu Ricochet artykuł pod znamienym tytułem *La disparition programmée du documentaire jeunesse, ou le triomphe de la gratuité „culturelle”*, co przetłumaczyć można jako „zapla-

³⁹⁷ Które wywołują kontrowersje nie tylko wśród czytelników, ale i badaczy książki dla dzieci, zob. m.in. S. Gajownik, *O szkodliwości książek trywialnych*, w: *Młody odbiorca w kręgu lektur pożytecznych i szkodliwych*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, przy współpr. S. Gajownik, Katowice 2012, s. 155–166.

³⁹⁸ Publikacja ta jest przejawem określonej gry z konwencjami i doskonale ilustruje wiodące trendy w edytorstwie współczesnej książki dla dzieci, której nie da się już zamknąć w ramach tradycyjnie wytyczonych kategorii.

nowany zanik książki popularnonaukowej dla dzieci, czyli triumf bezpłatnej «kultury». Tekst ten zaczyna się od gorzkiej konstatacji, że pomimo iż półki księgarń i bibliotek uginają się pod ciężarem doskonale opracowanych i przemyślanych przez ich autorów książek popularnonaukowych, to jednak nie one są źródłem wiedzy dla współczesnych dzieci. Prymat Internetu w poszukiwaniu informacji stał się niepodważalnym faktem, a jego skutków rzutujących na pozycję i stan produkcji wydawniczej nie da się zlekceważyć. „Co w tej sytuacji robić? – pytają zatem Godard i Gentile. – Wyrzucić wszystkie te książki i przejść do rzeczywistości wirtualnej? A może stawiać opór i celowo ignorować posuwającą się ciągle naprzód rewolucję cyfrową?”³⁹⁹ Szukając odpowiedzi na te pytania, warto prześledzić choćby pokrótce związki, w jakie w badanym okresie wchodziły książki popularnonaukowe z odmiennymi, zwłaszcza cyfrowymi nośnikami informacji. Ich rozwój bowiem od samego początku wywoływał zarówno obawy, jak i nadzieje; niósł też ze sobą tak pozytywne, jak i negatywne skutki.

W końcu lat 80. XX wieku do książek dla dzieci zaczęto załączać płyty kompaktowe, które skutecznie zastąpiły znacznie mniej poręczne i przez to rzadziej stosowane kasety magnetofonowe⁴⁰⁰. W przypadku publikacji popularnonaukowych wpłynęło to w zasadniczy sposób przede wszystkim na podniesienie poziomu oferty w zakresie upowszechniania wiedzy o muzyce. Dołączona do takich dokumentów płyta stanowi naturalne przedłużenie treści dokumentu i wspomaga tym samym realizację wyznaczonych im celów poznawczych. Ilustracją tej tezy są m.in. dwie serie Gallimard Jeunesse publikowane od połowy lat 90.: „Mes premières découvertes de la musique” oraz „Découverte des musiciens”, które w podobnym kształcie są kontynuowane do dnia dzisiejszego, a ich znaczenia dla popularyzacji wśród najmłodszych czytelników wiedzy o gatunkach muzycznych, instrumentach albo największej sławy kompozytorach nie da się przecenić.

Kolejnym krokiem, z którym wiązano ogromne nadzieje na ożywienie rynku publikacji popularnonaukowych, było wdrażanie w początku lat 90. technologii CD-ROM⁴⁰¹. Na francuskim rynku dość szybko pojawiła

³⁹⁹ C. Gentile, P. Godard, *La disparition programmée du documentaire jeunesse, ou le triomphe de la gratuité „culturelle”*, artykuł dostępny w portalu Ricochet: <https://www.ricochet-jeunes.org/articles/la-disparition-programmee-du-documentaire-jeunesse-ou-le-triomphe-de-la-gratuite> [dostęp: 20.03.2018].

⁴⁰⁰ W połowie lat 80. Nathan wydawał serię „Reportages de l’histoire”, która obejmowała książki historyczne z serii „Monde en poche” i kasety zawierające słuchowisko. Zasadniczo jednak kasety towarzyszyły tekstom literackim i/lub książkom szkolnym.

⁴⁰¹ S. Vassallo, *Numérique* [hasło], w: *Dictionnaire du livre de jeunesse*, op. cit., s. 700.

się spora oferta płyt zawierających multimedialne słowniki, encyklopedie albo edukacyjne gry wydawane po części przez tradycyjnych wydawców, w znacznej jednak mierze przez wyspecjalizowanych producentów multimedii. W efekcie edycja popularyzatorskich płyt CD-ROM rozwijała się odrębnym, niezależnym od książek torem, a publikacji książkowych, których treść dopełniałyby multimedia zawarte na dołączonej płycie, wbrew przewidywaniom i w przeciwieństwie do sektora książek szkolnych, było bardzo niewiele. Do nielicznych przykładów należała seria „Bigb@ng” wymyślona w 2002 r. przez Pierre’a Marchanda (kreatora największych popularnonaukowych sukcesów Gallimard Jeunesse) dla wydawnictwa Hachette. Kolekcja ta obejmowała bogato ilustrowane kompendia podejmujące w syntetycznej formie najpopularniejsze zagadnienia (z systematyką dinozaurów i historią starożytną na czele) w opracowaniu specjalistów z określonych dziedzin wiedzy. Do książek dołączano płytę CD-ROM zawierającą pliki graficzne i multimedialne (przede wszystkim animacje i test wiedzy) oraz linki kierujące do polecanych stron internetowych. W ten sposób płyta załączona do tomu na temat starożytnego Egiptu zawierała naukę pisania hieroglifami, multimedialną instrukcję objaśniającą techniki budowy piramid, film ilustrujący techniki balsamowania. Oba elementy starano się ze sobą powiązać; za pomocą piktogramów oznaczano w książce te fotografie, które można było „ożywić” na płycie. Dodatkowym atutem serii „Bigb@ng” (co zresztą sugerowano wprost w tytule serii za pomocą popularnego znaku stosowanego w Internecie, tzw. małpy)⁴⁰² była własna strona internetowa, która zawierała uzupełniające informacje odnośnie do poszczególnych tomów i poruszanych w nich zagadnień oraz całej serii⁴⁰³.

I właśnie takie rozwiązanie, a mianowicie tworzenie powiązanej i uzupełniającej opublikowane książki strony internetowej, stało się po 2000 r. wizytówką najnowocześniejszych kolekcji popularnonaukowych. Koncept taki na znaczną skalę rozwinął Gallimard Jeunesse. W 2004 r. wydawca ten opublikował na licencji Dorling Kindersley uniwersalną encyklopedię *L’Encyclopédi@*⁴⁰⁴, której podstawowym atutem stać się miała specjalna strona internetowa zrealizowana we współpracy z przedsiębiorstwem Google. Strona zawierała własną wyszukiwarkę, która umożliwiała dostęp do dodatkowych treści (fotografii, animacji, filmów, quizów, gier itp.) za

⁴⁰² Czasami oznaczało to jednak wyłącznie obecność w książce bibliografii stron internetowych (franc. *webographie*), np. w serii „Még@docs” Nathana.

⁴⁰³ Informacje pochodzą z analizowanych dokumentów. Strona została przez wydawcę zamknięta.

⁴⁰⁴ Mowa tu o publikacji *DK Google e.encyclopedia* (2004), która za sprawą Wydawnictwa Naukowego PWN w podobnej formie ukazała się w 2005 r. również w języku polskim pt. *e.encyklopedia*.

pomocą słów kluczowych zaczerpniętych z książki. Ambicją Gallimarda było ponadto stworzenie francuskiego katalogu polecanych źródeł WWW, który kierowałby czytelnika wyłącznie do stron o potwierdzonej wiarygodności i wysokiej wartości merytorycznej. Umieszczone w tym katalogu opisy zawierały ocenę źródeł według określonych kryteriów (i w trzypunktowej skali), w których brano pod uwagę ich zawartość merytoryczną, sposób wykorzystania, a także ewentualną obecność w ich obrębie odpłatnych i/lub reklamowych treści. To pilotażowe przedsięwzięcie spotkało się z pozytywną reakcją ze strony czytelników, w następstwie czego Gallimard wprowadził na rynek serię „Les Thématiques de l’Encyclopédi@”, na którą złożyło się dwanaście encyklopedii specjalnych i powiązany z nimi portal internetowy⁴⁰⁵. Strona ta została już zamknięta, ale w świetle opinii recenzentów „La Revue des livres pour enfants” twórcom udało się tutaj zachować równowagę pomiędzy drukowanym a internetowym źródłem informacji, tym samym strona internetowa nie stała się jedynie modnym gadżetem, spełniała natomiast wobec książki funkcje komplementarne⁴⁰⁶. W dalszej kolejności Gallimard Jeunesse zdecydował się na stworzenie uzupełniających stron internetowych do serii „Les Yeux de la découverte” oraz „Mes grandes découvertes”, adresowanych do najstarszych grup wiekowych czytelników kolekcji „Découvertes”. Strony te były realizowane w latach 2006–2011, po czy zostały zamknięte i w tym też momencie zakończył się – przynajmniej w odniesieniu do Gallimard Jeunesse – kolejny etap szukania nowych sposobów na rewitalizację nieco przestarzałego już produktu. Zresztą w świetle dzisiejszych standardów funkcjonowania sieci Internet stała aktualizacja takiej strony WWW pociąga za sobą tak duże koszty, że działanie to szybko przestaje być dla wydawcy opłacalne.

Ostatnim z ważniejszych konceptów wdrażanych w omawianym okresie jest zastosowanie w książkach popularnonaukowych technologii rzeczywistości rozszerzonej, zwanej też z angielska *Augmented Reality* (w skrócie AR). Technologia ta umożliwia obserwację otaczającej widza rzeczywistości z nałożonymi na nią wirtualnymi grafikami i animacjami wygenerowanymi techniką komputerową⁴⁰⁷. Z tego powodu wydaje się mieć idealne zastosowanie zarówno w badaniach naukowych oraz praktycznej działalności człowieka, jak również w przemyśle rozrywkowym i projektach edukacyjnych. We francuskich książkach popularnonaukowych dla dzie-

⁴⁰⁵ Podstawą tej serii była angielska seria „e.explore” Dorling Kindersley.

⁴⁰⁶ Z recenzji tomu *La Terre* Matta Turnera (2007). „La Revue des livres pour enfants” 2007, n° 227, s. 51.

⁴⁰⁷ Więcej na temat zastosowania technologii AR w książkach dla dzieci m.in. A. Maroń, *Nowe formy książki na polskim rynku wydawniczym i księgarskim*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 5, red. K. Tałuć, Katowice 2017, s. 293–296.

ci koncept ten stał się przede wszystkim domeną wydawnictwa Nathan, które za jego pomocą prowadzi rewitalizację serii „Dokéo” zainicjowanej w 2001 r., a w związku z wdrażaniem w tej serii od 2010 r. technologii AR przemianowanej na „Dokéo+”. Korzystanie z atutów odświeżonej serii odbywa się za pomocą skanowania odpowiednich stron kamerą podłączoną do komputera i ożywianiu w ten sposób prezentowanych nań obiektów. Zabieg ten pozwala na ich dokładne obejrzenie (przybliżanie, oddalanie i obracanie we wszystkich kierunkach), a także zabawę z nimi⁴⁰⁸. Jednym z pierwszych wydanych w ten sposób tytułów było *Comprendre comment ça marche!* (Zrozumieć, jak to działa) z tekstem Joël i Clémenta Lebeaume. W książce wyjaśniono zasady działania 250 urządzeń codziennego użytku; część z nich (oznaczoną w dokumencie specjalnym piktogramem) można dodatkowo ożywić na ekranie monitora. Wydaje się, że taki zabieg nie tylko wpływa na podniesienie atrakcyjności dzieła, ale daje również ciekawe możliwości pokazywania działania i/lub eksponowania określonych elementów technicznych omawianych przedmiotów (np. telefonu komórkowego) albo środków transportu (np. wozu strażackiego). Wydaje się również, że rozwiązanie to znalazło aprobatę młodych czytelników, ponieważ w ciągu zaledwie dwóch lat po ukazaniu się pierwszego tomu z nowej serii „Dokéo+” Nathan wypuścił na rynek 22 kolejne tytuły (w tym również „książki-kuferki” z kartami do zabawy) eksploatujące powtórnie – ale przecież po raz kolejny zupełnie inaczej – zagadnienia najczęściej spotykane w książkach popularnonaukowych dla dzieci⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ Seria posiada portal internetowy (<http://www.dokeo-realiteaugmentee.com/> [dostęp: 28.03.2018]), za pośrednictwem którego można ściągnąć aplikację potrzebną do uruchomienia tego procesu. Z kolei przedsiębiorstwo Total Immersion – francuski lider w dziedzinie praktycznych zastosowań technologii AR, które na zlecenie Nathana opracowało animacje do serii „Dokéo+” – umieściło też w sieci (głównie w serwisie YouTube) sporo trailerów pokazujących sposób korzystania z książek z serii „Dokéo+”, np. <https://www.youtube.com/watch?v=RvQXU-0MOBg> [dostęp: 28.03.2018].

⁴⁰⁹ Obecnie ostatnim krokiem na drodze tego rozwoju są aplikacje, które jako odrębny gatunek nie zostały uwzględnione w niniejszej książce. Warto jednak zasygnalizować, że w ich tworzenie angażują się coraz liczniejsi wydawcy i deweloperzy. Do tego, zdaniem francuskich badaczy, treści zawarte w książkach popularnonaukowych są szczególnie predysponowane do wyrażania ich w takiej formie. W omawianym kontekście najbardziej znane są aplikacje na iPad i iPhone wydawnictwa Gallimard Jeunesse, w tym aplikacja „Le Grand Louvre des petits” (opracowana we współpracy z muzeum sztuki Luwr) oraz aplikacje do niektórych pozycji wydanych w serii „Mes premières découvertes” (w tym *La Coccinelle* oraz *La Forêt*). Por. dossier pt. *L'Offre numérique et les bibliothèques pour la jeunesse*, „La Revue des livres pour enfants” 2012, n° 265, a zwłaszcza: C. Depaire, *Panorama de l'offre numérique pour la jeunesse*, s. 86–95.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu wypada spróbować odpowiedzieć na pytania postawione w początkach tego podrozdziału i krótko podsumować nadzieje i zagrożenia, jakie rysują się w stosunku do książki popularnonaukowej w związku z ekspansją nowoczesnych, cyfrowych technologii. Ewa Jabłońska-Stefanowicz w podobnych dywagacjach na temat przyszłości podręczników szkolnych stwierdziła: „W latach 90. ubiegłego stulecia wydawało się, że czas panowania druku się kończy, że publikacje elektroniczne wkrótce wyprą z rynku książki tradycyjne. Dziś widzimy, że w większości zastosowań wciąż wygrywa książka drukowana, a o sukcesie mogą mówić wyłącznie wydawcy elektronicznych encyklopedii, słowników, podręczników do nauki języków obcych”⁴¹⁰. Słowa te wydają się aktualne również w kontekście niniejszych rozważań, co więcej – myśl tę można nawet nieco rozwinąć. Kiedy bowiem na podobnej zasadzie mówi się o końcu książki popularnonaukowej, możemy stwierdzić, że tezy tej nie potwierdza nasza analiza. Pewne jest, że wraz z ekspansją Internetu i – co za tym idzie – nowych kompetencji informacyjnych młodych ludzi bezpowrotnie mija czas określonych typów książki popularnonaukowej, słowników, encyklopedii, podręcznikowych monografii oferujących punktowe informacje. Książka jest jednak z natury strukturą otwartą, podatną na zmiany, toteż miejsce wymienionych zajmują kolejne typy dokumentów wykorzystujących w upowszechnianiu wiedzy nowe środki wyrazu (by wspomnieć tylko o formach paraliterackich, publicystycznych, obrazkowych, ludycznych i humorystycznych), które z racji swojej odmienności mogą skutecznie rywalizować z nowymi technologiami.

Zmienna natura książki dowodzi ponadto, że możliwy jest również efektywny mariaż publikacji popularnonaukowych z nowymi technologiami w myśl ukutej przez Henry’ego Jenkinsa idei konwergencji mediów, rozumianej tutaj jako fenomen współistnienia, co więcej nawet – wchodzenia różnych mediów w coraz bardziej skomplikowane relacje⁴¹¹. Poza tym to właśnie ekspansja sieci – chociaż wytrąciła z równowagi przyzwyczajonych do łatwego sukcesu autorów i wydawców – paradoksalnie najbardziej przyczyniła się do przypomnienia im o właściwych książce popularnonaukowej możliwościach i zmusiła ich po raz kolejny do szukania specyficznych dla niej rozwiązań.

Parafrazując zatem słowa Catherine Gentile i Philippe’a Godarda ze wspomnianego na początku tego podrozdziału artykułu – wypada stwierdzić, że tak samo jak nie da się zignorować istnienia sieci, która, jeśli jest

⁴¹⁰ E. Jabłońska-Stefanowicz, *Edytor u schyłku ery druku*, „Bibliotekoznawstwo” 2006, t. 26, s. 32.

⁴¹¹ H. Jenkins, *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2007.

dobrze wykorzystywana, jest doskonałym, dostępnym dla wszystkim narzędziem, tak samo nie możemy porzucić książki popularnonaukowej, która oferuje czytelnikowi zupełnie inne walory – stałą i przemyślaną kompozycję, trafność, wiarygodność i wreszcie syntezę, w miejsce chaotycznego natłoku informacji. Książka jednak nie wybroni się sama, potrzebuje mediacji, wyspecjalizowanych księgarzy, bibliotekarzy i nauczycieli, którzy w tym procesie mają do odegrania ogromną, być może większą niż kiedykolwiek wcześniej rolę⁴¹². I jakkolwiek stwierdzenie takie może być potraktowane jak truizm, należy ono do istotnego przesłania tej pracy.

⁴¹² C. Gentile, P. Godard, *La disparition programmée du documentaire jeunesse, ou le triomphe de la gratuité „culturelle”*, op. cit.

Podsumowanie

Documentaires pour la jeunesse, których najbliższymi polskimi odpowiednikami są określenia „książki popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży” – używane tradycyjnie w praktyce bibliotekarstwa publicznego, oraz ewentualnie „książki edukacyjne” – stosowane od lat 90. XX wieku w niektórych opracowaniach i przez niektórych wydawców, stanowią ważny segment współczesnego rynku wydawniczego. Przede wszystkim wpisują się one w tradycyjnie pojętą kulturę książki i – choć z reguły są niedoceniane przez krytyków – zdaniem wielu badaczy mogą mieć znaczny wpływ na rozwijanie kompetencji czytelniczych. Co więcej, słyszy się niekiedy głosy, że w czasach zmniejszania się zainteresowania lekturą mogą być one wręcz swoistym remedium na dziecięce (szczególnie chłopięce) „nieczytanie”. Chcemy wierzyć, że młodzi ludzie, którzy czytanie literatury pięknej porzucili na korzyść filmu i gier komputerowych, zwrócą się ku wydawnictwom popularnonaukowym (edukacyjnym), gdyż te pozwolą im rozwijać indywidualne pasje i zainteresowania⁴¹³. Poza tym książki poznawcze stanowią – obok programów telewizyjnych, filmów dokumentalnych czy muzeów nauki – jeden z filarów szeroko zakrojonej działalności popularyzatorskiej i edukacyjnej, która w dobie rozwoju społeczeństwa opartego na informacji i wiedzy odgrywa coraz znaczącą rolę.

⁴¹³ M. Zając, *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży. Wczoraj, dziś i jutro*, op. cit., s. 264. Nadzieje te częściowo potwierdziły prowadzone w początkach XXI wieku badania Instytutu Książki i Czytelnictwa dotyczące wyborów lekturowych młodzieży w wybranych warszawskich bibliotekach publicznych. Odpowiadając na pytanie ankiety: „Jakie książki niezwiązane z nauką szkolną wypożyczyła(e)s w ostatnim miesiącu w tej bibliotece?” respondenci potwierdzili największe zainteresowanie książkami popularnonaukowymi. K. Maciąg, *Miejsce bibliotek publicznych w systemie edukacji*, Warszawa 2006, s. 98.

W tym kontekście zasadne wydały się postawione na wstępie tej pracy pytania o rozwój, kształt i jakość wydawnictw popularnonaukowych (edukacyjnych) dla dzieci i młodzieży, a także sposoby ich ewaluacji i upowszechniania. Odpowiedzi dostarczyła analiza francuskiego rynku wydawniczego, wybranego nieprzypadkowo, ale ze względu na to, że rozwój tego typu oferty przebiegał w tym kraju, podobnie jak w innych wysoko rozwiniętych państwach Zachodu, w sposób bardziej systematyczny niż w Polsce. Do tego stopnia, że możliwe było uchwycenie w tym zakresie pewnych tendencji rozwojowych, a nawet momentów przełomowych, a także ukazanie dalekosiężnych strategii wydawniczych nieznanych z historii polskiego edytorstwa. Należało do nich przede wszystkim tworzenie rozlicznych serii popularyzatorskich, łączonych niekiedy w rozbudowane kolekcje wydawnicze, i ich strukturyzacja według określonego klucza (zazwyczaj wieku czytelnika). Dzieje rozrastania się tych serii i kolekcji, z których najbardziej znane są „Découvertes” wydawnictwa Gallimard Jeunesse, są doskonałym przykładem celowej polityki wydawniczej (na którą składają się wizja i inicjatorskie działania wydawców, aktywne poszukiwania nowych autorów i tematów oraz otwartość na nowe pomysły i rozwiązania przy jednoczesnym zapewnieniu przy ich realizacji odpowiedniego zaplecza merytorycznego i technicznego) i konsekwentnego przywiązywania odbiorców do produktów własnej marki. Na ich podstawie udało się też prześledzić zmieniające się koncepcje w edytorstwie popularnonaukowym: począwszy od ewolucji formatu książek (od formatów kieszonkowych po albumowe), skończywszy na rozwiązaniach graficznych i typograficznych, w tym przede wszystkim rosnącej roli materiału ilustracyjnego i jego coraz ściślejszego powiązania z tekstem.

Przeprowadzona analiza pozwoliła również na sformułowanie pewnych uogólnień i wniosków, które w obecnej sytuacji społeczno-politycznej Polski częściowo można też odnieść do zjawisk obserwowanych mniej więcej od lat 90. na naszym rynku wydawniczym. Przede wszystkim szczegółowe badanie repertuaru reprezentatywnych dla tego sektora wydawnictw francuskich za lata 1983–2012 pomogło uchwycić globalne tendencje i zdiagnozować zmiany w zakresie dopasowania poszczególnych publikacji i serii wydawniczych do umiejętności czytelniczych różnych grup wiekowych, a także wykorzystania określonych gatunków piśmiennictwa i promowania określonej problematyki. Wskazano przy tym na rosnące znaczenie tzw. gatunków pogranicza, z którymi w praktyce związane są największe problemy terminologiczne i klasyfikacyjne, a także znaczący wpływ kultury masowej i rozwoju nowoczesnych technologii na kształt i tematykę książek. To drugie wyraża się przede wszystkim przez silny zwrot ku formom interaktywnym, ludycznym i/lub humorystycznym (widoczny najpełniej w ekspansji edukacyjnych książek zabawek)

oraz przejście od linearnych form przekazu do dynamicznych kompozycji charakteryzujących się wysoką atrakcyjnością wizualną (widoczne zwłaszcza w rozwoju edukacyjnej książki obrazkowej).

Do najpoważniejszych odnotowanych przemian należy niewątpliwie systematyczne obniżanie wieku odbiorców *documentaires* przy jednoczesnym kurczeniu się grupy publikacji dla najstarszych czytelników, tj. nastolatków w wieku od około 11 lat. W ciągu okresu objętego badaniem grupa dokumentów adresowanych do najmłodszych czytelników zwiększyła się dwukrotnie z pułapu 11 do 20% i odwrotnie – dwukrotnie zmniejszyła się grupa publikacji dla najstarszych odbiorców – z 16 do 8%. Zjawiska te związane są na równi z dążeniem wydawców do objęcia zasięgiem swojej oferty wszystkich grup wiekowych, co notabene ułatwia rozrastanie się oferty za sprawą wielokrotnego powtarzania podobnej tematyki oraz schematów kompozycyjnych na wielu poziomach, a także rosnącą co najmniej od początku lat 90. XX wieku konkurencją nowych technologii i mediów wobec książki i w związku z tym regularnym wyczerpywaniem się jej potencjału jako podstawowego źródła zwłaszcza pojedynczych, encyklopedycznych informacji przydatnych m.in. w toku nauki szkolnej. Ich najpoważniejszym skutkiem jest natomiast systematyczne zmniejszanie się liczby poważniejszych publikacji popularyzatorskich kosztem wzrostu liczby tych, które podejmują elementarne treści.

Podobne przesuwanie się akcentów, związane głównie z ekspansją internetowych źródeł informacji i co za tym idzie szukaniem przez autorów i wydawców odmiennych sposobów prezentacji treści poznawczych, zaobserwować też można w odniesieniu do wykorzystywanych gatunków piśmiennictwa. Podział zebranego materiału na trzy podstawowe grupy formalne, obejmujące: gatunki niebeletrystyczne, formy wykorzystujące literackie i publicystyczne środki wyrazu oraz edukacyjne książki obrazkowe, pozwolił stwierdzić spadek w pierwszej i vice versa wzrost liczby publikowanych książek w dwóch ostatnich z wyróżnionych w ten sposób grup. Podczas gdy w początkach analizowanego okresu ich odsetek wynosił łącznie 19%, pod koniec osiągnął niemal dwukrotnie wyższy pułap – 37,5%. Innymi słowy, liczba dokumentów reprezentujących gatunki uważane dotychczas za stricte popularyzatorskie, w tym zwyczajowo utożsamiane z książką popularnonaukową – wydawnictwa informacyjne, monografie tematyczne i książki aktywizujące, których rozkwit przypadł na lata 80. i 90. XX wieku, systematycznie maleje na rzecz różnorodnych hybryd i gatunków pogranicza, w tym przede wszystkim publicystyki i literatury faktu, quasi-dzienników i pamiętników i wreszcie również edukacyjnej książki obrazkowej.

Zróznicowanego obrazu dostarczył ponadto rozkład prezentowanego materiału według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej. Dzięki temu

możliwe było nie tylko wykazanie ogromnej powtarzalności prezentowanej problematyki oraz zawężenia tematycznego w niektórych dziedzinach (zwłaszcza przyrody i historii)⁴¹⁴, ale przede wszystkim przesuwania się centrów zainteresowań i stopniowego poszerzania pola podejmowanych zagadnień. Badanie to uwidoczniło zatem słabnące zainteresowanie publikacją dokumentów z tych dziedzin, które dotychczas stanowiły fundament klasycznej książki popularnonaukowej, a więc z matematyki i przyrodoznawstwa oraz historii i geografii. W przeciwieństwie do tego największym fenomenem dwóch ostatnich analizowanych dekad był systematyczny wzrost w grupach publikacji z filozofii i psychologii, nauk społecznych oraz sztuki, rozrywki i sportu. Poza tym odchodzenie od klasycznej problematyki i encyklopedycznej wizji nauki na równi z rozwojem kultury popularnej zaowocowało intensyfikacją produkcji w zakresie najbardziej atrakcyjnych tudzież mediatyzowanych tematów (co najpełniej oddaje dynamika rozwoju publikacji o dinozaurach, książek kucharskich i poradników modowych), a także coraz śmielszym podejmowaniem zagadnień kontrowersyjnych, wstydliwych i/lub drażliwych (ze szczególnym naciskiem na sprawy fizjologii, historii najnowszej oraz palących problemów społecznych).

Opisane zjawiska dobrze potwierdzają postawioną w tytule tej pracy tezę o znacznej metamorfozie książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży, jaka dokonała się w przeciągu ostatnich kilku dekad. Podczas gdy u progu omawianego okresu w grupie badanych dokumentów dominowały gatunki wyróżniające się jednoznacznie sprecyzowaną funkcją popularyzacji naukowych ustaleń, a do tego również prostym do zidentyfikowania kodem (wysoki stopień serializacji, bezosobowa narracja, realistyczna ikonografia, obecność aparatu pomocniczego itp.), pod koniec ich liczebność zdecydowanie spadła, ustępując rozmaitym publikacjom charakteryzującym się przede wszystkim dążeniem do oryginalności, łączeniem odmiennych stylów i środków wypowiedzi, a także różnym stosunkiem wartości poznawczej do estetycznej przy jednoczesnym wybiórczym

⁴¹⁴ O nadreprezentacji pewnych tematów (wśród których dinozaury stanowią najczęściej cytowany i najbardziej jaskrawy przykład) odwołujących się zazwyczaj do zagadnień podejmowanych w toku nauki szkolnej przekonuje nas zarówno krytyka tych dokumentów, szczegółowa analiza repertuarów określonych wydawców (jak to miało miejsce w przypadku tej pracy), jak i nawet szybki rzut oka na księgarskie lady i/lub biblioteczne półki. Sytuacja ta jest m.in. wynikiem rozrostu kolekcji popularnonaukowych, które – na skutek sprzyjającej koniunktury od lat 80. i 90. XX wieku – zaczęły się pojawiać w ofercie większości wydawców. Przyczyniło się do tego również rozwarstwienie oferty na coraz mniejsze grupy wiekowe, w których kolejno eksploatowano taką samą, popularną tematykę: od owadów i dinozaurów po rycerzy i kosmonautów.

stosowaniu elementów i tekstów charakterystycznych dla gatunków stricte popularyzatorskich. W tym zestawieniu obok utworów o niekwestionowanej wartości poznawczej, w których użyte środki (edytorsko-konstrukcyjne, stylistyczne i/lub obrazowe) mają za zadanie jedynie ułatwiać lub wzmacniać percepcję prezentowanych zagadnień, znajdują się też takie, w których zdają się one górować nad pozostałymi elementami, a przedstawione treści (nie zawsze naukowe) stanowią niejako pretekst dla zaprezentowania oryginalnych wizji artystycznych⁴¹⁵.

Za dynamiką tych przemian z trudnością nadąża refleksja teoretyczna i stosowana terminologia; coraz bardziej kłopotliwa staje się też jednoznaczna kwalifikacja gatunkowa tych dokumentów, tak potrzebna zwłaszcza w praktyce bibliotekarskiej. W Polsce najbardziej jaskrawym przejawem tych problemów jest coraz częstsze odchodzenie od pojęcia „książka popularnonaukowa” na rzecz określeń „k. edukacyjna” (ewentualnie „k. poznawcza” – termin stosowany w niektórych bibliotekach publicznych w odniesieniu do grupy dokumentów upowszechniających elementarne wiadomości dla najmłodszych grup wiekowych)⁴¹⁶. Jest to tym bardziej uzasadnione, że – choć zakres stosowania tych terminów również może budzić pewne wątpliwości – z semantycznego punktu widzenia są one dużo bardziej pojemne i dzięki temu mogą objąć nie tylko dokumenty w ścisłym tego słowa znaczeniu upowszechniające wiedzę, ale w ogóle wszelkiego rodzaju informacje i umiejętności. Zresztą w obliczu opisanych zmian i zdiagnozowanego przesuwania się akcentów wątpliwości co do jednorodności gatunkowej i zakresu opisywanej przez nas kategorii książek nie brakuje również we Francji, i to pomimo powszechności stosowania elastycznego i dobrze adaptowanego do zmian współczesnej książki poznawczej terminu *documentaire*. Istotnym tego symptomem jest – odwrotnie niż w Polsce – chęć ograniczenia jego pola semantycznego zarówno przez użycie dookreśleń *scientifique*, ewentualnie *scientifique et technique* albo *historique* (naukowy; z dziedziny nauk ścisłych i technicznych; z historii), jak i tworzenie rozmaitych neologizmów typu *album documentaire* (tu: edu-

⁴¹⁵ Dobitnym tego wyrazem jest fakt, że w 2012 r., ostatnim roku objętym niniejszym badaniem, najlepiej sprzedającą się książką z kategorii *documentaires* była we Francji publikacja będąca z punktu widzenia formy dzieła kompletnym zaprzeczeniem klasycznej wizji książki popularnonaukowej. Mowa tu o quasi-poradniku François Bouchera *Le livre qui t'explique enfin tout sur les parents* (Książka, która wytłumaczy ci wreszcie wszystko na temat rodziców) opracowanym w formie rysunkowych żartów, powstałym na fali sukcesu wcześniejszej analogicznej publikacji tej autorki – *Książki, dzięki której pokochasz książki, nawet jeśli nie lubisz czytać* (zob. też rozdz. 7) i opublikowanym przez Nathana w 2012 r. D. Korach, S. Le Bail, *Éditer pour la jeunesse*, op. cit., s. 77.

⁴¹⁶ Np. w Dolnośląskiej Bibliotece Publicznej we Wrocławiu.

kacyjna książka obrazkowa) albo *fiction documentaire* (dosł. dokumentalna fikcja).

Ostatecznie jednak najpilniejszym zadaniem stawianym przed badaczami i specjalistami w zakresie upowszechniania książki dziecięcej jest nie tyle porządkowanie terminologii czy ścisła klasyfikacja gatunkowa, ile rzetelna ocena dostępnych na rynku publikacji oraz promocja tych, które spełniają najwyższe standardy edytorskie i merytoryczne. Wydaje się to tym bardziej uzasadnione, że rozrastający się w dynamicznym tempie rynek książki dla dzieci oferuje dzisiaj młodym czytelnikom nieprzebrane bogactwo wydawnictw edukacyjnych, wśród których prawdziwe edytorskie perełki sąsiadują z dziesiątkami ich mniej lub bardziej udanych kopii, a oryginalne prace często przegrywają konkurencję z miałkami publikacjami przyciągającymi uwagę dziecka niepotrzebnymi gadżetami. Z tego powodu w natłoku publikacji o bardzo różnym charakterze, a także poziomie merytorycznym i/lub graficznym, zauważalny jest trend zmierzający do nobilitacji wartościowej książki o charakterze stricte popularnonaukowym, redagowanej przez uznanych specjalistów i najlepszych grafików, w przeciwieństwie do masowej produkcji – dzieła „wszystkowiedzących ekspertów” oraz bez przerwy powtarzanych, wyświechtanych tematów i form kompozycyjnych. Znaczące zasługi na tym polu mają we Francji przede wszystkim: Narodowe Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży przy Bibliotece Narodowej Francji, którego publikacje z czasopismem „La Revue des livres pour enfants” na czele są dla pracowników i entuzjastów książki dziecięcej niewyczerpaną kopalnią wiedzy, oraz mediateka przy muzeum Miasteczko Nauki i Przemysłu w podparyskim La Villette⁴¹⁷. Ogromne znaczenie mają w tym kontekście również liczne festiwale i nagrody, zwłaszcza te, które bezpośrednio dotyczą produkcji wydawniczej dla młodych czytelników, w tym przede wszystkim Salon du livre et de la presse jeunesse Seine-Saint-Denis. W trend ten wpisuje się też wreszcie działalność kierowana do ogółu społeczeństwa, w tym takie inicjatywy jak festiwal nauki (La Fête de la science) organizowany rokrocznie pod auspicjami Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Badań Naukowych albo aktywność grupy Sciences pour tous (Nauka dla wszystkich), która po-

⁴¹⁷ W Polsce podobne działania podejmują przede wszystkim twórcy portali Mądre Książki oraz 10 Książek: Na start do nauki. Niekiedy opinie na temat książek poznawczych formułują też krytycy na łamach czasopism poświęconych książce dziecięco-młodzieżowej („Guliwer” i „Świat Książki Dziecięcej”, „Ryms”) oraz w opracowaniach problemowych i poradnikowych (np. K. Zabawa, *Literatura dla dzieci w kontekstach edukacyjnych*, op. cit.), choć w zupełnie innej niż w przypadku „La Revue des livres pour enfants” formie. Zob. też A. Wandel, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w oczach krytyków – rekonesans badawczy*, op. cit., s. 264–268.

wstała w łonie Francuskiego Związku Wydawców w 2004 r. i której misją jest wspieranie francuskiego edytorstwa popularnonaukowego⁴¹⁸.

Z przeprowadzonych badań wyłonił się obraz książki popularnonaukowej (edukacyjnej), która wśród różnych typów wydawnictw dla dzieci jest jednym z najbardziej zróżnicowanych i otwartych na zmiany na wszystkich możliwych płaszczyznach – od treści i sposobu jej ujęcia, przez formę edytorską, na odbiorcy skończywszy. Pomimo uzasadnionych obaw o jej przyszłość, które rysują się wraz z ekspansją Internetu, zainteresowanie tymi publikacjami nie maleje, co więcej, wraz z kreatywnością ich twórców wydaje się nawet rosnąć, o czym najlepiej świadczy fenomen unikatowych, edukacyjnych książek obrazkowych. Z tego powodu przed ich badaczami rysują się nowe perspektywy, do których należeć powinny próby zbadania rzeczywistego odbioru książek popularnonaukowych dla młodych czytelników⁴¹⁹ i ich miejsca wśród innych form popularyzacji wiedzy, a także dokładniejszego opisania szczególnie interesujących zjawisk, w tym m.in. poznawczych walorów ilustracji albo możliwości wykorzystania potencjału książek popularnonaukowych w dydaktyce szkolnej. W orbicie zainteresowań badawczych winny się też znaleźć nowe, elektroniczne formy publikacji edukacyjnych, w tym edukacyjne aplikacje książkowe.

⁴¹⁸ Grupa ta prowadzi coraz bardziej ożywioną działalność – wspiera twórców książek popularnonaukowych, publikuje zestawienia bibliograficzne. Najnowszą inicjatywą grupy jest etykieta „Sciences pour tous” przyznawana od marca 2017 r. publikacjom popularnonaukowym wydawanym przez członków grupy, ułatwiająca nabywcom (w tym przede wszystkim bibliotekarzom) szybkie rozeznanie w ofercie. Więcej na ten temat: <https://www.sciencespourtous.org/> [dostęp: 28.03.2018].

⁴¹⁹ O co dopominała się też m.in. B. Staniów w pracach wymienionych we wcześniejszych partiach tekstu i literaturze przedmiotu.

Słownik ważniejszych nazw własnych i tytułów serii

Słownik zredagowano pod kątem zebrania najważniejszych informacji dotyczących francuskiej książki popularnonaukowej i ułatwienia korzystania z pozostałych tekstów zaprezentowanych w niniejszej pracy. We wszystkich hasłach wyeksponowano wiadomości związane z książką popularnonaukową, pomijając lub jedynie sygnalizując inne aspekty książki dla dzieci.

Dla zwiększenia przejrzystości haseł w poszczególnych artykułach pominięto daty wydania cytowanych serii wydawniczych (zostały one ujęte w Indeksie tytułów serii). Tytuły serii ujęte w nagłówkach w odróżnieniu od nazw własnych (osób i wydawców) wyróżniono kursywą. Gwiazdką oznaczono nazwy i/lub tytuły występujące jako samodzielne hasła. Odsyłacz ten stosowany jest w danym tekście tylko raz, przy pierwszym wystąpieniu danego słowa.

Przy opracowywaniu haseł korzystano przede wszystkim z wydawnictw informacyjnych ujętych w bibliografii do niniejszej pracy oraz danych zgromadzonych w autorskiej bazie danych.

***Albums du gai savoir (Les)* zob. Gallimard**

***Archimède* zob. École des Loisirs (L')**

Art en jeu (L'), seria wydawnicza realizowana w latach 1985–1996 przez Centrum Georges'a Pompidou przy współpracy z Narodowym Muzeum Sztuki Współczesnej (Musée national d'art moderne). Pomysłodawczynią serii i autorką większości tomów była malarka, rzeźbiarka, animatorka w Atelier des enfants przy Centrum Pompidou – Sophie Curtil. Orygi-

nalna koncepcja serii zasadzała się na dwóch podstawowych elementach: promocji sztuki współczesnej, dotychczas słabo albo wcale nie reprezentowanej w publikacjach dla dzieci, oraz na jej ludycznym charakterze. Każdy z tomów poświęcony był wybranemu dziełu pochodzącemu ze zbiorów Muzeum Sztuki Współczesnej, np. *Kobiecie z gitarą* Georges'a Braque'a czy *Minotaurowi* Pabla Picassa. Prezentacja nie polegała jednak jedynie na pokazaniu i omówieniu dzieła; na następujących po sobie kartach książki prezentowane było ono we fragmentach, prowokując czytelnika do myślenia i samodzielnych prób interpretacji. Całości – zgodnie z tytułem – dopełniały gry, zabawy i quizy. Pozytywny rezonans, jaki wywołała seria wśród krytyków literatury, bibliotekarzy i pedagogów, przyczynił się do zwrócenia uwagi szerszej publiczności na problem inicjacji artystycznej młodych pokoleń. Tematyka ta weszła też na stałe do kanonu większości wydawców.

Bayard (Groupe Bayard), francuska grupa wydawnicza i medialna o międzynarodowym zasięgu, do której należą przede wszystkim wydawnictwa Bayard oraz Milan. Początki firmy sięgają przedsiębiorstwa La Bonne Presse-Bayard założonego w 1873 r. przez Zakon Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (Les Augustins de l'Assomption). Głównym obszarem działalności wydawnictwa przez ponad sto lat była prasa, toteż do lat 90. XX wieku funkcjonowało ono zasadniczo pod nazwą Bayard-Press. Pierwszymi periodykami Bayarda były czasopisma: „Le Pèlerin” (1873–) i „La Croix” (1880–) dla dorosłych oraz ilustrowany tygodnik „Le Noël” (1893–1940) dla młodzieży. Wraz z sukcesem, jaki odniosło ostatnie z wymienionych pism, wydawnictwo zaczęło wypuszczać kolejne tytuły dla młodych czytelników, stopniowo różnicując ich charakter i przeznaczenie. Do najpopularniejszych należał „Bayard” (1936–1962) – rozrywkowo-edukacyjne piśmko z komiksami adresowane do chłopców w wieku poniżej 15 lat (zastąpione przez „Records”). W okresie dwudziestolecia międzywojennego Bayard zaczął też publikować serie książek z powieściami drukowanymi uprzednio w odcinkach na łamach swoich czasopism. Najbardziej znana była kolekcja „Romans cinématiques” (1920), obejmująca powieści z pogranicza utworów literackich i historyjek obrazkowych. W ten sposób już w początkowym okresie Bayard dał się poznać jako wydawca chętnie korzystający z graficznych, zwłaszcza komiksowych form przekazu treści. Nowa era w rozwoju wydawnictwa prasowego Bayard nastąpiła w połowie lat 60. XX wieku, kiedy to wydawca ten zwrócił się w stronę najmłodszych czytelników, proponując francuskim odbiorcom nowość – magazyn „Pomme d'api” (1966–, ukazywał się w Polsce w latach 1992–1998 pn. „Bęc”, wyd. Pruszyński i S-ka) adresowany do nieczytających jeszcze dzieci w wieku od 3 do 7 lat. W kolejnych latach Bayard sukcesywnie wprowadzał nowe

tytuły prasowe dla następujących po sobie grup wiekowych. W efekcie rozwinął pokaźną gamę czasopism obejmującą obecnie 25 tytułów i stał się obok Hachette Presse najpotężniejszym francuskim wydawcą prasy dla dzieci i młodzieży. W początku lat 90. XX wieku wydawnictwo ponownie zintensyfikowało działalność na polu edycji wydawnictw zwartych. Po raz kolejny w historii firmy gwarancją sukcesu stały się dla niej przede wszystkim serie książek obejmujących powieści publikowane wcześniej na łamach czasopism, a także nowe teksty powstałe z wykorzystaniem prasowych bohaterów (m.in. Tom-Toma i Nany znanych polskim czytelnikom jako Jacek i Tosia Gołąbkowie albo SamSama znanego z serialu animowanego o tym samym tytule, a stworzonego pierwotnie przez znanego rysownika Serge'a Blocha dla pisemka „Pomme d'api”). Spora liczba książek i kolekcji wydawniczych była i jest opracowywana i sygnowana przez redakcje poszczególnych czasopism, zachowuje tym samym podobny charakter i tematykę oraz przedział wiekowy. Należą do nich serie powieści i komiksów, książki edukacyjne (związane m.in. z nauką czytania i pisanie oraz nauką języka angielskiego), popularnonaukowe (w dużej mierze opracowywane przez redakcję popularyzatorskiego „Images doc”, 1989–), religijne, a także społeczno-kulturowe i rozrywkowe. Obecnie (2016) Bayard publikuje rocznie 270 tytułów nowości wydawniczych, dzięki czemu jest czwartym co do wielkości francuskim wydawcą w sektorze książki dla dzieci i młodzieży. Jest obecny przede wszystkim w segmencie literatury pięknej oraz książki religijnej.

Do najbardziej znanych wydawnictw edukacyjnych i popularnonaukowych Bayarda należą: prekursorska kolekcja „Les Bêtes noires” z początku lat 90. XX wieku, odznaczająca się poważnym opracowaniem merytorycznym i humorystycznym ilustracjami, oraz współczesna seria „La Petite encyclopédie Youpi des grands curieux” dla najmłodszych dzieci i początkujących czytelników (z punktu widzenia stopnia trudności mniej więcej odpowiednik „Mes premières découvertes” *Gallimard Jeunesse). Bayard jako wydawca o katolickim rodowodzie wyróżnia się też dużą wrażliwością na problematykę społeczną i jest jednym z pierwszych, którzy zaczęli proponować tego typu tematykę w książce dla dzieci. W nurt ten wpisują się m.in. takie serie wydawnicze, jak: „Des questions plein la tête”, z książkami podejmującymi zagadnienia nierówności społecznych, terroryzmu, rasizmu itp., albo „Libre de croire”, będąca wyborem biografii wybitnych postaci (m.in. Jana Pawła II, Nelsona Mandeli, Mahatmy Gandhiego, Dalajlamy XIV) ukazanych w kontekście ich dokonań społecznych. Jedną z najnowszych serii jest też kolekcja reportaży „J'ai vécu” obejmująca wspomnienia i relacje naocznych świadków dramatycznych wydarzeń historycznych, takich jak wojna w Wietnamie czy życie w obozie koncentracyjnym. Publikacje te w wyraźny sposób nawiązują formą do doku-

mentów publikowanych przez *Syros jeunesse. Spod pras tego wydawcy schodzi też wreszcie ceniona seria „Les Petites Conférences” adresowana do nastoletnich czytelników, będąca zapisem konferencji tematycznych organizowanych od 2001 r. w Teatrze w Montreuil pod Paryżem i stanowiąca doskonałe wprowadzenie w zagadnienia filozofii współczesnej nauki. Konferencje te oparte są na idei dialogu pomiędzy reprezentantem wybranej dziedziny wiedzy (socjologia, historia, filozofia, ekologia itp.) a młodzieżową publicznością.

Z punktu widzenia formy piśmienniczej dla Bayarda charakterystyczne jest częste korzystanie z komiksowych form przekazu. Najlepszym przykładem jest tu seria komiksów „Les Chercheurs de Dieu”. Jeszcze częściej komiksowe obrazki pojawiają się jako dodatek do tekstu, jak choćby w wydany na licencji Bayarda *Małym słowniku ważnych pojęć* Bertranda Fichou (wyd. franc. 2012; wyd. pol. 2015).

Groupe Bayard: <http://www.groupebayard.com/fr>

Bayard Jeunesse: <http://www.bayard-jeunesse.com>

Bibliothèque d'éducation et de récreation, seria wydawnicza o uniwersalnym charakterze publikowana przez wydawnictwo P.-J. *Hetzela w latach 1864–1914. Wszystkie tytuły, które ukazywały się w jej ramach, były uprzednio drukowane w odcinkach na łamach „Le Magasin d'éducation et de récréation”. Składała się, podobnie jak wspomniane pismo, z dwóch działów: edukacyjnego (którego redaktorem był J. *Macé) oraz rekreacyjnego (pod red. samego Hetzela, a w późniejszym okresie również Juliusza Verne'a). Książki publikowane były zazwyczaj w dwóch wariantach: skromniejszym (w formacie kieszonkowym) i luksusowym z przeznaczeniem na nagrody szkolne lub prezenty noworoczne, tzw. *livres de prix* i *livres d'étrennes* (w formacie in octavo z ilustracjami i w twardej oprawie z czerwonego perkalu ozdobionej złoceniami). Wydawca deklarował, że owa „Biblioteczka”, początkowo zainicjowana na potrzeby edukacji rodzinnej, miała również na celu „wyrównywanie niedających się uniknąć braków w dydaktyce szkolnej” (*Catalogue général*, 1870). Stąd w jej ramach obok tytułów stricte literackich, obejmujących zwłaszcza powieści przygodowe i fantastyczno-naukowe, znalazło się też sporo tytułów popularnonaukowych, głównie w beletryzowanej formie, zwłaszcza utwory J. Macé i E. *Candèze'a, E. *Mullera. Na pograniczu obu gatunków sytuował się też słynny cykl „Scènes de la vie de collègue dans tous les pays” André Lauriego, który zawierał refleksje nad stanem edukacji i obyczajami snute na kanwie szkolnych perypetii młodocianych bohaterów pochodzących z różnych krajów.

Bibliothèque des merveilles (La), jedna z największych popularnonaukowych serii wydawniczych publikowana przez wydawnictwo Hachette w la-

tach 1865–1956. Pomysłodawcą i pierwszym redaktorem serii w pierwszym dwudziestopięcioleciu jej ukazywania się był Édouard Charton. Kierowana do szerokiego grona odbiorców obejmowała znaczny zakres zagadnień: od nauk ścisłych i technicznych po sztukę, historię, literaturoznawstwo. W jej ramach wyszło 175 tytułów napisanych przez najlepszych dziennikarzy i przedstawicieli świata nauki, m.in. Camille’a Flammariona, Victora Meuniera, G. *Tissandiera. Składała się z książeczek o kieszonkowym formacie zaopatrzonych w rozbudowany aparat pomocniczy i ilustracje ściśle powiązane z tekstem.

Blanchard, Pierre (1772–1856), pedagog, autor licznych książek dla dzieci i młodzieży, księgarz i wydawca. Zadebiutował w czasie Rewolucji pod pseudonimem Platon Blanchard. Początkowo wydawał swoje prace u Le Prieura, następnie założył własne wydawnictwo. W latach 1809–1812 stworzył spółkę z A. *Eymerym pod szyldem „Librairies pour l’éducation”. Jest autorem licznych dziełek edukacyjnych, w dużej mierze kompilacji i wyborów: abecadlników tematycznych, encyklopedii, mitologii, biografii i historii, w tym *Buffon de la jeunesse*, *Mythologie de la jeunesse*, *Le Trésor des enfants*, *Les Beautés de l’histoire de France*, *Le Plutarque de la jeunesse* itp. Pisał również teksty literackie, głównie w formie powiastek i pouczających dialogów. Oprócz własnych utworów opublikował teksty zaledwie kilkunastu autorów – ogółem 69 tytułów, w tym francuski przekład *Biblioteczki dziecinnej* Joachima H. Campego.

Brenifier, Oscar (ur. 1954), pisarz i filozof, doktorat z filozofii obronił na Sorbonie. Zaangażowany w upowszechnianie wiedzy filozoficznej zarówno wśród dzieci, jak i dorosłych. Był współautorem raportu UNESCO nt. nauczania filozofii na wszystkich etapach edukacji formalnej i nieformalnej (*La Philosophie, une école de la liberté*, 2007). Założyciel Institut de pratiques philosophiques (<http://www.pratiques-philosophiques.com/>), którego celem jest organizacja odpłatnych i bezpłatnych warsztatów i konferencji odbywających się w szkołach, mediotekach, centrach kultury itp. Opublikował znaczącą liczbę edukacyjnych książek dla dzieci, z których część była wynikiem zajęć, które przeprowadził w szkołach. Związany przede wszystkim z wydawnictwem Nathan. W Polsce znany jako autor książek z serii pn. „Dzieci Filozofują” (Zakamarki) oraz „Filozofia dla Dzieci” (Czarna Owca; franc. „Les Petits Albums de philosophie” Autrement Jeunesse).

Buffon, Georges-Louis Leclerc de (1707–1788), filozof, przyrodnik, matematyk, członek Akademii Francuskiej; autor monumentalnej *L’Histoire naturelle* obejmującej całokształt oświeceniowej wiedzy przyrodniczej. W swoich czasach jego dzieło było wszelkie rekordy popularności, wyprze-

dzając pod względem liczby sprzedanych egzemplarzy i obecności w bibliotekach inne ówczesne bestsellery, m.in. *Le Spectacle de la nature* N.-A. *Pluche'a oraz *Encyclopédie* Diderota i d'Alemberta. Prawdziwym fenomenem wydawniczym stało się jednak w XIX wieku, będąc bodaj najczęściej przerabianym i kompilowanym dziełem naukowym, do tego stopnia, że w niektórych przypadkach proponowane edycje miały luźny związek bądź też nie miały żadnego powiązania z oryginałem. Nazwisko hrabiego de Buffon stanowiło gwarancję sukcesu i było używane niemal na zasadzie nazwy zwyczajowej przypisywanej encyklopedycznym tekstom o zwierzętach. W początkach XX wieku tekst Buffona odżył dzięki żartobliwym interpretacjom plastycznym Benjamina Rabiera (1913) oraz Félix'a Lorienta (1943–1945). Sława Buffona jest żywa do dnia dzisiejszego, a jego postać i dzieło wciąż inspirują autorów literatury dziecięco-młodzieżowej. Najlepszym tego dowodem są takie publikacje, jak m.in. powieść historyczna dla gimnazjalistów *Le Singe à Buffon* (aut. L. Bazire, F. Talamon, Hachette 2005) albo humorystyczna książka obrazkowa dla najmłodszych o tym samym tytule autorstwa G. Bacheleta i P. Couratina wydana przez Seuil Jeunesse w 2014 r.

Candèze, Ernest Charles Auguste (1827–1898), belgijski lekarz, przyrodnik, entomolog i pisarz, członek Belgijskiej Akademii Nauk. Na zamówienie P.-J. *Hetzela napisał *Les Aventures d'un grillon* (pol. *Przygody świerszcza*) opublikowane w 1877 r., a po ich sukcesie także *La Gileppe, les infortunes d'une population d'insectes* (1879) oraz *Périnet, histoire surprenante de cinq moineaux...* (1886). Wspólnym elementem tych popularnonaukowych opowieści był wyimaginowany, antropomorfizowany świat zwierząt (głównie owadów), za pomocą którego Candèze z naukową skrupulatnością przedstawiał prawa rządzące naturą.

Cocorico (Éditions Cocorico) zob. **Deux Coqs d'Or**

Découverte Cadet, seria książek popularnonaukowych wydawnictwa *Gallimard Jeunesse zainicjowana w 1983 r. Zapoczątkowała powstanie i rozwój kolekcji „Découvertes”, która zrewolucjonizowała francuski rynek książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. W całości oparta na kolorowej ilustracji, odznaczała się bardzo nowoczesną na owe czasy koncepcją edytorską. Na polski rynek w połowie lat 90., bez większych sukcesów, próbowało wprowadzić tę serię dwóch wydawców: Videograf (pt. „Księgi Odkryć”) oraz Wydawnictwo RTW (pt. „Kolekcja Wydawnictwa Gallimard”).

Desbeaux, Émile (1845–1903), z wykształcenia inżynier i notariusz, z zamiłowania publicysta, krytyk teatralny i literat. Redaktor czasopism „Siflet” oraz „Presse illustrée”, w latach 1892–1896 był dyrektorem paryskiego

teatru Odéon. Tworzył sztuki teatralne (głównie komedie) oraz powieści dla młodzieży (m.in. *Les Trois Petit Mousquetaires*, 1882 – powieść oparta na motywach *Trzech muszkieterów* Aleksandra Dumas). Rozgłos przyniosły mu jednak beletryzowane książki popularnonaukowe, zwłaszcza te, których bohaterkami były rezolutne i ciekawskie panienki. Do najpoczytniejszych należały *Les pourquoi* i *Les parce que de Mlle Suzanne* (P. Ducrocq 1880 i 1881). Starannie wydawane, były publikowane głównie z myślą o nagrodach szkolnych.

Deux Coqs d'Or, wydawnictwo założone w 1949 r. pod nazwą Éditions Cocorico; pod obecną nazwa działa od 1957 r.; od 1991 r. wchodzi w skład koncernu Hachette Livre. Zostało założone głównie z myślą o wydawaniu wysokonakładowych popularnych amerykańskich i kanadyjskich książek obrazkowych. Z początkiem lat 50. XX wieku wprowadziło na licencji Simon and Schuster dwie popularne serie „Les petits livres d'or” (bajeczki i historyjki obrazkowe dla najmłodszych) oraz „Un grand livre d'or” (książeczki edukacyjne i wydawnictwa informacyjne dla dzieci). Książki odniosły ogromny sukces komercyjny, ponieważ wyróżniały się na tle ówczesnej francuskiej produkcji niezwykle atrakcyjnością wizualną, na którą składały się ilustracje w żywych, jaskrawych kolorach i lakierowane okładki, a do tego sprzedawano je po bardzo konkurencyjnych cenach. Obecnie wydawnictwo specjalizuje się w wydawaniu popularnych książek obrazkowych i książek zabawek.

Éditions Deux Coqs d'Or: <http://www.deux-coqs-dor.fr/>

Dokéo+, seria encyklopedycznych monografii tematycznych wydawnictwa Nathan zapoczątkowana w 2010 r. Stanowi uaktualnioną i wzbogaconą wersję serii wydawniczej pn. „Dokéo” wydawanej w latach 2001–2011. Jedną z pierwszych realizacji, w których zastosowano możliwości technologii rzeczywistości rozszerzonej.

Portal internetowy serii: <http://www.dokeo-realiteaugmentee.com/>

École des Loisirs (L'), francuskie wydawnictwo założone w 1965 r. przez Jeana Fabre'a (redaktora naczelnego edukacyjnego wydawnictwa L'École) celem wydawania wartościowej literatury dla dzieci. Jego podstawowym założeniem była edycja książek o wysokich walorach estetycznych i przyciągających uwagę dziecka ilustracjach. W rezultacie L'École des Loisirs stała się najważniejszym francuskim wydawcą książki obrazkowej, a do jej największych zasług należało rozpropagowanie we Francji najnowszych trendów w ilustracji dziecięcej i prac światowej sławy ilustratorów, takich jak m.in. Tomi Ungerer, Maurice Sendak, Léo Lionni, Binette Schroeder, a także David Macaulay, twórca doskonałych książek popularnonaukowych z dziedziny architektury. Główne idee wydawnictwa odzwierciedla,

obok licznych serii literackich, także kolekcja „Archimède” zainicjowana w 1992 r., obejmująca książki określane we Francji mianem *album documentaires* (tu w rozumieniu: edukacyjnej książki obrazkowej). Na serię składają się bogato ilustrowane, beletryzowane opowieści popularnonaukowe; każdy tom posiada ponadto kilkustronicowe dossier informacyjne zawierające dodatkowe wyjaśnienia, dokumentalne zdjęcia, a niekiedy również bibliografię. Obecnie seria obejmuje ponad 250 tytułów o zróżnicowanej objętości i formatach. Z początku adresowana była do najmłodszych dzieci, z czasem zaczęła obejmować pozostałe grupy wiekowe, łącznie z nastolatkami.

L'École des loisirs: <https://www.ecoledesloisirs.fr/>

Enfants de la terre (Les), seria zainicjowana przez P. *Fauchera w ramach kolekcji „Albums du Père Castor” w wydawnictwie *Flammarion. Wychodziła w latach 1948–1983, ogółem objęła 20 tytułów. Adresowana intencjonalnie do początkujących czytelników, w wieku około 7 do 12 lat (obecnie ze względu na inne kryteria oceny poziomu trudności poleca się tę serię młodszym dzieciom), do dzisiaj uznawana jest za przykład wzorcowego połączenia faktów i fikcji w służbie popularyzacji. Jej celem było zapoznanie z życiem codziennym odmiennych społeczeństw za pomocą historyjki ukazującej życie głównego bohatera, reprezentanta danego obszaru kulturowego. Opowiadania uzupełniały liczne komentarze objaśniające. Wśród autorów najwyżżej ocenianych pozycji było dwóch znanych badaczy etnologów: Paul-Émil Victor (*Apoutsiak, le petit flocon de neige*, 1948) oraz Jean-Michel Guilher (*Amo, le Peau-Rouge*, 1951; *Mangazou, le petit pygmée*, 1952; *Jan de Hollande*, 1954). Książeczki miały barwne ilustracje, podłużny format (21 × 27 cm) i objętość około 32 stron.

Enfants du monde, tytuł serii wydawanej przez wydawnictwo *Nathan w latach 1952–1975, powstałej na fali wzmożonego zainteresowania antropologią i etnologią oraz postulowanych idei krzewienia wśród dzieci postaw otwartości i tolerancji wobec innych, zwłaszcza egzotycznych kultur. Adresowana do początkujących czytelników w wieku około 5–7 lat. W jej ramach ukazały się 24 tytuły stanowiące fotograficzne reportaże dokumentujące jeden dzień z życia dziecka spoza cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Stąd bohaterami poszczególnych książeczek byli mali mieszkańcy Afryki, Meksyku, Indii, Japonii, ZSRR itp. Z wyjątkiem czterech tomów, do których zdjęcia i teksty przygotował etnolog Francis Mazière, główną autorką serii była fotografka, podróżniczka i zdeklarowana przeciwniczka kolonializmu Dominique Darbois. Obok artystycznych, czarno-białych fotografii największym atutem książek była oryginalna forma typograficzna, której autorem był Pierre Pothier. Książeczki o wysokości grzbietu 27 cm zawierały 46 stron.

Eymery, Alexis (1774–1854), autor i wydawca. Jeden z pierwszych francuskich wydawców, który zainteresował się książką dla dzieci i młodzieży. W latach 1809–1812 nawiązał krótkotrwałą współpracę z P. *Blanchardem; potem rozpoczął pracę na własny rachunek. Książki dla dzieci stanowiły około 40% produkcji wydawniczej Eymery'ego. Przeważającą część tej oferty stanowiły książki edukacyjne – quasi-podręczniki historii, geografii, abecadlniki. Dziełem oficyny były też piękne albumy przyrodnicze z ilustracjami w technice litografii barwnej.

Fabre, Jean-Henry (1823–1915), wybitny przyrodnik, badacz, specjalista w dziedzinie entomologii, nauczyciel i pedagog. Najbardziej znanym dziełem Fabre'a, które unaocniło jego niezwykle talent pisarski i popularyzatorski, były *Souvenirs entomologiques* (10 tomów, 1879–1907, w Polsce znane w wyborze, pt. *Z życia owadów*). Związany przede wszystkim z paryskim domem wydawniczym Delagrave (specjalizującym się w edycji książki szkolnej) zredagował pokaźną liczbę podręczników i książek popularnonaukowych z zakresu nauk przyrodniczych. Wiele z nich przetłumaczono na język polski. Jest twórcą fikcyjnej postaci nauczyciela popularyzatora Wujka Pawła (Oncle Paul).

Faucher, Paul (1898–1967), pisarz i pedagog, twórca kolekcji „Albums du Père Castor”, która stała się podstawą działu książki dla dzieci w wydawnictwie *Flammarion i doprowadziła do powstania marki Père Castor-Flammarion. Uznawany za jednego z największych reformatorów francuskiej książki dziecięcej. Był entuzjastą pedagogicznych koncepcji propagowanych przez ruch nowego wychowania oraz założycielem Bureau français d'éducation (francuskiej sekcji Bureau international d'éducation, obecnie oddziału UNESCO). W tym duchu zainicjował w wydawnictwie Flammarion serię „Éducation”, w której opublikowano m.in. rozprawę Paula Hazarda *Les Livres, les Enfants et les Hommes* (1932, pol. *Książki, dzieci i dorośli*). Książkę postrzegał przede wszystkim jako doskonałe narzędzie nowoczesnego wychowania w poszanowaniu autonomii oraz możliwości twórczych i intelektualnych dziecka. Przeciwstawiał się dominującej w XIX wieku koncepcji książki dla dziecka jako luksusowego prezentu, wyrażającej się najlepiej w tradycji bogato zdobionych „książek prezentów” (*livres d'étrennes*) lub „książek nagród szkolnych” (*livres de prix*). Jego celem było zachowanie wysokiego poziomu merytorycznego i artystycznego, przy jednoczesnym obniżeniu kosztu produkcji i ceny książki, głównie poprzez zastosowanie miękkiej oprawy oraz unikanie niepotrzebnych ozdobników. Publikacje wydawane pod szyldem Père Castor cechowały ponadto nowatorskie rozwiązania plastyczne (współpracował z awangardowymi ilustratorami ze wschodu, m.in. Natachą Tchelpanową, pseud. Nathalie Parain, i Teodorem Rożankowskim, franc. Feodor Rojankovsky,

pseud. Rojan), doskonale zharmonizowanie ilustracji z tekstem oraz liczne elementy aktywizujące młodego czytelnika. W 1946 r. utworzył Centre de recherche biblio-pédagogique de l'Atelier du Père Castor, w którym testowano i wdrażano nowe rozwiązania edytorskie. Wszystko to wpłynęło na duży sukces rynkowy wydawnictw Père Castor i rzeczywiste upowszechnienie książki dla dziecka we wszystkich klasach społecznych. Sporą rolę w rozwoju koncepcji pedagogicznych i edytorskich P. Fauchera odegrała jego żona, Lida Durdikova, autorka książek dla dzieci (w tym licznych tomów z serii *, „Le Roman des bêtes”), z pochodzenia Czeszka, była asystentka znanego czeskiego pedagoga Františka Bakule'a.

Figuier, Louis (1819–1894), jeden z najwybitniejszych popularyzatorów nauki XIX wieku. Pochodził z rodziny o tradycjach naukowych, uzyskał doktorat z zastosowań chemii w aptekarstwie, wykładał w szkole nauk farmaceutycznych w Montpellier oraz Paryżu. W 1856 r. zaangażował się w polemikę naukową z Claude'em Bernardem na temat procesu syntezy glikogenu w wątrobie. Debata odbiła się szerokim echem w środowisku naukowym, śledziła ją też pilnie ówczesna prasa popularnonaukowa. Ostateczny triumf Bernarda spowodował ostracyzm wobec Figuiera, który zdecydował się porzucić marzenia o karierze uniwersyteckiej i poświęcił się wyłącznie pisaniu artykułów i książek popularnonaukowych, do czego zresztą usilnie zachęcał go sam François Arago. Publikował w „Revue des Deux-Mondes”, „Revue scientifique”, „La Presse”; jednocześnie był redaktorem naczelnym jednego z najpoczytniejszych tygodników popularnonaukowych „La Science illustrée”. Był niezwykle płodnym autorem i zagorzałym orędownikiem popularyzacji nauki, napisał przeszło osiemdziesiąt książek. Sławę przyniosły mu zwłaszcza *La Terre avant le déluge* (1863) oraz *Les Merveilles de la science* (1867–1869, pol. *Najważniejsze odkrycia i wynalazki w dziedzinie nauk, sztuki i przemysłu*). Figuier dał się też poznać jako bezkompromisowy przeciwnik karmienia najmłodszych dzieci fantastyką. W przedmowie do pierwszego z wymienionych dzieł zamieścił swoisty manifest popularyzatora, w którym krytycznie ocenił wpływ baśni i bajek na rozwój umysłowy dziecka, co przyczyniło się do późniejszej ostrej polemiki na ten temat m.in. z P.-J. *Hetzelem. Figuier jest też uważany za twórcę nowego gatunku – teatru naukowego. Opublikował, choć bez sukcesu, kilka sztuk teatralnych inspirowanych życiem wielkich wynalazców i uczonych, m.in. Gutenberga i Keplera.

Flammarion (Éditions Flammarion), wydawnictwo i grupa wydawnicza zrzeszająca w zakresie książki dla dzieci i młodzieży takie marki, jak m.in.: Flammarion Jeunesse i Père Castor (książki obrazkowe i edukacyjne, literatura piękna), Delagrave (podręczniki szkolne, materiały pomocnicze dla uczniów), Casterman (komiksy) i Autrement Jeunesse (głównie książka

obrazkowa i popularnonaukowa); od 2012 r. członek grupy wydawniczej Éditions *Gallimard. Wydawnictwo zostało powołane do życia w 1875 r. przez księgarza i wydawcę Ernesta Flammariona (1846–1936), brata słynnego astronoma Camille’a Flammariona. Początkowo skoncentrowane było na publikowaniu literatury pięknej (w tym utworów Zoli, Maupassanta, Hugo i in.) oraz popularnonaukowej (głównie dzięki sukcesowi *Astronomie populaire* C. Flammariona, a następnie serii „Bibliothèque scientifique populaire” wydawanej w latach 1886–1892 i adresowanej do szerokiego kręgu odbiorców). Od końca XIX wieku Flammarion stopniowo powiększał ofertę o książkę dla dzieci i młodzieży. Przełomowy był w tym zakresie rok 1931, w którym ukazały się pierwsze tytuły z kolekcji „Albums du Père Castor” zainicjowanej przez Paula *Fauchera. Doprowadziło to do powstania marki Père Castor-Flammarion, której specjalizacją są po dziś dzień ilustrowane książki dla dzieci w wieku od 0 do około 15–16 lat: słowniczki obrazkowe, książki aktywizujące, opowiadania i powieści, wreszcie gawędy z pogranicza fikcji i popularyzacji wiedzy oraz monografie popularnonaukowe. W pierwszych dekadach istnienia tej kolekcji w jej ramach ukazały się trzy kluczowe dla dalszego rozwoju tego segmentu, edukacyjne serie wydawnicze: *, „Le Roman des bêtes” i *, „Les Enfants de la terre” dla najmłodszych czytelników oraz *, „Le Montreur d’images” dla młodzieży.

Éditions Flammarion: <https://editions.flammarion.com/>

Gallimard (Éditions Gallimard), francuska grupa wydawnicza zrzeszająca takie wydawnictwa, jak m.in. Gallimard, Denoël, Mercure de France, *Gallimard Jeunesse, a od 2012 r. również Éditions *Flammarion; trzecia co do wielkości francuska grupa wydawnicza po grupach Hachette Livre i Editis; członek holdingu Groupe Madrigall. Wywodzi się z wydawnictwa Les Éditions de la Nouvelle Revue Française (NRF-Gallimard, od 1919 – Librairie Gallimard) założonego w 1911 r. przez Gastona Gallimarda, André Gide’a i Jeana Schlumbergera. Uważane za jedno z najważniejszych i najbardziej wpływowych przedsiębiorstw w dziejach francuskiego ruchu wydawniczego, znane z edycji dzieł najwybitniejszych i najpopularniejszych pisarzy francuskich i światowych. Od ponad stu lat zarządzane przez członków rodziny Gallimardów; od 1988 r. redaktorem naczelnym i dyrektorem generalnym firmy jest wnuk założyciela wydawnictwa, Antoine Gallimard.

Wydawnictwo powołano do życia przede wszystkim z myślą o publikowaniu literatury pięknej dla dorosłych, jednak książka dla młodych czytelników pojawiała się w katalogu NRF-Gallimard dosyć systematycznie, jeszcze przed powstaniem oddziału *Gallimard Jeunesse. Zgodnie z filozofią firmy zawsze były to teksty o dużej wartości, wśród których najbardziej znany jest *Mały książę* Antoine’a de Saint-Exupéry (pierwsze wyd.

franc. 1945 r.). W latach 30. XX wieku wydawnictwo odrzuciło propozycję stworzenia kolekcji dla dzieci złożoną przez Paula *Fauchera, przyjętą następnie przez wydawnictwo *Flammarion, dzięki czemu powstała kolekcja „Albums du Père Castor”. W 1935 r. Gallimard zainicjował jednak konkurencyjną, acz znacznie mniejszą w stosunku do Flammariona serię „Albums du gai savoir”, która podobnie jak kolekcja Ojca Bobra, obejmowała niewielkich rozmiarów książeczki o objętości 32 stron i skierowana była do najmłodszych dzieci. Podobna też była koncepcja poszczególnych tomików, które wyróżniały barwne ilustracje i beletryzowane teksty mieszczące się w konwencji popularnonaukowych pogadanek. Seria była kontynuowana do 1948 r.

Éditions Gallimard: <http://www.gallimard.fr/>

Gallimard Jeunesse, francuskie wydawnictwo specjalizujące się w książce dla dzieci i młodzieży założone w 1972 r. jako oddział wydawnictwa *Gallimard, a od 1991 działające jako autonomiczne wydawnictwo. Założycielami oddziału byli wydawca Pierre *Marchand oraz grafik i ilustrator Olivier *Héron. Pierwszy z wymienionych objął funkcję redaktora naczelnego i kierował oddziałem przez 27 lat. Od samego początku widoczna była wyraźna linia koncepcji rozwoju oddziału – z jednej strony w kierunku edycji wartościowych dzieł i kolekcji literackich, z drugiej zaś w stronę nowoczesnych kolekcji popularnonaukowych. Zgodnie z duchem domu wydawniczego Gallimard wszystkie publikacje miała ponadto cechować najwyższa jakość opracowania redakcyjnego i graficznego. Działalność oddziału otworzyły serie literackie: „Mille Soleils” (1972), „Folio Junior” (1978) – jedna z największych we Francji kieszonkowych serii literackich dla młodzieży, oraz „Enfantimages” (1978), wyróżniająca się artystycznym opracowaniem graficznym przez najlepszych ówczesnych ilustratorów. W tym też czasie wydawnictwo zainicjowało swoją pierwszą serię popularyzatorską pn. *, „Kinkajou”. Z początkiem lat 80. nastąpiła w Gallimard Jeunesse era nowoczesnych serii popularnonaukowych związanych przede wszystkim z kolekcją „Découvertes”, w ramach której ukazywały się i wciąż ukazują serie ustrukturyzowane według wieku czytelników. Zaczęły ją *, „Découverte Cadet” dla 8–11-latków oraz „Découverte Benjamin” dla 5–7-latków. W 1986 r. zainicjowano „Découvertes Gallimard” (pol. „Krajobrazy Cywilizacji” lub „Poznać i Zrozumieć Świat. Focus”), którą początkowo planowano jako serię dla młodzieży, jednak w trakcie ukazywania się przekształcono na serię dla dorosłych i przekazano do realizacji macierzystemu wydawnictwu. Przełomowa dla rozwoju kolekcji była również końcówka lat 80. Zapoczątkowano wtedy bowiem serię *, „Les Yeux de la découverte” przygotowywaną w koedycji z brytyjskim wydawnictwem Dorling Kindersley, a także innowacyjną serię po-

pularnonaukową dla najmłodszych dzieci *, „Mes premières découvertes”. Kolekcja „odkryć” ugruntowała pozycję Gallimard Jeunesse jako jednego z liderów rynku książki popularnonaukowej, który skutecznie konkurował w tym zakresie z firmami *Larousse, *Hachette i *Nathan. Działalność na tym polu była kontynuowana także w kolejnych dekadach. W latach 90. sukcesem wydawniczym były przede wszystkim encyklopedyczne serie *, „Les Racines de savoir” i „Passion des sciences” (po raz kolejny w koedycji z Dorling Kindersley; pol. „Patrzę, Poznaję, Nauka”), a także prekursorska seria „Secrets” – kolekcja książek popularnonaukowych z gadżetami (nazywanych we Francji „książkami-kuferkami”). W tym też czasie powstał w Gallimard Jeunesse oddział muzyki i książki mówionej, którego zasługą po dzień dzisiejszy jest popularyzowanie wiedzy muzycznej, m.in. za pomocą takich serii, jak „Mes premières découvertes de la musique” oraz „Découverte des musiciens”. Po roku 2000 w wyniku stopniowego wyczerpywania się formuły klasycznej książki popularnonaukowej Gallimard Jeunesse zintensyfikował działania na rzecz edycji edukacyjnej książki obrazkowej (kolekcja „Albums documentaires”), a także zaczął inicjować serie z pogranicza popularyzacji nauki i fikcji. Zaliczają się do nich m.in. „Sur les traces de...” (pol. „Śladami Sławnych Ludzi”) i „Mon histoire”, które są kolekcjami quasi-powieści historycznych zaopatrzonych w skrupulatnie redagowany aparat pomocniczy oraz dossier informacyjne, a także „Le Journal d’un enfant”, seria książek, które w formie dziecięcego pamiętnika ukazują życie codzienne oraz tradycje i obyczaje w odmiennych krajach i kulturach.

Genialne zarządzanie, wycucie chwili i potrzeb czytelników, liczne kontakty, także międzynarodowe, i dbałość o najwyższą jakość proponowanej oferty doprowadziły do spektakularnego rozwoju Gallimard Jeunesse, który w krótkim czasie urósł do rangi takich potentatów, jak Hachette i Nathan, wydawnictw o ponadwiekowej tradycji. Już w 20 lat po założeniu wydawnictwo osiągnęło poziom zysków stanowiących jedną trzecią dochodów całego przedsiębiorstwa Gallimard. Obecnie (2016) natomiast – publikując blisko 400 tytułów nowości rocznie – jest zaraz po Hachette Jeunesse drugim co do wielkości francuskim wydawnictwem specjalizującym się w książce dla dzieci i młodzieży. Jest też obecny we wszystkich segmentach tego sektora: od ilustrowanej książki dla najmłodszych dzieci, przez literaturę piękną (jest m.in. właścicielem praw autorskich do francuskiej edycji Harry’ego Pottera), po książkę popularnonaukową.

Gallimard Jeunesse: <http://www.gallimard-jeunesse.fr/>

Good, Arthur zob. **Tit, Tom**

Goûters philo (Les), seria wydawnicza zainicjowana przez wydawnictwo Milan (grupa wydawnicza Bayard). Jedna z pierwszych serii poświęconych

zagadnieniom filozofii wydawana od 2000 r. Adresowana do dzieci w wieku od 7 lat. Obejmuje obecnie (2016) ponad 40 tomów.

Hachette Jeunesse, wraz z wydawnictwami *Deux-Coqs d'or i Gautier-Languereau jeden z oddziałów grupy wydawniczej Hachette Livre skupiającej ponadto takie marki, jak m.in. Armand Colin, Didier Jeunesse, Fayard, Hachette Collections, Hachette Éducation, *Larousse. Specjalizuje się w książce dla dzieci i młodzieży. Początki firmy związane są z postacią Louisa Hachette, który w 1826 r. założył wydawnictwo pod nazwą Librairie Hachette. Jego głównym celem miała być publikacja wydawnictw szkolnych i akademickich, co było o tyle naturalne, że Hachette był głównym beneficjentem polityki oświatowej państwa, ponieważ to właśnie jemu zlecono wydanie 720 tysięcy egzemplarzy bezpłatnych podręczników gwarantowanych na mocy ustawy François Guizota z 1833 r. Zwrot w polityce wydawniczej firmy i poszerzenie pola jej działalności nastąpiły za sprawą kontraktu ze spółkami kolejowymi, który pozwalał firmie na sprzedaż książki i prasy na dworcach. W ten sposób w 1853 r. powstała seria „Bibliothèque des chemins de fer”, która składała się z siedmiu podserii, oferujących zarówno książki literackie, jak i użytkowe. Szóstą podserię tej kolejowej kolekcji stanowiły książki dla dzieci i młodzieży. W 1858 r. podseria ta została przekształcona w autonomiczną serię „Bibliothèque rose illustrée”, która stała się jedną z największych kolekcji literackich dla dzieci w dziejach francuskiego edytorstwa i jest kontynuowana do dnia dzisiejszego. Inną znaną kolekcją Hachette z początków działalności firmy była popularnonaukowa *, „La Bibliothèque des merveilles” zainicjowana w 1864 r. W tym też czasie Hachette zainteresował się również edycją ilustrowanej książki dla najmłodszych (w 1860 r. wydał słynnego *Stasia Straszydło* Heinricha Hoffmanna; oryg. *Struwwelpeter*, franc. *Pierre l'Ébou-riffé*), a w następnej kolejności książek edukacyjnych dla najmłodszych, zeszytów prac manualnych (kolorowanek, wycinanek itp.), a także książek zabawek. Ważnym polem działalności wydawniczej Hachette była również prasa dziecięco-młodzieżowa (pierwszy tytuł „La Semaine des enfants”, 1857–1876), stanowiąca istotne narzędzie promocji pozostałych wydawnictw. Tym sposobem już w początkach XX stulecia Hachette zaznaczył swoją obecność we wszystkich segmentach rynku, a jego dominacja nad innymi wydawcami wyrażała się również w liczbach wydawanych egzemplarzy. W 1913 r. *Mon histoire naturelle* – jeden z tomów poczytnej serii edukacyjnej opracowywanej przez przedszkolankę Henriette-Suzanne Brès – osiągnął rekordowy wówczas nakład 110 tys. egzemplarzy. W okresie dwudziestolecia międzywojennego pozycję Hachette wzmocniło przejęcie wydawnictwa *Hetzel oraz nabycie praw autorskich do komiksów Disneya (1931) i książek o słoniu Babar wykreowanym przez Jeana de

Brunhoffa. Po II wojnie światowej Hachette Jeunesse zwróciło się przede wszystkim w kierunku masowej literatury dziecięcej, publikując poczytne serie i cykle (w dużej mierze tłumaczone z języka angielskiego) oraz książki obrazkowe dla najmłodszych z ich ulubionymi postaciami (zwłaszcza Noddy'ego, franc. *Oui-Oui*, i Babara). W podobnym duchu w późniejszym okresie rozpoczęło także publikację rozmaitych wydawnictw opartych na bohaterach popularnych filmów i kreskówek (powtórnie Noddy, a także żółw Franklin, Truskawkowe ciastko, Hello Kitty, W.I.T.C.H, Klub Winx itp.); nie bez znaczenia w tym kontekście jest też oczywiście działalność oddziału Hachette Jeunesse Collection Disney.

Wydawnictwo Hachette Jeunesse jest również jednym z najbardziej zasłużonych na polu edytorstwa książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Do jego dorobku należą publikacje i serie, które zyskały światowy rozgłos, m.in. *Encyclopédie de la vie sexuelle* (1973, pol. *Encyklopedia wychowania seksualnego*) oraz „La Vie privée des hommes” i „La Vie secrète des bêtes” (pol. „Tajemnice Zwierząt”). Oprócz tego dziełem wydawnictwa były w latach 80. i 90. XX wieku m.in.: pokaźna popularnonaukowa kieszonkowa seria „Échos” składająca się z 86 tomów i trzech podserii, adresowana do młodzieży w wieku od 11 lat, kolekcja encyklopedii „Hachette encyclopédique pour les jeunes”, szkolna seria historyczna „Histoire juniors” (znana w Polsce pod tytułem „ABC Historii”, BGW), a także dwie kolekcje opracowane przy współpracy z Équipe Cousteau, założoną przez słynnego oceanografa i popularyzatora wiedzy Jeana-Jacques'a Cousteau, i ilustrowane fotografiami z jego wypraw badawczych („Aventure-nature”, „Histoires naturelles” oraz „Images naturelles”). Do najciekawszych serii edukacyjnych Hachette Jeunesse z lat 90. XX i początków XXI wieku należą natomiast: „Demi-page” (sytuująca się na pograniczu książki obrazkowej), „Bigb@ng” (z dodatkowym materiałem na płytach CD-ROM) oraz „L'Histoire au musée” (powstała przy współpracy z muzeum Luwr). Zgodnie ze swoim profilem Hachette Jeunesse publikuje również książki edukacyjne z wykorzystaniem znanych bohaterów literackich i filmowych („Dis moi pourquoi Babar”), a także oferuje pełną gamę edukacyjnych serii Disneya.

Hachette Jeunesse: <http://hachette-jeunesse.com/>

Héron, Olivier (1938–2017), wydawca, ilustrator, grafik. Autor i ilustrator licznych książek dla dzieci i młodzieży. Najbliższy współpracownik P. *Marchanda, współtwórca *Gallimard Jeunesse i współpomysłodawca koncepcji serii „Les Yeux de la découverte”. Współpracował również z wydawnictwem Actes Sud Junior. Pasjonat morza i ekologii; w 1982 r. założył wydawnictwo Gulf Stream éditeur z siedzibą w Nantes, początkowo skupione na edycji plakatów i kart pocztowych o tematyce marynistycznej, od 2002 r. wyspecjalizowane w edycji wysokiej jakości ilustrowanych książ-

żek dla dzieci i młodzieży, w tym serii popularnonaukowych „L'Histoire en images” (Historia w obrazach) oraz „L'Histoire d'un port” (Historia pewnego portu).

Hetzel, Pierre-Jules (1814–1886, pseud. P.-J. Stahl), autor i wydawca, założyciel wydawnictwa Hetzel (Paryż, 1837–1914). Jest uznawany za jednego z pionierów XIX-wiecznego francuskiego rynku książki dla dzieci. Jego koncepcje odegrały znaczną rolę w formowaniu się współczesnej literatury dla dzieci i młodzieży. Pierwszą serię książek dla dzieci pn. „Nouveau Magasin des enfants” opublikował w 1843 r. Popularność przyniosła mu przede wszystkim współpraca z Juliuszem Verne’em, którego związał dożywotnim kontraktem, oraz pismo „Le Magasin d’éducation et de récréation” (1864–1905), w którym ukazywała się w odcinkach większość publikowanych przez niego książek. Pismo składało się z dwóch działów: edukacyjnego (którego redaktorem był J. *Macé) oraz rekreacyjnego (pod red. P.-J. Hetzela, a następnie Juliusza Verne’a), co w praktyce oznaczało działy popularnonaukowy i literacki. Publikowali w nim swoje teksty najlepsi ówcześni literaci oraz popularyzatorzy, wśród tych drugich m.in. J.-H. *Fabre, Élisée Réclus (geografia), Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc (architektura). W 1867 r. „Magazyn” otrzymał prestiżową nagrodę Akademii Francuskiej – Prix Montyon. Do największych zasług Hetzela na gruncie edytorskim należą: upowszechnienie w literaturze dla najmłodszych gatunków powieściowych i fantastycznych, umiejętne łączenie treści edukacyjnych z atrakcyjną formą przekazu oraz przywiązywanie dużej uwagi do estetyki książek, zwłaszcza do ilustracji, która w jego publikacjach nigdy nie była jedynie ozdobnikiem, ale musiała pasować do treści dzieła. W tym celu współpracował z najlepszymi grafikami, takimi jak Léon Benett, Alphonse de Neuville albo Lorenz Froelich. Spod jego pras wychodziły książki dla wszystkich grup wiekowych, w tym książki obrazkowe dla najmłodszych, wśród których najbardziej znany był cykl „Bibliothèque de Mademoiselle Lili et de son cousin Lucien”, luksusowe edycje zbiorów baśni (jak choćby *Contes de Perrault* z 1861 z ilustracjami Gustave’a Doré), powieści przygodowe i fantastyczno-naukowe (głównie cykle książek Mayne’a Reida i Verne’a), wreszcie różnego rodzaju książki popularnonaukowe. Najbardziej znaną serią wydawniczą Hetzela była *, „Bibliothèque d’éducation et de récréation”. Publikacje Hetzela cechowała najwyższa jakość w zakresie treści i formy i na tym polu nie miał on w swoim czasie żadnych realnych konkurentów. W 1914 r. wydawnictwo zostało wykupione przez Hachette.

J'accuse...! zob. **Syros Jeunesse**

Job (właśc. Jacques Onfroy de Breville, 1858–1931), jeden z najwybitniejszych ilustratorów książek historycznych dla dzieci. Zilustrował przeszło dziewięćdziesiąt tego typu publikacji. Blisko współpracował z G. *Mon-

torgueilem, wspólnie stworzyli m.in. trytomową, epicką historię Francji. Chętnie też ilustrował biografie słynnych postaci historycznych, zwłaszcza Napoleona. Ilustrację historyczną wzniosł na wyżyny sztuki. Inspirując się dziełami sztuki wielkich mistrzów, stworzył własny, unikatowy warsztat. Jego cechą charakterystyczną było dążenie do oddania w najmniejszych szczegółach historycznej prawdy, przy jednoczesnym indywidualnym podejściu widocznym przede wszystkim w nacechowaniu emocjonalnym rysowanych postaci i bogactwie detali szkicowanych z fotograficzną niemal dokładnością. Poza tym ilustracje Joba wyróżniała duża dynamika obrazu i zauważalne poczucie humoru. Wszystko to powodowało, że nie tylko dopełniały tekst, ale stanowiły na równi z nim niewyczerpane źródło informacji oraz autentycznych artystycznych wrażeń.

Joie de connaître (La), seria książek popularnonaukowych wydawana w latach 1935–1958 przez wydawnictwo Bourrelrier (1931–1963, zał. przez Michela Bourreliera). Obejmowała szeroko zakrojoną problematykę: od nauk społecznych, historii i geografii, po nauki ścisłe i stosowane. Wyróżniała się nowoczesną makietą, której charakterystyczną cechą były liczne, czarno-białe fotografie i rysunki obłamane tekstem, oraz wysokim poziomem merytorycznym, który zapewniali współpracujący z wydawcą specjaliści. Była jedną z pierwszych tego typu serii wydawniczych kierowanych intencjonalnie do młodego czytelnika.

Kididoc, seria książek edukacyjnych wydawnictwa Nathan adresowana do dzieci w wieku około 5 lat. Zainicjowana w 1999 r., jest jedną z pierwszych i najważniejszych francuskich serii, których podstawowym atutem jest olbrzymia liczba ruchomych elementów (kłapek, suwaków, harmonijek itp.), mających na celu aktywizację czytelnika. W Polsce znana pt. „Bawidoc” (wydawana przez Larousse Polska, a następnie Hachette Livre Polska).

Kinkajou, pierwsza seria popularnonaukowa wydawnictwa *Gallimard Jeunesse. Wychodziła w latach 1974–1980, ogółem objęła 48 tytułów nowoczesnych poradników gier, zabaw i prac manualnych. Jej nazwa pochodziła od nazwy ssaka kinkażu, który miał symbolizować idee kreatywnego wykorzystania czasu wolnego. Poszczególne tomy podejmowały zagadnienia modelarstwa, dekoratorstwa, origami, majsterkowania, robótek ręcznych, a także sportów, gier towarzyskich, a nawet amatorskiej hodowli zwierząt. Książeczki o objętości około 100 stron wydawano w kieszonkowym formacie i miękkiej oprawie. Zawierały kolorowe fotografie i czarno-białe rysunki objaśniające szczegóły proponowanych prac manualnych. Nadawały się dla dzieci od około 8 lat.

Larousse (Éditions Larousse), wydawnictwo francuskie działające od 1852 r.; od 2004 wchodzi w skład grupy wydawniczej Hachette Livre. Zo-

stało założone przez pedagoga i leksykografa Pierre'a Larousse'a oraz księgarza i wydawcę, a z wykształcenia nauczyciela Pierre'a-Augustina Boyera, początkowo z myślą o publikacji podręczników i pomocy pedagogicznych. Jedną z pierwszych publikacji Larousse'a była *Encyclopédie du jeune âge*, która wyszła w 1853 r. Był to rodzaj podręcznika szkolnego zawierającego treści związane z nauczaniem początkowym w zakresie ortografii i gramatyki języka francuskiego oraz rachunków. Wkrótce potem Pierre Larousse poświęcił się opracowaniu nowoczesnych słowników języka francuskiego (w tym monumentalnego *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*), które już po jego śmierci stały się podstawą późniejszych edycji ilustrowanych. To właśnie one: *Nouveau dictionnaire illustré* (ok. 1887), *Dictionnaire complet illustré* (1889), a następnie ośmiotomowy *Nouveau Larousse illustré* (1898) oraz jednotomowy *Petit Larousse illustré* (1906) stały się strategicznym produktem firmy i synonimem najwyższej jakości wydawnictw informacyjnych, które wyróżniała nieporównywalna z żadnym wcześniejszym wydawnictwem tego typu liczba rysunków, map, portretów, schematów, planów itp. idealnie zharmonizowanych z tekstem.

W edytorstwie dla dzieci i młodzieży Larousse dosyć długo koncentrował się jedynie na książce szkolnej i literaturze pięknej (od 1910 wydawał poczytną serię „Livres roses pour la jeunesse”). Wśród jego najważniejszych wczesnych publikacji popularnonaukowych należy wymienić przede wszystkim: bestsellerowy zbiór doświadczeń *La Science amusante* (1908) *Toma Tita oraz periodyk „Qui? Pourquoi? Comment?” będący rodzajem cyklicznej encyklopedii, wydawany w latach 1914–1919. Na książce popularnonaukowej, a zwłaszcza – zgodnie ze swoją podstawową specjalnością – na wydawnictwach typu encyklopedycznego, Larousse zogniskował swoją ofertę dla dzieci dopiero po II wojnie światowej. Przyczynił się to tego ówczesny redaktor naczelny działu dziecięcego Jean Ibos-Augé, współredaktor *Nouveau petit Larousse illustré* z 1956 r. W tym okresie Larousse stał się najważniejszym wydawcą słowników i encyklopedii szkolnych (znanych pod nazwą „Larousse des débutants”), a także jednym z liderów rynku książki popularnonaukowej, obok wydawnictw *Hachette i *Nathan, a w późniejszym okresie także *Gallimard Jeunesse. W 1953 r. Larousse z wielkim sukcesem wydał encyklopedię *Mon premier Larousse en couleurs* (tekst M. Fonteneau, il. S. Theureau, pol. *Świat dziecka. Moja pierwsza encyklopedia*) dla początkujących czytelników, a trzy lata później *Ma première encyclopedie* (red. J. Séguin) dla nieco starszych dzieci. W latach 70. i 80. XX wieku z sukcesem publikował popularnonaukowe komiksy historyczne: „Histoire de France en bande dessinées” (niektóre tomy z tej kolekcji zostały ponownie wydane w 2006 r. w serii „L'Histoire en BD”) oraz „Les Grandes Batailles de l'histoire en bandes dessinées”. W kolejnych latach Larousse jeszcze bardziej zintensyfikował

swoje działania na polu książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Zrealizował wtedy m.in. doskonałe serie podróżnicze i geograficzne: „Un jour, dans mon village” (fotograficzne reportaże z życia dzieci w różnych zakątkach świata), „Globe-trotter” i przyrodnicze „Faune et flore du monde” oraz przede wszystkim bogato ilustrowane serie encyklopedii i monografii tematycznych adresowane do wszystkich grup wiekowych, które ukazywały się systematycznie od lat 90. XX wieku, w tym m.in.: „Collection Mémo-jeunesse” i „Encyclopédie thématique mémo”, „Découverte junior” (w koedycji z wydawnictwem *Gallimard Jeunesse), „Encyclopédie des jeunes”, „L’Encyclopédie Larousse des 6–9 ans”, „Ma première encyclopédie” (w kooperacji z wydawnictwem Kingfisher), „L’Incroyable encyclopédie” czy „Larousse.explore”. Wszystkie wyżej wymienione serie encyklopedyczne były tłumaczone na język polski (poszczególne tytuły zob. Indeks tytułów serii), co sprawiło, że Larousse ma wśród polskich czytelników utrwaloną, wysoką renomę. U schyłku XX wieku, a zwłaszcza po 2000 r. wydawca zmodernizował swój profil i uzupełnił obszar działalności o książkę o treściach użytkowych i rozrywkowych, a więc poradniki i przewodniki oraz zeszyty aktywizujące i edukacyjne książki zabawki. Tym samym w jego ofercie pojawiły się: edukacyjne *pop-up* („Les Livres animés”), a także książki z elementami konstrukcyjnymi („Les Livres à construire”) i różnego rodzaju akcesoriami („Coffret jeunesse”, „Si j’étais...” itp.).

Éditions Larousse: <http://www.editions-larousse.fr/>

Macé, Jean (1815–1894), pedagog, nauczyciel, publicysta, polityk, działacz społeczny, jeden z założycieli Ligue de l’enseignement (1866, organizacji powołanej do walki o obowiązkową, bezpłatną i laicką szkołę) oraz Société des bibliothèques communales du Haut-Rhin (1863, towarzystwa na rzecz bibliotek powszechnych w departamencie Górnego Renu). Był bliskim współpracownikiem i przyjacielem P.-J. *Hetzela, współtworzył i współredagował m.in. „Le Magasin d’éducation et de récreation” (był odpowiedzialny za dział naukowy). Stworzył wiele poczytnych powieści popularnonaukowych dla młodzieży. Jedną z pierwszych była *Histoire d’une bouchée de pain* (pol. *Jana Macé Historia kęsa chleba*) – pogadanka z zakresu fizjologii człowieka, publikowana początkowo jako powieść w odcinkach na łamach „L’Amie des enfants”. W formie książkowej została wydana po raz pierwszy w 1861 r. w wydawnictwie Édouarda Dentu, po czym od 1865 r. weszła na stałe do repertuaru wydawnictwa Hetzel, gdzie była wielokrotnie wznawiana. Na fali sukcesu, rok później powstała kolejna część tego dzieła, zatytułowana *Les Serviteurs de l’estomac*, która – czy to z powodu powodzenia tego utworu, czy może osobistych sympatii autora – pojawiła się na kartach powieści Juliusza Verne’a *Dwadzieścia tysięcy mil podwodnej żeglugi* jako lektura jednego z jej bohaterów, profesora

Aronnaxa. Macé był też autorem *Arithmétique du grand-papa: histoire de deux petits marchands de pommes* (1863, pol. *Arytmetyka dziadunia czyli Historia dwóch młodych sadowników*), w której treści edukacyjne wplecione zostały w baśniową osnowę. W dziele tym, w przedmowie P.-J. Hetzel zamieścił też odpowiedź na zarzuty L. *Figuiera odnośnie do negatywnego wpływu baśni oraz krytyki metod popularyzowania za pomocą literackich środków wyrazu. Z dziełem tym związana jest także *L'arithmétique de Mademoiselle Lili* (1867), która – w nawiązaniu do postaci panienki Lili ze znanej serii książeczek dla najmłodszych Hetzela – stanowiła elementarny kurs rachunków i zgodnie z podtytułem wprowadzenie do trudniejszych treści zawartych w *Arytmetyce dziadunia*.

Mame (Éditions Mame), katolickie wydawnictwo posiadające siedziby w Angers oraz Tours założone pod koniec XVIII wieku przez Pierre'a-Charles'a Mame; od 1994, po fuzji z wydawnictwem Fleurus, członek grupy wydawniczej Média Participations. Z dziejami książki dla dzieci i młodzieży związane od 1833 r. poprzez osobę Alfreda Mame (1811–1893), który przekształcił skromną drukarnię i księgarnię w ogromne, nowoczesne przedsiębiorstwo wydawnicze obejmujące drukarnię, introligatnię, księgarnię i firmę spedycyjną, skoncentrowane przede wszystkim na publikowaniu tzw. *livres de prix* (dosł. książek nagród szkolnych). Obranie takiej specjalizacji przyczyniło się do wielkiego sukcesu finansowego i spektakularnego rozwoju firmy; w czasie świetności wydawnictwa, w latach 60. XIX wieku A. Mame zatrudniał 1200 pracowników, a spod jego pras dziennie schodziło nawet 20 tys. woluminów. Mame był też jednym z pierwszych wydawców, którzy przywiązywali wagę do estetycznego wyglądu książki dla dzieci – wszystkie jego wydania były staranne, zaopatrzone w elegancką oprawę i ilustracje. Kluczem do sukcesu była ponadto standaryzacja wydawanych książek; większość publikowana była w seriach („Bibliothèque illustrée de la jeunesse”, „Bibliothèque de la jeunesse chrétienne”, „Bibliothèque pieuse des maisons d'éducation” itd.), w ujednoliconym formacie oraz z określoną liczbą stron i plansz z ilustracjami, przy czym poszczególne dzieła dostępne były zazwyczaj w kilku wersjach. Poza tym Mame publikował książki zgodne ze światopoglądem katolickim i propagowane przez kościelnych hierarchów. Była to więc produkcja konserwatywna obejmująca przede wszystkim pouczające powiastki pisane w duchu Berquina i Madame de Genlis, dzieła z zakresu historii, biografie wybitnych postaci oraz literaturę klasyczną. Serie adresowane do dzieci starszych i młodzieży obejmowały niemal wyłącznie książki popularyzujące wiedzę z zakresu historii, nauk przyrodniczych i literaturoznawstwa. Obecnie oferta Mame koncentruje się w obrębie książki religijnej dla dzieci i młodzieży i dla dorosłych.

Éditions Mame: <http://www.mameeditions.com/>

Mangin, Arthur (1824–1887), pisarz i popularyzator nauki, autor licznych monografii tematycznych i artykułów popularnonaukowych. Studiował chemię na Uniwersytecie w Paryżu. Współpracował z wieloma redakcjami czasopism, m.in. „Le Nouveau journal des connaissances utiles”, „Le Magasin pittoresque”, „Le Musée des familles”. Związany głównie z domem wydawniczym *Mame, gdzie opublikował m.in. swoje najpopularniejsze dzieło *Les Mystères de l’océan* (1864). W poszukiwaniu inspiracji i wiedzy z dzieła tego chętnie korzystał Juliusz Verne.

Marchand, Pierre (1939–2002), współzałożyciel (wraz z O. *Héronem) i wieloletni redaktor naczelny *Gallimard Jeunesse. Twórca koncepcji najpopularniejszych serii wydawniczych Gallimard Jeunesse, m.in. literackich kolekcji książek kieszonkowych („Folio Junior” i „Folio Benjamin”) oraz popularnonaukowej kolekcji „Découvertes” (która w pierwszym okresie ukazywania się objęła takie tytuły serii, jak *, „Découverte Cadet”, „Découverte Benjamin”, „Découvertes Gallimard”, *, „Les Yeux de la découverte” i *, „Mes premières découvertes”). Działania Marchanda przyczyniły się do ogromnego sukcesu firmy, dzięki czemu w ciągu krótkiego okresu Gallimard Jeunesse wysunął się na czołowe miejsce w rankingu najważniejszych francuskich wydawców książki dla dzieci i młodzieży. W 1999 r. opuścił macierzystą spółkę na rzecz Hachette Livre.

Mes premières découvertes, seria książek edukacyjnych wydawnictwa *Gallimard Jeunesse zapoczątkowana w 1989 r. i kontynuowana do dziś. Adresowana do dzieci w wieku od około 2–3 do 5 lat. Stanowi prawdziwy fenomen wydawniczy, obejmuje blisko 300 tytułów publikowanych w kilkukrotnie aktualizowanych podseriach. Odznacza się bardzo starannym opracowaniem graficznym i merytorycznym; wchodzące w jej skład książki są dziełem wielu znakomitych ilustratorów, m.in. R. *Mettlera, Claude’a i Denise Millet, Pierre’a-Marie Valata i wielu innych. Jej wyróżnikiem są ponadto przezroczyste karty z nadrukiem z utwardzonej folii, które w efektywny sposób pozwalają ukazać różne aspekty tej samej rzeczywistości. W Polsce słabo znana; cztery tomy (*Jajko*, *Biedronka*, *Dinozaur* oraz *Pogoda*) w serii „Moje Pierwsze Odkrycia” opublikowało w 2003 r. wydawnictwo Siedmioróg.

Mettler, René (ur. 1942), autor i ilustrator książek przyrodniczych. Związany przede wszystkim z wydawnictwem *Gallimard Jeunesse. Jego dziełem jest spora liczba tytułów opublikowanych w ramach najbardziej znanych serii popularyzatorskich tego wydawnictwa (*„Découverte Cadet”, „Découverte Benjamin”, *, „Mes premières découvertes”), a także autorских cykli „Albums René Mettler” i „Apprends à voir la nature avec René Mettler”. Laureat nagrody La Science se livre 2012.

Montorgueil, Georges (właśc. Octave Lebesque, 1857–1933), dziennikarz i pisarz. W dziejach literatury dla dzieci zapisał się jako autor książek historycznych ilustrowanych przez *Joba. Szczególnie znane było ich wspólne dzieło – trzytomowy cykl *France: son histoire* (t. 2: *La Cantinière*, t. 3: *Les Trois Couleurs*, Paryż: Charavay, Montoux, Martin, 1895–1900) obejmujący dzieje Francji od początków po schyłek XIX wieku. Montorgueil posłużył się w tym dziele personifikacją – Francję uosabiała dziewczynka, która dorastała wraz z upływem czasu. Jego wizja historii była silnie naznaczona uczuciami patriotycznymi, których wzrost nastąpił w końcu XIX wieku wraz porażką Francji w wojnie francusko-pruskiej z 1870 r. Wspólnym dziełem tandemu Montorgueil-Job były też biografie dla dzieci poświęcone postaciom historycznym, m.in. *Louis XI* (Paryż: Combet et Cie, 1905), *Bonaparte* (Paryż: Bovin et Cie, 1910).

Montreur d'images (Le), seria wydawnicza realizowana przez wydawnictwo *Flammarion w ramach kolekcji „Albums du Père Castor” w latach 1947–1958. Adresowana do dzieci starszych i młodzieży. Była to jedna z pierwszych serii książek z fotografią przyrodniczą, w większości prac Roberta-Henriego Noailles’a. Zdjęcia miały ilustrować procesy zachodzące w przyrodzie, toteż podobnie jak w filmie następujące po sobie obrazy ukazywały kolejne etapy rozwoju omawianych organizmów. Dawało to ciekawy, nowatorski efekt, który pogłębiało dodatkowo użycie mikro- i makrofotografii.

Muller, Eugène (1823–1913), ilustrator, fotograf, publicysta, literat, kustosz w Bibliotece Arsenału w Paryżu. Dla dzieci publikował m.in. w „Journal de la jeunesse” pod pseudonimem Oncle Anselme (Wujek Anzelm). Współpracował z P.-J. *Hetzelem oraz J. *Macé (w 1868 r. wspólnie opracowali nowe tłumaczenie słynnej powieści przygodowo-pedagogicznej Johanna Davida Wyssa *Robinson szwajcarski*). Współtworzył „Le Magasin d'éducation et de récréation”. Redagował ponadto działy naukowe w innych pismach dziecięco-młodzieżowych, m.in. „Monde des enfants” (1869), „Moniteur des enfants” (1874) oraz „L'Écolier illustré”. Obok utworów literackich publikował też dzieła popularnonaukowe, w tym m.in. *La Jeunesse des hommes célèbres* (1867, pol. *Młodość sławnych ludzi*), *Les Animaux célèbres* (1833), *Entretiens de science familière* (1886).

Nathan (Éditions Nathan), wydawnictwo francuskie, członek grupy wydawniczej Éditis. Zostało założone w 1881 r. przez Fernanda Cahena (pseud. Nathan) jako Librairie Fernand Nathan celem wydawania podręczników szkolnych i pomocy dydaktycznych, co związane było bezpośrednio z przewidywaną reformą szkolnictwa z 1883 r. i opracowaniem nowych podstaw programowych dla szkół powszechnych. Ten obszar aktywności wydawnictwa pozostał żywy do chwili obecnej, toteż dzisiaj Nathan jest obok Hachette Éducation największym producentem podręczników

i materiałów edukacyjnych (franc. *parascolaire*), do których należą testy, opracowania, repetytoria, wakacyjne zeszyty edukacyjne itp. Narodziny oddziału książki dziecięcej zapoczątkowała w 1913 r. seria baśni i legend „Contes et légendes de tous les pays”. Po II wojnie światowej wydawnictwo zasłynęło m.in. z serii „Bibliothèque internationale” (1968), w której ukazywały się najcenniejsze dzieła francuskiej i obcej literatury dla dzieci i młodzieży. Do największych odkryć tej serii należały utwory: *W dolinie Muminków* Tove Jansson (pierwsze francuskie wydanie tego dzieła ukazało się nieco później niż w Polsce) oraz *Północ w tajemniczym ogrodzie* Philippa Pearce. W miarę rozwoju Nathan sukcesywnie rozszerzał swój repertuar, zaznaczając swoją obecność we wszystkich segmentach rynku książki dla dzieci, przede wszystkim zaś na polu książki obrazkowej i popularnonaukowej.

Na pozycję lidera w segmencie książki popularnonaukowej Nathan pracował już od pierwszych lat powojennych. Od tego momentu systematycznie, co kilka lat wprowadzał nowe tytuły i serie wydawnicze, począwszy od nowoczesnej „Collection du Vieux chamois” (w części obejmującej tytuły wydane na licencji Puffin Picture Book), po „Sciences pour tous” (1957), „Encyclopédie pour les jeunes” (1959) itp. Nathan bardzo dbał o atrakcyjny wygląd oferty popularnonaukowej, szybko wdrażał innowacje techniczne i efektowne rozwiązania graficzne: stosował kolorowe panoramiczne ilustracje, bogatą ikonografię, oryginalną typografię. Do jego największych zasług należy też rozpropagowanie w książce dla dzieci fotografii, z której korzystał od początku lat 50. Najwybitniejszą realizacją w tej dziedzinie była seria „Enfants du monde”, dzieło wybitnej fotografiki Dominique Darbois i grafika Pierre’a Pothiera. Książki tej serii są dzisiaj poszukiwane przez kolekcjonerów dawnej książki dziecięcej i osiągają w serwisach aukcyjnych stosunkowo wysokie ceny. Również w kolejnych dekadach Nathan starał się nieustannie zaskakiwać swoich czytelników; w efekcie wprowadził szereg rozwiązań, które stały się rozpoznawalnym znakiem tej marki. W latach 70. XX wieku zapoczątkował wydawanie serii książek popularnonaukowych typu „pytania i odpowiedzi” (franc. *questions-réponses*), które wkrótce objęły wszystkie grupy wiekowe; w latach 80. podobnie jak *Gallimard Jeunesse i *Hachette Jeunesse realizował serie popularnonaukowych książek kieszonkowych („Monde en poche” oraz „Doc en poche”). Kolejną wizytówką Nathana stały się kolekcje książek edukacyjnych, w których teksty literackie łączone są z dossier informacyjnym oraz kartami pracy („Animalou”, „Crocoscope”, „Mégascope”, „Superscope”), zapoczątkowane w latach 90. i kontynuowane do dziś. W nowym stuleciu do bestsellerów Nathana należały natomiast popularnonaukowe gry paragrafowe (ang. *gamebook*; „C’est pas sorcier d’être...”) oraz edukacyjne książki zabawki, z elementami aktywizującymi – okien-

kami, ruchomymi obrazkami i *pop-up*. Najbardziej popularną serią tego typu jest *,„Kididoc” (znana również w Polsce), na którą składa się już niemal sto tytułów i kilka podserii. Z dydaktycznego punktu widzenia do najlepszych realizacji Nathana z pierwszej dekady XXI wieku należy seria „Croc’sciences” obejmująca propozycje doświadczeń naukowych z wykorzystaniem załączonych do książki dodatków, a opracowana przy współpracy z Cité des sciences et de l’industrie (paryskie muzeum Miasteczko Nauki i Przemysłu). Ostatnią innowacją Nathana są monografie tematyczne bazujące na technologii rzeczywistości rozszerzonej (ang. *Augmented Reality*; seria *,„Dokéo+”).

Éditions Nathan: <http://www.nathan.fr/>

Panafieu, Jean-Baptiste de (ur. 1955), dr nauk przyrodniczych, specjalista w dziedzinie biologii morza. Autor licznych książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży z zakresu ekologii, biologii, paleontologii i zoologii publikowanych m.in. przez *Gallimard Jeunesse, Milan, Gulf Stream éditeur. Laureat nagrody La Science se livre 2006 za książkę *Sur les traces de Charles Darwin* opublikowaną przez Gallimard Jeunesse. Jest również twórcą edukacyjnych wystaw, gier planszowych, a także realizatorem i scenarzystą programów popularnonaukowych. W Polsce znany jedynie z publikacji *Świat zwierząt* (Wydawnictwo Olesiejuk 2012).

Pluche, Noël-Antoine (1688–1761), znany jako ksiądz Pluche (*abbé Pluche*), był nauczycielem i guwernerem. Pochodził ze skromnej rodziny, był synem piekarza. Święcenia kapłańskie przyjął w 1712 r. Był dyrektorem gimnazjum miejskiego w Reims, musiał jednak opuścić posadę wskutek sympatii jansenistycznych. Schronił się w Rouen, gdzie podjął pracę prywatnego nauczyciela syna jednego z wysokich urzędników ziemskich. Opublikował *Histoire du ciel* (1739) oraz *La Mécanique des langues et l’Art de l’enseigner* (1751). Jego najważniejszym dziełem był *Spectacle de la nature* (9 tomów, 1732–1750), uważany dzisiaj za pierwszą książkę popularnonaukową dla młodzieży. Przypuszcza się, że impulsem do napisania tej pracy były prywatne lekcje, jakich Pluche udzielał w Rouen. Utwór w formie dialogów młodzieńca z opiekunami był imponującym traktatem z zakresu nauk przyrodniczych i ścisłych oraz teologii. Z pozoru typowe dzieło oświeceniowego encyklopedyzmu, wpisywało się w nurt tzw. teologii naturalnej. Z tego powodu *Spectacle* – mimo ogromnego powodzenia – rychło spotkał się z krytyką, a sam Pluche nazywany jest dzisiaj niekiedy oświeceniowym filozofem wbrew jego własnym intencjom.

Racines du savoir (Les), seria przeglądowych monografii tematycznych wydawana przez *Gallimard Jeunesse w latach 1992–2004. Objęła blisko 30 tytułów z szeroko zakrojonego zakresu wiedzy: od sztuk pięknych po

nauki ścisłe. Przeznaczona dla dzieci i młodzieży w wieku 8–12 lat. Wy różniała się efektowną szatą zewnętrzną, na którą składały się foliowane stronicie spięte spiralą, dynamiczna makietą zdominowana przez bogatą ikonografię; jedna z pierwszych serii edukacyjnych, w której regularnie stosowano różnorodne ruchome elementy: rozkładanki, naklejki, transparentne wstawki itp. Każdy tom zawierał ponadto solidnie zredagowany i wyróżniony graficznie aparat pomocniczy. Książki wydawano w objętości 64 stron, w poręcznym formacie zbliżonym do kwadratu (o wysokości 22 cm). W jej ramach wyszedł m.in. tytuł *La grande histoire du livre* (1995) stanowiący syntetyczną panoramę dziejów książki, od glinianych tabliczek po współczesną formę kodeksu.

Roman des bêtes (Le), seria edukacyjnych książek obrazkowych zainicjowana przez P. *Fauchera w ramach kolekcji „Albums du Père Castor” w wydawnictwie *Flammarion. Adresowana do dzieci w wieku od 6 do 9 lat, obejmowała opowiadania o tematyce przyrodniczej. Poszczególne tomy łączył podobny schemat, głównym bohaterem było młode zwierzę przedstawione w naturalnym środowisku. Imię zwierzęcia odzwierciedlało specyfikę danego gatunku, np. *Panache, l'écureuil* (Wiewiórka Kita), *Quipic le hérisson* (dosł. Jeż Który-kłuje) itp. W ramach serii w latach 1934–1939 ukazało się osiem książeczek z tekstami Czeszki Lidy Durdikovej (żony P. Fauchera) i ilustracjami rosyjskiego grafika Teodora Rożankowskiego (franc. Feodor Rojankovsky albo Rojan); w latach 1973–1983 wznowiono jej wydawanie w zmienionym składzie autorskim, powstało wtedy sześć kolejnych tytułów. Książeczki o niewielkiej objętości 32 stron wydawano w typowym dla wielu wydawnictw Paula Fauchera formacie 21 × 23 cm. Seria spotkała się z bardzo pozytywnym przyjęciem krytyki i do dzisiaj jest uznawana za doskonały przykład upowszechniania wiedzy za pomocą literackich środków wyrazu.

Syros Jeunesse, oddział francuskiego wydawnictwa Syros założonego przez francuską partię socjalistyczną (Partie socialiste unifié) w 1972 r.; obecnie wchodzi w skład grupy wydawniczej Éditis. Nazwa wydawnictwa pochodzi od greckiego miasta Siros i ma przywoływać skojarzenia z początkami demokracji w starożytnej Grecji. Profil wydawnictwa związany jest ściśle z edycją literatury zaangażowanej, podejmującej ważką problematykę społeczną. Pierwszym tytułem opublikowanym przez oddział dziecięcy Syros była przejmująca książka obrazkowa *Pika, l'éclair d'Hiroshima* japońskiego ilustratora Toshiko Maruki. W 1994 r. Syros Jeunesse zainicjował uznaną serię reportaży dla młodzieży „J'accuse...!” Zgodnie z tytułem nawiązującym do słynnego listu Emila Zoli do prezydenta Republiki Francuskiej, celem tej serii wydawniczej jest refleksja nad problemami współczesnego świata, takimi jak terroryzm, dziecięca

prostyucja, nielegalna imigracja, konflikty zbrojne. Seria jest realizowana we współpracy ze stowarzyszeniami i organizacjami, których celem jest walka o prawa człowieka, m.in. Amnesty International i La Cimade (Comité inter mouvements auprès des évacués – francuska organizacja pomocy imigrantom i uchodźcom). Wśród innych serii dokumentalnych Syros Jeunesse można wymienić „Femmes!” – skłaniającą do refleksji na temat nierówności płci i dyskryminacji kobiet, oraz „Au crible!” – poświęconą złożonym aspektom współczesnej polityki.

Syros: <http://www.syros.fr/>

Tissandier, Gaston (1843–1899), chemik, meteorolog i pionier aeronautyki. Zasłynął jako autor kilku dzieł popularnonaukowych, m.in.: *Les Récréations scientifiques* (1881, pol. *Rozrywki naukowe*) zawierających opisy doświadczeń chemicznych i fizycznych oraz *Les Martyrs de la science* (1880, pol. *Męczennicy w imię nauki*) poświęconych historii nauki i słynnym wynalazkom poprzez biografie słynnych odkrywców. Drugie z wymienionych dzieł napisane wraz z Maximem Petit doczekało się kontynuacji zatytułowanej *Les Héros du travail* (1882). Dużą popularnością cieszył się też jego poradnik gier i zabawek *Jeux et jouets du jeune âge* (Paris 1884), w którym proponował kreatywną zabawę i samodzielne wykonywanie zabawek.

Tit, Tom (1853–1928, właśc. Arthur Good, publikował też pod pseudonimem P'tit Tom, Petit Homme), inżynier, absolwent École centrale des arts et manufactures, przez krótki okres zarządzał niewielkim przedsiębiorstwem produkcji skrobi kukurydzianej. Zaczął publikować w 1862 r., początkowo w znanym piśmie popularnonaukowym „La Nature”. Niedługo potem otrzymał stałą rubrykę „La Science amusante” na łamach „Illustration”. Jego felietony zawierały przykłady prostych doświadczeń z fizyki lub chemii, które mogło zrealizować każde dziecko za pomocą przedmiotów codziennego użytku. Rubryka przyniosła mu spory rozgłos, toteż niebawem zebrane felietony ukazały się w postaci książkowej. Trzytomowa *La Science amusante* opublikowana została po raz pierwszy w 1890 r. przez firmę *Larousse. Książka szybko weszła do kanonu nagród szkolnych. Cieszyła się ogromną popularnością, była wielokrotnie wznawiana i tłumaczona na języki obce (w tym rosyjski).

Victor, Paul-Émile (1907–1995), etnolog, badacz stref polarnych, pisarz i publicysta. W historii książki dla dzieci zapisał się jako autor historyjki o Eskimosie Apoutsiaaku, opublikowanej w ramach serii „Les Enfants de la terre” przez wydawnictwo *Flammarion. Książka ta stanowi do dnia dzisiejszego przykład klasycznej beletryzacji popularnonaukowej, za pomocą której możliwe jest podanie licznych naukowych informacji w interesującej dla dziecka formie. Jest też jedną z najważniejszych pozycji w historii francuskiej literatury dla dzieci.

Vie privée des hommes (La), seria zainicjowana w 1976 r. przez wydawnictwo *Hachette Jeunesse, przeznaczona dla czytelników w wieku od 8 lat. Jej pierwszym redaktorem naczelnym i autorem większości tekstów był historyk Pierre Miquel. Seria zrewolucjonizowała sposób prezentacji zagadnień historycznych w książkach dla młodzieży. Powstała pod wpływem osiągnięć École des Annales, która propagowała odejście od klasycznej historii politycznej koncentrującej się wokół chronologicznej analizy wydarzeń. Zgodnie z tymi założeniami w tej serii proponowano układ problemowy, a w centrum zainteresowania stawiano życie codzienne i dawną kulturę materialną. Jej rozpoznawalnym znakiem zewnętrznym były ponadto bogato ilustrowane rozkładowki. Ogółem w ramach serii ukazało się 37 tomów o znormalizowanej objętości 68 stron i wysokości grzbietu 29 cm (w kolejnych edycjach format ten ulegał zmianie). Była bardzo dobrze przyjęta zarówno przez publiczność, jak i krytyków, wywarła duży wpływ na ówczesny rynek książki popularnonaukowej. W ślad za Hachette podobne serie dla młodych czytelników zaczęły publikować kolejne wydawnictwa, m.in. Bordas, Casterman, *Nathan. Tłumaczona na liczne języki obce (w tym japoński i koreański), w Polsce została wydana pt. „Tak Żyli Ludzie” przez Wydawnictwo Dolnośląskie. Zaowocowała powstaniem dziewięciu dodatkowych tomów pn. „Tak Żyli Ludzie w Dawnej Polsce”, opracowanych przez polskich autorów.

Yeux de la découverte (Les), ang. Eyewitness Books, jedna z serii powstałych w ramach kolekcji „Découvertes”. Zainicjowana w 1988 r., przeznaczona dla dzieci powyżej 9 lat. Jest wspólnym przedsięwzięciem francuskiego *Gallimard Jeunesse i brytyjskiego Dorling Kindersley. Jej koncepcję, która zakładała przede wszystkim wyraźną dominację obrazu nad tekstem, opracowali P. *Marchand, O. *Héron i Peter Kindersley. Bogaty materiał ikonograficzny pochodzący w większości ze źródeł Dorling Kindersley opierał się na wyizolowanej z tła fotografii (w tym makrofotografii), która w połączeniu z żywą kolorystyką i białym tłem była nadzwyczaj atrakcyjna wizualnie. Osiągnięciu takiego efektu sprzyjał ponadto duży format książek (28 × 22 cm) oraz użycie wysokogatunkowego, satynowego papieru. Kolekcja zyskała znaczną popularność, opublikowano w niej nieco ponad sto tytułów. Została przełożona na trzydzieści dwa języki, w języku polskim ukazywała się pt. „Patrzę, Podziwiam, Poznaję” w latach 1991–1997 nakładem wydawnictwa Arkady. Na podstawie poszczególnych tomów powstał także cykl filmów dokumentalnych wyprodukowany przez telewizję BBC w latach 1994–1997. W 2007 r. seria została gruntownie odnowiona i uzupełniona o stronę internetową (zamkniętą w 2011 r.) oferującą czytelnikom dodatkowe pliki multimedialne oraz tematyczny katalog stron WWW.

Tablica chronologiczna. Historia francuskiej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w skrócie

Celem tego wyboru nie jest kompletne zrekonstruowanie historii francuskiej książki popularnonaukowej, ale zwięzłe pokazanie najważniejszych etapów jej rozwoju, poprzez wyszczególnienie w porządku chronologicznym dzieł i serii wydawniczych, które miały największy wpływ na kształtowanie się tego segmentu rynku wydawniczego.

Gwiazdką oznaczono tytuły i/lub nazwy własne ujęte w Słowniku ważniejszych nazw własnych oraz tytułów serii.

1732–1750 Noël-Antoine *Pluche, *Le Spectacle de la nature*

- pierwsza francuska książka popularnonaukowa zredagowana intencjonalnie z myślą o młodym czytelniku. W duchu innych poczytnych dzieł tego czasu zapoczątkowała modę na dialogizowane encyklopedie dla dzieci i młodzieży.

1779 Johann Heinrich Samuel Formey, *Abrégé de toutes les sciences à l'usage des enfants* (...)

- popularna encyklopedia wznawiana przez niemal cały XIX wiek pod skróconą nazwą *L'Encyclopédie pour la jeunesse*.

1784–1797 „Le Porte-feuille des enfants”

- encyklopedyczne wydawnictwo periodyczne.

18..– *Le Buffon de la jeunesse*

- fenomen wydawniczy XIX stulecia, *L'Histoire naturelle* Georges’a-Louisa Leclerca de Buffon* w niezliczonych adaptacjach, przeróbkach i skrótach.

18..– *Alphabet encyclopédique* (...)

- abecadlniki tematyczne – jedna z najpopularniejszych form książki dla dzieci pierwszej połowy XIX wieku.

1830– *Album du jeune naturaliste*

- ilustracja przyrodnicza w rozkwicie, triumf litografii barwnej.

1841 *Dictionnaire de conversation à l'usage des dames et des jeunes personnes*, red. William Duckett

- nowa forma wydawnictw informacyjnych.

1861 A. Castillon, *Récréations physiques*; Jean *Macé, *Histoire d'une bouchée de pain* i in.

- druga połowa XIX wieku – złoty wiek popularyzacji nauki.

1862 Jean *Macé, *Les Serviteurs de l'estomac*

- kolejna część bestsellera *Histoire d'une bouchée de pain*.

1862 Arthur Mangin*, *Voyage scientifique autour de ma chambre*

1864–1914 *, „Bibliothèque d'éducation et de récreation”

- popularyzacja według Pierre'a-Jules'a *Hetzela, Juliusza Verne'a i Jeana Macé – triumf beletryzacji popularnonaukowych.

1864–1956 *, „La Bibliothèque des merveilles”

- popularyzacja według Éduarda Chartona i Louisa *Hachette – triumf klasycznego wykładu.

1866 A. Castillon, *Récréations chimiques*

1867 Jean *Macé, *L'arithmétique de Mademoiselle Lili*

1867 Eugène *Muller, *La Jeunesse des hommes célèbres*

1867–1891 Louis *Figuier, *Les Merveilles de la science*

1877 Ernest *Candèze, *Aventures d'un grillon*

1879–1881 Camille Flammarion, *Astronomie populaire*

1881 Gaston *Tissandier, *Les Récréations scientifiques*

1880–1881 Émile *Desbeaux, *Les pourquoi i Les parce que de Mlle Suzanne*

1883 Arthur *Mangin, *Les Mystères de l'océan*

1884 Gaston Tissandier, *Jeux et jouets du jeune âge*

1886 Augustin Galopin, *Excursions du Petit Poucet dans le corps humain et dans les animaux*

1887 Paul Gouzy, *Promenade d'une fillette autour d'un laboratoire*

1890 Tom *Tit, *La Science amusante*

1894–1904 Henriette-Suzanne Brès, *Mon histoire de...*

- początki masowej książki edukacyjnej dla najmłodszych.

1895–1900 Georges *Montorgueil, *France. Son histoire*, il. *Job

- wyżyny ilustracji historycznej.

1913 Benjamin Rabier, *Le Buffon choisi...*

- nowa metoda popularyzacji: poważny tekst – humorystyczne ilustracje.

1914–1919 „Qui? Pourquoi? Comment?”

- periodyczne wydawnictwo encyklopedyczne *Larousse'a.

1934–1939 *, „Le Roman des bêtes”

- seria wydawnictwa *Flammarion zainicjowana przez Paula *Fauchera, narodziny edukacyjnej książki obrazkowej (franc. *album documentaire*).

1935–1940 „Les Albums du gai savoir”

- seria wydawnictwa *Gallimard.

1935–1958 *, „La Joie de connaître”

- seria wydawnictwa Bourreliev.

1945–1948 „Collection du Vieux chamois”

- inspiracje z zagranicy; seria wydawnictwa *Nathan (częściowo na licencji Puffin Picture Book).

1947–1958 *, „Le Montreur d’images”

- piękno naukowej fotografii; seria wydawnictwa *Flammarion.

1948–1983 *, „Les Enfants de la terre”

- nowe spojrzenie na obce kultury; seria wydawnictwa Flammarion.

1951–1977 „Un grand livre d’or” (ang. „Golden Books”)

- masowa edukacyjna książka amerykańska; seria wydawnictwa Éditions *Cocorico.

1952–1975 *, „Enfants du monde”

- piękno fotografii – piękno typografii; seria wydawnictwa *Nathan.

1953 Marthe Fonteneau, *Mon premier Larousse en couleurs*, il. Suzanne Theureau

1954–1965 „Encyclopédie en couleurs”

- seria wydawnictwa *Hachette Jeunesse.

1972–1988 „Un grand livre questions, réponses”

- książki pytań i odpowiedzi – wizytówka wydawnictwa Nathan.

1973 Christiane Verdoux [i in.], *Encyclopédie de la vie sexuelle*

- przełamać tabu.

1974–1980 *, „Kinkajou”

- pierwsze *documentaires* *Gallimard Jeunesse.

1976–1977 „Histoire de la France en bandes dessinées”

- komiks historyczny Larousse’a.

1976–1992 *, „La Vie privée des hommes”

- wbrew klasycznej prezentacji historii; seria wydawnictwa *Hachette Jeunesse.

1982–1996 *, „Découverte Cadet”

- seria wydawnictwa *Gallimard Jeunesse; początek wielkich kolekcji encyklopedycznych.

1984–1992 *, „Découverte Benjamin”

- rozwój kolekcji „Découvertes” Gallimard Jeunesse.

1985–1996 *, „L’Art en jeu”

- zabawa ze sztuką; seria wydawnicza Centrum Georges’a Pompidou.

1988– *„Les Yeux de la découverte”

- przełamać linearność; seria wydawnictwa *Gallimard Jeunesse i Doring Kindersley w ramach kolekcji „Découvertes”.

1989– *„Mes premières découvertes”

- nowa grupa czytelników kolekcji „Découvertes” – nieczytające maluchy.

1992– „Archimède”

- nowa era w dziejach *album documentaire*; seria wydawnictwa *L'École des loisirs.

1993– „J'accuse...!”

- literatura zaangażowana; seria wydawnictwa *Syros Jeunesse.

1995–1998 „Demi-pages”

- „pół strony” – prosty koncept, ciekawy efekt; seria wydawnictwa Hachette Jeunesse.

1995–1999 „Secrets”

- gadżety po raz pierwszy; seria wydawnictwa Gallimard Jeunesse.

1999– *„Kididoc”

- przede wszystkim interakcja; seria wydawnictwa *Nathan.

2002– *„Les Goûters philos”

- odkrywanie filozofii; seria wydawnictwa Milan.

2008– „Mes premières découvertes” – serie aplikacji na iPad, iPhone, iOS, Android

- nowe technologie w służbie popularyzacji; serie wydawnictwa Gallimard Jeunesse.

2010– „Dokéo+”

- w świecie rzeczywistości rozszerzonej; seria wydawnictwa *Nathan.

Wykaz skrótów

- ABF – Association des Bibliothécaires de France (Stowarzyszenie Bibliotekarzy Francuskich; do 2006 r. Association des Bibliothécaires Français)
- Afreloce – Association Française de Recherches sur les Livres et Objets Culturels de l'Enfance (Francuskie Stowarzyszenie Badań nad Książką i Wytworami Kultury Dziecięcej)
- BD – *bande dessinée* (komiks)
- BnF – Bibliothèque nationale de France (Biblioteka Narodowa Francji)
- BSI – Bibliothèque des sciences et de l'industrie, biblioteka przy Cité des sciences et de l'industrie (muzeum Miasteczko Nauki i Przemysłu)
- CBB – Centre Bermond-Boquié
- CCFr – Catalogue Collectif de France (Francuski Katalog Centralny)
- CDI – *centres de documentation et d'information* (biblioteki w gimnazjach i liceach, tzw. centra dokumentacji i informacji)
- CDU – Classification décimale universelle (Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna, uwaga: w pracy używa się polskiego skrótu UKD)
- CNL – Centre national du livre (Narodowe Centrum Książki)
- CNLJ – Centre national de la littérature pour la jeunesse (Narodowe Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży)
- CNRS – Centre national de la recherche scientifique (Narodowe Centrum Badań Naukowych)
- DK – Dorling Kindersley
- FLE – *français langue étrangère* (francuski jako język obcy)
- RLPE – Revue des livres pour enfants
- SNE – Syndicat national de l'édition (Związek Wydawców Francuskich)

Literatura podmiotu

W wykazie ujęto opisy utworów cytowanych w tekście głównym i podpisach do ilustracji, pominięto natomiast te, które były cytowane w przypisach i Słowniku ważniejszych nazw własnych oraz tytułów serii. Opisy utworów przełożonych na język polski wyróżniono pismem pogrubionym. Celem wykazu było zarejestrowanie pierwszych wydań poszczególnych dzieł (zarówno francuskich, jak i polskich), edycje kolejne uwzględniano jedynie w tych przypadkach, kiedy niemożliwe było dotarcie do informacji o wydaniu pierwszym.

Alphabet encyclopédique ou Notions sur les sciences, les arts et l'histoire naturelle à la portée des enfants..., Paris: A. Eymery 1813.

Alphabet. Buffon des enfants. Quadrupèdes. Paris: F.F. Ardant frères 1862.

Babin V., *Méga poussin*, Paris: Nathan 1989 (Encyclopédie Méga); pol. *Mój świat. Encyklopedia dla najmłodszych*, tłum. A. Papliński, Warszawa: Książka i Wiedza cop. 1991.

Badinter É., *Les Passions d'Émilie. La marquise Du Châtelet, une femme d'exception*, ill. J. Duhême, Paris: Gallimard Jeunesse 2006 (Album Gallimard Jeunesse).

Bailleux N., *L'Abbé Grégoire, combat pour la liberté*, ill. L. Derrien, Paris: Nathan 1996 (Monde en poche / Éd. reliée).

Barillé A. [aut. dz. adapt.], collectif [prod. Procidis], *Il était une fois la vie. Le corps humain*, 50 vol., Paris: Hachette-Fabri 1990–1991; pol. *Było sobie życie. Ciało człowieka*, Warszawa: Amber 1991.

Bark J., *Journal des inventions de Léonard de Vinci*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Larousse 2008; pol. *Wynalazki Leonarda da Vinci*, Bielsko-Biała: Debit 2013.

Batigne S., *L'atlas plus. Nature – culture – vie des hommes*, Toulouse: Milan 2012.

Bennett D.A., *Encyclopédie pour garçons et filles*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Cocorico 1953.

Berthommier M., *Le Guide des farceurs*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987 (Les Bouquins malins).

Berthoud S.-H., *Aventures des os d'un géant, histoire familière du globe terrestre avant les hommes*, Paris: Dupray de La Mahérie 1862.

- Besson J.-L., *Le Livre des uniformes*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987 (Découverte Cadet).
- Besson J.-L., *Le Livre des découvertes et des inventions*, Paris: Gallimard Jeunesse 1983 (Découverte Cadet).
- Blanchard M.-A., *Abécédaire des arts et métiers illustré*, Paris: Fonteney et Peltier 1863.
- Bolo S., Cambournac L., Combesque M.-A., *Vivre avec les autres*, ill. O. Schwartz, A. Wilsdorf, Paris: Larousse 2000 (L'Encyclopédie Larousse des 6–9 ans).
- Boucher F., *Le livre qui fait aimer les livres même à ceux qui n'aiment pas lire!*, Paris: Nathan 2011; *Książka, dzięki której pokochasz książki, nawet jeśli nie lubisz czytać*, tłum. Katarzyna Radziwiłł, Warszawa: Muchomor 2017.**
- Brenifier O., *L'amour et l'amitié*, ill. J. Després, Paris: Nathan 2009 (Philozidées).
- Brès H.S., *Mon histoire naturelle... Album illustré de 287 gravures*, Paris: Hachette 1902.
- Brunhoff J. de [aut. dz. adapt.], *Les instruments de musique*, ill. J.-C. Gibert, Paris: Hachette 1999 (Dis moi pourquoi Babar).
- Buffon G.L.L. de [aut. dz. adapt.], *Buffon des enfants*, texte B. Roy, ill. F. Lorient, 2 vol., Paris: Delagrave 1943–1945.
- Buffon G.L.L. de [aut. dz. adapt.], *Keepsake d'histoire naturelle*, Paris: Bazouge-Pigoreau 1839.
- Buffon G.L.L. de [aut. dz. adapt.], *Le Buffon choisi de Benjamin Rabier*, Paris: Garnier 1913.
- Buffon G.L.L. de [aut. dz. adapt.], *Nouveau Buffon de la jeunesse, ou Précis élémentaire de l'histoire naturelle*, Paris: Henry Tardieu 1801; pol. *Nowy Buffon dla młodzieży, czyli treść początkowa historyi naturalnej*, tłum. W.R. Karczewski, Warszawa: Druk. Gazety Warszawskiej i Suk. T. Le Brun 1806.**
- Burnie D., *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Gallimard Jeunesse 1988 (Les Yeux de la découverte); pol. *Ptaki*, tłum. z ang. K. Sabbath, Warszawa: Arkady 1993 (Patrzę, Podziwiam, Poznaje).
- Candèze E., *Les Aventures d'un grillon*, Paris: J. Hetzel 1877 (Bibliothèque d'éducation et de récréation); pol. *Przygody świerszcza*, z fr. tłum. i uwagami opatrzyła W. Haberkantówna, Warszawa–Kraków: J. Mortkowicz 1913.
- Capus G., *L'œuf chez les plantes et les animaux*, Paris: Hachette 1985 (Bibliothèque des merveilles).
- Castillon A., *Nouvelle Chasse aux papillons*, Paris: A. Courcier 1858.
- Castillon A., *Récréations physiques / Récréations chimiques*. Paris: Hachette 1861 i 1866; pol. *Po szkolnym roku. Powieść naukowa dla dzieci*, Warszawa: G. Sennewald 1874.**
- Celli R., *L'Œuf magique*, Paris: Gallimard 1937 (Album du gai savoir).
- Clastres G., *Aujourd'hui en Chine*, ill. N. Thers, M. Pommier, Paris: Gallimard Jeunesse 2005 (Le Journal d'un enfant).
- Cohat Y., Nougier L.-R., *La Préhistoire. La vie quotidienne de nos lointains ancêtres*, Nouv. éd. Paris: Hachette Jeunesse 2002 (La Vie privée des hommes).
- Colomb G. [pseud. Christophe], *L'Enseignement par l'image. Leçons de choses en 650 gravures...*, Paris: A. Colin 1895; pol. *Nauka o rzeczach w 650 obrazkach (...)*, oprac. Z. Joteyko-Rudnicka, Warszawa: Gebethner i Wolff 1904.**
- Cotte L., *Leçons élémentaires d'histoire naturelle par demandes et réponses, à l'usage des enfants*, Paris: J. Barbou 1784.
- Coupré K., *Dictionnaire fou du corps*, contributions anatomiques A. Ruggeri, Paris: Thierry Magnier 2012.

- Cramer M., *Communiquer à l'heure d'Internet*, ill. B. Bone et Jazzi, Paris: Nathan 2011 (Questions-réponses 8–10).
- Darbois D., *Agossou, le petit Africain*, Paris: F. Nathan 1955 (Enfants du monde).
- Demaison A., *La Vie des Noirs d'Afrique*, Paris: Éd. Bourrelrier 1936 (La Joie de connaître).
- Demaison A., *La Vie privée des bêtes sauvages*, Paris: Éd. Bourrelrier 1935 (La Joie de connaître).
- Deny M., *Un Touareg*, ill. S. Frécon, Paris: France 3; Nathan 2006 (C'est pas sorcier d'être...)
- Desbeaux É., *La physique populaire*, Paris: A. Hatier 18??; pol. *Tajemnice wiedzy w dziedzinie fizyki*, Warszawa: nakł. M. Wołowskiego, druk. S. Orgelbranda Synów 1892.
- Desbeaux É., *Le jardin de mademoiselle Jeanne. Botanique du vieux jardinier*, Paris: P. Ducrocq 1880.
- Desbeaux É., *Les découvertes de monsieur Jean, la terre et la mer*, Paris: P. Ducrocq 1881; pol. *O czym się Janek dowiedział. Opowieść przyrodnicza*, tłum. S. Gębarski, Warszawa: Wyd. M. Arcta; Kraków: S.A. Krzyżanowski 1909.
- Desbeaux É., *Les idées de mademoiselle Marianne*, Paris: P. Ducrocq 1884.
- Desbeaux É., *Les parce que de mademoiselle Suzanne*, Paris: P. Ducrocq 1881.
- Desbeaux É., *Les pourquoi de mademoiselle Suzanne*, Paris: P. Ducrocq 1881.
- Dictionnaire de conversation à l'usage des dames et des jeunes personnes*, dir. W. Duckett, 10 vol., Paris: Langlois et Leclercq 1841.
- Didier C., *Le livre des têtes*, ill. B. Giacobbe, Paris: Nathan 2009 (Albums Nathan).
- Didier C., *Le livre des trous*, ill. R. Garrigue, Paris: Nathan 2006 (Albums Nathan).
- Diévert R., *Des dents pour mieux croquer*, ill. P.-M. Valat, Paris: Gallimard Jeunesse 1984 (Découverte Benjamin).
- Doinet M., *Le jardinier en herbe*, ill. J.-M. Pariselle, Paris: Nathan 1998 (Carnet du jeune Robinson).
- Dolto C., Faure-Poirée C., *Dans tous les sens*, ill. F. Mansot, Paris: Gallimard Jeunesse 2010 (Mine de rien).
- Dolto C., Faure-Poirée C., *Les Allergies*, ill. F. Mansot, Paris: Gallimard Jeunesse 2012 (Mine de rien).
- Drake E., *Dragonologie. Encyclopédie des dragons*, [tłum. z jęz. ang.], Toulouse: Milan 2004; pol. *Dra Ernesta Drake'a smokologia. Wielka księga smoków z ilustracjami*, Bielsko-Biała: Debit 2005.
- Drôles d'insectes*, ill. J. Prunier, Paris: Gallimard Jeunesse 2002 (Mes toutes premières découvertes).
- Duché J., *L'Histoire de France racontée à François et Caroline*, Paris: Éditions G.P. 1955; pol. *Całe życie Marianny czyli Historia Francji*, tłum. J. Więckowska, il. B. Butenko, Warszawa: Nasza Księgarnia 1975.
- Dumont V. [et al.], *Questions d'amour*, ill. Rosy [et al.], 3 vol., Paris: Nathan 1997–1998; pol. *Pytania o miłość*, tłum. H. Zbonikowska, Warszawa: Bellona 1999.
- Encyclopédie pour les enfants de France*, sous la dir. de M. Traverse, Paris: Hachette 1954.
- Fichou B., *P'tit dico des mots des grands*, [ill.] Robin, Paris: Bayard Jeunesse 2004; pol. *Mały słownik ważnych pojęć*, [tłum. A. Matusik-Dyjak], Ożarów Mazowiecki: Wyd. Olesiejuk 2015.
- Figuier L., *La Terre avant le déluge*, Paris: Hachette 1863.
- Figuier L., *Les Merveilles de la science ou Description populaire des inventions modernes*, 6 vol., Paris: Furne, Jouvett et Cie 1867–1891; pol. *Najważniejsze odkry-*

- cia i wynalazki w dziedzinie nauk, sztuki i przemysłu*, 7 t., wyd. 2, Warszawa: J. Noskowski 1876.
- Filassier J.-J., *Eraste ou l'ami de la jeunesse. Entretiens familiers*, 2 vol., Paris: Vincent 1773.
- Flammarion C., *Astronomie populaire. Description générale du ciel*, Paris: C. Marpon et E. Flammarion 1880; pol. *Astronomia czyli Nauka o wszechświecie*, podług K. Flammariona opracowała K.T., Lwów: Macierz Polska – Warszawa: E. Wende 1901.
- Fletcher S.E., *Le Grand livre des cow-boys*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Gautier-Languereau 1954.
- Fletcher S.E., *Le Grand livre des Indiens*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Gautier-Languereau 1954.
- Fontanel B., Harcourt C. d', *La musique des instruments*, Paris: Gallimard Jeunesse 1993 (Les Racines du savoir).
- Fonteneau M., *Mon premier Larousse en couleurs*, ill. S. Theureau, Paris: Larousse 1953; pol. *Świat dziecka. Moja pierwsza encyklopedia*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1960.
- Formey J.H.S., *Abrégé de toutes les sciences à l'usage des enfants de l'un et l'autre sexe, qu'on peut leur apprendre très facilement depuis l'âge de six ans jusqu'à douze*, Nouv. éd., Paris: Valade, 1779; pol. *Krotkie zebranie wszystkich nauk ku pożytkowi młodzi oboiej płci albo część druga książki dla dzieci*, Warszawa: nakładem Michała Grölla 1781.
- Galopin A., *Excursions du Petit Poucet dans le corps humain et dans les animaux*, Paris: E. Dentu 1886.
- Galeron H., *Le chien*, Paris: Gallimard 1990 (Mes premières découvertes).
- Gille D., *L'Histoire des grandes inventions*, Paris: Nathan 1989 (Questions-réponses Junior).
- Girardet S., Merleau-Ponty C., *Douce grenouille, vilain crapaud?*, ill. Puig Rosado, Paris: Bayard éd. 1992 (Les Bêtes noires).
- Godicheau F., Pinchon S., *De Henri IV à Louis XVI. 4 rois et demi*, ill. V. Sardon, Paris: Gallimard Jeunesse 1997 (DocuDéments).
- Gouzy P., *Promenade d'une fillette autour d'un laboratoire*, Paris: J. Hetzel 1887 (Bibliothèque d'éducation et de récréation).
- Grandpré J. de, *Le Magicien moderne. Récréations amusantes... de physique et de chimie*, Paris: A. Fayard 1878.
- Greenwood R., *Les colères de la nature*, [tłum. z jęz. ang.], ill. M. Bergin [et al.], Paris: Nathan 2005 (Questions-réponses 6/9 ans); pol. *Ciekawe dlaczego wulkany wybuchają i inne pytania na temat kataklizmów*, Warszawa: Wyd. Olesiejuk 2005 (Ciekawe Dlaczego).
- Grinberg D., *60 expériences faciles et amusantes*, Paris: Universcience éd. Nathan 2012; pol. *60 eksperymentów*, Warszawa: Wyd. Arkady 2014.
- Grinberg D., *60 nouvelles expériences faciles et amusantes*, Paris: Universcience éd. Nathan 2013.
- Grinberg D., *Expériences avec les plantes*, ill. Vincent Mathy, Paris: Cité des sciences et de l'industrie; Nathan 2005 (Croq'sciences).
- Guilcher J.-M., *L'Atelier du père Castor présente. La Vie cachée des fleurs*, ill. R.-H. Noailles, Paris: Flammarion 1950 (Le Montreur d'images).
- Gutman A., *À la ferme*, ill. A. Nesme, Paris: Gallimard Jeunesse 2008 (Mes toutes premières découvertes).
- Hansi, *L'Histoire d'Alsace racontée aux petits enfants...*, Paris: H. Floury 1912.

- Hart P.M., *Les Merveilles du charbon*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Nathan 1945 (Collection du Vieux chamois).
- Jeanjean M., *Sous les cocardes. Scènes de l'aviation militaire*, Paris: Hachette 1919.
- J'observe la jungle*, conçu et réalisé par C. Delafosse et Gallimard Jeunesse, ill. Ch. Broutin, Paris: Gallimard Jeunesse 2001 (Mes premières découvertes).
- Koenig V., *Le Livre-jeu des hiéroglyphes*, Paris: Larousse 1991.
- L'Autrencyclopédie*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Nathan Jeunesse 2007,
- L'Encyclopédi@*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Gallimard Jeunesse 2004; pol. *e.encyklopedia*, [tłum. P. Amsterdamski et al.], Warszawa: Wyd. Nauk. PWN 2005.**
- La Blanchère H. de, *Les Aventures d'une Fourmi Rouge*, Paris: Lefèvre 1879.
- La Blanchère H. de, *Voyage au fond de la mer*, Paris: Furne et Juvet 1868.
- La grande histoire du livre*, Paris: Gallimard Jeunesse 1995 (Les Racines du savoir).
- La Nature, la terre, les plantes, les animaux*, [tłum. z jęz. ang.], dir. Jacob Bronowski, Paris: Larousse 1962; pol. *Ziemia, rośliny, zwierzęta*, tłum. J. Wernerowa, Warszawa: Nasza Księgarnia 1970.**
- La Roncière B., François P., *Antonio, un petit Italien de Toscane*, Paris: Flammarion 1961 (Les Enfants de la terre).
- Lacre M., *Histoire des hommes*, dir. J.-J. et C. Nathan, ill. P. Leroy, Paris: Nathan 1959.
- Lamarque E., *À travers l'Exposition. Promenades de deux enfants au Champ-de-Mars et à l'esplanade des Invalides*, Paris: E. Guérin 1889.
- Lebeaume J., Lebeaume C., *Comprendre comment ça marche!*, ill. D. Balicevic, G. Blot, B. Bone [et al.], Paris: Nathan 2010 (Dokéo+).
- Le Grand livre des animaux*, [tłum. z jęz. ang.], ill. F. Rojankovsky, Paris: Cocorico 1951 (Un grand livre d'or).
- Léourier C., Fontaine F., *Écrire et communiquer*, Paris: Nathan 2001 (Mégascope).
- Les dinosaures en 200 questions*, conseil scient. C. Gottel, É. Mathivet; ill. R. Badel [et al.], Paris: Larousse 2006 (Du tac au tac).
- Les Paysages et les saisons*, ill. E. Giglioli, Paris: Nathan 1988 (Première encyclopédie en questions-réponses).
- Le temps, sablier, terre, fête, jour*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Gallimard Jeunesse 2007 (Mes découvertes).
- Lida, *Plouf, canard sauvage*, ill. Rojan, Paris: Flammarion 1935 (Le Roman des bêtes).
- Lida, *Quipic le hérisson*, ill. Rojan, Paris: Flammarion 1937 (Le Roman des bêtes).
- Longour M., *Les Châteaux forts*, ill. R. Faller, O. Nadel et Ch. Roederer, Paris: Nathan 2000 (Kididoc).
- Ma première encyclopédie Larousse*, réd. L. Cambournac, ill. J. Azam, Paris: Larousse 2005; pol. *Moja pierwsza encyklopedia tematyczna*, tłum. A. Michałowska, Wrocław: Larousse Polska 2007.**
- Macé J., *Histoire d'une bouchée de pain*, Paris: E. Dentu 1960; pol. *Jana Macé Historia kęsa chleba*, tłum. A. Kuczyński, Warszawa: Gebethner i Wolff 1864.**
- Macé J., *L'arithmétique de Mademoiselle Lili, à l'usage de M. Toto pour servir de préparation à l'arithmétique du grand-papa*, Paris: J. Hetzel 1867 (Bibliothèque d'éducation et de récréation).
- Macé J., *L'Arithmétique du grand-papa. Histoire de deux petits marchands de pommes*, Paris: J. Hetzel, ok. 1863 (Bibliothèque d'éducation et de récréation); pol. *Arytmetyka dziadunia czyli Historia dwóch młodych sadowników*, tłum. A. Eger, Kraków: J. Gumpłowicz 1869.**
- Mangin A., *Les Mystères de l'océan*, Tours: Mame 1883.
- Mangin A., *Mémoires d'un chêne*, Paris: Delagrave 1886.

- Mangin A., *Voyage scientifique autour de ma chambre*, Paris: „Musée des familles” 1862.
- Marin L., *Jungle*, Paris: Nathan 2002 (Kaléidoc 7–9 ans).
- Marshall A., *L'Égypte antique*, Paris: Gallimard Jeunesse 2011 (Tothème).
- Martin P., *Comment ça marche?*, ill. M. Czarnecki, Paris: Bayard Jeunesse 2005 (Les Réponses de Zak et Loufok).
- Mazière F., *Parana, le petit Indien*, photos D. Darbois, Paris: Nathan 1953 (Enfants du monde).
- Mes meilleurs desserts avec Zazie*, ill. C. Moutarde, Paris: Nathan 2003 (Carnets de copines).
- Mettler R., *Explorons la rivière*, Paris: Gallimard Jeunesse 2006 (Apprends à voir avec René Mettler).
- Mettler R., *La nature au fil des heures*, Paris: Gallimard Jeunesse 1990 (Albums René Mettler).
- Mettler R., *La nature au fil des mois*, Paris: Gallimard Jeunesse 1997 (Albums René Mettler); pol. *Przyroda przez cały rok*, Warszawa: Wyd. RTW 1999.**
- Mettler R., *La nature du plus près au plus loin*, Paris: Gallimard Jeunesse 2004 (Albums René Mettler).
- Mettler R., *L'Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989 (Mes premières découvertes); pol. *Jajko*, tłum. J. Szacki, red. wersji pol. M. Łatkowska, Wrocław: Siedmioróg 2003 (Moje Pierwsze Odkrycia).**
- Mirza S., *En avant les filles*, Paris: Nathan 2012 (Décodage).
- Mon premier Larousse des héros*, réd. F. de Guibert, ill. A. Abolivier [et al.], Paris: Larousse 2005 (Mon premier Larousse); pol. *Moja pierwsza encyklopedia bohaterów*, tłum. P. Wrzosek, Wrocław: Larousse Polska 2006.**
- Monchaux M.-C., *La Vérité sur les bébés*, Paris: Magnard 1968.
- Montorgueil G., *France, son histoire*, imagée par Job, Paris: Charavay, Mantoux, Martin; Librairie d'éducation de la jeunesse, 1896.
- Montorgueil G., *La Cantinière. France, son histoire*, imagée par Job, Paris: Charavay, Montoux, Martin 1898.
- Montorgueil G., *Les Trois Couleurs. France, son histoire*, imagée par Job, Paris: Charavay, Martin 1899.
- Nathan J.-J., Nathan C., *L'histoire de la France racontée à tous les enfants*, ill. H. Dimpre, Paris: Nathan 1959.
- Oiseau. Envol, œuf, nid, poussin*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Gallimard Jeunesse 2006 (Mes découvertes).
- Ottenheimer L., *Une journée à Hanoï*, ill. M. Truong, Paris: Hachette Jeunesse 1997 (Demi-page).
- Panafieu J.-B. de, *Les hommes préhistoriques*, ill. D. Grant, Paris: Hachette Jeunesse 2001 (Explorateur 3D).
- Panafieu J.-B. de, *Sur les traces de Charles Darwin*, ill. V. Desplanche, Paris: Gallimard Jeunesse 2004 (Sur les traces de...).
- Parain N., *Je découpe*, Paris: Flammarion 1931.
- Parain N., *Je fais mes masques*, Paris: Flammarion 1931.
- Pavloff F., *Enfants prostitués en Asie*, Paris: Syros 1994 (J'accuse...!).
- Pfeffer P., *L'Ours, un géant pas si tranquille*, ill. F. Stéphan, Paris: Gallimard Jeunesse 1985 (Découverte Benjamin).
- Pluche N.-A., *Le Spectacle de la nature...*, 9 vol., Paris: Veuve Estienne 1732–1750.
- Poole J., *Anne Frank*, [tłum. z jęz. ang.], ill. A. Barret, Paris: Gallimard Jeunesse 2005 (Album Gallimard Jeunesse).

Ramstein A.-M., Aregui M., *Avant Après*, Paris: Albin Michel Jeunesse 2014; pol. *Przed i po*, Wrocław: Format 2016.

Rey A., *Les Travailleurs et malfaiteurs microscopiques. Microbes, ferments*, Paris: J. Hetzel 1884 (Bibliothèque d'éducation et de récréation).

Ross S., *Mystère en Grèce*, [tłum. z jęz. ang.], ill. Inklink, R. Bonson, Paris: Nathan 2005 (Une BD, des infos, pour élucider un mystère).

Rouer B., *À la conquête de l'Himalaya*, ill. J.L. Henriot, Paris: Nathan 1885 (Monde en poche).

Roujoux H. de, *Ma première encyclopédie en 6 volumes*, 6 vol., Paris: Deux Coqs d'Or 1972.

Saint Mars D. de, *Maltraitance, non!*, ill. S. Bloch, Paris: Bayard Jeunesse 2004 (Les petits guides pour dire non); pol. *Ponížanie nie!*, tłum. J. Woyciechowska, Warszawa: Muchomor 2005.

Steen J., *Mon encyclopédie en couleurs*, ill. P. Brasseur [et al.], Paris: Nathan 1958.

Tissandier G., *Jeux et jouets de jeune âge*, dessins A. Tissandier, Paris: G. Masson Editeur ok. 1884.

Tissandier G., *Les Martyrs de la science. Ouvrage illustré*, Paris: M. Dreyfous 1880; pol. *Męczennicy w imię nauki*, Warszawa: Gebethner i Wolff 1906.

Tissandier G., *Les Récréations scientifiques*, Paris: G. Masson 1881; pol. *Rozrywki naukowe: fizyka i chemia bez przyrządów*; z fr. tłum. J. Harabaszewski, Warszawa: J. Fiszer 1910.

Tit T., *La Science amusante. 100 expériences*, Paris: Larousse 1891.

Tit T., *Pour amuser les petits*, Paris: E. Plon, Nourrit et Cie 1893.

Tout l'univers. Grande encyclopédie de culture générale entièrement illustrée en couleurs, 21 vol., Paris: Hachette 1972.

Ulliac-Trémadeure S., *Phénomènes et métamorphoses. Causeries sur les papillons, les insectes et les polypes*, Paris: Didier 1854 (Bibliothèque de la jeune fille).

Van Bruyssel E., *Histoire d'un aquarium et de ses habitants*, Paris: J. Hetzel 1865 (Bibliothèque d'éducation et de récréation).

Vandewiele A., *Les saisons*, ill. R. Saillard, Paris: Larousse 2005 (Mes petites encyclopédies Larousse).

Verdet J.-P., *Le Livre du ciel*, ill. de Ch. Broutin, Ch. Adam, J.-L. Besson [et al.], Paris: Gallimard Jeunesse 1983 (Découverte Cadet); pol. *Niebo*, tłum. A. Mańka-Chmura, Katowice: Videograf 1996 (Księgi Odkryć).

Verdoux Ch., Cohen J., Kahn-Nathan J., Tordjman G., *Encyclopédie de la vie sexuelle. De la physiologie à la psychologie*, 5 vol., Paris: Hachette 1973; pol. *Encyklopedia wychowania seksualnego*, 4 t., tłum. A. Matuszewska, Warszawa: Wyd. BGW 1991 (tłumaczenie w oparciu o nową, uaktualnioną edycję z 1989 r. obejmującą cztery tomy).

Viallet N., *La véritable histoire de Margot, petite lingère pendant la Révolution française*, ill. P. Gigi, Montrouge: Bayard Jeunesse 2013 (Le Romans Images doc).

Victor P.-É., *Apoutsiak, le petit flocon de neige*, Paris: Castor Poche Flammarion 1948 (Les Enfants de la terre).

Votteler Ch., *Le Premier Livre des bébés*, Paris: Bernardin Béchét et fils [ok.] 1900.

Walpole E.W., *Mon grand dictionnaire*, [tłum. z jęz. ang.], Paris: Cocorico 1953.

Wilkinson P., *Les Explorateurs*, trad. M.-C. Seewald, Paris: Nathan 2002 (Tout un Monde).

Literatura przedmiotu

Źródła drukowane i internetowe (bibliografie, katalogi i bazy danych, materiały statystyczne; uwaga – pominięto informację o wykorzystanych katalogach polskich bibliotek publicznych)

Andreau F., Ballanger F., Debah N. [et al.], *À la découverte des documentaires pour la jeunesse*, sous la dir. de F. Ballanger et A. Lorant-Jolly, Le Perreux: CRDP de l'Académie de Créteil; Paris: La Joie par les livres 1999.

Bibliografia literatury dla dzieci 1945–1960, t. 1–2, red. Alina Łasiewicka, oprac. Felicja Neubert i in., Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1963.

Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży 1901–1917. Literatura polska i przekłady, oprac. zespół A. Grefkowicz [et al.], Warszawa: Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego 2005.

Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939. Literatura polska i przekłady, oprac. B. Krassowska i A. Grefkowicz, Warszawa: BP. Biblioteka Główna 1995.

Boczar E., *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży. Wiek XIX. Literatura polska i przekłady*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2010.

Catalogue Collectif de France [katalog centralny francuskich bibliotek publicznych], URL: <http://ccfr.bnf.fr/portailccfr/jsp/public/index.jsp>.

Chiffres clés (...). Statistiques de la culture, Ministère de la Culture et de la Communication, Direction de l'administration générale, département des études et de la prospective; [réd.] J. Cardona, Ch. Lacroix, Paris: Documentation française 1991–2013.

Di Mascio T., *Je cherche un livre pour un enfant. Le guide des livres pour les 8–16 ans*, Paris: Éd. de Facto; Gallimard Jeunesse, 2011.

Données statistiques sur l'édition des livres en France. Année 1984, Paris: Syndicat national de l'édition 1985.

Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE), URL: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/>.

Escales en littérature de jeunesse, [oprac.] Centre national de la littérature pour la jeunesse – La Joie par les livres, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie – edycje za 2001, 2007 oraz 2013.

Katalog Biblioteki Narodowej, URL: <http://alpha.bn.org.pl/>.

- Langlois P., Van de Wiele N., *De Neanderthal à la navette spatiale. 1500 livres documentaires pour les enfants de 5 à 15 ans*, Clamart: Amis de la Joie par les livres 1986.
- L'Édition de livres en France. Repères statistiques (...) données (...)*, Paris: Syndicat national de l'édition 2005–2016.
- L'Édition Jeunesse. France et international 2016–2017. Repères statistiques du SNE.* https://www.sne.fr/app/uploads/2017/11/SNE_Chiffres_EditionJeunesse_VOK.pdf.
- „Lire pour comprendre” [czasopismo za lata 1984–2008 i baza danych], URL: <http://www.lirepourcomprendre.org/>.
- Livrjeun [baza danych bibliograficzno-abstraktowa], L'Association Nantes Livres Jeunes, URL: <http://livrjeun.bibli.fr/index.php?lvl=index>.
- Paprocka N., *Bibliografia polskich przekładów i adaptacji francuskiej literatury dla dzieci i młodzieży wydanych w latach 1918–2014*. Kraków: Universitas 2018.
- Paris Bibliothèques [portal i katalog centralny bibliotek miejskich Paryża], URL: <https://bibliotheques.paris.fr/>.
- Ricochet [portal i baza danych bibliograficzno-abstraktowa]. Institut Suisse Jeunesse et Médias, URL: <https://www.ricochet-jeunes.org/recherche>.
- Sudoc [Système Universitaire de Documentation; katalog centralny francuskich bibliotek akademickich], URL: <http://www.sudoc.abes.fr/xslt/>.
- Univers Jeunesse [katalog Centre national de la littérature pour la jeunesse], URL: <http://catalogue.bnf.fr/recherche-uni-jeun.do?pageRech=ruij>.
- Van Der Linden S., *Je cherche un livre pour un enfant. Le guide des livres pour enfants de la naissance à 7 ans*, Paris: Éd. de Facto; Gallimard Jeunesse 2011.
- WorldCat [światowy katalog centralny], URL: <http://www.worldcat.org/>.

Wydawnictwa informacyjne (wykaz nie obejmuje słowników językowych)

- Dictionnaire du livre de jeunesse. La littérature d'enfance et de jeunesse en France*, sous la dir. de I. Nières-Chevrel et J. Perrot, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2013.
- Dictionnaire encyclopédique du Livre*, vol. 1–3, sous la dir. de P. Fouché, D. Péchoin, P. Schuwer, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2002–2011.
- Encyklopedia książki*, t. 1–2, red. A. Żbikowska-Migoń i M. Skalska-Zlat, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2017.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. nacz. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1971.
- Frycie S., Ziółkowska-Sobecka M., Bojda W., *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie 2007.
- Gourévitch J.-P., *Abcdaire illustré de la Littérature Jeunesse*, Le Puy-en-Velay: l'Atelier du poisson soluble 2013.
- Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.
- Mały słownik literatury dla dzieci i młodzieży*, red. K. Kulickowska i I. Słońska, Warszawa: Wiedza Powszechna 1964.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. 10 uzup. i popr., Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2007.
- Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka i G. Leszczyński, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2002.
- Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, wyd. 2, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2006.

Słownik terminów literackich, red. J. Sławiński, wyd. 2, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1988.

Soriano M., *Guide de littérature pour la jeunesse: courants, problèmes, choix d'auteurs*, Paris: Flammarion 1974.

Podstawa metodologiczna

Jamróz-Stolarska E., *Serie literackie dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1989. Produkcja wydawnicza i ukształtowanie edytorskie*, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2014.

Rogoż M., *Książki dla dzieci i młodzieży o Janie Pawle II. Analiza polskiego rynku wydawniczego*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010, nr 2(5), s. 31–51.

Rogoż M., *Szata graficzna polskojęzycznych edycji W pustyni i w puszczy Henryka Sienkiewicza*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 2013, nr 17, s. 121–142.

Staniów B., *Książka amerykańska dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944–1989. Produkcja i recepcja*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2000.

Staniów B., *Metody ilościowe w badaniach nad literaturą i książką dla dzieci i młodzieży*, w: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2007, s. 99–108.

Staniów B., *Z uśmiechem przez wszystkie granice. Recepcja wydawnicza przekładów polskiej książki dla dzieci i młodzieży w latach 1989–1945*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2006.

Wandel A., *Nie tylko dinozaury – obca książka popularnonaukowa w polskim repertuarze wydawniczym*, „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 1(43), s. 89–105, URL: <http://www.bibliothecanostra.awf.katowice.pl/nr-1-43-2016-ksiazka-dla-dzieci/>.

Wandel A., *Współczesne encyklopedie dla dzieci i młodzieży – analiza księgoznawcza (1990–2015)*, w: *Inspiracje czytelnice w życiu młodego pokolenia*, red. nauk. M. Antczak, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; Warszawa: Wydawnictwo SBP 2017, s. 139–161.

Żbikowska-Migoń A., *Dzieje książki i jej funkcji społecznej. Wiek XVIII*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1987.

Żbikowska-Migoń A., *O potrzebie badań nad kształtem edytorskim polskiej książki naukowej XVIII–XIX wieku z perspektywy funkcjonalności publikacji*, w: *Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej – przeobrażenia bibliologii polskiej*, red. D. Degen i M. Fedorowicz, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu 2009, s. 165–186.

Opracowania (wybór)

Adamczykowa Z., *Literatura dziecięca. Funkcje – kategorie – gatunki*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej w Warszawie 2004.

Antczak M., *Kultura czytelnicza piątoklasistów szkół łódzkich w świetle badań własnych*, w: *Biblioteki i książki w życiu nastolatków*, red. M. Antczak, A. Walczak-Niewiadomska, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; Warszawa: Wydawnictwo SBP 2015, s. 109–146.

Ballanger F., *Les documentaires sont aussi de la littérature...de jeunesse*, „Cahiers pédagogiques” 2008, n° 462, s. 17–19.

Ballanger F., *Métamorphoses et enjeux du documentaire aujourd'hui*, „Les Cahiers du C.L.P.C.F.” 2004, n° 10, s. 4–8.

- Baville C., *La religion, un secteur éditorial qui compte*, „La Revue des livres pour enfants” 2016, n° 288, s. 114–119.
- Beau N., Eisenegger A., *La promotion du livre pour la jeunesse à travers les salons et les prix littéraires*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, sous la dir. de F. Legendre, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2015, s. 157–164.
- Biernacka-Licznar K., Jamróz-Stolarska E., Paprocka N., *Lilipucia rewolucja. Awangardowe wydawnictwa dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 2000–2015: produkcja wydawnicza, bibliografia*, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2018.
- Bonaccorsi J., Jacobi D., *De l'Atelier du Père Castor aux Yeux de la découverte: créativité éditoriale et médiation des savoirs dans l'édition du livre documentaire jeunesse*, w: *Figures de l'éditeur. Représentations, savoirs, compétences, territoires*, sous la dir. de B. Legendre et Ch. Robin, Paris: Nouveau Monde éd. 2005, s. 109–121.
- Boudreau M., Beaudoin I., *L'album documentaire, un incontournable pour favoriser l'entrée dans l'écrit*, „Revue de Recherches en LMM” 2015, vol. 2, URL: http://lit-medmod.ca/sites/default/files/pdf/r2-lmm_vol2_boudreau-beaudoin.pdf.
- Boulaire C., *La critique périodique de livres pour enfants depuis l'après-guerre*, „Strenæ” 2017, n° 12, URL: <http://journals.openedition.org/strenae/1703>.
- Butlen M., *Littérature de jeunesse et pédagogie, un couple agité mais inséparable*, w: *Barbar, Harry Potter & Cie. Livres d'enfants d'hier et d'aujourd'hui*, sous la dir. d'O. Piffault, Paris: Bibliothèque nationale de France 2008, s. 458–492.
- Cackowska M., *Współczesna książka obrazkowa – pojęcie, typologia, badania, teorie, konteksty, dyskursy*, w: *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak, Poznań: Instytut Kultury Popularnej 2017, s. 11–48.
- Cerisier A., Desse J., *De la jeunesse chez Gallimard. 90 ans de livres pour enfants*, Paris: Gallimard Jeunesse 2008.
- Chassot F., *Le dialogue scientifique au XVIIIe siècle. Postérité de Fontenelle et vulgarisation des sciences*, Paris: Éditions Classiques Garnier 2008.
- Cieślowski J., *Literatura osobna*, wybór Ryszard Waksmund, Warszawa: Nasza Księgarnia 1985.
- Cieślowski J., *Wielka zabawa – folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka – wiersze dla dzieci*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1967.
- Clavreul É., *Principaux contours du paysage éditorial du livre de jeunesse*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, sous la dir. de F. Legendre, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2015, s. 41–50.
- Defourny M., *De quelques albums qui ont aidé les enfants à découvrir le monde et à réfléchir*, Paris: L'École des loisirs 2013.
- Defourny M., *Instruire et distraire: l'image documentaire*, w: *Littérature de jeunesse, incertaines frontières*, textes réunis et présentés par I. Nières-Chevrel, Paris: Gallimard Jeunesse 2005, s. 115–127.
- Defourny M., *L'Orbis sensualium pictus de Comenius*, „La Revue des livres pour enfants” 1977, n° 175–176, s. 90–94.
- Defourny M., *Quand les documentaires racontent des histoires*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, sous la dir. de F. Legendre, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2015, s. 126–128.
- Delbard C., *Grandir dans l'enthousiasme avec le Roman des bêtes*, „Strenæ” 2013, n° 6, URL: <http://strenae.revues.org/1312>.
- Depaire C., *Panorama de l'offre numérique pour la jeunesse*, „La Revue des livres pour enfants” 2012, n° 265, s. 86–95.
- Dunin J., *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci. Z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1991.

- Dunin J., *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX–XX wieku*, Łódź: Uniwersytet Łódzki 1982.
- Embs J.-M., Mellot P., *100 ans de livres d'enfant et de jeunesse: 1840–1940*, Paris: Éd. de Lodi 2006.
- Escarpit D., *La littérature de jeunesse. Itinéraires d'hier à aujourd'hui*, Paris: Magnard 2008.
- Feyrin H., *Fonction du documentaire*, „La Revue des livres pour enfants” 1971, n° 23, s. 23–28.
- Fijałkowski A., *Orbis Pictus. Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2008.
- Friedrich J., *Ziemia, niebo i czas plus całe mnóstwo innych rzeczy. O ilustrowanej książce edukacyjnej czasów PRL*, „Ryms” 2010, nr 10, s. 10–13.
- Gaiotti F., *Quoi d neuf, doc?*, „Nous voulons lire!” 2014, n° 199, s. 5–9.
- Gajownik S., *O szkodliwości książek trywialnych*, w: *Młody odbiorca w kręgu lektur pożytecznych i szkodliwych*, red. K. Heska-Kwaśniewicz; przy współpr. S. Gajownik, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012, s. 155–166.
- Gentile C., Godard P., *La disparition programmée du documentaire jeunesse, ou le triomphe de la gratuité „culturelle”*, artykuł dostępny w portalu Ricochet: <https://www.ricochet-jeunes.org/articles/la-disparition-programmee-du-documentaire-jeunesse-ou-le-triomphe-de-la-gratuite>
- Glénisson Jean, *Le livre pour la jeunesse*, w: *Histoire de l'édition française*, vol. 3, *Le Temps des éditeurs. Du Romantisme à la Belle époque*, sous la dir. de R. Chartier et H.-J. Martin, Paris: Fayard; Cercle de la Librairie 1990, s. 416–443.
- Godard P., *Harry Potter en enfer. Pan sur la gueule à Google*, „Nous voulons lire!” 2006, n° 167, s. 23–31.
- Gourévitch J.-P., *La littérature de jeunesse dans tous ses écrits. Anthologie des textes de référence (1529–1970)*, Le Perreux: CRDP de l'Académie de Créteil 1998.
- Guérette Ch., Roberge S., Bader B. et Carrier B., *Le Livre documentaire au préscolaire et au primaire. Explorer le livre jeunesse en classe*, Montréal: Hurtubise HMH 2007.
- Guérin C., *La vulgarisation scientifique et technique pour la jeunesse*, w: *Lectures, livres et bibliothèques pour enfants*, dir. C.-A. Parmegiani, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1993, s. 79–83.
- Gwadera M., *Literatura popularnonaukowa w okresie PRL-u*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 4, red. K. Heska-Kwaśniewicz i K. Tałuć, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014, s. 135–157.
- Habiak J., Staniów B., *Książki o tematyce kulinarnej dla dzieci w Polsce w latach 1989–2015. Analiza repertuaru wydawniczego*, w: *Inspiracje czytelnicze w życiu młodego pokolenia*, red. nauk. M. Antczak, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; Warszawa: Wydawnictwo SBP 2017, s. 139–160.
- Hache-Bissette F., *Vulgarisation, „non-fiction” et littérature documentaire. Apprendre avec ou sans la littérature, des premiers manuels aux „documentaires” actuels*, w: *Babar, Harry Potter & Cie. Livres d'enfants d'hier et d'aujourd'hui*, sous la dir. d'O. Piffault, Paris: Bibliothèque nationale de France 2008, s. 356–361.
- Hadengue V., *L'épaisseur du transparent*, „La Revue des livres pour enfants” 1994, n° 157, s. 87–92.
- Has-Tokarz A., *Książki kucharskie i (około)kulinarne dla dzieci w latach 1945–1989. Teksty, funkcje, konteksty*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2017.
- Has-Tokarz A., *W.I.T.C.H.(mania) jako przykład globalnego produktu medialnego dla dzieci*, w: *Bestsellery. Literatura popularna. Odbiorcy. Empiryczne badania współ-*

- czesnego czytelnictwa, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2009, s. 29–46.
- Haut(s) les docs!, sous la dir. de Y. Chenouf, Aubervilliers: Association française pour la lecture 2009.
- Hervouët C., *Le livre documentaire jeunesse: évolutions et passage actuel*, „Hors Cadre[s]” 2014, n° 14, s. 6–9.
- Hervouët C., „*T'inquiète pas ma cocotte!*” ou l'analyse critique et *La Revue des livres pour enfants*, „Strenæ” 2017, n° 12, URL: <http://journals.openedition.org/strenae/1712>.
- Hervouët C., Vidal-Naquet J., *Le documentaire aujourd'hui, entre permanence et renouvellement*, w: *Bibliothèques, enfance et jeunesse*, sous la dir. de F. Legendre, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2015, s. 119–126.
- Hojka B., *Poznawcze walory ilustracji w słownikach dla dzieci*, „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 1(43), s. 66–74, URL: <http://www.bibliothecanostra.awf.katowice.pl/nr-1-43-2016-ksiazka-dla-dzieci/>.
- Jabłońska-Stefanowicz E., *Edytor u schyłku ery druku*, „Bibliotekoznawstwo” 2006, t. 26, s. 29–36.
- Jacobi D., *Les sciences communiquées aux enfants. Travail d'édition et d'éducation non formelle*, Grenoble: Presses universitaires de Grenoble 2005.
- Jacobi D., *Un regard rétrospectif sur la création des collections d'ouvrages documentaires de Gallimard Jeunesse*, „La Revue des livres pour enfants” 2011, n° 262, s. 114–120.
- Jacques J., Raichvarg D., *Savants et ignorants. Une histoire de la vulgarisation des sciences*, Paris: Seuil 1991.
- Jenkins H., *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2007.
- Julia D., *Livres de classe et usage pédagogiques*, w: *Histoire de l'édition française*, vol. 2, *Le Livre triomphant 1660–1830*, sous la dir. de H.-J. Martin et R. Chartier, Paris: Fayard; Cercle de la Librairie 1990, s. 468–495.
- Kątny M., *Droga do wiedzy. O literaturze popularnonaukowej dla młodego odbiorcy*, Kielce: Wydawnictwo Gens 2008.
- Kępski C., *Pedagogika porównawcza. Podręcznik akademicki*, Warszawa: Difin 2016.
- Korach D., Le Bail S., *Éditer pour la jeunesse*, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 2014.
- Kossakowska-Jarosz K., *Wzorce kultury masowej w książce dla dzieci*, w: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zając, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2006, s. 32–53.
- Krajewski M., *Kultury kultury popularnej*, wyd. 2, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 2005.
- Kümmerling-Meibauer B., Meibauer J., *Pierwsze ilustracje, pierwsze koncepty: książki wczesnokonceptowe*, w: *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak, Poznań: Instytut Kultury Popularnej 2017, s. 57–79.
- Labes L., *Le Centre Bermond-Boquié: le centre de recherche et d'information sur l'édition francophone pour la jeunesse*, „Strenæ” 2012, n° 3, URL: <https://journals.openedition.org/strenae/598>.
- Lagarde A., *La vulgarisation scientifique au XIXe siècle. Entre tradition encyclopédique et nouvelle forme romanesque*, w: *Concepts, cultures et progrès scientifiques et techniques, enseignement et perspectives*, sous la dir. de G. Pajonk, Paris: Éditions du CTHS 2009, s. 137–146.

- Lahary D., *Dieu à la bibliothèque*, „La Revue des livres pour enfants” 2016, n° 288, s. 108–113.
- Lanlay A. de, *Les stratégies marketing*, „La Revue des livres pour enfants” 2004, n° 218, s. 112–120.
- Las Vergnas O., *L’institutionnalisation de la „culture scientifique et technique”, un fait social français (1970 – 2010)*, „Savoir” 2011, n° 3 (27), s. 9–16.
- Le Men S., *La science enfantine et l’apprentissage du regard*, w: *La Science pour tous [exposition, Paris, Musée d’Orsay, 14 mars–12 juin 1994]*, catalogue réd. et établi par B. Buéguet, M. Cantor, S. Le Men, Paris: Réunion des musées nationaux 1994, s. 61–71.
- Le Men S., *Les Abécédaires français illustrés du XIXe siècle*, Paris: Promodis, 1984.
- Le Van Ho M., *L’histoire dans le documentaire pour enfants*, w: *Lectures, livres et bibliothèques pour enfants*, dir. C.-A. Parmegiani, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1993, s. 90–94.
- Leguem G., *Les livres scientifiques au XXe siècle. Types, formes et collections*, w: *Livres d’enfance, livres de France*, dir. A. Renonciat, en collab. avec V. Ezratty et G. Patte, Paris: Hachette 1998, s. 125–130.
- Lemarchant F., *Dominique Darbois et la collection „Enfants du monde”. La photographie entre fiction et documentaire*, „Strenæ” 2015, n° 8, URL: <https://journals.openedition.org/strenae/1386>.
- Léon R., *La Littérature de jeunesse à l’école. Pourquoi? Comment?*, Paris: Hachette éducation 2007.
- Lewandowicz G., *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań*, Warszawa: Biblioteka Narodowa 2012.
- Leszczyński G., *Literatura i książka dziecięca. Słowo – obiegi – konteksty*, Warszawa: Wydawnictwo CEBID 2003, s. 34
- Leszczyński G., *Magiczna biblioteka. Zbójcekie księgi młodego wieku*, Warszawa: Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej 2007.
- Levacher M., *Buffon dans les livres destinés à la jeunesse française du XIXe siècle*, w: *Science in the Nursery. The Popularisation of Science in Britain and France, 1761–1901*, ed. by L. Talairach-Vielmas, Newcastle upon Tyne; Cambridge Scholars Publishing 2011, s. 239–260.
- Lidsky P., *Grands hommes et héros dans le documentaire pour la jeunesse français*, „La Revue des livres pour enfants” 2009, n° 247, s. 79–88.
- Lortic É., *Les livres contemporains sur l’art, 1980–1995*, w: *Livres d’enfance, livres de France*, dir. A. Renonciat, en collab. avec V. Ezratty et G. Patte, Paris: Hachette 1998, s. 141–146.
- Lortic É., *L’explosion du livre d’art pour enfants*, w: *Lectures, livres et bibliothèques pour enfants*, dir. C.-A. Parmegiani, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1993, s. 84–89.
- Łapeta-Golachowska B., *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży do roku 1918*, w: *Książka dla dziecka, wczoraj, dziś, jutro*, red. K. Heska-Kwaśniewicz i I. Socha, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1998, s. 126–148.
- Maciąg K., *Miejsce bibliotek publicznych w systemie edukacji*, Warszawa: Biblioteka Narodowa 2006.
- Mallett M., *Making Facts Matter. Reading Non-Fiction 5–11*, London: Paul Chapman 1992.
- Manson M., *Les documentaires de sciences humaines depuis le XVIIIe siècle*, w: *Livres d’enfance, livres de France*, dir. A. Renonciat, en collab. avec V. Ezratty et G. Patte, Paris: Hachette 1998, s. 134.
- Marchand P., *Des livres de partage*, „La Revue des livres pour enfants” 1989, n° 126–127, s. 68–69.

- Maroń A., *Harmonijki, tarcze, klapki i żaluzje – książka zabawka na przestrzeni dziejów*, „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 4(26), s. 61–72, URL: <http://www.bibliotheca-nostra.awf.katowice.pl/4-26-2011-oblicza-sztuki-ksiazki/>.
- Maroń A., *Nowe formy książki na polskim rynku wydawniczym i księgarskim*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 5, red. K. Tałuć, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2017, s. 287–309.
- Media a czytelnicy. Studia o komunikacji i uczestnictwie kulturowym młodego pokolenia*, praca zbiorowa, red. nauk. M. Antczak, A. Brzuska-Kępa, A. Walczak-Niewiadomska, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013.
- Merlet M.-I., *Comment choisir un livre pour enfants*, „La Revue des livres pour enfants” 1976, n° 49–50, s. 44–47.
- Miri N., Rabany A., *Découvrir et exploiter les écrits documentaires*, Paris: Bordas 2003.
- Nières-Chevrel I., *Introduction à la littérature de jeunesse*, Paris: Didier Jeunesse 2002.
- Nikliborc A., *Francuska książka dla młodzieży w Polsce w wieku XIX*, „Studia o Książce” 1978, t. 8, s. 121–135.
- Nikliborc A., *Francuska książka w rękach młodzieży polskiej w wieku Oświecenia*, „Studia o Książce” 1977, t. 7, s. 113–125.
- Nikliborc A., *La littérature française pour la jeunesse au siècle des Lumières*, Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1975.
- Nikliborc A., *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów literatury zachodniej dla dzieci i młodzieży*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1981.
- Nikliborc A., *Recepcja francuskiej książki dla młodzieży w Polsce w XX wieku*, „Studia o Książce” 1980, t. 10, s. 113–155.
- Nikliborc A., *Z dziejów literatury dziecięcej. Początki literatury dla dzieci we Francji*, w: *O literaturze dla dzieci i młodzieży. Studia, rozprawy, szkice*, red. H. Skrobiszewska, Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1975, s. 159–160.
- Noesser L., *Il y a quatre-vingt-dix ans. Les albums historiques*, „La Revue des livres pour enfants” 1985, n° 105–106, s. 60–75.
- Noesser L., *Le livre pour enfants*, w: *Histoire de l'édition française*, Vol. 4, *L'Édition française depuis 1945*, sous la dir. de P. Fouché, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1998, s. 457–467.
- Nowe opisanie świata. Literatura i sztuka dla dzieci i młodzieży w kręgach oddziaływań*, red. nauk. B. Niesporek-Szamburska, M. Wójcik-Dudek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2013.
- Paprocka N., *Sto lat przekładów dla dzieci i młodzieży w Polsce. Francuska literatura dla młodych czytelników, jej polscy wydawcy i ich strategie (1918–2014)*, Kraków: Universitas 2018.
- Papuzińska J., *Literatura popularnonaukowa*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. Anny Przeclawska, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1978, s. 161–177.
- Perrin R., *Littérature de jeunesse et presse des jeunes au début du XXIe siècle*, Paris: L'Harmattan 2007.
- Perrot J., *L'édition pour la jeunesse actuelle*, w: *Livres et bibliothèques pour enfants. Guide de formation*, sous la dir. de C.-A. Parmegiani, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1985, s. 77–99.
- Perrot J., *L'édition pour la jeunesse de l'écrit aux écrans*, w: *Histoire de l'édition française*, Vol. 4: *L'Édition française depuis 1945*, sous la dir. de P. Fouché, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1998, s. 227–249.

- Piquard M., *L'édition pour la jeunesse en France de 1945 à 1980. Stratégies et discours des éditeurs*, Villeurbanne: Presses de l'ENSSIB, École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques 2004.
- Piróg I., *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830–1863*, „Studia o Książce” 1983, t. 13, s. 77–109.
- Poslaniec Ch., *Des livres d'enfants à la littérature de jeunesse*, Paris: Gallimard; Bibliothèque nationale de France 2008.
- Poulou B., *Expliquer les inégalités sociales*, „Nous voulons lire!” 2015, n° 206, s. 7–11.
- Raichvarg D., *La Bibliothèque des Merveilles. L'explosion de la littérature scientifique pour la jeunesse dans la deuxième moitié du XIXe siècle*, „Revue des Sciences Humaines” 1992, n° 225, s. 137–158.
- Raichvarg D., *La science et la technique pour les jeunes. Parcours historique, 1830–1940*, „Culture et Technique” 1988, n° 18, s. 50–75.
- Raichvarg D., *Les livres scientifiques pour les jeunes. Passé, présent et avenir*, w: *Livres d'enfance, livres de France*, dir. A. Renonciat, en collab. avec V. Ezratty et G. Patte, Paris: Hachette 1998, s. 117–124.
- Raichvarg D., *Sciences pour tous?*, Paris: Gallimard 2005.
- Reibel A., *Philosopher à hauteur d'enfants, le pari des documentaires philosophiques*, „La Revue des livres pour enfants” 2010, n° 251, s. 113–120.
- Renonciat A., *De l'Orbis sensualium pictus (1658) aux premiers albums du Père Castor (1931). Formes et fonctions pédagogiques de l'image dans l'édition française pour la jeunesse*, w: *La pédagogie par l'image en France et au Japon*, Rennes: Presses universitaires de Rennes 2009.
- Robin N., *Les ouvrages documentaires pour la jeunesse*, „Bulletin des bibliothèques de France” 1982, n° 9–10, s. 545–551.
- Rogoż, M., *Wydawcy literatury dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, t. 3, red. K. Heska-Kwaśniewicz i K. Tałuć, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2013, s. 352–384.
- Roldan M., Lamblin S., Guérin P. [et al.], *Introduction aux problèmes des documentaires*, „La Revue des livres pour enfants” 1970, n° 21, s. 25–33.
- Rosenbaum Ch., *Les médiations dans le domaine scientifique*, „La Revue des livres pour enfants” 2009, n° 248, s. 119–125.
- Socha I., „Przykładne, użyteczne i zabawne”. *O polskich książkach dla młodego odbiorcy na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2001.
- Sołtysiewicz A., *Książki zabawki – definicje i podział gatunkowy*, w: *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą IV*, red. J. Dzieniakowska i M. Olczak-Kardas, Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego 2015, s. 183–193.
- Soriano M., *Problèmes du livre documentaire pour l'enfance et la jeunesse*, „Enfance” 1965, vol. 18, n° 5, s. 613–618.
- Soriano M., *Sur la piste du Père Castor*, „Enfance” 1967, vol. 20, n° 3–4, s. 233–240.
- Soumy J.-N., *Sur la piste des documentaires*, w: *Livres et bibliothèques pour enfants. Guide de formation*, sous la dir. de C.-A. Parmegiani, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1985, s. 67–76.
- Stachak F., *Écrire pour la jeunesse*, Paris: Eyrolles 2010.
- Staniów B., *Czytelnictwo książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży w Polsce po roku 1989 (w świetle badań)*, w: *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą V*, red. J. Dzieniakowska i M. Olczak-Kardas, Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2016, s. 233–241.

- Staniów B., *Czytelnictwo książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w Polsce do 1989 roku (w świetle badań)*, „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 1, s. 105–126, URL: <http://www.bibliothecanostra.awf.katowice.pl/nr-1-43-2016-ksiazka-dla-dzieci/>.
- Staniów B., *Dawne i współczesne książki o Marii Skłodowskiej-Curie dla dzieci i młodzieży. Od biografii do komiksu*, w: *Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – biografie*, red. B. Olszewska, O. Pajęczkowski i L. Urbańczyk, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2015, s. 103–119.
- Staniów B., *Funkcje form metatekstowych w książkach popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży (1945–2010)*, w: *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*, red. M. Komza przy współud. E. Jabłońskiej-Stefanowicz i E. Repucho, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2012, s. 27–48.
- Staniów B., *Małe formy narracyjne w literaturze popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1989 (na przykładzie książek z zakresu chemii)*, w: *„Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – małe formy narracyjne*, red. B. Olszewska i O. Pajęczkowski, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2017, s. 263–278.
- Van der Linden S., *De l’album au documentaire et inversement*, „Hors cadre[s]” 2014, n° 14, s. 12–15.
- Waksmund R., *Literatura pokoju dzieciennego*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1986.
- Waksmund R., *Nie tylko Robinson, czyli o oświeceniowej literaturze dla dzieci i młodzieży*, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza 1987.
- Wandel A., *Francuska książka popularnonaukowa w repertuarze polskich oficyn wydawniczych przełomu XIX i XX wieku*, w: *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XIX i początkach XX wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2016, s. 115–134.
- Wandel A., *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w oczach krytyków – rekonesans badawczy*, „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 249–269.
- Wandel A., *Zarys dziejów encyklopedii dla dzieci i młodzieży w Polsce do 1989 roku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 2017, nr 24, s. 29–45.
- Wiercińska J., *Sztuka i książka*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1986.
- Witkowski N., *L’édition scientifique de vulgarisation*, w: *Histoire de l’édition française*, Vol. 4, *L’édition française depuis 1945*, sous la dir. de P. Fouché, Paris: Éd. du Cercle de la Librairie 1998, s. 363–369.
- Wykaz działów katalogu rzeczowego w bibliotekach publicznych dla dzieci i młodzieży*, oprac. G. Lewandowicz, wyd. 4 popr., Warszawa: Biblioteka Narodowa 2008.
- Zabawa K., *Literatura dla dzieci w kontekstach edukacyjnych*, Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM 2017.
- Zajac M., *Książka czasu przemian*, w: *Po potopie. Dziecko, książka i biblioteka w XXI wieku. Diagnozy i postulaty*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zajac, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2008, s. 195–210.
- Zajac M., *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży: wczoraj, dziś i jutro*, w: G. Leszczyński, M. Zajac, *Książka i młody czytelnik: zbliżenia, oddalenia, dialogi: studia i szkice*, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2013, s. 259–267.
- Zajac M., *Nurty i style w edytorstwie książki dziecięcej*, w: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zajac, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2006, s. 163–175.
- Zajac M., *Promocja książki dziecięcej. Podręcznik akademicki*, Warszawa: Wydawnictwo SBP 2000.
- Żbikowska-Migoń A., *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1977, s. 153.

Zestawienia liczbowe

Wydawcy

	Ogółem (N=5382)		Lata 1983–1992 (N=1459)		Lata 1993–2002 (N=1736)		Lata 2003–2012 (N=2187)	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Bayard	472	9	22	1,5	118	7	332	15
Gallimard Jeunesse	1836	34	344	23,5	595	34	897	41
Hachette	1082	20	446	30,5	398	23	238	11
Larousse	518	10	159	11	133	8	226	10
Nathan	1474	27	488	33,5	492	28	494	23
	5382	100	1459	100	1736	100	2187	100

Tłumaczenia

	Ogółem (N=1578)	
	Liczba	% w repertuarze danego wydawcy
Bayard	72	15
Gallimard Jeunesse	533	29
Hachette	363	33,5
Larousse	182	35
Nathan	428	29
	1576	–

Poziomy czytelnicze

	Ogółem (N=5382)		Lata 1983–1992 (N=1459)		Lata 1993–2002 (N=1736)		Lata 2003–2012 (N=2187)	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Poziom I	861	16	159	11	263	15	439	20
Poziom II	1912	35	438	30	679	39	795	36
Poziom III	1979	37	625	43	570	33	784	36
Poziom IV	630	12	237	16	224	13	169	8
	5382	100	1459	100	1736	100	2187	100

Gatunki piśmiennictwa

	Ogółem (N=5382)		Lata 1983–1992 (N=1459)		Lata 1993– 2002 (N=1736)		Lata 2003– 2012 (N=2187)	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Klasyczne książki popularnonaukowe	3685	68,5	1178	81	1141	66	1366	62,5
Gatunki paraliterackie i publicystyczne	865	16	116	8	346	20	403	18,5
Książki obrazkowe	832	15,5	165	11	249	14	418	19
	5382	100	1459	100	1736	100	2187	100

Gatunki piśmiennictwa w podziale na poziomy czytelnicze

Lata 1983–1992 (N=1459)	Poziom I		Poziom II		Poziom III		Poziom IV	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Klasyczne książki popularnonaukowe	25	16	369	84	551	88	233	98
Gatunki paraliterackie i publicystyczne	27	17	22	5	65	10	2	1
Książki obrazkowe	107	67	47	11	9	2	2	1
	159	100	438	100	625	100	237	

Lata 1993–2002 (N=1736)	Poziom I		Poziom II		Poziom III		Poziom IV	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Klasyczne książki popularnonaukowe	26	10	473	70	441	77	201	89
Gatunki paraliterackie i publicystyczne	55	21	151	22	118	21	22	10
Książki obrazkowe	182	69	55	8	11	2	1	>1
	263	100	679	100	570	100	224	100

Lata 2003–2012 (N=2187)	Poziom I		Poziom II		Poziom III		Poziom IV	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Klasyczne książki popularnonaukowe	66	15	620	78	555	71	125	74
Gatunki paraliterackie i publicystyczne	94	21	84	10,5	185	23,5	40	24
Książki obrazkowe	279	64	91	11,5	44	5,5	4	2
	439	100	795	100	784	100	169	100

Książki aktywizujące

Liczba ogółem	% w obrębie wszystkich zarejestrowanych publikacji	% w obrębie publikacji zarejestrowanych w kategorii „książki popularnonaukowe sensu stricto”
170	Lata 1983–1992 (N=1459)	11,5
238	Lata 1993–2002 (N=1736)	14
412	Lata 2003–2012 (N=2187)	19
820	Ogółem (N=5382)	15
		Ogółem (N=3685)
		22

Tematyka publikacji dla II, III i IV poziomu czytelniczego według działów UKD (uwaga: kursywą zaznaczono wybrane zagadnienia wchodzące w obręb określonych działów; w tym przypadku odsetek odnosi się do ogółu publikacji zarejestrowanych w określonych latach w danym dziale UKD).

Symbol działu UKD	1983–1992		1993–2002		2003–2012	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
0 – dział ogólny	32	2,5	42	3	69	4
<i>W tym encyklopedie specjalne</i>	13	40,5	20	47,5	37	53,5
1 – filozofia; psychologia	6	0,5	8	0,5	103	6
<i>W tym filozofia</i>	–	–	–	–	54	52
2 – religia; teologia; religioznawstwo	14	1	64	4	68	4
3 – nauki społeczne; prawo; administracja	67	5	101	7	164	9
5 – matematyka; nauki przyrodnicze	486	37,5	505	34	464	26,5
<i>W tym zoologia</i>	266	55	224	44	164	35
<i>W tym paleontologia</i>	19	4	38	7,5	58	12,5
6 – nauki stosowane; medycyna; nauki techniczne; rolnictwo	187	14,5	189	13	169	9,5

<i>W tym zagadnienia medyczne i wychowanie seksualne</i>	33	18	56	30	60	35,5
<i>W tym nauki techniczne</i>	108	58	63	33	33	19,5
<i>W tym książki kucharskie</i>	10	5	22	12	42	25
7 – sztuka; rozrywki; sport	95	7	251	17	295	17
<i>W tym moda, design</i>	0	–	7	3	39	13
8 – językoznawstwo; nauka o literaturze	13	1	9	0,5	16	1
9 – archeologia; prehistoria; geografia; biografie; historia	400	31	304	21	400	23
<i>W tym geografia</i>	108	27	81	27	55	14
<i>W tym biografie</i>	32	8	13	4	24	6
<i>W tym archeologia, prehistoria, historia</i>	260	65	210	69	321	80
<i>W tym beletryzowane i obrazkowe książki historyczne</i>	42	16	47	22	147	46
Łącznie	1300	100	1473	100	1748	100

Spis tabel i wykresów

a) Tabele

1. Liczba tytułów opublikowanych we Francji i zarejestrowanych w statystykach SNE w latach 1983–2016 – ogółem i w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży”
2. Liczba egzemplarzy książek wyprodukowanych we Francji i zarejestrowanych w statystykach SNE w latach 1983–2016 – ogółem i w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży” (w tys.)
3. Dochód rynku książki we Francji zarejestrowany w statystykach SNE w latach 2001–2016 – ogółem i w kategorii „książki dla dzieci i młodzieży” (w tys. euro)
4. Segmenty francuskiego rynku książki dla dzieci i młodzieży w statystykach SNE – podstawowe dane za lata 2003–2016
5. Pierwotna struktura kolekcji „Découvertes” Gallimard Jeunesse (w układzie chronologicznym)
6. Rozrastanie się serii „Mes premières découvertes” (od początku do 2007 r.; w układzie chronologicznym)
7. Struktura kolekcji „Découvertes” Gallimard Jeunesse stosowana w 2012 r. (w układzie chronologicznym)
8. Rozwój koncepcji kolekcji „Questions-réponses” wydawnictwa Nathan do 2013 r. (w układzie chronologicznym)
9. Wybrane kolekcje i serie wydawnictw Gallimard Jeunesse, Nathan i Larousse uporządkowane według wieku czytelnika (stan za lata 1983–2012)
10. Typy książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży według dominującej formy przekazu (w układzie od form najbliższych do najbardziej oddalonych od klasycznego pojęcia książki popularnonaukowej)
11. Tematyka książek edukacyjnych dla I poziomu czytelniczego w układzie od najpopularniejszych do najrzadziej podejmowanych zagadnień, na podstawie repertuaru wydawniczego Bayard, Hachette, Gallimard Jeunesse, Larousse i Nathan za lata 1983–2012 (w liczbach bezwzględnych oraz odsetkach)
12. Tematyka książek popularnonaukowych dla II, III i IV poziomu czytelniczego według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątnej, na podstawie repertuaru wydawniczego Bayard, Hachette, Gallimard Jeunesse, Larousse i Nathan za lata 1983–2012 (w odsetkach)

b) Wykresy

1. Odsetek książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży wydanych we Francji przez wydawnictwa Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan w latach 1983–2012 według poziomu czytelniczego z podziałem na okresy: 1983–1992, 1993–2002, 2003–2012
2. Odsetek książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży wydanych we Francji przez wydawnictwa Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan w latach 1983–2012 według kategorii formalnych z podziałem na okresy: 1983–1992, 1993–2002, 2003–2012
3. Odsetek dokumentów zarejestrowanych w kategorii „gatunki stricte popularyzatorskie” w poszczególnych grupach wiekowych w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002 oraz 2003–2012 (badaniem objęto repertuar wydawnictw: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan)
4. Odsetek książek aktywizujących zarejestrowanych ogółem oraz w kategorii „gatunki stricte popularyzatorskie” w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002 oraz 2003–2012 (badaniem objęto repertuar wydawnictw: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan)
5. Ewolucja odsetka książek popularnonaukowych zarejestrowanych w wybranych działach UKD w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002 oraz 2003–2012 (badaniem objęto repertuar wydawnictw: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan)
6. Rozkład odsetka publikacji na temat dinozaurów wydanych we Francji przez wydawnictwa: Bayard, Gallimard Jeunesse, Hachette, Larousse i Nathan w podziale na okresy: 1983–1992, 1993–2002, 2003–2012

Spis ilustracji

(Jeśli nie podano inaczej, ilustracje pochodzą z archiwum autorki)

- 1a,b. N.-A. Pluche, *Le Spectacle de la nature*, t. 1. *Ce qui regarde les animaux et les plantes*, Paris: Les frères Estienne [edycja z] 1764. a) Przykład żywej paginy bocznej, na marginesie słowa kluczowe i przypis bibliograficzny; b) tablica na dodatkowej karcie złożonej. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
2. Jedna z plansz „Le Porte-feuille des enfants”, Paris: L’Imprimerie de Lambert & Baudouin 1784–1791. Dział: *Botanique*, plansza 2. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
- 3a,b. Stronice z XIX-wiecznych abecadlników. a) *Alphabet. Buffon des enfants. Quadrupèdes*, Paris: F.F. Ardant frères [1862]; b) M.-A. Blanchard, *Abécédaire des arts et métiers illustré*, Paris: Fonteney et Peltier 1863. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
- 4a,b. Barwne ilustracje na planszach w książkach przyrodniczych dla młodzieży. a) Mlle Ulliac-Trémadeure, *Phénomènes et métamorphoses. Causeries sur les papillons, les insectes et les polypes*, Paris: Didier 1854; b) A. Castillon, *Nouvelle Chasse aux papillons*, Paris: A. Courcier 1858. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
5. Stronica z dzieła G. Capus, *L’œuf chez les plantes et les animaux*, wydane w ramach „Bibliothèque des merveilles” w 1985 r. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
6. Jedna z najbardziej znanych bohaterek XIX-wiecznych beletryzowanych książek popularnonaukowych – panienka Suzanne na kolanach dziadka. É. Desbeaux, *Les pourquoi de mademoiselle Suzanne*, gravure de F. Méaulle, Paris: P. Ducrocq 1881. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
- 7a,b. Ilustracje w beletryzowanych utworach popularnonaukowych. P. Gouzy, *Promenade d’une fillette autour d’un laboratoire*, ill. Tournois, Paris: J. Hetzel 1887. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
8. Tom Tit, *La Science amusante. 100 expériences*, Paris: Larousse 1891. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
9. G. Montorgueil, *France, son histoire*, imagée par Job, Paris: Charavay, Mantoux, Martin; Librairie d’éducation de la jeunesse 1898. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
- 10a,b. Mlle H.-S. Brès, *Mon histoire naturelle... Album illustré de 287 gravures*, Paris: Hachette 1902. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica

11. Humorystyczna ilustracja z *Le Buffon choisi de Benjamin Rabier*, Paris: Garnier frères 1924. Źródło ilustracji: Biblioteka Narodowa Francji – BC Gallica
- 12a,b. Pierwsza strona okładki i wybrana rozkładówka tomu z serii „Le Roman des bêtes”. Lida, *Plouf, canard sauvage*, ill. Rojan, Paris: Flammarion 1935
13. Przykładowe rozkładówki wybranego tomu z serii „Collection du Vieux chamois”. P.M. Hart, *Les Merveilles du charbon*, Paris: F. Nathan 1945
- 14a,b. Pierwsza strona okładki i plansza z *Encyclopédie pour les enfants de France*, dir. M. Traverse, Paris: Hachette 1954
- 15a,b. Pierwsza strona okładki i wybrana rozkładówka tomu z serii „Le Montreur d’images”. M. Guilcher, *L’Atelier du père Castor présente. La Vie cachée des fleurs*, ill. R.-H. Noailles, Paris: Flammarion 1950
- 16a,b. Pierwsza strona okładki i wybrana rozkładówka tomu z serii „Enfants du monde”. D. Darbois, *Agossou, le petit Africain*, Paris: F. Nathan 1955
- 17a,b. Pierwsza strona okładki i przykładowa rozkładówka tomu z serii „Les Enfants de la terre”. P.-É. Victor, *Apoutsiak, le petit flocon de neige*, Paris: Flammarion 1948
18. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Découverte Cadet”. J.-L. Besson, *Le Livre des uniformes*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987
19. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Découverte Benjamin”. P. Pfeffer, *L’Ours, un géant pas si tranquille*, ill. par F. Stéphan, Paris: Gallimard Jeunesse 1985
20. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Les Yeux de la découverte”. D. Burnie, *Le Nid, l’œuf et l’oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988
21. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Mes premières découvertes”. R. Mettler, *L’Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989
22. Pierwsza strona okładki tomu z serii „Kididoc”. M. Longour, *Les Châteaux forts*, ill. de R. Faller, O. Nadel et Ch. Roederer, Paris: Nathan 2000
23. Okładki tomów reprezentujących cztery serie kolekcji „Découvertes” w latach 90. Od lewej: J.-P. Verdet., *Le Livre du ciel*, ill. de Ch. Broutin, Ch. Adam, J.-L. Besson [et al.], Paris: Gallimard Jeunesse 1983 (Découverte Cadet); *L’Ours, un géant pas si tranquille*, ill. par F. Stéphan, Paris: Gallimard Jeunesse 1985 (Découverte Benjamin); D. Burnie, *Le Nid, l’œuf et l’oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988 (Les Yeux de la découverte); R. Mettler, *L’Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989 (Mes premières découvertes)
24. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Découverte Benjamin”. R. Diévert, *Des dents pour mieux croquer*, ill. P.-M. Valat, Paris: Gallimard Jeunesse 1984
25. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Découverte Cadet”. J.-L. Besson, *Le Livre des uniformes*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987
- 26a,b. Pierwsza i druga odsłona serii „Monde en poche”. a) Przykładowa rozkładówka z B. Rouer, *À la conquête de l’Himalaya*, ill. J.L. Henriot, Paris: Nathan 1885; b) przykładowa rozkładówka z N. Bailleux, *L’Abbé Grégoire, combat pour la liberté*, ill. L. Derrien, Paris: Nathan 1996
27. Typowa rozkładówka tomu z serii „Les Yeux de la découverte”. D. Burnie, *Le Nid, l’œuf et l’oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988
- 28a,b,c. „Magiczny obrazek” w jednym z tomów „Mes premières découvertes”. R. Mettler, *L’Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989. Il. 28a – fot. A. Turczyn
- 29a,b. Ewolucja serii „Mes toutes premières découvertes”. a) Rozkładówka z *Drôles d’insectes*, ill. par Jame’s Prunier, Paris: Gallimard Jeunesse 2002; b) rozkładówka z A. Gutman, *À la ferme*, ill. A. Nesme, Paris: Gallimard Jeunesse 2008
30. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Mes grandes découvertes”. *L’Aventure des pirates*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007
31. Przykładowa rozkładówka tomu z serii „Mes découvertes”. *Oiseau. Envol, œuf, nid, poussin*, Paris: Gallimard Jeunesse 2006

- 32a,b. Aktualna struktura kolekcji „Découvertes”. a) Pierwsze strony okładek, w prawym górnym rogu widoczny tytuł serii i logo kolekcji. Od góry: D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, nouv. éd., Paris: Gallimard Jeunesse 2007; *L'aventure des pirates*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; *Le temps, sablier, terre, fête, jour*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; H. Geleron, *Le chien*, nouv. éd., Paris: Gallimard 2008; A. Gutman, *À la ferme*, ill. A. Nesme, Paris: Gallimard Jeunesse 2008; b) Czwarta strona okładek wybranych tomów, w lewym dolnym rogu widoczna rozpiska z aktualną strukturą serii. Od lewej: *Le temps. Sablier, terre, fête, jour*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; *L'aventure des pirates*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007; D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, nouv. éd., Paris: Gallimard Jeunesse 2007
- 33a,b. Pierwsza strona okładki oraz przykładowa rozkładówka tomu z serii „Questions-réponses Junior”. D. Gille, *L'Histoire des grandes inventions*, Paris: Nathan 1989
- 34a,b. Pierwsza strona okładki oraz rozkładówka tomu z serii „Première encyclopédie en questions-réponses”. *Les Paysages et les saisons*, ill. E. Giglioli, Paris: Nathan 1988
- 35a,b. Pierwsza strona okładki oraz rozkładówka tomu z serii „Questions-réponses 6/9 ans”. R. Greenwood, *Les colères de la nature*, ill. par M. Bergin [et al.], Paris: Nathan 2005
- 36a,b. Pierwsza strona okładki oraz rozkładówka tomu z serii „Questions-réponses 8–10”. M. Cramer, *Communiquer à l'heure d'Internet*, ill. B. Bone et Jazzi, Paris: Nathan 2011
- 37a,b. Aktualizacja serii „Les Yeux de la découverte” obejmująca lifting okładek i typografii. Na okładce z prawej strony, w lewym dolnym rogu informacja o otwarciu strony internetowej serii. D. Burnie, *Le Nid, l'œuf et l'oiseau*, Paris: Gallimard Jeunesse 1988 i 2007
- 38a,b. Oprawa graficzna serii „La Vie privée des hommes” w latach 2002–2006. Y. Cohat, L.-R. Nougier, *La Préhistoire. La vie quotidienne de nos lointains ancêtres*, Paris: Hachette Jeunesse 2002. a) Pierwsza strona okładki; b) przykładowa rozkładówka
- 39a,b. Prymat ilustracji nad tekstem w książkach poznawczych dla najmłodszych. a) R. Mettler, *L'Œuf*, Paris: Gallimard Jeunesse 1989 (Mes premières découvertes); b) A. Vandewiele, *Les saisons*, ill. R. Saillard, Paris: Larousse 2005 (Mes petites encyclopédies Larousse)
- 40a,b. Zwiększona rola tekstu w publikacjach dla początkujących czytelników. a) *Le temps, sablier, terre, fête, jour*, Paris: Gallimard Jeunesse 2007 (Mes découvertes); b) S. Bolo, L. Cambournac, M.-A. Combesque, *Vivre avec les autres*, ill. O. Schwartz, A. Wilsdorf, Paris: Larousse 2000 (L'Encyclopédie Larousse des 6–9 ans)
41. Spis treści w typowej monografii encyklopedycznej. P. Wilkinson, *Les Explorateurs*, [trad. M.-C. Seewald], Paris: Nathan 2002 (Tout un monde)
42. Rozbudowany aparat pomocniczy. B. Fontanel, C. d'Harcourt, *La musique des instruments*, Paris: Gallimard Jeunesse 1993 (Les Racines du savoir)
- 43a,b. Elementy aktywizujące w przykładowej publikacji wydawnictwa Nathan. a) Zadania do wykonania; b) test wiedzy. L. Marin, *Jungle*, Paris: Nathan 2002 (Kaléidoc 7–9 ans)
- 44a,b. Zastosowanie układu formalno-funkcjonalnego w obrębie spisu treści i żywej paginy. M. Cramer, *Communiquer à l'heure d'Internet*, ill. B. Bone et Jazzi, Paris: Nathan 2011 (Questions-réponses 8–10)
- 45a,b. Kompozycja umożliwiająca korzystanie z książki na zasadzie hipertekstu na przykładzie serii „Tothème” Gallimard Jeunesse (A. Marshall, *L'Égypte antique*, Paris: Gallimard Jeunesse 2011)

46. D. Grinberg, *Expériences avec les plantes*, ill. de Vincent Mathy, Paris: Cité des sciences et de l'industrie; Nathan 2005 (Croq'sciences)
47. Przykład poradnika dla małych psotników. M. Berthommier, *Le Guide des farceurs*, Paris: Gallimard Jeunesse 1987 (Les Bouquins malins)
- 48a,b. Jak zasadzić awokado? Jak upiec zjawiskowe ciasto? – instrukcja krok po kroku.
a) M. Doinet, *Le jardinier en herbe*, ill. J.-M. Pariselle, Paris: Nathan 1998 (Carnet du jeune Robinson); b) Jak upiec zjawiskowe ciasto? – instrukcja krok po kroku. *Mes meilleurs desserts avec Zazie*, ill. de C. Moutarde, Paris: Nathan 2003 (Carnets de copines)
- 49a,b. Rozkładówka i czwarta strona okładki jednego z tomów serii „Le Journal d'un enfant”. G. Clastres, *Aujourd'hui en Chine*, ill. N. Thers, M. Pommier, Paris: Gallimard Jeunesse 2005
50. Edukacyjny gamebook. M. Deny, *Un Touareg*, ill. de S. Frécon, Paris: France 3; Nathan 2006 (C'est pas sorcier d'être...)
- 51a,b. Rozkładówka i czwarta strona okładki jednego z tomów serii „Le Romans Images doc”. N. Viallet, *La véritable histoire de Margot, petite lingère pendant la Révolution française*, ill. P. Gigi, Montrouge: Bayard Jeunesse 2013
52. Zróżnicowanie tekstów dostępnych w „książkach-magazynach” najlepiej oddają ich spisy treści. Ch. Léourier [histoire], F. Fontaine [dossier], *Écrire et communiquer*, Paris: Nathan 2001 (Mégascope)
53. Komiks sposobem na ożywienie tradycyjnej formy monografii zagadnieniowej. S. Ross, *Mystère en Grece*, Paris: Nathan 2005 (Une BD, des infos pour élucider un...)
54. Ilustracja przyrodnicza René Mettlera. R. Mettler, *Explorons la rivière*, Paris: Gallimard Jeunesse 2006 (Apprends à voir avec René Mettler)
55. Edukacyjna książka obrazkowa – w poszukiwaniu wyjątkowości. O. Brenifier, *L'amour et l'amitié*, ill. J. Després, Paris: Nathan 2009 (Philozidées)
56. Oznaczenia książek edukacyjnych dla najmłodszych stosowane w bibliotekach parryskich. W prawym górnym rogu okładki widoczny piktogram „Nauka”. C. Dolto, C. Faure-Poirée, *Dans tous les sens*, ill. par F. Mansot, Paris: Gallimard Jeunesse 2010 (Mine de rien)
57. Postaci Freda i Jamy'ego – animatorów programu „C'est pas sorcier” na pierwszej stronie okładki książki z serii pod tym samym tytułem. M. Deny, *Un Touareg*, ill. de S. Frécon, Paris: France 3; Nathan 2006. Obok znaku wydawcy widoczne logo telewizji France 3
58. Rozkładówka tomu z serii „Dis moi pourquoi Babar”. J. de Brunhoff [aut. postaci], *Les instruments de musique*, [adapt. rys.] J.-C. Gibert, Paris: Hachette 1999
59. Ruchome części w książce z serii „Les Racines de savoir”. B. Fontanel, C. d'Harcourt, *La musique des instruments*, Paris: Gallimard Jeunesse 1993. Fot. A. Turczyn
60. Połowa strony w książce z serii „Demi-page”. L. Ottenheimer, *Une journée à Hanoï*, ill. M. Truong, Paris: Hachette Jeunesse 1997. Fot. A. Turczyn
61. Ruchome części w książce z serii „Kididoc”. M. Longour, *Les Châteaux forts*, ill. de R. Faller, O. Nadel et Ch. Roederer, Paris: Nathan 2000. Fot. A. Turczyn
62. Dodatkowe możliwości stosowania foliowanych kart w serii „Mes premières découvertes”. *J'observe la jungle*, conçu et réalisé par C. Delafosse et Gallimard Jeunesse, ill. par C. Broutin, Paris: Gallimard Jeunesse 2001
63. Anaglify w książce edukacyjnej. J.-B. de Panafieu, *Les hommes préhistoriques*, ill. D. Grant, Paris: Hachette Jeunesse 2001 (Explorateur 3D)

64. Pierwsza strona okładki z serii „Croc’sciences”. D. Grinberg, *Expériences avec les plantes*, ill. de V. Mathy, Paris: Cité des sciences et de l’industrie: Nathan 2005. W okienku widoczna saszetka z nasionami
65. Wybrana rozkładówka tomu z serii „Les Bêtes noires”. S. Girardet, C. Merleau-Ponty, *Douce grenouille, vilain crapaud?*, ill. P. Rosado, Paris: Bayard éd. 1992
- 66a,b. Humorystyczne ilustracje w publikacjach Larousse’a. *Les dinosaures en 200 questions*, Paris: Larousse 2006 (Du tac au tac). Wybrane rozkładówki z ilustracjami różnych artystów: a) il. A. Langlois; b) il. A. Royant
- 67a,b. Satyra w książce popularnonaukowej. F. Godicheau, S. Pinchon, *De Henri IV à Louis XVI. 4 rois et demi*, ill. V. Sardon, Paris: Gallimard Jeunesse 1997 (Docu-Déments). a) Pierwsza strona okładki; b) pierwsza rozkładówka ze stroną tytułową
- 68a,b. Przykładowe rozkładówki tomu z serii „Les Réponses de Zak et Loufok”. P. Martin, *Comment ça marche?*, ill. Monike Czarnecki, Paris: Bayard Jeunesse 2005

Indeks osobowy

- Adam Christine 324
Adam Jean-Victor Vincent 53
Adamczykowa Zofia 166, 168, 179, 245
Adry Jean-Félicissime 61
Albert Jean-Paul 232
Alembert Jean Le Rond d' 37, 268
Antczak Mariola 19, 171, 185
Apianus Petrus (właśc. Bennewitz Biene-
witz) 240
Arago François 48, 274
Archimedes 55, 62
Aregui Matthias 15, 122
Armand Guilhem 40
Avérous Pierre 232
- Babin Véronique 214
Bachelet Gilles 269
Bachelet Théodor 64
Bader Barbara 23
Badinter Élisabeth 208
Baillet Adrien 37, 38
Bailleux Nathalie 324
Bakule František 274
Ballanger Françoise 121, 122, 133
Bandtkie Jerzy Samuel 35
Barillé Albert 234, 238
Bark Jaspere 244
Barret Angela 208
Batigne Stéphane 98
Baville Clotilde 218
Bazire Laure 269
Beau Nathalie 118
Beaudoin Isabelle 178
- Belvès Pierre 99
Benaglia Frédéric 207
Benett Léon 280
Bensaude-Vincent Bernadette 183
Bergin Mark 325
Bermond Monique 116, 117
Bernard Claude 274
Bernardin de Saint-Pierre Henri 236
Berquin Arnaud 38, 63, 284
Berthommier Martin 326
Berthoud Samuel-Henry 64
Bertuch Friedrich Justin 44
Beskow Elsa 135
Besson Jean-Louis 215, 324
Beszczyńska Zofia 13
Biesty Stephen 205
Biot Jean-Baptiste 48
Blanchard Anne 216
Blanchard Marc-Antoine 323
Blanchard Pierre 48, 50, 143, 270, 273
Bloch Serge 207, 246, 247, 267
Bojda Wioletta 18
Bolle Pierre 39
Bolo Sophie 325
Bone Buster (pseud.) 92, 325
Boquié Roger 116, 117
Bordet Sophie 220
Borie Victor 59
Bossuet Jacques-Bénigne 37
Boucher Françoise 249, 261
Boucher Joëlle 164
Boudreau Monica 178
Boulaire Cécile 129

- Bourget Paul 126
 Bourrelier Michel 72, 73, 76, 84, 281
 Boutet de Monvel Louis-Maurice 64
 Boyer Pierre-Augustin 282
 Braque Georges 99, 266
 Brenifier Oscar 217, 231, 233, 268, 326
 Brès Henriette-Suzanne 70, 278, 294, 323
 Bréville Jacques Onfroy de zob. Job
 Brockhaus Friedrich Arnold 51
 Broutin Christian 324, 326
 Bruckner Karl 13
 Bruel Christian 78
 Brunhoff Cécile de 238
 Brunhoff Jean de 105, 238, 278, 326
 Brunhoff Laurent de 238
 Brzuska-Kępa Alina 19
 Buffetaut Éric 232
 Buffon Georges-Louis Leclerc de 37, 42, 43, 50, 51, 53, 268, 269, 293
 Burnie David 324, 325
 Butenko Bohdan 12, 13
 Butlen Max 44, 84, 91, 97, 100

 Cackowska Małgorzata 28, 205
 Cahen Fernand (Nathan) 286
 Cain Julien 130
 Cambournac Laure 325
 Campe Joachim Heinrich 65, 270
 Candèze Ernest Charles Auguste 59, 63, 269, 270, 294
 Cappe Jeanne 77
 Capus Guillaume 323
 Cardona Janine 109, 113
 Carraud Zulma 67
 Carrier Brigitte 23
 Carroll Lewis 130
 Castillon A. 67, 294, 323
 Celli Rose (właśc. Rose Brua) 76
 Cerisier Alban 146
 Chantry Xavier 337, 352
 Charton Edouard 55, 269, 294
 Charvet Céline 220
 Chassot Fabrice 40, 42
 Chmielewska Iwona 136, 208
 Christophe zob. Colomb Georges
 Cieślowski Jerzy 239
 Clastres Geneviève 326
 Claveloux Nicole 95
 Clavreul Éléonore 107, 108

 Cochin Charles-Nicolas 43
 Cohat Yves 163, 325
 Cohen Jean 92
 Colgan Jenny 106
 Colin Armand 47, 48
 Colomb Georges (pseud. Christophe) 49, 67
 Combesque Marie-Agnès 325
 Cotte Louis 42
 Couprie Katy 15, 122
 Courant Fred (właśc. Frédéric) 235
 Couratin Patrick 269
 Cousteau Jacques-Yves 228, 234, 279
 Cramer Marianne 325
 Cuisin Michel 232
 Curtil Sophie 99, 265
 Czarnecki Monike 327
 Czerwińska-Rydel Anna 199

 Dalajlama XIV 228, 267
 Darbois Dominique 85, 89, 272, 287, 324
 Darwin Charles 233
 Defourny Michel 20, 21, 23, 35, 74, 75, 128, 135, 194, 208
 Delafosse Claude 326
 Delbard Claire 75
 Demaison André 76
 Dentu Édouard 57, 59, 283
 Deny Madeleine 326
 Depaire Colombine 99, 253
 Derham William 41
 Derrien Loïc 324
 Desbeaux Émile 58, 59, 67, 68, 271, 294, 323
 Descartes René zob. Kartezjusz
 Després Jacques 207, 326
 Desse Jacques 146, 240
 Detournay Charles-Louis 234
 Dhonneur Georges 232
 Di Scala-Fouchereau Emmanuella 21
 Diderot Denis 37, 268
 Didier Claire 207
 Diévert Roger 324
 Dimprie Henri 82
 Disney Walt 242, 278, 279
 Dobrołęcki Piotr 111
 Doinet Mymi 326
 Dolto Catherine (Dolto-Tolitch) 101, 196, 210, 326
 Doré Gustave 280

- Drake Ernest 244
 Dresang Eliza 231
 Dreyfous Maurice 55, 66
 Dreyfus Alfred 100
 Dubois Raoul 80, 82
 Dubroc Jean-François 42
 Duché Jean 13
 Duchesne Antoine-Nicolas 43
 Duckett William 51, 294
 Ducrocq Paul 58, 59, 271, 323
 Duhamel du Monceau Henri Louis 43
 Duhême Jacqueline 208
 Dumas Aleksander 56, 64, 271
 Dupré Jean-Paul 214
 Durdikova Lida zob. Lida
 Dymel-Trzebiatowska Hanna 28
 Dzieńniakowska Jolanta 241
- Eger Antoni 60
 Einstein Albert 228
 Eisenegger Aline 118
 Embs Jean-Marie 53, 63, 65, 66
 Emmanuelli Xavier 220
 Endter Michael 35
 Épinay Louise d' 38
 Escarpit Denise 21, 128, 135, 199, 203, 208, 210, 211
 Estienne (wdowa) 39
 Eymery Alexis 48, 50–52, 143, 270, 273
 Ezratty Viviane 15
- Fabre Jean-Henry 57, 63, 67, 271, 273, 280
 Faller Régis 324, 326
 Falloux Alfred 46
 Faraday Michael 231
 Faucher Paul (pseud. Père Castor) 73–76, 87, 89, 272–276, 289, 294, 295
 Faure-Poirée Colline 196, 326
 Fénelon François 38
 Ferguson James 63
 Ferry Jules 46
 Feyrin Henri 132
 Fichou Bertrand 247, 268
 Figuier Louis 53–55, 66, 67, 182, 274, 284, 294
 Fijałkowski Adam 35
 Filassier Jean-Jacques 42
 Flammarion Camille 56, 63, 67, 74, 75, 77, 231, 270, 275, 294
 Flammarion Ernest 63, 275
 Fletcher Sydney E. 81
 Fontaine François 326
 Fontanel Béatrice 325, 326
 Fonteneau Marthe 83, 282, 295
 Fontenelle Bernard Le Bouyer de 39, 40
 Formey Johann Heinrich Samuel 42, 293
 Fouché Pascal 18, 52, 96, 124
 Fougère Isabelle 92
 Franciszek I 64
 François Paul 89
 Frank Anne 208
 Frécon Sylvain 326
 Freinet Célestin 73
 Friedrich Jacek 12
 Froelich Lorenz 70, 280
 Frycie Stanisław 18
- Gadomski Jan 12
 Gajownik Sylwia 19, 20, 249
 Gajusz Juliusz Cezar 227
 Galeron Henri 95, 325
 Galileusz 55
 Gallimard Antoine 275
 Gallimard Gaston 75, 275
 Galopin Augustin 59, 63, 294
 Gandhi Mohandas Karamchand 267
 Garrigue Roland 207
 Garun-Jo 77
 Gawrys Mateusz 12
 Genlis Stéphanie Félicité 284
 Gentile Catherine 249, 250, 254, 255
 Gębarski Stefan 58
 Giacobbe Beppe 207
 Gibert Jean-Claude 238, 326
 Gide André 275
 Gigi Prince 326
 Giglioli Ezio 325
 Gille Didier 325
 Girardet Sylvie 326
 Godard Philippe 152, 249, 250, 254, 255
 Godicheau François 197, 327
 Goncourt Edmund 126, 220
 Goncourt Juliusz 126, 220
 Good Arthur zob. Tit Tom
 Goscinny René 105
 Gourévitch Jean-Paul 19, 39, 43
 Gourmaud Jamy 235
 Gouzy Paul 59, 294, 323

- Grandpré Jules de 62
 Grant Donald 326
 Green John 112
 Greenwood Rosie 325
 Grinberg Delphine 191, 325, 326
 Gröll Michał 42
 Grunenwald Christine 232
 Guérette Charlotte 23
 Guérin Pierre 132
 Guilcher Jean-Michel 272, 324
 Guizot François 46, 278
 Gutenberg Jan (Johann) 55, 274
 Gutman Anne 324, 325
 Guze Joanna 220
 Gwadera Małgorzata 20
- Habiak Justyna 54, 193
 Hache-Bissette Françoise 54, 126, 127, 151
 Hachette Louis 47, 50, 54, 143, 278, 294
 Hadengue Véronique 204
 Hansi 71
 Harald III Srogi 91
 Harcourt Claire d' 325, 326
 Hart Peggy M. 324
 Hassenforder Jean 46
 Has-Tokarz Anita 192, 193, 237
 Hazard Paul 73, 273
 Henriot Jean Louis 324
 Henryk IV 197, 248
 Héron Olivier 276, 279, 285, 291
 Hervouët Claudine 98, 126, 127, 130, 173
 Heska-Kwaśniewicz Krystyna 12, 20, 249
 Hetzel Pierre-Jules 47, 48, 54, 57–59, 63, 66, 67, 70, 71, 269, 270, 274, 280, 283, 284, 286, 294, 323
 Hoffman Heinrich 70, 278
 Hojka Bożena 203
 Hugo Victor 275
 Humann Sophie 199
- Ibos-Augé Jean 83, 282
 Il'in Mihail 80
- Jabłońska-Stefanowicz Ewa 186, 254
 Jacobi Daniel 21, 88, 135, 136
 Jacques Jean 20, 55, 57
 Jamróz-Stolarska Elżbieta 143
 Jan Isabelle 130, 131, 183
 Jan Paweł II 267
 Jansson Tove 287
- Jasińska Maria 195
 Jauffret Louis-François 40, 42, 57
 Jazzi (właśc. Sébastien Azzi) 325
 Jeanjean Marcel 71
 Jenkins Henry 254
 Joanna d'Arc 64, 228
 Job (właśc. Jacques Onfroy de Breville) 64, 71, 280, 281, 286, 294, 323
 Joubert Pierre 91
- Kahlo Frida 220
 Kahn-Nathan Jacqueline 92
 Kamińska-Maurugeon Magdalena 217
 Karczewski Wincenty Roch 51
 Karczmarewicz-Fedorowska Janina 13
 Kartezjusz 37
 Kątny Marek 11, 16, 19, 40, 194, 195, 208, 239
 Kepler Johannes 55, 274
 Key Ellen 69
 Kępa Rafał 19
 Kępski Czesław 46, 167
 Kindersley Peter 151, 291
 Koenig Viviane 190
 Kohler Pierre 232
 Kolumb Krzysztof 55, 228
 Komeński Jan Amos 21, 35, 36, 44, 202
 Komza Małgorzata 186
 Korach Dominique 22, 24, 93, 106, 111, 127, 140, 186, 220, 261
 Kossakowska-Jarosz Krystyna 17
 Krajewski Marek 229
 Kubašta Vojtech 241
 Kuczyński Aloizy 58
 Kulka Bronisława 19
 Kulsum Umm 220
 Kümmerling-Meibauer Bettina 28, 174
 Kuźmina Dariusz 23
- La Blanchère Henri de 59
 La Cotardière Philippe de 183
 La Grange François de 85
 La Roncière Bénédicte de 89
 Labes Lauriane 117
 Lacre Michel 82
 Lacroix Chantal 109, 113
 Lady Gaga 220
 Lagarde Annie 49
 Lallouët Marie 121

- Lamarque Elodie (właśc. Pierre Bonnefont) 66
 Lamblin Simone 131, 132
 Lamy Bernard 38
 Langlois Alex 327
 Lanlay Aurélie de 161
 Larousse Pierre 282
 Las Vergnas Olivier 93
 Lasky Kathryn 199
 Latzarus Marie-Thérèse 72
 Laurie André 269
 Lavallée Théophile 66
 Lavoisier Antoine 183
 Le Bail Soazig 22, 24, 93, 106, 111, 127, 140, 186, 220, 261
 Le Bas Jacques-Philippe 41
 Le Dro Jean-Claude 75
 Le Forest de Bourgon 65
 Le Men Ségolène 51
 Lebeaume Clément 253
 Lebeaume Joël 253
 Lebesque Octave zob. Montorgueil Georges
 Leblond Auguste-Savinien 43
 Legendre Françoise 22, 107
 Leguem Georgia 76
 Lemarchant Frédérique 85
 Lemoine Georges 95
 Leonardo da Vinci 228
 Léourier Charles 326
 Leprince de Beaumont Marie 38
 Leszczyński Grzegorz 13, 17, 18, 98, 121, 131, 171
 Levacher Maëlle 50
 Lévêque Mathilde 236
 Lewandowicz Grażyna 123
 Lida (właśc. Lida Durdikova) 74, 274, 289, 324
 Lionni Léo 271
 Lis Agnieszka 13
 Locke John 37
 Longour Michèle 324, 326
 Lorant-Jolly Annic 133
 Lorion Félix 71, 269
 Lortic Élisabeth 99
 Lucq Gaston (Gluck) 49
 Ludwik IX Święty 64
 Ludwik XIII 197
 Ludwik XIV 37
 Ludwik XVI 247, 248
 Lull Rajmund 240
 Łapeta-Golachowska Bożena 20
 Macaulay David 97, 136, 205, 271
 Macé Jean 54, 55, 58–60, 63, 67, 68, 269, 280, 283, 284, 286, 294
 Maciąg Krzysztof 257
 Madame Bédelet zob. Muller Élisabeth
 Madame de Beaumont zob. Leprince de Beaumont Marie
 Madame de Genlis zob. Genlis Stéphanie Félicité
 Mahomet 64
 Mallet Margaret 178
 Mame Alfred 47, 48, 50, 144, 284
 Mame Pierre-Charles 284
 Mandela Nelson Rolihlahla 228, 267
 Mangin Arthur 57–59, 63, 67, 285, 294
 Manson Michel 28, 38, 50, 64, 65
 Mansot Frédéric 164, 196, 326
 Marchand Pierre 150, 151, 251, 276, 279, 285, 291
 Marin Lucile 325
 Maroń Agnieszka 240, 252
 Marrené-Morzkowska Waleria 61
 Marshall Amandine 325
 Marthold Jules de 64
 Martin Paul 327
 Maruki Toshiko 289
 Mathy Vincent 325, 326
 Matwijów Maciej 18
 Maupassant Guy de 275
 Mazière François 89, 272
 Méaulle Fortuné Louis 323
 Meggendorfer Lothar 240
 Meibauer Jörg 28, 174
 Mellot Philippe 53, 63, 65, 66
 Merleau-Ponty Claire 326
 Merlet Marie-Isabelle 132
 Mettler René 95, 206, 231, 285, 324, 326
 Meunier Christophe 89
 Meunier Victor 56, 67, 270
 Michalska Iwona 20
 Michalski Grzegorz 20
 Michułka Dorota 19
 Millet Claude 285
 Millet Denise 285
 Miodek Jan 195
 Miquel Pierre 91, 163, 232, 291

- Miri Nadia 23
 Mirza Sandrine 220
 Mizielińska Aleksandra 122, 136, 205
 Mizieliński Daniel 122, 136, 205
 Molier (franc. Molière) 183
 Mollier Jean-Yves 52
 Monchaux Marie-Claude 92
 Montaigne Michel de 80
 Montorgueil Georges (właśc. Octave Lebesque) 64, 65, 71, 281, 286, 294, 323
 Morand Claude 224
 Mornet Daniel 42
 Moutarde Colonel 326
 Muller Élisabeth 64
 Muller Eugène (Oncle Anselme) 269, 286, 294
 Musierowicz Małgorzata 192

 Nadel Olivier 324, 326
 Napoleon Bonaparte 46, 64, 228, 248, 249, 281
 Napoleon III 46
 Nesme Alexis 324, 325
 Neuville Alphonse de 280
 Nières-Chevrel Isabelle 15, 70, 127, 128, 130, 238
 Niesporek-Szamburska Bernadeta 19
 Niewiadomski Wincenty 54
 Nikliborc Anna 15, 40
 Nister Ernest 240
 Noailles Robert-Henri 84, 286, 324
 Noesser Laura 65
 Noon Steve 205
 Nougier Louis-René 232, 325

 Olczak-Kardas Monika 241
 Olszewska Bożena 195
 Onfroy de Bréville Jacques zob. Job
 Orbigny Charles d' 53
 Orłowski Bolesław 12
 Ottenheimer Laurence 326

 Pajęczkowski Olaf 195
 Pajonk Gérard 49
 Panafieu Jean-Baptiste de 231, 233, 288, 326
 Paprocka Natalia 31, 77, 105, 238
 Papuzińska Joanna 11, 16, 19, 21, 123, 178, 179, 200

 Parain Nathalie (Tchelpanova Natacha) 74, 273
 Pariselle Jean-Marc 326
 Parmegiani Claude-Anne 22, 135
 Pascal Blaise 183
 Patte Geneviève 15
 Pavloff Franck 100
 Pearce Philippa 287
 Péchoin Daniel 18, 52, 124
 Pelloté Marc 214
 Perrault Charles 54
 Perrin Raymond 168, 169
 Perrot Annie 240
 Perrot Jean 15, 41, 73, 78, 96, 125, 131, 240
 Petit Maxim 290
 Pfeffer Pierre 324
 Piaget Jean 204
 Picasso Pablo 99, 266
 Pieńkowski Jan 241
 Piffault Olivier 44
 Pinchon Serge 197, 327
 Piquard Michèle 77, 78, 80–82, 87, 91, 93, 143
 Piróg Iwona 20
 Pluche Noël-Antoine 15, 39–42, 45, 63, 194, 221, 268, 288, 293, 323
 Plutarch z Cheronei 37, 50
 Politzer Anne 91
 Politzer Michel 91
 Pommier Maurice 326
 Poole Josephine 208
 Poslaniec Christian 45
 Pothier Pierre 85, 272, 287
 Potyrała Katarzyna 21
 Poulain Martine 72
 Pouy Jean-Bernard 246
 Powell Anne 199
 Probst Pierre 91
 Prunier Jame's 324
 Przecławska Anna 11

 Quindou Sabine 235

 Rabany Anne 23
 Rabier Benjamin 71, 245, 269, 294
 Radziwiłł Katarzyna 249
 Raichvarg Daniel 15, 18, 20, 50, 53, 55, 57, 61, 132, 232
 Raillon Louis 87
 Ramstein Anne-Margot 15, 122

- Ray John 41
 Réaumur René Antoine Ferchault de 43
 Réclus Élisée 280
 Reibel Alice 216
 Reid Thomas Mayne 280
 Remmelin Johannes 240
 Renonciat Annie 15, 35, 44, 47, 48, 52, 74, 76, 83, 144
 Repucho Ewa 186
 Revault d'Allonnes Myriam 217
 Rey Aristide 63
 Richter Noë 46
 Rieublandou Pierrette 202
 Riou Edouard 56
 Roberge Sylvie 23
 Roederer Charlotte 324, 326
 Rogoż Michał 12, 31
 Rojan zob. Rożankowski Teodor
 Roldan Marysol 132
 Rollin Charles 39, 40
 Rosado Puig 246, 326
 Rosenbaum Christine 137, 199
 Rosenstiehl Agnès 203
 Ross Stewart 201, 326
 Rouer Béatrice 324
 Rouland Gustave 46
 Rousseau Jean-Jacques 38, 40
 Rowling Joanne Kathleen 112
 Roy Bernard 71
 Roy Jules 63
 Royant Anne 327
 Rożankowski Teodor (franc. Feodor Rojankovsky; pseud. Rojan) 74, 75, 81, 273, 289, 324
 Rożek Tomasz 231
 Ruy-Vidal François 78
 Rychlicki Zbigniew 12

 Sabuda Robert 241
 Saillard Rémi 220, 325
 Saint Mars Dominique de 247
 Saint-Exupéry Antoine de 276
 Saint-Sylvestre, H. de 63
 Sardon Vincent 197, 327
 Sayer Robert 240
 Schalit Jean 235
 Schlumberger Jean 275
 Schroeder Binette 271
 Schuwer Philippe 18, 52, 91, 124
 Schwartz Olivier 325
 Scott Walter 56, 126
 Seewald Marie-Claire 325
 Séguin Jeanne 83, 282
 Ségur Sophie de 130
 Sempé Jean-Jacques 105, 246
 Sendak Maurice 271
 Sikorska Karolina 238
 Simonin Louis 49
 Skalska-Zlat Marta 12, 18, 31
 Skłodowska-Curie Marie 220, 228
 Skrobiszewska Halina 40
 Socha Irena 12, 20, 35, 204
 Sołtysiewicz Anna 240
 Soriano Marc 74, 82, 129, 130
 Soumy Jean-Noël 135
 Stahl P.-J. (pseud.) zob. Hetzel Pierre-Jules
 Staniów Bogumiła 11, 16, 18, 20, 23, 124, 186, 193, 195, 263
 Steciak Zofia 239
 Steen Jean 82
 Stéphan Franck 324
 Stern Sam 235
 Szyłak Jerzy 28

 Świerczyńska-Jelonek Danuta 17, 98

 Talairach-Vielmas Laurence 51
 Talamon Flore 269
 Tałuc Katarzyna 12, 20, 252
 Thalmann Sophie 235
 Thers Nicolas 326
 Theureau Suzanne 83, 282, 295
 Thibaut Danièle 183
 Tissandier Gaston 55, 56, 61, 62, 66, 68, 270, 290, 294
 Tit Tom (właśc. Arthur Good) 62, 66, 68, 191, 277, 282, 290, 294, 323
 Tordjman Gilbert 92, 224
 Traverse Marcelin 324
 Truong Marcelino 326
 Tullet Hervé 29
 Turczyn Andrzej 324, 326
 Turner Matt 252
 Twarogowski Tadeusz 11, 12
 Tylicka Barbara 18

 Uderzo Albert 105
 Ulliac-Trémadeure Sophie 323

- Ungerer Tomi 271
Urbańczyk Lidia 195
- Valat Pierre-Marie 285, 324
Van Bruyssel Ernest 63
Van der Linden Sophie 22, 205
Vandewiele Agnès 325
Vankessel Ferdinand (?) 41
Vassallo Sylvie 250
Veil Simone 220
Verdet Jean-Pierre 324
Verdoux Christiane 92, 295
Verne Juliusz 47, 56, 57, 65, 269, 280, 283, 285, 294
Verot Marguerite Marie Charlotte 80
Viallet Noémie 326
Victor Paul-Émil 88, 89, 136, 272, 290, 324
Vidal-Naquet Jacques 18, 116, 126, 127, 173, 199
Viollet-le-Duc Eugène-Emmanuel 280
Votteler Christian 70
- Wadecki Marian 12
Wajrak Adam 231
Waksmund Ryszard 40, 56, 239
- Walczak-Niewiadomska Agata 19, 171
Wandel Agnieszka 12, 18, 20, 27, 83, 118, 122, 142, 144, 185, 215, 224, 262
Warhol Andy 99
Weis Hélène 115
Wercyngetoryks 64, 90
Wernerowa Jadwiga 13
Więckowska Janina 13
Wilkinson Philip 325
Wilkoń Teresa 20
Wilsdorf Anne 325
Wolter 41
Wójcik-Dudek Małgorzata 19
Wyss Johann David 286
- Zabawa Krystyna 16, 195, 262
Zajac Michał 13, 14, 17, 97, 98, 123, 124, 173, 230, 231, 236, 257
Zaśko-Zielińska Monika 195
Ziółkowska-Sobecka Marta 18
Zola Emile 100, 275, 289
- Żabiński Jan 12
Żbikowska-Migoń Anna 12, 18, 31, 37, 44

Indeks tytułów serii

Uwaga. Na opisy poszczególnych tytułów składają się kolejno następujące informacje: lata ukazywania się danego tytułu i nazwa jego wydawcy; dane na temat wydań licencyjnych (obejmujące tytuł oryginalny i nazwę pierwszego wydawcy) oraz tłumaczeń na język polski (z wyszczególnieniem tytułu w języku polskim oraz nazwy wydawcy polskiej edycji). Opisy serii publikowanych w języku polskim wyróżniono pismem pogrubionym.

- 100% Activités (2003–) Bayard Jeunesse 97, 191
- 100% ado (2003–2010) Bayard Jeunesse 218
- 100% jeux (2004–2005) Nathan 192
- 300 mots pour grandir (2006–2008) Hachette Jeunesse 203
- À l'école des images (1991–1992) Nathan; oryg. Eye openers (Dorling Kindersley) 174
- À la loupe (2005–2010) Larousse; oryg. Insiders (Weldon Owen); pol. Z bliska (Wydawnictwo Buchman) 243**
- Album Gallimard Jeunesse (2001–2010) Gallimard Jeunesse 208, 299, 304
- Albums documentaires (1984–) Gallimard Jeunesse 145, 277
- Albums du gai savoir, Les (1935–1940) Gallimard 75, 77, 265, 276, 295
- Albums du Père Castor (1937) Flammarion 73, 88, 116, 129, 272, 273, 275, 276, 286, 289
- Albums Nathan (2003–2009) Nathan 207, 301
- Albums René Mettler (1990–2010) Gallimard Jeunesse 206, 285, 304
- Albums Stahl (1862–?) J. Hetzel 70
- Animalou (1999–2006) Nathan 287
- Animaux parlent de leur vie, Les (1997–1998) Hachette 196
- Apprendre à dessiner (1985–1998) Nathan 188
- Apprends à voir la nature avec René Mettler (2006–) Gallimard Jeunesse 206, 285, 304, 326
- Archimède (1992–) L'École des Loisirs 21, 97, 128, 207, 265, 272, 296
- Art en jeu, L' (1985–1996?) Centre Georges Pompidou/Dessain et Tolra 99, 225, 265, 295
- Art pour les petits, L' (1997) Gallimard Jeunesse 204
- Art pour les tout-petits, L' (2002–2004) Gallimard Jeunesse 204
- Atelier de Babar, L' (1998–1999) Hachette Jeunesse 238
- Atelier des enfants Larousse, L' (1996–) Larousse; oryg. A Step-by-step Guide (Dorling Kindersley); pol. Moja Pierwsza Książka (Wydawnictwo Dolnośląskie) 191**
- Avec Sophie Thalmann (2008–) Hachette Jeunesse 235
- Aventure-nature (1991–1995) Hachette Jeunesse 228, 234, 279
- Baluchon (2003–2005) Nathan 187

- Bêtes noires, Les (1989–1995) Bayard Jeunesse 222, 233, 246, 267, 302, 326
- Bibliothèque d'éducation et de récréation (186?–191?) J. Hetzel et Cie 47, 66, 269, 280, 294, 300, 302, 303, 305
- Bibliothèque de l'enfant studieux (1826) Eymery 48
- Bibliothèque de la jeunesse chrétienne (18??–18??) Mame 284
- Bibliothèque de Mademoiselle Lili et de son cousin Lucien (1862–?) 280
- Bibliothèque des chemins de fer (1853–18??) L. Hachette et Cie 48, 143, 278
- Bibliothèque des écoles et des familles (1879–19??) Hachette et Cie 48
- Bibliothèque des merveilles, La (1864–1956) Hachette 55, 56, 61, 182, 269, 278, 294, 300, 314, 323
- Bibliothèque illustrée de la jeunesse (1853–1869) Mame 284
- Bibliothèque instructive (1882–1991) Jouvet 56
- Bibliothèque internationale (1968–?) Nathan 130, 287
- Bibliothèque morale de la jeunesse (18??) Mégard et Cie 64
- Bibliothèque pieuse des maisons d'éducation (18??–18??) Mame 284
- Bibliothèque rose illustrée (1857–1959) Hachette 48, 278
- Bibliothèque scientifique populaire (1887–1889) Flammarion 275
- Bibliothèque utile (1859–1914) Dubuisson 56
- Bigb@ng (2002–2005) Hachette Jeunesse 251, 279
- Bouquins malins, Les (1987) Gallimard Jeunesse 191, 299, 325
- C'est la vie Lulu doc! (2008–) Bayard Jeunesse 218
- C'est pas sorcier (2006–2009) Nathan 235, 326
- C'est pas sorcier d'être... (2006–2008) Nathan 198, 287, 301, 326
- Carnet de bord (1989–1997) Hachette 200
- Carnet du jeune Robinson (1998–1999) Nathan 301, 326
- Carnets de copines (2003–) Nathan 326
- Carnets de croquis, Les (1972) Cuenot 91
- Chantier découvertes (2008) Nathan; oryg. Fossil Detective (Silver Dolphin Books); pol. bez tytułu serii (Wyd. Olesiejuk) 244**
- Chercheurs de Dieu, Les (1997–) Bayard Jeunesse 200, 218, 268
- Chouette! Penser (2006–) Gallimard Jeunesse 99, 177, 201, 217, 233
- Citoyens en herbe (1999–2000) Gallimard Jeunesse 219
- Clés de l'info, Les (2007–2009) Gallimard Jeunesse 219, 233
- Clés de la connaissance, Les (1995–2005) Nathan; oryg. Nature Company Discoveries Library (Time Life Education); pol. Biblioteka Odkrywcy (Muza) 151**
- Collection du Vieux chamois (1945–19??) Nathan; oryg. Puffin Picture Books (Penguin Books) 80, 82, 287, 295, 303, 324
- Collection Mémo-jeunesse (1. edycja: 1990–1992) Larousse; pol. bez tytułu serii, wybrane encyklopedie pod hasłem Mémo Larousse (BGW oraz Delta W-Z) 283**
- Collection Photos-nature (1988) Hachette; oryg. Color Nature Library (Crescent Book) 204
- Connaissance est une aventure, La (2007–2008) Gallimard Jeunesse 183, 216
- Connais-tu mon pays? (196?) A. Hatier 90
- Crocoscope (1998–2002) Nathan 164, 200, 287
- Croq'sciences (2004–) Nathan; pol. bez tytułu serii, dwa tomy specjalne (Wyd. Arkady) 97, 191, 233, 244, 288, 302, 325, 326**
- Décodage (2012–) Nathan 170, 220, 304
- Découverte Benjamin (1. edycja: 1984–1992; ostatnia edycja 2004–2006) Gallimard Jeunesse 26, 94, 95, 146–148, 150, 153, 163, 170–172, 175, 187, 227, 232, 276, 285, 295, 301, 304, 324
- Découverte Cadet (1983–1996) Gallimard Jeunesse; pol. Księgi Odkryć (Videograf), Kolekcja Wydawnictwa Gallimard (Wyd. RTW) 17, 94,**

- 95, 139, 146–148, 150, 154, 163, 170, 172, 215, 227, 270, 276, 285, 295, 300, 305, 324
- Découverte des musiciens (1998–) Gallimard Jeunesse 225, 250, 277
- Découverte du monde, La (1937–1942) Gallimard 77
- Découvertes Gallimard (1986–) pol. Krajobrazy Cywilizacji (Wydawnictwo Dolnośląskie), Poznać i Zrozumieć Świat. Focus (Gruner + Jahr Polska) 21, 29, 94, 105, 146, 147, 169, 170, 172, 173, 176, 276, 285**
- Découvertes Junior (1991–1993) koedycja Gallimard Jeunesse/Larousse; pol. Odkrycia Młodych (BGW) 147, 177**
- Découvrez au musée... (1988) Nathan 100
- Demi-page (1995–1998) Hachette Jeunesse 241, 279, 296, 304, 326
- Des questions plein la tête (2010–) Bayard Jeunesse 100, 220, 267
- Destination zoo (2008–) Larousse 245
- Dis-moi pourquoi Babar (1998–2000) Hachette Jeunesse 183, 238, 279, 300, 326
- Doc en poche (1983–198?) Nathan 287
- DocuDéments (1997) Gallimard Jeunesse 196, 197, 247, 302, 327
- Dokéo (2001–2011) Nathan 151, 173, 253, 270
- Dokéo+ (2010–) Nathan 98, 214, 253, 270, 288, 296, 303
- Du tac au tac (Paris) (2006–) Larousse 247, 303, 326
- Du tac au tac: réponses aux 7–9 ans (1991–1994) Larousse; oryg. Tell me about (Kingfisher Books) 86, 183
- Échos (1987–1991) Hachette 95, 148, 149, 177, 183, 223, 227, 279
- En grande forme (2002–2006) Nathan 196
- Encyclopédie des jeunes (1995–2005) Larousse; pol. Encyklopedia szkolna Larousse (Delta) 16, 145, 170, 177, 283**
- Encyclopédie en couleurs (1954–1965) Hachette 81, 295
- Encyclopédie Larousse des 6–9 ans, L' (2000–2007) Larousse; pol. Encyklopedia Larousse'a dla Dzieci w Wiekach 6–9 Lat (Larousse Polska) 170, 283, 300, 325**
- Encyclopédie Méga (1988–2008) Nathan; pol. pojedyncze tomy bez tytułu serii (Książka i Wiedza, Siedmioróg, Larousse Polska) 173**
- Encyclopédie par l'image (1924–1967) Hachette 76
- Encyclopédie pour les jeunes (1959–?) Nathan 287
- Enfantimages (1978–1983) Gallimard Jeunesse 276
- Enfants de la terre, Les (195?–?) Flammarion 87, 89, 139, 272, 275, 290, 295, 303, 305, 324
- Enfants du monde (1959–1975) Nathan 85, 86, 89, 129, 139, 219, 272, 287, 295, 301, 304, 312, 324
- Expériences amusantes sur... (1987) Nathan; oryg. Fun with Science (Kingfisher) 191
- Explorateur 3D (2000–2003) Hachette Jeunesse 188, 243, 304, 326
- Folio Benjamin (1980–) Gallimard Jeunesse 285
- Folio Junior (1978–) Gallimard Jeunesse 95, 276, 285
- Fortiches, Les (1996) Hachette Jeunesse 190
- Globe-trotter (1987–1988) Larousse 228, 283
- Goûters philo, Les (2000–) Milan 101, 277, 296
- Grand Livre des sciences et inventions, Le (2006–2011) Bayard Jeunesse 216
- Grandes Batailles de l'histoire en bandes dessinées, Les (1983–1984) Larousse 200, 282
- Guide du jeune Robinson (1996–1997) Nathan; pol. Przewodnik Młodego Robinsona (Bellona) 145, 192**
- Hachette encyclopédique pour les jeunes (1983) Hachette 279
- Histoire au jour le jour, L' (1984) Nathan; oryg. History as evidence (Kingfisher) 226

- Histoire au musée, L' (2003–2009) Hachette Jeunesse 225, 233, 279
- Histoire d'un port, L' (2010–) Gulf Stream éditeur 280
- Histoire de France en bandes dessinées (1983–1984) Larousse 90, 282, 295
- Histoire des hommes, L' (1985) Casterman 92
- Histoire en action, L' (2008) Larousse; oryg. History in Action (Silver Dolphin Books) 244
- Histoire en BD, L' (2006) Larousse 200, 282
- Histoire en images (2006–) Gulf Stream éditeur 280
- Histoire juniors (1983–1988) Hachette; pol. ABC Historii (BGW) 279**
- Histoires naturelles (1991–1992) Hachette 228, 234, 279
- Hydrogène (1997–) La Martinière jeunesse 101
- Imagerie des tout-petits, L' (1998–) Fleurus; pol. Obrazki dla Maluchów (Wydawnictwo Olesiejuk) 96, 105**
- Images naturelles (1991–1992) Hachette 228, 234, 279
- Imagique (1985) Larousse 100
- Incroyable Encyclopédie Larousse, L' [5–8 ans] (2008–) Larousse; pol. Niesamowita encyklopedia Larousse'a (Hachette Livre Polska) 185, 283**
- Incroyable Encyclopédie Larousse, L' [8–12 ans] (2008–) Larousse; pol. Nie do wiary (Wyd. Agnesa) 185, 283**
- J'accuse...! (1994–) Syros Jeunesse 100, 280, 289, 296, 304
- J'ai vécu (2004–2007) Bayard Jeunesse 177, 201, 202, 228, 267
- Jardin des peintres, Le (1996) Casterman 100
- Joie de connaître, La (193?–1959) Éd. Bourrelier 76, 84, 281, 295, 301
- Journal d'un enfant, Le (2004–) Gallimard Jeunesse 176, 188, 196, 197, 219, 277, 300, 326
- Jours de l'histoire, Les (1984) Casterman 92
- Kaléidoc. 7–9 ans (2002–2003) Nathan 164, 187, 304, 325
- Kaléidoc. 9–12 ans (2002–2003) Nathan 164, 187
- Kididoc (1999–) Nathan; pol. Bawidoc (Larousse Polska, następnie Hachette Livre Polska) 28, 97, 145, 168, 170, 173, 176, 188, 242, 281, 288, 296, 303, 324, 326**
- Kinkajou (1974–1980) Gallimard Jeunesse 87, 95, 276, 281, 295
- Larousse des tout-petits (1986–1994) Larousse 203
- Larousse junior (1992–) Larousse; pol. Encyklopedia szkolna (Larousse Polska) 170**
- Larousse.explore (2000–2002) Larousse; oryg. Reader's Digest Pathfinders (Reader's Digest Children's); pol. Poszukiwacze (Wyd. Olesiejuk) 283**
- Libre de croire (2005–2011) Bayard Jeunesse 228, 267
- Livres à construire, Les (2008–2010) Larousse 190, 244, 283
- Ma baby encyclopédie Larousse (2012–) Larousse 170
- Ma première encyclopédie (1992–2002) koedycja Larousse/Kingfisher; oryg. My First Encyclopedia (Kingfisher); pol. Encyklopedia Małolatka (Delta W-Z) 142, 283**
- Ma première vie privée des hommes (1985–1988) Hachette Jeunesse (Série 1, Des soldats dans l'histoire; oryg. Soldier through the Ages (Franklin Watts); Série 2, Comment vivaient-ils?; oryg. The Everyday Life of (Macdonald & Co.) 91
- Mégascope (1997–2001) Nathan 164, 200, 287
- Mes découvertes (2006–2009) Gallimard Jeunesse; podseria Mes découvertes en pop-up: oryg. 6 Amazing Pop-up Scenes (Dorling Kindersley), podseria Mes découvertes. Je veux tout savoir!: oryg. Eye Know (Dorling Kindersley) 94, 154, 155, 170, 175, 203, 242, 303, 304, 324, 325

- Mes grandes découvertes (2007–2011) Gallimard Jeunesse; oryg. Eye Wonder (Dorling Kindersley) 26, 94, 154–156, 163, 170, 252, 324
- Mes petites encyclopédies Larousse (2002–2007) Larousse; pol. Moje Małe Encyklopedie Larousse’a (Larousse Polska) 170, 174, 305, 325**
- Mes premières découvertes (1989–) Gallimard Jeunesse; pol. Moje Pierwsze Odkrycia (Siedmioróg) 94–96, 98, 140, 147, 150, 152–154, 156, 162, 170, 171, 173, 174, 225, 241, 242, 250, 253, 267, 277, 285, 296, 302–304, 321, 324–326**
- Mille Soleils (1972–1994) Gallimard Jeunesse 276
- Mine de rien (1993–) Gallimard Jeunesse 101, 164, 196, 210, 301, 326
- Mini Larousse, Les (2010–) Larousse; pol. Larousse Mini (Larousse Polska) 170, 173**
- Mini philoZenfants (2008–2009) Nathan 217
- Minikidi (2003–2008) Nathan 170, 174, 203
- Miroirs de la connaissance (1997–2001) Nathan; oryg. Ladybird Explorers Plus (Ladybird); pol. Odkrywamy Świat (Elipsa) 151**
- Mon album d’activités Larousse (1989–1995) Larousse; oryg. My First... Book (Dorling Kindersley); pol. Moja Pierwsza Książka (BGW) 193**
- Mon histoire (2005–) Gallimard Jeunesse 176, 198, 199, 228, 277, 278
- Mon petit monde (1998–2008) Nathan; oryg. My Best Book of (Kingfisher); pol. Moja Najlepsza Książka (Wyd. Olesiejuk) 143**
- Mon premier album d’autocollants (2004–2006) Gallimard Jeunesse 190
- Mon premier Larousse... (1999–) Larousse; pol. Moja pierwsza encyklopedia... (Larousse Polska) 170, 187, 304**
- Monde d’aujourd’hui expliqué aux enfants, Le (2006–) Gallimard Jeunesse 185, 219
- Monde en poche (1. edycja: 1983–1990; 2 edycja 1990–1996) Nathan 95, 96, 149, 150, 175, 183, 186, 187, 227, 232, 233, 250, 287, 299, 305, 324
- Montreur d’images, Le (1947–1964) Flammarion 75, 84, 129, 275, 286, 295, 302, 324
- Nature en images, La (1910–?) Larousse 76
- Ne plus jamais s’ennuyer (2009–) Gallimard Jeunesse 192
- Oxygène (1995–) La Martinière jeunesse 101
- Pas facile d’être... (2002–2004) Nathan; oryg. You Wouldn’t Want to Be (The Salariya Book Company Ltd.); pol. Nie chciałbyś być... (Wyd. Olesiejuk) 248**
- Passion des Arts (1993) Gallimard Jeunesse; oryg. Eyewitness Art (Dorling Kindersley); pol. Świadectwa Sztuki (Wyd. Dolnośląskie) 100**
- Passion des sciences (1993–1995) Gallimard Jeunesse; oryg. Eyewitness Science (Dorling Kindersley); pol. Patrząc, Poznając, Nauka (Arkady) 277**
- Petite Bibliothèque du jeune royaliste (1824) Blanchard 48
- Petite Encyclopédie de Winnie l’ourson, La (2004–2005) Disney Hachette; oryg. My Very First Encyclopedia with Winnie the Pooh and Friends (Walt Disney Company); pol. Kubuś Puchatek. Moja mała encyklopedia (Egmont Polska) 142**
- Petite encyclopédie des 3–4–5 ans (1987–1991) Nathan 174, 196
- Petite Encyclopédie Youpi des grands curieux, La (2004–2009) Bayard Jeunesse 96, 203, 267
- Petites Conférences, Les (2004–) Bayard 99, 201, 202, 233, 268
- Petits Albums de philosophie, Les (2005–) Autrement Jeunesse 268
- Petits Bleus, Les (1984–1992) Hachette 228
- Petits guides pour dire non, Les (2004–2007) Bayard Jeunesse; pol. bez tytułu serii (Muchomor) 305**

- Petits livres d'or, Les (1949–) Cocorico, następnie Deux coqs d'or; oryg. Little Golden Books (Simon and Schuster) 81, 271
- Petits PhiloZenfants, Les (2008–2009) Nathan 210
- Petits Pratiques, Les (1989–1990) Nathan 191
- Peuples du passé (1990–1993) Nathan 227
- PhiloZenfants (2004–2011) Nathan; pol. Dzieci Filozofują (Wydawnictwo Zakamarki) 105, 207, 217**
- Philozidéés (2009–2010) Nathan 207, 217, 300, 326
- Première documentation. Pour comprendre (1972–1982) Nathan 86
- Première encyclopédie en questions-réponses (1985–1989) Nathan 158, 159, 170, 232, 303, 325
- Premiers regards sur... (1973–1976) Fleurus 86
- Professeur Gamberge (2010–) Gallimard Jeunesse 235
- Questions des tout-petits sur..., Les (2008–) Bayard Jeunesse 210
- Questions-réponses 3–6 (1991–) Nathan; pol. Pytania i Odpowiedzi dla 3–6 latków (Rea) 26, 157–160, 162, 170, 171, 183, 185, 187, 321**
- Questions-réponses 6–9 (1993–) Nathan; oryg. I Wonder Why (Kingfisher); pol. Ciekawe dlaczego (Wyd. Olesiejuk) 26, 157–160, 162, 170, 171, 183, 185, 187, 302, 321, 325**
- Questions-réponses Junior (1989–1993) Nathan 157, 158, 170, 185, 302, 321, 325
- Questions-réponses. 8–10 ans (2009–) Nathan 159, 160, 162, 170, 171, 183, 185, 301, 321, 325
- Racines du savoir, Les (1993–2004) Gallimard Jeunesse 145, 185, 288, 302, 303, 325
- Racontée par les peintres (1999–2007) Bayard Jeunesse 225
- Renard poche (1975–1982) L'École des Loisirs 95
- Réponses aux „dis, pourquoi...?” des 5–8 ans (1983–1985) Hachette Jeunesse 86
- Réponses aux petits curieux (1987–1991) Hachette Jeunesse 86
- Réponses de Zak et Loufok (2003–2005) Bayard Jeunesse 248, 304, 327
- Roman des bêtes, Le (1. edycja: 194?–1969) Flammarion 72, 74, 75, 274, 275, 289, 295, 303, 309, 324
- Saga cités (2006–2009) Gallimard Jeunesse 242
- Sciences pour tous (1957) Nathan 287
- Secrets (1995–1999) Gallimard Jeunesse 244, 277, 296
- Sésame (1984) Hachette 190
- Si j'étais... (2009–2011) Larousse 283
- Superscope (1998) Nathan 164, 200, 287
- Sur les traces de (2001–2008) Gallimard Jeunesse; pol. Śladami Sławnych Ludzi (Świat Książki) 176, 196, 197, 233, 277, 288, 304**
- Thématiques de l'Encyclopédi@, Les (2005–2007) Gallimard Jeunesse; oryg. e.explore (Dorling Kindersley) 252
- Tothème (2009–) Gallimard Jeunesse 98, 187, 304, 325
- Tour de la question, Le (1988–1993) Hachette; oryg. Windows on the World (Dorling Kindersley); pol. Świat wczoraj i dziś (BGW) 143**
- Tournants de l'histoire du monde, Les (1988–1998) Hachette 226
- Tout photos animaux (2004–) Nathan; na licencji Kingfisher 204
- Tribu des gourmands, La (2003–2004) Nathan 223
- Un Album animé Nathan (1984–1992) Nathan 242
- Un grand livre d'or (1952–1977) Éditions Cocorico; oryg. Little Golden Books (Simon and Schuster) 81, 271, 295, 303
- Un grand livre questions-réponses (1983–1988) Nathan 86, 159, 232, 295
- Un Jour, dans mon village (1983–1984) Larousse 219, 283
- Une BD, des infos pour élucider un... (2004–2008) Nathan; oryg. Tales of the Dead (Dorling Kindersley) 201, 305, 326

- Vie privée des hommes, La** (1. edycja: 1983–1992) Hachette; pol. **Tak Żyli Ludzie** (Wyd. Dolnośląskie) 15, 26, 30, 86, 91, 93, 105, 140, 162, 172, 226, 232, 238, 279, 291, 295, 300, 325
- Vie secrète des bêtes, La** (1. edycja: 1985–1994) Hachette; pol. **Tajemnice Zwierząt** (Wyd. Dolnośląskie) 139, 140, 162, 172, 187, 232, 279
- Voyageurs de l’histoire, Les** (1978) Bordas 92
- W.I.T.C.H.** (serie poradnikowe, 2005–2007) Hachette Jeunesse na licencji Walt Disney Company; pol. **W.I.T.C.H. – Czarodziejki** (Egmont Polska) 218
- Winx club** (serie poradnikowe, 2005–2009) Hachette Jeunesse na licencji Rainbow S.p.A.; pol. **Winx club** (Media Service Zawada) 218, 224, 225, 237, 279
- Yeux de la découverte, Les** (1988–) koedycja Gallimard Jeunesse/Dorling Kindersley; ang. **Eyewitness Books** (Dorling Kindersley); pol. **Patrzę, Podziwiam, Poznaję** (Arkady) 94–96, 128, 142, 147, 150–152, 155, 156, 158, 162, 170, 176, 183, 202, 227, 233, 252, 276, 280, 285, 291, 296, 300, 309, 324, 325
- Zékolos, Les** (2004–2005) Bayard Jeunesse 201
- Zoom** (1996–2004) Hachette 219

Summary

The Transformation of the Contemporary Popular Science Book for Children and Youth (Exemplified by French Publishing Offer)

The present study has four objectives: (a) to present a definition and classification of foreign (in this case, French) contemporary popular science books (usually called „non-fiction books”) for children and youth; (b) to follow the stages of evolution of these publications in a market economy situation; (c) to observe the strategies of today’s publishers for the conception and structuring of their product offerings, and (d) to show the formal and substantive variety of the published works, and to identify key trends in their development. The idea for this study came from a comparison of the situation of children’s non-fiction books in Poland and abroad. In the times of People’s Poland, these publications could not follow the trends that arose in other countries due to the general lag of the national economy and the poor state of Polish printings (projects of this type involve an appropriate level of technology); after 1989, the Polish publishing market was flooded with licensed publications. Meanwhile, in France as in the Anglo-Saxon countries, non-fiction books for youth continued to develop, especially after the end of the Second World War. The French publishing market offers its young readers a wide choice of non-fiction works, and this phenomenon generates a rich literature on the subject, statistics and reviews of publishing houses.

The study is divided into two main parts. The first one presents a synthetic image of the development of the French non-fiction book for youth from the origins to the present day. It is subdivided into two historical periods in marked contrast, i.e. the “prehistory” of this form of literature (the eighteenth and nineteenth centuries), and its base-setting and development period (the twentieth and twenty-first centuries). The purpose of the first part is to present the main stages of formation of the non-fiction book; therefore, the narration goes along with the chronology of the new ideas and their resulting products. The second part presents an image of the French non-fiction book nowadays. This image is based on the topics covered in the books, on the catalogues of five French publishers representative of the children’s book sector and/or the non-fiction book corresponding to the years 1983–2012, and on a database created for this study, which contains the descriptions of 5382 documents. In this part, I tried to present global phenomena, to detail

the characteristics of the current offer intended for a general audience, and to point out this offer's distinctions and orientations of development. I therefore focused on an in-depth analysis of the genres, themes and forms of the works taking into account socio-cultural and technological changes, which have a considerable impact on the books' final form and functions. This part contains an introduction which provides the context of the book market for children and youth in France. It presents general statistics (from the National Union of Publishers) and information on the French reviews of this type of books (including, in particular, the activities and publications of the National Centre for Youth Literature of the National Library of France). The study also contains a glossary of the main proper names and series titles, a chronological table and a reference bibliography.

This retrospective look at the recent history of non-fiction book in France allowed me to describe the main editorial strategies. They consist mainly in the launch of many general or specialized series, sometimes attached to larger collections meeting determinate classification criteria (in general, the age of the reader, sometimes the theme), in an active search for new authors and themes, and finally, in the openness to new ideas and in their implementation, which requires the support of appropriate technical and intellectual means. A milestone was achieved in this area with the launch by Gallimard Jeunesse of two generalist pocket-format non-fiction series, "Découverte Cadet" (1983) and "Découverte Benjamin" (1984), which distinguished themselves from other publishing products of their time by a better quality of contents and graphic form. They were the starting point for a series of "Discoveries" which, in the following years, were intended for other age groups: "Les Yeux de la découverte" and "Mes premières découvertes". This now-renowned collection is constantly updated, and after extensive modifications and restructuring, currently includes five independent editorial series and many sub-series for all age groups, from toddlers to teenagers (not to mention the "Découvertes Gallimard", aimed at older young people and adults, which is now part of another brand). The history of the evolution of this collection and other similar initiatives provides a perfect example of conscious publisher policy and continued loyalty-building strategy for the brand's products. Based on these products, it is possible to trace the development of editorial designs, from the evolution of non-fiction book formats (from the pocket format to the album) to the changes in graphic and typographic solutions, especially with a growing role of illustration, more and more closely associated with the text.

This continuous evolution of children's non-fiction book is also confirmed by a detailed analysis of the catalogues of a selection of publishing houses. This analysis allowed me to draw up a diagnosis of the changes made to adapt the publications and publishing series to the reading skills of the different age groups (distribution by levels of readers), but also to adopt other forms of writing and promote specific themes. On that occasion, I could note the growing importance of genres with blurred boundaries which, in practice, pose the biggest classification problems.

Among the main changes, I noted above all a systematic lowering of the age of the audience of non-fiction publications, together with a decrease of publications aimed at older readers, i.e. teenagers older than about eleven. The reasons of these phenomena can be found in particular in the publishers' policy to offer products for all age groups – which, incidentally, gives them the possibility to expand their offer

by reproducing the same themes and the same composition patterns at several levels and for many age groups – and, at least since the early 1990s, in the increasing competition from new media and technologies which have been steadily depriving the book of its function of main source of information.

A similar evolution of trends is also observed with regard to writing genres, and leads to increased difficulties of classification in the same way. The division of my corpus into three main groups according to the form of the publications (non-literary genres, forms with literary and journalistic means of expression, and picture books) allowed me to note a decrease in the first group and, conversely, an increase in the number of publications corresponding to the other two groups. This means that the number of publications representative of genres usually associated with non-fiction – encyclopaedic works, thematic monographs and activity books, which peaked in the 1980s and 1990s – steadily declined in favour of a variety of hybrid forms and genres with blurred boundaries, which, in practice (especially for librarians), pose major classification problems.

The polymorphic image of the modern non-fiction book also shows up in the classification of the works of my corpus according to the Universal Decimal Classification (UDC). This classification reveals a huge repetitiveness of the presented themes and a higher level of thematic specialisation in certain fields (mainly natural sciences and history), but above all, a shift in interests and a gradual enlargement of the scope of covered topics. The analysis shows up a fading interest in the publication of books corresponding to the fields which were formerly the classic basis of non-fiction (mathematics, natural sciences, history, geography). In contrast, the situation of the last two analysed decades is mainly characterised by a systematic increase in the publications of the philosophy and psychology, social sciences, and arts-leisure-sports groups. This abandonment of traditional themes and the encyclopaedic vision of knowledge resulted in an increased production devoted to more attractive and more publicised themes (as shown by the boom in dinosaur books, cookbooks and fashion guides), but also to a bolder approach to controversial, hot and/or sensitive issues (with particular emphasis on physiological questions, present history and topics of major social debates).

The last point of my study deals with the impact of certain determining factors of the life of modern society on the form of the non-fiction publications for the youth. It focuses on the development of popular culture and the expansion of modern technologies, mainly the Internet. These factors have resulted – in addition to the phenomena already mentioned above – in a visible shift, since the end of the 1980s, from forms of static composition to forms of dynamic composition, with a strong visual attractiveness, and since the 1990s, in interactive, fun and/or humorous forms (the best example is the expansion of educational toy books, especially animated or with gadgets). These factors also include interactions with the software world and television series, changes in the approach of the authors of non-fiction books – these products being now the result of a cooperation of the publisher with the authors and/or the institutions which, in a given time, are authoritative in the field concerned or simply enjoy the public's confidence –, attempts to link computer technology products with the book, or even the inclusion of non-fiction books to the system of tie-in products.

Résumé

Les métamorphoses du documentaire pour la jeunesse (sur l'exemple du marché éditorial français)

La présente étude poursuit quatre objectifs : (a) présenter une définition et une classification des ouvrages documentaires étrangers actuels pour la jeunesse (dans le cas présent, les ouvrages français) ; (b) retracer les étapes de l'évolution de ces publications en situation d'économie de marché ; (c) observer les stratégies des éditeurs d'aujourd'hui en matière de conception et de structuration de leur offre de produits, et (d) rendre compte de la variété des ouvrages sur le plan formel et celui des contenus, et repérer les principales tendances de leur développement. L'idée de cette étude est venue d'une comparaison de la situation du livre documentaire pour enfants en Pologne et à l'étranger. Sous le régime de la Pologne populaire, ces publications ne pouvaient suivre les tendances qui faisaient leur apparition dans les autres pays, car le retard général de l'économie nationale et l'état de la polygraphie polonaise ne le permettaient pas (les projets de ce type supposent en effet des moyens techniques appropriés) ; après 1989, le marché éditorial polonais s'est retrouvé inondé de publications sous licence. À l'inverse, en France comme dans les pays anglo-saxons, le livre documentaire pour la jeunesse n'a cessé de s'épanouir, en particulier à partir de la fin de la Seconde Guerre mondiale. Le marché éditorial français propose à ses jeunes lecteurs un choix énorme d'ouvrages documentaires, et ce phénomène s'accompagne d'une littérature abondante sur le sujet, de statistiques et de critiques des maisons d'édition.

L'étude est divisée en deux parties principales. La première présente une image synthétique de l'évolution du livre documentaire français pour la jeunesse des origines à nos jours. Elle est subdivisée en deux époques historiques en contraste marqué, à savoir la « préhistoire » de cette forme de littérature (les XVIIIe et XIXe siècles) et la période de mise en place de ses bases et de son développement (les XXe et XXIe siècles). L'objectif de cette partie est de présenter les grandes étapes de la formation du livre documentaire ; la narration est donc basée sur la chronologie des nouvelles idées et des produits qu'elles ont donnés. La deuxième partie présente une image du livre documentaire français actuel. J'ai basé cette image sur les thèmes abordés dans les ouvrages, sur l'offre de cinq éditeurs français représentatifs du secteur du livre pour enfants et/ou du livre documentaire correspon-

dant aux années 1983–2012, et sur une base de données créée par mes soins, où j'ai enregistré les descriptions de 5382 documents. Dans cette partie, j'ai cherché à rendre compte des phénomènes globaux, à détailler les caractéristiques de l'offre actuelle adressée au large public, et à relever ses distinctions et tendances de développement ; j'ai ainsi concentré mon attention sur une analyse approfondie des genres, des thèmes et de la forme des ouvrages, en tenant compte des changements socio-culturels et technologiques qui ont un impact considérable sur la forme définitive et les fonctions du livre. Cette partie comporte une introduction qui expose le contexte du marché du livre pour l'enfance et la jeunesse en France ; j'y présente des données statistiques générales (du Syndicat national de l'édition) et des informations concernant la critique française relative à ce type d'ouvrages (dont en particulier les activités et publications du Centre national de la littérature pour la jeunesse de la Bibliothèque nationale de France). L'étude présente également un glossaire des principaux noms propres et titres de séries, un tableau chronologique et une bibliographie de référence.

Ce regard rétrospectif sur l'histoire récente du livre documentaire en France m'a permis de décrire les principales stratégies éditoriales. Elles consistent surtout dans le lancement de nombreuses séries générales ou spécialisées, parfois rattachées à de plus vastes collections répondant à des critères de classification précis (en général, l'âge du lecteur, parfois le thème), dans la recherche active de nouveaux auteurs et thèmes, et enfin, dans l'ouverture aux nouvelles idées et dans leur mise en œuvre, qui demande de s'appuyer sur des moyens techniques et intellectuels appropriés. Un tournant a été franchi dans ce domaine avec le lancement par Gallimard Jeunesse de deux séries documentaires généralistes de poche, « Découverte Cadet » (1983) et « Découverte Benjamin » (1984), qui se sont distinguées des autres produits éditoriaux de leur époque par une meilleure qualité de fond et de forme graphique. Elles ont été le point de départ d'une série de « Découvertes » qui, dans les années suivantes, sont venues s'adresser à de nouveaux groupes d'âge, avec « Les Yeux de la découverte » et « Mes premières découvertes ». Cette collection aujourd'hui réputée est mise à jour en permanence, et après avoir été soumise à d'importantes modifications et restructurations, comprend actuellement cinq séries indépendantes et de nombreuses sous-séries pour tous les groupes d'âge, des tout-petits aux adolescents (sans compter les « Découvertes Gallimard » adressées à des jeunes plus âgés et aux adultes, qui correspondent aujourd'hui à une autre marque). L'histoire de l'évolution de cette collection et d'autres initiatives similaires donne un excellent exemple de politique éditoriale consciente et de fidélisation continue du public aux produits de la marque. Sur la base de ces produits, il est possible de suivre le développement des conceptions éditoriales, de l'évolution des formats du livre documentaire (du format poche à l'album) aux changements de solutions graphiques et typographiques, avec surtout un rôle croissant de l'illustration, de plus en plus étroitement associée au texte.

Cette évolution continue du livre documentaire pour enfants est également confirmée par une analyse détaillée du catalogue d'une sélection de maisons d'éditions. Cette analyse m'a permis de dresser un diagnostic des changements apportés pour adapter les publications et les séries aux aptitudes de lecture des différents groupes d'âge (répartition par niveaux de lecteurs), mais aussi pour exploiter d'autres genres d'écriture et promouvoir des thèmes déterminés. J'ai pu relever

à cette occasion une importance croissante de genres aux frontières floues, qui, dans la pratique, posent le plus de problèmes de classification.

Parmi les principales évolutions, j'ai noté surtout l'abaissement systématique de l'âge du public des ouvrages documentaires, accompagné d'une diminution des publications destinées aux lecteurs déjà plus âgés, c'est-à-dire aux adolescents à partir de onze ans environ. Ces phénomènes peuvent s'expliquer notamment par une politique des éditeurs pour proposer une offre qui englobe tous les groupes d'âge – ce qui, par ailleurs, leur permet d'élargir leur offre en reproduisant une même thématique et de mêmes schémas de composition à plusieurs niveaux et pour plusieurs tranches d'âge – et, du moins depuis le début des années 1990, par la concurrence croissante des nouveaux médias et technologies qui n'ont cessé de déposséder le livre de sa fonction de principale source d'information.

Une évolution similaire des tendances se laisse également observer en ce qui concerne les genres d'écriture, et entraîne de la même manière des difficultés accrues de classification. La division des ouvrages de mon corpus en trois groupes principaux en ce qui concerne leur forme (les genres non littéraires, les formes exploitant des moyens d'expression littéraires et journalistiques, et les albums) m'a permis de constater une baisse des ouvrages du premier groupe, et inversement, une augmentation du nombre de publications correspondant aux deux autres groupes. Cela signifie que le nombre de publications représentatives des genres habituellement rattachés au documentaire – les ouvrages encyclopédiques, monographies thématiques et livres d'activités, qui ont connu leur apogée dans les années 1980 et 1990 – n'a cessé de diminuer, au profit de diverses formes hybrides et de genres aux limites imprécises, qui, dans la pratique (surtout pour les bibliothécaires), posent de gros problèmes de classification.

L'image polymorphe du livre documentaire moderne se révèle également au classement des ouvrages de mon corpus suivant la Classification décimale universelle (CDU). Ce classement laisse apparaître une énorme répétitivité des thèmes présentés et un niveau de spécialisation thématique accru dans certains domaines (surtout les sciences naturelles et l'histoire), mais surtout, un déplacement des centres d'intérêt et un élargissement progressif du champ des questions abordées. L'analyse met ainsi en lumière une baisse d'intérêt pour les publications d'ouvrages correspondant aux domaines qui constituaient autrefois la base du livre documentaire classique (mathématiques, sciences naturelles, histoire, géographie). À l'inverse, la situation des deux dernières décennies analysées se caractérise surtout par une augmentation systématique des publications des groupes philosophie et psychologie, sciences sociales, et arts-loisirs-sports. Cet abandon des thèmes traditionnels et de la vision encyclopédique du savoir a donné lieu à une production accrue portant sur des thèmes plus attrayants parce que plus médiatisés (comme le montre très bien le boom des ouvrages sur les dinosaures, des livres de cuisine et des guides de la mode), mais aussi à une approche de plus en plus franche des questions controversées, délicates et/ou sensibles (avec un accent particulier sur les questions physiologiques, l'histoire actuelle et les sujets de grands débats de société).

Le dernier point de mon étude traite de l'impact de certains facteurs déterminants de la vie de la société moderne sur la forme des ouvrages documentaires pour la jeunesse. J'y aborde surtout le développement de la culture populaire et l'expansion des technologies modernes, dont essentiellement l'Internet. Ces facteurs

se sont traduits – outre les phénomènes déjà signalés ci-dessus – par un passage visible, depuis la fin des années 1980, des formes de composition statique à des formes de composition dynamique, à forte attractivité visuelle, et depuis les années 1990, à des formes interactives, ludiques et/ou humoristiques (dont l'expansion des livres-jouets éducatifs – surtout des livres animés ou accompagnés de gadgets – est une des meilleures manifestations). Parmi ces facteurs, on retrouve également les interactions avec le monde des logiciels et des séries télévisées, les changements dans l'approche des auteurs d'ouvrages documentaires – ces produits étant désormais le résultat d'une coopération de l'éditeur avec les auteurs et/ou les institutions qui, à un moment donné, font autorité dans le domaine concerné ou jouissent simplement de la confiance du public –, les tentatives de rattachement de produits de la technologie informatique au livre, ou même, le rattachement du livre documentaire au système des produits dits dérivés.

Traduit par Xavier Chantry

TOWARZYSTWO AUTORÓW I WYDAWCÓW
PRAC NAUKOWYCH
UNIVERSITAS

REDAKCJA

ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków
tel./fax 12 423 26 05 / 12 423 26 14 / 12 423 26 28
www.universitas.com.pl

PROPOZYCJE WYDAWNICZE

Kontakt: janek@universitas.com.pl

WSPÓŁPRACA PROMOCYJNA

Kontakt: anna@universitas.com.pl

DRUK NA ŻYCZENIE

Kontakt: redtech@universitas.com.pl

DYSTRYBUCJA oraz KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

ul. Żmujdzka 6B, 31-426 Kraków
ksiegarnia@universitas.com.pl
tel./fax 12 413 91 36 / 12 413 91 25

ZAMÓW NASZ BEZPŁATNY KATALOG I NEWSLETTER

tel. 12 423 26 05 / 12 418 23 75

www.universitas.com.pl

WYDAWNICTWO
UNIVERSITAS

www.facebook.com/Wydawnictwo.Universitas

Monografia jest pierwszą tak obszerną pracą, w której w kompleksowy sposób przebadano rozwój, kształt i sposoby upowszechniania publikacji popularnonaukowych lub – zgodnie z nowszą terminologią – edukacyjnych dla dzieci i młodzieży. Podstawą była analiza francuskiego rynku wydawniczego, wybranego ze względu na to, że rozwój tego typu oferty przebiegał we Francji w sposób bardziej systematyczny niż w Polsce, do tego stopnia, że możliwe było uchwycenie określonych tendencji edytorskich, a także ukazanie dalekosiężnych strategii wydawniczych nieznanych w polskim edytorstwie.

Autorce udało się też opisać szereg zjawisk obserwowanych globalnie, a więc także na polskim rynku wydawniczym. Za pomocą wieloaspektowego badania repertuaru reprezentatywnych dla tego sektora wydawnictw zdiagnozowała zmiany w zakresie dopasowania poszczególnych publikacji i serii wydawniczych do umiejętności czytelniczych różnych grup wiekowych, a także oszacowała stopień wykorzystania określonych gatunków piśmiennictwa oraz zmienne zainteresowanie daną problematyką. Wskazała przy tym na rosnące znaczenie tzw. gatunków pogranicza, z którymi związane są największe problemy terminologiczne i klasyfikacyjne, a także wpływ kultury masowej i rozwoju nowoczesnych technologii na kształt i tematykę książek.

